

Bodleian Libraries

UNIVERSITY OF OXFORD

This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries
and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

For more information see:

<http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-
ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

=TNR 11644

DF 623.G3

302927441W

215

*To my friend Professor Marshall
The cause of my delinquency!
J.H.*

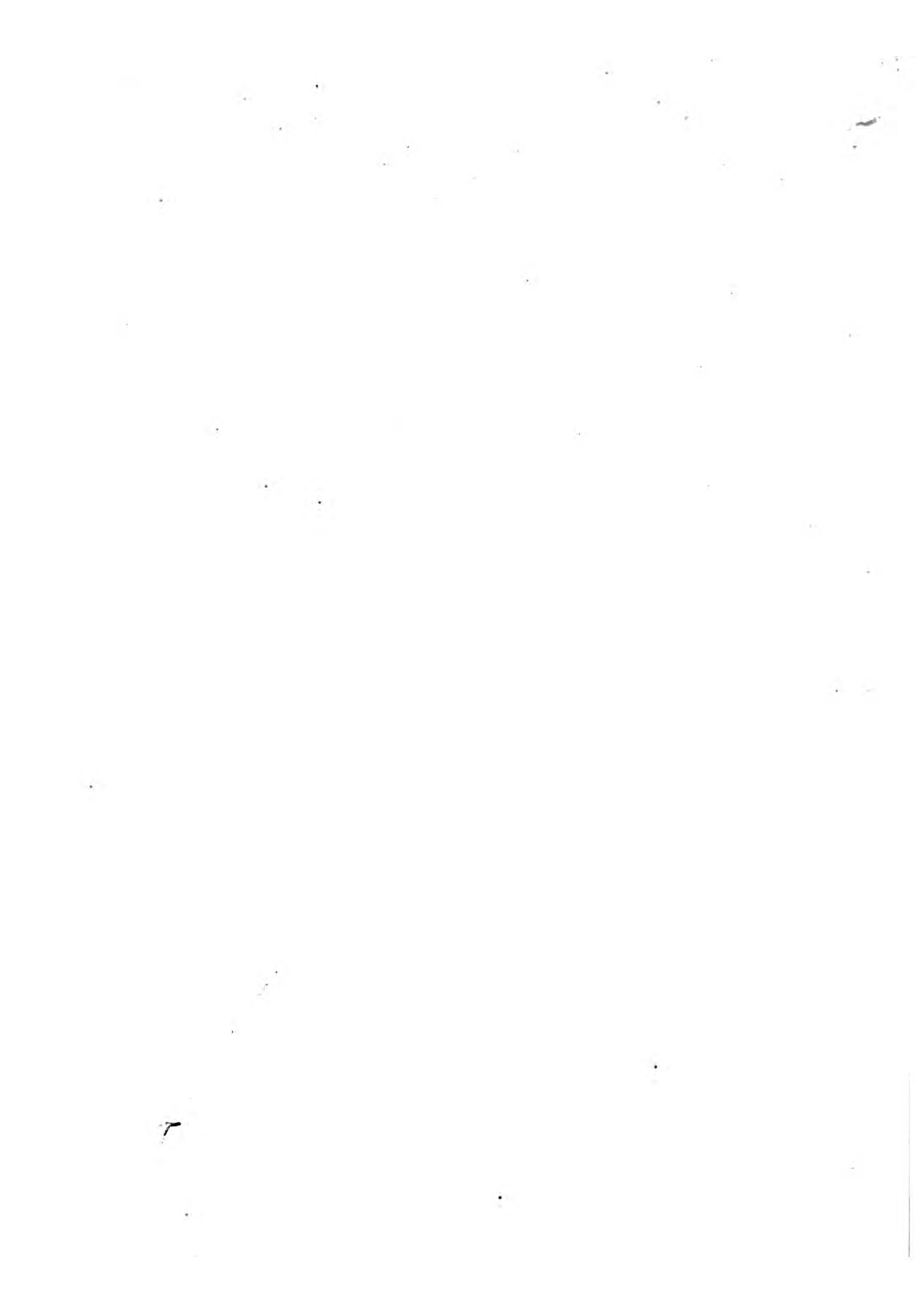
DEPARTMENT OF BYZANTINE
AND MODERN GREEK IN THE
UNIVERSITY OF OXFORD

Ο ΛΟΡΔΟΣ ΕΛΓΙΝ

ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟ ΑΥΤΟΥ ΑΝΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΗΣΑΝΤΕΣ ΕΠΙΔΡΟΜΕΙΣ

DF623. G3.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΡΙΘ. 25

Ο ΛΟΡΔΟΣ ΕΛΓΙΝ

ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟ ΑΥΤΟΥ

ΑΝΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΑΣ ΑΘΗΝΑΣ ΙΔΙΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΗΣΑΝΤΕΣ ΕΠΙΔΡΟΜΕΙΣ

1440 - 1837

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ",

1930

222
C11

ΤΗ, ΣΕΠΤΗ, ΜΝΗΜΗ,
ΤΟΥ ΑΟΙΔΙΜΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΜΟΥ

ΤΟΥ ΤΟΙΣ ΜΑΘΗΤΑΙΣ ΑΥΤΟΥ
ΦΛΕΓΟΥΣΑΝ ΔΙΑΔΟΝΤΟΣ ΤΗΝ ΛΑΜΠΑΔΑ
ΤΟΥ ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΗΘΙΚΟΥ ΤΩΝ ΠΡΟΓΟΝΩΝ ΚΛΗΡΟΥ
ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΤΟΡΓΩΣ ΜΕΡΙΜΝΗΣΑΝΤΟΣ
ΠΕΡΙ ΔΙΑΣΩΣΕΩΣ ΤΩΝ ΛΕΙΨΑΝΩΝ ΤΗΣ ΘΕΙΑΣ ΕΚΕΙΝΩΝ ΤΕΧΝΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

...

Τῷ 1815 ἐδημοσιεύθη ἐν Βενετία κρυπτονύμως ὑπὸ τοῦ Χριστοφόρου Περραιβοῦ δότομος **Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας**, εἰς ἣν προσετέθη, ἐν τέλει τοῦ β' τόμου, καὶ **«Ἐπιτομὴ τῆς τῶν Ἀθηναίων πολιτείας»**. Τὴν προσοθήκην ταύτην ὁ Περραιβὸς ἐδημοσίευσεν ὥς δῆθεν ἰδιὸν του ἔργον. Μεθ' ἱκανὰ ὁμῶς ἔτη εὐρέθη εἰς χεῖρας τοῦ Κυριάκου Πιττάκη χειρόγραφον τῆς **Ἐπιτομῆς**, ἣν εἶχε σφετερισθῇ ὁ Περραιβός, καὶ τῶν **Ἐφημερίδων** (ἥτοι Ἑμερολογίου) τοῦ γνησίου συγγραφέως, ἅτινα ὁ Ἐπαμ. Σταματιάδης ἐδημοσίευσε τῷ 1869 ὡς **«Ἐπίμετρον»** τῆς περὶ Καταλανῶν πραγματείας του. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο, ὅπερ εἶχεν ἰδῆ καὶ διεξέλθει ὁ Θ. Φιλαδέλφους, ἐγένετο ἔκτοτε ἄφαντον. Μακρὰ δὲ πεισματώδης ἐπηκολούθησεν ἔκτοτε συζητήσεις περὶ τῆς γνησιότητος τῆς συγγραφῆς καὶ περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ συγγραφέως, ὃν ὁ Δ. Σουρμελῆς (ὁ πολλὰ περὶ Ἀθηναίων συγγράψας) καὶ ἄλλοι τινὲς ἐδήλουν ὡς τὸν Ἰωάννην Μπενιζέλον, τὸν διαπρεπῆ διδάσκαλον, τὸν ἐκ τοῦ περιωνύμου καὶ ἀρχαίου Ἀθηναϊκοῦ οἴκου τῶν Μπενιζέλων, τὸν τελευτήσαντα τῷ 1807.

Συλλέγων ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν χειρόγραφα, βιβλία, εἰκόνας καὶ πᾶν ἄλλο τοιοῦτον ἀναφερόμενον εἰς τὰ τῆς Ἑλλάδος, ηὐτύχῃσα πρό τινος νὰ ἀνέρω ὥς ἐκ θαύματος τὰ γνήσια τοῦ Μπενιζέλου καὶ ἀρχικὰ χειρόγραφα τῆς **Ἐπιτομῆς**, τῶν **Ἐφημερίδων** καὶ ἄλλης τινὸς πληρεστέρας ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Τὰ κατὰ τὸ σπουδαιότατον τοῦτο εὑρημα ἀποτελοῦσιν ἐν τῶν δραματικωτάτων ἐπεισοδίων τῶν καθ' ἡμᾶς γραμμάτων, τόσον μᾶλλον παράδοξον καὶ συγκινητικόν, καθ' ὅσον ὁ μὲν Ἰωάννης Μπενιζέλος ἦν ὁ ἐκ μητρὸς πρόπαππός μου, τὰ δὲ χειρόγραφα ταῦτα προήρχοντο ἐκ τῆς τότε δημοκρατουμένης βιβλιοθήκης τοῦ John Hawkins, ὅστις, καθὰ διαλαμβάνω καὶ ἐν σ. 175, περιοδεύων ἐν Ἑλλάδι τῷ 1796 ἐξενίσθη ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ θηθέντος προπάππου μου.

Μεταξὺ τῶν στελλομένων μοι παντοίων καταλόγων ἦτο, ἀρχομένου τοῦ Λεκεμβρίου τοῦ 1927, καὶ ὁ κατάλογος τῆς ἐκποιήσεως (τῇ 17^η τοῦ μηνὸς ἐκείνου ἐν τῷ γνωστῷ δημοπρατηρίῳ τῶν *Hodgson & Co*) τῆς βιβλιοθήκης τοῦ *John Hawkins*, ἧτις ἀπέκειτο πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐν τῇ ἐπαύλει *Biggor Park* τῆς κομητείας *Sussex*. Ἐκεῖ κατ'ῶκει μέχρι τελευτῆς οὗτος ὁ Ἰωάννης Ὡκινς (1758 - 1841), ὁ γνωστὸς λόγιος, ὁ ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος καὶ δημοσιεύσας διατριβάς τινας ἐν τοῖς *Memoirs of European and Asiatic Turkey* τοῦ *Walpole* (1818). Τὰ ὑπὸ τῶν ἀπογόνων του δημοπρατούμενα νῦν βιβλία συνέκειντο τὸ πλεῖστον ἐξ ὁδοιπορικῶν καὶ ἄλλων τοιούτων περὶ τῆς Ἀνατολῆς ἔργων, ὧν ἀντίτυπα εἶχον ἤδη τῶν πλείστων. Ὅθεν ἡτοιμαζόμενη νὰ ῥίψω τὸν κατάλογον εἰς τὸν κάλαθον τῶν ἀχρήστων, ὅτε κατὰ καλὴν μου τύχην διέκρινα τὸ ὄνομα *Beninzelo* ἐν μιᾷ τῶν σελίδων. Ταύτην ἀνοίξας ἀνέγνωσα τὴν ἐξῆς τῆς δημοπρατήσεως μερίδα (**Lot**) ἡριθμημένην No 457.

Greek MSS. History of Athens under the Turkish domination. Sm. 4°. calf, lettered "History of Athens by the Didascal. Beninzelo". Sec. XVII.

Σπανίως ἡσθάνθην τὴν καρδίαν μου πάλλουσαν ζωηρότερα ἢ εὐτυχέστερα. Ὡς δὲ ἐμπνεύσεως εἶχον μαντεύσει τὸν θησαυρὸν, ὅστις παρουσιάζεται ἐνώπιόν μου. Ἀμέσως μετέβην εἰς ἔρευναν αὐτοῦ, ὡς εἰς προσκύνημα, καὶ αἱ εἰκασίαι μου ἐπηλήθευσαν πᾶσαι. Ἐδῶ ἔκειτο ἐνώπιόν μου τὸ πρὸ ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα ἐτῶν ἰδιόγραφον σύγγραμμα τοῦ προπάππου μου ὁμοῦ μὲ τὰ πρῶτα πρόχειρα αὐτοῦ σχέδια, τὰς ἰδιοχειροῦς του διορθώσεις, τὰ δοκίμια, ἡ ἀρχαία, μέση καὶ τις νεωτέρα ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, αἱ **Ἐφημερίδες** κτλ. εἰς πέντε χωριστοὺς τόμους δεδεμένα ταῦτα. Ἡ παρουσιαζομένη εὐτυχία μὲ ἐφαίδρυνεν, ἀλλὰ καὶ ὁ κίνδυνος τῆς ἐν δημοπρασίᾳ ἀρπαγῆς ὑπὸ τινος πλειοδοτήσαντος μὲ κατεφόβιζε καθιστῶν τὴν εὐδαιμονίαν τῆς ἀποκτήσεως τοῦ μοναδικοῦ τούτου θησαυροῦ ἀκόμη πλέον ποθητήν. Ὅθεν ἀπεφάσισα ἀντὶ πάσης θυσίας νὰ μὴ στερηθῶ αὐτοῦ. Καὶ τοιαύτας ἔδωκα τῷ δημοπρατῇ ὁδηγίας. Τὴν ἐπαύριον εἰδοποιήθην ὅτι ἐγενόμην κύριος τοῦ ἐκ μητρὸς τούτου κειμηλίου. Αἱ εὐχαὶ τοῦ ἐναρέτου καὶ θεοσεβοῦς Ἰωάννου Βενιζέλου δὲν ἐπέτρεψαν νὰ γίνῃ τὸ κληροδότημά του λεία ξένου τινός.

Τὰς ἡμέρας τὰς μετὰ τὴν ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ τούτῳ εἴσοδον τῶν χειρογράφων ἐώρτασα φυλλολογῶν, μελετῶν αὐτὰ καὶ ἐξετάζων τί ἡδύναντο νὰ μοὶ

ἀποκαλύψωσι περὶ τῆς μακρᾶς των ἐξαφανίσεως. Ἐν πρώτοις ἡ **Νέα Ἱστορία**, γνήσιον χειρόγραφον τοῦ Μπενιζέλου, νέον αὐτοῦ ἔργον, ἐμφανιζόμενον νῦν πρῶτον καὶ προστιθέμενον εἰς τὰ τέως γνωστὰ συγγράμματά του, εἶναι περιβεβλημένον μὲ δέσιν ἀγγλικήν, προδήλως γενομένην μετὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ χειρογράφου. Τοῦτο δέ, ὡς καὶ πάντα τὰ ἄλλα χειρόγραφα, ἔχουσιν ἐπὶ τῆς ἔσω ὄψεως τῶν πλευρῶν ἐκάστον προσήρημένον τὸ βιβλιόσημον (ὅπως ὠνόμασα τὰ *ex-libris*) τοῦ ἀειμνήστου λόρδου Γυῖλφόρδου, τό τε πρὸ τῆς διαδοχῆς του, δηλαδή ὡς *The Honourable Frederic North*, καὶ τὸ μετὰ ταύτην ὡς *Earl of Guilford*.

Ἐκ τῶν δύο τούτων σαφῶν ἐνδείξεων προκύπτει ἀναμφερσίτως ἡ βεβαίωσις ὅτι τὰ χειρόγραφα ταῦτα ἀνήκον ἀρχικῶς τῷ αἰοιδίμῳ ἐκείνῳ φιλέλληνι, ὅστις, ὡς εἶναι γνωστόν, εἶχε συλλέξει κατὰ τὴν ἐν Κερκύρᾳ διαμονήν του μέγα πλῆθος Ἑλληνικῶν βιβλίων καὶ χειρογράφων, ἀναγομένων εἰς τὰ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας Ἑλλάδος. Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἡ πλουσία ἐκείνη βιβλιοθήκη ἐδημοπρατήθη ἐν Λονδίνῳ περὶ τὸ 1827, πολλὰ δὲ τῶν σκορπισθέντων τότε βιβλίων ἀπόκεινται νῦν ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ. Ἡ δημοπρασία ἐκείνη προδήλως εἴλκυσε τὴν προσοχὴν τοῦ Ὁμήρου τὸ μὲν διὰ τὴν φήμην τοῦ Γυῖλφορδ καὶ τῶν περὶ Ἀνατολῆς βιβλίων αὐτοῦ, τὸ δὲ διότι μεταξὺ τῶν δημοπρατουμένων διέκρινε καὶ χειρόγραφα τοῦ Μπενιζέλου, ὃν προσωπικῶς ἐγνώρισε καὶ ὅφ' οὗ ἐφιλοξενήθη ἐν Ἀθήναις. Φυσικὸν λοιπὸν ἦτο ὁ *Hawkins* νὰ σπεύσῃ ν' ἀποκτήσῃ τὰ χειρόγραφα ταῦτα, ἐφ' ὧν ἐσημείωσε καὶ τὴν τιμὴν, ἣν ἐπλήρωσε δι' ἑκάστον.

Τοιαῦται εἶναι αἱ δραματικαὶ τῷ ὄντι περιστάσεις τῆς ἀνακαλύψεως καὶ ἀνακτήσεως τῶν χειρογράφων τοῦ προπάππου μου καὶ αἱ περιστάσεις αὗται οὐδεμίαν καταλείπουσιν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τῆς τύχης τῶν χειρογράφων τούτων ἀπὸ τῆς ἐν Κερκύρᾳ προσκτήσεως αὐτῶν ὑπὸ τοῦ λόρδου Γυῖλφορδ μέχρι τῆς εἰς χεῖρας Ἑλληνικὰς ἐπιστροφῆς αὐτῶν.

Ὅθεν οὐ μόνον φιλογολικὸν καθήκον ἦτο, ἀλλὰ καὶ ὡς ἱερὸν ἔργον μοι ἐπεβάλλετο νὰ μεριμνήσω περὶ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἀνακαλυφθέντος θησαυροῦ, ἀπηλλαγμένου τῶν σκαιῶν παραμορφώσεων τοῦ λεκτικοῦ, ἃς ὁ Περραιβὸς παρενέβαλεν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἀδεξίως καὶ μοιρῶς ζητῶν νὰ φανῇ ἡ ὕψις τοῦ λόγου ἁπλῶς προσομοιάζουσα τὴν τῆς ἱστορίας τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας.

Καὶ ἡ μὲν ἔκδοσις τῶν χειρογράφων αὐτῶν ἐβράδυνε καὶ ἀνεβλήθη καὶ διὰ παντοίας ἄλλας φροντίδας καὶ διὰ τὴν χρονοτριβὴν τῆς ἐρεῦνης καὶ προσ-

θήκης πολλῶν κριτικῶν καὶ ιστορικῶν σημειώσεων καὶ μακρῶν παρεκβολῶν περὶ τῶν ποικίλων ζητημάτων, τὰ ὅποια διεγείρουσι τὰ ἀνακαλυφθέντα χειρόγραφα· ἐπειδὴ ὁ ἡμέτερος Ἱστορικός ἄπτεται πάντων τῶν κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ἐν Ἀθήναις συμβάντων ἀπὸ τοῦ 1754 μέχρι τοῦ 1800.

Ἐν τῶν συμβάντων τούτων ἦτο καὶ ἡ ἄφιξις τῆς ἀποστολῆς τοῦ λόρδου Ἑλγιν καὶ ἡ διὰ τῶν Ἀθηναίων διάβασις τοῦ κόμητος *Choiseul-Gouffier*, ἅτινα ἀμφότερα ἀναφέρει ὁ πρόπαππός μου μετὰ τῆς διακρινούσης πάντα τὰ ὑπ' αὐτοῦ ιστορούμενα ἀκριβείας. Ἀλλὰ περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις ἐπιχειρήσεων τοῦ λόρδου Ἑλγιν εἶχον ἀπὸ ἐτῶν συγκεντρώσει πολλὰς ἐκ τῶν ἀναγνώσεών μου σημειώσεις καὶ ἄλλας παντοίας πληροφορίας, οὕτως ὥστε, τούτων ταξινομημένων καὶ συναρμολογουμένων, ἡ περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης παρεκβολὴ ἔλαβε κατ' ὀλίγον χαρακτῆρα καὶ διαστάσεις ἰδίου συγγράμματος.

Γνωρίζων ὅτι περὶ τοῦ ζητήματος τούτου τῶν λεγομένων Ἑλγινείων *Μαρμάρων* δὲν ὑπάρχει παρ' ἡμῖν σύγγραμμα εἰδικὸν καὶ ὅτι ἡ ἀνάγκη τοιαύτης τινὸς βασίμου πραγματείας προκύπτει, ὡς ἂν ἀνακινεῖται ἡ ὑπόθεσις, καθυπέβαλον τὸ δακτυλογραφηθὲν πόνημά μου τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ, ἥτις μὲ ἐτίμησε ἀναδεχθεῖσα τὴν δημοσίευσιν αὐτοῦ ἐν τῇ σειρᾷ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Βιβλιοθήκης.

Συντάσσω αὐτὸ ἐζήτησα νὰ ἐκθέσω τὰ πράγματα ἀπαθῶς, ὡς συνέβησαν καὶ ὡς ιστοροῦνται καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν δρασάντων καὶ ὑπὸ ἄλλων ἀδεκάστων καὶ φερεγγύων μαρτύρων, μὴ ἀποσιωπῶν τῶν μὲν τοὺς ἰσχυρισμοὺς μηδὲ τῶν ἄλλων τὰς ἀποδείξεις. Ὡσαύτως ἐφρόντισα νὰ παραθέσω αὐτὰ τὰ κείμενα τῶν μαρτυριῶν, ὡς ἐπικαλοῦμαι, ἐν μεταφράσει πισταῖς καὶ κατὰ λέξιν γινόμεναις μὴ θυσιάζων ἢ ἐπισκιάζων τὴν σαφήνειαν τῆς ἐννοίας χάριν γλαφυρότητας τινὸς τοῦ λόγου. Τῶν μαρτυριῶν τούτων πρὸ πάντων ἔχομεν ἡμεῖς ἀνάγκην, ἵνα καθοδηγηθῶμεν ἀσφαλῶς καὶ εἰς ἀκριβῆ ἐπίγνωσιν τῶν ἐν τῷ παρελθόντι πραχθέντων, εἰς σαφῆ ἀντίληψιν τῆς παρουσίας τῶν πραγμάτων καταστάσεως καὶ εἰς μόρφωσιν σταθερᾶς γνώμης περὶ τῆς συμφερούσης καὶ ἐπιβεβλημένης εἰς ἡμᾶς ἐν τῷ μέλλοντι πορείας.

Ἡμεῖς ὡς ἔθνος, ὡς ὁμόφωνος κοινὴ γνώμη, οὐδὲν σαφῶς προδιαγεγραμμένον ἠδυνήθημεν μέχρι τοῦδε νὰ προβάλωμεν. Ποία ἡ περὶ τούτου ἐμὴ γνώμη—ἀφοῦ περὶ τοῦ ὅλου ζητήματος ἀπ' ἀρχῆς πραγματεύομαι ἐδῶ καὶ ἀφοῦ ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν ἐμελέτησα καὶ ἐσκέφθην—περὶ τούτου δὲν ἐδίστασα ν' ἀποφανθῶ ἐν τέλει τῆς διατριβῆς ταύτης, ἥτις παρὰ πάσας τὰς ἐλλεί-

ψεις της ἐλπίζω νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ἐμὴ ἀσθενὴς συμβολὴ εἰς τὸν πανηγυρισμὸν τῆς ἑκατονταετηρίδος τῆς Πατρίδος μας ὡς κράτους ἐλευθέρου καὶ αὐτοτελοῦς.

Μοὶ ἀπομένει τὸ εὐάρεστον καθήκον νὰ ἐκφράσω πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν ἡμῶν Ἑταιρείαν, τὴν τιμῶσαν τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιστήμην, θερμὰς εὐχαριστίας διὰ ἡθέλησε νὰ υἱοθετήσῃ τὸ ἔργον τοῦτο. Ἰδίαν ὀφείλω νὰ ἐκδηλώσω ἐκτίμησιν καὶ εὐγνωμοσύνην τῷ ἐλλογιμωτάτῳ κυρίῳ Δ. Ἀποστολίδῃ, ὅστις ἀνέλαβε τὸ ὑπεύθυνον ἔργον τοῦ διεξέρχεσθαι καὶ διορθοῦν τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια, ἐμοῦ ἀπουσιάζοντος μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὴν ἀκάματον αὐτοῦ φροντίδα καὶ τὸν Ἄργου ὁμοιον ὀφθαλμὸν ὀφείλεται διὰ τὸ βιβλίον τοῦτο ἐμφανίζεται ἄνευ τοῦ συνήθους διεξοδικοῦ πίνακος τῶν λεγομένων παραματίων.

Τὰς παρεντεθειμένας ἐξ εἰκόνας ὀφείλω εἰς τὴν φιλοφροσύνην τῆς Ἀγγλικῆς πρὸς προαγωγὴν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν Ἑταιρείας.

Ἐν Λευκαῖς Πύλαις, μεσοῦντος Μαΐου τοῦ 1930.

Ι. Γ.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίς
<i>Πρόλογος</i>	ζ'—ια'
<i>Προοίμιον</i>	1—2

Μέρος Α'. — Καταρτισμός τῆς συλλογῆς.

α') Πηγαί	3—6
β') Πρῶτα διαβήματα. Τὸ προσωπικόν	6—10
γ') Τὰ πρὸ τοῦ φερμανίου	10—11
δ') Ἡ ἐκ Σιγείου ἐπιγραφή. Ἐπίσκεψις Nisbet καὶ Hunt	11—12
ε') Τὸ φερμάνιον. Ἀρχὴ τῆς συλήσεως	13—15
ς') Ἑρίδες. Ἀποστολὴ Lacy καὶ Hunt	15—17
ζ') Βουλιμία τοῦ Ἑλγιν. Θρῆνος τῶν Καρυατίδων	17—18
η') Ἡ εἰς Ἀθήνας ἐπίσκεψις τοῦ Ἑλγιν	19—21
θ') Περιοδεία Hamilton Squire καὶ Pink. Μνημεῖα Θρασύλλου καὶ Λυσικράτους. Φόβοι Γαλλικῶν ἀντενεργειῶν	21—23
ι') Ἀντιδράσεις ἐν Ἀθήναις. Δολγορούκης, Μερτρούδ. Τὰ ἐξ Ὁρχομενοῦ, Δαφνίου καὶ Σταδίου	24—26

Μέρος Β'. — Ἀποστολὴ τῶν συλλεγέντων.

ια') Τὸ νανάγιον τοῦ Μέντορος	27—29
ιβ') Αἰχμαλωσία Ἑλγιν. Ἐπιστολὴ Νέλσωνος	29—31
ιγ') Δραῖσις Λουζιέρη, ἀπόντος τοῦ Ἑλγιν. Ὁ νέος πρέσβυς. Ὁ κόμης Aberdeen. Ὁ W. Gell. Τὸ Ὁρολόγιον	31—33
ιδ') Ρωσσοτουρκικὸς πόλεμος. Ὁ Ἀγγλικὸς στόλος ἐν Κωνσταντι- νουπόλει. Κατάσχεσις ὑπὸ Ἀλῆ πασᾶ	33—35
ιε') Τὰ πρὸς ἀνάκτησιν τῶν κατασχεθέντων. Ἀποστολὴ Maltass. Φόρτωσις 48 κιβωτίων	35—38

15)	Ἀνασκαφαὶ Λουζιέρη καὶ Βελῆ πασαῖ. Aberdeen, Sligo, Gully-Knigh, Fazakerly. Ὁ Βύρων ἐκπλέει ἐπὶ τῆς Hydra. Ὁ Cockerell ἐν Αἰγίνῃ. Ὁ Guilford καὶ ὁ πύργος τοῦ ὥρολογίου	38—40
16)	1814-1821. Ὁ Ἑλγιν ζητεῖ ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ Λουζιέρη. Θάνατος τοῦ Λουζιέρη. Διανομὴ τῶν εἰκόνων αὐτοῦ	41—44

Μέρος Γ'. — Πώλησις τῆς συλλογῆς.

17)	Ἀφίξις τῆς συλλογῆς εἰς Λονδῖνον καὶ ἐντυπώσεις ἐκ τῆς πρώτης αὐτῆς θέας	45—47
18)	Αἱ πρῶται περὶ πωλήσεως διαπραγματεύσεις	47—49
19)	Αὐξάνουσα ἐκτίμησις τῆς συλλογῆς. Ὑπόμνημα τοῦ Βισκόντη	49—51
20)	Κατάθεσις τῆς συλλογῆς ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ. Δυσμενὴς γνώμη Aberdeen καὶ Payne Knight. Βουλευτικὴ ἐπιτροπὴ. Γνώμη τοῦ Κανόβα	51—53
21)	Ἐρευναι τῆς ἐπιτροπῆς. Καταθέσεις. Ἐκθεσις τῆς ἐπιτροπῆς συνιστώσης τὴν ἀγορὰν	53—57
22)	Συζήτησις ἐν τῇ βουλῇ. Κύρωσις τῆς ἀγορᾶς. Μόνιμος ἔκθεσις τῆς συλλογῆς	57—59

Μέρος Δ'. — Ὁ Βύρων καταγγέλλει.

23)	Αἷτια τῆς κατὰ τοῦ Ἑλγίνου ἐκδηλωθείσης γνώμης	60—63
24)	Τοῦ Βύρωνος ὁ Child Harold	63—70
25)	Ἡ Ἀρὰ τῆς Ἀθηνᾶς	71—74
26)	Περιπέτεια τοῦ ποιήματος τούτου	75—76
27)	Ἐπιγράμματα κατὰ τοῦ Ἑλγιν σκωπτικὰ	76—79

Μέρος Ε'. — Μαρτυρίαι περιηγητῶν.

28)	Μαρτυρίαι τοῦ E. D. Clarke	80—85
29)	Μαρτυρίαι τοῦ Ed. Dodwell	86—93
30)	Τὸ ὑπὸ τοῦ Γύλφορντ δωρηθὲν ὁμοίωμα τῆς Καρυάτιδος.	

	Σελίς
Περὶ ἀποδόσεως τοῦ κίονος τοῦ Ἑρεχθείου	94— 99
λβ') Μαρτυρίαι τοῦ Th. S. Hughes	99—100
λγ') Γενίκευσις τῶν ἀρπαγῶν. Ὁ Clarke περὶ ἀνασκαφῶν . .	100—103
λδ') Μαρτυρίαι τοῦ H. W. Williams	103—104
λε') Γνώμη τοῦ H. Sass καὶ ἀναπαράστασις τῶν γλυπτῶν ὑπὸ τοῦ J. Henning	104—106
λς') Ἑτυμολογία τοῦ J. C. Hobhouse	106—109
λζ') Ἑτυμολογία τοῦ F. S. N. Douglas	110—114
λη') Ὁ Chateaubriand καταγγέλλων καὶ ὑπεραπολογούμενος .	115—118

Μέρος Σ'. — Ἑτεραι γνώμαι.

λθ') Ὁ ὑπὸ τοῦ E. Beulé ἀπολογισμὸς τῶν λαφύρων	119—120
μ') Τὸ δῖλημμα τοῦ Quatremère de Quincy	120—125
μα') Τὸ δῖλημμα τοῦ Γερμανοῦ Leo Klenze	125—127
μβ') Ἡ γνώμη τοῦ Christian Mueller καὶ ἡ τοῦ G. F. Herz- berg	127—128
μγ') Γνώμη τοῦ Γερβίνου	128—129
μδ') Ἀλληλομαχοῦσαι ἀποφάνσεις τοῦ A. Michaelis	129—130

Μέρος Ζ'. — Βιβλιογραφία.

με') Βιβλιογραφία τῶν περὶ Ἑλγιν ἐπισήμων	130—133
---	---------

Μέρος Η'. — Ἑλλήνων φροντίδες.

μς') Ἡ δῆθεν ^{indifference} ὀλιγωρία τῶν Ἑλλήνων περὶ ἀρχαιοτήτων . . .	134—139
μζ') Ἡ κατὰ τὸν ἀγῶνα περὶ ἀρχαιοτήτων φροντις	139—140
μη') Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία	140—146
μθ') Ἡ κατεδάφισις τοῦ Τουρκικοῦ πύργου	147—151
ν') Πλουτάρχου τὸ ἐγκώμιον καὶ Πολυβίου τὸ νουθέτημα . .	151—153

Μέρος Θ'. — Σταυροφόροι, Κυριάκος, Μοροζίνη.

να') Βαρβάρων ἐπιδρομαὶ καὶ σταυροφόρων δηώσεις	154—160
---	---------

	Σελίς
νβ') Κυριάκος Πιζικόλλης ὁ Ἀγκωνιεύς	161—166
νγ') Οἱ πρῶτοι συλλογεῖς ἀρχαιοτήτων	166—182
νδ') Francesco Morozini, ὁ καταστροφεὺς τοῦ Παρθενῶνος	182—189

Μέρος Γ' .— Νεώτεροι ἐπιδρομεῖς.

νε') Οἱ παρὰ τῇ Πύλῃ Γάλλοι πρέσβεις	190—195
νς') Ὅδηγίαι τοῖς προξένοις καὶ τοῖς Καπουκίνοις	195—197
νζ') Ὁ ἀββᾶς Michel Fourmont	197—204
νη') Ὁ κόμης Choiseul - Gouffier	204—210

Μέρος ΙΑ' .— Περὶ ἀποδόσεως.

νθ') Ἡ ἔκκλησις τοῦ Thomas Hardy	211—214
ξ') Αἱ περὶ ἀποδόσεως τῶν ἀπαχθέντων προτάσεις	214—223
ξα') Ἐπίλογος	224—236

Μέρος ΙΒ' .— Προσθῆκαι καὶ συμπληρώσεις.

ξβ') Ὁ Βαλέστρας	237
ξγ') Δώρησις τῶν ἀλλοτρίων	237—238
ξδ') Ὁ Fauvel	238—239
ξε') Ἀπαρίθμησις τῶν ἀποκομισθέντων	239—240
ξς') Ἐπισκευὴ βεβλαμμένων γλυπτῶν	240—241
ξζ') Ἀνέλκυσις τῶν καταποντισθέντων	241
ξη') Δοῦλοι καὶ ἀγάλματα	241
ξθ') Διαρκούσης τῆς Ἐπαναστάσεως	242—244
ο') Ὁ Tweddell	244
οα') «Μήπως προλάβουν οἱ Γάλλοι»	244—245
οβ') Νέοι κατάλογοι ἰδιωτικῶν καὶ δημοσίων συλλογῶν	245
ογ') Οἱ τρεῖς λέοντες	245—246
οδ') Γαλλικαὶ ἀρχαιολογικαὶ ἀποστολαὶ	246—247
οε') Ὁ φιλελληνισμὸς τοῦ Clemenceau	247—249
Εὐρετήριον	250—257

Ο ΚΟΜΗΣ ΕΛΓΙΝ, 1795.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Ὁ Thomas Bruce, ἔβδομος κόμης Elgin (1766 - 1841), ἐπαιδαγωγήθη ἐν τῇ περιφήμῳ σχολῇ τοῦ Haigrow, ἐφοίτησεν εἰς τὰ πανεπιστήμια τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου (ἐν Σκωτίᾳ) καὶ τῶν Παρισίων, εἰσῆλθεν εἰς τὸν στρατὸν τὸ πρῶτον καὶ ἔπειτα εἰς τὴν διπλωματικὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος του πρεσβεύσας ἐν Βιέννῃ, Βρυξέλλαις καὶ Βερολίνῳ, πρὶν ἢ διαπιστευθῇ παρὰ τῇ Πύλῃ (1799 - 1803). Μετὰ τὸν πρῶτόν του γάμον, διαλυθέντα τῷ 1808, ἀπέκτησεν ἐκ τοῦ δευτέρου υἱὸν τῷ 1810, ὅστις ἀνῆλθε τῷ 1862 εἰς τὸ ἀξίωμα ἀντιβασιλέως (γενικοῦ διοικητοῦ) τῶν Ἰνδιῶν¹.

Ὁ ἡμέτερος ἱστορικός, ὁ Ἰωάννης Μπενιζέλος, φέρει εἰς πέρας τὰς *Ἐφημερίδας* του διὰ τῶν ἐξῆς ὀλίγων, ἀλλὰ πιστῶς ἐκτιθεμένων. « Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰουλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους τῶν [17] 99 ὁ μιλὸρ Ἑλγιν², πλη-

¹ Μετὰ τὴν ἐξ Ἰνδιῶν ἐπάνοδόν του συνέβη νὰ συναντήσω αὐτὸν ἐν δημοσίῳ συμποσίῳ, τῆς θέσεώς μου ὀρισθείσης δεξιᾷ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐφαίνετο ἐπιθυμῶν ν' ἀποφύγῃ παῖσαν μνείαν τῶν «Ἑλγινείων Μαρμάρων».

² Πᾶσαι αἱ περὶ τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Ἑλγιν ἀφηγήσεις ὀρίζουσιν ὡς ἀρχὴν αὐτῆς ἐν Ἑλλάδι τὸν Ἰούλιον τοῦ 1800. Ἀλλ' ὁ ἡμέτερος ἱστορικός δὲν σφάλλεται λέγων ὅτι οἱ σταλέντες ἐργάται ἐφθασαν εἰς Ἀθήνας ἐν ἀκριβῶς ἑτος πρότερον. Ὁ Ἑλγιν φαίνεται ὅτι εἶχε κατὰ ἰοὺν σκοπὸν τινα τοιοῦτον ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας, καθὰ αὐτὸς ὁμολογεῖ (βλ. ἀρχὴν β' κεφ.), καὶ ὅτι ἐπελήφθη τῆς πραγματώσεως αὐτοῦ, ἅμα διωρίσθη πρέσβυς παρὰ τῇ Πύλῃ, ἀρχομένου τοῦ 1799, τότε πρῶτον ἐκπέμψας δοκιμαστικὴν τινα ἀποστολήν, ἣτις ἐφθασεν εἰς Ἀθήνας καὶ ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Πελοπόννησον διὰ προκαταρκτικὰς ἐρεῦνας. Πιστοῦται δὲ τοῦτο οὐ μόνον ἐκ τῶν πρὸς τὸν Λουζιέρην πρώτων ἐπιστολῶν τοῦ Ἑλγιν, λέγοντος ἐν αὐταῖς περὶ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ πλούτου τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ (ἦν ὁ Λουζιέρης δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐπισκεφθῇ), ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐξῆς ἐγγραφῆς ἐν τῷ ἡμερολογίῳ τοῦ Δημητρίου Καλεφορνᾶ. «1799 Ὀκτωβρίου 20, ἡμέρα πέμπτη ἔφεραν τὸν κόνσολα τὸν ἐγγλέζο τὸν Προκόπιον Μηνᾶ, ὅπου ἦτον εἰς τὸν Μωρέα πηγεμένος

ρεξούσιος πρέσβυς τῆς Βρετανίας παρὰ τῇ Ὀθωμανικῇ Πόρτᾳ, ἔστειλε εἰς Ἀθήνας τεχνίτας Ῥωμαίους καὶ Ἀναπολιτάνους διὰ νὰ κατασκάψουν καὶ νὰ ἐρευνήσουν εἰς τὰ ἐνδόμυχα τῆς γῆς διὰ μάρμαρα καὶ κτίρια παλαιὰ καὶ νὰ κατεβάσουν ἀπὸ τὸν περίφημον ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς ἐκεῖνα τὰ ἀξιολογώτατα ἀγάλματα καὶ ἀνδριάντας, τὰ ὅποια ἔδιδαν θάμβος καὶ ἔκπληξιν εἰς ὅλους τοὺς περιηγητάς».

μὲ τοὺς Ἑγγλέζους, καὶ ἔρχοντας εἰς τὸ πόρτο τοῦ Δράκου ἐβγήκε ἀπὸ τὸ κοῖκι καὶ ἐσυχωρέθη καὶ τὸν ἔφεραν εἰς τὴν ἀντρομίδα εἰς δυὸ ἄλογα. Τὸν ἔθαψαν εἰς τὴν ἀγίαν Ἑλεοῦσα» (τὸν Μηνᾶ διεδέχθη ὡς πρόξενος τῆς Ἀγγλίας ἐν Ἀθήναις ὁ Λογοθέτης). Ὁ Καλεφορνᾶς φαίνεται ἀκριβῆς καὶ ἀξιόπιστος ἐκ τῶν ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ αὐτοῦ ὅθεν ἡ μαρτυρία τοῦ ἡμετέρου ἱστορικοῦ εἶναι ἐνταῦθα, ὡς καὶ ἐν ἄλλαις περιπτώσεσιν, ὑπερτέρᾳ πάσης ἀμφιβολίας.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΚΑΤΑΡΤΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ

α') Πηγαί.

Περὶ τῶν κατὰ τὴν ἀπαγωγὴν τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῶν ἄλλων ἐξ Ἀθηνῶν καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος ἀρχαιοτήτων, τῶν γνωστῶν ὡς «Ἑλγινείων Μαρμάρων» καὶ ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ νῦν τεθησαυρισμένων, πολλὰ κατὰ καιροὺς ἐγγράφησαν τμηματικῶς ἢ ἀπὸ εἰδικῆς τινος ἀπόψεως. Ἀλλ' ὡς πλήρεις καὶ συνεχεῖς ἱστορικαὶ πραγματεῖαι δύο τινὲς δύνανται νὰ λογισθῶσιν· ἡ πρώτη ἑλληνιστὶ ὑπὸ Ἀντωνίου Μηλιαράκη, *Περὶ τῶν Ἑλγινείων Μαρμάρων*, δημοσιευθεῖσα ἐν Ἑστίᾳ, ἔτους ΙϚ', ἀριθ. 669 - 676, τῆς 23 Ὀκτωβρίου - Δεκεμβρίου 1888, σ. 681 - 5, 697 - 700, 713 - 18, 729 - 23, 744 - 7, 767 - 72, 777 - 80 καὶ 793 - 9. Τὴν σύνταξιν τῆς πραγματείας ταύτης ἀνέλαβεν ὁ Μηλιαράκης ἐξ ἀφορμῆς δωρεᾶς τῇ Ἱστορικῇ καὶ Ἐθνολογικῇ Ἑταιρείᾳ τῶν ἐγγράφων τῶν ἀφορώντων τὸ ναυάγιον τοῦ Μέντορος³, τοῦ κομίσαντος τὴν πρώτην μεγάλην ἀποστολὴν τῶν γλυπτῶν, συμβάν ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Αὐλέμονος (ἦτοι Ἀγίου Νικολάου) τῶν Κυθήρων, ἐν ἣ νήσῳ ὑποπρόξενος τῆς Ἀγγλίας ἦν τότε (1802) ὁ Ἐμμανουὴλ Καλούτσης. Τούτου ὁ ἐγγονὸς Σοφοκλῆς Ν. Καλούτσης⁴ ἐγένετο ὁ δωρητὴς τῶν ἐγγράφων, τῶν ὁποίων τὰ κείμενα (ἐν μέρει ἐπου-

³ Ὁ Ἴω. Σβορώνος ἐν *Athener National Museum*, σ. 85, παραπέμπει περὶ τοῦ ναυαγίου τούτου καὶ εἰς τὴν Ἑλπίδα ἀριθ. 1323 τῆς 18ης Φεβρουαρίου 1901.

⁴ Ὁ Μηλιαράκης παραθέτει (σ. 778) καὶ βιογραφικὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ Καλούτσης. Οὗτος διετέλεσε πρόξενος μέχρι τοῦ 1815, ὅτε ἡ Ἀγγλία κατέλαβε τὰς Ἰονίους νήσους, καὶ ἐτελεύτησε κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1833. Ὁ δὲ φιλόμουσος ἐγγονὸς του Σ. Ν. Καλούτσης ἐν διατριβῇ τινι, Περὶ τῆς τάσεως τῆς Ἀμερικανικῆς ποιήσεως (*Πανδώρα*, ἀριθ. 147 τῆς 1ης Μαΐου 1856), ἐδημοσίευσεν καὶ περὶ μεταφράσεων τοῦ περὶ Μάρκου Μπότσαρη ποιήματος τοῦ Fitz Green Halleck.

σιώδη) πληροῦσι τὸ πλεῖστον τῆς πραγματείας ταύτης. Ἄλλ' ὁ Μηλιαράκης ἠρεύνησε πᾶν φιλοπόνως καὶ ἐτέρας τινὰς πηγὰς καὶ μάλιστα τὸ σπουδαιότατον περὶ Παρθενῶνος σύγγραμμα τοῦ Michaelis (σ. 793 - 5). Ἀναφέρει δὲ ἐν πρώτοις καὶ ὅσα περὶ τοῦ Ἑλγιν λέγει ὁ ἡμέτερος ἱστορικός, ὃν ὁ Μηλιαράκης γνωρίζει (κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ε. Σταματιάδου) μόνον ὡς « ἀνώνυμον Ἀθηναῖον χρονογράφον », περὶ οὗ ὁμῶς ὀρθότατα παρατηρεῖ ὅτι πλὴν τῶν ὑπ' αὐτοῦ σημειουμένων περὶ τοῦ Γάλλου Choiseul-Gouffier καὶ τοῦ Ἀγγλοῦ Hawkins « οὐδεὶς ἕτερος τῶν λογίων Ἀθηναίων ἢ τῶν ἐκτὸς ἔγραφέ τι περὶ Ἑλγιν ». Ἐξ ὧν δὲ λέγει ἐπεισοδικῶς περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Ἀλῆ ἐγεργθέντων τειχῶν τῆς πόλεως, περὶ τῶν ἐγχωρίων ἐρίδων καὶ τῶν κατὰ καιροὺς μητροπολιτῶν τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Μηλιαράκης φαίνεται ἐπιμελῶς μελετήσας τὸν χρονογράφον ἐκεῖνον. Καὶ ἐν γένει ἡ συγγραφή του εἶναι εὐδόκιμος, ἂν ὅχι καὶ ἄπταιστος εἰς τινὰ τῶν καθ' ἕκαστον ⁵.

Ἡ ἐτέρα, ἡ ἀγγλιστὶ συντεταγμένη πραγματεία, *Lord Elgin and his Collection*, ἣτις ἀπαρτίζει τόμον ὁλόκληρον, κατεχωρίσθη ἐν *Journal of Hellenic Studies* (Vol. XXXVI, 1916, σ. 163 - 372) ὑπὸ Arthur Hamilton Smith, ἐπιμελητοῦ (keeper) τοῦ Ἑλληνορωμαϊκοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου. Ὁ κ. Smith εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του πᾶσαν τὴν σχετικὴν ἀλληλογραφίαν καὶ πάντα τὰ ἔγγραφα τὰ ἀποκείμενα ἐν Broomhall, κοιτίδι τοῦ οἴκου τῶν κομήτων Ἑλγιν, ὡς καὶ τινὰς ἐπιστολάς, αἵτινες ἔμειναν παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ τῆς πρώτης συζύγου τοῦ Ἑλγιν ἐν Biel τῆς Σκωτίας, ἐπλούτισε δὲ τὸ ἔργον του μὲ προσωπογραφίας τοῦ Ἑλγιν, τοῦ Hamilton (περὶ οὗ κατωτέρω) καὶ τοῦ Choiseul-Gouffier, μὲ παράστασιν τοῦ ναυαγίου τοῦ Μέντορος, μὲ ἀπεικονίσεις τῆς πρώτης ἐγκαταστάσεως τῆς συλλογῆς, καὶ μὲ ἄλλας εἰκόνας, 19 ἐν συνόλῳ.

⁵ Ἀβάσιμος εἶναι ἡ γνώμη (σ. 771), ὅτι ὁ Βύρων κατεφέρετο κατὰ τοῦ Ἑλγιν ἔνεκα μῆνιδος κατὰ τῶν Σκώτων ἐν γένει, ἣν ἐξεδήλωσε καὶ διὰ τοῦ περιφήμου σκωπτικοῦ ποιήματός του *English Bards and Scotch Reviewers*. Ἄλλως τε καὶ αὐτὸς ὁ Βύρων ἦν Σκώτος τὸ γένος ἐκ μητρός, ἐν Ἀβερδρήνῃ δὲ τῆς Σκωτίας ἐξεπαιδεύθη τὸ πρῶτον. Ἐσφαλμέναι εἶναι καὶ αἱ δοθεῖσαι τῷ Μηλιαράκῃ πληροφορίες, ὅτι οὐδὲν Ἑλληνικὸν πλοῖον μετέφερε τὰ ὑπὸ τοῦ Ἑλγιν συληθέντα. Ἐν τοῦλάχιστον Ὑδραϊκὸν πλοῖον εἶχε ναυλωθῆ (ὡς καὶ ὁ Βύρων πιστοποιεῖ, κεφ. ιε' βλ. καὶ κεφ. κε') καὶ Καλύμνιοι ἦσαν οἱ δῦται, οἱ ἀνεγκύσαντες τὰ κατὰ τὸ ναυάγιον τοῦ Μέντορος καταποντισθέντα.

Παραπέμπει ἔδῳ καὶ ἐκεῖ εἰς τὰ τοῦ Μηλιαράκη, ἀλλὰ φρονίμως (διὰ τὴν ὑπόθεσιν του) ἀποσιωπᾷ τὰς ἐπικρίσεις τοῦ Dodwell, τοῦ Clarke καὶ ἄλλων, μόλις δὲ ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ πυριπνόου κατηγορητηρίου τοῦ Βύρωνος. Συνελόντι εἰπεῖν, ἡ πραγματεία τοῦ Smith εἶναι ὑπὸ ἱστορικὴν ἄποψιν ἢ πληρεστάτη βοηθουμένη ἐν τισι καὶ ὑπὸ τῶν σχολίων τοῦ A. Michaelis.

Τοῦ σοφοῦ τούτου Γερμανοῦ τὸ σύγγραμμα, *Der Parthenon* (μέγ. 8^{ον} μετὰ πολλῶν πινάκων), εἰ καὶ χρονολογούμενον ἀπὸ τοῦ 1881, εἶναι ἀκόμη ἀπαραίτητος κλασσικὸς θησαυρὸς καὶ ὁδηγὸς εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἱστορίαν, τὴν ἀρχαιολογίαν, τὴν τέχνην καὶ τὰς τύχας τοῦ αἰωνίου ἐκείνου θαύματος. Πλὴν τῶν τῆς ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς παραθέτει αὐτὰ τὰ κείμενα τῶν ὑπὸ τῶν περιηγητῶν τῆς IZ' ἑκατονταετηρίδος μνημονευομένων περὶ Παρθενῶνος (σ. 342 - 345), τὰ τῆς καταστροφῆς ἐπὶ Μοροζίνη συντόμως (σ. 345-347) καὶ τὰ σπουδαιότερα τῆς ἀρπαγῆς τοῦ Ἑλγίν. Ἐτέρας τινὰς περὶ τούτων εἰδήσεις, ὥς καὶ λεπτομερεστάτην περιγραφὴν πασῶν τῶν ἐν Μεγάλῃ Βρετανίᾳ ἰδιωτικῶν τε⁶ καὶ δημοσίων συλλογῶν Ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων, συνεκέντρωσεν ὁ αὐτὸς χαλκέντερος Γερμανὸς ἐν περισπουδάσῳ συγγράμματι, *Ancient Marbles in Great Britain* (μετάφρασις ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ, Cambridge 1882, μέγ. 8^{ον} σ. 26 + 834 μετὰ πολλῶν πινάκων). Τὰ δύο ταῦτα βιβλία εἶναι ἀπαραίτητα εἰς ἐπίγνωσιν τῶν ἀφορώντων τὴν Ἑλγίνειον συλλογὴν, ἥς τὴν ἱστορίαν ἐκθέτομεν ἐνταῦθα πάνυ συνοπτικῶς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν προμνησθεισῶν πηγῶν.

Πλὴν τούτων προσετέθησαν καὶ πλεῖσται ἄλλαι εἰδήσεις ἐγκατεσπαρμέναι εἰς παντοῖα συγγράμματα καὶ δυσεύρετοι, εἰ μὴ δι' εὐρείας ἀναγνώ-

⁶ Περιγραφή μιᾶς τῶν σπουδαιωτάτων ἰδιωτικῶν συλλογῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ συγγράμματος τοῦ Michaelis, ἀλλὰ μετὰ πολλῶν ἱστορικῶν καὶ ἄλλων προσθηκῶν ὑπὸ τοῦ προμνησθέντος Smith, εἶναι ἡ ἰδίᾳ ἐκτυπωθεῖσα πραγματεία *A catalogue of the Ancient Marbles at Lansdowne House based upon the work of A. Michaelis, with an appendix containing documents relating to the Collection. Edited by A. H. Smith. London 1889, privately printed., μέγ. 8^{ον}, σ. 90.* Τὸ δὲ Βρετανικὸν Μουσεῖον ἐδημοσίευσε φροντίδι τοῦ ἰδίου A. H. Smith δημῶδη, ἀλλὰ μεθοδικώτατον ὁδηγὸν τῶν ἐν τῇ Ἑλγινείῳ λεγομένη αἰθούσῃ ἐκτεθειμένων, *A short guide to the sculptures of the Parthenon in the British Museum (Elgin Collection).* 2nd. ed. with 40 illustrations. London 1925, μέγ. 4^{ον}, σ. 40. Ὑπάρχει δὲ καὶ πολὺ πληρεστέρα καὶ πολυτελεστάτη συγγραφή, ὑπὸ τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου ἐκδοθεῖσα, *The sculptures of Parthenon with an introduction and commentary by A. H. Smith.* London 1910. Φύλ. 4 + 70 σ. καὶ 92 πίν.

σεως. Ἀναγκαιόταται δὲ εἶναι αἱ πρόσθετοι αὐταὶ εἰδήσεις εἰς πλήρη ἐξιστόρησιν καὶ κατανόησιν τῆς Ὀδυσσεΐας ταύτης, τῆς πλήρους παντοίων δραματικῶν ἐπεισοδίων καὶ διαρκεσάσης ἐπὶ εἴκοσι καὶ ὀκτὼ ὅλα ἔτη ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς μέχρι τῆς ἐν Λονδίῳ παραλαβῆς τῆς τελευταίας ἀποστολῆς τῶν συληθέντων ἀρχαίων. Πολλὰ τῶν ἐπεισοδίων τούτων εἶναι παρ' ἡμῖν ἐν γένει ἄγνωστα, ὅπως καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν συμπεράσματα ἀνεξέταστα, εἰ καὶ ταῦτα δύνανται νὰ μᾶς ἐρμηνεύσωσι τὰ ἐλατήρια τῆς δράσεως ἐθνῶν ὁλοκλήρων, ὥς καὶ τὸν χαρακτήρα ἀτόμων κατ' ἰδίαν.

β') Τὰ πρῶτα διαβήματα. Τὸ προσωπικόν.

Ἀπαντῶν εἰς ἐπιστολὴν τοῦ Κανόβα, ἐξαίροντος τὴν ἀξίαν τῆς συλλογῆς, ὁ Ἑλγιν ἔγραφεν αὐτῷ τῇ 13^ῃ Νοεμβρίου 1815 (βλ. κεφ. κα' ἐν τέλει) ὅτι ἡ συγκρότησις αὐτῆς ἦτο ἡ πραγμάτων εὐχῆς καὶ σκοποῦ, ὃν εἶχε διάπυρον ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἔκτου ἔτους τῆς ἡλικίας. Ἀγνοῶ κατὰ πόσον τοῦτο βεβαιούται ἐξ ὧν εἶναι γνωστὰ περὶ τοῦ νεανικοῦ του βίου· φαίνεται ὅμως ὅτι ἀνέκαθεν ἔτρεφεν ἔρωτα πρὸς τὰ καλὰ. Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι ἀρχιτέκτων τις, ὃν εἶχεν ἀπασχολήσει εἰς τὰ ἐν Σκωτίᾳ κτήματά του καὶ ὅστις εἶχε σπουδάσει ἐν Ῥώμῃ, ὁ Thomas Harrison (1744· 1829), τῷ παρέστησεν, ὅτε ἐπρόκειτο νὰ πρεσβεύσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅτι ἐκμαγεῖα τῶν ἐν Ἀθήναις ἀρχαιοτήτων μεγάλως ἠθέλον συμβάλλει εἰς ἀναζωπύρησιν τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν Ἀγγλίᾳ. Ἐκ τούτου ὀρμηθεὶς καθυπέβαλε τῇ Ἀγγλικῇ κυβερνήσει πρότασιν, ὅπως αὐτὴ ἀναλάβῃ ἡ τοῦλάχιστον συμμετάσχη τοῦ ἔργου, τοῦ ὁποίου αὐτὸς ἦν προδιατεθειμένος νὰ ἐπιληφθῇ. Οὐδεμία λοιπὸν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἰς τοῦτο καὶ εἰς τὴν ἀπεικόνισιν καὶ ἀκριβῆ ἀρχιτεκτονικὴν καταμέτρησιν τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τῶν καλλίστων ἱστορικῶν τοπίων τῆς Ἑλλάδος περιωρίζετο ἐν ἀρχῇ ὁ σκοπὸς του. Ἀλλ' ἡ πρότασις του ἀπερρίφθη διὰ τὸ τότε πολυμέριμον τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ τὸ κρίσιμον καὶ ἀβέβαιον τῶν πολιτικῶν περιστάσεων.

Ἀφεθεὶς οὕτω νὰ ἐνεργήσῃ μόνος ἐπεζήτησε ζωγράφον ἱκανὸν νὰ ἐργασθῇ κατὰ τὰς ὑποδείξεις του, ὥς ἔπραξαν⁷ καὶ οἱ Γάλλοι πρέσβεις Nointel

⁷ Ὁ Spon διηγεῖται (I, 200) ὅτι ὁ Nointel (περὶ οὗ ἐκτενέστερον κατωτέρω) ἐπέδειξεν αὐτῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὲρ τὰς 400 εἰκόνας ἀρχαιοτήτων καὶ τοπίων ἐν Ἑλλάδι, ἃς ὁ συνοδεύσας αὐτὸν ζωγράφος Carrey ἐφιλοτέχνησεν ἐν διαστήματι ὀλίγων

καὶ Choiseul-Gouffier καὶ ὁ ἀμέσως πρὸ αὐτοῦ Ἕλληνας ἐν Κωνσταντινουπόλει Sir Robert Ainslie (1776 - 1792). Τῇ συστάσει τοῦ ἐν Νεαπόλει συναδέλφου του, τοῦ φιλαρχαίου Sir William Hamilton, ὁ Ἕλληνας προσέλαβεν ὡς τοιοῦτον ζωγράφον τὸν Giovanni Battista Lusieri, ὅστις τότε εὐρίσκετο εἰκονίζων διὰ τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως τὰς ἐν Σικελίᾳ ἀρχαιοτήτας. Ὁ μισθὸς αὐτοῦ ὠρίσθη εἰς διακοσίας λίρας κατ' ἔτος πλὴν τῶν δαπανῶν τῆς συντηρήσεώς του. Ἀπεδείχθη δὲ ὁ Λουζιέρης εἰς τῶν σπουδαιοτάτων παραγόντων τοῦ καταρτισμοῦ τῆς συλλογῆς τοῦ Ἕλληνα⁸. Ἄλλος

ἐβδομάδων καὶ ἐν μέσῳ πολλῶν δυσκολιῶν, παρισταμένων πάντοτε δύο γενιτσάρων, ἐνεκα τῆς ὑποψίας τῶν Τούρκων κατὰ παντὸς ξένου εἰκονίζοντος τὴν χώραν. Γνωσταὶ εἶναι αἱ θαυμάσιαι εἰκόνες τοῦ περιφήμου Ὀδοιπορικοῦ τοῦ Choiseul - Gouffier. Ὁ δὲ Sir R. Ainslie εἶχε μισθώσει τὸν Γερμανὸν ζωγράφον Ludwig Mayer, οὗτινος αἱ καθ' ὅλην τὴν Τουρκικὴν αὐτοκρατορίαν εἰκόνες ἐδημοσιεύθησαν εἰς 4 τόμους ἐν Λονδίῳ 1801 - 1804. Ἄλλος Ἕλληνας εὐπατρίδης, ὁ νεαρὸς λόρδος Charlemont (1728 - 1799), συνωδεύετο ὑπὸ τοῦ Richard Dalton, τοῦ δημοσιεύσαντος τῷ 1752 εἰς ἓνα τόμον πολλὰς ἐν Ἑλλάδι, Τουρκίᾳ καὶ Αἰγύπτῳ ὑπ' αὐτοῦ γραφείσας εἰκόνας. Πρβλ. καὶ τὰ ἐν σημ. 120.

⁸ Περὶ τοῦ Λουζιέρη ὁ Clarke (VI, 205) ἀποφαίνεται λίαν εὐμενῶς. «Ὁ περίφημος οὗτος καλλιτέχνης, γνωστότερος ὑπὸ τὸ ὄνομα Don Tita, ἐγεννήθη ἐν Νεαπόλει. . . Περὶ αὐτοῦ λέγεται, ὅπως περὶ τοῦ Claude Lorrain, ὅτι, ἂν ὄχι ποιητής, εἶναι ὁμῶς ἱστοριογράφος τῆς φύσεως. Ὅτε οἱ Γάλλοι εἰσέβαλον εἰς τὴν Νεάπολιν, ἀπεχώρησεν εἰς Σικελίαν καὶ ἀπασχολεῖτο ζωγραφίζων τὰ εἱρεῖα τοῦ Ἀκράγαντος». (This celebrated artist, better known by the name of Don Tita, is a native of Naples. . . It is said of him, as of Claude Lorrain, if not a poet, he is the historian of nature». When the French invaded Naples he retired to Sicily, and was employed among the ruins of Agrigentum). Περὶ δὲ τοῦ χαρακτηρικοῦ τοῦ Λουζιέρη ὁ Ἕλληνας, ὅστις διέκειτο ἐν ἀρχῇ εὐμενέστατα πρὸς αὐτόν, ἔγραφε (16 Φεβρ. 1808) τὰ ἑξῆς αἰτῶν τὴν συνδρομὴν τοῦ ναυαρχείου ὑπὲρ τῶν ἐν Ἀθήναις ἐγκαταλελειμμένων τότε κιβωτίων. «Διαπύρως σὰς συνιστῶ αὐτὸν ὡς ἄνθρωπον ἔχοντα ἀξίαν, μεγάλην καλαισθησίαν, γνώσεις, πρωτεύουσας ἱκανότητα καὶ ζῆλον διὰ τὰς τέχνας. Μικρά τις ἰδιοτροπία, ἥτις ἐσφαλμένως ἐλαμβάνεται ὡς ὑπερηφάνεια, τῷ ἐπόρισεν, ὡς παρετήρησα, ἐχθρούς· καὶ πραγματικῶς οὐδ' αὐτὸς ὁ ἴδιος προσποιεῖται περὶ ἐκείνων, οὐδ' ἀποστρέφεται. Ἀλλ' οὐδέποτε παρετήρησα ἐν αὐτῷ τι, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ δικαιολογῇ τὸν θαυμασμόν, ὃν αὐτὸς προκαλεῖ». (I earnestly recommend him to you as a man of intrinsic worth, of very great taste and knowledge and of first rate ability and zeal for the arts. A little peculiarity of manner, which is mistaken for pride, has, I have observed, made him enemies, and in fact he does not conceal his own dislikes, but I never saw anything in him that did not fully justify and claim admiration). Εἰς ταῦτα ὁμῶς ἀντιβαίνει ἡ περὶ τοῦ

οὐχ ἦττον δραστήριος εἰς τοῦτο συνεργὸς ἦτο καὶ ὁ τότε ἰδιαίτερος τοῦ Ἑλγιν γραμματεὺς, ὁ William Richard Hamilton (ὃν δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν μὲ τὸν ὁμώνυμον ἐν Νεαπόλει Ἀγγλον πρέσβυν), ὅστις (1777 - 1859) περιηγήθη πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἐγένετο βραδύτερον πρέσβυς καὶ αὐτὸς ἐν Νεαπόλει, ὑφυπουργὸς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ γραμματεὺς τῆς περιφήμου Society of Dilettanti καὶ εἰς τῶν συμβούλων τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου.

Ὡς ἱχνογράφος καὶ σχεδιαστὴς προσελήφθη παράδοξός τις ἄνθρωπος, ὁ Feodor Iwanovich⁹, Τάταρος ἐξ Ἀστραχάν, σπουδάσας λίαν εὐδοκίμως

χαρακτῆρος τοῦ Λουζιέρη μαρτυρία τοῦ Hamilton (βλ. κεφ. ιζ'), ὥς καὶ τὰ καταστρεπτικὰ τῆς δράσεώς του ἀποτελέσματα, δι' ἃ ὁ Βύρων ὀνομάζει αὐτὸν the able instrument of plunder (σημ. 63). Ἦτο ἐκ τῶν ἐπιτηδείων ἐκείνων Ἰταλῶν, οἵτινες μὲ ὀλίγας θετικὰς γνώσεις ἐπιλαμβάνονται ἔργων παντὸς εἶδους. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του μετήρχετο τὸν ξεναγὸν μᾶλλον καὶ τὸν προμηθευτὴν ἀρχαιοτήτων, ὡς ἐπορίζετο ἐξ ἀνασκαφῶν ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἑλγιν, διὸ καὶ ἦν εὐάρεστος εἰς τινὰς τῶν διαβαινόντων δι' Ἀθηνῶν ξένων.

⁹ Περὶ τοῦ παραδόξου τούτου ἀνθρώπου ὁ Clarke (VI, σ. 376) λέγει· «ὁ Λουζιέρης προσεφέρθη νὰ μᾶς συντροφεύσῃ εἰς Αἴγινα, ἐπειδὴ πρὸ πολλοῦ ἐπεθύμει εὐκαιρίαν νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν νῆσον ἐκείνην. Ἡ δὲ Αἴγινα, εἰ καὶ πλουσία διὰ τὰς πολυτίμους ἀρχαιοτήτας, παραδόξως πως ἡμελήθη ὑπὸ πάντων τῶν περιηγητῶν πλὴν τοῦ Chandler. Ὁ δὲ Λουζιέρης, προβλέπων πλήρη ἐπασχόλησιν τῆς γραφίδος του, ἐζήτησε νὰ τὸν συνοδεύσῃ τις τῶν πλέον παραδόξων ἀνθρώπων τῶν συγκαταλεχθέντων ὡς καλλιτεχνῶν ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Φειδίου. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἦτο τὸ γένος Καλμοῦκος καὶ ὀνομάζετο Θεόδωρος. Εἶχε διακριθῇ μεταξὺ τῶν ἐν Ῥώμῃ ζωγράφων καὶ μετεκλήθη εἰς Ἀθήνας ὡς εἰς τῆς ὁμάδος τῶν καλλιτεχνῶν, τῶν ἀσχοληθέντων ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου πρέσβεως ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Λουζιέρη. Μὲ φυσιογνωμίαν ἀγρίαν, ὁμοιοτάτην τῶν τῆς γενετείρας φυλῆς του, εἰ καὶ ἐξανθρωπισθεὶς ὅσον ἦτο δυνατὸν νὰ συντελέσωσιν εἰς τοῦτο Εὐρωπαῖκά ἐνδύματα καὶ συνήθειαι, ἐτήρει ἀκόμη τινὰ τῶν ἀρχικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν συμπατριωτῶν του, ἐν ἄλλοις δὲ καὶ τὴν γνησίως Σκυθικὴν ἀγάπην πνευματικῶν ποτῶν. Σκοπίμως κερνῶν τὸ ῥακὶ ὁ Λουζιέρης ἠδύνατο νὰ πορίζεται παρ' αὐτοῦ χάριν τοῦ πάτρωνός του δείγματα τῆς τέχνης του συνενοῦντα τὴν πλέον καταπλήττουσαν μεγαλοφυΐαν μὲ αὐστηρὰν ἀκρίβειαν καὶ κομψότητα. Ὁ Θεόδωρος ἦτο θαυμάσιον παράδειγμα τῆς δυνάμεως φυσικῶν προτερημάτων, ἅτινα δὲν ἐξουδετεροῦνται ἀπὸ ἄλλα ἰσχυρὰ προσκόμματα. Παιδευθεὶς ἐν δουλείᾳ, ἀσκηθεὶς εἰς τὴν τέχνην τοῦ ὑπὸ τὴν ἀγρυπνον ῥάβδον τῶν Ῥώσων κυρίων του, ἀπορροφήσας ὁμοῦ μὲ τὰς πρώτας του ἐντυπώσεις τὰς δουλοπρεπεῖς τάσεις καὶ τὰς ἡδυπαθεῖς ὀρέξεις τῶν τυράννων, οὓς ἐδιδάχθη νὰ σέβεται, ὁ παραδοξότατος οὗτος ἄνθρωπος ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας ὡς ἄλλος Εὐφράνωρ ἀνταμιλλώμενος ἐπιτυχῶς πρὸς πάντας ἐκείνους, οἵτινες εἶχον μορ-

τὴν ζωγραφικὴν ἐν Γερμανίᾳ, οὗτινος γίνεται ἐν τοῖς ἐξῆς μνεῖα ὡς «τοῦ

φωθῇ ἐν ταῖς καλαῖς τέχναις ὑπὸ ὄρους τοὺς πλέον εὐμενεῖς. Ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Θεοδώρου ὡς ζωγράφου δὲν περιορίζετο, ὡς τοῦτο συμβαίνει παρὰ Ῥώσσοις καλλιτέχναις, εἰς ἀπομιμητικὰ μόνον ἔργα. Εἰ καὶ ἠδύνατο ν' ἀντιγράψῃ ὁ,τιδήποτε ἐπιτυχῶς, ἠδύνατο καὶ νὰ ἐπινοῇ. Ὁ νοῦς του μετεῖχε πολὺ τῆς ὑψηλοτέρας ἐκείνης δυνάμεως τῆς ἰδιορρύθμου μεγαλοφυΐας. Μὲ δεξιότητα καταπλήττουσαν συνεπλήρου καὶ προσέθετεν εἰς τὰ ἱχνογραφήματά του τῶν ἀαγλύφων καὶ κτηρίων τῆς Ἀκροπόλεως αὐτοτελῆ τὰ γλυπτά, ὧν μόνον μέρη τινὰ ἔμενον σῶα. Πρὸς τούτοις ἐσχεδίαζε μὲ ἑκτακτον τελειότητα τὰ αὐτὰ γλυπτά, εἰς ἣν ἀκριβῶς εὐρίσκοντο τότε κατάστασιν φθορᾶς καὶ παρακμῆς». (Lusieri offered to accompany us as far as Aegina; having long wished for an opportunity of seeing that island. Although rich in valuable antiquities, it had been strangely overlooked by almost every traveller, excepting Chandler. As he expected ample employment for his pencil, he was desirous of being also attended by one of the most extraordinary characters that has been added to the list of celebrated artists since the days of Phidias. This person was by birth a Calmuck, of the name of Theodore; he had distinguished himself among the painters at Rome, and had been brought to Athens to join the band of artists employed by our Ambassador, over which Lusieri presided. With the most decided physiognomy of the wildest of his native tribes, although as much humanized in his appearance as it was possible to make him by the aid of European dress and habits, he still retained some of the original characteristics of his countrymen; and, among others, a true Scythian relish for spirituous liquor. By the judicious administration of brandy, Lusieri could elicit from him, for the use of his patron, specimens of his art, combining the most astonishing genius with the strictest accuracy and the most exquisite taste. Theodore presented a marvellous example of the force of natural genius unsubdued by the most powerful obstacles. Educated in slavery; trained to the business of his profession beneath the active cudgels of his Russian Masters; having also imbibed with his earliest impressions the servile propensities and sensual appetites of the tyrants he had been taught to revere; this extraordinary man arrived in Athens like another Euphranor, rivalling all that the Fins Arts had produced under circumstances the most favourable to their birth and naturity. The talents of Theodore, as a painter, were not confined, as commonly is the case among Russian artists, to mere works of imitation: although he could copy everything, he could invent also: his mind partook largely of the superior powers of original genius. With the most surprising ability, he restored and inserted into his drawings all the sculpture of which parts only remained in the mutilated bas-reliefs and buildings of the Acropolis. Besides this he delineated, in a style of superior excellence, the same sculptures according to the precise state of decay in which they at present exist). Ἐπανακάμψας εἰς Γερμανίαν ἐτελεύτησεν ἐκεῖ τῇ 27ῃ Ἰανουαρίου 1832.

Καλμούκου τοῦ "Ελγιν» καὶ οὗτινος ἱκανὰ Ἀθηναϊκὰ ἱχνογραφήματα ἀποκινεῖται ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ. Τοῦτον συνώδευον ἕτεροι δύο περὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν εἰδικοί, ὁ Sebastian Ittar καὶ ὁ Vincenzo Balestra¹⁰. Ὡς ἐργάται ἐμισθώθησαν δύο formatori, ἔμπειροι γυψουργοί, πρὸς ἀποτύπωσιν ἐκμαγείων. Παρήγγειλε δὲ ὁ "Ελγιν τῷ εἰς ταῦτα ἐπιστατήσαντι γραμματεῖ του νὰ εὗρῃ δύο μουσικοὺς προθύμους καὶ νὰ ὑπηρετῶσιν εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ πρέσβεως ἐν Κωνσταντινουπόλει.

γ') Τὰ πρὸ τοῦ φερμανίου.

Καὶ ὁ μὲν ὄρος οὗτος προσέκοψεν εἰς ζητήματα φιλοτιμίας τῶν Νεαπολιτανῶν μουσικῶν. Ἡ συγκρότησις ὅμως καὶ μίσθωσις τόσῳ πολυμελοῦς τεχνικῆς συνοδείας, πρὶν εἶναι φθάσῃ ὁ "Ελγιν εἰς τὴν ἐπίσημον αὐτοῦ ἔδραν καὶ βεβαιωθῇ περὶ τῆς ἀδείας τῆς ἀναγκαίας πρὸς ἑναρξιν τῶν ἔργων, ἃ προετίθετο νὰ ἐπιχειρήσῃ, εἶναι τρανὴ ἀπόδειξις ὅτι οὐδεμίαν εἶχεν ἀμβολίαν ὅτι τὸ γόητρον τῆς Ἀγγλικῆς πολιτικῆς καὶ ἡ αὐθεντία τοῦ Ἀγγλοῦ πρέσβεως ἤσκουν ἤδη ἐπὶ τῆς Πύλης ἱκανὴν ἐπίδρασιν, ὥστε νὰ τῷ ἐξασφαλίζωσιν ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἐκδοσιν φερμανίου.

"Ενεκα τῆς τότε ἀνωμάλου καταστάσεως τῶν πολιτικῶν πραγμάτων καὶ τοῦ παρεμπεσόντος χειμῶνος ἕξ περίπου μῆνες παρήλθον, ἕως οὗ ἢ ἐν Συρακούσαις συγκεντρωθεῖσα συνοδεία δυνήθη νὰ ἐκπλεύσῃ τῇ 9^ῃ Ἀπριλίου 1800 φέρουσα ἔγγραφον ἕξ 22 ἄρθρων κανονισμὸν πρὸς ῥύθμισιν τῶν ἐργασιῶν τῆς. "Ενεκα δ' ἐναντίων ἀνέμων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προσορμισθῶσιν εἰς Πειραιᾶ, ἀλλ', ἀφοῦ προσήγγισαν εἰς Μύκονον, ἔφθασαν κατὰ Μαΐον εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἀθήνας τῇ 22^ῃ Ἰουλίου μὲ συστατικὰς ἐπιστολάς πρὸς τὸν ἐκεῖ πρόξενον τῆς Ἀγγλίας Σπυρίδωνα Λογοθέτην Χωματιανόν, παρ' ᾧ ὤφειλον νὰ καταθέτωσιν ὅτι γλυπτὸν εὗρισκον ἄξιον μεταφορᾶς εἰς Λονδίνον. Γύψον ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν οἱ formatori, ξυλείαν δ' ἐπρομηθεύθησαν ἕξ Ὑδρας, ὥστε ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ἐπιληφθῶσι τοῦ ἔργου τῇ 7^ῃ Αὐγούστου, ἅμα ἔφθανεν ὁ Λουζιέρης, ὅστις εὗρίσκετο εἰς Κωνσταντινούπολιν μέχρι τῆς 20^{ῃς}.

Ἀλλὰ φερμάνιον δὲν εἶχον καὶ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐπέτρεπον αὐτοῖς τὴν

¹⁰ Οὗτος (ὅστις ἐδῶ λέγεται ὅτι ἦτο ῥαχιτικός) πιθανώτατα ἦν πατήρ τοῦ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν διαπρέψαντος ὁμωνύμου.

εἰς τὴν Ἀκρόπολιν εἴσοδον, εἰ μὴ ἐπὶ ἡμερησίᾳ ἀμοιβῇ πέντε λιρῶν, τοῦτο δὲ μόνον διὰ τοὺς ζωγράφους καὶ ἀρχιτέκτονάς. Ἡ κατάστασις αὕτη ἐξηκολούθει μέχρι Μαρτίου τοῦ ἐπιόντος ἔτους 1801.

δ') 'Η ἐκ Σίγειου ἐπιγραφὴ. 'Επίσκεψις Nisbet καὶ Hunt.

Τότε πρῶτον ὁ Ἑλγιν κατώρθωσεν ἐξευμενίσας τὸν σουλτάνον καὶ τὸν καπετὰν πασᾶν ν' ἀποκομίσῃ δύο ἀρχαιολογικά κειμήλια, ἅτινα πολλοὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐπωφθαλμίων ἀπὸ τοῦ 1718 ἤδη, μάτην δ' ἐζήτουν νὰ ἀποκτήσωσι. Παρὰ τὸ Σίγειον ἀκρωτήριον, ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου¹¹, εὗρισκοντο ἐκτισμένα ὡς καθίσματα θαυμάσιόν τι ἀνάγλυφον καὶ ἡ περίφημος καταστᾶσα βουστροφηδὸν ἀρχαιοτάτη ἐπιγραφὴ. Τὰ δύο ταῦτα ἐγένοντο ὁ πυρὴν τῆς συλλογῆς τοῦ Ἑλγιν καὶ κοσμοῦσι σήμερον τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον ἐνθυμίζοντα τὰς διαμαρτυρίας καὶ τὰ δάκρυα τῶν δυστυχῶν Ἑλλήνων παρὰ τὸ Σίγειον χωρικῶν, οἵτινες προσένεμον μαγικὴν τινα ἀρετὴν, ἱαματικὴν δύναμιν, εἰς τὰ ἀρχαῖα ἐκεῖνα.

Ἀλλὰ καὶ ἐξ Ἀθηνῶν ἕτερον ἀπεκόμισε λάφυρον ὁ τοῦ Ἑλγιν πενθερὸς Nisbet, ὅστις περιοδεύων εἶχε φθάσει ἐκεῖ κατὰ Μαῖον τοῦ 1801 μετὰ τῆς συζύγου του. Εἰς ταύτην ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν προσέφερε τὸν θαυμάσιον μαρμάρινον τοῦ γυμνασιάρχου θρόνον, ὃν οἱ Stuart and Revett ἀπεικόνισαν ἐν τόμ. III, κεφ. 3 τοῦ μεγάλου ἔργου των, ὡς τότε εὗρίσκετο ἡ ἔδρα αὕτη εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις τῆς Καισαριανῆς μετόχιον, ἔνθα κατῴκει ὁ μητροπολίτης. Ἀπόκειται δὲ νῦν τὸ κειμήλιον ἐκεῖνο εἰς τὴν ἐν Σκωτίᾳ ἔπαυλιν τῆς δισεγγονῆς τοῦ Nisbet, καὶ μνημονεύει αὐτοῦ ὁ Michaelis (*Parthenon*, σ. 29), εἰκονίζει δὲ αὐτὸ καὶ τοῦ Daremberg τὸ λεξικὸν (ἀρ. 1334)¹².

¹¹ Τὸ χωρίον (ἐνθα ἡ ἐκκλησία) εἶναι τὸ Γενι-ἰσσάρ, τὸ ἐπονομαζόμενον ὑπὸ τῶν Τούρκων Γκιαούρκοι. Περὶ τῆς βουστροφηδὸν ἐπιγραφῆς ταύτης ἐπραγματεύθη ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ Χ. Φιλητᾶς ἐν *Πανδώρα*, φυλ. 183 τῆς 1ης Νοεμβρίου 1857, σ. 333 - 341. Λέγει δὲ περὶ αὐτῆς καὶ ὁ Βισκόντης ἐν *Memoire sur les ouvrages de sculpture du Parthénon*. Paris 1818.

¹² Πλὴν τῆς ἔδρας ταύτης ἡ κυρία Nisbet ἀπεκόμισε καὶ ἕτερον λάφυρον, ὡς ἀναφέρει ὁ Bartholdy (*Voyage*, I, 160), ὅστις, λέγων περὶ τῶν παρὰ τὴν Πνύκα ἀνασκαφῶν τοῦ λόρδου Aberdeen, προσθέτει· un de ces blocs (τῆς Πνυκός) était déjà détaché, et prêt à être embarqué pour l'Angleterre; la belle-mère de milord Elgin, madame Charlotte Hamilton Nisbet, l'ayant destiné à enchasser et orner une de ses cheminées.

Είχε φθάσει τότε εἰς Ἀθήνας καὶ ὁ ἐφημέριος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβείας Philip Hunt, ὅστις εἶχε μεταβῆ εἰς Ἅγιον Ὅρος πρὸς θήραν χειρογράφων καὶ ὅστις ὑπῆρξεν εἰς τῶν θερμοτάτων ἀρωγῶν τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ Ἑλγιν. Ἐπιστέλλων αὐτῷ λέγει ἐν ἄλλοις ὅτι ὀφθαλμοὶ μαγευθέντες ἀπὸ τὸ ἐξαίσιον κάλλος τῆς Ἀθηναϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀδύνατον εἶναι νὰ στραφῶσι πρὸς τὰ ἐν Ῥώμῃ ἄνευ ἀηδίας καὶ θαυμάζει τὴν «μαγικὴν γραφίδα Θεοδώρου τοῦ Καλμούκου».

Ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἐργασίαι τῆς ἀποστολῆς εἶχον ἀνασταλῇ δι' ἔλλειψιν ῥητῆς ἐξουσιοδοτήσεως τῆς Πύλης· ὁ δ' εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ τοῦτο μεταβὰς Λουζιέρης ἐπέστρεψε κατ' Ἀπρίλιον φέρων φερμάνιόν τι· ἄλλ' οἱ ἐν Ἀθήναις Τοῦρκοι ἐθεώρησαν αὐτὸ ἀνεπαρκὲς καὶ ἀνίσχυρον. Ἔως ἐδῶ ἐπρόκειτο (καθὰ λέγει ἐν τῇ πρὸς τὴν Ἀγγλικὴν βουλὴν ἐκθέσει του ὁ Ἑλγιν) μόνον περὶ ἀρχιτεκτονικῶν σχεδίων, καταμετρήσεων καὶ ἐκμαγείων, ἀλλ' ὅτι πληροφορηθεὶς περὶ τῆς ζημίας καὶ καταστροφῆς, ἣν ὑφίσταντο ὁσημέραι τὰ ἐν Ἀθήναις μνημεῖα, οἷον ἡ ὀλοτελής ἐξαφάνισις τοῦ παρὰ τὸν Ἰλισσὸν ναῖσκου, ἡ ὑπὸ τῶν φανατικῶν Τούρκων¹³ συντριβὴ πάσης κεφαλῆς γλυπτοῦ, τὰ ὑπὸ περιγηγῶν ἀποκομιζόμενα τεμάχια γλυπτῶν κτλ., ἀπεφάσισε νὰ προβῇ εἰς σπουδαιότερα ἔργα ἐπεκτείνων τὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς του. Εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην προετράπη καὶ δι' ὑπομνήματος τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν ἐπιστρέψαντος ἱερέως Philip Hunt.

¹³ Ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ ἐν τοῖς ἐξῆς, ἀντιφατικαὶ εἶναι αἱ μαρτυρίαι περὶ τῆς ὥς πρὸς τὰς ἀρχαιότητας διαθέσεως τῶν Τούρκων. Τινὲς τῶν περιγηγῶν ἀποφαίνονται εὐμενῶς ὑπὲρ αὐτῶν. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἐν γένει τῶν μεν οἰκοδομῶν ἐποιοῦντο χρῆσιν ὥς λατομείων ἢ ὥς ὑλικοῦ πρὸς κατασκευὴν ἀσβέστου· τῶν δὲ γλυπτῶν ὁ ἀνθρωπομορφισμὸς διήγειρε τὸν φανατισμὸν των. Τοῦτο εἶχεν ἤδη παρατηρήσει (ὥς μνημονεύει ὁ Labord, I, 125) καὶ ὁ Nointel, ὅστις ὤκτιρε «l'injure et les affronts qui leur sont faits par les Turcs qui, pour éviter une idolatrie imaginaire, croient faire une oeuvre méritoire en leur arrachant le nez ou quelque autre partie». Παρατηρεῖ δὲ καὶ ὁ Herzberg (σ. 224)· «εἰ δὲ οἱ Τοῦρκοι εἶχον προσενεχθῇ φειδωλότερον ἄλλοτε, νῦν, ὅτε οἱ Φράγκοι οὕτω σπουδαίως εἶχον εἰσαγάγει τὸν ὀλεθρον, προῆγον καὶ αὐτοὶ τὴν καταστροφὴν τοῦτο μὲν παίζοντες, τοῦτο δὲ καὶ ὠφέλειαν ὅλως ποταπὴν σκοποῦμενοι· διότι τὰ ἐν τῇ Ἀκροπόλει λευκοῦ μαρμάρου συμπληθῇ τεμάχη, μάλιστα δὲ τὰ παρὰ τὸν Παρθενῶνα, ἐχρησίμευσαν αὐτοῖς μεγάλως ὥς ἐξαίρετος ὕλη πρὸς κατασκευὴν ἀσβέστου· μετ' ἰδίας δ' ὅλως χαρᾶς ἐχρῶντο τοῖς ζῶδια ἔχουσιν». Ὁ δὲ Dodwell ῥητῶς λέγει ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐσέβοντο τὸν Παρθενῶνα καὶ ὅτι αἱ Καρυάτιδες οὐδὲν ὑπ' αὐτῶν ἐβλάβησαν (κεφ. λ'). Πρβλ. σημ. 57 καὶ 108.

ε') Τὸ φιρμάνιον. Ἀρχὴ τῆς συλήσεως.

Οὕτως ἐνισχυθεὶς ὁ Ἑλγιν προέβη εἰς δραστήρια παρὰ τῇ Πύλῃ διαβήματα — ὁποῖά τινα ἀκριβῶς εἶναι ἄγνωστον· διότι, καθὰ αὐτὸς διατείνεται, πᾶσα ἐνέργεια ἐγένετο προφορικῶς καὶ οὐδὲν ὑπάρχει περὶ αὐτῶν ἔγγραφον πλὴν τοῦ ἐκδοθέντος ἐπὶ τέλοις φιρμανίου· ὥστε ὁ Ἑλγιν ἠδύνατο ν' ἀρνηθῇ ἐνώπιον τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Βουλῆς ὅτι ἐξεβίασε τὰς παραχωρήσεις τῆς Πύλης ὡς πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας καὶ νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι αὐταὶ ἐγένοντο αὐτῷ προσωπικῶς ὡς ἰδιώτῃ. Βέβαιον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι αἱ μετὰ τῆς Πύλης πολιτικαὶ σχέσεις τῆς Ἀγγλίας εἶχον τότε ἀπολήξει εἰς συμμαχίαν· καὶ τοῦτο ῥητῶς ὑπομνήσκει τὸ ἐκδοθὲν φιρμάνιον λέγον «ὅτι ἡ Πύλη ἐπιθυμεῖ δι' αὐτοῦ (τοῦ φιρμανίου) νὰ ἐκδηλώσῃ τὸ σέβας αὐτῆς πρὸς τὸν πρεσβυτήν τῆς Μεγάλης Βρετανίας, τῆς σεπτῆς καὶ ἀρχαίας συμμαχοῦ αὐτῆς». Ὁ δὲ Hunt, δι' οὗ ὁ Ἑλγιν ἐνήργει ταῦτα, ἀπήτησεν (ἵνα μὴ συμβῇ ὅ,τι καὶ μὲ τὸ προηγουμένον ἀνεπαρκὲς φιρμάνιον) νὰ συνοδεύεται τὸ Τουρκικὸν κείμενον μὲ ἐπίσημον Ἰταλικὴν μετάφρασιν.

Ἡ Ἰταλικὴ αὕτη μετάφρασις, ἣν δημοσιεύει ὁ Michaelis (σ. 355) καὶ ἐξ ἧς ἐγένετο ἡ Ἀγγλικὴ μεταγλώττισις, εἶναι κατ' οὐσίαν διὰ τὰς γνησίως Ἀσιατικὰς αὐτῆς ἀοριστίας ἀπεριόριστος ἄδεια ἀπογυμνώσεως κατὰ βούλησιν τοῦ Παρθενῶνος — τοῦ περιφρονητικῶς ὀριζομένου «ναοῦ τῶν εἰδώλων» — καὶ ἀπαγωγῆς παντὸς γλυπτοῦ («qualche pezzi di pietre») φέροντος γράμματα ἢ μορφάς.

Τὴν ἐξουσιοδότησιν ταύτην, τὴν ἐπιτρέπουσαν πᾶσαν καὶ οἰανδήποτε ἀρπαγὴν, ἐκόμισεν εἰς Ἀθήνας, ἀρχομένου τοῦ Ἰουλίου, ὁ Hunt¹⁴, ὅστις, πλήρης ζήλου καὶ φανατικῆς προθυμίας, εἶχεν ἀναλάβει καὶ ἡμιεπίσημόν τινα ἀποστολὴν, ἵνα περιερχόμενος τὴν Ἑλλάδα ἀντιπράττῃ κατὰ τοῦ γοήτρου τοῦ Ναπολέοντος κηρύττων τὰς ἐν Αἰγύπτῳ νίκας τῶν Ἀγγλῶν, προστατῶν νῦν γενομένων τῆς Τουρκίας κατὰ τῆς ἀπειλουμένης Γαλλικῆς ἐπιδρομῆς. Ἐπισκεφθεὶς μεθ' ὅλης τῆς ἐν Ἀθήναις ἀποστολῆς τὸν βοεβόδαν ἀπήτησε παρ' αὐτοῦ ἀναμφίβολον ὑπακοὴν εἰς τὰ τοῦ φιρμανίου, συνεπεῖς περὶ τού-

¹⁴ Ἀλλὰ καὶ πλέων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὰς Ἀθήνας ὁ Hunt ἐφρόντιζε νὰ θυλακῶνῃ ὅ,τι παρετύγγανε. Προσορμισθεὶς τῇ 17ῃ Ἰουλίου παρὰ τὴν Καλλιόλιν ἀπεκόμισεν ἀκέφαλον ἄγαλμα καὶ δύο ἐπιγραφάς (*Corp. Inscr. Gr.* ἀριθ. 495 καὶ 2012), αἵτινες ἀπόκεινται νῦν ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ.

του διαταγὰς πρὸς τὸν φρούραρχον καὶ σέβας πρὸς τοὺς ἐπισκεπτομένους τὰς Ἀθήνας Ἀγγλους. Καὶ ἐπεβλήθη. Ἐπέστελλε δὲ τῷ Ἑλγιν· «ἡ εἴσοδος τοῦ Κάστρου (Ἀκροπόλεως) μᾶς εἶναι τώρα τόσον ἐλευθέρᾳ, ὅσον αἱ ὁδοὶ τῶν Ἀθηνῶν». Συγχρόνως ἔλειψε καὶ ἡ ἀντίδρασις τοῦ Γάλλου προξένου Fauvel, συλληφθέντος ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ αὐτοῦ καὶ πάντων τῶν ἐν Ἀθήναις Γάλλων ὑπηκόων.

Ἀμέσως ἤρξατο ἡ συστηματικὴ σύλησις τῆς Ἀκροπόλεως. Αἱ διεσπαρμέναι τῇδε ἀκεῖσε ἐπιγραφαὶ συνελέγησαν καὶ ἀπεταμιεύθησαν· ἐγένετο ἀρχὴ ἀνασκαφῶν, κατερρίφθησαν τὰ τειχίσματα¹⁵ τὰ μεταξὺ τῶν Καρυατίδων, ὧν ἡ μεγαλοπρεπὴς καλλονὴ τότε ἀνέλαμψε καὶ ὁ ἐξαισιος κόσμος τῆς στεφάνης προέκυψε. Καὶ ἐμήνυνεν ὁ Hunt τῷ πατρωνι αὐτοῦ. «Ἄν εὐρίσκετο ἐν Πειραιεῖ μέγα Ἀγγλικὸν πολεμικὸν πλοῖον, ἡδυνάμεθα ν' ἀποκομίσωμεν ὁλόκληρον τὸ κομψὸν ἐκεῖνο κτίσμα ἀντὶ μιᾶς μόνον κόρης». Τὸ σπουδαιότατον πάντων, ἤρχισεν ἡ καταβίβασις τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος, τὰ ὅποια τριάκοντα Ἀγγλοὶ ναῦται μετέφερον ἐπὶ κιλλίβαντος εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ προξένου. Καὶ ἔγραφεν ὁ Λουζιέρης· «ὅ,τι καὶ ἂν εἴπω περὶ τῆς ἀξίας αὐτῶν, δὲν ἀρκεῖ· βέβαιος εἶμαι ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ πρᾶγμα τέλειον ὥς αὐτά».

Ὁ Λουζιέρης ἀνέφερε τακτικὰ περὶ τῆς προόδου τῶν ἐργασιῶν καὶ ἐξήτει καὶ ἄλλα βοηθητικὰ ἐργαλεῖα καὶ μάλιστα πρίονα, δι' ὧν ἀπέκοπτε τὸ πλεονάζον ὀπισθεν μέρος τῶν πλακῶν τῆς ζυφοφόρου πρὸς ἐλάφρυνσιν καὶ διευκόλυνσιν τῆς μεταφορᾶς. Διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην ἔκοψαν εἰς δύο μέρη καὶ ἐν τῶν κιονοκράνων τοῦ Παρθενῶνος, τὸ ὅποιον ἀπόκειται νῦν οὕτω διηρη-

¹⁵ Ὁ Dodwell, περὶ οὗ κατωτέρω, λέγει (I, 354) περὶ τούτου. «Κατὰ τὴν πρώτην μου εἰς Ἀθήνας ἐπίσκεψιν αἱ Καρυατίδες ἐπεκαλύπτοντο σχεδὸν ὁλοτελῶς ὑπὸ νεωτέρου τινὸς τοίχου, τοῦ ὁποίου ἡ κατεδάφισις εἶχε βελτιώσει σπουδαίως τὴν ὄψιν τοῦ μνημείου· καὶ τοῦτο ἐγένετο ὑπὸ τῶν κατερειπωτῶν (ὡς ὀνομάζει τοὺς περὶ τὸν Ἑλγιν), οὐχὶ ὅπως ὠφελήθη τὸ μοναδικὸν τοῦτο κτήριο, ἀλλ' ὅπως αὐτοὶ δυνηθῶσι νὰ βεβαιωθῶσι ποῖον τῶν ἀγαλμάτων ἦτο τὸ ἀκεραιότερον καὶ ὅπως ἡ ἀποκόμισις αὐτοῦ καταστῇ εὐκολωτέρα. (During my first visit to Athens, the Caryatides were nearly concealed by a modern wall, the removal of which has very much improved the appearance of the monument, and was done by the delapidators (κατερειπωτὰς ὀνομάζει τοὺς περὶ τὸν Ἑλγιν) not with any intention of benefiting this singular edifice, but merely to examine which was the most entire of the statues, and to facilitate its removal.)

μένον ἐν τῇ 'Ελγινείῳ αἰθούσῃ τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, ὡς καὶ τὸ παρακείμενον ἐκεῖ γεῖσον τοῦ 'Ερεχθείου.

ς') 'Εριδες. 'Αποστολή Th. Lacy καὶ Hunt.

'Αλλ' ἀνεφάνησαν καὶ ἔριδες μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἀποστολῆς καὶ ὑποψίαι περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ «Καλούκου», ὃν ὑπώπτευον ὡς συνεννοούμενον μετὰ τοῦ Γάλλου προξένου Fauvel¹⁶, ἀντιζήλου τοῦ Λουζιέρη· ὥστε ὁ 'Ελγιν ἀπεφάσισε νὰ πέμψῃ εἰς Ἀθήνας ὡς ἀνώτερον ἐπιθεωρητὴν τὸν 'Αγγλον λοχαγὸν Thomas Lacy, ὅστις ὑπέρτει ἐν τῷ Τουρκικῷ στρατῷ. Καὶ περὶ μὲν τῶν ἤδη ἀποκομισθέντων γλυπτῶν ὁ Lacy ἀποφαίνεται ἐνθουσιωδῶς, προτείνει μάλιστα τὴν ἀπαγωγὴν ἐκ θεμελίων ὀλοκλήρου τῆς στοᾶς τῶν Καρυατίδων. Περιοδεύων ἐπεσκέφθη καὶ τὴν 'Ολυμπίαν, ἣς τὰ λείψανα ἐπωφθαλμία ἐπίσης καὶ ἐσκέπτετο ν' ἀνασκάψῃ ὁ ἀκόρεστος 'Ελγιν (ἐπιστολή 'Ελγιν τῷ Λουζιέρη 26^{ης} Δεκεμβρίου 1801). Καὶ ταῦτα μὲν εὔρεν ὁ Lacy ὁσημέραι καταστρεφόμενα, τὴν δὲ ἐκτόπισιν καὶ μεταφορὰν τῶν δύσκολον, δι' ἔλλειψιν πλησιοχώρου τινὸς βάσεως, καὶ πάντως πολυδάπανον.

'Ο Lacy δὲν ἀναφαίνεται πλέον ἐν τῷ δράματι τούτῳ. 'Αλλ' ὁ ἀεικίνητος Hunt ἐπεσκέπτετο τότε διπλωματικῶς καὶ ἀρχαιολογικῶς ὀλόκληρον τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀνατολὴν—«Θήβας, Παρνασσόν, Θερμοπύλας, Μαραθῶνα, Ἐλευσίνα, Μέγαρα, Χαιρώνειαν, Κόρινθον, Νεμέαν, Ἄργος, Τίρυνθα, Μυκῆνας, Σικυῶνα, Ἡλίδαν, 'Ολυμπίαν»—ὡς αὐτὸς λέγει περὶ τοῦ δρομολογίου του. Κατ' 'Οκτώβριον ἐγένετο ἐν Ἰωαννίνοις περιπολιτικώτατα δεκτὸς παρὰ τοῦ 'Αλῆ πασᾶ, εἰς ὃν εἶχον ἐμποιήσῃ βαθεῖαν ἐντύπωσιν αἱ νῆκαι τῶν 'Αγγλων. Διηγῆθη δὲ ὁ 'Αλῆς αὐτῷ ὅτι ἐπισκευάζων τὸ φρούριον τῆς Πρεβέζης εἶχεν εὔρει πολλὰ θαυμάσια ἀγάλματα «μόνον οὐκ ἀναπνέοντα ἀέρα», ἀλλὰ δυστυχῶς καταστραφέντα· ὑπεσχέθη ὅμως νὰ εὐχαριστήσῃ τοῦ λοιποῦ τὴν περὶ τὰ τοιαῦτα ἀδυναμίαν τοῦ 'Αγγλου πρεσβευτοῦ. Ἐπισκε-

¹⁶ 'Ο Fauvel, γεννηθεὶς τῷ 1754, ἠκολούθησε περιοδεύοντα τὸν Choiseul-Gouffier ὡς ζωγράφος, ἔργα δ' αὐτοῦ εἶναι τινες τῶν ἐν τῷ *Voyage Pittoresque* εἰκόνων. Μετὰ ταῦτα ἐγκατεστάθη ἐν Ἀθήναις καὶ ἐγένετο ξεναγὸς πλείστων Γάλλων περιηγητῶν καὶ προμηθευτὴς ἀρχαιοτήτων ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν, ὡς ἐνήργει. Τὴν οἰκίαν του, πλήρη ἀγγείων, ἀγαλματίων, ἐπιγραφῶν κτλ., περιγράφει ὁ Σατωβριάνδος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Rouquerville, *Voyage* IV, 75-6. Διορισθεὶς ὑποπρόξενος ἐν Ἀθήναις μετετέθη, μετὰ πεντηκονταετὴ ὑπηρεσίαν, ὡς γενικὸς πρόξενος εἰς Σμύρνην.

φθεῖς ἔπειτα τὰς Μυκήνας ὁ Hunt καὶ θαυμάσας τοὺς ἐπὶ τῆς πύλης δύο λέοντας λυπεῖται, διότι τῶν λεόντων τούτων, ἅτε λελαξευμένων ἐπὶ λίθου ὑπερμεγέθους, ἡ μεταφορὰ πρὸς τὴν ἐκεῖθεν ἀπέχουσαν ἀκτὴν ἀπέβαινεν ἀδύνατος! Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀρπακτικὴ διάθεσις τοῦ χριστιανοῦ τούτου ἱερέως, ἡ ἐν μέρει κορεσθεῖσα, ὅτε κατὰ τὸν ἐπιόντα Δεκέμβριον πλέων εἰς Ἀλεξανδρείαν καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ προσορμισθῇ πλησίον τῆς Ἀλικαρνασοῦ καὶ τῆς Κνίδου ἠδυνήθη ν' ἀποκομίσῃ καὶ ἐκεῖθεν ἀρχαιοτήτας τινὰς καὶ νὰ σημειώσῃ πρὸς μεταφορὰν ἄλλας, ὧν ἡ ἐπὶ τοῦ ἰδίου πλοίου ἐπιβίβασις δὲν ἦτο τότε κατορθωτὴ ¹⁷.

Κατὰ τὰς ἐν Ἑλλάδι ἐκδρομὰς του συνωδεύετο ὑπὸ τοῦ Λουζιέρη, ἵνα προκατάσχωσι σημειοῦντες ὅ,τι ἦτο ἐπιθυμητὸν ἢ προσκτητόν. Ἦσαν δὲ τότε ἀπόλυτοι κύριοι τοῦ πεδίου, ὡς ὁ Hunt ἐπέστελλε (3^η Σεπτεμβρίου 1801) τῷ Ἑλγιν.

«Εὐτυχὴς λογίζομαι γνωρίζων τῇ Ὑμετέρα Ἐξοχότητι ὅτι καθ' ὅλην τὴν

¹⁷ Ἀλλὰ καὶ ἕτερον σεβασμιώτατον ἱερέα εἶχεν ὁ Ἑλγιν ἐν τῇ συνοδείᾳ αὐτοῦ— τοῦτον πρὸς θήραν χειρογράφων. Ἐν τῷ Ὑπομνήματι αὐτοῦ (ἐκδ. β', σ. 36-37) ἀναγινώσκωμεν τὰ ἑξῆς. «Ὁ μακαρίτης δόκτωρ Κάρλυλε, καθηγητὴς τῆς Ἀραβικῆς ἐν Κανταβριγίᾳ, εἶχε συνοδεύσει τὸν λόρδον Ἑλγιν εἰς Τουρκίαν ἐπ' ἐλπίδι ἀνακαλύψεως κεκρυμμένων θησαυρῶν Ἑλληνικῆς ἢ Ἀραβικῆς φιλολογίας. Ὅθεν ὁ λόρδος Ἑλγιν ἐπόρισεν ὑπὲρ αὐτοῦ ἄδειαν ἐπισκέψεως χειρογράφων τινῶν κατατεθειμένων ἐν τῷ Σεραγίῳ. Συνοδευόμενος ὑπὸ ἑτέρου τινὸς μέλους τῆς πρεσβείας, πάντως ἱκανοῦ διὰ τὴν ἔρευναν ταύτην, ἐξήτασε πολλὰς συλλογὰς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ταῖς παρακειμέναις νήσοις, ὡς καὶ ἐπέκεινα τῶν τριάκοντα μοναστηρίων ἐν Ἀθῶνι καὶ διάφορα ἄλλα θρησκευτικὰ ἰδρύματα καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου. Ἐξ αὐτῶν ἐκόμισαν οἵκαδε πάμπολλα χειρόγραφα, ἅτινα ἐφαίνοντο αὐτοῖς πολύτιμα, ὡς καὶ κατάλογον ἰδιαίτερον καὶ περιγραφὴν ὧν ἠναγκάσθησαν νὰ καταλίπωσιν ἀναχωροῦντες». (The late Dr. Carlyle, Professor of Arabic at Cambridge, had accompanied Lord Elgin to Turkey in the hope of discovering any hidden treasures of Grecian or Arabic literature. Accordingly Lord Elgin obtained for him access to some deposits of MSS in the Seraglio, and in company with another gentleman of the Embassy, amply qualified also for the research, he examined many collections in Constantinople and in the neighbouring islands; more than thirty monasteries in Mount Athos; and various other religious establishments throughout Greece and the Islands of the Archipelago. From these they brought home a great many MSS which to them appeared valuable; as well as a particular catalogue and description of such as they were obliged to leave behind them).

ἐν Ἀθήναις διαμονήν μου οὐδεὶς ὑπῆρχε τῶν ὑπαλλήλων τῆς Πύλης ἢ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως ὁ μὴ ἀμιλλώμενος πῶς νὰ εὐχαριστήσῃ τὰς θελήσεις ὑμῶν, ἰδίως ὁ βοεβόδας, ὁ ἀρχιερεὺς καὶ ὁ ἡμέτερος πράκτωρ, ὁ Λογοθέτης, οἵτινες, οἱ τρεῖς ὁμοῦ, ἔχουν εἰς χεῖράς των τὴν ἐξουσίαν τοῦ τόπου τούτου¹⁸.

Ὡστε ἦτο πλέον ἐλεύθερος νὰ ἐρμηνεύῃ τὸ φερμάνιον, ὡς ἤθελεν.

ζ') Βουλμία τοῦ Ἑλγιν. Θρῆνος τῶν Καρυατίδων.

Ὁ Ἑλγιν ἀπεκρίνετο κατηχηριστημένος ἀποστέλλων παντοῖα δῶρα — ὠρολόγια, τηλεσκόπια, πῆλινα καὶ κρυστάλλινα ἀγγεῖα — πρὸς ἀμοιβὴν καὶ προτροπὴν τῶν Τούρκων καὶ ἐν ταῦτῳ ἠῤῥξανεν ἡ ὄρεξις του. Τῇ 26^η Δεκεμβρίου ἔγραφε τῷ Λουζιέρη τὰ ἑξῆς.

«Ἐπιθυμῶ νὰ ἔχω ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως πραγματικὰ δείγματα ἐκάστου ἀντικειμένου ἢ ἀρχιτεκτονικοῦ κοσμήματος, ἐκάστου γείσου, ἐκάστης ζυφοφόρου, ἐκάστου κιονοκράνου, τῆς διακοσμήσεως τῶν ὀροφῶν, τῶν ῥαβδωτῶν κιόνων, δείγματα τῶν διαφόρων ἀρχιτεκτονικῶν ρυθμῶν καὶ τῶν παραλλαγῶν αὐτῶν τῶν ρυθμῶν, τῶν μετοπῶν καὶ τῶν τοιούτων, ὅσον ἔνεστι πλείω. Ἐπὶ τέλους πᾶν ὅ,τι γλυπτόν, μετάλλια καὶ περίεργα μάρμαρα, ἅτινα δύνανται νὰ εὐρεθῶσι δι' ἐνδελεχοῦς καὶ ἀκαμάτου ἀνασκαφῆς. Αἱ ἀνασκαφαὶ αὗται δεόν νὰ ἐπιδιωχθῶσιν ὅσον ἔνεστι δραστηριώτερον, οἰονδήποτε καὶ ἂν ὑπάρξῃ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν. Ἀνασκαφαὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ θὰ ἦσαν ἀναμφιβόλως μεγίστης σπουδαιότητος. Σεῖς πρέπει νὰ εἰσθῇ οἱ πρῶτοι (ἐκεῖ). Ἡ ἱστορία μᾶς βεβαιοῖ ὅτι ἐκεῖ εὐρίσκονται ἀγάλματα, πλούτη, μνημεῖα παντοειδῆ ἐν ἀφθονίᾳ καὶ ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ αὕτη εἶναι ἀνταξία πάσης δυνατῆς προσπαθείας»¹⁹.

¹⁸ During the whole of my residence at Athens I am happy to inform Your Lordship that there was not an individual, either among the Officers of the Porte, or the Greeks in the City, who did not seem to vie with each other in gratifying your wishes, particularly the Voivode, the Archbishop and our Agent Logotheti, who conjointly possess all the power in the place.

¹⁹ I should wish to have, of the Acropolis, examples in the actual object, of each thing, and architectural ornament — of each cornice, each frieze, each capital — of the decorated ceilings, of the fluted columns — specimens of the different architectural orders, and of the variant forms of the orders — of metopes and the like, as much as possible. Finally everything in the way of sculpture, medals and curious marbles that can be discovered by means of assiduous and indefatigable excavation.

Ἡ ἀποθαρρυντικὴ γνώμη τοῦ Lacy, ἐπίσης καὶ ἡ τοῦ Κανόβα, καθὰ κατωτέρω, ἔσωσε τὴν Ὀλυμπίαν ἄλλως καὶ ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους θὰ ἐκόσμει σήμερον τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον! Ὁ δὲ Λουζιέρης ἀπαντῶν εἰς τὰς ὁσημέραι αὐξούσας ὀρέξεις τοῦ Ἑλγιν τῷ ἔγραφε (τῇ 11^η Ἰανουαρίου 1802).

«Ἄν δὲν δυνηθῶ νὰ λάβω τὸ Πανδρόσειον ὁλόκληρον, δὲν ἀπελπίζομαι περὶ μιᾶς τῶν Καρυατίδων. Τὸ μνημεῖον τοῦ Φιλοπάππου εἶναι πτωχῆς ἀρχιτεκτονικῆς, πολὺ ὀγκῶδες, τὰ γλυπτά του δὲν εἶναι τῆς ἀρίστης τέχνης οὐδὲ καλῶς διατηρημένα. . . Οἱ «φορματῶροι» εἶναι τώρα ἡσχολημένοι εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος Ἐρεχθέως, εἰς τὸν τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς καὶ εἰς τὸ Πανδρόσειον. Τὰ καθ' ἕκαστον τῶν μικρῶν τούτων μνημείων εἶναι ἀριστοτεχνήματα. Ἀλλ' ἄνευ εἰδικοῦ φερμανίου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκομίσωμεν τὸ τελευταῖον τοῦτο. Οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Ἕλληνες εἶναι ἀφωσιωμένοι εἰς αὐτὸ καὶ ἠκούσθησαν μονομυρία, ὅτε ὁ Hunt τὸ ἐζήτησεν»²⁰.

Ἡ ὁμολογία αὕτη παρέχει θετικὴν καὶ ἀναμφήριστον διάψευσιν τοῦ συχνὰ ἐπαναλαμβανομένου ἰσχυρισμοῦ, ὅτι δῆθεν οἱ ἐγχώριοι καὶ μάλιστα οἱ Ἕλληνες ἠδιαφόρουν περὶ τῆς τύχης τῶν ἀρχαιοτήτων. Ἡ δημώδης καὶ συγκινητικωτάτη μάλιστα παράδοσις, ὅτι μετὰ τὴν ἀπαγωγὴν τῆς Καρυατίδος ἠκούοντο καθ' ἑκάστην ἑσπέραν οἱ κλαυθμοὶ καὶ οἱ θρῆνοι τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀδελφῶν τῆς, εἶναι φαινὸν δείγμα τῆς θαυμασίας ποιητικῆς φαντασίας τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἀκαταβλήτου ἐθνικῆς αὐτοῦ συνειδήσεως²¹.

This excavation ought to be pushed on as much as possible, be its success what it may. At Olympia, assuredly excavation is of the greatest consequence. You would be the first; and history assures us that there are statues, riches, monuments of all sorts in such abundance, that this dig is deserving of any effort that can be made there.

²⁰ If I cannot get the Pandroseum entire, I do not despair of one of the Caryatides. The monument of Philopappus is of poor architecture, it is very big, and the sculpture is not of the best kind, nor well preserved. . . The formatori are engaged on the temple of Neptune Erechtheus, of Minerva Polias, and the Pandroseum. The details of these various little monuments are masterpieces. Without a special firman it is impossible to take away the last. The Turks and the Greeks are extremely attached to it, and there were murmurs when Mr. Hunt asked for it.

²¹ Ὁ φιλέλλην Fred. Sylvester N. Douglas (1791-1819), συγγραφεὺς τοῦ κλασσικοῦ ἐκείνου ἔργου, *An essay on certain points of resemblance between the ancient and modern Greeks*, London 1813, ὅστις ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας, λέγει ἐν σ. 85

η') Ἡ εἰς Ἀθήνας ἐπίσκεψις τοῦ Ἑλγιν.

Εἶχον ἤδη ἀρχίσει ἡ φόρτωσις καὶ ἡ ἀποστολὴ τῶν εἰς τὴν πόλιν καταβιβαζομένων γλυπτῶν καὶ ἄλλων μαρμάρων καὶ ὁ Ἑλγιν εἶχεν ἀγοράσει διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον τὸ Ἀγγλικὸν πλοῖον *Mentor* ὑπὸ πλοίαρχον τὸν Eglen, ὅτε, λήγοντος τοῦ Μαρτίου 1802, ὁ πρέσβυς ἐπραγμάτωσε τὴν πρὸ καιροῦ ἐπιθυμίαν του νὰ ἐπισκεφθῇ τὰς Ἀθήνας²². Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀνεχώ-

περὶ τῆς παραδόσεως ταύτης. «Ἀγράμματός τις ὑπηρέτης τοῦ δισδάρη τῶν Ἀθη-
νῶν . . . με ἐβεβαίωσεν ὅτι, ἀφοῦ ἔχασαν τὴν ἀδελφὴν των, τὰ ἄλλα πέντε κορί-
τσια ἐξεδήλουν τὴν λύπην των πληροῦντα τὸν ἀέρα πρὸς τὸ ἑσπέρας με θλιβεροῦς
ἀναστεναγμοὺς καὶ θρήνους· ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶχεν ἀκούσει τὸ παράπονον αὐτὸ καὶ
πάντοτε συνεκινεῖτο τόσον, ὥστε ἠναγκάζετο νὰ ἀπέλθῃ τοῦ φρουρίου, ἕως οὗ ἔπαυον·
καὶ ὅτι ἡ ἀρπαγίστα ἀδελφὴ δὲν ἐκώφευεν εἰς τὰς φωνὰς των, ἀλλ' ἀπεκρίνετο με
ὁμοίους θρήνους καταπλήττουσα οὕτω τοὺς ἐν τῇ κάτω πόλει, ὅπου τὴν εἶχον ἀποθέσει.
Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι τόσον ἀδιάφοροι περὶ τῶν θαν-
μασίων μνημείων τῆς πόλεώς των, ὅσον κάποτε ἐλέχθη». (An illiterate servant of the
Disdar of Athens . . . assured me that when the five other κορίτσια (girls) had lost
their sister, they manifested their affliction by filling the air at the close of the
evening with the most mournful sighs and lamentations, that he himself had heard
their complaints, and never without being so much affected as to be obliged to leave
the citadel till they had ceased; and that the ravished sister was not deaf to their
voice, but astonished the lower town where she was placed by answering in the
same lamentable tones. We cannot refuse to acknowledge that the Athenians are
not so indifferent as it has been sometimes represented to the wanders and monu-
ments of their city (βλ. περὶ αὐτοῦ πλείω ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφ. λζ'). Τὰ αὐτὰ περὶπου καὶ
ὁ Hughes (I, 258). «Ἀκόμη πιστεύουν τὸν μῦθον, ὅτι μία αὐτῶν, ἣν ὁ λόρδος Ἑλγιν
ἀπεκόμισεν, ἔκραζεν ἀπὸ τῆς θέσεως, εἰς ἣν εὗρίσκετο εἰς τὴν κάτω πόλιν, με τὰς πλέον
θρηνώδεις διὰ νυκτὸς φωνὰς καὶ ὅτι εἰς ταύτας ἀπῆντων θλιβερῶς αἱ ἀδελφαὶ ἐκ τῆς
Ἀκροπόλεως». (The story still obtains credit that one of them, which Lord Elgin
removed from its place into the lower city, uttered the most doleful cries throughout
the night, which were answered by a lamentation in concert from the sisters in
the Acropolis).

²² Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἑλγιν τὴν πόλιν περιεκύκλου ἔτι τὸ τεῖχος τοῦ Χατζῆ
Ἀλῆ (1780), τὴν κατασκευὴν τοῦ ὁποίου ἀφηγεῖται διεξοδικῶς ὁ ἡμέτερος ἱστορικός,
περιελάμβανε δὲ τὸ τεῖχος ἐκεῖνο τὴν Ἀκρόπολιν, τὸ Διονυσιακὸν θέατρον, τὴν Πνύκα,
τὸ Θησεῖον, ἀφ' οὗ σημείου ἐπέστρεφε διὰ μεγάλης καμπύλης πρὸς τὴν Πύλιν τοῦ
Ἀδριανοῦ καταλείπον εὐρείαν κενὴν ἑκτασιν μεταξὺ τῶν ἄκρων οἰκιῶν τῆς πόλεως καὶ
τῆς γραμμῆς τοῦ τεύχους. Τὸ ὑπὸ τοῦ Fauvel γραφὲν σχέδιον τῆς τότε πόλεως ἔλαβε
παρ' αὐτοῦ κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1798 ὁ Olivier καὶ ἐδημοσίευσεν ἐν *Voyage* (III, 517,

ρησε πανοικί τῇ 28^η Μαρτίου· πνεύσαντος δὲ σφοδροῦ ἀνέμου, ἠναγκάσθη νὰ προσορμισθῇ εἰς Θορικὸν καὶ ἐκεῖθεν νὰ φθάσῃ διὰ ξηρᾶς καὶ μεθ' ἱκανὰς κακουχίας εἰς Ἀθήνας τῇ 3^η Ἀπριλίου. Ἡ συνοδεία κατέλυσεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Σπυρίδωνος Λογοθέτη. Ἀρχομένου δὲ τοῦ Μαΐου, ὁ Ἑλγιν ἐπεχείρησε μετὰ τῆς συζύγου του ὁδοιπορίαν ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον δεκτὸς γενόμενος λίαν τιμητικῶς ὑπὸ τῶν Τουρκικῶν ἀρχῶν καὶ λαβὼν παρ' αὐτῶν ἀπεριόριστον ἄδειαν ἀνασκαφῶν²³. Τὰ ἐκ τούτων εὐρήματα, ἀγγεῖα τὸ πλεῖστον καὶ τινὰς ἐπιγραφάς, προαπέστειλεν εἰς Ἀθήνας, ὅπου καὶ αὐτὸς ἐπανέκαμψε τῇ 15^η Μαΐου. Μνημονεύεται δὲ καὶ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο τῆς περιόδου ἐκείνης· ὅτι χωρικοὶ τινες Ἕλληνες παρουσιασθέντες ἐζήτησαν παρὰ τοῦ παντοδυνάμου πρέσβεως τῆς κραταιᾶς Ἀγγλίας οὐχί τι ἄλλο, ἀλλ' ἵνα μεσιτεύσῃ παρὰ τοῖς Τούρκοις νὰ τοῖς ἐπιτραπῇ ἢ ἐπισκευῇ τῆς Ἐκκλησίας των! Ἄγνωστον μένει, ἂν ὁ Ἑλγιν ἐζήτησεν ἢ ἐπέτυχεν τὴν εὐσεβῆ ταύτην δέησιν τῶν πτωχῶν χριστιανῶν. Ἀλλ' ἐξ Ἀθηνῶν, λήγοντος τοῦ Μαΐου, ἐξέδραμεν εἰς Θήβας προτιθέμενος ἐκεῖθεν νὰ μεταβῇ εἰς ἐπίσκεψιν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Παραιτηθεὶς ὁμως τῆς εἰς Ἰωάννινα μεταβάσεως ἀνέθηκε τῷ ἀρχιτέκτονι Sebastian Ittar εἰδὸς τι ἀνιχνευτικῆς ἀποστολῆς ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον. Ἐκ ταύτης, διαρκεσάσης ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου μέχρι τέλους τοῦ 1802, οὐδὲν σπουδαῖον ἀρχαιολογικὸν λείψανον ἀπεκόμισεν. Ἀλλ' ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ ἀπόκειται νῦν ἡ μεγάλη καὶ ἀξιόλογος συλλογὴ σχεδιογραφημάτων καὶ τοπίων, τὰ ὅποια ἐφιλοπόνησεν ὁ Ittar.

Μεσοῦντος τοῦ Ἰουνίου, ἦρξαντο αἱ ἐτοιμασίαι τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπανόδου. Ταύτης, ὡς καὶ τῆς ἐν Ἀθήναις διαμονῆς, τὰ καθ' ἕκαστον ἀπεμνημόνευσε καταλεπτῶς ἡ λαΐδη Ἑλγιν ἐν ἐπιστολαῖς καὶ ἐν ἡμερολογίῳ. Πολλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα λέγει καὶ περὶ τῶν ἐννέα θυγατέρων τοῦ ἐν Κέφ Ἑλληγος προξένου τῆς Νεαπόλεως καὶ περὶ τῆς εἰς Μαραθῶνα προσεγγίσεως καὶ περὶ τοῦ ἐν Τήνῳ Ἀγγλου προξένου Βιτάλη καὶ περὶ τοῦ χοροῦ, ὃν ἔδω-

Atlas 49). Ἐκεῖθεν ἀνεντύπωσεν αὐτὸ ὁ Walpole (*Memoirs*, I. 481)· ἀναφέρει δὲ περὶ αὐτοῦ καὶ ὁ Hobhouse (*Travels*, I. 293). Συμπεριλαμβάνει αὐτὸ καὶ ὁ Smith ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ (σ. 178).

²³ Σημειούσθω ἐνταῦθα ὅτι τοιαύτας ἀνασκαφὰς ἐνήργει καὶ δι' ἄλλων. Ὁ Λουζιέρης ἐπιστέλλων τῷ Ἑλγιν τῇ 4^η Ἰουλίου 1804 λέγει ὅτι ἅμα λαβὼν χρήματα ἐπλήρωσεν 655 γρόσια τῷ ἐν Ἀργεὶ Βλασσοπούλῳ δι' ὅσας ἀνασκαφὰς ἔκαμεν ἐν τῷ «τάφῳ τοῦ Ἀγαμέμνονος» κατὰ παραγγελίαν τοῦ Ἑλγιν.

κεν ὁ Ῥῶσος πρόξενος Βιτζένσος καὶ περὶ τῶν ἐκεῖ χαριτοβρύτων Ἑλληνίδων καὶ περὶ τοῦ ἐν Μυκόνῳ προξένου Καμπάνη καὶ περὶ πειρατικοῦ σκάφους, καταβυθισθέντος ὑπὸ τῆς Ἀγγλικῆς φρεγάδας, ἣς ἐπέβαιναν ὁ πρέσβυς, καὶ περὶ τῶν πολλῶν ἐρειπίων τῆς Δήλου, ὅθεν ὁ Ἑλγιν δὲν ἠμέλησε νὰ ἀποκομίσῃ περικαλλέστατον βωμόν, νῦν ἀποκείμενον ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ, καὶ περὶ τῆς νήσου Πάρου καὶ τοῦ ἐκεῖ περιφήμου ἄντρου. Τέλος, ἀρχομένου τοῦ Αὐγούστου, ἔφθασαν εἰς Σμύρνην καὶ ἐκεῖθεν ἠναγκάσθησαν δι' ἔλλειψιν Ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ πλοίου νὰ ὁδοιπορήσωσι διὰ ξηρᾶς κακούμενοι καὶ ἔφθασαν εἰς Βογιούκ Δερὲν τῇ 4^η Σεπτεμβρίου. Ὁ Ἑλγιν παρέμεινεν ἐν Σμύρνῃ ἐπὶ τινὰς ἡμέρας δι' ἐπειγούσας ὑποθέσεις καὶ ἀπέστειλεν ἐκεῖθεν νέας ὁδηγίας περὶ ἐπισπεύσεως τῶν ἐν Ἀθήναις ἐργασιῶν, δι' οὓς λόγους θὰ ἴδωμεν ἀμέσως.

θ') Περιοδεία Hamilton, Squire καὶ Pink. Μνημεῖα Θρασύλλου καὶ Λυσικράτους. Φόβοι Γαλλικῶν ἀντενεργειῶν.

Τῇ 7^η Αὐγούστου τοῦ ἔτους ἐκείνου ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας ὁ Hamilton ἐκ τῆς εἰς Αἴγυπτον ἀποστολῆς του δι' ἑνὸς τῶν πρὸς φόρτωσιν τῶν ἀρχαιοτήτων ναυλωθέντων πλοίων φέρων ἀξιόλογον ἵππον ὥς δῶρον τῷ βοεβόδα. Οὐδὲν ἄπορον ὅτι (καθὰ ἐπιστέλλει ὁ Hamilton) «μᾶς ἐπέτρεψεν ὁ βοεβόδας νὰ καταβιβάσωμεν τὸν Βάκχον ἐκ τοῦ Μνημείου τοῦ Θρασύλλου, δι' ὃν σκοπὸν τοποθετοῦνται τώρα τὰ μηχανήματα . . . καὶ εἶναι εἰς ἄκρον φιλόφρων λέγων ὅτι δυνάμεθα νὰ ἀποκομίσωμεν ὅ,τι θέλομεν!»

Ὁ Hamilton ἐπεσκέφθη τότε τὰς Πλαταιάς, τὰ Λεῦκτρα, τὰς Θερμοπύλας, τοὺς Δελφοὺς καὶ τὸν Μαραθῶνα συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ἀξιωματικοῦ τοῦ μηχανικοῦ Squire καὶ τινος τοπογράφου Pink πρὸς καταμέτρησιν διαφόρων μνημείων. Ἀλλ' ὑπηρεσίαν σπουδαιοτάτην προσέφερε τῇ ἀρχαιολογίᾳ καὶ τῇ τέχνῃ ἀποτρέψας διὰ λογικωτάτων ἐπιχειρημάτων τὸν Ἑλγιν τῆς ἐπανειλημμένως γενομένης προτάσεως τοῦ Λουζιέρη, ὅπως τὰ βεβλαμμένα γλυπτὰ σταλῶσιν εἰς Ῥώμην πρὸς συμπλήρωσιν καὶ ἐπισκευήν, ἕξιν τότε συνήθη, ἀλλ' ἔκτοτε καταδικασθεῖσαν ὡς ἀδόκιμον καὶ ἀντιβαίνουσαν εἰς τὴν καλαισθησίαν (πρβλ. κεφ. κθ' καὶ λ') καὶ τὴν ὀρθὴν κατάληψιν τῆς ἀρχαίας γλυπτικῆς.

Κατὰ τὰ ἄλλα ὁ Λουζιέρης ἦτο ἄγρυπνος προνοητὴς τῶν συμφερόντων τοῦ κυρίου του. Ἐβυσσοδόμει καὶ τοῦ Λυσικρατείου μνημείου τὴν ἀρπαγὴν,

περὶ τοῦ ὁποίου ἔγραφε τῇ 8^η Αὐγούστου 1802 προτρέπων τὸν Ἑλγιν, ὅπως προσπαθήσῃ διὰ χρημάτων ἢ ἄλλως νὰ πείσῃ τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει προϋστάμενον τῶν Καπουκίνων, ὅπως οὗτοι ἐκχωρήσωσιν αὐτῷ τὸ μνημεῖον!

Ἄλλ' ὁ Ἑλγιν, εὐρισκόμενος ἀκόμη ἐν Σμύρνῃ, ἐφοβεῖτο ἐπιδρομὰς τῶν Γάλλων καὶ τῇ 9^η Αὐγούστου ἐπέστελλε τῷ Λουζιέρῃ τὰ ἐξῆς ἀξιομνημόνευτα.

«Καθ' ὅς συνέλεξα ἐδῶ καθ' ὁδὸν διαφόρους γνώμας, φαίνεται καθαρὰ ὅτι οἱ Γάλλοι διανοοῦνται νὰ ἀσχοληθῶσιν ἀμέσως μὲ τὰ τῆς Ἑλλάδος, ὅσον ἀφορᾷ τὴν τε τέχνην καὶ τὴν πολιτικὴν. Δὲν γνωρίζω, ἂν ἐγένοντο ἀκόμη ἐπίσημα διαβήματα περὶ τούτου. Ἄλλ' ἔχω λόγους νὰ πιστεύω ὅτι, ἅμα οἱ πρέσβεις καὶ οἱ πρόξενοι φθάσωσιν εἰς τὰς ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἔδρας αὐτῶν, θὰ σταλῶσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα καλλιτέχναι οὐχὶ ἄνευ ἐλπίδος τοῦ παρακολῦσαι τὴν συντέλεσιν τοῦ ἔργου μου καὶ τῶν συλλογῶν μου, οὐδ' ἄνευ ἐλπίδος τοῦ παρουσιάσαι εἰς τὸ κοινὸν τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα, πρὶν ἢ γίνωσι γνωστὰ τὰ ἐμά. Αἱ γινῶμαι αὗται εἶναι τόσον θετικάί, ὥστε ἀποστέλλω τὸ βρίκιόν μου *Mentor*, πρὶν ἢ καταλίπω τὴν Σμύρνην, εἰ καὶ ἐσκεπτόμην μᾶλλον νὰ κάμω χρῆσιν αὐτοῦ διὰ τὸ εἰς Κωνσταντινούπολιν ταξιδίόν μου. Παρακαλῶ ὑμᾶς νὰ διασταθμίσητε προσεκτικῶς τὰς σκέψεις ταύτας. Γνωρίζετε ἄριστα ποῖον φθόνον διήγειραν αἱ προσκλήσεις μου, ὥς καὶ τὸν φθόνον πολλῶν καλλιτεχνῶν, ὅτι δὲν εὐρίσκονται εἰς ἣν ὑμεῖς εὐρίσκεσθε θέσιν ἡσχολημένος εἰς ἔργα, τῶν ὁποίων ἡ σπουδαιότης οὐδέποτε εἶχεν ἐκτιμηθῇ μέχρι τοῦδε οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ... Ἀρκεῖ νὰ σᾶς βεβαιώσω ὅτι προσνέμω μεγίστην σπουδαιότητα εἰς τὴν μετακόμισιν αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων καὶ διὰ τοῦτο παρακαλῶ ὑμᾶς νὰ διαθέσετε τὰ πράγματα οὕτως, ὥστε νὰ φέρετε εἰς πέρας πᾶν ὅ,τι ἔχει ἰδιαιτέραν τινὰ ἀξίαν καὶ νὰ ὦμεν οὕτως ἀνεξάρτητοι ἀπὸ πᾶν ὅ,τι συμβῇ»²⁴.

²⁴ It seems clear to me, according to many ideas that I have collected here, and on the way, that the French have it in their minds to occupy themselves immediately with Greece, both in the matter of the arts and in politics. I donot know if any public steps have yet been taken in this respect. But I have reason to believe that from the moment that the Ambassadors and the Consuls go to their posts in these countries, artists will be sent into Greece, not without the hope of preventing the completion of my work and my collections, and not even without the hope of presenting the same subjects to the public before my works can appear. These ideas are so positive that I am sending off my brig (*Mentor*) before I leave Smyra,

“Ὅθεν τῷ ἔδιδε ῥητὰς καὶ λεπτομερεῖς ὁδηγίας περὶ ἀμέσου ἐτοιμασίας πρὸς φόρτωσιν καὶ ἀποστολὴν καὶ γλυπτῶν καὶ ἀπεικονίσεων προσθέτων μετὰ προδήλου ζηλοτυπίας· «ἤκουσα πρὸ μικροῦ ὅτι ὁ κ. de Choiseul εὐρίσκεται ἐν Παρισίοις ἀσχολούμενος εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ β' τόμου τοῦ Voyage Pittoresque, ὅστις θὰ περιλαμβάνῃ τὸ τμήμα, τὸ ἀφορῶν τὴν Ἑλλάδα»²⁵. Συνιστᾷ αὐτῷ προσοχὴν περὶ περισυλλογῆς ἐπιγραφῶν· λέγει δὲ ὅτι αἱ ἀνὰ τὰς νήσους ἔρευναι τὸν ἔπεισαν ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν Δωρικὸν ῥυθμὸν τῶν κιονοκράνων τοῦ Παρθενῶνος. Καὶ μὲ πόθον πολὺν προσθέτει· «θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἔχω ἐν ὁλόκληρον»²⁶. Καὶ ἀπέκτησε τοῦτο διχασμένον, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω (σελ. 14) καὶ ὡς κεῖται νῦν ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ τὸ ἀτυχὲς κιανόκρανον καὶ ὁ ἀκρότατος τοῦ στύλου σπόνδυλος! Δὲν λησμονεῖ οὐδὲ τοὺς Ἰωνικοὺς κίονας, οὓς παρετήρησεν ὑπάρχοντας τότε εἰς τὴν μονὴν τοῦ Δαφνίου. Ἐκφράζει «μεγίστην εὐχαρίστησιν» διὰ τὴν πρόσκτησιν τοῦ Βάχχου ἐκ τοῦ Μνημείου τοῦ Θρασύλλου καὶ προσθέτει προτρεπτικῶς. «Ἐξακολουθήσατε τὰς προσκτήσεις προσθέτοντες εἰς τὰς (πρὸς ὑμᾶς) ὑποχρεώσεις μου... τὸ Φανάρι τοῦ Δημοσθένους!!!»²⁷.

Οὕτως ἦτο γνωστὸν τότε τὸ Λυσικράτειον, τὸ ὁποῖον χάρις εἰς τοὺς Καπουκίνους (ἃς τὸ ὁμολογήσωμεν) ἢ μᾶλλον εἰς τὸν καθαγιασμὸν αὐτοῦ διὰ τῆς ἐκεῖ διάτριβῆς τοῦ Βύρωνος ἐσώθη.

whence I have been very much tempted to use it for the voyage to Constantinople. I beg you to weigh these considerations carefully. You know only too well the jealousy that my acquisitions have occasioned, and the jealousy that many artists have felt because they are not in your place and occupied with these objects whose importance has never been appreciated, on account of the impossibility hitherto of studying them... It is enough for me to assure you seriously that I attach the greatest importance to the transport of these effects, and I beg you to put everything in train to finish all that is especially interesting as soon as possible, in order to be independent of anything that may follow.

²⁵ I have just heard that M. de Choiseul is at Paris, busy with the publication of the second volume of the Voyage Pittoresque which should contain the part relating to Greece.

²⁶ I should like to have one complete.

²⁷ Continue your acquisitions and add to my obligations... the Lantern of Demosthenes!!!

ι') Ἀντιδράσεις ἐν Ἀθήναις. Δολγορούκης, Μερτρούδ, Σεβαστιάνης. Τὰ ἐξ Ὀρχομενοῦ, Δαφνίου καὶ Σταδίου ἀρπαγέντα. Νέα ἀποστολὴ τοῦ Hunt.

Ἐν τούτοις τὰ ἐν Ἀθήναις δὲν ἔβαινον ὁμαλῶς. Εἶχε φθάσει ἐκεῖ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως (κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1802) νέος τις Ῥώσος, ὁ πρίγκιψ Δολγορούκης, προτιθέμενος νὰ εἰκονίσῃ τὰ ἐν τῇ Ἀκροπόλει, ἀλλὰ τὸ φριμανιόν του ἐπέτρεπε μόνον τὴν εἰς τὸ φρούριον εἴσοδον· ὅθεν ἤρχισε συνεννοούμενος μετὰ τοῦ Καλμούκου, ὅστις οὕτως ἐγένετο ἀπειθὴς καὶ ἀπαιτητικός. Ἄλλος δὲ τῶν ἐν Ἀθήναις ἐγκατεστημένων ξένων, ὁ ἱατρὸς Μερτρούδ, διατελὼν ὑπὸ Δανικὴν προστασίαν, ἦλθεν εἰς ῥῆξιν μετὰ τοῦ Λουζιέρη· συγγενεῦν δὲ μετὰ τοῦ Λογοθέτη δυσκόλως περιεστέλλετο, ἰδίως μετὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Γάλλου προξένου Γάσπαρη καὶ τοῦ ὑποπροξένου Fauvel. Ὁ δὲ δισδάρης, φοβούμενος μήπως ὑπερέβη τὰ διὰ τοῦ φριμανίου ἐπιτρεπόμενα, ἐζήτην νὰ τῷ προμηθεύσῃ ὁ Ἑλγιν (καθὰ τῷ ὑπεσχέθη) ἔγγραφον τῆς Πύλης ἐγκρίνον ὅτι μέχρι τοῦδε τοῖς ἐσυγχώρησε νὰ πράξωσιν ἐν τῇ Ἀκροπόλει. Ὁ καθὼς ἀφ' ἑτέρου ἐπεθύμει τηλεσκόπιον, ὁ δισδάρης Ἀγγλικὸν ἐπιστόμιον ἵππου, ὁ δὲ Καλμούκος, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Λουζιέρης, ἐφίππια Ἀγγλικῆς κατασκευῆς.

Ὁ Ἑλγιν ἀπήντησε διὰ μακρῶν λέγων ὅτι οἱ περὶ τοῦ Μορέα σκοποὶ τῆς Γαλλίας μεγάλως ἀνησυχοῦν τὴν Πύλιν, ἥτις μετὰ φροντίδος βλέπει τὰς ἐν Τουλὼν ἑτοιμασίας. Τοῦ δὲ Μερτρούδ αἱ ἐνοχλήσεις εἶναι προοίμιον παντοίων τοιούτων ἐπιθέσεων ἐκ μέρους τῶν Γάλλων, καὶ ἀτόμων καὶ κυβερνήσεως. Ὁ δισδάρης δύναται νὰ ἡσυχῇ. «Ἐχω μέσα, δι' ὧν δύναμαι νὰ φροντίζω περὶ τῶν συμφερόντων του. Ἐνόσω αὐτὸς μένει φίλος μου, θὰ ἔχῃ πραγματικὰς ἀποδείξεις τῆς φιλίας μου»²⁸ (ἀξιομνημόνευτος δήλωσις!). Ἐπαναλαμβάνει ὅτι ὅσα εἶδεν ἐν ταῖς νήσοις καὶ ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ ἀνυψοῦσι τὴν ἀξίαν τῶν ἐν Ἀθήναις. «Καὶ τὸ ἐλάχιστον πρᾶγμα ἐξ Ἀθηναίων εἶναι ἀνεκτίμητον. . . . Πρῶται εἰς τὸν κατάλογον εἶναι αἱ μετόπαι, τὰ ἀνάγλυφα καὶ τῶν ἀγαλμάτων τὰ λείψανα, ὅσα εἶναι δυνατόν νὰ ἀνευρεθῶσιν. Ἰδίως τὰ ἰνδάλματα τὰ ἐν τῷ αἰετώματι τοῦ Παρθενῶνος — τοῦλάχιστον τὸ ἰνδαλμα τοῦ ἀνδρὸς — ὅσον πλείους μετόπας δύνασθε νὰ πορι-

²⁸ I have the means of watching over his interests. So long as he is my friend he will have solid proofs of my friendship.

σθῆτε»²⁹. Ὑπενθυμίζει τὰ περὶ τῶν κιονοκράνων καὶ συμπεραίνει ταῦτα. «Ὅθεν παρακαλῶ ὑμᾶς νὰ φορτώσῃτέ τινα ἐπὶ τοῦ πλοίου. Συνελόντι εἰπεῖν, καὶ τὸ ἐλάχιστον πρᾶγμα ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι κειμήλιον»³⁰.

Τὸ ἐν Σκωτίᾳ μέγαρόν του ὠκοδομεῖτο τότε καὶ ἤθελε νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τὴν μεγάλην αἵθουσαν τὸν διάκοσμον τοῦ Ἑρεχθείου. Διὰ τοῦτο ἐπέσπευδε νὰ τῇ σταλῶσι τὰ ἱχνογραφήματα καὶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ τῶν ἄλλων ἐν Ἑλλάδι τοπίων. Ὑπῆρχε δὲ καὶ ἕτερος λόγος, ὅτι δηλαδὴ ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις εἶχε τότε δημοσιεύσει τὸ πολύτομον καὶ πολυτελὲς περὶ Αἰγύπτου σύγγραμμα καὶ διέδιδεν αὐτὸ τόσον ἐπιδεικτικῶς, ὥστε ὁ Ἑλγιν συνεπέρα-
νεν ὅτι προετίθετο νὰ στρέψῃ νῦν τὴν προσοχὴν τῆς πρὸς τὰ ἐν Ἑλλάδι. Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ ἐτοιμασθῶσι τὸ ταχύτερον πᾶσαι αἱ πρὸς δημοσίευσιν εἰκόνες. «Ὅ,τι δὴποτε καὶ ἂν μοῦ ἐπιφυλάττει ἡ τύχη (ἐπιλέγει μετὰ προ-
δήλου πόθου), κύριος σκοπός μου εἶναι νὰ καταρτίσω τὸ Ἑλληνικόν μου ἐπιχειρήμα ὅσον ἔνεστι τελειότερον». Καὶ ἐπαναλαμβάνει τὴν περὶ τοῦ ἐξόχου τῶν Ἀθηναϊκῶν ἀρχαιοτήτων γνώμην. «Ἐν τέλει πιστεύσατε, παρακαλῶ, ὅτι πᾶν ὅ,τι ἐξ Ἀθηνῶν εἶναι εἰς ἄκρον ἐνδιαφέρον οὐ μόνον διὰ τὴν φήμην, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ τέλειον τοῦ ἔργου»³¹.

Εἰς τὴν ἐκτενεστάτην ταύτην ἐπιστολὴν ὁ Λουζιέρης ἀπήντησεν ἐπίσης διεξοδικῶς ὑποσχόμενος τὴν ἀποστολὴν τῶν εἰκόνων καὶ ἀγγέλων τὴν πρόσ-
κησιν δύο ἐπιγραφῶν ἐξ Ὁρχομενοῦ (μίαν τῶν ὁποίων ἐδέησε νὰ ἐλα-
φρύνουν ἀποκόπτοντες τοῦ λίθου τὴν ῥάχιν), δύο «κεφαλὰς φιλοσόφων»
ἐκ τοῦ ὑψηλοτέρου τείχους τῆς Ἀκροπόλεως, ἀλλὰ πολὺ ἐφθαρμένας, κιονό-
κρανα ἐκ τῶν Προπυλαίων καὶ τοῦ Παρθενῶνος καὶ Κορινθιακὰς τινὰς
στήλας ἐκ τοῦ παρὰ τὸ Στάδιον ναῖσκου. Τότε συνέβη καὶ τὸ ἀτύχημα κατὰ
τὴν καταβίβασιν τῆς ὀγδόης μετόπης, περὶ οὗ ἀναφέρει (πρβλ. κεφ. κθ') ὁ
Clarke. Ἐπρόκειτο δὲ νὰ μεταφέρῃ ἐκ Δαφνίου καὶ τὰ τρία Ἴωνικὰ κιονό-

²⁹ The least thing from Athens is invaluable... The first on the list are the metops, the bas-reliefs, and the remains of the statues that can still be found. In particular the figures on the pediment of the Parthenon — at least the figure of the man — as many metops as you can obtain.

³⁰ I beg you therefore to put some on board ship. To sum up, the slightest object from the Acropolis is a jewel.

³¹ For the rest, pray believe that *everything* of Athens is of the highest interest, no less for its fame, than for its perfection.

κρανα, τὰ ἀνήκοντα εἰς τὸν ἐκεῖ ἄλλοτε ναὸν τῆς Ἀφροδίτης. Συνεσκεύαζον δὲ πρὸς ἀποστολὴν καὶ ὅσα ἐκ τοῦ λεγομένου θησαυροῦ τοῦ Ἀγαμέμνονος εἶχε φέρει εἰς Ἀθήνας αὐτὸς ὁ Ἑλγιν ἐκ τῆς ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον περιουσίας του· διότι πᾶσα ἡ Ἑλλὰς ἐλαφυραγωγῆθη τότε, ὅχι μόνον ἡ Ἀκρόπολις, ὡς κοινῶς ὑποτίθεται.

Κατὰ Νοέμβριον τοῦ ἔτους τούτου ἔφθασε πάλιν εἰς Ἀθήνας ὁ ἱερεὺς Hunt μὲ νέαν ἡμιεπίσημον ἀποστολὴν, νὰ ἀντιπράξῃ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Σεβαστιάνη, ὅστις ἐλέγετο σταλεῖς ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος εἰς Ἀνατολὴν μὲ σκοποὺς ἐπιβούλους. Τοῦτο φαίνεται ἐπίστευε καὶ ἡ Πύλη, ἥτις, λήγοντος τοῦ ἔτους 1802, ἀπέστειλεν ἀξιωματικὸν τοῦ μηχανικοῦ, ὅπως ἐνισχύσῃ τὰ ἀμυντικὰ μέσα τῆς Ἀκροπόλεως, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καὶ οἱ ἐν Ἀθήναις Τούρκοι ἐπεθύμουν ἀνησυχοῦντες διὰ τὴν μεγάλην ἐπ' ἐσχάτων συρροὴν ξένων περιηγητῶν, οἵτινες ἐπεσκέπτοντο τὰς Ἀθήνας ὡς ἄλλην Μέκκαν. Ἐνῷ δὲ ταῦτα συνεζητοῦντο διαφοροτρόπως, ἔφθασε διαταγὴ νὰ ἀποδοθῇ ἡ κατασχεθεῖσα περιουσία τῶν Γάλλων ὑπηκόων· ὁ δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡγούμενος τῶν Καπουκίνων ἐπέστελλε δριμύως κατακρίνων τὸν ἐν Ἀθήναις προϋστάμενον, ὅτι ἐπέτρεψε τοῖς ἀνθρώποις τοῦ Ἑλγιν νὰ λάβωσιν ἐκμαγεῖα τῆς ζωοφόρου τοῦ Λυσικρατείου μνημείου καὶ νὰ κάμωσι χρῆσιν τοῦ εἰς τὴν μονὴν ἀνήκοντος μεγάλου κάρρου πρὸς μεταφορὰν τῶν ἀρχαιοτήτων.

Νόστιμος εἶναι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Hunt, ἀφηγουμένου πῶς ἐμηχανεύθη νὰ πείσῃ τὸν πλοίαρχον Ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ νὰ δεχθῇ πρὸς μεταφορὰν τινὰς τῶν συσκευασθεισῶν ἀρχαιοτήτων, δι' ἐκτενεστέρας δ' ἐκθέσεώς του, τῆς 24^{ης} Δεκεμβρίου, ἀναφέρει περὶ τῆς ἐν Πειραιεῖ προσαράξεως ἑτέρου τινὸς μεταγωγικοῦ καὶ περὶ τῆς «οὐσιώδους βοηθείας τῶν Ἀθηναίων» πρὸς σωτηρίαν τοῦ κινδυνεύσαντος σκάφους ἐπιλέγων· «οἱ ταλαίπωροι Ἕλληνες τῇ ἀληθείᾳ ἐθαυματούργησαν ³²».

³² The poor Greeks really did wonders.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΩΝ ΣΥΛΛΕΓΕΝΤΩΝ

ια') Τὸ ναυάγιον τοῦ Μέντορος.

Ἄλλὰ ναυτικὸν δυστύχημα πολὺ σοβαρώτερον ἐπηκολούθησε—τὸ ναυάγιον τοῦ *Μέντορος*, τοῦ ἰδιοκτήτου πλοίου τοῦ Ἑλγιν, τὸ ὁποῖον τῇ 16^ῃ Σεπτεμβρίου εἶχεν ἀποπλεύσει ἐκ Πειραιῶς φέρον 17 κιβώτια. Περὶ τοῦ δυστυχήματος τούτου οὐδὲν σχεδὸν σφύζεται ἐν τοῖς Ἑλγινείοις ἀρχείοις πλὴν σημειωματαρίου τοῦ Καλούτση μὲ περιλήψεις τῶν ἐπιστολῶν του. Πᾶσαι αἱ ἄλλαι σχετικαὶ εἰδήσεις εὐρίσκονται ἐν τοῖς ἐπισήμοις ἐγγράφοις τοῦ Καλούτση, τοῖς δημοσιευθεῖσιν ὑπὸ τοῦ Α. Μηλιαράκη ἐν τῇ *Ἑστίᾳ*. Τὸ πλήρωμα τοῦ *Μέντορος* συνέκειτο ἐκ δώδεκα ἀτόμων, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ναυκλήρου James Eglin. Ἐπέβαινον δὲ ἐπιστρέφοντες εἰς Ἀγγλίαν ὁ Hamilton, ὁ λοχαγὸς Squire καὶ ὁ διάσημος τοπογράφος καὶ ἀρχαιολόγος ταγματάρχης W. M. Leake³³. Τὰ δὲ τοῦ ναυαγίου συνοψίζονται ὡς ἑξῆς. Περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 16^{ης} τὸ πλοῖον συνήντησε κατὰ τὸ Ταίναρον σφοδρὸν δυτικὸν ἄνεμον, αὐξήσαντα τὴν ἐπαύριον καὶ ἀναγκάσαντα αὐτὸ νὰ ζητήσῃ λιμένα περὶ τὰ Κύθηρα. Μετὰ μεσημβρίαν τῆς 17^{ης} εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἁγίου Νικολάου προσπαθοῦν νὰ ἀγκυροβολήσῃ· ἀλλ' ἡ καταιγὶς παρέσυρε τὸ πλοῖον, τὸ ὁποῖον προσκροῦσαν εἰς τοὺς βράχους κατεποντίσθη. Τὸ πλήρωμα καὶ οἱ ἐπιβάται πάντες ἐσώθησαν, ἀλλ' ἀπώλεσαν πᾶν ὅ,τι ἔφερον.

Εἶδον τοῦ ναυαγίου ὁ Ἑλγιν ἔλαβεν ἐν Κωνσταντινουπόλει μόλις τὴν 25^{ην} Ὀκτωβρίου καὶ ἀμέσως ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειαν τῶν κατὰ τὸ Αἰγαῖον εὐρισκομένων Ἀγγλικῶν πολεμικῶν πλοίων· τὴν δὲ 3^{ην} Νοεμβρίου ὑπεγράφη ἐν Κωνσταντινουπόλει συμβόλαιον μετὰ τοῦ Βασιλείου Μεναχίνη,

³³ Περὶ τοῦ σοφοῦ καὶ ἐντιμοτάτου καὶ εὐμενῶς πρὸς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας πραγματευθέντος συνταγματάρχου Λήκ (W. M. Leake) ὁ Κ. Φρεαργίτης ἐδημοσίευσε βιογραφικὸν υπόμνημα ἐν *Πανδώρα*, ἀριθ. 259 τῆς 1^{ης} Ἰανουαρίου 1861, σ. 445 - 447.

πλοιοκτήτορος ἐκ Σπετσῶν (ὅστις ἐλέγετο εὐφήμως γνωστός τῷ τε Νέλσωνι καὶ ἄλλοις τισὶ τῶν Ἀγγλῶν ναυάρχων δι' ὧς ἄλλοτε παρέσχεν αὐτοῖς ὑπηρεσίας), ὅπως οὗτος ἀναλάβῃ τὴν ἀνέλκυσιν τῶν ἐν τῷ ναυαγήσαντι πλοίῳ κιβωτίων ἀντὶ ὠρισμένης τιμῆς καὶ ἐν περιπτώσει ἐπιτυχίας ἀντὶ τοῦ διορισμοῦ αὐτοῦ ὡς ὑποπροξένου τῆς Ἀγγλίας ἐν Σπέτσαις.

Τὰ καθ' ἕκαστον τῆς ὅλης ὑποθέσεως ἐκτίθενται λεπτομερῶς ὑπὸ τοῦ Α. Μηλιαράκη ἐν τῇ *Ἑστίᾳ*, ἐνθα γίνεται λόγος καὶ περὶ πειρατικῆς τινος ἀποπείρας. Ἡ ἀνέλκυσις τῶν κιβωτίων ἐβράδυνε καὶ ἄλλως καὶ διὰ τὸ μέγεθος καὶ βάρος αὐτῶν καὶ διὰ τὸ ψῦχος τῆς χειμερινῆς θαλάσσης, τὸ καθιστῶν τὸ ἔργον τῶν δυτῶν σχεδὸν ἀδύνατον. Μετὰ τὴν ἐν ὥρᾳ χειμῶνος διακοπὴν αἱ ἐργασίαι ἐπανελήφθησαν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1803 καὶ μέχρι τοῦ θέρους εἶχον ἀνελκυσθῇ πέντε κιβώτια. Νέον τότε συμβόλαιον (τὸ κείμενον ἐν *Ἑστίᾳ* σ. 729) ὑπεγράφη μετὰ τῶν δυτῶν καὶ ἐξηκολούθησε κατ' ὀλίγον καὶ μὲ πολλὰς δυσκολίας ἡ ἀνέλκυσις τῶν λοιπῶν, ἕως οὗ τὴν 24^{ην} Ὀκτωβρίου τοῦ 1804, ἦτοι δύο ὅλα ἔτη μετὰ τὸ ναυάγιον, ὁ Λουζιέρης ἠδυνήθη νὰ ἀγγεῖλῃ τῷ Hamilton τὴν ἀνάκτησιν πάντων τῶν καταποντισθέντων.

Δι' ὅλης αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως ὁ Καλούτσης προσηνέχθη μετ' ἄκρας φρονήσεως καὶ ζήλου. Ὁ Hamilton ἐν ἐπιστολῇ τῆς 28^{ης} Δεκεμβρίου ἔγραφε τῷ Ἑλγιν. «Δὲν δύναμαι νὰ παρίδω τὴν εὐκαιρίαν ταύτην τοῦ συστήσαι τῇ Ὑμετέρᾳ Ἐξοχότητι θερμότατα τὸν κ. Ἐμμανουὴλ Καλούτσην, τὸν ἐδῶ ὑποπρόξενον. Εἶπον ἤδη περὶ τοῦ ζήλου του, τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῆς δραστηριότητός του ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ὑπηρεσίᾳ καὶ ἔκτοτε εἶχον ἀφορμὰς νὰ λάβω νέα τεκμήρια τούτων ἐκ μέρους τοῦ χρηστοτάτου, ἀριστα πεπληροφορημένου καὶ ἐλευθεριωτάτου τῶν κατοίκων τῆς νήσου ταύτης. Εἶναι ἄξιος πάσης συστάσεως ἐκ μέρους Ὑμῶν»³⁴.

Ἐκ τῶν ναυαγησάντων ὁ Leake καὶ ὁ Squire μεταβάντες εἰς Κέρκυραν ἐπανέκαμψαν ἐκεῖθεν εἰς Ἀγγλίαν, ὁ δὲ Hamilton ἔμεινεν ἐν

³⁴ I cannot omit this opportunity of recommending to Your Lordship, in the strongest terms, Mr. Emmanuel Caluci, Vice - Consul here. I have already mentioned his zeal, fidelity and activity in our service, and I have since only had occasion to experience further proofs of the same in the worthiest best - informed and most liberal of the inhabitants of this island. He merits every attention from Your Lordship.

Κυθήροις ἐπιστατῶν τὰ τῆς διασώσεως τῶν ἀρχαιοτήτων μέχρι Δεκεμβρίου, ὅτε ἐπέστευε τῷ Ἑλγιν κάπως δυσήρεστημένος, ἀπαυδήσας καὶ ὡς ζημιούμενος τὰ ἀτομικὰ αὐτοῦ συμφέροντα περὶ ἐπιδόσεως καὶ προαγωγῆς. Ποῦ ἀκριβῶς μετέβη ἐκεῖθεν ὁ ἱκανώτατος οὗτος ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν· ἀλλὰ τῇ 3^ῃ Μαΐου 1803 εὐρίσκομεν αὐτὸν ἐν Ἰωαννίνοις ἐμπιστευτικῶς συνεννοούμενον μετὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ περὶ τῆς πολιτείας αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐπικειμένην πάλιν ῥῆξιν μεταξὺ Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας. Μετὰ τοῦτο κατελθὼν διὰ Θεσσαλίας ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας κατὰ Ἰούλιον· τὸν δὲ Σεπτέμβριον εὐρίσκετο πάλιν εἰς τὰ Κύθηρα ἐπισπεύδων τὴν διάσωσιν τῶν καταβυθισθέντων. Τὸν Μάρτιον τοῦ ἐπionτος ἔτους διήλθε διὰ Βιέννης ἐπιστρέφων οἴκαδε, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

ιβ') Αἰχμαλωσία καὶ κράτησις τοῦ Ἑλγιν ἐν Γαλλίᾳ.
Ἐπιστολὴ τοῦ Νέλσωνος.

Ὁ δὲ Ἑλγιν, στερηθεὶς κατ' ὀλίγον τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ τοῦ Hunt καὶ τοῦ Hamilton, ἀπεφάσισε νὰ δράσῃ αὐτός. Ἄλλως τε ἐπέκειτο καὶ τὸ τέλος τῆς πρεσβείας του. Ὅθεν ἐπιβάς τοῦ Ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ πλοίου *Diana* προσήγγισεν εἰς Πειραιᾶ τῇ 25^ῃ Ἰανουαρίου 1803, ὅπου δὲν ἀπέβη, ἀλλ' ἐπεκοινώνησε μετὰ τοῦ Λουζιέρη ἐπιστολικῶς μόνον ἐπισπεύδων τὴν ἀποστολὴν τῶν ἤδη συνεσκευασμένων ἀρχαιοτήτων. Ἐκ τούτων προσέλαβεν ἐπὶ τῆς Ἀρτέμιδος 44 κιβώτια καὶ ἔπλευσε πρὸς τὰ Κύθηρα, ὅπου διέμεινε τὴν ἡμέραν μόνον τῆς 4^{ης} Φεβρουαρίου δεχθεὶς τὸν Καλούτσην ἐπὶ τοῦ πλοίου καὶ συνεννοηθεὶς μετ' αὐτοῦ. Ἀποβιβάσας τὰ κιβώτια εἰς Μελίτην κατηυθύνθη διὰ Νεαπόλεως εἰς Ῥώμην διὰ τὰς ἐορτὰς τοῦ Πάσχα (τῇ 10^ῃ Ἀπριλίου) καὶ ἐκεῖθεν πάλιν διὰ Γενούης καὶ Μασσαλίας εἰς Παρισίους.

Ἐν Παρισίοις εὐρέθη κατὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ διατάγματος τοῦ Ναπολέοντος, παραγγέλλοντος τὴν κράτησιν παντὸς Ἀγγλοῦ ὑπηκόου ἀπὸ τοῦ 18^{ου} μέχρι τοῦ 60^{ου} ἔτους τῆς ἡλικίας. Συλληφθεὶς τῇ 23^ῃ Μαΐου 1803 ἐκρατήθη πρῶτον ἐν Melun (Μελόδουνον) καὶ ἐν Pau τῶν Πυρηναίων καὶ βραδύτερον ἀλλαχοῦ τῆς Γαλλίας μέχρι τοῦ 1806, ὅτε, ἔν' ἀφειῇ προσωρινῶς ἐλεύθερος, ἠναγκάσθη νὰ ὑπογράψῃ ὑποσχετικὸν ὅτι ἤθελε παρουσιασθῇ εἰς Παρισίους ἅμα κληθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ ὅρος οὗτος τὸν ἐπεβάρυνε μέχρι τῆς πτώσεως τοῦ Ναπολέοντος τῷ 1814³⁵.

³⁵ Καὶ ἔγραφε τότε ὁ Ἑλγιν (τῇ 3^ῃ Ἰουνίου 1804) ματαίως διαμαρτυρόμενος.

Κατὰ τὸ διάστημα τῆς κρατήσεώς του πᾶσα μετὰ τοῦ Λουζιέρη συνεννόησις ἀπέβαινε δυσχερεστάτη, ἂν μὴ ἀδύνατος. Ἡ δὲ πίστις, μεθ' ἧς οὗτος διεξήγαγε τὰ ἀφορῶντα τὸ συμφέρον τοῦ κυρίου του, προσεῖλκυεν, ὥς εἰκός, τὴν ἐμπιστοσύνην καὶ τὴν εἴνοιαν τοῦ Ἑλγιν, ὅστις οὐδ' ἐν τῇ μονώσει αὐτοῦ ἔμενεν ἀργός. Ἡ κυρία αὐτοῦ μέριμνα ἦτο περὶ τῆς ἐξ Ἀθηνῶν ἐξαγωγῆς καὶ ἀποστολῆς τῶν ἀποκτωμένων ἀρχαιοτήτων, αἵτινες μένουσαι ἐκεῖ ἔτρεχον κίνδυνον ἀρπαγῆς ἢ κατασχέσεως. Μετὰ πολλὰς δυσκολίας κατώρθωσεν ἐπικοινωνήσας μετὰ τοῦ Νέλσωνος νὰ πείσῃ αὐτὸν νὰ ἀπευθύνῃ πρὸς τὸν ὑπ' αὐτὸν πλοίαρχον Schomberg τὴν ἐξῆς ἐπιστολήν, ἧς παραθέτομεν ὧδε ἐν μεταφράσει πλήρως τὸ κείμενον ³⁶ ὥς συνδέον καὶ τοῦ ἐνδόξου ναυάρχου τὸ ὄνομα μὲ τὰ Ἑλγίνεια μάρμαρα.

Victory, ἐν πελάγει, 2 Σεπτεμβρίου 1804.

Κύριε,

Ὁ λόρδος Ἑλγιν παρεκάλεσε διὰ τοῦ Σίρ Ἀλεξάνδρου Βάλλ νὰ ἐπιτρέψω, ὅπως πλοῖόν τι πλεύσῃ εἰς Κύθηρα, ἵνα φέρῃ ἐκεῖθεν εἰς Μελίτην μάρμαρά τινα ἀρχαῖα. Ὡν πληρέστατα διατεθειμένος νὰ συμμορφωθῶ μὲ τὰς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἐπιθυμίας τῆς Ἑξοχότητός του παρακαλῶ Ὑμᾶς ν' ἀποστεύλῃτε εἰς Κύθηρα μὲ τὴν πρώτην πρὸς τὰ Ἀνατολικά μέρη ἀπευθυνομένην πομποστολήν μικρόν τι μεταγωγικόν, ἵνα παραλάβῃ τὰς προειρημένας ἀρχαιοτήτας καὶ μείνῃ ἐκεῖ, ἂν ὁ ἐκεῖ τόπος εἶναι ἀσφαλής, μέχρις ἐπανόδου τῆς πομποστολῆς. Ἐπομένως θέλετε διατάξαι τὸν ἐπὶ τῆς πομποστολῆς ἀξιωματικὸν νὰ πλεύσῃ εἰς Κύθηρα καὶ φέρῃ ἀσφαλῶς καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν του τὸ μὲ τὰς ἀρχαιοτήτας τῆς Ἑξοχότητός του μεταγωγικὸν εἰς Μελίτην, ὅπου ὁ Σίρ Ἀλέξανδρος Βάλλ θέλει διατάξαι τὰ περὶ διαθέσεως αὐτῶν. Ἄν δὲ πρόκειται νὰ σταλῶσιν εἰς Ἀγγλίαν, θέλετε διατάξαι τὰ δέοντα συνεπῶς.

Ὑπογρ. Νέλσων καὶ Βρόντε ³⁷

(Οὗτος ἦν ὁ πλήρης τίτλος τοῦ λόρδου Νέλσωνος).

Au milieu de toutes les chances de cette époque mémorable, celle de réunir le caractère d'Ambassadeur et la situation de prisonnier de guerre, n'avoit guere entré dans mes calculs. Me voici cependant arrêté à Paris en qualité de Prisonnier de Guerre!

³⁶ Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ J. H. Marsden ἐν σ. 12 τοῦ *A brief memoir of the life and writings of W. M. Leake*. London 1864.

³⁷ *Victory, at Sea, 2nd September 1804.*

Sir, Lord Elgin having requested, through Sir Alexander Ball, that I would

Κατὰ τὰ διαταχθέντα δώδεκα κιβώτια καὶ ὁ μαρμάρινος θρόνος (βλ. σ. 11) ἐπεβιβάσθησαν ἐπὶ τοῦ μεταγωγικοῦ *The Lady Shaw Stewart* τῇ 16^ῃ Φεβρουαρίου 1805.

ιγ') Δραῖσις Λουζιέρη, ἀπόντος τοῦ Ἑλγιν.

Ὁ κόμης Aberdeen, ὁ W. Gell. Τὸ ὥρολόγιον.

Ὁ δὲ Λουζιέρης, ἀπαλλαγὴς τῆς φροντίδος τοῦ καθοδηγεῖν καὶ ἐπιβλέπειν τοὺς ἰχνογράφους καὶ περισσοὺς τεχνίτας, οὓς ὁ Ἑλγιν ἀπέλυσεν ἅμα φθάσας εἰς Μελίτην, ἐπεδόθη εἰς τὴν συγκέντρωσιν ὅσον ἔνεστι πλειοτέρων καὶ πολυτιμοτέρων λαφύρων. Τότε ἐξετόπισε τὴν Καρνατίδα, τὸν γωνιαῖον κίονα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τοῦ Ἑρεχθείου, σπονδαῖον μέρος τῆς ζωοφόρου, ἐπιγραφὰς καὶ ἄλλα τινά. Τούτων τὰ μὲν ἐπεβίβασεν ἐπὶ τῆς *Μεδούσης*, ἐπὶ δὲ Ῥαγουζαίου δρόμωνος, ἐπὶ τούτῳ ναυλωθέντος, ἕτερα τριάκοντα κιβώτια. Συμπεριλαμβανομένων τῶν 30 τούτων, εἶχον ἕως τότε ἀποσταλῇ ἐξ Ἀθηνῶν 128 κιβώτια. Ἡ *Μέδουσα* εἶχε προσορμισθῇ εἰς Πειραιᾶ κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1803 φέρουσα εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς διάδοχον (1803 - 1806) τοῦ Ἑλγιν τὸν λόγιον διπλωμάτην Sir William Drummond (1770 - 1828), τοῦ ὁποίου τὴν παρὰ τοῖς Τούρκοις ὑποστήριξιν δὲν ἔλειψε νὰ ἐπικαλεσθῇ ὁ Λουζιέρης. Καὶ τοῦτο ἦν ἐπάναγκες· διότι ὁ μὲν βοεβόδας ἀνέμενεν ἀκόμη τὴν ὑποσχεθεῖσαν αὐτῷ χρυσὴν ταμβακοθήκην, εὐρίσκοντο δ' ἐν Ἀθήναις πολλοὶ ξένοι ἐρασταὶ τῆς ζωοφόρου, ὥς καὶ πρόθυμοι ἀγορασταὶ νομισμάτων καὶ ἄλλων ἀρχαιοτήτων. Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ ὁ τότε μόλις εἰκοσαετὴς κόμης Aberdeen (1784 - 1860),

allow a ship to call at Cerigo, to bring from thence to Malta some marble antiquities, and as I am perfectly disposed to meet his Lordship's wishes on this occasion, I am to desire you will send a small transport to Cerigo with the first convoy going up the Levant and leave her there, for the purpose of receiving the antiquities before mentioned on board — provided it is a safe place for her to remain at — till the return of the convoy. You will then direct the Officer in charge thereof to call at Cerigo and bring the transport with his Lordship's antiquities on board safe under his protection to Malta, where Sir Alexander Ball will direct the disposal of them. And if it is intended to send them to England, you will give the necessary orders accordingly.

I am &c. &c.

Nelson and Bronte.

ὅστις παλιννοστήσας εἰς Λονδῖνον ἱδρυσε τὴν ὀνομασθεῖσαν Athenian Society τῶν ἐν Ἑλλάδι περιηγηθέντων καὶ βραδύτερον διεκρίθη ὡς πολιτευτής, ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν ἑξωτερικῶν καὶ πρωθυπουργός. Ἀναφέρει δὲ καὶ αὐτὸν ὁ Βύρων ἐν *English Bards and Scotch Reviewers* ὡς «The travell'd thane»³⁸.

Ἄλλ' ὁ Λουζιέρης δὲν ἔκρινεν ἱκανὴν τὴν χορηγηθεῖσαν ὑποστήριξιν τοῦ νέου πρέσβεως· ὑπώπτευε μάλιστα αὐτὸν ὡς δυσμενῶς διακεείμενον πρὸς τὸ ἐγχείρημα τοῦ Ἑλγιν, καθ' οὗ ἐνήργει τώρα ἀναφανδὸν ὁ μὲ βαθμὸν Sous-Commissaire ἐπανακάμψας εἰς Ἀθήνας Fauvel, ἐρεθίζων τοὺς Τούρκους μὲ ἀπειλὰς ὅτι ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Γάλλος πρέσβυς θὰ κατήγγειλεν αὐτοὺς ὡς πωλήσαντας τῷ Ἑλγιν ὁλόκληρον τὴν Ἀκρόπολιν. Οὕτως αἱ ἐν τῷ φρουρίῳ ἐργασίαι διεκόπησαν, ὁ δὲ Λουζιέρης ἤρξατο ἀνασκάπτων εἰς τὰ πέριξ τῶν Ἀθηνῶν, καὶ κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1804 ἤγγειλε τὴν εὗρεσιν πολλῶν ἀγγείων, ἅτινα συμπεριελήφθησαν εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Ἑλγιν καὶ νῦν εὐρίσκονται ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ. Μετ' ὀλίγον ὁμοῦ καὶ αἱ ἀνασκαφαὶ διεκόπησαν ἔνεκεν ἀντιδράσεων τῶν ἐν Ἀθήναις ξένων καὶ μάλιστα τοῦ William Gell (βραδύτερον τιμηθέντος διὰ τοῦ βαθμοῦ τοῦ Sir)³⁹, ὅστις διέδιδεν ὅτι ὁ νῦν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς ἀπεδοκίμαζε τὰ γινόμενα. Ταῦτα μαθὼν ὁ βοεβόδας ἀπηγόρευσε καὶ τὰς ἀνασκαφάς. Προέκυψε δὲ καὶ ἀπορία χρημάτων ἔνεκα τῆς δυσκολίας τοῦ ἐπικοινωνεῖν μετὰ τοῦ Ἑλγιν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Λουζιέρης κατεγίνετο ἀπεικονίζων τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, ὧν ἔκρινεν ἀναγκαίαν τὴν ἐκ νέου ἀκριβεστέραν ἀρχιτεκτονικὴν καταμέτρησιν, καὶ περισυλλέγων καὶ συσκευάζων ἕτερα 40 κιβώτια ἔτοιμα πρὸς

³⁸ George Hamilton Gordon, τέταρτος κόμης Aberdeen. Ἐξέθηκεν ὅσας ἐντυπώσεις ἀπεκόμισεν ἐξ Ἑλλάδος δημοσιεύσας τῷ 1822 εἰς μικρὸν 8ον ἐκ 217 σελίδων *An inquiry into the principles of beauty in Grecian architecture*. Ἡ πραγματεία αὕτη ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν ἀρχῇ τοῦ β' τόμου τῶν ὑπὸ τῆς Dilettanti Society ἐκδοθεισῶν *Ionian Antiquities*.

³⁹ Εὐρίσκοντο τότε ἐν Ἀθήναις πλὴν ἄλλων Ἀγγλῶν περιηγητῶν ὁ Dodwell καὶ ὁ Clarke (οὗς πολλάκις συναντῶμεν ἐν τοῖς ἐξῆς) καὶ ὁ William Gell, ὁ φιλάρχαιος οὗτος ἐρασιτέχνης, ἀλλ' εἰς ἄκρον snob, ὅστις διετείνετο ὅτι κατήγετο ἀπὸ τοῦ Ῥωμαίου Aulus Gellius καὶ περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Λουζιέρης ἔγραφεν (Ὀκτώβριος 1805) ὅτι κατ' οὐδένα τρόπον εἶχεν Ἀγγλικὴν συμπεριφορὰν (he has not by any means English manners).

μεταφοράν. Ἡ δὲ θέσις τῶν πραγμάτων ἐβελτιώθη μόνον, ὅτε ὁ Ἑλγιν ἀφεθεὶς ἐλευθερὸς ἔγραφεν ἐκ Λονδίνου τῇ 22^α Ἰουλίου 1806 ἐπισπεύδων τὴν φόρτωσιν τῶν κιβωτίων καὶ ἀποστέλλων ὅσα ἐφόδια εἶχε ζητήσῃ ὁ Λουζιέρης. Ὑπέσχετο συγχρόνως καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ προταθὲν διὰ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν ὥρολόγιον καὶ ἡρώτα, ἂν αἱ ὥραι ἔδει νὰ σημειωθῶσιν Ἑλληνικοῖς ἢ Τουρκοῖς ψηφίοις. Ὁ δὲ Λουζιέρης ἀναθαρρήσας ἀπεκρίνετο (τῇ 10^η Ὀκτωβρίου 1806) μεμφόμενος τοῦ Λογοθέτη ὡς νωθροῦ, ἀναβλητικοῦ καὶ ἀνεχομένου τὰ ὑπὸ τῶν τέκνων του ἀτάκτως πραττόμενα ἐν Ἀθήναις. Καὶ ἐπέλεγε περιφρονητικῶς περὶ τῶν Ἑλλήνων ἐν γένει. «Ἐπειδὴ αἱ Ὑμέτεραι ὑποθέσεις θὰ εἶναι ἀσφαλέστεραι εἰς χεῖράς μου, προτίθεμαι εἰς τὸ ἔξης νὰ μὴ ἔχω νὰ κάμω μὲ τοὺς Γραικοὺς. Δὲν ἔχω ἀνάγκην αὐτῶν. Ὅμιλῶ ἐπαρκῶς τὴν γλῶσσάν των καὶ θ' ἀρχίσω ἀμέσως νὰ μάθω τὴν Τουρκικὴν, ὥστε ν' ἀπαλλαγῶ ἀπ' αὐτούς»⁴⁰.

ιδ') Ρωσσοτουρκικός πόλεμος. Ὁ Ἀγγλικὸς στόλος
ἐν Κωνσταντινουπόλει. Κατάσχεσις ἀρχαίων ὑπὸ Ἀλῆ πασᾶ.

Confiscation

Ἄλλ' αἴφνης πολιτικαὶ περιπλοκαὶ ἀνέτρεψαν τὴν ὅλην θέσιν τῶν πραγμάτων. Πόλεμος μεταξὺ Ῥωσσίας καὶ Τουρκίας ἐξεργάγη κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1807 καὶ ὁ Ἀγγλικὸς στόλος συμπράττων εἰσέπλευσε καὶ ἡγκυροβόλησεν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὅθεν ὁ Λουζιέρης ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας συναποφέρων τὰ ἄριστα τῶν ἀγγείων. Εἰς τοῦτο δὲν ἤναντιώθη ὁ βοεβόδας τότε. Ἀλλὰ τῇ 26^η Φεβρουαρίου, καθ' ἣν στιγμὴν μετεκομίζοντο τὰ κιβώτια, ὁ κεχαγιᾶς τοῦ βοεβόδα μετὰ τοῦ Λογοθέτη καὶ Ἕλληνός τις ἐξ Ἰωαννίνων παρουσιάσθησαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Λουζιέρη λέγοντες ὅτι κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ πᾶσαι αἱ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἀρχαιότητες ὄφειλον νὰ ἀποτεθῶσιν ἐντὸς δύο δωματίων ἐσφραγισμέναι ὑπὸ κατάσχεσιν, τινὰ τῶν ἀγγείων νὰ σταλῶσιν ὡς δείγματα τῷ Ἀλῆ πασᾶ, ὁ δὲ Λουζιέρης νὰ μείνῃ ἐν Ἀθήναις ὑπὸ ἐγγύησιν. Ἀλλ' οὗτος ἐδραπέτευσε νύκτωρ καὶ μὴ εὐρὼν μέσον νὰ προσφύγῃ εἰς τὸν ἐν Τενέδῳ σταθμεύοντα

⁴⁰ As your Excellency's affairs will be much better in my hands, I intend from henceforth to have nothing to do with the Greeks. I do not need them. I talk the language sufficiently, and shall begin directly to learn Turkish, to dispense with them.

Ἀγγλικὸν στόλον ἢ εἰς Μελίτην ἔφθασεν εἰς Κύθηρα τῇ 9^ῃ Ἀπριλίου. Ἐκεῖθεν ἐπέστελλε τῷ J. P. Morier, γενικῷ προξένῳ ἐν Ζακύνθῳ (καὶ βραδύτερον ὑφυπουργῷ τῶν ἐξωτερικῶν († 1853), λέγων ὅτι εὐρίσκετο γυμνὸς καὶ ἄπορος, ἀλλ' ὅτι πρὸ πάντων ἐπεθύμει νὰ βεβαιωθῇ, ἂν τῷ ὄντι ὁ Ἀλῆς διέταξε τὴν κατάσχεσιν· διότι ὑποπτος πρὸ πάντων τῷ ἐφαίνετο ὁ Λογοθέτης ὡς συνεννοούμενος μετὰ τῶν Γάλλων καὶ τῶν Τούρκων, τῶν ἐνεργησάντων ἐρεῦνας εἰς τὴν οἰκίαν του.

Καὶ ὁ μὲν Λογοθέτης πιθανῶς διέκειτο ψυχρῶς ἢ ἀδιαφόρως καὶ διὰ τὸ δεινὸν τῶν περιστάσεων καὶ διὰ τὴν ἀντιζηλίαν καὶ τὰς ἀξιώσεις τοῦ Λουζιέρη, ἀλλ' ὁ κύριος τούτου ἐχθρὸς ἦν ὁ Fauvel, οὗτινος τὰ σχετικά πρὸς τὴν περίστασιν ἐκείνην ἔγγραφα ἀπόκεινται νῦν ἐν τῇ Ἑθνικῇ τῶν Παρισίων Βιβλιοθήκῃ. Τοῦτο λέγει περὶ αὐτῶν ὁ E. Legrand (ἐν *Rev. Archéologique*, XXX, 389) ἐπιπροσθέτων ὅτι ὁ Pouqueville ἐπληροφόρησε τὸν Φορέστην ὅτι τὰ μὲν γλυπτὰ καὶ τὰ ἄλλα μάρμαρα διὰ τὸ βάρος ἦτο ἀδύνατον νὰ σταλῶσιν εἰς Ἰωάννινα διὰ ξηρᾶς, διότι διὰ θαλάσσης μέσον δὲν ὑπῆρχε, τὰ δὲ ἀγγεῖα ἐκεῖνα λαβὼν ὁ Ἀλῆ πασᾶς ἀπέστειλε τῷ Ναπολέοντι ὡς δῶρον κατ' Ἰούλιον τοῦ 1807 διὰ τινος ἐξωμότου ὀνόματι Mahomet effendi. Πιθανώτατα ὅμως τὴν κατάσχεσιν νὰ εἰσηγήθῃ τῷ Ἀλῇ ὁ Pouqueville, ὅστις τὸν Ἰούνιον ἔγραφε τῷ Fauvel τὰ ἑξῆς. J'ai envoyé à Paris tous les vases saisis chez Lusieri, et le Vizier a donné des ordres pour que tous les objets d'antiquité fussent sequestrés. Il les envera à notre Empereur. Ainsi, voilà les projets d'Elgin à vau-l'eau. Si les Anglais ou leurs partisans levent la tête, dites leur que le vieux pacha de Janina les fera rentrer dans la coquille.

Ὁ Λουζιέρης ἐν τούτοις ἔμενεν ἐν Κυθήροις πενόμενος καὶ δυσκόλως ἐκεῖθεν συγκοινωνῶν μετὰ τοῦ Ἑλγιν. Ἀπορῶν πῶς ἄλλως νὰ δράσῃ ἔγραψε πρὸς αὐτὸν τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Γάλλον πρέσβυν, τὸν στρατηγὸν Σεβαστιάνην, ζητῶν παρ' αὐτοῦ τρισχίλια γρόσια καὶ τὴν ἄρσιν τῆς κατασχέσεως! Ἀλλὰ τότε ἀκριβῶς τῶν Κυθήρων ἡ κατοχὴ ὑπὸ Γαλλικῆς φρουρᾶς ἐφημίζετο ὡς ἐπικειμένη. Ὅθεν μετὰ δυσκολίας κατῴρθησε νὰ πλεύσῃ εἰς Μελίτην, ὅπου ἡλευθεροκοινώνησε τῇ 4^ῃ Ὀκτωβρίου μετὰ κάθαρσιν εἴκοσιν ἡμερῶν. Ἐκεῖ ὁ Λουζιέρης συνήντησε τὸν Edward Hayes, Ἀγγλον ἔμπορον, πρόσφυγα ἐκ Σμύρνης, εἰς ὃν ὁ Ἑλγιν εἶχε προηγουμένως προτείνει νὰ συμμετάσχῃ τῶν ἐπιχειρήσεών του, πρότασιν ἣν ἀπεποιήθη

ὁ Hayes διὰ τὰς τότε οἰκονομικὰς δυσχερείας. Ἐβοήθησεν ὁμως χρηματικῶς τὸν Λουζιέρην, ὅστις οὕτως ἠδυνήθη νὰ μεταβῇ, λήγοντος τοῦ 1807, εἰς Σικελίαν καὶ νὰ ἐπιληφθῇ τῆς συμπληρώσεως τῶν εἰκόνων, ἃς εἶχεν ἀφήσει ἡμιτελεῖς τῷ 1799.

ιε') Τὰ πρὸς ἀνάκτησιν τῶν κατασχεθέντων. Ἀποστολὴ **Maltass**. Ὁ Λουζιέρης παρὰ τῷ Ἀλῇ. Φόρτωσις ἐτέρων 48 κιβωτίων.

Πρὸς ἀνάκτησιν καὶ μεταφορὰν τῶν ἐν Ἀθήναις ἐναπολειφθεῖσων ἀρχαιοτήτων ἐπηκολούθησαν μακραὶ διαπραγματεύσεις καὶ περίπλοκοι ἐνέργειαι, συναποτελοῦσαι ὁλόκληρον Ὀδύσειαν. Ταῦτα δυνατὸν νὰ συνοψισθῶσιν ὥς ἑξῆς. Ὁ Ἑλγιν, εὐρισκόμενος ἐν Σκωτίᾳ, προσεπάθει (Ἰανουάριος 1808) ἐκ παντὸς τρόπου ἀφ' ἑνὸς μὲν, ὅπως τὸ Ναυαρχεῖον χορηγήσῃ πλοῖόν τι ἢ οἷανδήποτε ἄλλην συνδρομὴν πρὸς φόρτωσιν τῶν κιβωτίων, ἀφ' ἑτέρου δέ, ὅπως διὰ δωροδοκίας ἢ στρατηγήματός τινος δελεασθῇ ὁ Ἀλῇ πασᾶς νὰ ἐπιτρέψῃ ἢ νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ἀπαγωγὴν αὐτῶν. Πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ἐνεργειῶν τούτων ἀπεστάλη εἰς τὸ Αἰγαῖον ὁ Stephen Maltass, πρῶτον γραφεὺς ἐν τῇ πρεσβείᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὑπάλληλος τῆς Ἀγγλικῆς Ἀνατολικῆς Ἑταιρείας (Levant Company), ἐφωδιασμένος μὲ θερμὰς συστατικὰς πρὸς τοὺς εἰς τὰ ὕδατα ἐκεῖνα Ἀγγλους ναυάρχους, μὲ χρηματικὰ μέσα, μὲ δῶρα διὰ τὰς Τουρκικὰς ἀρχὰς καὶ λεπτομερεῖς ἐγγράφους ὁδηγίας. Σημειούσθω ἐνταῦθα ὅτι ἡ συστατικὴ τοῦ ὑπουργοῦ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν λόρδου Mulgrave πρὸς τὸν ναύαρχον λόρδον Collingwood διελάμβανεν ὅτι, ἐπειδὴ αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀρχαιότητες ἦσαν προωρισμέναι διὰ τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον, ἡτεῖτο ἢ πρὸς ἀνάκτησιν αὐτῶν συνδρομὴ του.

Ὁ Maltass, ἐκπεύσας κατ' Ἀπρίλιον, ἔφθασεν εἰς Μελίτην μόλις περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου. Καὶ ναυτικὴν μὲν συνδρομὴν οὐδεμίαν ἠδυνήθη νὰ λάβῃ διὰ τὸ κρίσιμον τῶν πολεμικῶν περιστάσεων· συνήντησεν ὁμως ἐκεῖ τὸν Λουζιέρην, μετακληθέντα ὑπὸ τοῦ Hayes, ὅστις διέβλεπε πιθανότητα φιλικῆς συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Ἀλῇ πασᾶ. Κατὰ τὰς ἑξ' Ἀθηνῶν εἰδήσεις τὰ μὲν γλυπτὰ καὶ τὰ ἄλλα μάρμαρα ἔμενον ἐν τοῖς κιβωτίοις ἄθικτα μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐξέτασιν αὐτῶν καὶ ἀμετακίνητα ἔνεκα τοῦ βάρους· τῶν ἀγγείων ὁμως τινὰ μὲν ἐπωλοῦντο ἐν τῇ ἀγορᾷ, τὰ πλεῖστα δὲ εἶχον ἀποσταλῇ τῷ Ἀλῇ πασᾷ κατὰ διαταγὴν τοῦ υἱοῦ του Βελῇ, ὅστις ἐκυβέρνηεν ἐν Τριπόλει. Ἡ δὲ ἀνάκτησις τῶν ἀρχαιοτήτων διὰ τινος «*ruse de guerre*»

(ὡς ἔλεγον) καθίστατο οὐ μόνον ἀνέφικτος, ἀλλὰ καὶ ἀσύμφορος τότε πλέον, ὅτε ὁ τέως ἐν Βιέννῃ πρεσβευτῆς Sir Robert Adair ἐνετέλλετο νὰ διαπραγματευθῇ εἰρήνην, ἣν ἡ Πύλη ἤτήσατο ⁴¹. Οἱ προκαταρκτικοὶ ὅροι ὑπεγράφησαν ἐν Δαρδανελλίοις τῇ 5^ῃ Ἰανουαρίου 1809, μόλις δὲ ὁ Ἄγγλος πρέσβυς ἔφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ὁ Λουζιέρης εἶχεν ἐτοιμοὺς τὰς ἀπαιτήσεις του περὶ νέων φερμανίων, ἀδειῶν, ἀποζημιώσεων καὶ ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἐν Ἀθήναις, ὅπου προέκειτο νὰ διορισθῇ καὶ νέος πρόξενος, ὁ Γρόπιος, ὃν ἠνύουν ὁ τε λόρδος Aberdeen καὶ ὁ Gell.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Ἀλῆ πασᾶν, εἰκὼν πιστὴ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς πολιτείας αὐτοῦ εἶναι τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο. Προβλέπων τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ἐπέστελλε πάνυ περιποιοτικῶς τῷ Ἑλγιν (λήγοντος τοῦ Νοεμβρίου 1808) καὶ ὑπέσχετο ὅτι, ἅμα καταλλήλου περιστάσεως παρουσιασθείσης, αὐτὸς θὰ ἐμερίμνα περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀρχαιοτήτων ἐξυπηρετῶν οὕτως αὐτόν, καθὰ ὥφειλε καὶ ἐπεθύμει. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τὸν παρεκάλει νὰ παραγγείλῃ εἰς ἄριστον τεχνίτην δύο πιστόλας ἀδαμαντοκολλήτους ἀξίας οὐχὶ ἀνωτέρας τῶν 60,000 γροσίων, ὃ ποσὸν ἤθελε τῷ ἐμβάσει, εὐθὺς ὡς

⁴¹ Βλ. τὰ περὶ τῶν διαπραγματεύσεων καὶ τῆς εἰρήνης ταύτης εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ ἰδίου Sir R. Adair *The negotiations for the peace of the Dardanelles*. London 1845. 8ον. τόμ. 2. Φαίνεται ὅτι ὁ Adair τῷ ὄντι διέκειτο οὐχὶ εὐμενῶς ἢ τοῦλάχιστον ὅτι αἱ εἰδήσεις, ὡς διεβίβαζε, δὲν ἦσαν πρὸς ἔπαινον τοῦ Ἑλγιν. Ὁ πρόεδρος τῆς Ἀγγλικῆς βουλῆς Charles Abbot (μετέπειτα Lord Colchester) ἐν τοῖς σημειώμασιν αὐτοῦ λέγει τῇ 29^ῃ Ἀπριλίου 1811. «Ὁ κ. Adair, ὁ παρὰ τῇ Πύλῃ ἡμέτερος πρέσβυς, λέγει ὅτι ὁ βεζίρης ἀρνεῖται ὅτι ἔδωκε ποτε ἐξουσίαν τῷ λόρδῳ Ἑλγιν νὰ ἀποκομίσῃ οἰονδήποτε μέρος τῆς συλλογῆς του καὶ ὅτι ἐξηκολούθει ἀρνούμενος νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἀπαγωγὴν ἀντικειμένων, ἅτινα ἀκόμη εὐρίσκοντο ἐπὶ τόπου». (Mr. Adair, our Minister at the Porte states that the Vizier disavowed ever having given any authority to Lord Elgin for removing any part of his collection, and did still refuse to allow the removal of some articles remaining behind). *The Diary and Correspondence of Ch. Abbot, Speaker of the House of Commons, 1802 - 1817*. London 1861. II, 327. Ἐν σ. 330 τοῦ αὐτοῦ συγγράμματός εἰσὶ τινὰ περὶ τῶν διαπραγματεύσεων μετὰ τοῦ Ἑλγιν καὶ ἐπιστολὴ αὐτοῦ, ἐν δὲ σ. 348 ἐπιστολὴ τοῦ Panta, περὶ οὗ θὰ εἴπωμεν κατωτέρω. Ἡ εἰδησις, ὅτι ἡ Πύλη ἠρνεῖτο ὅτι εἶχεν ἐκδώσει ἀδειαν κτλ., οὐδόλως παράδοξος φαίνεται εἰς τοὺς γνωρίζοντας τῶν Τούρκων τὰς παλιμβουλίας καὶ τὰς ἀνερυνθριάστους ἀρνήσεις τῶν μόλις πρὸ ὀλίγου βεβαιωθέντων.

ἐμάνθανε πῶς νὰ ἀποστείλῃ τὸ χρῆμα. Ἀλλὰ αἱ πιστόλαι πρέπει νὰ ὦσιν ἀρίστης κατασκευῆς καὶ νὰ τῷ σταλῶσιν ὅσον τάχος!

Τὰ πράγματα ὅμως καὶ μετὰ τὴν εἰρήνην ἔβαινον βραδέως. Ὁ δὲ Λουζιέρης πιστεύων ὅτι ἤθελεν ἐπισπεύσει τὰ περὶ ἀδειῶν διὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ —παρὰ τῷ ὁποίῳ εὗρίσκετο τότε ὁ ταγματάρχης Leake μὲ μυστικὴν ἀποστολὴν τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως— ἀπεφάσισε κατ' Ἀπρίλιον νὰ μεταβῇ ἐκ Μελίτης εἰς Ἰωάννινα· καὶ τοῦτο ἡγγεῖλε τῷ Ἑλγιν ὑπενθυμίζων καὶ τὴν περὶ τοῦ ὥρολογίου τῆς πόλεως ὑπόσχεσιν. Σφύζεται ἡ ἀπὸ 17^{ης} Μαΐου ἀπάντησις τοῦ Ἑλγιν, ὅστις ἀγανακτῶν σφόδρα ἐπὶ ταῖς ἀναβολαῖς καὶ προβλέπων ὀλιγοχρόνιον τὴν εἰρήνην ἐπιτάσσει τὴν ἄμεσον εἰς Ἀθήνας μετάβασιν τοῦ Λουζιέρη. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὥρολόγιον, ἐτοιμάζεται καὶ «θὰ εἶναι ἄξιον τῆς θέσεως, ἣν θὰ κατέχῃ».

Μετὰ δεκατεσσάρων ἡμερῶν πλοῦν ὁ Λουζιέρης ἀπεβιβάσθη εἰς Πρέβεζαν καὶ ἀμέσως παρουσιάσθη τῷ Ἀλῆ, ὅστις τῷ ὑπεσχέθη φιρμάνιον ἰδικόν του, ἂν μὴ ἔφθανε τὸ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀναμενόμενον. Πάνυ δ' εὐθέως ὡμολόγησεν ὅτι τὰ ἄριστα τῶν ἀγγείων (120 τὸν ἀριθμὸν) ἐκράτησεν ὥς πολεμικὴν λείαν καὶ τὰ ἐδώρησε τῷ Ναπολέοντι λαβὼν τὰς ἐπὶ τούτῳ εὐχαριστίας τοῦ αὐτοκράτορος, τὰ δὲ λοιπά, ἅτινα ἄλλοι τινὲς ἀπεποιήθησαν, ἐδώρησε τῷ Leake. Παρεκίνει δὲ τοῦτον μεγαλοψύχως νὰ τὰ ἀποδώσῃ τῷ Ἑλγιν! Καὶ ἐπυνθάνετο, πότε αἱ δύο πιστόλαι;

Ἀλλὰ τὸ φιρμάνιον τῆς Πύλης δὲν ἔφθανε δι' ὃ ἀπελπισθεὶς ὁ Λουζιέρης ἐπανεκάμψε μετὰ δεινὴν ὁδοιπορίαν εἰς Ἀθήνας τῇ 31^ῃ Αὐγούστου φέρων μόνον τοῦ Ἀλῆ τὴν συστατικὴν, ἣν ὁ βοεβόδας δὲν ἐθεώρει ἱκανήν. Παρέστη ὅμως εἰς τὴν ἐπίσκεψιν τῆς οἰκίας τοῦ Λουζιέρη, ἥτις εὗρέθη μὲ τὰς πρὸς τὴν ὁδὸν θύρας ἀσφαλῶς κλειστάς, ἀλλὰ λεηλατημένῃ ἐκ τῶν ὀπισθεν. Ἐν τῇ συγκινήσει ἐπὶ τῇ ἐπιστροφῇ του ὁ Λουζιέρης συνεβιβάσθη μὲ τὸν Λογοθέτην, οὗτινος εἶχε προηγουμένως ἐπιθυμήσει τὴν ἀντικατάστασιν, ἀλλ' οὗτινος νῦν ὡμολόγει τὰς διαρκοῦντος τοῦ πολέμου δοκιμασίας.

Ἐν τούτοις αἱ ἀνὰ πᾶν βῆμα προκύπτουσαι δυσχέρειαι ἐφαίνοντο ἀτελεύτητοι. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς δὲν ἦτο βέβαιος, ὅποια τις ἔδει νὰ ᾖ ἡ αἰτουμένη παρὰ τῆς Πύλης ἄδεια. Ὁ πρῶτος διερμηνεὺς Πιζάνης ἔκρινε τὴν στιγμὴν ἀκατάλληλον δι' αἵτησιν νέου φιρμανίου. Τὸ Ναυαρχεῖον ἐπείσθη μὲν νὰ ἀποστείλῃ εἰς Πειραιᾶ πλοῖον πρὸς φόρτωσιν τῶν κιβωτίων, ἀλλ' ἀκόμη δὲν εἶχε φθάσει ἡ ἄδεια τῆς Πύλης· οἱ δὲ Τοῦρκοι ἐθεώρουν

προσβλητικὴν καὶ αὐτὴν τὴν παρουσίαν ἐν Πειραιεὶ πολεμικοῦ πλοίου. Ὅθεν ἀπελπισθεὶς ὁ Λουζιέρης ἐναύλωσεν Ὑδραϊκὸν πλοῖον καὶ κατὰ Δεκέμβριον εἶχε φορτώσει ἐπ' αὐτοῦ τὰ κιβώτια τῇ συναινέσει τοῦ βοεβόδα, ὅτε, καθ' ἣν στιγμὴν προέκειτο νὰ ἀποπλεύσῃ, τὸ μὲν πλοῖον κατεκρατήθη ὑπὸ τοῦ καϊμακάμη, τὸ δὲ φορτίον ἀπεβιβάσθη «πρὸς μεγίστην χαρὰν τῶν ἐχθρῶν μας», ὥς προσθέτει ὁ Λουζιέρης ἀφηγούμενος τὰ παθήματά του. Πρὸς τούτοις ἐπεστράφη ἀπλήρωτος συναλλαγματική, δι' ἣς προσεδόκα νὰ πληρώσῃ τὰ ὑποσχεθέντα τῷ βοεβόδα καὶ τὰ ὀφειλόμενα τῷ Ὑδραίῳ ναυκλήρῳ.

Τέλος κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1810 ὁ παρὰ τῇ Πύλῃ πρέσβυς, τὸ μὲν ἐνισχυόμενος ἐκ Λονδίνου, τὸ δὲ δωροδοκῶν ἐξ ἰδίων τὸν καϊμακάμην, κατώρθωσε νὰ λάβῃ τὰς ἀναγκαίας πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις βοεβόδαν διαταγὰς, συνεπεία τῶν ὁποίων ἐπανελήφθη ἡ φόρτωσις τῶν 48 κιβωτίων ἐπὶ τοῦ Ὑδραϊκοῦ πλοίου, τοῦ ἐκπλεύσαντος διὰ Μελίτην τῇ 26^ῃ Μαρτίου. Ἀπέμειναν τότε ἐν Πειραιεὶ πέντε μέγιστα κιβώτια, περιέχοντα τὰ κιονόκρανα τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῶν Προπυλαίων, ὡς καὶ ἄλλα τινὰ τῶν βαρυτέρων μαρμάρων. Κατὰ τὸν αὐτὸν μῆνα καὶ οἰκονομικῶς ἀνεστηλώθη ἡ θέσις τοῦ Λουζιέρη, ὅστις ἐπαναλαβὼν τὰς ἀνασκαφὰς του συνεσκεύασεν ἐξ αὐτῶν τρία εἰσέτι κιβώτια πλήρη ἀγγείων κατὰ τὸ πλεῖστον.

17') Ἀνασκαφαὶ Λουζιέρη καὶ Βελῇ πασᾶ. **Aberdeen, Sligo, Gally-Knight, Fazakerly.** Ὁ Βύρων ἐκπλέει ἐπὶ τῆς **Hydra.** Ὁ **Cockerell** ἐν Αἰγίνῃ. Ὁ **Guilford** καὶ ὁ πύργος τοῦ ὥρολογίου.

Διὰ τοῦ Ὑδραϊκοῦ πλοίου ἀπεστάλησαν καὶ ἀναθηματικά τινα ἀνάγλυφα, ἅτινα ὁ κόμης Aberdeen ἀνέσκαψε παρὰ τὴν Πνύκα καὶ ἅτινα εὐρίσκονται νῦν ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ. Ἐτέρας ἀνασκαφὰς ἐνήργει ἐν Μυκῆναις καὶ ἐν Ἀργεὶ ὁ Βελῇ πασᾶς οὐχὶ ὡς φιλόρχαιος ἢ ἀρχαιογνώστης, ἀλλ' ὡς γνήσιος υἱὸς τοῦ Ἀλῆ πωλῶν τὰ εὐρισκόμενα εἰς τοὺς κατὰ τὸ ἔαρ ἐκεῖνο τὴν Ἑλλάδα ἐπισκεφθέντας πολυαρίθμους Ἀγγλοὺς, ἐν οἷς πλὴν τοῦ Βύρωνος καὶ τοῦ λόρδου Γυιλφόρδου ἦσαν ὁ Gally-Knight, ὁ Fazakerly καὶ ὁ λόρδος Sligo. Εἰς τὸν τελευταῖον τοῦτον ὁ Βελῆς ἐδώρησε τοὺς ἐκ τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως κίονας, οἵτινες ἔμενον λησμονημένοι εἰς τὸ ἐν Ἰρλανδίᾳ μέγαρον τοῦ Σλίγω ἐπὶ ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα ὅλα ἔτη, ἕως οὗ τῷ 1904 ἀνεστηλώθησαν ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ.

Διαρκούντος τοῦ χειμῶνος, ὁ Λουζιέρης ἐξηκολούθησεν ἀνασκάπτων καὶ πλουτίζων τὴν συλλογὴν τοῦ κυρίου του, εἰς τὴν ἀκμαίαν οἰκονομικὴν κατάστασιν τοῦ ὁποίου δὲν ἔπαυσε νὰ πιστεύῃ παρὰ τὰς ὑπὸ τινων Ἀγγλων διαδοθείσας φήμας, παρὰ τὰς βραδύτητας τῶν πληρωμῶν καὶ παρὰ τὴν διαμαρτύρησιν ἐτέρας πάλιν ἐπιταγῆς ἐκ £ 1200, περὶ τῆς ὁποίας ὁ ἐν Μελίτῃ Hayes ἐποίησατο σφοδρὰς παραστάσεις τῷ Ἑλγιν.

Πρὸς παραλαβὴν τοῦ προϊόντος τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν καὶ τῶν ἀπολειφθέντων πέντε μεγάλων κιβωτίων ἐστάλη τὸ πολεμικὸν *Hydra*. Ἐπ' αὐτοῦ ἀπέπλευσεν ἐκ Πειραιῶς ὁ Λουζιέρης τῇ 22^α Ἀπριλίου 1811 ἔχων συνταξιδιώτην τὸν λόρδον Βύρωνα μέχρι Μελίτης, ὅθεν ἐπανέκαμψεν εἰς Ἀθήνας τῇ 4^η Ἰουλίου, ἀφοῦ ἐπεστάτησε τῆς εἰς Ἀγγλίαν ἀποστολῆς τῶν ἐν Μελίτῃ συγκεντρωθέντων διαφόρων κιβωτίων.

Ἐνταῦθα εἰρήσθω ὅτι, καθ' ὃν χρόνον ἐξέπλεε τοῦ Πειραιῶς ἡ *Hydra*, ἐξήρχετο τοῦ λιμένος πλοιάριόν τι φέρον εἰς Αἴγινα τὸν νέον Charles Robert Cockerell, τὸν μετέπειτα ἀνακαλύψαντα τὴν ζωοφόρον τοῦ ἐν Φιγαλίας ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ διάσημον ἀρχιτέκτονα γενόμενον. Ἐξ Αἰγίνης ἔπεμψεν οὗτος τῷ ἐν Λονδίνῳ πατρί του, ἀρχιτέκτονι καὶ αὐτῷ, ἱερογραφήματα τῶν γλυπτῶν τῶν ἀετωμάτων τοῦ ἐκεῖ ναοῦ, τοῦ τότε θεωρουμένου ὡς ναοῦ τοῦ Πανελληνίου Διός. Ὁ πατήρ του ἔπεισε τὸν ἀντιβασιλέα νὰ προσφέρῃ ἑξ χιλιάδας λιρῶν πρὸς ἀπόκτησιν τῶν γλυπτῶν ἐκείνων καὶ κατὰ Νοέμβριον ἐστάλη εἰς Πειραιᾶ τὸ πολεμικὸν *Pauline*, ὅπως παραλάβῃ τὰ γλυπτὰ. Ἀλλὰ ταῦτα εἶχον ἤδη σταλῇ εἰς Ζάκυνθον, ὅθεν τὰ παρέλαβε μὲν ἡ *Pauline* τῇ 13^η Ἰανουαρίου 1816 καὶ ἀπεκόμισεν αὐτὰ εἰς Μελίτην, ἀλλὰ ματαίως· διότι ὁ τελικὸς αὐτῶν προορισμὸς ἦν ἄλλος ἢ τὸ Λονδίνον ⁴².

Μετὰ τὰς τελευταίας ἀποστολὰς τῶν κιβωτίων ὁ σκοπὸς ὁ κύριος, δι' ὃν ὁ Ἑλγιν προσέλαβεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του τὸν Λουζιέρην, εἶχε κατ' οὐσίαν συντελεσθῇ. Ἀλλ' ὁ Λουζιέρης ἐπανελάμβανε συνεχῶς ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1810 καὶ ἐξῆς τὰς περὶ ἀνασκαφῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ προτάσεις του καὶ ἐζήτει ἐξουσιοδότησιν, ὅπως ἐπιχειρήσῃ αὐτάς. Καὶ ἐπιστέλλων τῷ Ἑλγιν ἀληθῶς ἔλεγεν ὅτι «μετὰ τὰς Ἀθήνας δὲν ὑπάρχει τόπος ὡς

⁴² Τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον ἐδημοσίευσεν τὰ ἔγγραφα, *Papers on the Aegina Marbles*, τὰ ἐκθέτοντα πῶς τὰ γλυπτὰ τῆς Αἰγίνης περιῆλθον ἐπὶ τέλους εἰς τὸ ἐν Μονάχῳ Μουσεῖον.

ἐκεῖνος (ἡ Ὀλυμπία) πρὸς εὗρεσιν ἀριστουργημάτων»^{42α}. Ἀλλ' εὐτυχῶς δι' ἡμᾶς δὲν εἰσηκούσθη, καὶ οὕτω ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους ἔμεινε τεθαμμένος ἐπὶ ἐξήκοντα εἰσέτι ἔτη. Ἀποτυχὼν παρὰ τῷ Ἑλγιν ἀπετάθη πρὸς τὸν Ἀλῆ πασᾶν, μὴ λαμβάνων δὲ καὶ ἐκεῖθεν τὴν ποθητὴν ἄδειαν ἐστράφη πρὸς τὸν Βελῆν. Ἀλλ' οὗτος ἀνεκλήθη ἐκ Πελοποννήσου τῷ 1812, ὁ δὲ Λουζιέρης ἐγκαρτερῶν συνεφώνησε μετὰ τοῦ διαδόχου τοῦ Σαῖδ Ἀχμέτ ἐπὶ πληρωμῇ 500 φλωρίων καὶ ἐνὸς χρυσοῦ ὥρολογίου. Ὁ Hamilton ὅμως, ὅστις εὗρίσκετο τότε πάλιν ἐν Ἑλλάδι, ἀπέτρεψε (τῇ 25^η Νοεμβρίου 1813) τὸν Ἑλγιν τῆς συμφωνίας ταύτης. Καὶ ἐστάλη μὲν ὥρολόγιον, ἀλλὰ τοῦτο ἦτο τὸ μέγα ὥρολόγιον τῆς πόλεως.

Νέα καὶ περὶ τούτου ἔρις. Πρὸς τοποθέτησιν τοῦ ὥρολογίου ὁ λόρδος Γυίλφορδ, διερχόμενος ἐξ Ἀθηνῶν, εἶχε χορηγήσει 1500 γρόσια διὰ πύργον φέροντα τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὁ Λουζιέρης ἀντέτεινε λέγων ὅτι ὁ δωρητὴς τοῦ ὥρολογίου θὰ ἐπροθυμοποιεῖτο νὰ ἀνεγείρῃ καὶ τὸν πύργον. Καὶ ἀγγέλλων τοῦτο τῷ Ἑλγιν (τῇ 10^η Δεκεμβρίου 1813) προσέθετεν «ἀλλ' εἶχον καὶ ἄλλους λόγους μὴ ἐπιτρέψας αὐτὸ» —χωρὶς νὰ ὀρίσῃ τοὺς λόγους. Φαίνεται ὅμως ὅτι αὐτὸς ἐζήτει πρὸς ἴδρυσιν τοῦ πύργου τὸπον ἀναμνησκοντα τὰ ἄθλα τοῦ Ἑλγιν, ἀλλὰ μὴ ἀρεστὸν τοῖς Ἀθηναίοις. Καὶ οὗτοι ἐπὶ τέλους ἤγειραν τὸν πύργον, ὅπου οἱ πρεσβύτεροι τῶν νῦν ἐπιζώντων ἐνθυμοῦνται αὐτόν, ἐν τῇ Παλαιᾷ ἀγορᾷ καὶ μάλιστα ἰδίαις αὐτῶν δαπάναις, ὥς μαρτυρεῖ ἡ ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφή⁴³.

THOMAS COMES

DE ELGIN

ATHENIEN. HOROL. D. D.

S. P. Q. A. EREX. COLLOC.

A. D. MDCCCXIV.

^{42α} Next to Athens there is no place like that for finding masterpieces.

⁴³ Λυπηρὸν εἶναι ὅτι οἱ τότε Ἀθηναῖοι συγκατένευσαν νὰ δεχθῶσι τὸ ἄδωρον τοῦτο δῶρον, τὸ ἐξευτελιστικόν, τὸ χρησιμεῦσαν εἰς ὑποστήριξιν τοῦ ὕβριστικοῦ ἰσχυρισμοῦ, ὅτι δῆθεν οἱ ἐγγύριοι ἔμενον ἀδιάφοροι περὶ τῆς τύχης τῶν ἀρπαζομένων ἀρχαιοτήτων. Ἀλλ' ἡ δουλεία δὲν ἔρχεται μόνη! Τὸ μόνον, τὸ ὅποιον εἶχε ζητηθῇ ἀπὸ τὸν Ἑλγιν, ἦτο νὰ μεσιτεύσῃ, ὅπως ἐπιτραπῇ ἡ ἐπισκευὴ χρυσταυκῆς τινος ἐκκλησίας καὶ ἄγνωστον μένει, ἂν ἐπετεύχθη τοῦτο καὶ (βλ. σ. 20). Προσθετόν ἐνταῦθα περὶ τοῦ ὥρολογίου ὅτι, τοῦ μηχανισμοῦ αὐτοῦ φθαρόντος, τὸ ἔσω μέρος ἀντικατεστάθη τῷ 1850 ὑπὸ Γερμανικῶν τροχῶν. Ὁλόκληρον δὲ τὸ ὥρολό-

ιζ') 1814 - 1821. Ὁ Ἑλγιν ζητεῖ νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ Λουζιέρη. Θάνατος τοῦ Λουζιέρη. Διανομή τών εικόνων καὶ σχεδίων αὐτοῦ.

Τὸ ἐπὶ τὸν ἔτος 1814 παρῆλθεν ἄνευ σημειώδους τινὸς ἐπεισοδίου. Ὁ Ἑλγιν ῥητῶς παρητήθη τῶν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἢ ἀλλαχοῦ ἀνασκαφῶν. Ὁ δὲ Λουζιέρης ἀνέλαβε νὰ συμπληρώσῃ καὶ τελειώσῃ τὰς εἰκόνας τῶν ἀρχαίων μνημείων καὶ τοπίων, ὡς πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἐπιχειρήσει, ἀλλὰ πάντοτε παρημέλει. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1815 ὁ Λογοθέτης ἐτελεύτησεν ἀπόπληκτος, ἤλπιζε δὲ ἡ μαῖλλον ἐπεθύμει ὁ Λουζιέρης νὰ τὸν διαδεχθῇ ὡς ὑποπρόξενος ἐνθαρρυνόμενος εἰς τοῦτο ὑπὸ τινων ἐκ τῶν Ἀγγλων περιηγητῶν, ὧν τὴν εὐνοίαν προσέκτα καὶ ὡς ξεναγὸς ἔμπειρος καὶ ὡς ἀρχαιοκάπηλος πλουσιοπάροχος· διότι εἶναι ἱκανῶς ἀποδεδειγμένον ὅτι καὶ εἰς ταῦτα ἔστρεψε τὴν προσοχὴν του, καθόσον ἤλαφρύνετο ἀπὸ τῶν ἄλλων φροντίδων.

Οὕτω παρῆλθε καὶ τὸ ἔτος 1815 - 1816, ὅτε τέλος ἔλαβε καὶ τὰ μεγάλα φύλλα χάρτου, ἅτινα ἐχρειάζετο διὰ τὰς ἡμιτελεῖς εἰκόνας του, ὡς καὶ βοηθήματά τινα παρὰ τοῦ Ἑλγιν, ὧν εἶχεν ἐπείγουσαν ἀνάγκην ἄλλως τε καὶ ἔνεκα τῆς ἐπισφαλοῦς καταστάσεως τῆς υἱείας του. Χαρὰν ἐκφράζει κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1817 ἐπὶ τῇ εἰδήσει, ὅτι δῆθεν ὁ Ἑλγιν ἐσκέπτετο νὰ ἐπισκεφθῇ πάλιν τὰς Ἀθήνας. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐτοιμάσει τρία νέα κιβώτια, περιέχοντα 610 ἀγγεῖα καὶ μικρότερα τινα ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα, «*bien jolis et interessants*». Ταῦτα ἐξέπεμψε διὰ τοῦ πολεμικοῦ *Tagus*, οὗ ὁ πλοίαρχος ἔγραφεν ἐκ Πειραιῶς τῇ 30^η Αὐγούστου 1817 ὅτι ὁ Λουζιέρης ἔπασχε δεινῶς καὶ ἐσκέπτετο νὰ μεταβῇ εἰς Ἰταλίαν. Ἀλλ' ἀνέλαβεν ἄρκετά, ὥστε νὰ ἀποστείλῃ κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1818 δύο εἰσέτι κιβώτια ἀγγείων καὶ χαλκίνων ἀντικειμένων διὰ τοῦ πολεμικοῦ κέλητος *Satellite*.

Τόσον δὲ εἶχε γενικευθῇ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἡ θήρα τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιοτήτων, ὥστε καὶ τούτου τοῦ πολεμικοῦ πλοίου ὁ κυβερνήτης ἀπήγαγεν ἐκ Δήλου γλυπτά τινα, ἅτινα βραδύτερον ἐδώρησε τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ. Τὸν Μαῖον τοῦ 1819 ὁ Λουζιέρης ἐπέστελλε τῷ Ἑλγιν ὅτι ὁ λόρδος Ruthven εὐρίσκετο ἐν Ἀθήναις μετὰ τῆς συζύγου του. Ἡ κυρία αὕτη, ἥτις ἐξωγράφει

γιον τοῦτο κατεστράφη κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τῆς 8ης Αὐγούστου 1884 πλὴν τῶν ἐφ' ὧν ἐστρέφοντο ὁ ὠροδείκτης καὶ ὁ λεπτοδείκτης μεταλλίνων ἐπιπέδων, ἅτινα σφύζονται ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας. Εἰκόνα τοῦ πύργου, ὡς οὗτος φαίνεται μακρόθεν, παραθέτει ὁ Breton ἐν σ. 221.

φησε θαυμασίως πολλά τῶν ἐν Ἑλλάδι τοπίων κατὰ τὴν ἐν αὐτῇ δωδεκάμηνον διατριβὴν της, ἀπεκόμισε τὸ ἄριστον ἐκεῖνο ἀνάγλυφον, τὸ λεγόμενον τῆς Ἀριστομάχης, τὸ ὁποῖον ἐπιζήσασα μέχρι τοῦ 1883 ἐκληροδότησε τῇ Ἑταιρείᾳ τῶν Σκώτων Ἀρχαιολόγων.

Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα παρετείνεται πέρα τοῦ σκοποῦ, τῆς διαθέσεως καὶ τῶν μέσων τοῦ Ἑλγιν, ὅστις, μεσοῦντος τοῦ ἔτους ἐκείνου (1819), ἐπέστειλε τῷ Λουζιέρη ὅτι τὰ ἀδικήματα, ἃ ὑπέστη ἐν σχέσει μὲ τὰ τῆς συλλογῆς του, ἄλλα τινὰ ἀτυχήματα (τὰ τοῦ διαζυγίου του πιθανώτατα) καὶ πολυμελὲς οἰκογένεια τὸν ἠνάγκαζον νὰ περιστείλῃ τὰς δαπάνας του. Τοῦ Λουζιέρη τὴν ἀπάντησιν δύναται τις νὰ κρίνῃ ἐκ τῶν σχολίων τοῦ Hamilton (τῇ 9^ῃ Νοεμβρίου), διαβιβάζοντος αὐτὴν τῷ Ἑλγιν·

«Πρέπει νὰ τὸ ἀναγνώσετε μόνον καθ' ἡμέραν τινὰ εὐδιον. Τὸν ἀποδεικνύει μιὰρὸν Ἰουδαῖον. Αἱ διὰ τὴν νωθρίαν του προφάσεις εἶναι βδελυραὶ· προδήλως οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ἐτελείωσεν οὐδ' ἔπραξέ τι ὅπωςδήποτε χρήσιμον κατὰ τὰ τελευταῖα τέσσαρα ἢ πέντε ἔτη»⁴⁴.

Προφασιζόμενος τὰς δυσκολίας τῶν συγκοινωνιῶν ὁ Λουζιέρης ἀνέβαλε νὰ κάμῃ γνωστὴν τὴν ἀπόφασίν του μέχρι τοῦ Μαρτίου τοῦ 1820, τότε δὲ μόνον ἐδήλωσε λακωνικῶς ὅτι οὔτε ἀπάντησιν τινὰ εἶχεν οὔτε χρήματα! Ἀπορῶν δὲ ὁ Ἑλγιν περὶ τοῦ πρακτέου ἐπέστειλε (τῇ 15^ῃ Ὀκτωβρίου 1820) τῷ Hamilton, πρεσβεύοντι τότε ἐν Νεαπόλει, ὅτι ἐσκέφθη νὰ μεταβῇ ὁ ἴδιος εἰς Ἀθήνας, ἀλλ' ὁ λοιμός, ὁ πόλεμος τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, αἱ καθάρσεις κτλ. καθίστων τοῦτο ἀδύνατον· ἐμάνθανεν ὁμως παρὰ τῶν ἐσχάτως ἐπισκεφθέντων τὰς Ἀθήνας ὅτι οὐδὲ τὸ ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς τοῦ Λουζιέρη θὰ ἤρκει εἰς τελείωσιν τῶν εἰκόνων, ὧν δύο μόνον, ἡ τοῦ Παρθενῶνος καὶ ἡ του Μνημείου τοῦ Φιλοπάππου, ἦσαν ἔτοιμοι. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐξηκολούθει στέλλων βαρεῖς λογαριασμοὺς δι' ἀνασκαφάς, μὴ διαταχθείσας, καὶ διὰ «μπαξίσια» (δῶρα), ἅτινα (καθὰ ἔμαθε παρὰ τοῦ λόρδου Ruthven) δὲν ἦσαν πλέον ἀναγκαῖα. Ὁ Ἑλγιν ἔλεγεν ὅτι ἐξετίμα τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Λουζιέρη καὶ τὸν χαρακτηρεῖ αὐτοῦ· ἀλλ' ἢ ἐπ' ἐσχάτων διαγωγῇ του ἦτο ἀνεξήγητος. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰ φαινόμενα οὐδὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἄνευ προσωπικῆς συναντήσεως,

⁴⁴ You should only read it on a very fine day. It shows him an arrant Jew. His excuses for his idleness are abominable, and he evidently has finished nothing — nor indeed done anything to the purpose, in any way whatever for the last four or five years.

ΜΝΗΜΕΙΟΝ ΤΟΥ ΦΙΛΟΠΑΠΠΟΥ ΥΠΟ ΛΟΥΖΙΕΡΗ, 1806.

παρεκάλει τὸν Hamilton ἢ νὰ καλέσῃ παρ' αὐτῷ τὸν Λουζιέρην ἢ νὰ ἀποστείλῃ πρὸς αὐτὸν ἄνθρωπόν τινα κατάλληλον.

Τί ἐνήργησεν ὁ Hamilton δὲν μνημονεύεται· ἀλλ' ἡ τελευταία ἀπὸ 19^{ης} Φεβρουαρίου 1821 ἐπιστολὴ τοῦ Λουζιέρη ἔχει ὡς ἑξῆς. *Ma santé est en très bon état, et je m'occupe tant que ma présente situation et mon âge me permettent. J'ai l'honneur d'être, avec un profond respect, de Votre Excellence, très humble serviteur, Jean Baptiste Lusieri.*

Τῇ αὐτῇ σχεδὸν ἡμέρᾳ ἐξέπνευσεν αἰφνιδίως μετὰ διαρκῆ εἴκοσι καὶ ἐνὸς ἔτους ὑπηρεσίαν ὑπὸ τὸν Ἑλγιν καὶ ἐτάφη εἰς τὸν κῆπον τῆς μονῆς τῶν Καπουκίνων. Ἡ μονὴ αὕτη, ἡ παρὰ τὸ μνημεῖον τοῦ Λυσικράτους, κατεστράφη κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, ἀλλὰ κατὰ τὰς γενομένας τῷ 1867 πέριξ τοῦ μνημείου ἀνασκαφὰς ἀνευρέθη ἡ ἐπιτύμβιος πλάξ, ἣν ἔθεντο τότε ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ οἱ ἐν Ἀθήναις Ἀγγλοὶ, φέρουσα τὴν ἑξῆς ἐπιγραφὴν!

IOANNI BAPTISTAE LUSIERI
ANGLI IN ATHENIS
QUOD IN MONUMENTIS ATTICIS ILLUSTRANDIS
VIRUM BENE MERITUM
ET IN TERRA PEREGRINA
AMICUM
PERDIDERUNT
PICTOR INSIGNIS ANNOS XXV HIS LOCIS ARTEM EXERCUIT
ET INTER OPUS MORTE INOPINA SUBLATUS EST
NOCTE III KAL. FEB. A. D. MDCCCXXI
AETATIS SUAE LXX

Ἀπόκειται δὲ νῦν ἡ πλάξ αὕτη ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Ἀγγλικῆς Ἐκκλησίας ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν ὁδὸν τῶν Φιλελλήνων πρὸς ὑπόμνησιν ἴσως τῆς εἰρωνείας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων· διότι ἀμφίβολον εἶναι, ἂν γειννῶσις ἄλλη θὰ ἦτο μᾶλλον ἀπαρέσκουσα τῷ Λουζιέρη ἢ ἡ τῶν Φιλελλήνων.

Ὁ διαδεξάμενος τὸν αὐτοῦ πατέρα ὡς πρόξενος τῆς Ἀγγλίας Ἀλέξανδρος Λογοθέτης εἶχεν ἀμέσως σφραγίσαι τὰ ὑπὸ τοῦ Λουζιέρη καταλειφθέντα ἐν Ἀθήναις. Τρία ἕτερα κιβώτια εἶχε μεταφέρει αὐτὸς ὁ Λουζιέρης εἰς Μελίτην. Ταῦτα διεξεδίκησε κάποιος Rosati, σύζυγος τῆς ἀποθανούσης ἀδελφῆς τοῦ Λουζιέρη, κομισθέντα δὲ εἰς Νεάπολιν εὐρέθησαν περιέχοντα τὴν συλλογὴν τῶν εἰκόνων τῶν ἐν Σικελίᾳ ἀρχαιοτήτων καὶ

ὀλίγα τινὰ ἀρχαῖα σκεύη. Πάντα ταῦτα ἐξηγόρασεν ὁ Ἑλγιν ἀντὶ 340 λιρῶν. Ἡ δὲ συλλογὴ αὕτη ἀπόκειται ἐν Broomhall ἀπὸ τοῦ 1825.

Τῶν δὲ ἐν Ἀθήναις σφραγισθέντων πραγμάτων ἡ τύχη ὑπῆρξε μᾶλλον πολυκύμαντος, τῆς ἡμετέρας Ἐπαναστάσεως ἐκραγείσης σχεδὸν ἀμέσως. Ἐν κιβώτιον, περιέχον εἰκόνας καὶ σχέδια εἰκόνων ἡμιτελῶν, ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Λογοθέτη χάριν ἀσφαλείας εἰς Κύθηρα καὶ ἐκεῖθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν παρὰ τῇ Ἀγγλικῇ πρεσβείᾳ. Ἐκεῖθεν πάλιν διὰ λόγους ἀγνώστους διεβιβάσθη κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1828 τῷ ἐν Σμύρνῃ προξένῳ Werry⁴⁵, ὅστις ἐπεβίβασεν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ *Cambrian*. Ἡ φρεγὰς αὕτη, καταδιώκουσα πειρατὰς τινας, ἐναυάγησε παρὰ τὴν Γραβοῦσαν τῆς Κρήτης τῇ 31^ῃ Ἰανουαρίου 1828 καὶ οὕτω τὸ κιβώτιον συναπωλέσθη. Ἐκυβέρνα δὲ τὸ πλοῖον ὁ ἀείμνηστος πλοίαρχος Hamilton, ὅστις κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Ναυπλίου, ὥς καὶ εἰς ἄλλας κρίσιμους περιστάσεις τοῦ ἡμετέρου Ἀγῶνος, προσηνέχθη γενναιοφρόνως καὶ συμπαθέστατα πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν.

⁴⁵ Ὁ ἐγγονὸς αὐτοῦ ἦτο συμμαθητὴς μου ἐν τῇ σχολῇ τῆς Μερίτης τῷ 1857, τῆς οἰκογενείας Werry τότε διαμενούσης εἰσέτι ἐν Σμύρνῃ.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

ΠΩΛΗΣΙΣ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ

ιη') Ἀφίξεις τῆς συλλογῆς εἰς Λονδῖνον. Ἐντυπώσεις
ἐκ τῆς πρώτης αὐτῆς θέας.

Ὅποσα καὶ ὅποια ἦσαν τὰ ἀλληλοδιαδόχως ἀποσταλέντα ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἀλλαχόθεν ἀφικθέντα εἰς Λονδῖνον κιβώτια καὶ αἱ ἄλλαι θῆκαι, αἱ περιέχουσαι γλυπτὰ, ἐκμαγεῖα κτλ., δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ καθορίσῃ τις ἀκριβῶς διὰ τε τὸ ἄτακτον καὶ διάφορον τῶν ἀποστολῶν, τὸ περίπλοκον τῶν τότε συγκοινωνιῶν καὶ τὸ ταραχῶδες τῶν παρεμπεισυσσῶν πολιτικῶν περιστάσεων. Ἀλλά, ὡς εἶδομεν, ὀλίγα μόνον ἀπεστέλλοντο ἀπ' εὐθείας ἐκ Πειραιῶς· τὰ πλεῖστα συνεκεντροῦντο πρῶτον εἰς Μελίτην ἢ Ἀλεξάνδρειαν, συνέβησαν δὲ καὶ δύο ναυάγια. Αἱ ἀποστολαὶ αὗται διήρκεσαν ἐπὶ 27 ὅλα ἔτη ἀπὸ τῆς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀποστολῆς τῆς Σιγείου ἐπιγραφῆς τῷ 1800 μέχρι τῆς ἐκ Σμύρνης ἀποστολῆς τῶν ἱχνογραφημάτων τοῦ Λουζιέρη κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1827· ἔφθασαν δ' εἰς Λονδῖνον ἐκ διαλειμμάτων ὑπὲρ τὰ 250 κιβώτια κατὰ τὸν λεπτομερῆ τῶν ἀποστολῶν πίνακα, ὃν ἐπισυνάπτει ὁ Α. Η. Smith εἰς τὴν περισπούδαστον διατριβὴν αὐτοῦ.

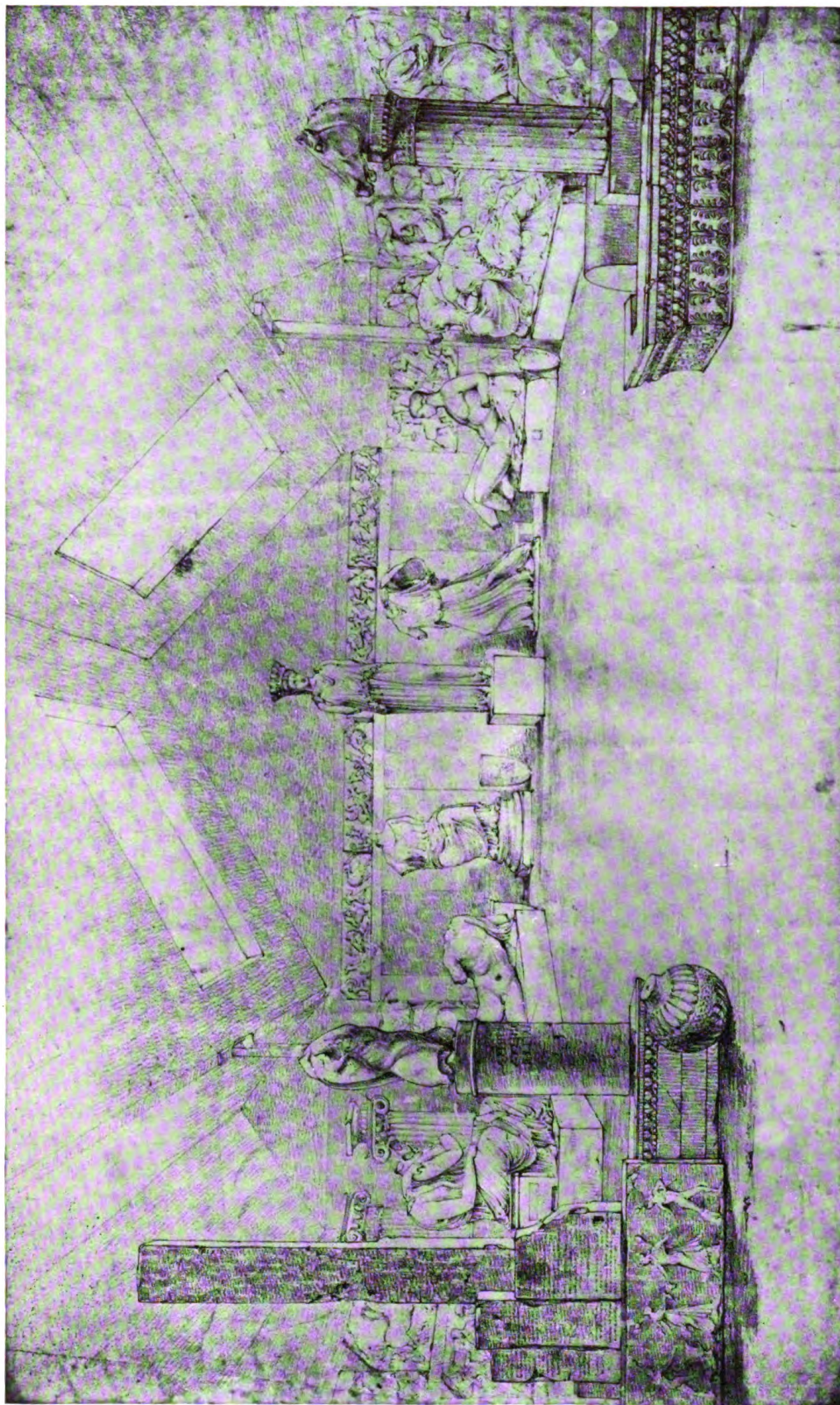
Κατ' αὐτὴν ἡ πρώτη δημοσίαι μνεῖα τῶν μαρμάρων, ὡς ἀφικθέντων εἰς Ἀγγλίαν, ἐγένετο ἐν κυριακῇ τινὶ ἡμερῇ τῆς 15^{ης} Αὐγούστου 1802. Προέκειτο περὶ 15 κιβωτίων, ἐκφορτωθέντων ἐν Πλυμούθῃ καὶ περιεχόντων «curiosities». Ταῦτα, ὡς καὶ 50 ἄλλα κιβώτια, φθάσαντα κατ' Ἰανουάριον τοῦ 1804, ἔμενον εἰς τὸ τελωνεῖον ἢ ὅπου ἀλλαχοῦ εὗρισκον προσωρινὸν καταφύγιον ἄθικτα καὶ ἀόρατα, ἐπειδὴ ὁ κύριος αὐτῶν ἐκρατεῖτο, ὡς εἶδομεν, ἐν Γαλλίᾳ ἀπὸ τοῦ Μαΐου τοῦ 1803 μέχρι τοῦ θέρους τοῦ 1806. Τότε ἀφθεῖς ἐλεύθερος ὁ Ἑλγιν ἠγόρασε τὴν κατὰ τὴν ὁδὸν Park Lane οἰκίαν, τὴν γνωστὴν ὡς Gloucester House ⁴⁶, εἰς τὴν αὐλὴν τῆς ὁποίας ἀνήγειρε τῷ 1807

⁴⁶ Πρὶν ὅμως φθάσωσιν ἐκεῖ τὰ ἀτυχῆ αὐτὰ μάρμαρα, ἐδοκίμασαν καὶ ἄλλας πολλὰς περιπετείας, ὡς καταφαίνεται ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Ἑλγιν πρὸς τὸν βουλευτὴν Bankes (τῆς 13^{ης} Μαΐου 1816) περὶ τῶν δαπανῶν, ἃς ὑπέστη. «Τὰ ἔξοδα τῆς ἀποβι-

πρόχειρον στέγασμα 25 ποδῶν μήκους καὶ ἴσου περίπου πλάτους, ἐν ᾧ παρέταξε τὰ ἐκ τῶν κιβωτίων ἀποκαλυπτόμενα γλυπτά. Τῆς ἐκθέσεως ταύτης εἰκόνα, γραφεῖσαν ὑπὸ τοῦ C. R. Cockerell κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1810, παραθέτει ὁ Smith. Ἐκεῖ ἡ συλλογὴ εἵλκυσε κατ' ὀλίγον τὴν προσοχὴν τῶν φιλαρχαίων καὶ καλλιτεχνῶν, ἐν πρώτοις τοῦ Ἀγγλοῦ ζωγράφου B. R. Haydon, ὅστις ἐκφράζει ἄπειρον θαυμασμόν διὰ τὰ ἀριστουργήματα, ἅτινα ἐσπούδαζε καὶ ἐζωγράφει καὶ διὰ νυκτὸς ἀκόμη ὥς γύμνασμα⁴⁷. Λέγει δὲ

βάσεως καὶ ἀποθηκεύσεως τῶν κιβωτίων ἐν Ἀγγλίᾳ, τῆς μετακομίσεως αὐτῶν ἀπὸ τὴν κατοικίαν τῆς δουκίσσης Portland ἐν Privy Gardens ἕως τὴν τοῦ δουκὸς Richmond καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν ἰδικήν μου οἰκίαν ἐν Park Lane... (The expense of landing and warehousing the cases in England, collecting them from the Duchess of Portland's in Privy Gardens, then transporting them to the Duke of Richmonds, afterwards to my house in Park Lane...).

⁴⁷ Ἐν ἐκστάσει ἐπὶ τῇ θεᾷ τῶν γλυπτῶν ὁ Haydon ἀπομνημονεύει τὰ ἐξῆς (Autobiography and Memoirs, 1786-1846. London 1926, τόμ. 2). Ἡ καρδιά μου ἐπαλλεν! Ἄν οὐδὲν ἄλλο, εἶδον θεάματα ἱκανὰ νὰ μὲ τηρήσουν πιστὸν εἰς τὴν φύσιν διὰ τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς... Ἐδῶ ἦσαν αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς τέχνης, ὡς ἔθεντο οἱ Ἕλληνες κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ὑψίστης ἀκμῆς των... Ὡ! πῶς εὐγνωμονῶ τῷ Θεῷ ὅτι εἶχον προετοιμάσει ἐμαυτὸν εἰς κατάληψιν αὐτῶν... Εἶχον προεικάσει ὅτι θὰ ἀπεδεικνύοντο ὡς τὰ λαμπρότατα τῶν ἐπὶ γῆς πραγμάτων... Οὐδέποτε θὰ λησμονήσω τὰς κεφαλὰς τῶν ἵππων, τοὺς πόδας τῶν μετοπῶν! Μοὶ ἐφαίνετο ὡς ἂν θεῖα τις ἀλήθεια κατηύγαζεν ἔσωθεν τὸν νοῦν μου καὶ ἐνόησα ὅτι τὰ γλυπτά ταῦτα θὰ διήγειρον τὴν τέχνην τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ σκοτίᾳ ὕπνου... Καὶ ἐζωγράφιζα αὐτὰ ἐπὶ δέκα, δεκατέσσαρας, δεκαπέντε ὥρας διαρκῶς μένων ἐκεῖ πολ- λάκις μέχρι τῆς δωδεκάτης τῆς νυκτός, κρατῶν λύχνον καὶ τὸν πίνακα τῇ μιᾷ χειρὶ καὶ ἰχνογραφῶν τῇ ἑτέρᾳ... καὶ ἐνυκτέρευον αἰσθανόμενος βάσανόν τινα καὶ ἐν ταύτῃ ἐλπίδα, ὑπνώτων καὶ ὄνειρευόμενος τὰ μάρμαρα. Ἐξύπνων τὴν πέμπτην πρωΐ- νην πυρέσσω μὲ ἔξαψιν καὶ προσπαθῶν νὰ εἰκονίσω τὸν Θεοῦ ἐκ μνήμης. Τὸ κατώρθωσα ἰδὼν ὅτι κατενόησα (τὴν ἀξίαν του)! Διελογιζόμενην περὶ τῶν τυχῶν μεγάλων αὐτοκρατοριῶν καὶ ἐνόμιζον ὅτι διηρעύνων ἐκεῖνα, ἐφ' ὧν ἐστράφησαν τὰ βλέμματα τοῦ Σωκράτους, ἐκεῖνα, τὰ ὅποια εἶδεν ὁ Πλάτων καὶ τότε ἐξῆρα τῆς ψυχῆς μου τὸν ὑψιστον πόθον καὶ ἐδεήθην τοῦ Θεοῦ, ὅπως μὲ φωτίσῃ νὰ νοήσω τὰς ἀρχὰς τῶν θεῶν τούτων πραγμάτων. (My heart beat! If I had seen nothing else, I had beheld sufficient to keep me to nature for the rest of my life... Here were principles which the great Greeks in their finest time established... Oh! how inwardly I thanked God that I was prepared to understand all this!... I foretold that they would prove themselves the finest things on earth... I never shall forget the horses' heads the feet in the metops! I felt as if a

ΠΡΩΤΗ ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΣΥΛΛΟΓΗΣ, 1810.

ὅτι ὁ διδάσκαλός του, ὁ Ἑλβετὸς Fuseli, ἅμα ἰδὼν καὶ ἐξετάσας τὰ ἐκ τοῦ αἰετώματος γλυπτὰ κατάπληκτος ἀνέκραξε γερμανίζων τὴν προφορὰν· De Greeks were Godes! De Greeks were Godes! (Οἱ Ἕλληνες ἦσαν θεοί! Οἱ Ἕλληνες ἦσαν θεοί!) Κατ' ὀλίγον ἡ εἴσοδος καὶ ἡ ἐπίσκεψις τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἐπετράπη καὶ ἔμεινεν ἐλευθέρα μέχρι τοῦ 1809, ὅτε, τὸ μὲν διότι δὲν εὑρίσκει κατὰλληλόν τινα ὡς ἔφορον, τὸ δὲ διότι ἐζήτει νὰ πωλήσῃ τὴν οἰκίαν, ὁ Ἕλγιν παρητήθη τῆς προτέρας αὐτοῦ ιδέας περὶ καταρτισμοῦ ἰδιωτικοῦ μουσείου. Συγχρόνως καὶ τὸ παράπηγμα, ἐν ᾧ ἡ συλλογὴ ἦν ἐκτεθειμένη, ἐφθείρετο ταχέως εἰς κλῖμα ὑγρὸν, οἷον τὸ τοῦ Λονδίνου· ὥστε καὶ ὁ Haydon ποιεῖται λόγον περὶ αὐτῆς τῆς σκέπης ὡς περὶ τινος «ὑγροῦ καὶ ρυπαροῦ προστεγάσματος» (damp and dirty penthouse). Τοῦτο ἐπικυροῖ καὶ ὁ Μιχαέλης λέγων· «ταῦτα ἐπὶ ἔτη ἔκειντο ἐν ζοφερῷ καὶ ἀκαθάρτῳ ὑποστέγῳ» (they lay for years in a dark, dirty penthouse).

ιθ') Αἱ πρῶται περὶ πωλήσεως διαπραγματεύσεις.

Ἡ ὁσημέραι ἐκδηλουμένη γνώμη τῶν ἐπιφανεστάτων καλλιτεχνῶν καὶ λογίων περὶ τῆς ἀπαραμίλλου ἀξίας τῆς συλλογῆς προέτρεψε τὸν διευθυντὴν τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1810 νὰ ἐρωτήσῃ ἐμμέσως ποῖαι ἦσαν αἱ περὶ πωλήσεως τῆς συλλογῆς διαθέσεις τοῦ Ἕλγιν, ὅστις οὕτω προτραπείς ἀνέθηκε τῷ Hamilton νὰ συντάξῃ ἐπὶ τῇ βάσει σημειώσεων τινων τοῦ Hunt τὸ ἀνωνύμως ἐκδοθὲν *Memorandum on the subject of the Earl of Elgin's pursuits in Greece*. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἀνετυπώθη

divine truth had blazed inwardly upon my mind, and I knew that they would at last rouse the art of Europe from its slumber in the darkness.... I drew at the marbles ten, fourteen, fifteen hours at a time, staying often till twelve at night, holding a candle and my board in one hand, and drawing with the other.... I have passed the evening in a mixture of torture and hope; all night I dozed and dreamed of the marbles. I rose at five in a fever of excitement, tried to sketch the Theseus from memory; did so, and saw that I comprehended it.. I pondered on the change of empires, and thought that I had been contemplating what Socrates had looked at, and Plato saw, and then, lifted up my own high urgings of soul and I have prayed to God to enlighten my mind to discover the principles of these divine things).

δὶς μετὰ τινων παραλλαγῶν καὶ κυκλοφορῆσαν εὐρέως ἐνίσχυσε τὴν γενικὴν τῶν ἐρασιτεχνῶν ἐπιθυμίαν, ὅπως τὸ ἔθνος προσκτήσῃ τὴν συλλογὴν ὡς ἐθνικὸν κτῆμα. Κατ' Ἀπρίλιον τοῦ ἐπιόντος ἔτους 1811 ὁ Ἑλγιν κατ' εἰσήγησιν τῶν ἐν τοῖς πράγμασιν ὑπέβαλε τῇ κυβερνήσει ἔγγραφον πρότασιν πωλήσεως ἐπικαλούμενος ἐν ἄλλοις τὴν μαρτυρίαν τοῦ *Moniteur* τῶν Παρισίων, ἡμερηίδος ἣτις ὑπεδείκνυνεν ὅτι ἐν Γαλλίᾳ ἦσαν ἔτοιμοι νὰ ἀγοράσωσι τὴν συλλογὴν. Τῇ προτροπῇ τοῦ προέδρου τῆς βουλῆς ὑπέβαλε καὶ γενικὸν τινα ἀπολογισμὸν τοῦ ὅλου τῶν δαπανῶν, ἃς ὑπέστη καταρτίζων καὶ μεταφέρων εἰς Ἀγγλίαν τὴν συλλογὴν, ἀνερχομένων εἰς £ 62,440. Ὑπεδείκνυνεν ἐν ταῦτῳ ὅτι προσεδόκα καὶ ἐκδήλωσιν τινα τῆς βασιλικῆς ἐκτιμήσεως τῶν ὑπηρεσιῶν, δι' ὧν ἐπροίκιζε τὴν χώραν μὲ μοναδικὸν καλλιτεχνικὸν θησαυρὸν. Ἀπέκρουε δὲ τὴν ἤδη κυκλομένην ἔνστασιν, ὅτι ἐπέτυχε νὰ λάβῃ τὰ φερμάνια καὶ νὰ ἀποκομίσῃ τὰς ἀρχαιοτάτας ταύτας ἔνεκα τοῦ ἀξιώματός του ὡς πρέσβεως τῆς Ἀγγλίας, ἀντιλέγων ὅτι ἐν ἀρχῇ προέτεινε τῇ Ἀγγλικῇ κυβερνήσει αὐτὴ νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἐγχεῖρημα. Ἀποποιηθείσης δὲ ταύτης, αὐτὸς μόνος μὲ κόπους ἀτρύτους, μὲ ἀνυπέρβλητα σχεδὸν ἐμπόδια καὶ μὲ ἄφθονον χρῆμα κατῳρῆσε νὰ συγκεντρώσῃ τὴν ἀνεκτίμητον ταύτην συλλογὴν. Ὁ πρωθυπουργὸς ἀπήντησε τότε ὅτι θὰ προέτεινε πίστωσιν τριάκοντα χιλιάδων λιρῶν, ἂν ὁ Ἑλγιν ἀπεδείκνυνεν ἐνώπιον βουλευτικῆς ἐπιτροπῆς ὅτι τῷ ὄντι ἐδαπάνησε τοσοῦτον ποσόν. Ὁ Ἑλγιν ἀνταπήντησεν ὅτι προσφορὰ τοσοῦτόσον γλίσχρου τῷ ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν ἀλγεινοτάτην. Ἀλλ' ὁ πρωθυπουργὸς τὸν ἐβεβαίωσεν ὅτι οὐδεμία ὑπῆρχε πιθανότης ἢ βουλὴ νὰ ψηφίσῃ τὸ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἑλγιν αἰτούμενον ποσόν (Μάϊος τοῦ 1811). Οὕτως αἱ διαπραγματεύσεις διεκόπησαν πρὸς ὥραν.

Ἀλλ' ὅμως τῇ 31^ῃ Ἰουλίου ὁ Ἑλγιν ἀπηύθυνε τῷ πρωθυπουργῷ νέαν διαμαρτυρίαν κατὰ τινων διαδόσεων — ὅτι δηλαδὴ τὴν τῷ 1806 δοθεῖσαν αὐτῷ ἑκτακτον ἐπιχορήγησιν ἐκ δέκα χιλιάδων λιρῶν μετεχειρίσθη εἰς ἀποκτησιν τῶν ἐν λόγῳ μαρμάρων· ὅτι πολλὰ αὐτῶν ἔλαβε χαριστικῶς παρὰ τῆς Πύλης· ὅτι, διαρκούσης τῆς πρεσβείας του, ἐδέχθη πολλὰ δῶρα πέτρα τῶν συνήθως διδομένων εἰς πρέσβεις καὶ ὑπέρογκα ἀναλόγως τῶν δοθέντων εἰς τοὺς συντελέσαντας εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Πύλης ἀνάκτησιν τῆς Αἰγύπτου. Ἀξίαι προσοχῆς εἶναι αἱ εἰς ταῦτα ἀπαντήσεις τοῦ Ἑλγιν. Τὴν ἐκ £ 10,000 ἐπιχορήγησιν ἔλαβε δι' ἐκτάκτους δαπάνας τῆς πρεσβείας ἐν καιρῷ πολέμων. Τῶν μαρμάρων τὰ μόνον δωρηθέντα ἦσαν τὰ ἐκ τοῦ

Σιγείου δύο πρῶτα, ἅτινα μετεκόμισεν αὐτὸς ἐκεῖθεν ἰδίαις δαπάναις. Οὐδὲν ἄλλο δῶρον ἔλαβε *πέρα τῶν συνήθων*. Καὶ τέλος ὅτι, εἰ καὶ διῆλθε διὰ πασῶν τῶν βαθμίδων τοῦ σταδίου ὑπηρετήσας τὴν πατρίδα του πιστῶς, δὲν ἔλαβε τὴν εἰς τοὺς ὁμοίους του χορηγηθεῖσαν σύνταξιν, ἀλλ' εὗρίσκετο βεβαρημένος μὲ χρέη ἀνερχόμενα εἰς ἐνεήκοντα χιλιάδας λιρῶν. Ἡ ἀπάντησις τοῦ πρωθυπουργοῦ ἦν ἡ εἰς ὁμοίας περιστάσεις συνήθης παρηγορητικὴ καὶ ἄχρους.

κ') Αύξάνουσα ἐκτίμησις τῆς συλλογῆς.
Ὑπόμνημα τοῦ Βισκόντη.

Ἦπειγεν ἐν τούτοις ἡ ἐκκένωσις τῆς ἐν Park Lane οἰκίας. Ἐπειδὴ δὲ τὸ Βρετανικὸν Καθίδρυμα (British Institution) δὲν συνήνεσε δι' ἔλλειψιν τόπου ἱκανοῦ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἔκθεσιν τῶν μαρμάρων, καθὰ προέτεινεν ὁ Ἔλγιν, οὗτος ἠναγκάσθη νὰ μεταφέρῃ τὴν συλλογὴν του κατ' Ἰούλιον τοῦ 1811 εἰς προσωρινόν τι παράπηγμα τῆς στεγασθείσης ἀνθρακαποθήκης (Coal hole) ἐν τῇ αὐλῇ τῆς οἰκοδομῆς τῆς γνωστῆς ὡς Burlington House ἀδείᾳ τοῦ ἰδιοκτῆτον αὐτῆς δουκὸς Devonshire. Ἐκεῖ ἐπεσκέπτοντο τὴν συλλογὴν οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν ἐρασιτεχνῶν καὶ καλλιτεχνῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ γλύπτης John Flaxman, περίφημος διὰ τὴν ἐπιτυχῇ ἀπομίμησιν καὶ λατρείαν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, διὸ καὶ ἐπωνομάσθη «ὁ Φειδίας τῶν ἡμερῶν μας» (the Phidias of our time). Ἐκεῖ ἐξηκολούθει καὶ ὁ Haydon τὰς νυκτερινὰς του ἀντιγραφάς. Ἐκεῖ καὶ ὁ ἕτερος γλύπτης Henning καὶ ὁ πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Benjamin West⁴⁸ θαυμάζοντες ἐδιδάσκοντο. Καὶ ἐν γένει ἡ φήμη καὶ ἡ ἐκτίμησις τῶν γλυπτῶν καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἤσαν ὥστε ὁ Hamilton παρώτρυνε τὸν Ἔλγιν νὰ καθυποβάλῃ νέαν τῇ κυβερνήσει πρότασιν ἀγορᾶς ἀντὶ £ 40,000. Ἀλλὰ παρενέπεσε (τῇ 11^ῃ Μαΐου 1812) ὁ φόνος τοῦ πρωθυπουργοῦ Spencer Perceval καὶ ἐπηκολούθησεν ὑπουργικὴ κρίσις.

⁴⁸ Ὁ West πάνυ μετριοφρόνως ἔλεγεν ὅτι ἐνώπιον τῶν γλυπτῶν ἐκείνων ἐθεώρει ἑαυτὸν «αὐτόχρημα πρωτόπειρον ἐν τῇ τέχνῃ» (a mere tyro in art). Ἀπεφαίνετο δὲ ὅτι ἡ συλλογὴ ἐκείνη «θὰ γίνῃ αἰτία νὰ φωτισθῇ ὁ νοῦς τοῦ κοινοῦ καὶ θὰ καθοδηγήσῃ τὴν καλαισθησίαν τοῦ ἔθνους πρὸς τὴν πραγματικὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἀληθῶς ἀξιολόγου καὶ ἀξιοπρεποῦς ἐν τῇ τέχνῃ» (will be the means of enlightening the public mind, and correcting the national taste to a true estimation of what is really valuable and dignified in art).

ὥστε παρῆλθε καὶ τὸ ἔτος 1813, ὡς καὶ τὸ πρῶτον ἡμῖν τοῦ 1814, ἄπρακτον. Ἡ συλλογὴ ἐν τούτοις ἠῦξανε διὰ τῆς ἀφίξεως τῶν νεωτέρων ἀποστολῶν, ὡς ἠῦξανε καὶ ἡ φήμη αὐτῆς καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ κοινοῦ ἐπίδρασις τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Καὶ ὡς παράδειγμα τῆς ἐπιδράσεως ταύτης μνημονεύεται εἰδοποίησις ἐν τοῖς *Καιροῖς* (8 Ἰανουαρίου 1814) κομμωτοῦ τινός, ἀγγέλλοντος γυναικίαν κόμμωσιν Ἑλληνικοῦ ῥυθμοῦ⁴⁹ κατὰ τὸν νέον συρμόν, τὸν ὑπὸ τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος ὑπαγορευθέντα.

Νέαν καὶ σπουδαίαν ὥθησιν ἔδωκεν εἰς τὴν τάσιν ταύτην ἡ εἰς Λονδῖνον ἀφιξίς κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1814 τοῦ Ennio Quirino Visconti (1751 - 1818), τοῦ περιφήμου ἀρχαιογνώστου καὶ συγγραφέως τῆς πολυτελοῦς Ἑλληνορρωμαϊκῆς Εἰκονογραφίας⁵⁰, ὅστις διευθυντῆς γενόμενος τοῦ ἐν τῷ Βατικανῷ Μουσείου ἠκολούθησεν εἰς Παρισίους ὡς ἔφορος (conservateur) τὰ ἐκ Ῥώμης ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος τῷ 1799 ἀρπαγέντα ἀρχαῖα ἔργα τέχνης. Ὁ Visconti ἐφημίζετο τότε ὡς ὁ ὑπατος τῶν τεχνοκριτῶν, προκειμένου περὶ κλασσικῶν γλυπτῶν, καὶ ὡς τοιοῦτον προσεκάλεσεν αὐτὸν ὁ Ἑλγιν, ἵν' ἀποφανθῇ περὶ τῆς ἀξίας τῆς συλλογῆς του. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ὁ Βισκόντης ἠρνήθη, μετὰ δευτέραν δὲ πρόσκλησιν συνήνεσεν ἐπ' ἀμοιβῇ 120 λιρῶν καὶ ἐπὶ προσθέτῳ πληρωμῇ διὰ τὸ ὑπόμνημα, ὅπερ θὰ συνέτασσε μετὰ δεκαπενθήμερον ἐν Λονδίνῳ διατριβήν⁵¹. Ἐπανελθὼν εἰς Παρισίους ἀπηύθυνεν ἐκεῖθεν τῇ 25^ῃ Νοεμβρίου 1814 ἐπιστολὴν τῷ Hamilton ἐκφράζων θαυμασμόν καὶ ἐκτίμησιν τῆς συλλογῆς καὶ καθ' αὐτὴν καὶ ὡς μέσον προαγωγῆς τῶν

⁴⁹ Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἡ μελέτη τῶν μαρμάρων ἐκείνων τότε ἐπέδρασε μεγάλως ἐπὶ τῆς τέχνης καὶ μάλιστα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐν Ἀγγλίᾳ. Πολλοὶ ἰδιωτικαὶ οἰκίαι καὶ δημόσια κτήρια ὠκοδομήθησαν κατὰ τὸν Ἑλληνικὸν ῥυθμόν, τὸ πλεῖστον πλημμελῶς ἐφαρμοσθέντα εἰς νεωτέρας οἰκοδομὰς. Ὑπάρχει ἔτι ἐν τῇ κεντρικῇ συνοικίᾳ τοῦ Λονδίνου Euston ἡ μεγάλη ἐκκλησία τοῦ St. Pancras, ὡς παρῳδία τις τοῦ Ἑρεχθείου, μὲ στοὰς Καρυατίδων ἐκατέρωθεν προσκεκολλημένας καὶ μὲ πύργον, ὡς τὸν τοῦ Κυρρήστου, ἐπικαθήμενον ἐπὶ τῆς ὀροφῆς!

⁵⁰ Τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἐδημοσιεύθη δαπάναις τῆς Γαλλικῆς κυβερνήσεως καὶ ἀφιεροῦται τῷ Ναπολέοντι. Τὸ δὲ πρῶτον ἀντίτυπον, πολυτελῶς καὶ καλλιτεχνικῶς δεδωμένον καὶ κεκοσμημένον μὲ τὸν ἀετὸν καὶ τὰ ἄλλα αὐτοκρατορικὰ σήματα, τὸ ὅποιον προσεφέρθη τῷ Ναπολέοντι, τεθησαύρισται νῦν ἐν τῷ Γενναδεῖφ.

⁵¹ Ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ Βισκόντη, τῇ ὑπὸ G. Labus, τῇ προτεταγμένῃ τῶν Oeuvres de Visconti, Milan 1818, τὰ περὶ τῶν διαπραγματεύσεων τούτων καὶ τὰ τοῦ ὑπομνήματος ἐκτίθενται ἐν ἐκτάσει, ἀλλὰ πλημμελῶς ἐν πολλοῖς.

τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν. Ἐπηκολούθησε τὸ ὑπόμνημα *Lettre de E. Q. Visconti à un Anglais*, τὸ ὁποῖον ἐξετυπώθη τὸ πρῶτον ἰδιαιτέρως κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1815, ὅπως χρησιμεύσῃ εἰς τὰς περὶ ἀγορᾶς διαπραγματεύσεις, ἀνετυπώθη δὲ ἐν τῇ 3^ῃ ἐκδόσει τοῦ *Memorandum* τοῦ Ἑλγιν (κεφ. με').

Ἄλλ' ἐνῷ ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ὁμοῦ μὲ τὴν σπουδαιοτάτην ταύτην ἐπικουρίαν τῆς γνώμης τοῦ Βισκόντη νέα ἀπόπειρα παρὰ τῇ κυβερνήσει, ἡ εἴδησις, ὅτι τῇ 1^ῃ Μαρτίου (1815) ὁ Ναπολέων ἀπέβη εἰς Antibes, ἔθεσεν ἐκτὸς λόγου πᾶσαν περὶ ἀγορᾶς ἀρχαιοτήτων διαπραγμάτευσιν.

κα') Κατάθεσις τῆς συλλογῆς ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ. Δυσμενῆς γνώμη Aberdeen καὶ Payne Knight. Βουλευτικὴ ἐπιτροπὴ. Γνώμη τοῦ Κανόβα.

Ἐν ταύτῳ ὁ Ἑλγιν εἰδοποιήθη, ἀρχομένου τοῦ Μαρτίου, ὅτι ὤφειλε νὰ κενώσῃ τὸ παράπηγμα, διότι ἐπρόκειτο νὰ οἰκοδομήσωσιν ἐπὶ τοῦ προσκαίρως παραχωρηθέντος αὐτῷ γηπέδου. Ὅθεν προτροπῇ τοῦ Hamilton νέαι ἐπανελήφθησαν ἀπόπειραι τὸ μὲν περὶ μεταφορᾶς τῆς συλλογῆς εἰς πρόχειρόν τι σκῆνωμα ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ, τὸ δὲ περὶ ἀγορᾶς αὐτῆς.

Ὁ λόρδος Ἀβερδὴν (ὃν συνηντήσαμεν ἐν Ἀθήναις, ἀνωτέρω σ. 38) ὡς μέλος τῆς ἐφορείας τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου ἀπεφάνθη περὶ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Βισκόντη, ὅτι ναὶ μὲν ἡ γνώμη του παντοῦ εἶχε βαρύτητα, ἀλλ' ὅτι «ἦτο ἐπίσης γνωστὸν ὅτι ἀντὶ δέκα λιρῶν ὁ Βισκόντης ἦτο ἔτοιμος νὰ γράψῃ ὅ,τι καὶ ἂν τοῦ ἐζητεῖτο». Ὁ Ἀβερδὴν βεβαίως δὲν εἶχε διατεθῇ εὐμενῶς, ἐξ ὧν ἐγένετο αὐτόπτης ἐν Ἀθήναις, ἀλλ' ὑπῆρχε καὶ ἕτερον μέλος τῆς ἐφορείας, ὁ νομισματολόγος R. Payne Knight, ὅστις ἀντέδρα σφοδρῶς λέγων ὅτι ἡ συλλογὴ δὲν ἤξιζε πλέον τῶν 15 ἢ 20 χιλ. λιρῶν. Ἰσχυρίζετο δὲ τοῦτο, εἰ καὶ (ὡς ἐφημίζετο περὶ αὐτοῦ) οὐδέποτε εἶχεν ἐπισκεφθῇ τὴν συλλογὴν! Ἐν τούτοις, ἐπισπεύδοντος τοῦ ἰδιοκτήτου τοῦ γηπέδου, ἡ μεταφορὰ τῶν μαρμάρων ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ Ἑλγιν εἰς τινὰ W. Thomson, προμηθευτὴν ἀνθράκων, ὅστις ἤρχισε νὰ συσκευάζῃ πάλιν τὰ δυστυχεῖ γλυπτὰ ἐντὸς κιβωτίων, ἵνα τοῖλάχιστον σωθῶσιν ἐκ τῆς «καταστρεπτικῆς ὑγρασίας», ὡς ἔγραφε (τῇ 16^ῃ Μαρτίου 1815) ὁ ἴδιος ὁ Ἑλγιν.

Μεθ' ἱκανὴν μετὰ τοῦ Hamilton ἀλληλογραφίαν περὶ τοῦ πρακτέου ὁ Ἑλγιν κατήλθεν ἐκ Σκωτίας εἰς Λονδῖνον καὶ ἀπηύθυνε μακρὰν πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν οἰκονομικῶν ἐπιστολὴν (τῇ 8^ῃ Ἰουνίου) ζητῶν, ὅπως ἐπιτροπὴ

τῆς βουλῆς ἐξετάσῃ τὰ τῆς ὅλης ὑποθέσεως, καὶ λέγων ὅτι δυστυχῶς αἱ οἰκογενειακαὶ του περιστάσεις δὲν τῷ ἐπέτρεπον νὰ δωρήσῃ συλλογὴν, ἥτις τῷ ἐστοίχισε δεκαεὶς ἐτῶν κόπους καὶ δαπάνην £ 46,000, ἐφ' ὧν ὁ τόκος ἐτῶν δώδεκα ἀνεβίβαζε τὰ δαπανηθέντα εἰς £ 73,600. Ὁ ὑπουργὸς ἀπήντησε συμβουλευὼν ἄμεσον πρὸς τὴν βουλὴν ἐκ μέρους τοῦ Ἑλγιν αἴτησιν — διέξοδον, ἣν καὶ ὁ Payne Knight ἀπεδέχθη. Τὴν αἴτησιν ταύτην ἀπηύθυνεν ὁ Ἑλγιν τῇ 15^ῃ Ἰουνίου.

Κατὰ τὴν ἐν τῇ βουλῇ οὕτω προκύψασαν συζήτησιν ἐπανελήφθη ἡ ἔνστασις, ὅτι ὁ Ἑλγιν ἐκτήσατο τὴν συλλογὴν ὡς δημόσιος λειτουργὸς — ὡς πρέσβυς· εἰς δὲ τῶν βουλευτῶν, ὁ Sir John Newport, προσέθηκε τὰ ἐξῆς βαρυσήμαντα λόγια. «Ὁ εὐγενὴς λόρδος... ἐπωφελήθη τῶν πλέον ἀδικαιολογήτων μέσων καὶ διέπραξε τὰς μᾶλλον καταφώρους διαρπαγὰς. Φαίνεται ὡς νὰ ἐπέπρωτο ἀντιπρόσωπος τῆς χώρας ἡμῶν ταύτης νὰ ἀρπάσῃ ὅσα οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ ἄλλοι βάρβαροι ἀνέκαθεν ἐθεώρησαν ὡς Ἱερά...⁵². Καὶ ὁ πρόεδρος τῆς βουλῆς ἐσημείωσεν ἐν τῷ ἡμερολογίῳ του. «Ἡ αἴτησις τοῦ λόρδου Ἑλγιν ὑπεβλήθη. Ἡ συλλογὴ ἐπηνέθη. Ἡ διαγωγὴ τοῦ λόρδου Ἑλγιν καὶ τὸ ἐπὶ τῆς συλλογῆς δικαίωμα αὐτοῦ ὡς περὶ ἰδίου κτήματος λίαν διημφισβητήθη»⁵³.

Ἡ σύνοδος ἔληγεν, ὁ δὲ θρίαμβος τοῦ Οὐάτερλοῦ ἐπεσκίαζε πᾶσαν ἄλλην ὑπόθεσιν. Παρενέπεσαν δὲ τότε ἐπεισόδια τινὰ ἀξία τῆς προσοχῆς καὶ τῆς διαρκοῦς ἐνθυμήσεως ἡμῶν τῶν ἀπογυμνωθέντων τῶν ὑπὸ συζήτησιν θησαυρῶν. Ὁ Hamilton, ὅστις ἦτο τότε ὑφυπουργὸς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν, μετέβη εἰς Παρισίους οὐχί, ὡς αὐτὸς ἔλεγε, χάριν διασκεδάσεως ἢ περιεργίας, ὅπως πολλοὶ ἄλλοι τῶν συρρεόντων ἐξ Ἀγγλίας μετὰ τὴν πτώσιν καὶ τὴν φυγὴν τοῦ Ναπολέοντος, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀκριβῶς τότε ἠγέρθη τὸ ζήτημα τῆς ἀποδόσεως τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ καλλιτεχνικῶν ἔργων, ἅτινα οἱ νικηφόροι στρατοὶ τῆς Γαλλίας εἶχον λαφυραγωγῆσαι ἐκ διαφόρων Εὐρωπαϊκῶν πρωτευουσῶν καὶ μάλιστα ἐκ Ῥώμης. Περὶ τούτου κατωτέρω διαλαμβάνομεν

⁵² ... «had availed himself of most unwarrantable measures and had committed the most flagrant acts of spoliation. It seemed to have been reserved for an ambassador of this country to take away what Turks and other barbarians had always held sacred...»

⁵³ Lord Elgin's petition presented. The collection praised. Lord Elgin's conduct and right to the collection as his private property much questioned.»

πλατύτερον ἐν ἰδίῳ κεφαλαίῳ. Ἀρκεῖ νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα ὅτι ὁ πάπας εἶχε πέμψει διὰ Παρισίων εἰς Λονδῖνον τὸν περίφημον γλύπτην Canova, ἵνα συνηγορήσῃ ὑπὲρ τῆς ἀποδόσεως τῶν ἐκ Ῥώμης ἀπαχθέντων. Ἦν δὲ οὗτος γνώριμος τῷ Hamilton, ὅστις ἐπιστέλλων τῷ Ἑλγιν ἔλεγεν αὐτῷ ὅτι ὁ Κανόβας εἰσελθὼν εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν γλυπτῶν ἔμεινεν ἄφωνος τὸ πρῶτον ὡς καταπεπληγμένος διὰ τὸ ἄφατον κάλλος καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν αὐτῶν· εἶπε δὲ ἐν συγκινήσει ὅτι ἄλλως ἐκ νεότητος θὰ εἰργάζετο, ἂν εἶχε διδαχθῇ ὑπὸ τοιούτων ὑποδειγμάτων, καὶ ὅτι, ἀφοῦ τὰ τῆς Φιγαλίας εἶχον ἀγορασθῇ ἀντὶ £ 15,000, τὰ τοῦ Παρθενῶνος βεβαίως ἤξιζον £ 100,000. Τὴν γνώμην του ταύτην ὁ Κανόβας ἐξέθηκε καὶ ἐν ἐπιστολῇ (τῇ 10^η Νοεμβρίου 1815) πρὸς τὸν Ἑλγιν (πρβλ. καὶ τὰ ἐν σημ. 91)⁵⁴, ὅστις εὐχαριστῶν προσέθετε ταῦτα περὶ τοῦ ἐγχειρήματός του. C'est l'accomplissement d'un voeu que j'avois formé et que j'avois entretenu avec le désir le plus ardent, depuis seize ans (ἀνωτ. σ. 6). Mon ambition est satisfaite. C'est une récompense qui me fait oublier tous les soins, toutes les peines, toutes les inquiétudes que cette entreprise m'avoit si souvent fait éprouver.

κβ') Ἐρευναι τῆς ἐπιτροπῆς.

Καταθέσεις. Ἐκθέσεις τῆς ἐπιτροπῆς συνιστώσης τὴν ἀγοράν.

Συγχρόνως ὁ Βισκόντης ἀπέστειλε τῇ 26^η Δεκεμβρίου 1815 καὶ τῇ 13^η Ἰανουαρίου 1816 δύο τοῦ ὑπομνήματός του συμπληρώματα, φθάσαντα ἐπικαίρως διὰ τὴν ἐπαναληφθεῖσαν τῇ 23^η Φεβρουαρίου συζήτησιν ἐν τῇ βουλῇ. Τινὰ τῶν μελῶν ἐπανέλαβον τὰς ἐνστάσεις, ὅτι δηλαδὴ ὁ Ἑλγιν κατήρτισε τὴν συλλογὴν καταχρώμενος τῆς θέσεώς του ὡς πρέσβεως· ὅτι ἔδει νὰ βεβαιώσῃ, ἂν ὅσα ἐδαπάνησε τὰ ἐδαπάνησεν ἐντίμως, καὶ ἂν μετῆλθε μέσα ἔννομα ἀποκτῶν τὰ τῆς συλλογῆς· ἄλλως γείτονές τινες τῆς Ἀγγλίας θὰ ἐπέχαιρον, ἂν ἡ βουλὴ ἐφωρᾷτο ἀμεριμνῶσα περὶ τούτων. Τέλος ἐξελέγη ἐπιτροπὴ ἐκ δεκαοκτῶ μελῶν, ὅπως διερευνήσῃ τὰ τῆς ὑποθέσεως καὶ ἀναφέρῃ.

⁵⁴ Τὸ νόστιμον καὶ χαρακτηριστικὸν ὅλων ἐκείνων τῶν ὑπὲρ τοῦ Ἑλγιν συνηγοριῶν εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Κανόβας, ἐνῶ εἶχε σταλῇ εἰς Παρισίους, ἵνα ἐνεργήσῃ ὑπὲρ ἀποδόσεως τῶν ἐκ Ῥώμης ἀρπαγέντων, πρὸς τὸν Ἑλγιν ἐπέστελλεν εὐγνωμονῶν αὐτῷ di aver trasportate vicine a noi queste memorabile e stupende sculture!*

Ὁ Ἑλγιν διὰ μακρῶν ἐξεταζόμενος ἐδήλωσεν ἐν ἄλλοις ἐνώπιον τῆς ἐπιτροπῆς ὅτι τῶν πρώτων τῆς Πύλης ἀδειῶν οὔτε τὰ πρωτότυπα οὔτε τὰ ἀντίγραφα εἶχεν· αἱ ἀδελφαὶ αὗται ἦσαν ὅμοιαι τῶν χορηγηθεισῶν εἰς τοὺς πρὸ αὐτοῦ ξένους πρέσβεις· ὅτι μετὰ τὰς ἐν Αἰγύπτῳ νίκας τῶν Ἀγγλων ἡ Πύλη διετέθη πολὺ εὐμενέστερον· ὅτι καὶ ἀπὸ τῆς πρὸ δλίγων μόλις ἐτῶν ἐπισκέψεως τοῦ Stuart τὰ ἐν Ἀθήναις ἀρχαῖα μνημεῖα εἶχον ὑποστῇ σοβαρὰς φθοράς· καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἡ ἐπιτροπὴ ἐξήτασεν ὁμοίως πάντας τοὺς τότε ἐν Ἀγγλίᾳ προεξάρχοντας ἀγαματοποιούς, ἀρχιτέκτονας, ζωγράφους καὶ ἑρασιτέχνας, τῶν ὁποίων αἱ γνώμαι περὶ τῆς καλλιτεχνικῆς καὶ χρηματικῆς ἀξίας τῆς συλλογῆς διέφερον μεγάλως. Ὁ σφοδρὸς ἀντίμαχος τοῦ Ἑλγιν, ὁ P. Knight, ἔκρινε τὰ γλυπτὰ δευτερευούσης τάξεως, τὴν Καρυάτιδα ἀξίαν λιρῶν διακοσίων τὸ πολὺ, πάντα δὲ τὰ ἐκμαγεῖα πλέον ἢ δωδεκάκις τόσα, τέλος τὴν ὅλην συλλογὴν ἀξίαν μόλις εἴκοσι πέντε χιλιάδων λιρῶν, ἐπιστατήσας δὲ εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Society of Dilettanti ἔκδοσιν τοῦ α' τόμου τῶν Specimens of Ancient Sculpture ἔγραψε (σ. XXXIX) ἐν τῷ προλόγῳ. «Ἡ ζωφόρος καὶ αἱ μετόπαι αὗται τοῦ Παρθενῶνος εἶναι τὸ πλεῖστον ἀρχιτεκτονικὰ γλυπτὰ ἐξεργασθέντα κατὰ τὰ σχέδια τοῦ Φειδίου καὶ ὑπὸ τὰς ὁδηγίας του πιθανῶς ὑπὸ ἐργατῶν δυσκόλως καταρτιμῆτων ὡς τεχνιτῶν. Προδήλως εἶναι ἔργον πολλῶν καὶ διαφόρων ἀτόμων, ὧν τινες δὲν θὰ ἠξιοῦντο τοῦ βαθμοῦ καλλιτέχνου οὐδ' εἰς ἐποχὴν ἥττον ἐξηυγενισμένην καὶ δύσκολον»^{54α}. Ἐλεγε δὲ (εἰ καὶ τοῦτο φαίνεται ἀπίστευτον) ὅτι τὰ τοῦ ἀετώματος εἶναι ἔργα τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ!⁵⁵. Ὁ λόρδος Ἀβερδὴν ὑπελόγιζε £ 35,000 λέγων ὅτι μόνον ὁ περιβε-

^{54α} These (friezes and metops of the Parthenon) are merely architectural sculptures executed from Phidias designs and under his directions probably by workmen scarcely ranked among artists. They can throw but little light upon the more important details of his art. They are evidently the works of many different persons some of whom would not have been entitled to the rank of artists in a much less cultivated and fastidious age.

⁵⁵ Ὅτι ἀντιπρόεδρος τῆς Ἑταιρείας τῶν Antiquaries καὶ διάσημος νομισματολόγος, ὁ ὅς Richard Payne Knight (1750-1824), ἀπεφάνθη γνώμην τοιαύτην θὰ ἦτο πρᾶγμα δυσεξήγητον, ἂν αἱ γνώσεις περὶ τῶν καλῶν τεχνῶν παρ' Ἑλλήσι καὶ ἐν γένει ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιστήμη μὴ ἦσαν τότε ἀκόμῃ ἐν σπαργάνοις καὶ ἂν μὴ ὑπῆρχον προηγούμενα δικαιολογοῦντα τοῦ P. Knight τὴν παρὰδοξον ἀπόφασιν.

βλημένος μὲ ἀξίωμα πρέσβεως ἠδύνατο νὰ λάβῃ παρὰ τῆς Πύλης ἀδείας τόσῳ γενναίας. Τοῦτο ἐφρόνει καὶ ὁ αἰδέσιμος Philip Hunt, ὅστις, ὡς εἶδομεν (σελ. 13), συνέπραξεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν φερμανίων. Σπουδαιοτάτη δι' ἡμᾶς εἶναι ἡ κατάθεσις τοῦ βουλευτοῦ John Bacon Sawrey Morritt (1772 - 1843), ἀνδρὸς λογίου, περιηγηθέντος ἐν Ἑλλάδι καὶ Μικρᾷ Ἀσίᾳ (1794 - 1796), ἐρευνήσαντος τὰ τῆς Τρωάδος, προεδρεύσαντος τῆς Ἑταιρείας τῶν Dilettanti καὶ ἰδρύναντος τὴν περίφημον λέσχην τῶν Travellers. Οὗτος ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας τῷ 1795 ἠδύνατο νὰ καταθέσῃ ἐξ ἰδίας ἐπιγνώσεως ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι διέκειντο σφόδρα ἐναντίοι τῆς ἀπαγωγῆς τῶν μαρ-

Ὁ Σπών μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἐπίσκεψίν του ἐξεφράσθη κάπως τολμηρῶς εἰκοτολογῶν ὅτι δύο τῶν ἐν τῷ δυτικῷ ἀετώματι τοῦ Παρθενῶνος ἰνδαλμάτων ὁμοίαζον τὸν Ἀδριανὸν καὶ τὴν σύζυγόν του Σαβίναν, ἐκ τούτου δὲ συνεπέραναν ὅτι τὰ ἐκ τοῖς ἀετώμασι γλυπτὰ ἦσαν μεταγενέστερα. Ὁ Payne Knight λοιπόν, ὅστις δὲν συνεμερίζετο τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι κάλλος καὶ μέγεθος δύνανται νὰ συνωπάξουν, ἐδράξατο τῆς εἰκασίας τοῦ Σπών καὶ συναντήσας τὸν Ἐλγιν ἐν τινὶ συμποσίῳ εἶπεν αὐτῷ κράζων ἐκ τινος ἀποστάσεως. «Ἐχασες τοὺς κόπους σου, λόρδε μου Ἐλγιν. Τὰ μάρμαρά σου ὑπερεξετιμήθησαν» δὲν εἶναι Ἑλληνικά, ἀλλὰ Ῥωμαϊκὰ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ. (You have lost your labours, my Lord Elgin; your marbles are overrated. They are not Greek, they are Roman of the time of Hadrian). Ταῦτα διηγεῖται ὁ Haydon ἐν Αὐτοβιογρ. (I, 272) ὁ δὲ Breton (p. 87) λέγει περὶ τοῦ Σατωβριάνδου. «Il fallait que la difficulté fut bien grande (de contempler les frontons etc. du Parthénon), pour qu'un observateur comme M. de Chateaubriand eût pu écrire dans son *Itinéraire* (Partie I) cette phrase inconcevable: «Des morceaux de sculpture excellents, mais du siècle d'Adrien, époque du renouvellement de l'art, occupaient les deux frontons du temple». Une pareille erreur, excusable jusqu' à un certain point chez un simple littérateur, cecce de l'être chez un artiste; et pourtant elle avait déjà été commise par l'Architecte Leroy» (*Ruines des plus beaux monuments de la Grèce*, 1770). Ἀλλὰ πρὸ τοῦ Σατωβριάνδου καὶ τοῦ Leroy αὕτη ἡ διεύθυνσις τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων εἶχεν ἀποταμιεύσει τὰ ἱχνογραφήματα τοῦ Carrey μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην. «Sculptures du temple de Minerve a Athènes, bati par Adrien!» (πρβλ. σημ. 120). — Ζητῶν λόγον τινὰ τῆς παραδόξου ταύτης πλάνης ὑπέθεσα ὅτι πιθανὸν νὰ παρενοήθη ἔνεκεν ἀπροσέκτου ἀναγνώσεως τὸ ἐν Ἀττικοῖς, κδ', 7, τοῦ Πausaniou χωρίον «ἐνταῦθα εἰκόνα ἰδὼν οἶδα Ἀδριανοῦ βασιλέως μόνου». Ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἰκανὴ ἐρμηνεία τῆς πλάνης.

μάρων καὶ τῶν γλυπτῶν καὶ ὅτι μόνη ἡ ἐπιρροὴ ἀνωτέρου δημοσίου λειτουργοῦ ἡδύνατο νὰ ἐκβιάσῃ ἄδειαν τοιαύτης φύσεως.

Ἡ ἀπὸ 25 Μαρτίου 1816 ἐκθεσις τῆς ἐπιτροπῆς, ἡ ἐκδοθεῖσα ἐν ἰδίῳ τεύχει, εἰ καὶ συνεφώνει μὲ τὴν γνώμην ταύτην, τὴν περὶ τῶν δοθεισῶν ἀδειῶν, ἀπεφαίνεται ὁμῶς εὐμενῶς ἐν γένει ὑπὲρ τοῦ Ἑλγιν συνιστῶσα τὴν ἀγορὰν τῆς συλλογῆς ἀντὶ £ 35,000 (κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ λόρδου Ἀβερδὴν) καὶ τὴν τιμητικὴν συμπαραλαβὴν «τοῦ κόμητος Ἑλγιν διαδοχικῶς ὡς μέλους τῆς ἐφορείας τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου» — κατὰ τὸ προηγούμενον τῆς ἀγορᾶς τῆς συλλογῆς τοῦ Townley.

Ἄσκοπον δὲν εἶναι νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ὡς ἀξίας τῆς ἡμετέρας μνήμης καὶ τὰς ἐξῆς περικοπὰς τοῦ ἐπιλόγου τῆς ἐκθέσεως. «Ἡ ὑμετέρα ἐπιτροπὴ δὲν δύναται νὰ ἀποστῇ τοῦ ἐνδιαφέροντος τούτου θέματος, χωρὶς νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν καὶ τὰς σκέψεις τῆς βουλῆς εἰς τοῦτο... ὅτι μικρὰ δημοκρατία, οἷα ἡ τῶν Ἀθηνῶν, ἀνῆλθεν εἰς τηλικαύτην ἀκμὴν καὶ λάμπιν χάρις εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν καὶ τὴν δραστηριότητα πολιτῶν, οἵτινες ἡσχολοῦντο εἰς τὰ ἔργα ταῦτα. Ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ ἀναλογισθῇ τις πόσον παροδικὴ εἶναι ἡ μνήμη καὶ ἡ φήμη μεγάλων αὐτοκρατοριῶν καὶ ἰσχυρῶν κατακτητῶν παραβαλλομένων μὲ ἐκείνους, οἵτινες ἀσημάντους πολιτείας κατέστησαν ἐξόχους καὶ ἀπηθανάτισαν τὰ ὀνόματά των δι' ἔργων, οἷα εἰσι ταῦτα... Οὐδεμία χώρα δύναται ἁρμοδιώτερον νὰ παρασχῇ ἄσυλον τόσον ἔντιμον εἰς τὰ μνημεῖα ταῦτα τῆς σχολῆς τοῦ Φειδίου καὶ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Περικλέους, ὅσον ἡ ἡμετέρα πατρίς, ἐν ἣ ἀσφαλῆ ἀπὸ τὰς συνεπειὰς ἀμαθείας καὶ ἐξευτελισμοῦ δύναται νὰ δέχωνται τὸν ἁρμόζοντα εἰς αὐτὰ θαυμασμὸν καὶ σεβασμὸν καὶ νὰ ἀποδίδωσιν ὡς πρότυπα ὑποδείγματα ὠφέλειαν εἰς τοὺς νοοῦντας πῶς νὰ τὰ ἐκτιμῶσιν ἀπομιμούμενοι αὐτὰ καὶ ἀκολουθῶς ἀμιλλώμενοι πρὸς αὐτὰ⁵⁶».

⁵⁶ Your Committee cannot dismiss this interesting subject without submitting to the attentive reflection of the House that... in contemplating the importance and splendour to which so small a republic as Athens rose, by the genius and energy of her citizens exerted in the path of such studies, it is impossible to overlook how transient the memory and fame of extended empires and of mighty conquerors are, in comparison of those who have rendered inconsiderable states eminent and immortalized their own names by these pursuits... No country can be better adapted than our own to afford an honourable asylum to these mo-

κγ') Συζήτησις ἐν τῇ βουλῇ. Κύρωσις τῆς ἀγορᾶς.
Μόνιμος ἔκθεσις τῆς συλλογῆς.

Ὁ Ἑλγιν ἀνέγνωσε τὴν ἔκθεσιν ἐν ἀπογνώσει διαβλέπων ἐν αὐτῇ «ψυχρότητα καὶ δυσμένειαν», ὡς ἔγραφε τῷ Hamilton. Ἐστελλεν αὐτῷ συνάμα καὶ σχέδιον ὑπομνήματος ἐκτενοῦς, διαφιλονικιοῦντος τὰ ἐν τῇ ἐκθέσει, ἵνα διανεμηθῇ τοῖς βουλευταῖς. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο ἔμεινεν ἐν σχεδίῳ, ἢ δὲ βουλὴ ἐπειρήφισε (τῇ 7^ῃ Ἰουνίου) τὰ προταθέντα μετὰ ζωντανῶν συζητησιν. Ὁ προεδρεύσας τῆς ἐπιτροπῆς βουλευτὴς Henry Bankes, καίπερ ὁμολογῶν ὅτι μόνον ὡς πρέσβυς ἡδυνήθη ὁ Ἑλγιν νὰ καταρτίσῃ συλλογὴν τοιαύτην, ἀπέκρουσε τὴν γνώμην, ὅτι ἡ συλλογὴ ἦτο προῖον λαφυραγωγίας (spoliation) καὶ ὅτι διὰ τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἀποδοθῇ, ὡς τὰ ὑπὸ τῶν Γάλλων ἐπιδρομέων ἀλλαχόθεν ἀπαχθέντα. Ἄλλως τε οἱ «ἐγχώριοι» (natives) ἔμενον ἀδιάφοροι περὶ τῆς τύχης τῶν γλυπτῶν τόσον, ὥστε καὶ ἐσκοποβόλουν⁵⁷

numents of the school of Phidias, and of the administration of Pericles; where, secure from further ignorance and degradation they may receive that admiration and homage to which they are entitled, and serve in return as models and examples to those, who by knowing how to revere and appreciate them, may learn first to imitate, and subsequently to rival them.

⁵⁷ Τοῦτο, τὸ περὶ σκοποβολῆς, εἶναι δολία παραμόρφωσις τῆς ἀληθείας. Ἐσκοποβόλησε Τοῦρκος, οὐχὶ χριστιανός τις· κατήγγειλαν δὲ τὴν πρᾶξιν αὐτοῖς οἱ Τοῦρκοι. Περὶ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου ἀφηγεῖται ὁ Ἰησουΐτης Βαβίνος τὰ ἐξῆς. On voit à la voute qui est au dessus de ces degrés (du Parthénon) une image entière de la Vierge à laquelle quelque Turc tira un coup de mousquet, qui en gata un peu le visage, qu'on a après recouvert de chaux. Les Turcs mêmes avouent que le bras de celui qui tira ce coup se secha aussitôt après son peché (πρβλ. σημ. 13). Πλὴν δὲ τῆς ἐν σημ. 21 συγκινητικωτάτης μαρτυρίας περὶ τοῦ πόθου τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὰ ἀποκομιζόμενα ἀρχαῖα ὑπάρχει καὶ τὸ ἐπείσοδιον, τὸ ὁποῖον ὁ Hobhouse (*Travels*, I, 318) ἀναφέρει. «Παράδοξός τις περὶ τῶν ἀγαλμάτων γνώμη ἐπικρατεῖ μεταξὺ τῶν κοινῶν Ἀθηναίων, ὅτι δηλαδὴ αὐτὰ εἶναι πραγματικὰ σώματα ἡκρωτηριασμένα, καταγοητευθέντα εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῆς ἀπολιθώσεως ὑπὸ μάγων, οἵτινες θὰ ἀσκοῦν ἐπ' αὐτῶν τὴν δύναμιν ταύτην μόνον ἐν ὅσῳ οἱ Τοῦρκοι κυριεύουν τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι τότε θὰ ἐπανακάμψουν εἰς τὰ πρότερον σώματά των. Τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα ὀνομάζεται Ἄραψ, τὸ ὁποῖον συχνὰ ἀκούεται πενθοῦν καὶ θρηνοῦν τὴν τύχην του. Παρόντων ἡμῶν, Ἕλληνες, μετὰφέροντες ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Πειραιᾶ κιβώτιον, περιέχον μέρος τι τῶν Ἑλγινείων μαρμάρων, τὸ ἔρριψαν κατὰ γῆς καὶ ἐπὶ τινι χρόνον δὲν κατεπεῖθοντο νὰ τὸ ἐγγίσουν βεβαιοῦντες

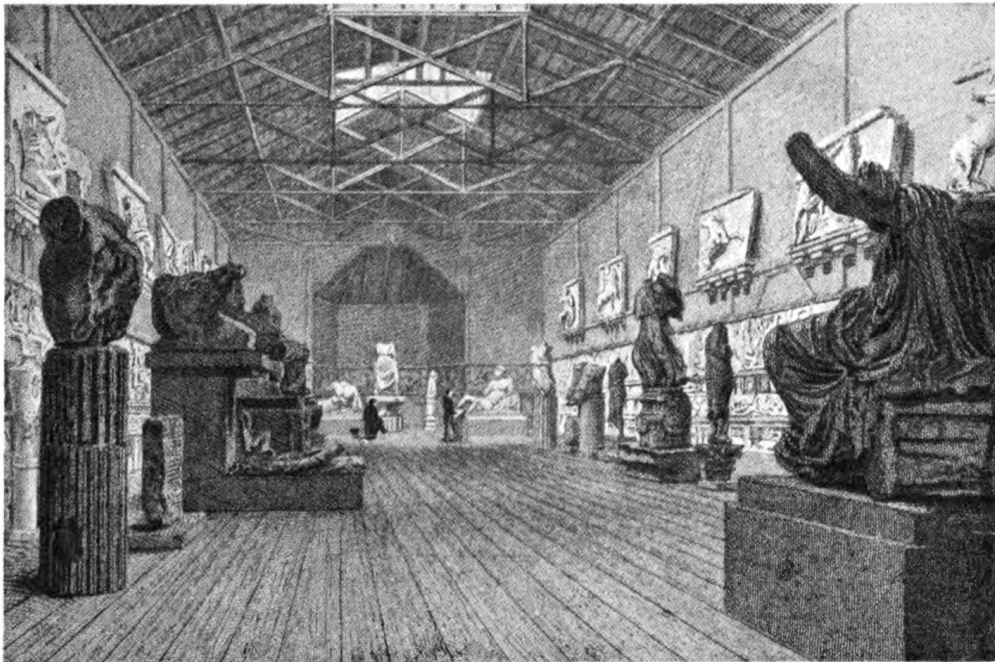
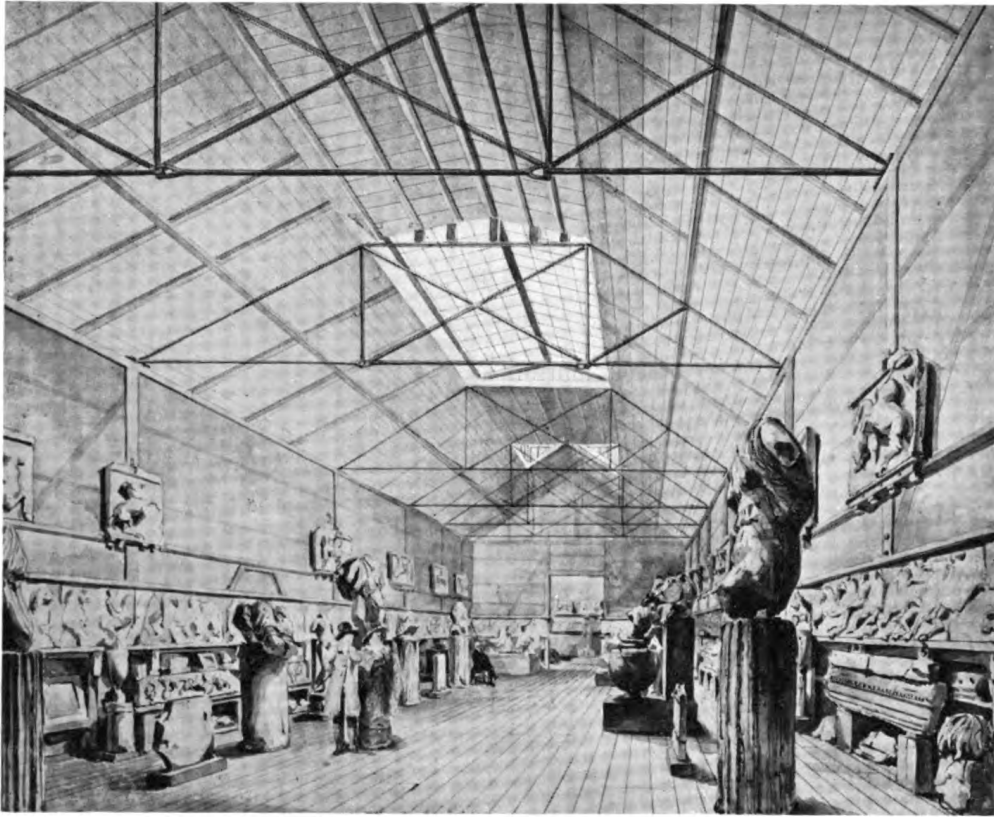
κατ' αὐτῶν· ἀλλὰ καὶ οἱ ξένοι περιηγηταὶ ἔφθειραν αὐτά. Ὅθεν καλῶς ἀπήχθησαν!

Εἰς ταῦτα ἀπήντησε μετὰ σθένους ὁ Hugh Hammersley ἐλέγξας τὸ ἄτιμον τῆς συμφωνίας (the dishonesty of the transaction), δι' ἧς ἀπεκτίθη ἡ συλλογή. «Δὲν ἔπρεπεν ἡ βουλὴ νὰ ἐρωτευθῇ μὲ τὰς κόρας τοῦ ἀετώματος λησιμονοῦσα ἐτέραν δέσποιναν, τὴν Δικαιοσύνην. Ὁ Ἑλγιν ὤφειλε νὰ σεβασθῇ τὸ ὑψηλὸν ἀξίωμα, δι' οὗ ἦτο τότε περιβεβλημένος». Ὅθεν ὁ Hammersley προέτεινε νὰ ἀγορασθῇ ἡ συλλογὴ ἀντὶ £25,000 καὶ νὰ φυλαχθῇ ἀσφαλῶς ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ, ἵν' ἀποδοθῇ, ὅθεν ἀρεπῶς ἐλήφθη, ἅμα ἐζητεῖτο ὑπὸ τῆς παρουσίας ἢ ὑφ' οἰασδὴποτε ἐν τῷ μέλλοντι κυβερνήσεως τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἄνευ ἄλλης τινὸς διατυπώσεως ἢ διαπραγματεύσεως.

Εἰς τὰ γενναῖα καὶ μεγαλόψυχα ταῦτα λόγια ἀντέτεινε σθεναρῶς ὁ μετέπειτα περιλάλητος γενόμενος John Wilson Croker εἰπὼν ἐν ἄλλοις καὶ

ὅτι ἤκουσαν τὸν Ἀραβὰ (δηλαδὴ τὸ ἐντὸς τοῦ γλυπτοῦ μαγευμένον πνεῦμα) γογγύζοντα καὶ φωνάζοντα πρὸς τὰ συγγενῇ του πνεύματα τὰ ἐν τῇ Ἀκροπόλει καθειργμένα. Οἱ Ἀθηναῖοι ὑποθέτουν ὅτι ἡ τύχη τῶν μαγευμένων τούτων μαρμάρων θὰ βελτιωθῇ, ὅταν ἀποβληθῇ τῆς χώρας ὁ Τοῦρκος τύραννος». (A curious notion prevailing among the common Athenians, with respect to the statues is that they are real bodies mutilated and enchanted with their present state of petrification by magicians who will have power over them as long as the Turks are masters of Greece, when they will be transformed into their former bodies. The spirit within them is called an Arabian, and is not infrequently heard to mourn and bewail its condition. Some Greeks in our time conveying a chest from Athens to Piraeus containing part of the Elgin Marbles, threw it down, and could not for some time be prevailed upon to touch it, again affirming, they heard the Arab (i. e. the enchanted spirit within the sculpture) crying out and groaning for his fellow-spirits detained in bondage in the Acropolis. The Athenians suppose that the condition of these enchanted marbles will be bettered by a removal from the country of the tyrant Turks). — Ἐτέραν περὶπτωσιν τοῦ ἔρωτος, μεθ' οὗ οἱ ἡμέτεροι εἶχοντο τῶν ἀρχαιοτήτων, ἀναφέρει ὁ Hunt, ὅστις κατὰ τὰς περιηγήσεις του εἶδε παρὰ τινι χωρικῷ θαυμάσιον δακτυλιόλιθον, δι' ὃν τῷ προσέφερεν ἐξακόσια γρόσια· ἀλλ' οὐδὲ δισχίλια θὰ τὸν ἐδελέαζον, «διότι ὑπέθετε τὴν εὐεξίαν τῶν τέκνων καὶ τοῦ ποιμνίου του ἐξαρωμένην ἐκ τῆς κατοχῆς τοῦ λίθου». Τοῦτο ὡς δεισιδαιμονία λέγεται· ἀλλ' ἡ δεισιδαιμονία τοῦ πτωχοῦ ποιμένος καὶ τῶν χωρικῶν τοῦ Σιγείου ἐπήγαγεν ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὰ ἀρχαῖα (βλ. σ. 11 καὶ τὰ ἐν κεφ. μζ').

ΠΙΝΑΞ Δ'

ΠΡΩΤΗ ΕΝ ΤΩΙ ΒΡΕΤΤΑΝΙΚΩΙ ΜΟΥΣΕΙΩΙ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ, 1817.

τὰ ἐξῆς, τὰ ὅποια δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν. «Θὰ προβῶ μάλιστα καὶ περαιτέρω λέγων ὅτι ἡ πρόσκτησις τῶν πολυτίμων τούτων λειψάνων τῆς ἀρχαίας μεγαλοφυΐας καὶ καλαισθησίας θέλει συντελέσει οὐ μόνον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν τεχνῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν χαρακτῆρος, τοῦ δημοσίου ἡμῶν πλούτου καὶ τοῦ πραγματικοῦ μεγαλείου ἡμῶν⁵⁸.

Ἡ βουλὴ ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν τῆς ἐπιτροπῆς διὰ ψήφων 82 κατὰ 30. Τὸ δὲ Βρεττανικὸν Μουσεῖον ἐξουσιοδοτήθη νὰ δαπανήσῃ £ 800 διὰ τὴν μεταφορὰν τῆς συλλογῆς καὶ £ 1700 πρὸς ἀνέγερσιν προσωρινῆς αἰθούσης· ἐνεκρίθη δὲ καὶ ἡ ἐπίσημος ὀνομασία τῆς συλλογῆς «The Elgin Marbles». Κατ' Αὐγούστον τοῦ ἔτους 1816 ἤρξατο ἡ παράδοσις τῆς συλλογῆς, ἥτις τὸν ἐπόμενον Ἰανουάριον ἦτο ἤδη ἐκτεθειμένη ἐν τῇ νέᾳ προσωρινῇ αἰθούσῃ. Ταύτης, ὡς τότε εἶχε, παραθέτει ὁ A. H. Smith δύο εἰκόνας. Ἐκεῖ ἔμεινε τὸ πλεῖστον τῆς συλλογῆς μέχρι τοῦ 1831, ὅτε ἐνεκαινίσθη τὸ νεώτερον τμήμα τῆς μεγαλοπρεποῦς οἰκοδομῆς τοῦ Μουσείου. Ἐκτοτε ἐγένοντο διάφοροι (τῷ 1857, τῷ 1869 καὶ τῷ 1909) τροποποιήσεις καὶ βελτιώσεις τῆς τοποθετήσεως καὶ ἐκθέσεως τῶν Μαρμάρων. Τῷ δὲ 1915 διὰ τοὺς κινδύνους τοῦ πολέμου τὰ πολυτιμότερα τῶν γλυπτῶν ἐκρύβησαν ἐν ὑπογείοις ἀνακομισθέντα μετὰ τὴν εἰρήνην καὶ ἀναστηλωθέντα ἐν τῇ λεγομένῃ Elgin Room. Πρόκειται δὲ νῦν περὶ οἰκοδομήσεως νέας καὶ μεγαλοπρεπεστέρας αἰθούσης πρὸς ἐπαξίαν παράταξιν τῆς πολυπλάγκτου καὶ περιφήμου συλλογῆς ταύτης, ἥτις ἅμα εἰσελθούσα ἐκεῖ ἀνέδειξε τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον ὡς τὸ προεξάρχον καὶ ἀπαράμιλλον θησαυροφυλάκιον τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης.

⁵⁸ I would go to the length of saying that the possession of these precious remains of ancient genius and taste would conduce not only to the perfection of the arts, but to the elevation of our national character, to our opulence, to our substantial greatness.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Ο ΒΥΡΩΝ ΚΑΤΑΓΓΕΛΛΕΙ

κδ') Αἷτια τῆς κατὰ τοῦ Ἑλγιν ἐκδηλωθείσης
δημοσίας γνώμης.

Ἐπιμελὴς ἀνάγνωσις τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Ἑλγιν καὶ τῶν ἐν τῇ βουλῇ συζητήσεων, ὧν τὰ σπουδαιότερα μόνον μέρη ἐξετέθησαν ἐν τοῖς προηγουμένοις κεφαλαίοις, καθιστᾷ δῆλον τοῦτο· ὅτι ἡ ἐν Ἀγγλίᾳ ἐκδηλωθεῖσα γνώμη, ἣτις ἐφέρετο κατ' αὐτοῦ τοῦ Ἑλγιν μᾶλλον ἢ κατὰ τῆς ὑπὸ τοῦ δημοσίου προσκλήσεως τῆς συλλογῆς του, ἦτο πολλῷ μᾶλλον δριμύεια ἢ ὅσον φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως. Εἰς τοῦτο δὲ συνετέλεσαν πολλαὶ περιστάσεις — δηλαδή ὅτι ὁ Ἑλγιν κατεχράσθη τοῦ ἐπισήμου αὐτοῦ ἀξιώματος ἐκβιάσας τὸ φερμάνιον καὶ παρερμηνεύσας αὐτὸ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ· ὅτι διέφθειρε τοὺς Τούρκους καὶ αὐτὸς δῶρα παρ' αὐτῶν λαβὼν· ὅτι προσεκάλεσε πλοῖα πολεμικὰ νὰ μεταφέρωσι πολλὰ τῆς συλλογῆς· ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ὑπελόγισε τὰ δαπανηθέντα ἐπιδιώκων κέρδος ὡς γνήσιος Σκῶτος· ὅτι ἦν ἔτοιμος νὰ πωλήσῃ τὴν συλλογὴν τῇ Γαλλικῇ κυβερνήσει κτλ. Πρόσθετες δ' εἰς ταῦτα καὶ ὅτι, εἰ καὶ πολλοὶ ἐπεθύμουν τὸν πλουτισμὸν τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου διὰ τῆς ἀπαραμίλλου ταύτης συλλογῆς, εὗρισκοντο καὶ τότε (ὡς πάντοτε ἐν ὁμοίαις περιστάσεσι συμβαίνει, πρὸς τιμὴν εἰρήσθω τῶν Ἀγγλων) τινὲς ἔχοντες ἀκμαιότεραν τὴν συνείδησιν τοῦ ὀρθοῦ καὶ δικαίου, οἵτινες δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνεχθῶσι τὴν ἀρπαγὴν καὶ τὴν σύλησιν μνημείου ἱεροῦ καὶ προαιωνίως σεπτοῦ. Τὸ αἶσθημα δὲ τοῦτο καθίστατο ἐμφανέστερον καὶ ἐπιβλητικώτερον, ἐπειδὴ κατ' ἐκείνον τὸν χρόνον ἡ Ἀγγλικὴ πολιτικὴ ἐπρωτοστάτει συνηγοροῦσα ὑπὲρ ἀποδόσεως πάντων, ὅσα ἐλαφυραγωγῆσεν ὁ Ναπολέων ἐκ Ῥώμης καὶ ἐκ τῶν ἄλλων τῆς Εὐρώπης πρωτευουσῶν. Συνέπεσε δὲ καὶ ἕτερον δυσμενῶς ἐπιδραῶσαν ἐπεισώδιον, ἥτοι ἡ μυστηριώδης καὶ εἰσέτι ἀνεξήγητος διατελοῦσα ἐξαφάνισις ἐκ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγγλικῆς

πρεσβείας τῶν σχεδιογραφημάτων καὶ χειρογράφων τοῦ Tweddell, ἐπεισόδιον διεγεῖραν τότε πείσμονα καὶ μακρὰν δημοσίαν συζήτησιν ^{58a}.

^{58a} Ὁ ἡμέτερος ἱστορικὸς σημειοὶ τὰ ἐξῆς ἐν ταῖς *Ἐφημερίαις* αὐτοῦ τοῦ ἔτους 1798. «Μεσοῦντος δὲ τοῦ δεκεμβρίου μηνὸς ἦλθεν ὁ Τουαδέλ ἐγκλέζος περιηγητὴς κατέλυσεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Sigr. Λογοθέτου, νέος τῇ ἡλικίᾳ καὶ πεπαιδευμένος, εἰδήμων προσέτι καὶ τῆς ἑλληνικῆς μαθήσεως, καὶ μάλιστα τῆς περὶ τοὺς ποιητάς, εἶχε δὲ καὶ ἄριστον χαρακτῆρα τοῦ γράφειν ἑλληνιστί. Ἡ τροφή αὐτοῦ ἦν χόρτα καὶ γάλα, καὶ οὐδενὸς τῶν ἐμπύχων ἐγεύετο. Ἐντεῦθεν δῆλον ὅτι ἐτύγχανε περιπεσῶν εἰς τὴν πλάνην τῆς μετεμψυχώσεως. Ὑπῆρξε δὲ φύσεως ἡμέρου καὶ συμπαθοῦς, καὶ δῆλον ἐξ ὧν ἐποίησε πρὸς τοὺς Φραντζέζους ἐνταῦθα· διότι συνεχῶς ἐσυνεστρέφετο μὲ αὐτοὺς καὶ τοὺς ἐπαρηγοροῦσε, καὶ ἐπροθυμοποιεῖτο νὰ τοὺς βοηθήσῃ καθ' ὅ,τι ἡδύνατο. Περὶ δὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀκολούθου ἔτους τῶν 99 ἠθέλησε νὰ κάμῃ τὴν περιήγησιν εἰς Θήβας, Λεβαδίαν, καὶ καθεξῆς, εἰς τὰ ἀνωτέρω μέρη τῆς Ἑλλάδος· φθάσας εἰς Θεσσαλονίκην ἤρρε τοὺς ἐκεῖσε Φραντζέζους σιδηροδεσμίους ἐν τῇ εἰρκτῇ, καὶ τὰ δεινότερα πάσχοντας ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ὥστε εἰς ἡ δύο ἐξ αὐτῶν εἶχεν ἀποθάνουν, καὶ ἐκινδύνευον οἱ ἄλλοι. Ὁ Τουαδέλ εἰς ἄκρον ἐπ' αὐτοῖς σπλαγχνισθεὶς ἔγραψεν ἐν τῷ ἅμα εἰς βασιλεύουσαν πρὸς τὸν πρέσβυν, καὶ εὐθὺς ἦλθεν ἄνθρωπος μὲ βασιλικὸν ὄρισμόν καὶ τοὺς ἡλευθέρωσε· παρόμοιος ὄρισμός ἐστάλθη καὶ περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις Φραντζέζων, ὅτι νὰ μὴ δοκιμάζουν καμίαν ἐνόχλησιν, ἀλλὰ νὰ κάθηνται μὲ ἡσυχίαν καὶ ἄνεσιν εἰς τὰ ὀσπήτια τους. Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἰουνίου τῶν 99 ἐπέστρεψεν αὐθις εἰς Ἀθήνας καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἡσθένησεν ἐπὶ ποδῶν ἀπὸ ἑνα ἐλαφρὸν πυρετόν. Ὁ ἱατρὸς τὸν ἐσυμβούλευσε νὰ βγάλῃ ὀλίγον αἷμα, ἀλλ' αὐτὸς δὲν ἐδέχθη λέγοντας ὅτι δίχα μεγάλης ἀνάγκης δὲν τὸν εἶναι συγχωρημένον ἀπὸ τοὺς ἱατροὺς τῆς ἐγκλιτέρας νὰ φλεβοτομῇ· ἐπῆρε δὲ ὁ ἴδιος μίαν σκόνιν ἐδικὴν τοῦ ἴσως ἀντιπυρετικῆν. Ἐπικειμένης δὲ τῆς νόσου ὁ ἱατρὸς τὸν ἐδιώρισε νὰ πάρῃ τὴν Κίναν περὶ τὴν ἀκόλουθον νύκτα εἰς τόσας δόσεις ἄφ' οὔ ἤθελεν ἐκπέσῃ ἢ καῦσις, καὶ οὕτως ἐγένετο. Τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν ἐπῆλθεν ὁ ἱατρὸς κατὰ τὸ σῦνηθες πρὸς ἐπίσκεψιν αὐτοῦ καὶ πάλιν ἐπῆγεν εἰς τὰς δέκα ἢ ἑνδεκα ὥρας τῆς αὐτῆς ἡμέρας· ἐρωτηθεὶς δὲ ὁ ἱατρὸς πῶς ἔχει ὁ ἀσθενὴς ἀπεκρίθη εἰς τὸ αὐτὸ εὐρίσκεται· ἀφοῦ ἀνεχώρησεν ὁ ἱατρὸς μόλις εἶχεν ἀπεράσῃ ἐν τέταρτον τῆς ὥρας, καὶ ὁ Τουαδέλ συσχεθεὶς ὑπὸ τινος σφοδροῦ κλόνου, κρατηθεὶς δὲ καὶ τῆς γλώττης, ἤρχισε νὰ λαλῇ μερικὰ ἀναρθρα, καὶ ἐν ταῦτῳ παρέδωκε καὶ τὴν ψυχὴν, εὐγάλωντας αἷμα πολὺ ἀπὸ τὸ στόμα καὶ ἀπὸ τὴν μύτην. Ἦν δεκάτη τρίτη τοῦ Ἰουλίου τῶν 99. Ἐτάφη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θησέως, νῦν δὲ ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ὁ Λογοθέτης [πρόξενος τῆς Ἀγγλίας] ἔκαμε τὰ περὶ τὴν ἐκφορὰν αὐτοῦ λαμπρῶς ἄγαν καὶ μεγαλοπρεπῶς· διότι ἐπροσκάλεσε δύο Ἀρχιερεῖς τὸν Κορωνεῖας καὶ τὸν Αἰγίνης μετὰ παντὸς τοῦ ἱερατείου καὶ ὅλους τοὺς ἐγκριτοτέρους καὶ παζαρίτας, καὶ τὴν κουστοδεῖαν τοῦ βοῦβόνδα προπορευομένους ἔμπροσθεν. Ἦν δὲ πλῆθος πολὺ γυναικῶν καὶ παίδων ἔξω εἰς τὸν ἅγιον Γεώργιον ὅπου ἐπρόσμεναν· μετὰ τὴν ταφὴν ἔρριψαν ἅπαξ καὶ δις τουφέκια

Οἱ Ἄγγλοι, λίαν ἀξιοπρεπῶς καὶ φρονίμως πολιτευόμενοι, περικαλύπτουσι κατὰ τὸ ἐνὸν τὰ τρωτὰ τῶν δημοσίων δρασάντων, ὧν αἱ πράξεις δύνανται νὰ θίξωσι τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὴν καλὴν φήμην τοῦ ὅλου ἔθνους. Ὅθεν καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τοῦ Ἑλγιν πολλὰ ἀποσιωπῶνται ἢ μόλις καὶ κατ' ἀνάγκην μνημονεύονται. Ἀλλ' ὅστις ἔχει καιρὸν ἢ ὑπομονὴν νὰ διεξέλθῃ τὰς τότε ἐφημερίδας πείθεται ὅτι καὶ ἐν τῷ τύπῳ καὶ μάλιστα ἐν τῷ

οἱ ἀλβανῖται. Ὅλοι σχεδὸν τὸν ἔκλαυσαν διὰ τὴν νεότητά καὶ τὴν προκοπὴν του». Εἰς ταῦτα σημειωτέα καὶ τὰ ἐξῆς, τὰ σχετιζόμενα ἀμεσώτερον πρὸς τὰ τῆς ἡμετέρας τῆσδε πραγματείας.

Ὁ John Tweddell (1769-1799) ἦν ἐκ γένους ἀστῶν εὐκαταστάτων, νέος ἑλληνομαθής, ἀριστεύσας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Κανταβρυγίας. Ἀρξάμενος τῆς ἐν Εὐρώπῃ περιοδείας του τῷ 1795 ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας τῇ 29ῃ Δεκεμβρίου 1798, ἐνθα καὶ ἀπέθανε τῇ (13ῃ) 25ῃ Ἰουλίου 1799. Ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ Θησεῖφ τάφου αὐτοῦ ἐτέθη, φροντίδι τοῦ λόρδου Βύρωνος, πλᾶξ μαρμαρίνη ἐκ τῶν τοῦ Παρθενῶνος λειψάνων μὲ ἐπιγραφὴν ἑλληνιστί, συνταχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ αἰδεσιμωτάτου Robert Walpole. Διερχόμενος ἐκ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1798 ὁ Tweddell συμπαρέλαβε Γάλλον τινὰ καλλιτέχνην ὀνόματι Preaux, ὅστις εἶχεν ὑπηρετήσῃ ὡς ζωγράφος ὑπὸ τὸν Choiseul Gouffier, περιοδεύοντα ἐν Ἑλλάδι. Ὁμοίως εἰργάσθη καὶ ὑπὸ τὸν Tweddell εἰκονίζων τὰς ἐν Ἀθήναις ἀρχαιοτήτας, τὰς ἐπιγραφὰς «καὶ πάντα ἐκεῖ εὐρισκόμενον λίθον», ὡς ἔλεγεν ἐκεῖνος ἐνθουσιῶν. Οὕτως εἶχεν ἤδη καταρτισθῇ σπουδαιότητι συλλογὴ εἰκόνων καὶ ἀρχαιολογικῶν τοῦ Tweddell ὑπομνημάτων, ἅτινα πάντα μετὰ τὸν θάνατόν του ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἄγγλος πρέσβυς λόρδος Ἑλγιν διέταξε νὰ τῷ σταλῶσιν. Ἀλλὰ πάντα ἐγένοντο ἔκτοτε ἄφαντα μυστηριωδῶς πῶς, τοῦ Ἑλγιν διατεινομένου ὅτι τὰ ἀπέστειλε τῷ ἐν Ἀγγλίᾳ ἀδελφῷ τοῦ θανόντος, ὅστις ὅμως, οὐδὲν λαβὼν, κατήγγειλε τὸν Ἑλγιν ὡς κατακρατήσαντα καὶ καταστρέψαντα τὰς συλλογὰς ἐκείνας ἐξ ἀντιζηλίας ἢ καὶ ἐκ φόβου ἀνακοινώσεως εἰδήσεων ἥκιστα κολακευτικῶν περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει βεβηλώσεων. Ἐπηκολούθησε μακρὰ ἐν Ἀγγλίᾳ ἔρις καὶ διὰ τῶν περιοδικῶν Quarterly Review, Edinburg Review, Blackwood's Magazin καὶ δι' εἰδικῶν δημοσιεύσεων (Remains of J. Tweddell, Prolusiones and Addenda, London 1815, παχὺς τόμος εἰς 4ον ἐξ 700 περίπου σελίδων) μέχρι τοῦ 1816· ἀλλὰ τὸ ζήτημα μένει πάντοτε ἄλυτον καὶ σκοτεινόν. Ὅσα λέγει ὁ ἡμέτερος ἱστορικός περὶ τῆς φιλανθρωποῦ φροντίδος τοῦ ἀειμνήστου τούτου ἀνδρὸς ὑπὲρ τῶν τότε κατατρεχομένων Γάλλων ὑπηκόων κυροῦσιν αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ καὶ μάλιστα ἡ ἀπὸ 4ης Ἰανουαρίου 1799, ἐν ᾗ συνηγορεῖ ὑπὲρ τοῦ ἐν Ἀθήναις Γάλλου προξένου Fauvel, ὅστις, πρὶν συλληφθῇ, παρήγγειλε νὰ καταστραφῇ τὸ σχέδιον τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ ὅποιον εἶχε κατασκευάσει μετὰ πολλοὺς κόπους, μήπως οἱ Τούρκοι θεωρήσωσιν αὐτὸ ὡς ἔργον κατασκόπου. Ταῦτα ἀφηγεῖται ὁμοίως περίπου καὶ ὁ Clarke (VI, σ. 289-291). Ἴδου

Morning Chronicle, πρωτεύοντι τότε ἡμερησίῳ φύλλῳ⁵⁹, εἶχεν ἐκδηλωθῇ σφοδρὰ ἀγανάκτησις κατὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἑλγιν πραχθέντων. Τινὲς μάλιστα ἀναφανδὸν ὠνόμαζον αὐτὸν κλέπτην, ὥς ὁ τότε διάσημος μυθιστοριογράφος καὶ ποιητὴς Horace Smith κακίζων τὸν Haydon ἔλεγεν αὐτῷ· «ὁ φίλος σου ὁ μαρμαροκλέπτης» (your friend the marble-stealer). Βέβαιον δὲ εἶναι ὅτι καὶ οἱ τότε ἐν Ἀθήναις εὐρεθέντες περιηγηταί, ἐπιστέλλοντες πρὸς τοὺς ἐν Ἀγγλίᾳ οἰκείους καὶ φίλους, δριμέως κατέκριναν τὰς ἐν τῇ Ἀκροπόλει ὀλεθρίας ἐπιχειρήσεις. Τὰ αὐτὰ δὲ ἐπαναλαμβάνουσιν οὗτοι, εἰ καὶ ἐν μέρει μετριώτερον ἐκτεθειμένα, καὶ ἐν τοῖς κατόπιν δημοσιευθεῖσιν ὁδοιπορικοῖς αὐτῶν.

κε') Τοῦ Βύρωνος ὁ Child Harold.

Ἄλλ' ὁ πρῶτος, ὅστις ἤγειρε κραυγὴν διαμαρτυρίας παρρησίᾳ καὶ ἀπεριφράστως καταγγέλλων καὶ στηλιτεύων τὸ ὅλον ἔργον τοῦ Ἑλγιν, ἦν ὁ Βύρων. Μὲ τὴν αἴγλην, ἣτις περιέβαλλε τὸ ὄνομά του, ἡ φωνὴ του ἀντήχει

καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Tweddell προμνημονευθεῖσα ἐπιγραφή.

ΤΥΕΔΔΕΛΛ

ΕΥΔΕΙΣ ΕΝ ΦΘΙΜΕΝΟΙΣΙ ΜΑΤΗΝ ΣΟΦΙΗΣ ΠΟΤ ΕΔΡΕΨΑΣ
ΑΝΘΕΑ ΚΑΙ ΣΕ ΝΕΟΝ ΜΟΥΣ ΕΦΙΑΗΣΕ ΜΑΤΗΝ
ΑΛΛΑ ΜΟΝΟΝ ΤΟΙ ΣΩΜΑ ΤΟ ΓΗΙΝΟΝ ΑΜΦΙΚΑΛΥΠΤΕΙ
ΤΥΜΒΟΣ ΤΗΝ ΨΥΧΗΝ ΟΥΡΑΝΟΣ ΑΙΠΥΣ ΕΧΕΙ
ΗΜΙΝ Δ ΟΙ ΣΕ ΦΙΛΟΝ ΩΣ ΚΑΤΑ ΔΑΚΡΥ ΧΕΟΝΤΕΣ
ΜΝΗΜΑ ΦΙΛΟΦΡΟΣΥΝΗΣ ΧΛΩΡΟΝ ΟΔΥΡΟΜΕΘΑ
ΗΔΥ Γ ΟΜΩΣ ΚΑΙ ΤΕΡΠΙΝΟΝ ΕΧΕΙΝ ΤΟΥΤ ΕΣΤΙΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΩΣ ΣΥ ΒΡΕΤΑΝΝΟΣ ΕΩΝ ΚΕΙΣΣΕΑΙ ΕΝ ΣΠΟΔΙΗ

Σημειούσθω ὅτι ἐν σελ. 275 τοῦ προμνησθέντος διεξοδικοῦ συγγράμματος Remains κτλ. ὑπάρχει λεπτομερέστατον τοπογραφικὸν σχέδιον τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν πέριξ, τὸ ὅποιον, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, εἶναι τὸ πληρέστατον καὶ λεπτομερέστατον τῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

⁵⁹ Ἐπικρίνουσα ἡ ἐφημερὶς αὕτη τὴν ἀγορὰν τῆς συλλογῆς ἐδημοσίευσε σκωπτικῶς καὶ τὸ ἐξῆς δίστιχον, τὸ ὅποιον ἀνατυπώνει καὶ ὁ Bottiger ἐν *Denkschrift*, σ. 59.

By scriptural measure your bounty is shewn ;
We ask you for bread, and you give us a stone.

Αἰνίττεται τὰς τότε δεινὰς τοῦ βίου περιστάσεις καὶ τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο Γραφικὸν ῥητόν. Ἦ τίς ἐστὶν ἐξ ὑμῶν ἀνθρώπος, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; (Ματθ. ζ', 9). Τίνα δὲ ἐξ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσῃ ὁ υἱὸς ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; (Λουκ. ια', 11).

ἀπὸ Εὐρώπης μέχρι Ἀμερικῆς καὶ συνήρπαζε τοῦ κόσμου τὴν γνώμην. Ἐν Ἀθήναις εὐρίσκετο μετὰ τοῦ ἐπιστηθίου φίλου του John Cam Hobhouse (τοῦ μετέπειτα λόρδου Broughton) ἀπὸ τῆς 24^{ης} Δεκεμβρίου 1809 μέχρι τῆς 5^{ης} Μαρτίου τοῦ ἐπιόντος ἔτους καὶ πάλιν ἀπὸ τῆς 14^{ης} Ἰουλίου καὶ δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος τοῦ 1810 μέχρι τῆς ἀνοιξέως τοῦ 1811. Οὕτως ἐπὶ πλεόν τοῦ ἑνὸς ἔτους ἐγένετο αὐτόπτης μάρτυς τῆς λεηλασίας τῆς Ἀκροπόλεως. Εἶδομεν αὐτὸν (σ. 39) ἐκπλέοντα τοῦ Πειραιῶς τῇ 22^ῃ Ἀπριλίου τοῦ 1811 διὰ τοῦ ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ *Hydra* (ἐφ' οὗ ἐπέβαινε καὶ ὁ Λουζιέρης). Ἐκ Μελῖτης ἐπανέκαμψεν εἰς Λονδῖνον κατ' Ἰούλιον· τὸν δὲ Φεβρουάριον τοῦ ἐπιόντος ἔτους 1812 ἐδημοσίευσεν τὸ πρῶτον καὶ δεῦτερον ἄσμα τοῦ *Chila Harold*. Ἡ φήμη τοῦ ποιήματος τούτου ἀμέσως διεδόθη καὶ ἄλλεπάλληλοι ἐκδόσεις αὐτοῦ ἐγένοντο ἀνάρπαστοι· ὅθεν εὐκατάληπτον εἶναι ὅτι αἱ ἐξῆς πέντε στροφαὶ (11 - 15)⁶⁰ τοῦ δευτέρου ἄσματος πλὴν τῆς ἰδίας αὐτῶν χάριτος καὶ συγκινητικῆς ἐλικρινείας ἐνεποίησαν βαθυτάτην ἐντύπωσιν ὥς σχετιζόμεναι ἀμέσως μὲ τὸ φλέγον τότε ζήτημα τῆς Ἑλγινείου συλλογῆς.

But who, of all the plunderers of yon fane
On high, where Pallas linger'd, loth to flee
The latest relic of her ancient reign;
The last, the worst, dull spoiler, who was he?
Blush, Caledonia! such thy son could be!
England! I joy no child he was of thine:
Thy free-born men should spare what once was free;
Yet they could violate each suddening shrine,
And bear these alters o'er the long-reluctant brine.

⁶⁰ Ἡ μετάφρασις αὕτη ἐγένετο ἀκριβῶς κατὰ λέξιν διὰ τὴν ἔννοιαν— ὅπερ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς παραθέσεως τῶν χωρίων τούτων — καὶ οὐχὶ κατὰ μίμησιν τοῦ ἀπαρμιλλοῦ οἷστρου τοῦ ποιητοῦ. Ἡ ὑπάρχουσα εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς μεταγλώττισιν τῶν ἔργων τοῦ Βύρωνος εἶναι Ἑλληνικὴ παράφρασις παραφράσεως Γαλλικῆς, πλήρους πλατειασμῶν καὶ προσθηκῶν αὐτοβούλων ἀφ' ἑνὸς καὶ παραλείψεων αὐθαιρέτων ἀφ' ἑτέρου. Πολλῶ πιστοτέρα καὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὸν ποιητικὸν χαρακτήρα εἶναι ἡ ὑπὸ Ἰ. Ἰασονίδου (1888) μετάφρασις τῶν χωρίων τῆς *Ἀρᾶς τῆς Ἀθηνᾶς*, ἣν καὶ παραθέτομεν ἀμέσως κατωτέρω. Ὅφειλω νὰ προσθέσω ὅτι τῶν μεταφράσεων τοῦ Βύρωνος μίαν γνωρίζω ἐξέχουσιν κατὰ τὴν ἀκριβείαν τῆς ἐννοίας καὶ τὴν δύναμιν τοῦ λόγου — τὸν *Γκιαούρ* τῆς ἐμπνευσμένης ἐκείνης δεσποίνης, τῆς Αἰκατερίνης Κ. Δοοίου (τῇ 1857).

But most the modern Pict's ignoble boast,
To rive what Goth, and Turk, and Time hath spared:
Cold as the crags upon his native coast,
His mind is barren and his heart is hard,
Is he whose head conceived, whose hand prepared,
Aught to displace Athena's poor remains:
Her sons too weak the sacred shrine to guard,
Yet felt some portion of their mother's pains,
And never knew, till then, the weight of Despot's chains.

What! shall it e'er be said by Britich tongue,
Albion was happy in Athena's tears?
Though in thy name the slaves her bosom wrung,
Tell not the deed to blushing Europe's ears;
The ocean queen, the free Britannia, bears
The last poor plunder from a bleeding land:
Yet, she, whose gen'rous aid her name endears,
Tore down those remnants with a harpy's hand,
Which envious Eld forbore, and tyrants left to stand.

Where was thine Aegis, Pallas! that appall'd
Stern Alaric and Havoc on their way?
Where Pileus'son? whom Hell in vain enthrall'd,
His shade from Hades upon that dread day
Bursting to light in terrible array!
What! could not Pluto spare the chief once more,
To scare a second robber from his prey?
Idly he wander'd on the Stygian shore,
Nor now preserved the walls he loved to shield before.

Cold is the heart, fair Greece! that looks on thee,
Nor feels as lovers o'er the dust they loved;
Dull is the eye that will not weep to see
Thy walls defaced, thy mouldering shrines removed
By British hands, which it had best beloved

To guard those relics ne'er to be restored.
 Curst be the hour when from their isle they roved
 And once again thy hapless bosom goared,
 And snatch'd thy shrinking Gods to northern climes abhorr'd ⁶¹.

Ἡ ἔννοια τῶν ἀνωτέρω στίχων τοῦ λόρδου Βύρωνος κατ' ἐλευθέραν μεταφρασιν ἔχει ὡδε.

«Ἀλλὰ τίς ἐξ ὅλων τῶν ἀρπάγων τοῦ ἱεροῦ, τοῦ ὑψουμένου ἐκεῖ, ὅπου ἡ Παλλὰς ἐβράδυνεν ὀκνοῦσα νὰ καταλίπη τὸ τελευταῖον λείψανον τῆς ἀρχαίας βασιλείας της — τίς ἦτο ὁ ἔσχατος, ὁ χεῖριστος, ὁ κτηνώδης συλητής; Αἰσχύνθητι, Καληδονία, ὅτι ἡδύνατο αὐτὸς υἱὸς σου νὰ εἶναι! Ἀγγλία, χαίρω ὅτι τέκνον σὸν αὐτὸς δὲν ἦτο. Οἱ ἄνδρες σου οἱ ἐλεύθεροι πρέπει νὰ φεῖδωνται τῶν ποτε ἐλευθέρων. Καὶ ὅμως ἐβεβήλωσαν ἓνα μετὰ τὸν ἄλλον τοὺς ἐδῶ περιλύπους σηκούς, καὶ νῦν ἀποκομίζουν τοὺς βωμοὺς διὰ θαλάσσης, τῆς πολλάκις ἐναντιουμένης ^{61α}.

⁶¹ Ἐν τῷ ἀρχικῷ χειρογράφῳ τοῦ ποιητοῦ ὑπάρχουσι μεταξὺ τῆς 13ης καὶ τῆς 14ης στροφῆς καὶ αἱ ἐξῆς δύο, αἵτινες παρελείφθησαν ἐν τῷ δημοσιευθέντι κειμένῳ, ἀλλ' αἵτινες συνδέονται στενῶς μετὰ τινων τῶν ἐν τοῖς πρόσθεν κεφαλαίοις εἰρημένων.

Come, then, ye classic Thanes of each degree,
 Dark Hamilton and sullen Aberdeen,
 Come pilfer all the Pilgrim loves to see,
 And that yet consecrates the fading scene;
 Oh! better were it ye had never been,
 Nor ye, nor Elgin, nor that lesser wight
 The victim sad of vase — collecting spleen,
 House — furnisher withal, one Thomas hight,
 Than ye should tear one stone from wrong'd Athena's site.

Or will the gentle Dilettanti crew
 Now delegate the task to digging Gell,
 That mighty limner of a bird's — eye view,
 How like to Nature let his volumes tell;
 Who can with him the folio's limits swell
 With all the Author saw, or said he saw?
 No boaster he, nor impudent and raw,
 His pencil, pen, and shade, alike without a flaw.
^{61α} Ὑπαινίσσεται τὸ ναυάγιον τοῦ Μέντορος.

» Ἀλλὰ τὸ πάντων χεῖριστον εἶναι ἡ ἀγεννὴς τοῦ Νεοπίκτου ^{61β} καύχῃσις ὅτι κατέστρεψεν ὅσα ὁ Γότθος, ὁ Τοῦρκος καὶ ὁ χρόνος ἐφείσθησαν. Ψυχρὸς, ὥς ὁ κρημνὸς τῆς γενετείρας τοῦ ἀκτῆς, διάνοιαν ἔχων ξηρὰν καὶ σκληρὰν καρδίαν, εἶναι ἐκεῖνος, οὗ ὁ νοῦς συνέλαβε καὶ ἡ χεὶρ ἠτοίμασε τὴν μετατόπισιν τῶν πτωχῶν τῆς Ἀθηνᾶς λειψάνων. Τὰ τέκνα τῆς, ἀνίσχυρα νὰ φρουρήσωσι τὸν ἱερὸν σηκόν, συμμετέσχον τοῦ πόνου τῆς μητρός, καὶ πρότερόν ποτε δὲν ἠσθάνθησαν, ὅσον νῦν, ὅλον τὸ βάρος τῶν ἀλύσεων τοῦ δεσπότη.

» Πῶς! Θὰ ἐκστομίση ποτὲ Βρεττανοῦ γλῶσσα ὅτι ἡ Ἀλβιὼν ἐπέχαιρε τῆς Ἀθηνᾶς θρηνούσης; Εἰ καὶ ἐν ὀνόματί σου (ὦ Ἀλβιὼν) τὰ ἀνδράποδα ἐσπάραξαν τὰ στήθη τῆς, μὴ διηγηθῇ τίς ποτε εἰς ὧτα Εὐρώπης ἐρυθριώσης ὅτι ἡ ἀνασσα τῶν θαλασσῶν, ἡ ἐλευθέρα Βρεττανία, ἀποκομίζει τὴν ἐσχάτην πτωχὴν λείαν ἀπὸ χώραν αἰμοσταγῇ. Καὶ ὅμως αὐτή, ἥς ἡ (πάντοτε) γενναία ἀντίληψις (τῶν δυναστευομένων) καθιστᾷ τὸ ὄνομά τῆς ἀγαπητόν, κατεκρήμνισε μὲ χεῖρα Ἀρπυίας τὰ λείψανα ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων ἐφείσθη ὁ φθόνος τοῦ χρόνου καὶ ὁ τύραννος ἄφησεν ὀρθά.

» Ποῦ ἦτο, ὦ Παλλὰς, ἡ αἰγίς σου, ἡ καταπλήξασα τὸν τραχὺν Ἀλάριχον καὶ τὴν πανωλεθρίαν τῆς ἐπιδρομῆς του; Ποῦ ὁ υἱὸς τοῦ Πηλέως, ὃν ὁ Ἄδης μάτην ἐδέσμευεν; Ἡ σκιά του τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὴν φοβεράν ἐξ Ἄδου ἐξέλαμψεν εἰς φῶς μὲ τρομερὰν παράταξιν. Πῶς; Δὲν ἦτο ἄρα δυνατόν ὁ Πλούτων ν' ἀφήσῃ τὸν ἥρωα ἐλεύθερον καὶ πάλιν, ἵνα λυτρώσῃ τὸ θῦμα ἀπὸ τὸν δεύτερον τοῦτον ληστήν; Ἀπρακτος ἐπλανᾶτο εἰς τὴν ὄχθην τῆς Στυγός, χωρὶς νὰ σώσῃ τὰ τείχη, ἅτινα ἠρέσκετο ἄλλοτε νὰ ὑπερασπίζῃ ^{61γ}.

» Ψυχρά, ὦ Ἑλλάς λατρευτή, εἶναι ἡ καρδία ἐκείνου, ὅστις ἀτενίζων πρὸς σέ δὲν αἰσθάνεται ὅ,τι (αἰσθάνεται) ὁ βλέπων τὴν κόνιν ἐκείνης, ἦν ἡγάπα. Θαμβὸς εἶναι ὁ ὀφθαλμὸς ὁ μὴ δακρύων, ἐνῶ τὰ τείχη σου κρημνίζονται καὶ τὰ εὐρωτιῶντα ἱερά σου διαρπάζονται ὑπὸ χειρῶν Βρεττανῶν, εἰς οὓς ἤρμοξε μᾶλλον νὰ φρουρῶσι τὰ λείψανα ταῦτα, ἅτινα ποτὲ δὲν θ' ἀποδοθῶσι. Κατηραμένη ἡ ὥρα, ὅτε ἐκ τῆς νήσου των πλανώμε-

^{61β} Οἱ Πίκτοι, ἀρχαία τῆς Σκωτίας φυλή.

^{61γ} Λέγει περὶ τῶν μυθευομένων, ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς κατεφόβισαν κατ' ὄναρ τὸν Ἀλάριχον καὶ ἀπέτρεψαν αὐτόν τῆς δηώσεως τοῦ Παρθενῶνος.

νοι ἐπλήγωσαν καὶ πάλιν τὰ δυστυχῇ σου στήθη καὶ ἤρπασαν τοὺς σοὺς θεούς, τοὺς ἀποστέργοντας τὸ ἀπεχθὲς βόρειον κλίμα».

Αἱ στροφαὶ αὗται καὶ μάλιστα ἡ πρώτη καὶ ἡ τελευταία, αἵτινες συνεκίνησαν εἰς δάκρυα, ὡς λέγεται, τὴν περίφημον ἠθοποιὸν Sarah Siddons (1755-1831) ἀτενίζουσιν⁶² πρὸς τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα λείψανα, μένουσιν ἀλησμόνητοι καὶ κλασσικαί. Πολλάκις ἤκουσα Ἀγγλους ἀπαγγέλλοντας αὐτάς. Οὐδεὶς Ἑλλήν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐκφράσῃ τὸν πόνον τῆς ψυχῆς του πιστότερα ἢ ἀξιопρεπέστερα. Προσέθηκε δὲ ὁ ποιητὴς πρὸς πίστωσιν καὶ ἐρμηνείαν τῶν ἐπῶν του δύο μακρὰς ὑποσημειώσεις καταγγέλλων τὸν Λουζιέρην ὡς ὄργανον τῆς καταστροφῆς μνημείων, αἵτινα καὶ ὁ χρόνος καὶ ἡ βαρβαρότης εἶχον σεβασθῇ. Οἰκτίζει τὰς ἐπὶ τοῦ πτώματος τῶν Ἀθηναίων ἐριδας τῶν ἀρπάγων Λουζιέρη καὶ Φωβὲλ καὶ δὲν εὐρίσκει ἐπίθετον ἱκανὸν νὰ στιγματίσῃ τῆς ἐξοντώσεως ἐκείνης τοὺς δράστας, ὧν τὰ ὀνόματα οὐδεὶς δύναται νὰ προφέρῃ ἄνευ βδελυγμοῦ. Ὑπαινίσσεται καὶ ἄλλων τὰς ἀνόμους ἀνασκαφὰς καὶ τοῦ Ἀβερδὴν, ὅσας οὗτος ἐνήργει διὰ τοῦ προστατευομένου του Γροπίου, μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου εὐτραπέλως παίζει (Gropius — to grope = ψηλαφεῖν). Οὐδὲ τοῦ βοεβόδα τὴν δωροδοκίαν λησμονεῖ, ἀλλὰ καὶ ἄλλα παρενείρει πάννυ χαριέντως.

«Τὸ θέατρον τοῦτο ἐρίδων ἄλλοτε μεταξὺ πανισχύρων φατριῶν . . . ἐγένετο νῦν ἡ σκηνὴ εὐτελῶν ῥαδιουργιῶν καὶ ἀδιακόπων ταραχῶν μεταξὺ τῶν διαπληκτιζομένων πρακτόρων Βρεττανῶν τινων εὐπατριδῶν. Αἱ ἄγριαι ἀλώπεκες, αἱ γλαῦκες καὶ οἱ ὄφεις, οἱ ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς Βαβυλῶνος, ἦσαν βεβαίως ἦττον ἐξευτελιστικὰ ὄντα ἢ συγκάτοικοι τοιοῦτοι. Οἱ Τοῦρκοι δύνανται νὰ δικαιολογῶσι τὴν τυραννίαν των ὡς κατακτηταί, οἱ δὲ Ἕλληνες ὑπέκνησαν εἰς τὰς τύχας τοῦ πολέμου, ὡς τοῦτο δύναται νὰ συμβῇ καὶ εἰς τοὺς ἀνδρειοτάτους τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ «πῶς ἔπесαν δυνατοὶ» (Β' Βασιλ. α', 19), ἀφοῦ δύο ζωγράφοι διαμφισβητοῦσι τὸ προνόμιον τοῦ λαφυραγω-

⁶² Ἀναφέρει καὶ ὁ Ἑλγιν ἐν τῷ Ὑπομνήματι (*Memoir*, p. 42) ὅτι ἡ θεὰ τῶν γλυπτῶν «τόσον καθήλωσε καὶ συνετάραξε τὸ αἶσθημα τῆς κυρίας Siddons, τοῦ καυχήματος τούτου τῆς θεατρικῆς τέχνης, ὥστε ἔφερε δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς της» (so rivetted and agitated the feelings of Mrs Siddons, the pride of theatrical representation, as actually to draw tears from her eyes). Καὶ ὁ Clarke (II, 484), ἐπαναλαμβάνων ταῦτα, ἐπιλέγει «καὶ τίς δύναται νὰ ἀπορήσῃ περὶ συγκινήσεως τοιαύτης;» (and who marvels at such emotion?)

γῆσαι τὸν Παρθενῶνα καὶ θριαμβεύει πότε ὁ εἷς καὶ πότε ὁ ἄλλος ἀναλόγως τῆς ἐννοίας· τῶν ἀλληλοδιαδόχων φερμανίων! Ὁ Σύλλας ἠδυνήθη μόνον νὰ τιμωρήσῃ, ὁ Φίλιππος μόνον νὰ ὑποτάξῃ, ὁ Ξέρξης μόνον νὰ κατακαύσῃ τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἐπέπρωτο οὐτιδανός τις ἀρχαιολόγος καὶ οἱ ἄθλιοι αὐτοῦ πράκτορες νὰ καταστήσωσι τὴν πόλιν περιφρονητὴν, ὅπως αὐτὸς καὶ αἱ ἀσχολίαι του εἶναι ἄξιαι περιφρονήσεως».

(Καὶ πάλιν). «Τὴν στιγμὴν ταύτην (τῇ 3ῃ Ἰανουαρίου 1810) πάρεξ τῶν εἰς Λονδίνον ἤδη ἀποκομισθέντων Ὑδραϊκὸν πλοῖον εὐρίσκεται εἰς Πειραιᾶ νὰ παραλάβῃ ὅ,τι ἄλλο λείψανον. Οὕτω, καθὰ ἤκουσα νεαρόν τινα Ἑλληνα νὰ λέγῃ ἀπὸ κοινοῦ μὲ πολλοὺς τῶν συμπατριωτῶν του — διότι, εἰ καὶ καταβεβλημένοι, βαθέως συναισθάνονται τὰ τῆς καταστάσεως ταύτης — «κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἃς καυχᾶται ὁ λόρδος Ἐλγιν ὅτι κατηρείπωσε τὰς Ἀθήνας». Ἰταλὸς ζωγράφος ἐκ τῶν διακεκριμένων ὀνόματι Λουζιέρης εἶναι ὁ πράκτωρ τῆς ἐξολοθρεύσεως ταύτης καί, ὥς ὁ Βέρρης, ὅστις ἤσκει τὸ αὐτὸ ἔργον ἐν Σικελίᾳ, ἀπεδείχθη ἱκανώτατον ὄργανον τῆς δηλώσεως. Μεταξὺ τοῦ καλλιτέχνου τούτου καὶ τοῦ Γάλλου προξένου Fauvel, ὅστις θέλει νὰ περισώσῃ τὰ λείψανα διὰ τὴν ἰδικήν του κυβέρνησιν, ὑφίσταται νῦν βιαία ἔρις περὶ κάρρου τινός, χρησιμεύοντος εἰς μεταφορὰν τῶν λειψάνων, τοῦ ὁποίου τὸν τροχὸν (εἴθε νὰ κατασυνετρίβοντο ἀμφοτέρω ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τροχοῦ) κατεκράτησεν ὁ πρόξενος, ὁ δὲ Λουζιέρης παρεπονέθη τῷ βοεβόδα περὶ τούτου. Ὁ λόρδος Ἐλγιν ἐπέτυχε μεγάλως ἐκλέξας τὸν Λουζιέρην. Κατὰ τὴν (μέχρι τοῦδε) δεκαετὴ του ἐν Ἀθήναις διαμονὴν οὐδέποτε ἔσχε τὴν περιέργειαν νὰ προβῇ μέχρι Σουνίου, εἰ μὴ ὅτε μᾶς συνώδευσε κατὰ τὴν δευτέραν ἡμῶν ἐκδρομήν. Ὅπωςδὴποτε τὰ ἱχνογραφήματά του ἀκόμη, καὶ ὥς νῦν ἔχουσιν, εἶναι ὠραιότατα, ἀλλὰ σχεδὸν πάντα ἡμιτελῆ. Ἐνόσφ αὐτὸς καὶ οἱ πάτρωνές του περιορίζονται εἰς τὸ νὰ δοκιμάζωσι μετὰλλια, νὰ διατιμῶσι δακτυλιολίθους, νὰ εἰκονίζωσι στύλους καὶ τὰ τοιαῦτα, αἱ μικραὶ τῶν αὐτῶν μωραὶ εἶναι τόσον ἀβλαβεῖς, ὅσον ἡ θήρα ἐντόμων ἢ ἀλωπέκων, αἱ πρωτόπειροι δημηγορίαι, αἱ ἀμαξοδρομίαι καὶ ἄλλαι τοιαῦται διασκεδάσεις. Ἀλλ' ὅταν ἀποκομίζουν τρία ἢ τέσσαρα φορτία πλοίων ἐκ τῶν πολυτιμοτάτων καὶ ὀγκωδεστάτων λειψάνων, τὰ ὅποια ὁ χρόνος καὶ ἡ βαρβαρότης κατέλιπον εἰς τὴν μάλλον ἀδικηθεῖσαν καὶ μάλλον ὀνομαστήν τῶν πόλεων· ὅταν καταστρέφουν ματαίως προσπαθοῦντες νὰ κατασχίσουν καὶ καταβιβάσουν ἔργα, τὰ ὅποια ἐθαύμασαν οἱ αἰῶνες, οὐδένα γνωρίζω σκοπὸν δυνάμενον νὰ συγχωρήσῃ καὶ οὐδὲν

ὄνομα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ κατονομάσῃ τὴν ἀγεννεστάτην ταύτην καταστροφὴν. Τῶν κατὰ τοῦ Βέρρη καταγγελλομένων οὐκ ἐλάχιστον ἦν ὅτι ἐλαφρυγώγησε τὴν Σικελίαν, καθ' ὃν τρόπον τὸν ἐμιμήθησαν νῦν οἱ ἐν Ἀθήναις. Ἡ δὲ ἀνευθυνότης αὐθάδειά των δὲν ἠδύνατο νὰ προβῇ πέρα τῆς προσκολλήσεως τοῦ ὀνόματος αὐτῶν ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Ἀκροπόλεως. Ἀφ' ἐτέρου ἡ ἀκόλαστος καὶ ματαία φθορὰ ὅλης τῆς σειρᾶς τῶν ἀναγλύφων ἐνὸς τμήματος τοῦ ναοῦ δὲν θ' ἀφήσῃ ποτὲ θεατὴν τῆς ζημίας νὰ προσφέρῃ ἄνευ ἀποτροπιασμοῦ τὸ ὄνομα ἐκεῖνο. Περὶ τῶν πραγμάτων τούτων ἀποφαίνομαι ἀμερολήπτως. Δὲν εἶμαι συλλέκτης οὐδ' ἐραστὴς συλλογῶν· ὅθεν οὐδ' ἐφάμιλλος αὐτῶν· ἀλλ' ἐκ νεότητος ἔχω καίποιαν προκατάληψιν ὑπὲρ Ἑλλάδος καὶ φρονῶ ὅτι ἡ τιμὴ τῆς Ἀγγλίας δὲν προσβιβάζεται δι' ἀρπαγῶν εἴτε ἐν Ἰνδίαις εἴτε ἐν Ἀττικῇ. Ἐτερός τις εὐγενὴς λόρδος προσηνέχθη καλλίτερα τούτων, διότι ἐπεχείρησεν ὀλιγώτερα. Ἀλλ' ἄλλοι τινὲς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον εὐγενεῖς, πάντες ὅμως «ἐντιμοὶ ἄνδρες», ἔπραξαν ἄριστα· διότι μετὰ πολλὰς ἀνασκαφὰς καὶ πολλοὺς ἀναθεματισμούς, πολλὰς δωροδοκίας τοῦ βοεβόδα, ὑπονομεύσεις καὶ ἀντιδράσεις οὐδὲν ἀπολύτως κατώρθωσαν. Πολλὴ ἐξηντλήθη μελάνη, πολὺς ἔρρευσεν οἶνος καὶ ἐκινδύνευσεν νὰ ἐπέλθῃ αἱματοχυσία . . . !»⁶⁸.

“ «This theatre of contention between mighty factions . . . is now become a scene of petty intregue and perpetual disturbance between the bickering agents of certain British nobility and gentry. «The wild foxes and owls and serpents in the ruins of Babylon» were surely less degrading than such inhabitants. The Turks have the plea of conquest for their tyranny, and the Greeks have only suffered the fortune of war, incidental to the bravest; but how are the mighty fallen when two painters contest the privilege of plundering the Parthenon, and triumph in turn, according to the tenor of each succeeding firman! Sylla could but punish, Philip subdue, and Xerxes burn Athens; but it remained for the paltry antiquarian and his despicable agents, to render her contemptible as himself and his pursuits.

(Καὶ πάλιν). At this moment (January 3, 1810), besides what has been already deposited in London, an Hydriot vessel is in the Pyraeus to receive every possible relic. Thus, as I heard a young Greek observe, in common with many of his countrymen — for, lost as they are, they yet feel on this occasion — thus may Lord Elgin boast of having ruined Athens. An Italian painter of the first eminence, named Lusieri, is the agent of devastation; and like the Greek *finder* of Verres in Sicily, who followed the same profession, he has proved the able instrument of plunder. Between this artist and the French Consul Fauvel, who wishes to rescue the remains

κς') Ἡ Ἀρχὴ τῆς Ἀθηνᾶς.

Ἐκ τοῦ σημειώματος τούτου καὶ ἐκ τῆς ζωνρότητος τῶν προηγηθεισῶν στροφῶν δῆλον εἶναι ὅτι ὁ Βύρων εἶχε παρακολουθήσει μετὰ προσοχῆς τὰ ἐν τῇ Ἀκροπόλει διαπραττόμενα. Ὅθεν παράδοξον θὰ ἦτο, ἂν ἀνέβαλλε μέχρι τῆς εἰς Ἀγγλίαν ἐπανόδου του νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἀγανάκτησίν του. Ἀλλὰ γνωρίζομεν ὅτι ἡ περιιάλητος *Κατάρτα τῆς Ἀθηνᾶς*, εἰ καὶ δημοσιευθεῖσα ὁλόκληρος πολὺ βραδύτερον, τῷ 1828, ἦτοι τέσσαρα ὅλα ἔτη μετὰ τὸν θάνατόν του, ἐποιήθη ἐν Ἀθήναις, μεσοῦντος Μαρτίου τοῦ 1811, κατὰ

for his own government, there is now a violent dispute concerning a car employed in their conveyance, the wheel of which — I wish they were both broken upon it! — has been locked up by the Consul, and Lusieri has laid his complaint before the Waywode. Lord Elgin has been extremely happy in his choice of Signor Lusieri. During a residence of ten years in Athens, he never had the curiosity to proceed as far as Sunium (now Cape Colonna), till he accompanied us in our second excursion. However, his works, as far as they go, are most beautiful: but they are almost all unfinished. While he and his patrons confine themselves to tasting medals, appreciating cameos, sketching columns, and cheapening gems, their little absurdities are as harmless as insect or fox-hunting, maiden speechifying, barouche-driving, or any such pastime; but when they carry away three or four shiploads of the most valuable and massy relics that time and barbarism have left to the most injured and most celebrated of cities; when they destroy, in a vain attempt to tear down those works which have been admiration of ages, I know no motive which can excuse, no name which can designate the perpetrators of this dastardly devastation. It was not the least of the crimes laid to the charge of Verres, that he had plundered Sicily, in the manner since imitated at Athens. The most unblushing impudence could hardly go farther than affix the name of its plunderer to the walls of the Acropolis; while the wanton and useless defacement of the whole range of the basso-relievos, in one compartment of the temple, will never permit that name to be pronounced by an observer without execration. On this occasion I speak impartially: I am not a collector or admirer of collections, consequently no rival; but I have some early prepossession in favour of Greece, and do not think the honour of England advanced by plunder, whether of India or Attica. Another noble Lord has done better, because he has done less: but some others, more or less noble, yet «all honourable men», have done best, because, after a deal of excavation and execration, bribery to the Waywode, mining and countermining, they have done nothing at all. We had such ink shed, and wine shed, which almost ended in bloodshed...!

τὴν ιδιόχειρον τοῦ Βύρωνος χρονολόγησιν «Athens, Capucines Convent, March 12 and March 17, 1811». Ἀνέστειλε δὲ τὴν δημοσίευσιν, ὥς ὁ φίλος καὶ βιογράφος αὐτοῦ, ὁ Th. Moore (I. 352), λέγει, τῇ παρεμβάσει φίλων τινῶν τοῦ λόρδου Ἐλγιν ἢ τῇ αἰτήσει αὐτοῦ τοῦ ἰδίου⁶⁴, ὅστις ἐφοβεῖτο τὴν ὀλεθρίαν διὰ τὰ συμφέροντά του ἐντύπωσιν, ἣν θὰ ἐνεποίει νέα (μάλιστα μετὰ τὰ ἐν τῷ Child Harold στιχουργηθέντα) καταγγελία ἐκ μέρους τοῦ δημοτικωτάτου καὶ λατρευομένου τότε ποιητοῦ. Καὶ εἶχε δίκαιον· διότι ἡ δραματικὴ δύναμις καὶ ἡ καταθέλγουσα καλλιέργεια τοῦ ποιήματος τούτου εἶναι ἀκατάσχετος. Ἡ Ἀθηνᾶ, μεγαλοπρεπής, ἐπιβλητικὴ, ἀλλὰ μεμωλωπισμένη καὶ ἔνδακρος, ἐμφανίζεται αἴφνης τῷ ποιητῇ καὶ λέγει αὐτῷ·

O mortal, look around!

Lo here, despite of war and wasting fire,

⁶⁴ Φαίνεται ὅτι αὐτὸς ὁ Ἐλγιν ἐπέστειλε τῷ Βύρωνι ἐκλιπαρῶν ἔλεος· διότι ὁ Hamilton γράφων τῷ Ἐλγιν ἐπιστρέφει ὡς εἶχε λάβει παρ' αὐτοῦ ἐπιστολὰς τοῦ Βύρωνος (αἵτινες, εἰρησθῶ, ἐγένοντο ἔκτοτε ἀφαντοί) καὶ προσπαθεῖ (τῇ 2ῃ Αὐγούστου 1811) νὰ τὸν καθησυχάσῃ περὶ τῆς ζημίας, ἣν ἠδύναντο νὰ τῷ προξενήσουν αἱ ἐπιθέσεις τοῦ ποιητοῦ. «Σὰς ἐκφράζω πολλὰς εὐχαριστίας διὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ λόρδου Βύρωνος, τὰς ὁποίας ἐγκλείστως ἐπιστρέφω. Δὲν τὸν θεωρῶ πολὺ ἐπικίνδυνον ἐχθρὸν μὲ τὴν μελετωμένην ἐπίθεσίν του· καὶ πολὺ θὰ ἀπορήσω, ἂν αἱ κατηγορίαι του δι' ὅσα ἐπράξατε δὲν μετατραπῶσιν εἰς φιλικωτάτην ἐκ μέρους του ἐκδούλευσιν. Θὰ κινήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ, θὰ διεγείρῃ κοινὴν περιέργειαν, τὸ δὲ ἀληθὲς συμφέρον τοῦ τόπου καὶ ἡ ἀξία τῶν ὑμετέρων προσπαθειῶν θὰ γίνουν γνωστὰ καὶ θὰ ἐκτιμηθῶσι, καθ' ὅσον γίνονται γνωστότερα». (I return you many thanks for the perusal of Lord Byron's letters, which are herewith enclosed. I do not consider him a very formidable enemy in his meditated attack, and I shall be very much surprised if his attack on what you have done do not turn out one of the most friendly acts he could have done. It will create an interest in the public, excite curiosity, and the real advantage to the country, and the merit of your exertions will become more known, and felt as they are more known). Οὐδ' ἄλλοδαπὸς τις ἠδύνατο νὰ προὔποθέσῃ τοιαύτην ἀναισθησίαν ἐκ μέρους τοῦ Ἀγγλικοῦ κοινοῦ. Ἀλλ' ἴσως ὁ Hamilton δὲν εἶχεν ἀναγνώσει ἀκόμη τὴν *Κατάραν τῆς Ἀθηνᾶς*. Ἀκριβέστερον σταθμίζει τὴν δριμύτητα τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Βύρωνος ὁ ἐν *Edinburgh Review* (Φεβρουάριος 1812, σ. 473) ἐπικρίνων καὶ χαρακτηρίζων τὸ ποίημά του ὡς «λυσσαλέαν καὶ ὑπέρμετρον ὕβριστικὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ λόρδου Ἐλγιν διὰ τὴν σύλησιν τῆς πεπτωκυίας πόλεως» (a furious and unmeasured invective on Lord Elgin for his spoliation of the fallen city).

I saw successive tyrannies expire;
Scaped from the ravages of the Turk and the Goth,
Thy country sends a spoiler worse than both!

* * * *

Know Alaric and Elgin did the rest,
That all may learn from whence the plunderer came,
The insulted wall sustains his hated name.
For Elgin's fame thus grateful Pallas pleads—
Below, his name—above, behold his deeds,
Be ever hail'd with equal honour here,
The Gothic Monarch and the Pictish Peer.

* * * *

Another name with his pollutes my shrine,
Behold where Dian's beams disdain to shine.
Mortal! (the blue ey'd maid resum'd) once more,
Bear back my mandate to thy native shore.
Though fallen, alas! this vengeance still is mine,
To turn my counsels far from lands like thine;
Hear then in silence Pallas' stern behest,
Hear and believe, for Time shall tell the rest.

* * * *

Erostratus and Elgin e'er shall shine,
In many a branding page and burning line!
Alike condemn'd for aye to stand accurs'd—
Perchance the second viler than the first:
So let him stand thro' ages yet unborn,
Fix'd statue on the pedestal of scorn!

‘Η ἐπομένη ἔμμετρος μετάφρασις ἀποδίδει ὅπως ὁπότε πιστῶς τὸν νοῦν
τοῦ ποιητοῦ.

Θνητέ! . . . τὸ βλέμμα στρέψον πέριξ
καὶ θὰ σοὶ εἴπῃ διατί τοῦ οἴκου μου ἡ πτέρυξ.
Ἰδού! ἐδῶ μετὰ πολλοὺς πολέμους καὶ θυσίας
ἐσβέσθη διαδοχικῶς τὸ πῦρ τῆς τυραννίας
κ' ἐκ τῶν χειρῶν διέφυγε Γότθων καὶ Τούρκων ἔτι
τὸ τέμενός μου, ἀλλὰ εἰς, χείρων αὐτῶν προσέτι
ἐπῆλθεν ἐκ τῆς χώρας σου συλήσας τὸν ναόν μου.

Ἐλγῖνος καὶ Ἀλάριχος μένουν εἰς τὴν αἰσχύνην.
 Ὅπως οἱ πάντες μάθωσι ποίαν πατρίδα εἶχε,
 τὸ τοῦ Ἐλγίνου ὄνομα ὁ τοῖχος τὸ κατεῖχε.
 Τὴν φήμην του ὥς Ἀθηνᾶ εὐγνωμονοῦσα λέγω
 ὅτι τὰ ἔργα του λαλοῦν, κ' ἐκεῖνον καταλέγω
 εἰς τοὺς ληστὰς· κ' ἰσότιμος τοῦ Γότθου τοῦ βαρβάρου
 εἶναι ὁ Πίκτων εὐγενής, ὁ κλέπτης τοῦ μαρμάρου.

Κ' ἔν ἄλλο ὄνομα ἐδῶ μολύνει τὸν βωμόν μου.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο, διότι ὁ Ἐλγιν εἶχε τὴν ματαιότητα καὶ ἀφροσύνην νὰ χαράξῃ ἐπὶ ἑνὸς τῶν κιόνων τοῦ Παρθενῶνος τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ τὸ τῆς συζύγου του, ἦν βραδύτερον διεξεύχθη κατόπιν σκανδάλου. Καὶ ἐδῶ ὑποσημειοῖ ὁ ποιητής. «Τὸ ὄνομα τοῦ εὐγενοῦς λόρδου καὶ τὸ ὄνομά τινος, μὴ φέροντος πλεόν αὐτό, εἶναι ἐπιφανῶς κεχαραγμένα ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος· ὑπεράνω, οὐχὶ πολὺ μακρὰν αὐτῶν, ὑπάρχουσι τὰ τεθραυσμένα λείψανα ἀναγλύφου καταστραφέντος κατὰ τὴν ἀπόπειραν τῆς ἀπαγωγῆς αὐτοῦ» ^{64a}. Μετὰ δὲ τὰ ἀνωτέρω ἔπονται αἱ θαυμάσαι αὗται ἀποστροφαί.

Θνητέ! (πάλιν ἐφώνησεν ἡ κόρη ἡ γλαυκῶπις),
 ὅταν εἰς τὴν πατρίδα σου τοῦ πλοίου σου ἡ τρόπις
 σὲ φέρῃ, τὸ παράγγελμα αὐτό μου νὰ κομίσης.
 Εἰ καὶ πεσοῦσα, φεῦ! ποτέ, ποτὲ νὰ μὴ νομίσης
 ὅτι ἱκανοποιήσιν ἐγὼ δὲν θὰ ζητήσω
 τῶν φώτων τῆς φρονήσεως τὴν γῆν σας θὰ στερήσω.
 Ἄκουσον τώρα ἐν σιγῇ στυγνὸν τὸ κέλευσμά μου
 καὶ πίστευσον, θὰ πληρωθῇ πιστῶς τὸ θέλημά μου.

Κ' ἡ μνήμη του ἐφάμιλλος, στυγερωτέρα ἴσως,
 τοῦ Ἡροστράτου τοῦ δεινοῦ εἰς στυγεράν μανίαν,
 νὰ φλέγεται εἰς φλογερῶν βασάνων τὴν ἀνίαν.
 Ἐπὶ τοῦ βάθρου ἄγαλμα τῆς χλεύης τῶν αἰώνων
 ὅς ἴσταται διὰ παντὸς μέχρι μελλόντων χρόνων.

^{64a} His lordship's name and that of one who no longer bears it, are carved conspicuously on the Parthenon; above, in a part no far distant, are the torn remnants of the basso relievos, destroyed in a vain attempt to remove them.

κζ') Περιπέτεια τοῦ ποιήματος τούτου.

Τὸ περιάλητον καὶ δι' ἡμᾶς ἀλησμόνητόν τοῦτο ποιημάτιον ὑπέστη τόσας περιπετείας, ὅσας σχεδὸν καὶ ὁ ποιητὴς αὐτός. Πρὸ τῆς ὑπὲρ τοῦ "Ελγιν μεσολαβήσεως ὁ Βύρων εἶχεν ἐμπιστευθῇ τὸ χειρόγραφον τῷ ἐκδότῃ Cawthor, ἵνα ἐκτυπωθῇ ὁμοίως μὲ τὸν ὑπὸ τοῦ John Murray δημοσιευθέντα *Child Harold* εἰς 4^{ον} σχῆμα. Τινὰ ἀντίτυπα μὲ ἀτελὲς τὸ κείμενον ἐφάνησαν τῷ 1812, τεθέντα εἰς κυκλοφορίαν ὑπὸ ἑτέρου τινὸς ἐκδότου, τοῦ Davis, ἄγνωστον ἂν ἐν γνώσει ἢ ἐγκρίσει τοῦ Βύρωνος, ὅστις ὅμως εἶχε τότε συναινέσει νὰ ἀναστείλῃ τὴν δημοσίευσιν. Μετὰ τρία ἔτη, τῷ 1815, ὁλόκληρον τὸ ποίημα ἐδημοσιεύθη ἐν Φιλαδελφείᾳ τῆς Ἀμερικῆς ὑπὸ τοῦ ἐκδότου De Silva. Αἱ κλεψίτυποι ἐκδόσεις ἦσαν τότε συνηθέστατοι. Ἐγγραφε δὲ ὁ Βύρων (τῇ 6^ῃ Μαρτίου 1816) τῷ συνήθει αὐτοῦ ἐκδότῃ Murray διαμαρτυρόμενος ὅτι τὸ ποίημα δὲν ἦτο προωρισμένον εἰς δημοσίευσιν καὶ ἀπαρνούμενος τὰς κλεψιτύπους ἐκείνας ἐκδόσεις· «τὸ ἀπαρνοῦμαι ὡς κλαπέν καὶ καταχωρισθὲν εἰς ἄθλιόν τι καὶ ἐλεεινὸν περιοδικόν. Δὲν ἐπρόκειτο οὐδὲ πρόκειται νὰ δημοσιευθῇ»⁶⁵. Ἡ δημοσίευσις, ἣτις ἰδίως προεκάλεσε τὴν διαμαρτυρίαν του, ἦν ἡ ἐξ ἑκατὸν ἑνδεκα μόνον στίχων (ἐκ τῶν 312 τοῦ ὅλου ποιήματος) ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *The Malediction of Minerva, or the Athenian Marble Market* καὶ τὴν ὑπογραφὴν *Steropes* (Στερόπης, ὁ Κύκλωψ) ὡς δῆθεν τοῦ συγγραφέως, ἡ γενομένη ἐν τῷ *New Monthly Magazine*, τόμ. III, Ἀπρίλιος 1815. Ἀλλὰ πληρέστερον τὸ ποίημα ἐδημοσιεύθη καὶ ἐν τῇ 8^ῃ ἐκδόσει τῶν *Poems on his Domestic circumstances*, London 1816, W. Hone καὶ πολλάκις ἔκτοτε κλεψιτύπως. Τελείως δὲ πλήρες ἐδημοσιεύθη μόλις τῷ 1828 εἰς 8^{ον}.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι συναινέσας νὰ ἀναστείλῃ τὴν δημοσίευσιν καὶ ἀποκηρύττων τὰ κλεψίτυπα ὁ Βύρων ἀπηρνεῖτο ἢ ἀνεκάλει, ὅσα ἔγγραψε κατὰ τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ "Ελγιν. Ἔτη ἱκανὰ μετὰ ταῦτα ἐν ἐπιστολῇ τοῦ 1821 ἐπιμένει εἰς ὅσα εἶχε στιχουργήσει λέγων· «ἀντέτεινα καὶ θ' ἀντιτείνω πάντοτε εἰς τὴν λήστευσιν τῶν ἐν Ἀθήναις ἐρειπίων ὡς δῆθεν διδακτικῶν τῆς γλυπτικῆς παρ' Ἀγγλοῖς. Ἀλλὰ διατί ἀντέτεινα; Τὰ ἐρείπια ταῦτα εἶναι τόσον ποιητικὰ ἐν Piccadilly, ὅσον καὶ ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος. Ἀλλ' ὁ

⁶⁵ I desown it as stolen and published in a miserable and villanous copy in the Magazine. It was not, and is not for publication.

Παρθενῶν καὶ ὁ ὑπ' αὐτὸν βράχος εἶναι ἦττον ποιητικὸς ἄνευ τῶν λειψάνων ἐκείνων. Τοιαύτη εἶναι ἡ ποίησις τῆς τέχνης» ⁶⁶. Καὶ πάλιν ἐν τῇ 4^η ἐκδόσει τῶν *English Bards and Scotch Reviewers* προσθεῖς τὰς γραμμὰς ταύτας

Let Aberdeen and Elgin still pursue
The shade of fame through regions of virtue

ὑποσημειοῦ· Lord Elgin would fain persuade us that all the figures with and without noses, in his stoneshop, are the work of Phidias! Credat Judaeus!

Τῷ 1814 στιχουργῶν τὸν *Corsair* προέταξε τοῦ τρίτου ἔσματος τοὺς πρώτους 54 στίχους τῆς Ἀρᾶς. Χειρόγραφον δὲ τοῦ περιλαλήτου τούτου ποιήματος σφύζεται ἐν μόνον παρὰ τῷ Κόμητι Stanhope, ὅστις ἐξετύπωσε τῷ 1875 εἰς ὀλίγα ἀντίτυπα πανομοιότυπον τῶν πρώτων γραμμῶν μὲ ἰδικὰς του τινὰς παρατηρήσεις. Ἀντίτυπον ἐν τοῦ σπανιωτάτου τούτου φυλλαδίου εἰς 4^{ον} μικρόν, φέρον τὴν ἐξῆς δωρητικὴν ἐπιγραφὴν, «To Frances Countess of Waldegrave, with the editor's regards, 5 August 1875», ἀπόκειται ἐν τῷ Γενναδεῖω.

Μεταφράσεις ἑλληνιστὶ ὑπάρχουσι, καθ' ὅσον γνωρίζω, δύο, αἱ ἐξῆς.

Ἡ Ζουλέϊκα καὶ ἡ Κατάρρα τῆς Ἀθηνᾶς ποιήματα τοῦ Λόρδ Βύρων. Ἐν Ἀθήναις, 1837, τυπογραφεῖον Π. Μαντζαράκης. 16^{ον} σ. 94 (μεταφραστὴς ὑποσημειοῦται ἐν τέλει ὁ Ν. Μανδρικάρδης, ἐν Ζακύνθῳ 1 Μαρτίου 1837).

Λόρδου Βύρωνος, Ἡ Ἀρὰ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ στροφαὶ πρὸς Μουσουργίαν μεταφρασθὲν ἐκ τῆς Ἀγγλικῆς ἐμμέτρως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι αὐτοῦ ὑπὸ Ο. Ι. Ἰασονίδου. Ἀναδημοσιεύεται πλήρης μετ' ἐπιδιορθώσεων καὶ σημειώσεων. Ἀθήνησι 1888, 8^{ον}, σ. 16.

κη') Ἐπιγράμματα κατὰ τοῦ Ἑλγιν σκωπτικά.

Φαίνεται δὲ ὅτι τῷ ὄντι ἡ Ἀρὰ τῆς Ἀθηνᾶς παρηκολούθει τὸν Ἑλγιν, ὅστις παρὰ τὰ ἄλλα ἀτυχήματα, ὅσα ἀφηγήθημεν ἤδη, ἔπαθε κατὰ τὴν ἐν Γαλλίᾳ κράτησίν του καὶ πάθημα παραμορφῶσαν αὐτὸν ἔνεκα ἡμελημένης

⁶⁶ I opposed, and will ever oppose the robbery of ruins from Athens to instruct the English in sculpture; but why did I do so? The ruins are as poetical in Piccadilly as they were in the Parthenon; but the Parthenon and its rock are less so without them. Such is the poetry of art.

θεραπείας, καθὰ ἐπέστελλε (τῇ 9^ῃ Μαΐου 1806) τῷ Καλούτση ὁ ἐν Κερκύρα ἀντιπρόσωπος τῆς Ἀγγλίας Σπυρίδων Φορέστης. Πικρότερον τοῦ παθήματος ὑπῆρξε διὰ τὸν δυστυχῆ Σκῶτον τὸ περὶ τούτου ἐπίγραμμα·

Noseless himself, he brings home noseless blocks
To show at once the ravages of time and pox.

Ὁ δὲ Μηλιαράκης μᾶς διεφύλαξε τὴν εὐφυῶ, ὅσῳ καὶ δηκτικὴν ἑλληνιστὶ τοῦ ἐπιγράμματος διασκευὴν, πόνημα τοῦ διαπρεποῦς Ἑλληνιστοῦ Boissonade ἀνέκδοτον, ἀνακοινωθὲν δὲ τῷ Μηλιαράκῃ ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Αἰμιλίου Legrand.

Ἄρρινος αὐτὸς οἴκαδ' ἄρρινους φέρει
Λίθους, ἑναργῶς τοῖς θεωμένοις φωνῶν
Χρόνου τίς ἔστ' ἰσχύς, τῆς τε συφιλίδος.

Πρὸ τοῦ Boissonade ἕτερος ἀνώνυμος Ἑλληνιστὴς ἐφιλοτιμήθη νὰ στηλιτεύσῃ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἑλγιν. Ἐν Ἑρμῇ τῷ Λογίῳ τοῦ 1818, σ. 65 - 70, ἐν μεταφράσει ἄρθρου Γερμανοῦ τινος περὶ Ἀγγλικῆς φιλολογίας ἀπαντῶσι τὰ ἑξῆς. «Εἶναι γνωστὸν πόσον πικρῶς κατηγοροῦν τὸν Λόρδον Ἑλγῆνον οἱ ἴδιοι Ἀγγλοὶ καὶ κατ' ἐξοχὴν ὁ Λόρδος Βύρων καὶ ἄλλοι πολλοί, οἵτινες περιῆλθον νεωστὶ τὴν Ἑλλάδα. Οὗτοι ἐπονομάζουσιν αὐτὸν ῥητῶς ἀναίσχυντον κλέπτην λέγοντες τὰ ἑξ ἀμάξης κατ' αὐτοῦ». Εἰς ταῦτα ἡ σύνταξις Ἑρμοῦ τοῦ Λογίου ὑποσημειοῖ. «Οἱ Ἀγγλοὶ περιηγηταὶ δὲν ἔπαυσαν ἀπὸ τοῦ νὰ στηλιτεύωσι τὸν Λόρδον Ἑλγῆνον διὰ τὴν ἀρπαγὴν τῶν λειψάνων τῆς Ἑλληνικῆς εὐτεχνίας ὅχι βέβαια δι' εὐσπλαγχνίαν πρὸς τοὺς Ἑλληνας, ἀλλ' ἐπειδὴ περιερχόμενοι τὴν Ἑλλάδα δὲν δύνανται νὰ ἴδωσι ταῦτα τὰ θαυμάσια ἔργα τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν τόπον αὐτόν, ὅπου ἐγεννήθησαν, ὅπως εὐφρανθῶσι μὲ τὴν κατὰ τόπον θεὰν αὐτῶν ἀνταμειβόμενοι τρόπον τινὰ ὑπὲρ τῶν κόπων τῆς περιηγήσεως. Ὅθεν ἐσχάτως ὁ Ἀγγλος περιηγητὴς χιλίαρχος Ρ. Φ. ἐστιχούργησε τὸ παρὸν ἐπίγραμμα αἰνιττόμενος τὸ ὥρολόγιον, τὸ ὁποῖον ἐχάρισεν ὁ Λόρδος Ἑλγιν εἰς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν στήσας αὐτὸ ἐφ' ἑνὸς πύργου πρὸς ἀνταμοιβὴν τῶν μαρμάρων·

Δῶρον Ἀθηναίοις ἐπίτηδες ἔδωκε κάκιστος
κλέπτης, ὃς σεμνᾶς δῶμ' ἐσύλησε Θεᾶς·
τοῦ γὰρ ἀναιδεΐας αἰώνιον ἔστι τροπαῖον

πύργος, ὅπου στήκει σήματα λαμπρὰ Χρόνου·
 ὠρῶν γὰρ ποσάκις λιγύφθογγος ἀκούεται αὐδή,
 δὴ τότε' ἀναμνήσει ἔργ' ἀθέμιτα Σκότου. αἰοῖζ' (1817).

Ἔτη δέ τινα μετὰ ταῦτα Γερμανός τις φιλέλλην ἐπεκαλεῖτο τὴν σκιὰν τοῦ Βύρωνος καὶ ἐποιεῖτο ἔκκλησιν εἰς τὸ Ἀγγλικὸν ἔθνος ἀναφερόμενος εἰς τὴν Ἀρὰν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ ζητῶν ἀνόρθωσιν τοῦ γενομένου ἐγκλήματος.

The shadow of Lord Byron, or the voice of Akropolis to the British Nation. Stralsund, 1834, printed for C. Loeffler, 8^{ον}, σ. 24. Τὸ σπανιώτατον τοῦτο βιβλιάριον φέρει ἐν τέλει τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως καὶ τὸν τόπον τῆς συγγραφῆς «Frederick von Suckow, Philhellene. Written at Nauplia, 1824», σφύζεται δὲ ἀντίτυπον αὐτοῦ ἐν τῷ Γενναδείῳ.

Ἀλλὰ τὸ ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον, εἰ καὶ παρὰφρασις στιγματισμοῦ παραπλησίον ἀνοσιουργήματος⁶⁷, ὅμως μένει καταδίκη ἀναφωνοῦσα καὶ συνεχῶς ἐνθυμίζουσα τὸ διαπραχθὲν ἔγκλημα, εἶναι τὸ ἐπ' αὐτῆς τῆς Ἀκροπόλεως ὡς δι' ἀνεξιτήλων γραμμάτων χαραχθέν. Λέγει δὲ περὶ αὐτοῦ ὁ φίλος καὶ συνοδοιπόρος τοῦ Βύρωνος, ὁ Hobhouse. «Ἐπὶ τοῦ ἀσβεστωμένου τοίχου κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς στοᾶς αἱ ἐξῆς λέξεις εἶναι βαθῆως ἐγκεχαραγμέναι.

QUOD NON FECERUNT GOTI
 HOC FECERUNT SCOTI

Ὁ ἀσβεστόκτιστος τοίχος ὑγρὸς ἀκόμη, ὅτε τὸν εἶδομεν, κατέχει τὴν θέσιν τοῦ ἀγάλματος τοῦ νῦν ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ λόρδου Ἐλγιν καὶ χρησιμεύει ὡς ἐρμηνεία τις τοῦ ἐπιγράμματος. Ὁ ἔπαινος οὗτος τῶν Γότθων ἀναφέρεται εἰς τὸ ἀβάσιμον ἀνέκδοτον Ἑλληνὸς τινος ἱστορικοῦ (τοῦ Ζωσίμου), ὅστις διηγεῖται ὅτι ὁ Ἀλάρικος ἦ πτοηθεὶς ὑπὸ δύο φαντασμάτων, ὧν ἐν ἦτο αὐτὴ ἡ Ἀθηνᾶ, τὸ δ' ἕτερον ὁ Ἀχιλλεὺς (φοβερός,

⁶⁷ Πάπας Οὐρβανὸς ὁ Η', ὁ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Βαρβερίνων, ἐσύλησε τὸ ἐν Ῥώμῃ Πάνθεον ἀφαιρέσας τὸν καλύπτοντα τὴν ὀροφὴν ὀρεῖχαλκον, ἵνα δι' αὐτοῦ κατασκευάσῃ τὸ μὲν πυροβόλα, τὸ δὲ τέσσαρας κοσμητικὰς κίονας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγίου Πέτρου. Ὑπῆρχεν ἐν Ῥώμῃ Ἰνδαλμά τι λεγόμενον τοῦ Πασκουίνου, ὅπου ἐπεγράφοντο δημῶδη σχόλια περὶ τῶν ἐκάστοτε συμβαινόντων ἐν τῇ πόλει. Ἐκεῖ εὐρέθη πρωίαν τινὰ καὶ τὸ ἐξῆς περὶ τῆς ἀρπαγῆς τοῦ πάπα ἐπίγραμμα.

Quod non fecerunt barbari, fecerunt Barberini.

ὥς ὅτε ἴστατο πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Τροίας), ἥ καταληφθεὶς ὑπὸ εὐλαβοῦς σεβασμοῦ ἐφείσθη τῶν θησαυρῶν, τῶν κοσμημάτων καὶ τῶν κατοίκων τῆς γεραρᾶς πόλεως» ⁶⁸.

Τίς ὁ συντάξας καὶ τίς ὁ χαράξας τὸ ἐπίγραμμα μένει ἄγνωστον· ἀλλ' εὐλόγως δύναται τις νὰ συμπεράνη ὅτι ἡ πρᾶξις ἀποκλίνει πρὸς τινα τῶν τότε ἐν Ἀθήναις εὐρισκομένων λογίων περιηγητῶν, οἵτινες ἦσαν αὐτόπται μάρτυρες τῶν διαπραττομένων βανδαλισμῶν καὶ οἵτινες κατήγγειλαν ἐν τοῖς ὁδοιπορικοῖς των, ὅσα διήγειραν τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῶν. Σκόπιμον δὲ εἶναι νὰ παραθέσωμεν αὐτολεξεὶ τὰ ὑπ' αὐτῶν ἀπομνημονευόμενα, ὧν ἄνευ οὔτε πλήρης οὔτε πιστὴ εἶναι ἡ ἀφήγησις τῶν ὑπὸ τοῦ Ἑλγιν πραχθέντων. Πλὴν τούτου καθήκον καὶ συμφέρον ἡμῶν εἶναι νὰ τηρῶμεν ἐν νῷ τὰς ὁμολογίας ταύτας τῶν τότε ἐπὶ τόπου ξένων μαρτύρων καὶ νὰ ἔχωμεν πρόχειρα καὶ ἐν πρωτοτύπῳ κειμένῳ ὅσα κατέθηκαν· ἐπειδὴ οἱ ὑπεραπολογηταὶ τῆς ἀρπαγῆς κατασιγῶσι ταῦτα καὶ δῆθεν λησμονοῦν ὅσα κατήγγειλαν αὐτοὶ τοῦ Ἑλγιν οἱ συμπατριῶται.

⁶⁸ On the plaster wall, on the west side of the chapel, these words have been very deeply cut:

QUOD NON FECERUNT GOTI,
HOC FECERUNT SCOTI.

The mortar wall, yet fresh when we saw it, supply; ing the place of the statue now in Lord Elgin's collection, serves as a comment on this text. This eulogy of the Goths alludes to an unfounded story of a Greek historian (Zosimus) who relates that Alaric, either terrified by two phantoms, one of Minerva herself, the other of Achilles, terrible as when he strode towards the walls of Troy to his friends, or struck with a reverential respect, had spared the treasures, ornaments and people of the venerable city.

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ

MARTYRIAΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ

κθ') Μαρτυρίαι τοῦ E. D. Clarke.

Ἐκ τῶν τριῶν Ἀγγλῶν περιηγητῶν, Clarke, Dodwell καὶ Hughes, τῶν κυρίως μαρτυρούντων περὶ τῶν πραχθέντων, ὁ Clarke (VI. 223) ἀφηγεῖται ὡς ἐξῆς τὴν ζημίαν, ἣν ὑπέστη ὁ Παρθενὼν κατὰ τὴν κάθειλξιν μιᾶς τῶν μετοπῶν, τὴν ἐπὶ τούτῳ ὀργὴν τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐσέβοντο ὡς ἱερὸν τὸ οἰκοδόμημα, καὶ τὴν ἐντροπὴν αὐτῶν τῶν τεχνιτῶν τοῦ Ἑλγίν. Ἀναφέρει δὲ ταῦτα ὁ Clarke οὐχὶ κακοβούλως, ἀλλὰ κατὰ καθήκον πιστοῦ χρονογράφου.

Ἐργάται τινές, ἐργαζόμενοι ὑπὸ τὸν Λουζιέρην διὰ τὸν Βρεττανὸν πρέσβυν, κατεγίνοντο τότε ἐτοιμάζοντες μὲ σχοινία καὶ τροχαλίας τὰ πρὸς καταβίβασιν τῶν μετοπῶν, ὅπου τὰ γλυπτὰ ἐσφύζοντο τελειότερα. Ὁ δισδάρης προσῆλθε καὶ αὐτὸς θεατὴς τῶν ἔργων, ἀλλὰ προδήλως δυσηρεστημένος. Καὶ μοῦ εἶπεν ὁ Λουζιέρης ὅτι προέβαινεν εἰς ἐκτέλεσιν τούτου τοῦ μέρους τοῦ ἐγγειρήματος μετὰ πολλῆς δυσκολίας ἕνεκα τῆς ἀφοσιώσεως τῶν Τούρκων εἰς τὸ κτήριον τοῦτο, εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον συνηθίσει νὰ προσβλέπουν μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας μετατρέψαντες αὐτὸ εἰς τέμενος. Ἡμεῖς ὁμολογήσαμεν ὅτι συνεμεριζόμεθα εἰς τὴν περίστασιν ταύτην τὸ αἶσθημα τοῦτο τῶν Μωαμεθανῶν καὶ ὅτι εὐχαρίστως θὰ ἐβλέπομεν διαταγὰς διδομένας πρὸς συντήρησιν μᾶλλον ἢ πρὸς καταστροφὴν τοιαύτης ἐνδόξου οἰκοδομῆς. Μετὰ βραχὺ διάστημα, καθ' ὃ ἐξητάζομεν τὰ διάφορα μέρη τοῦ ναοῦ, εἰς τῶν ἐργατῶν ἦλθε λέγων τῷ Δὸν Μπατίστα ὅτι ἐπρόκειτο νὰ καταβιβάσῃ μίαν τῶν μετοπῶν. Καὶ εἶδομεν τὸ λαμπρὸν τοῦτο γλυπτὸν ἀνυψούμενον ἐκ τῆς μεταξὺ τῶν τριγλύφων θέσεώς του· ἀλλ' ἐνῶ οἱ ἐργάται προσεπάθουν νὰ δώσωσιν εἰς αὐτὸ διεύθυνσιν σύμφωνον μὲ τὴν προεξέχουσαν γραμμὴν τῆς καθόδου, μέρος τῆς παρακειμένης τοιχοδομῆς ἐχαλαρώθη ἕνεκα τῶν μηχανημάτων καὶ εὐθὺς κατέρρευσαν ὀγκώδη πεντελικά μάρμαρα δια-

σκορπίζοντα μετὰ κρότου πολλοῦ τὰ λευκὰ αὐτῶν συντρίμματα μεταξὺ τῶν ἔρειπίων⁶⁹. Ὁ δισδάρης τοῦτο ἰδὼν δὲν ἠδυνήθη νὰ συγκρατήσῃ τὴν συγκίνησίν του, ἀλλὰ παραμερίσας τὴν σύριγγα, ἣν ἐκάπνιζε, καὶ δακρύσας εἶπε μὲ ἔμφασιν φωνῆς, «τέλος!» δηλῶν οὕτως ἀποφασιστικῶς ὅτι οὐδὲν ἠδύνατο πλέον νὰ τὸν πείσῃ νὰ συναινέσῃ εἰς τὴν περαιτέρω κατερείπωσιν τοῦ κτηρίου. Προσβλέποντες πρὸς τὰ ἄνω μὲ λύπην εἶδομεν τὸ χάσμα, τὸ ὁποῖον πάντες οἱ ἐπὶ γῆς πρέσβεις μὲ ὅλους τοὺς μονάρχας, οὓς ἀντιπροσώπευον, ὑπὸ πάντων βοηθούμενοι τῶν προσόντων καὶ τῶν πόρων, οὓς διέθετον, οὐδέποτε θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπανορθώσουν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν φίλον μας Λουξιέρην, οὐδεμία ἀνάγκη εἶναι νὰ τὸν ἀθώωσωμεν· αὐτὸς δὲν ἠδύνατο ἢ νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὰς διαταγὰς, αἷ· ἐλάμβανε, καὶ ἔπραττε τοῦτο μὲ πρόδηλον ἀπροθυμίαν· οὐδ' ὑπῆρχέ τις μεταξὺ τῶν ἐκ Ῥώμης σταλέντων τεχνιτῶν τῶν ἀπασχολημένων εἰς τὸ ἐγχείρημα τοῦτο, ὅστις νὰ μὴ ἐκφράσῃ δισταγμοὺς καὶ ἀγανάκτησιν, ὅτι τοιαύτη καταστροφή ἠδύνατο νὰ θεωρῇται ἀναγκαία, ἀφοῦ εἶχον ἤδη ληφθῇ ἐκμαγεῖα τῶν γλυπτῶν, τὰ ὁποῖα τώρα ἐπρόκειτο νὰ ἀποκομίσουν. Ὁ γράφων ταῦτα εὐχαρίστως θὰ ἀπέφευγε νὰ θίξῃ τὸ θέμα τοῦτο· ἀλλ' ἀφοῦ ἐγένετο αὐτόπτης τῶν τότεπραχθέντων, ἐν τῶν καθηκόντων του, αἵτινα ὀφείλει νὰ μὴ ἀμελήσῃ ἀφηγούμενος τὰ τῶν ὁδοιποριῶν του, εἶναι καὶ τοῦτο, καὶ ἂν τὸ σύγγραμμά του προώρισται νὰ ἐπιζήσῃ, δὲν πρέπει, αὐτοῦ σιωπήσαντος περὶ τῆς λαφυραγωγῆσεως τῶν ἐν Ἀθήναις ἱερῶν, νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ τοιαύτη σιωπὴ ἐμφαίνει κατ' ἐλάχιστον καὶ ἔγκρισίν τινα τῶν μέτρων, αἵτινα συνετέλεσαν τόσῳ σπουδαίως εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν ἱερῶν ἐκεῖνων»⁷⁰.

⁶⁹ Ἀναφερόμενος εἰς τὸ περιστατικὸν τοῦτο ὁ Λουξιέρης ὁμολογεῖ ὅτι ἐγένετο «ὀλίγον βάρβαρος» καὶ ἐπέστελλε (τῇ 16ῃ Σεπτεμβρίου 1802) τῷ Ἑλγιν· «Ἐχω τὴν εὐχαρίστησιν νὰ ἀναγγείλω ὑμῖν τὴν πρόσκτησιν τῆς ὀγδόης μετόπης, ἐκείνης ἣτις παριστᾷ Κένταυρον, ἀπάγοντα γυναῖκα. Τὸ μάρμαρον τοῦτο μᾶς ἐπροξένησε πολλὰς ἐν γένει φροντίδας καὶ οὕτως ἠναγκάσθην νὰ γίνω ὀλίγον βάρβαρος». (I have, my Lord, the pleasure of announcing to you the possession of the 8th metope, that one where there is the Centaur carrying off the woman. This piece has caused much trouble in all respects, and I have even been obliged to be a little barbarous).

⁷⁰ Some workmen, employed under his (Lusieri's) direction for the British Ambassador, were then engaged in making preparation, by means of ropes and pulleys, for taking down the metopes, where the sculpture remained the most perfect. The Disdar himself came to view the work, but with evident marks of

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Τούρκου φρουράρχου ἀναφέρει καὶ ὁ Βύρων ἐν ὑποσημειώσει εἰς τὰς ἀνωτέρω στροφὰς τοῦ *Child Harold* ἐπικυρῶν τὰ ὑπὸ τοῦ Clarke ἀφηγηθέντα. «Δὲν δύναμαι νὰ ἀπόσχω ποιούμενος χρῆσιν τῆς ἀδείας τοῦ φίλου μου δόκτορος Κλάρκ, οὔτινος τὸ ὄνομα δὲν ἔχει ἀνάγκην συστάσεως, ἀλλ' οὔτινος τὸ κῦρος θὰ προσθέσῃ δεκαπλάσιον βάρος εἰς τὴν ἐμὴν μαρτυρίαν. Ἀδεία αὐτοῦ παραθέτω [ὥς ὑποσημείωσιν εἰς τοὺς στίχους

disatisfaction; and Lusieri told us that it was with great difficulty he could accomplish this part of his undertaking, from the attachment the Turks entertained towards a building which they had been accustomed to regard with religious veneration, and had converted into a mosque. We confessed that we participated the Moslem feeling in this instance, and would gladly see an order enforced to preserve rather than to destroy such glorious edifice. After a short time spent in examining the several parts of the temple, one of the workmen came to inform Don Battista that they were then going to lower one of the metopes. We saw this fine piece of sculpture raised from its station between the triglyphs: but the workmen, endeavouring to give it a position adapted to the projected line of descent, a part of the adjoining masonry was loosened by the machinery; and down came the fine masses of Pentelican marble, scattering their white fragments with thundering noise among the ruins. The Disdar, seeing this, could no longer restrain his emotions; but actually took his pipe from his mouth, and letting fall a tear, said, in a most emphatical tone of voice, «τέλος!» positively declaring that nothing should induce him to consent to any further dilapidation of the building. Looking up, we saw with regret the gap that had been made; which all the ambassadors of the earth, with all the sovereigns they represent, aided by every resource that wealth and talent can now bestow, will never again repair. As to our friend Lusieri, it is hardly necessary to exculpate him; because he could only obey the orders he had received, and this he did with manifest reluctance: neither was there a workman employed in the undertaking, among the artists sent out of Rome for that purpose, who did not express his concern that such havoc should be deemed necessary, after moulds and casts had been already made of all the sculpture which it was designed to remove. The author would gladly have avoided the introduction of this subject; but as he was an eye-witness of these proceedings, it constitutes a part of the duties he has to fulfil in giving the narrative of his travels; and if his work be destined to survive him, it shall not, by its taciturnity with regard to the spoliation of the Athenian temples, seem to indicate anything like an approval of the measures which have tended so materially towards their destruction.

τοῦ Child Harold] τὸ ἐξῆς ἀπόσπασμα τῆς φιλοφρονεστάτης πρὸς με ἐπιστολῆς του» ⁷¹.

Περιλαμβάνει δὲ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Clarke ὅσα ἐξετέθησαν ἀνωτέρω. Καὶ ἐν ὑποσημειώσει ἐν τῷ Ὀδοιπορικῷ του ὁ Clarke λέγει ὅτι ὁ πτωχὸς Τοῦρκος, πένης ὢν, τάχιστα ἐγένετο ὑποχέριος καὶ ἐνδοτικὸς δωροδοκούμενος καὶ παραπειθόμενος. Φέρει δὲ ὡς παράδειγμα τῆς ἀπειροκαλίας καὶ περιφρονησεως παντὸς κανόνος καλαισθησίας τὴν μετατόπισιν τῆς κεφαλῆς τοῦ ἵππου ἀπὸ τὴν ἑτέραν τῶν γωνιῶν τοῦ αἰτώματος. Καὶ ἐρωτᾷ, ἂν εἶναι δυνατόν νὰ πιστεύσῃ τις ὅτι τοιαύτη καταστροφὴ διεπράττετο, ὡς καὶ διεπράττετο, ἐν πλήρει ἐπιγνώσει τῶν ἀναποδράστων συνεπειῶν. Ἐν τέλει ἀναφέρει (II, 484) καὶ περὶ τῆς εὐτυχῶς ματαιωθείσης προτάσεως τοῦ ἐπισκευάσαι τὰ μωλωπισμένα γλυπτὰ (καθὰ ἀνωτέρω σ. 21). Ἀλλὰ προτιμότερον εἶναι νὰ παραθέσωμεν αὐτὰς τοῦ Clarke τὰς λέξεις.

«Ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἦτο πτωχὸς καὶ εἶχε νὰ συντηρῇ οἰκογένειαν· ὅθεν δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντιστῇ εἰς τὸν πειρασμὸν ὀλίγου χρήματος καὶ λαμπρῶν ὑποσχέσεων, πειρασμὸν ὅστις παρουσιάζετο κατάντικρυ τῶν ἀναγκῶν τῆς θέσεώς του. Ὡστε μακρὰν τοῦ ἐμμεῖναι εἰς τὰς ἀποφάσεις του παρεπείσθη κατ' ὀλίγον νὰ ἐπιτρέψῃ νὰ καταβιβασθῶσιν ἀπὸ τῆς θέσεώς των πάντα τὰ ἄριστα γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνος. Ἀλλεπάλληλοι ὁδοιπόροι ἀναφέρουσι μετὰ φροντίδος περὶ τῆς βλάβης, ἣν ὑπέστη ἡ οἰκοδομὴ, πλὴν τῆς ζημίας τῆς ἀπαγωγῆς τῶν μετοπῶν. Ἐν παράδειγμα τοῦ εἶδους τούτου ἄρκεϊ νὰ ἀποδείξῃ ἀφ' ἑνὸς τὴν γενομένην καταστροφὴν καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἔλλειψιν καλαισθησίας καὶ τὴν τελείαν βαρβαρότητα τοῦ ἐγχειρήματος. Εἰς μίαν ἄκραν τοῦ αἰτώματος ὑπεράνω τῆς ἀνατολικῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ ὑπῆρχεν ἡ κεφαλὴ ἵππου, ὑποτιθεμένου ὡς ἀναπηδῶντος ἐκ τῆς γῆς, ὅτε ὁ Ποσειδῶν ἔκρουσε διὰ τῆς τριαίνης του κατὰ τὸν μετὰ τῆς Ἀθηνᾶς ἀγῶνα περὶ κατοχῆς τῆς πόλεως. Ἡ κεφαλὴ τοῦ ζώου ἐτοποθετήθη ὑπὸ τοῦ Φειδίου τόσῳ σκοπίμως, ὥστε τῷ κάτωθεν θεωμένῳ φαίνεται ὡς ἀνατέλλουσα ἐκ τῆς ἀβύσσου, ἀφρίζουσα καὶ ἀγωνιζομένη νὰ ἀποσπάσῃ ἑαυτὴν ἐκ θέσεως στενοχώ-

⁷¹ I cannot resist availing myself of the permission of my friend Dr. Clarke, whose name requires no commend with the public, but whose sanction will add tenfold weight to my testimony, to insert the following extract from a very obliging letter of his to me, as a note to the above lines.

ρου⁷² μὲ δραστηριότητα ἀρμόζουσαν εἰς τὴν ἀκμὴν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς περιστάσεως. Ὅλη τοῦ γλυπτοῦ τούτου ἡ προοπτική (ἂν τοιαύτη ἔκφρασις εἶναι ἐδῶ ἀποδεκτή) καὶ ὅλη βεβαίως ἡ ἀρμονία καὶ ὁ σκοπὸς τῶν διαστάσεων, ὅλη ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐντύπωσις τῆς συνθέσεως — πάντα ταῦτα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς θέας τοῦ ἔργου ἀπὸ τῆς ἀποστάσεως ἀκριβῶς ἐκείνης, ἣν ὁ Φειδίας εἶχεν ὀρίσει. Ὅθεν ὁ ἐκ τῆς θέσεώς του ἐκτοπισμὸς εἰς οὐδὲν ἄλλο τείνει ἢ εἰς ἐκμηδενισμόν τοῦ σκοπομένου. Καταβιβάσατε τὸ γλυπτὸν καὶ ἀμέσως ὁ σκοπὸς τοῦ γλύπτου ματαιοῦται! Εἶναι ἄρα δυνατόν νὰ πιστεύσῃ τις ὅτι τοῦτο ἀκριβῶς διεπράχθη τὸ ἀτόπημα καὶ ὅτι διεπράχθη ἐν ὀνόματι ἔθνους σεμνυνομένου ἐπὶ διακριτικῇ ἱκανότητι ἐν ταῖς καλαῖς τέχναις; Καὶ οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἐκτοπισμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ ἄνευ τῆς καταστροφῆς ὅλης τῆς γωνίας ἐκείνης τοῦ αἰτώματος, τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς ἐξηκολούθησε καὶ μέχρις αὐτοῦ τοῦ σημείου! Οὕτω τὸ σχῆμα τοῦ ναοῦ ὑπέστη μείζονα ζημίαν ἢ ὅσην εἶχεν ἤδη ὑποφέρει ἀπὸ τὸ Ἑνετικὸν πυροβολικόν. Ἡ δὲ κεφαλὴ τοῦ ἵππου ἀπήχθη, ἵνα τοποθετηθῇ ἐκεῖ, ὅπου οὐδόλως δύναται νὰ ἐμποιήσῃ τῷ θεωμένῳ τὴν ἀρχικὴν ἐντύπωσιν...⁷³ Καὶ ἔπειτα σοβαρῶς μᾶς λέγουν (βλ. Memorandum, σ. 8,

⁷² Ὅμοίως παρατηρήσεις περὶ τῆς θαυμασίας ταύτης κεφαλῆς ποιεῖται καὶ ὁ B. West ἐν τῇ ἐπιστολῇ του (Memorandum, ἐκδ. β', σ. 54) πρὸς τὸν Ἑλγιν. «Τίς ἀληθῶς δύναται νὰ ἀτινίσῃ εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ ἵππου ἐν τῇ συλλογῇ τῶν Ἀθηναϊκῶν γλυπτῶν τῆς ὑμετέρας ἐξοχότητος χωρὶς νὰ παρατηρήσῃ τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς πραγματικῆς ζωῆς; Δὲν θὰ ὑπέθετέ τις σχεδὸν ὅτι μαγικὴ τις δύναμις μᾶλλον ἢ ἀνθρωπινὴ χεὶρ μετέτρεψε τὴν κεφαλὴν εἰς λίθον κατὰ τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν ὁ ἵππος διετέλει ἐν ὅλῃ τῇ ζωηρότητι τῆς φύσεως;» (Who, in fact, can look on the Horse's Head in your Lordship's collection of Athenian Sculptures, without observing the animation and expression of real life? Would one not almost suppose, that some magic power, rather than a human hand, had turned the head into stone, at the moment when the horse was in all the energy of nature?)

⁷³ Ἄλλ' ὁ Clarke (1769-1822), ὅστις ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1801, εἰ καὶ ἐπικρίνει τὸν Ἑλγιν διὰ τὰς καταστροφάς, δὲν ἔλειψε καὶ αὐτὸς νὰ συλλέξῃ ἐν Ἑλλάδι καὶ νὰ ἀποκομίσῃ πολύτιμον λείαν, οὐ μόνον τὸ περίφημον χειρὸγραφοῦ τοῦ Πλάτωνος ἐκ Πάτμου, ἀλλὰ καὶ ἀγγεῖά τινα καὶ νομίσματα ὑπὲρ τὰ χίλια καὶ τινα γλυπτὰ, πρὸ πάντων δὲ τὸ μέγα τῆς Δήμητρος (ἣ, ὡς ὀρθότερον ὀνομάζεται, τῆς Κιστοφόρου) ἀγαλμα, τὸ ἀνακαλυφθὲν πρῶτον ὑπὸ τοῦ Σπών ἐν Ἑλευσίνι τῷ 1676 καὶ ὑπὸ πολλῶν ἔκτοτε ματαιῶς ζητηθὲν παρὰ τῆς Πύλης. Ὁ Clarke ὁμῶς ἐτράπη ὁδὸν συντομωτέραν τῶν πρὸ αὐτοῦ, δωροδοκήσας τὸν ἐν Ἀθή-

Λονδίνον 1811) ὅτι ἡ βλάβη αὕτη ἐγένετο μὲ σκοπὸν νὰ «σώσουν τὰ γλυπτὰ ταῦτα ἀπὸ τὴν ἐπικειμένην καταστροφὴν»· ἀλλὰ τότε διατί δὲν ἡσκήθη ἡ ἐπιρροὴ ἐκείνη, ἥς ἐγένετο χρῆσις πρὸς ἀπόκτησιν τῶν γλυπτῶν, εἰς προτροπὴν τῆς Τουρκικῆς κυβερνήσεως, ἵνα λάβῃ ἀποτελεσματικὰ μέτρα ὑπὲρ διαφυλάξεώς των; Ἄ, ὄχι! Σοφώτερα μέτρα ἦσαν ὑπὸ σκέψιν! Τὸ πρῶτον ἐγένετο ἀπόπειρά τις ἐπισκευῆς τῶν γλυπτῶν ὑπὸ καλλιτέχνου τινὸς ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς!!! (βλ. Memorandum, σ. 39). Ἀπὸ τὴν συμφορὰν ταύτην μᾶς ἔσωσεν ἡ καλαισθησία τοῦ Κανόβα ⁷⁴.

ναις βοεβόδαν, τοῦ ὁποίου τὴν καρδίαν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ θίξωσι τὰ δάκρυα τῶν ἐναντιουμένων χωρικῶν, οἵτινες ἤναπτον κανδήλι τῇ θεᾷ ἐπ' ἐορταῖς δεόμενοι ὑπὲρ τῆς εὐφορίας τῶν γαιῶν των. Περί τοῦ ἀγάλματος τούτου ἐδημοσίευσεν ὁ Clarke: *Testimonies of different authors respecting the colossal statue of Ceres, placed in the Vestibule of the public Library at Cambridge, July the first 1803; with a short account of its removal from Eleusis, Nov. 22, 1801.* Cambridge 1802. 8ον. Περί δὲ τῶν ἄλλων ὑπ' αὐτοῦ συλλεγεῖσθαι ἀρχαιοτήτων *Greek Marbles brought from the shores of the Euxine, the Archipelago, and the Mediterranean, and deposited in the Vestibule of the University of Cambridge.* Cambridge 1809. 8ον. Τὸν Κλάρκιον συνώδευε μέχρι τινὸς ὁ Γάλλος ζωγράφος Préaux, ὁ δὲ Ἰταλὸς Pomardi τὸν Δοδουέλλον. Οὗτος (1767-1832) εὗρίσκετο ἐν Ἀθήναις τῷ 1802 καὶ πάλιν τῷ 1806. Ἐνεργήσας ἀνασκαφὰς συνεκέντρωσε πλουσίαν συλλογὴν ἀρχαιοτήτων καὶ πρὸ πάντων ἀγγείων, ἐν οἷς καὶ ἡ περιφημὸς κυλίχνη, ἣν ἠγόρασε παρὰ τινος ἐν Κορίνθῳ Ἰουδαίου, ἔκτοτε γνωστὴ κατ' ὄνομα τοῦ Δοδουέλλου. Τὴν συλλογὴν του ταύτην ἐξέθηκεν ἐν ἰδίῳ μουσεῖῳ ἐν Ῥώμῃ, ὅπου διεβίωσε καὶ ἐτελεύτησε. *Notice sur le Musée Dodwell et catalogue raisonné des objets qu'il contient.* Rome 1837. Εἰς τὰ τῆς συλλογῆς του ἀναφέρεται καὶ τὸ ἐξῆς δημοσίευμά του. *Alcuni bassi rilievi della Grecia descritti e pubblicati in VIII tavole.* Roma, 1812. Ἡ συλλογὴ ἀγγείων ἀγορασθεῖσα ἀπόκειται νῦν ἐν τῷ ἐν Μονάχῳ Μουσείῳ.

⁷⁴ This man was however poor, and had a family to support; consequently he was unable to withstand the temptation which, a little money, accompanied by splendid promises, offered to the necessities of his situation. So far from adhering to his resolution, he was afterwards gradually prevailed upon to allow all the finest pieces of sculpture belonging to the Parthenon to be taken down; and succeeding travellers speak with concern of the injuries the building has sustained, exclusively of the loss caused by the removal of the metopes. One example of this nature may be mentioned, which, while it shows the havoc that has been carried on, will also prove the want of taste and utter barbarism of the undertaking. In one of the angles of the pediment, which was over the eastern facade of

λ') Μαρτυρίαι τοῦ Ed. Dodwell.

Περὶ τῆς ἐπιδράσεως, ἣν ἔσχε τὸ παράδειγμα τῶν μεγάλων καὶ τρανῶν Εὐρωπαϊῶν ἐπὶ τῆς διαθέσεως τῶν Τούρκων πρὸς τὰς ἀρχαιότητας, ἕτερος Ἕλληνας περιηγητής, καὶ αὐτὸς παρὼν τότε ἐν Ἀθήναις, ὁ Dodwell (I. 352), ἀναφέρει τὰ ἑξῆς.

«Κατὰ τὴν ἐν Ἀθήναις διαμονήν μου, ἀφοῦ οἱ Χριστιανοὶ κατήρξαντο τοῦ ἔργου τῆς ἐξολοθρεύσεως, οἱ Τοῦρκοι τὸ ἀπεμιμήθησαν εἰς βαθμὸν ταπεινότερον. Κατὰ διαταγὴν τοῦ δισδάρη ὁ μέγας ὄγκος τοῦ ἐπιστυλίου τοῦ Ἐρεχθείου κατὰ τὴν πρὸς τὸ Πανδρόσειον νοτιοδυτικὴν γωνίαν κατερ-

the temple, there was a horse's head, supposed to be intended for the horse of Neptune issuing from the earth, when struck by his trident, during his altercation with Minerva for the possession of Athens. The head of this animal had been so judiciously placed by Phidias, that, to a spectator below, it seemed to be rising from an abyss, foaming and struggling to burst from its confined situation, with a degree of energy suited to the greatness and dignity of its character. All the perspective of the sculpture (if such an expression is admissible), and certainly all the harmony and fitness of its proportions, and all the effect of attitude and force of composition, depended upon the work being viewed precisely at the distance in which Phidias designed that it should be seen. Its removal, therefore, from its situation, amounted to nothing less than its destruction:—take it down, and all the aim of the sculptor is immediately frustrated! Could any one believe that this was actually done? and that it was done, too, in the name of a nation vain of its distinction in the fine art? Nay more, that in doing this, finding the removal of this piece of sculpture could not be effected without destroying the entire angle of the pediment, the work of destruction was allowed to proceed even to this extent also! Thus the form of the temple has sustained a greater injury than it had already experienced from the Venetian artillery; and the horse's head has been removed, to be placed where it exhibits nothing of its original effect... Yet we are seriously told (*Memorandum*, p. 8, London 1811), that this mischief has been done with a view to «rescue these specimens of sculpture from impending ruin»: then, why not exert the same influence which was employed in removing them, to induce the Turkish Government to adopt measures for their effectual preservation! Ah, no! A wiser scheme was in agitation! It was at first attempted to have them all mended by some modern artist!!! (see *Memorandum*, p. 39). From this calamity they were rescued by the good taste of Canova (*ibid.*). Πρὸς σ. 21 καὶ 85.

ρίφθη καὶ ἐτοποθετήθη ὑπεράνω μιᾶς τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου. Ἐπειδὴ δὲ ἐνόμισα ὅτι ὁ δισδάρης προετίθετο νὰ κρημνίσῃ καὶ ἄλλα μέρη τοῦ καλλιπρεποῦς κτηρίου, τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο προσωρισμένον εἰς καταστροφὴν, ἔλαβον τὸ θάρρος νὰ διαμαρτυρηθῶ περὶ τοῦ ἀπρεποῦς τῶν διαπραττομένων. Δεικνύων τῷ δακτύλῳ πρὸς τὸν Παρθενῶνα! πρὸς τὴν στοὰν τῶν Καρυατίδων! πρὸς τὸ Ἐρεχθεῖον! ἀπήντησεν ἐκεῖνος μὲ φωνὴν πλήρη ὀργῆς· «Τί δικαίωμα ἔχετε νὰ παραπονῆσθε; Ποῦ εὐρίσκονται τῶρα τὰ μάρμαρα, τὰ ὁποῖα ἐπῆραν οἱ συμπατριῶταί σας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ναοὺς;...⁷⁵.

Αἱ μαρτυρίαι τοῦ Dodwell ἔχουσιν ἰδίαν ἀξίαν διὰ τὸ ἀκριβὲς καὶ ἐμπεριστατωμένον καὶ ἀπαθὲς τῆς ἀφηγήσεως· αὐτὸς δέ, εἰ καὶ συνέλεξε πολλὰ ἀρχαῖα, οὐδενὸς μωλωπισμοῦ ἢ ἀπογυμνώσεως ἀρχαίου μνημείου ἐγένετο ἐνοχος. Ὅθεν παραθέτομεν ἐνταῦθα ἐν ἐκτάσει ὡς ἀναμνήριστα ὅσα λέγει (I. 322 - 327) περὶ τῶν ζημιῶν, ἃς ὑπέστη τὸ οἰκοδόμημα τοῦ Παρθενῶνος. Τὰς ζημίας ταύτας κατεδείκνυν προφανῶς καὶ τὰ σκιαγραφήματα, ἅτινα αὐτὸς ὁ ἴδιος ἔκαμε πρὸ τοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ Ἑλγιν καὶ μετ' αὐτό. Ὅμιλεῖ δὲ περὶ τῶν ζημιῶν αὐτῶν μετὰ προδῆλου πόνου, ψυχῆς. Οὐδόλως διστάζει νὰ δηλώσῃ ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐν γένει, καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι, ἐθρῆνουν τὴν διαπραχθεῖσαν ἐρείπωσιν μεγαλοφώνως καὶ ἀναφανδὸν αἰτιώμενοι τὸν ἄνακτα αὐτῶν, τὸν σουλτάνον, τὸν δόντα τὴν εἰς τοῦτο ἄδειαν. Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ ἀγανάκτησις πάντων, ὥστε μόνον μεγάλη αὐξήσις τοῦ συνήθους μισθώματος ἠδύνατο νὰ προσελκύσῃ ἐργάτας εἰς τοιαύτην ἱερόσυλον ἀσχολίαν. Μέμφεται πικρὰ τοὺς ἀργυρωνήτους (mercenary) ἐργοδηγοὺς (τὸν Λουζιέρην ἐν ἄλλοις λόγοις), εἰς ὧν τὸ ἔλεος ἔμενον ἐκθετα τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Φειδίου, καὶ ἀποτροπιάζεται τὴν βαρβα-

⁷⁵ During my residence in Athens the work of devastation having been began by the Christians, was imitated in a humbler manner by the Turks, and a large block of the epistylia of the Erechtheion at the South-West angle, contiguous to the Pandroseion, was thrown down by order of the Disdar, and placed over one of the doors of the fortress. As I imagined that he intended to demolish other parts of this elegant edifice, which seemed doomed to destruction, I took the liberty of remonstrating on the inpropriety of his proceedings. He pointed to the Parthenon! to the Caryatid portico! and to the Erechtheion! and answered with a singularly enraged tone of voice; «What right have you to complain? Where now the marbles which were taken by your countrymen from these temples?»...

ρότητα τῶν διαπραξάντων τὴν καταστροφὴν. Τοιοῦτον εἶναι ἐν ὀλίγαις λέξεσι τὸ δεινὸν κατηγορητήριον τοῦ Dodwell, τὸ ὁποῖον ὀφείλει τις νὰ ἀναγνώσῃ ἐπισταμένως καὶ περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ ὁποίου πιστοποιεῖ αὐτὸς ὁ συντάξας αὐτὸ ἐπαναλαμβάνων ἐν τέλει ὅτι τὰ πράγματα ἔχουσιν ἀκριβῶς ὡς τὰ ἐξέθηκεν.

«Κατὰ τὴν πρώτην μου ἐν Ἑλλάδι περιοδείαν ἐδοκίμασα τὴν λύπην καὶ ταπείνωσιν νὰ παραστῶ, ἐνῶ ὁ Παρθενὼν ἐγυμνοῦτο τῶν λαμπροτέρων αὐτοῦ γλυπτῶν καὶ ὅτε τινὰ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτοῦ μελῶν ἐρρίπτοντο κατὰ γῆς. Εἶδον πλείονας τῆς μιᾶς τῶν μετοπῶν τῆς νοτιοανατολικῆς ἄκρας τοῦ ναοῦ καταβιβαζομένας. Ἦσαν δὲ αὗται ἐσφιγμέναι στερεῶς μεταξὺ τῶν τριγλύφων καί, ἵνα ἀνασυρθῶσιν, ἦτο ἀνάγκη νὰ καταρριφθῇ τὸ θαυμάσιον γεῖσον, τὸ ἐπικαλύπτει αὐτάς. Τὸ νοτιοανατολικὸν ἀέτωμα μετέσχε τῆς αὐτῆς τύχης, ἀντὶ δὲ τοῦ γραφικοῦ κάλλους καὶ τῆς τελείας διατηρήσεως, ἐν ἣ ἦν, ὅτε τὸ πρῶτον εἶδον αὐτό, τώρα κατέστη συγκριτικῶς κατερείπωσις ἐκ συντριμμάτων. Ἰχνογραφήματά τινα, τὰ ὁποῖα ἔκαμα ἐπὶ τόπου πρὸ τῶν συμβάντων τούτων καὶ μετ' αὐτά, δεικνύουσι τί ἀπήχθη καὶ τί κατεστράφη, ὡς καὶ τὴν ἀξιόθρηνον ἀντίθεσιν τῆς νῦν πρὸς τὴν προτέραν ὄψιν τῶν σεπτῶν καὶ ἐνδόξων τούτων μνημείων τῆς ἀρχαιότητος (τινὰ τῶν ἱχνογραφημάτων τούτων θὰ ἐκδοθῶσιν ἐν τῷ εἰς φύλλον συγγράμματί μου *Views in Greece*, τὸ ὁποῖον θὰ σύγκειται ἐξ ἐγχρώμων χαλκογραφιῶν παριστανουσῶν τὰ σπουδαιότερα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα περιφήμων τόπων τῆς χώρας ἐκείνης). Μετὰ λύπης ἀναλογίζεται τις ὅτι τὰ τρόπαια ταῦτα τῆς μεγαλοφυΐας, ἅτινα ἀντέσχον εἰς τὴν σιγαλὴν τοῦ χρόνου φθορὰν ἐπὶ εἴκοσι δύο καὶ πλέον ἑκατονταετηρίδας, ἅτινα διέφυγον τὴν καταστρεπτικὴν μανίαν τῶν εἰκονοκλαστῶν, τὴν οὐδὲν σεβασθεῖσαν ἀρπακτικὴν διάθεσιν τῶν Ἑνετῶν καὶ τὴν βάρβαρον βίαν τῶν Μωαμεθανῶν, ἐπέπρωτο νὰ ὑποστῶσι τὸ ἐξολοθρευτικὸν ἔγκλημα, τὸ ὁποῖον οὐδέποτε θὰ παύσωμεν θρηνοῦντες. Ἐκτὸς τῆς ἠθικῆς μομφῆς, ἣν ἀναγκαίως συνεπάγεται πρᾶξις τοιαύτη, (τὸ κακὸν εἶναι ὅτι) εἰς τὸ ἕξῃς ἕκαστος δύναται νὰ ἐπικαλεσθῇ ὡς προηγούμενον τὸ παράδειγμα τοῦτο τὸ αὐθεντικὸν εἰς δικαιολογίαν παρομοίων διαρπαγῶν. Οὕτως οἱ ναοὶ τῶν Ἀθηνῶν εἶναι πιθανὸν νὰ καταστραφῶσι χάριν τῶν κοσμημάτων αὐτῶν, ἅτινα ἀντὶ νὰ μένωσιν εἰς τὰς ἀρχῇθεν θέσεις αὐτῶν ὡς κτῆμα πάντων τῶν ἐθνῶν, θὰ λαφυραγωγηθῶσιν ὑπὸ τοῦ κατὰ καιροὺς ἰσχυροτέρου. Ἄν δὲ θελήσωμεν νὰ ἀνερευνήσωμεν τὴν αἰτίαν τοῦ κακοῦ, ἡ μομφή

θὰ ἐπεβάρυνεν εὐλόγως καὶ οὐχὶ ἀδίκως ἐκείνους, οἵτινες ἔδωκαν παράδειγμα τοιαύτης ἀνοσίας παραβιάσεως πάντων, ὅσα ἡ γνησία συναίσθησις τοῦ καλοῦ σέβεται καὶ καθοσιοῖ. Ἄλλ' ἐνῶ ἀγανακτοῦντες καταδικάζομεν καὶ βαθύτατα οἰκτίρομεν τὴν ἀνεπανόρθωτον ζημίαν, τὴν γενομένην εἰς τὰ Ἀθηναϊκὰ μνημεῖα, δὲν πρέπει νὰ παρίδωμεν τὰ πλεονεκτήματα, ἅτινα θὰ πορισθῶσιν αἱ καλαὶ παρ' ἡμῖν τέχναι ἐκ τῆς προσκλήσεως τοιούτων ἀνεκτιμῆτων δειγμάτων τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Καὶ τοῦτο ὅμως ἀναγνωρίζοντες δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι, καὶ ἂν οἱ ναοὶ ἔμενον ἄθικτοι καὶ ἀπεκομίζοντο μόνον τὰ ἤδη καταπεπτωκότα γλυπτά, πάλιν τὰ ἡμέτερα μουσεῖα θὰ ἐπλουτίζοντο μὲ δείγματα τῆς τέχνης ἱκανὰ εἰς ἀνάπτυξιν τῆς καλαισθησίας τοῦ ἔθνους· ἐκμαγεῖα θὰ ἤρχοντο εἰς πάντα σκοπόν, δι' ὃν προσεκλήθησαν τὰ ἐκ τῶν ναῶν ἱεροσύλως ἀφαιρεθέντα πρότυπα. Ὅτε οἱ Ἑνετοὶ ἐπολιόρχουν τὴν Ἀκρόπολιν, δέκα ἐννέα μετόπαι καὶ τὸ πλεῖστον τῆς Παναθηναϊκῆς πομπῆς τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ Παρθενῶνος κατέπεσαν. Τῆς δὲ πρὸς νότον πλευρᾶς αἱ πλεῖσται τῶν μετοπῶν λείπουσι καὶ μέγα μέρος τῆς ζωφόρου. Αὕτῃ κατέπεσεν ὁμοῦ μὲ τὸν τοῖχον τὸν πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ἄκραν. Ἰκανὸν δὲ μέρος τοῦ θαυμαστοῦ τούτου γλυπτοῦ μένει τεθαμμένον ὑπὸ μεγάλους σωρούς τῶν καταπεσόντων κιόνων καὶ ἐπιστυλίων, ὧν ἡ ἐκκαθάρισις πιθανὸν ἡμέραν τινὰ νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὰ ὑπ' αὐτοὺς σφζόμενα. Τὰ πολύτιμα ταῦτα λείψανα δυνατόν ἦτο νὰ ἀνασκαφῶσι καὶ νὰ προστεθῶσιν εἰς τὰς ἡμετέρας συλλογὰς χωρὶς βλάβην τῶν ναῶν.

»Κατ' ἀλήθειαν ἀδύνατον εἶναι νὰ καταστείλῃ τις τὸ αἶσθημα τῆς λύπης, ἣτις πληροῖ τὴν καρδίαν παντὸς περιηγητοῦ, ἰδόντος τοὺς ναοὺς τούτους καὶ πρὸ τῆς κατερείπσεως καὶ μετὰ τὴν κατερείπωσιν αὐτῶν· καὶ οὐδόλως διστάζω νὰ δηλώσω ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐν γένει, καὶ δὴ καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι, ὥκτιραν τὴν γενομένην καταστροφὴν μεγαλοφώνως καὶ ἀναφανδὸν κατακρίνοντες τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν δι' ἣν ἐχορήγησεν ἄδειαν! Εὐρισκόμην ἐπὶ τόπου τότε καὶ εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρατηρήσω καὶ δὴ καὶ νὰ συμμερισθῶ τὴν ἀγανάκτησιν, ἣν ἡ διαγωγὴ ἐκείνη ἐνεποίει. Τὰ πραττόμενα ἐν γένει διήγειρον ἐν Ἀθῆναις τοσαύτην δυσαρέσκειαν, ὥστε ἐπέστη ἀνάγκη οἱ ἐργάται νὰ πληρῶνονται πλέον τοῦ συνήθους, πρὶν ἢ πεισθῶσί τινες αὐτῶν νὰ συμπράξωσιν εἰς τὸ ἱερόσυλον ἐκεῖνο ἔργον. Ἡ περίπτωσις μόνη τοῦ ἑνὸς γλυπτοῦ μαρμάρου, τὸ ὁποῖον ἀπεκόμισεν ἐκ τοῦ ναοῦ ὁ κόμης Choiseul Gouffier, καὶ τῆς μιᾶς μετόπης, ἣτις ἐθραύσθη κατὰ τὴν ἐκρίζωσιν αὐτῆς,

ταῦτα ἐπάγονται ὡς ἐλαφρυντικά τῶν μετέπειτα κατερειπώσεων. Ταῦτα ὅμως ἀδύνατον εἶναι νὰ δικαιολογήσωσι τὴν ἐπακολουθήσασαν ἀχαλίνωτον καταστροφὴν, ἥτις, ἔχω λόγους νὰ πιστεύω, δὲν θὰ προέβαινεν εἰς βαθμὸν τόσῳ ἐπακρον, ἂν τὸ ἄτομον, οὐ χάριν τὰ λάφυρα ἀπεκομίζοντο, ἦτο τότε παρόν. Ἄλλ' ἡ διεύθυνσις τῆς ὅλης ὑποθέσεως εἶχε κατ' οὐσίαν ἀφεθῇ εἰς ἀνθρώπους μισθωτούς, ἔχοντας ἴδια συμφέροντα, τὸ δὲ ἔργον ἐξετελεῖτο μὲ ὅλην τὴν ἀχαρακτήριστον ἀκολασίαν ὑποτελῶν μισθοφόρων πρακτόρων. Οἱ ναοὶ ἦσαν τελείως ἐκτεθειμένοι εἰς τὸ ἔλεος αὐτῶν! Καὶ ἐνῶ τοῖς ἀναγνωρίζομεν τὴν ἀρνητικὴν ἀρετὴν, ὅτι δὲν κατηδάφισαν τὰ πάντα, δὲν δυνάμεθα παρὰ νὰ ἀποτροπιάζωμεθα τὴν μαινομένην βαρβαρότητα, ἥτις τοὺς παρώρμησε νὰ συντρίβωσι, νὰ ἀκρωτηριάσωσι, νὰ ἀρπάξωσι καὶ νὰ ἀνατρέπωσι τὰ εὐγενῆ ἔργα, τὰ ὅποια ἡ ὑψηλὴ διάνοια τοῦ Περικλέους παρήγγειλε καὶ ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Φειδίου καὶ Ἰκτίνου ἐξετέλεσεν. Ἀναμφίλεκτον γεγονός ἐστὶν ὅτι τὰ θαυμάσια μνημεῖα τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἀκροπόλεως ὑπέστησαν μείζονα φθορὰν κατ' ἐκεῖνο τὸ ἔτος μόνον ἢ καθ' ἅπασαν τὴν προηγηθεῖσαν ἑκατονταετηρίδα. Οἱ Ἑνετοὶ κατέφεραν τὸ πρῶτον ὀλέθριον τραῦμα κατὰ τοῦ Παρθενῶνος, ὅτε ἐπολιόρχουν τὰς Ἀθήνας τῷ 1687. Τὸ πυροβολικόν των κατηδάφισε μέρος τοῦ ἀνεκτιμήτου ἐκείνου κτηρίου. Τὰ ἔργα τοῦ Ἰκτίνου, τοῦ Φειδίου καὶ τοῦ Καλλικράτους ἐλησμονοῦντο ἐν τῇ μανίᾳ τοῦ πολέμου καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη εὗρίσκοντο ὡς διεσπαρμένοι σωροὶ ἐκθετα εἰς τὴν βραδεῖαν, ἀλλὰ βεβαίαν καταστροφὴν τῆς Τουρκικῆς ἀμαθείας. Ὅγκοι μεγάλοι Πεντελικοῦ μαρμάρου κατασυνετρίβοντο εἰς μικρότερα τεμάχια πρὸς οἰκοδομὴν τῶν ἀθλίων καλυβῶν τῆς φρουρᾶς, ἐνῶ ἄλλα μάρμαρα, ἰδίως τὰ ἀνάγλυφα, κατεκαίοντο ὡς ἀσβέστης· ἐπειδὴ, καθὰ λέγεται, οἱ Τοῦρκοι διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον προετίμων τὰ γλυπτὰ τῶν ἀμόρφων μαρμάρων, εἰ καὶ ἡ ὕλη ἦτο ἡ αὐτή. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἡδονή, μεθ' ἧς ἡ ἀπολίτιστος ἀμάθεια ἢ ἡ θρησκόληπτος δεισιδαιμονία καταστρέφει ἐν ἀκαρεῖ ἔργα πολλῶν ἐτῶν, τὰ ἀντικείμενα αἰωνίου θαυμασμοῦ. Οἱ Ἑνετοί, οἵτινες, πολιορκοῦντες τὴν Ἀκρόπολιν κατηρεῖπωσαν τὸν Παρθενῶνα, ἐπεχείρησαν νὰ ἐκτοπίσωσιν ἀγάλματά τινα ἐκ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος· ἀλλὰ τὰ μηχανήματα αὐτῶν ἦσαν ἀτελῆ· τὰ πολύτιμα ἐκεῖνα λείψανα κατακρημνισθέντα ἐβλάβησαν ἀνεπανορθώτως. Ἡμῖν παρὼν, ὅτε τινὰ τῶν θρυμμάτων αὐτῶν ἀνεσκάφησαν, ἰδίως ὁ κορμός, ὁ ὀνομαζόμενος τῆς Ἀπτέρου Νίκης, ὅστις εὗρίσκεται νῦν ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ.

» Ὁ κόσμος ὅλος εἶναι βεβαίως ὑπόχρεως εἰς τοὺς σώσαντας ἀπὸ περαιτέρω καταστροφὴν τὰ καταπεσόντα ἐκεῖνα τεμάχια. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι δὲν κατηρέϊψαν κτήρια ἔτι ὀρθὰ ὄντα, εἰ μὴ ἐν ἐπείγούσῃ περιπτώσει, οἷον πρὸς ἐπισκευὴν τοῦ φρουρίου, καὶ διὰ τὸν σκοπὸν τοῦτον κατέρριψάν τινες τῶν κίωνων τῶν Προπυλαίων, ὥς ἀνέφερα ἤδη. Ὅπωςδὴποτε, μὴ ζητοῦντες νὰ μετριάσωμεν ἢ νὰ συγκαλύψωμεν οὔτε τὰς Τουρκικὰς οὔτε τὰς Βρεττανικὰς καταστροφὰς ὀφείλομεν νὰ μὴ λησμονῶμεν ὅτι οἱ μὲν Τοῦρκοι ἠκολούθουν ἀπλῶς ἐν μέρος τῆς *tripoda necessitas* τοῦ Ῥωμαϊκοῦ νομοκώδικος *pontium constructio, arcium reparatio et expeditio contra hostem*. Διὰ τοιοῦτον σκοπὸν νόμιμος ἦτο ἡ καταστροφή οἰασδὴποτε οἰκοδομῆς. Ἀλλ' αἱ μετόπαι τοῦ Παρθενῶνος εὐρίσκοντο πέρα τῆς λαβῆς τῶν Τούρκων· οὐδεμίαν δὲ γνωρίζω περίστασιν πυροβολισμῶν κατὰ τῶν μετοπῶν, ὥς λέγεται ὅτι ἔπραττον χάριν διασκεδάσεως. Ἀπ' ἐναντίας τὸν Παρθενῶνα θεωροῦν σεβαστὸν οὐ μόνον οἱ Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ οἱ Τοῦρκοι· διότι ἐτιμᾶτο ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀγίου Γεωργίου [γράφει τῆς Ἀειπαρθένου], ὅτε ἐγένετο χριστιανικὴ ἐκκλησία· μετεβλήθη δὲ εἰς τέμενος ἔπειτα, ὅτε αἱ Ἀθηναὶ ὑπέκυψαν εἰς τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν. Ἡ κεφαλὴ τοῦ ἐν τῷ δυτικῷ τυμπάνῳ ἀνδρός, ἣτις λέγεται ὥς ἀποσπασθεῖσα ὑπὸ Τούρκου τινός, εὐρίσκεται εἰς τὴν κατοχὴν μου· τὴν ἔλαβον τέσσαρα ἔτη βραδύτερον παρὰ τινος στρατιώτου τῆς φρουρᾶς, ὅστις μὲ ἐβεβαίωσεν ὅτι ἀπεσπᾶσθη ὑπὸ ναύτου, ὅστις ὁμως οὔτε Τοῦρκος ἦτο οὔτε Ἕλλην· τὸ αὐτὸ μοι εἶπε καὶ ὁ Βρεττανὸς πράκτωρ, ὅστις ἦτο παρών, ὅτε ἡ κεφαλὴ ἀπεσπᾶσθη. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ, ἂν οἱ Τοῦρκοι ἦσαν ἐπιρρεπεῖς εἰς καταστροφὰς ἐξ ἰδιοτροπίας καὶ ἀχαλινώτου λαφυραγωγίας, αἱ Κυρνατίδες, αἵτινες εἶναι ἐκτεθειμέναι εἰς τὰς ἐπιθέσεις καὶ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει παιδίων, δὲν θὰ διέφευγον τὴν καταστροφὴν ἐπὶ τοσοῦτους χρόνους· ἀλλ' ἐνῷ δὲν προεφυλάσσοντο ὑπὸ θρησκευτικοῦ τινος αἰσθημάτων, ὥς ὁ Παρθενῶν, οὐ μόνον οὐδέποτε προσεβλήθησαν, ἀλλὰ προσεῖλκον τὸν θαυμασμὸν πάντων διὰ τὸ κάλλος τῆς μορφῆς. Ὅσάκις δὲ οἱ Τοῦρκοι κατέστρεψαν ἀρχαῖα λείψανα ἐν Ἀθήναις ἢ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, πάντοτε προειτράπησαν εἰς τοῦτο ὑπὸ χρησιμότητός τινος ἢ ἀνάγκης μὴ κινηθέντες, ὥς κατηγγέλθησαν ψευδῶς, ὑπὸ διαθέσεώς τινος κακοβούλου ἢ καταστρεπτικῆς. Κατάλογος δέ τις τῶν βαρβάρως οὕτω κατεδαφισθέντων σπουδαιότερων κτηρίων ἴσως δὲν θὰ ἀπέβαινεν ἄνευ ἐνδιαφέροντος ἢ ἄσχετος μὲ τὸν παρόντα σκοπόν. Ἐν Ἀθήναις τέσσαρα ἀρχαῖα κτήρια τελείως κατεστρά-

φησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ὀλίγα ἔτη· ὁ μικρὸς Ἴωνικὸς ναὸς ἐν τῇ Ἀκροπόλει [ἐννοεῖ τὸν ἔπειτα ἀνεγερθέντα ναὸν τῆς Ἀπτέρου Νίκης]· ἕτερος ναός, ὑποτιθέμενος τῆς Δήμητρος παρὰ τὸν Ἰλισσόν· γέφυρα ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ τούτου καὶ τὸ ὕδραγωγεῖον τοῦ Ἀντωνίνου. Τινὲς τῶν κιόνων τῶν Προπυλαίων κατεκρημνίσθησαν, ὥς καὶ σωρὸς ἐπιστυλίων τῆς δυτικῆς προσόψεως τοῦ Ἐρεχθείου, καὶ εἰς τῶν κιόνων τοῦ Ὀλυμπείου. Ἐν Κορίνθῳ τινὲς τῶν κιόνων τοῦ Δωρικοῦ ναοῦ κατεστράφησαν πρό τινων ἐτῶν. Ὁ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναὸς τοῦ Διὸς ἀνετράπη μέχρι θεμελίων. Ὁμοία ὑπῆρξεν ἡ τύχη τῶν λειψάνων ναοῦ τινος κατὰ τοὺς ἀνατολικοὺς πρόποδας τοῦ ἐν Ἀρκαδίᾳ Λυκαίου ὄρους· καὶ ἕτερος Δωρικὸς ναός, οὗ πολλοὶ κίονες ἐσφύζοντο ἐν Ἀπολλωνίᾳ τῆς Ἡλείου, κατηδαφίσθη πρό τινων ἐτῶν, τὸ δὲ ὕλικόν ἐχρησιμοποιήθη πρὸς ἐπισκευὴν τοῦ σεραγίου τοῦ ἐν Βερατίῳ πασᾶ. Μόνον εἰς τῶν κιόνων ἐκείνων ἀπομένει. Ὁ Chandler μᾶς λέγει ὅτι τινὲς τῶν κιόνων τοῦ ἐν Σουνίῳ ναοῦ κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ναὸς τοῦ Αὐγούστου ἐν Μυλάσσοις τῆς Καρίας κατηρειπώθη ὑπ' αὐτῶν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, τὸ δὲ ὕλικόν ἐχρησίμευσεν εἰς οἰκοδομὴν τεμένους· ἐπίσης λέγει ὅτι λαμπρὸς τις ναὸς ἐν Μενδελέτ καὶ ἕτερος ἐν Τέῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μετεβλήθησαν εἰς ἄσβεστον, τῶν Τούρκων κατασκευασάντων τὰς καμίνους ἐν αὐτοῖς τοῖς ναοῖς! Πολλὰ ἄλλα περιπτώσεις θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μνημονευθῶσι τῆς καταστρεπτικῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀκαλαισθητῶν τούτων βαρβάρων ἐπὶ τῶν θαυμασίων καὶ ἐνδιαφερόντων λειψάνων τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

»Ταῦτα ἐξετέθησαν ἐδῶ ὥς πραγματικῶς ἔχουσι καὶ ἴσως τινὲς τὰ ἐκλάβωσιν ὥς τείνοντα νὰ μειώσωσι τὴν διὰ τὰς ἐπ' ἐσχάτων κατερειπώσεις εὐθύνην. Ἀλλ' οἱ Τοῦρκοι δὲν εἶναι μόνον ἔνοχοι τῆς καταστροφῆς ἀρχαίων μνημείων. Τὸ αὐτὸ σύστημα, ἀλλ' ἄνευ ὁμοίων ἐλαφρυντικῶν περιστάσεων ἠκολούθησε λαός, ὅστις μεγάλως ἐπαίρεται ἐπὶ καλαισθησίᾳ ἐν ταῖς τέχναις, αἵτινες, ὥς φαντάζεται, ἀνθοῦσι πλουσιώτερον ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ χώρα ἢ ἄλλαχοῦ. Αἰνίττομαι ἐδῶ τὴν Ἰταλίαν ἐν γένει καὶ ἰδίᾳ τὴν Ῥώμην. Ἡ σεμνυνομένη αὕτη κοιτὶς τῶν καλῶν τεχνῶν παρουσιάζει τοσαύτας καταφανεῖς περιπτώσεις ἀνοήτου βαρβαρισμοῦ, ὥς ἀδυνατεῖ νὰ ὑπερτερήσῃ ἡ Τουρκικὴ ἀναισθησία, ὥστε ἡ ἀπαρίθμησις αὐτῶν θὰ ἀπῆται χῶρον ἐν τῷ παρόντι τόμῳ ὑπέρμετρον. Ἀλλως τε δὲν δύναμαι νὰ διακόψω τὴν σειρὰν τοῦ λόγου μὲ τὴν ἀναγραφὴν τόσον μακρᾶς βανδαλικῆς ἱεροσυλίας. Μεγάλῃ

ὑπάρχει ὁμοιότης τῶν διαπραχθεισῶν καταστροφῶν ἐν ἀμφοτέραις ταῖς χώραις. Οἱ Τοῦρκοι οὐδὲν ἔχουσι τὸ κοινὸν μὲ τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Οὐδ' ἔχουν οἱ κάτοικοι τῆς νῦν Ῥώμης ἐκ κηδεστίας συγγένειάν τινα μὲ τὴν ἀρχαίαν δόξαν τῆς πόλεως ἐκείνης ⁷⁶.

⁷⁶ During my first tour to Greece I had the inexpressible mortification of being present when the Parthenon was despoiled of its finest sculpture, and when some of its architectural members were thrown to the ground. I saw several metopae at the south-east extremity of the temple taken down. They were fixed in between the triglyphs as in a groove; and in order to lift them up, it was necessary to throw to the ground the magnificent cornice by which they were covered. The south-east angle of the pediment shared the same fate; and instead of the picturesque beauty and high preservation in which I first saw it, it is now comparatively reduced to a state of shattered desolution. Some drawings which I made on the spot, before as well as after that event, shew the objects which have been taken away or destroyed, and the lamentable contrast between the present and the former appearance of the venerable and glorious monuments of antiquity! (Some of these drawings will be given in my folio work, *Views in Greece*, which will consist of coloured engravings, representing the most interesting architectural remains of celebrated localities in that country.) It is painful to reflect that these trophies of human genius, which had resisted the silent decay of time, during a period of more than twenty-two centuries, which had escaped the destructive fury of the Ikonoklasts, the inconsiderate rapacity of the Venetians, and the barbarious violence of the Mohamedans, should at last have been doomed to experience the devastating outrage which will never cease to be deplored. Independant of the moral blame which must necessarily attach to such an act, the authority of the example may henceforth be pleaded as a precedant, and employed as an apology for similar depredations. The Athenian temples will thus probably be destroyed for the sake of their ornaments; which, instead of remaining in their original places, as the property of all nations, will be appropriated by the strongest. When we come to trace the causes which led to this odium will naturally, and not unjustly, be referred to those who first exhibited the example of such unhallowed violations of all that the feeling of genuine taste respects and consecrates. But while we indignantly reprove and deeply regret the irreparable damage that has been done to the Athenian monuments, we must not overlook the advantage which the fine arts in our country will derive from the introduction of such inestimable specimens of Grecian art. But though we make this concession, we cannot omit to observe, that had the temples been left untouched, and had that scul-

λα') Τὸ ὑπὸ τοῦ Γυῖλφορδ δωρηθὲν ὁμοίωμα τῆς Καρυάτιδος.
Περὶ ἀποδόσεως τοῦ κίονος τοῦ Ἑρεχθείου.

Ὁ χρηστὸς καὶ φιλοδίκαιος Δοδουέλλος φαίνεται ὡς ἀνακουφιζόμενος ἐπὶ τῇ εἰδήσει, ὅτι ὁ λόρδος Γυῖλφορδ ἀπέστειλεν ἐκ Λονδίνου ὁμοίωμα τῆς ἀρπαγείσης Καρυάτιδος πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ βαναύσου τειχίσματος,

pture only been removed which had already fallen, our Museum would still have been enriched with sufficient specimens for the improvement of the national taste, while casts would have answered every purpose of those originals, of which the temples have been sacrilegiously deprived. On the northern side of the Parthenon, nineteen metopae, and the greater part of the Panathenaic procession in low relief, fell when the Acropolis was besieged by the Venetians. Most of the metopae are missing on the southern side, and a great quantity of the low relief; the latter has also fallen with the wall of the cella at the eastern extremity. Great part of that admirable sculpture yet remains buried under the large masses of columns and architraves, by the removal of which they will probably at some future time be brought to light. These precious relics might have been dug up and added to our collection without injuring the temple.

It is indeed impossible to suppress the feelings of regret which must arise in the breast of every traveller, who has seen these temples before and since their late dilapidation! nor have I any hesitation in declaring, that the Athenians in general, nay, even the Turks themselves, did lament the ruin that was committed; and loudly and openly blamed their sovereign for the permission he had granted! I was on the spot at the time, and had opportunity of observing, and indeed of participating, in the sentiment of indignation which such conduct universally inspired. The whole proceeding was so unpopular in Athens, that it was necessary to pay the labourers more than their usual profits before any could be prevailed upon to assist in this work of profanation. The isolated example of the single sculptured marble which was taken from the temple by the Count de Choiseul Gouffier, and of one of the metopae which was broken in attempting its removal, is adduced as a palliation of the subsequent dilapidations; but it can never excuse the wanton destruction that ensued; and which I have reason to believe, would not have been carried to such an extraordinary excess, had the person for whom they were removed been present at the time. But the management of the whole affair was in fact committed to the hands of mercenary and interested persons, and executed with all the unprincipled licentiousness of subordinate and hiring agents. The temples were entirely at their mercy! and while we grant them the negative merit of not having levelled

δι' οὗ εἶχον πληρώσει τὸν ἐν τῇ στοᾷ τόπον τῆς ἀπαχθείσης κόρης. Μεγαλοψύχως δέ, ὅσφ καὶ συνετῶς, προτείνει (I. 353) νὰ ἀποδοθῇ τοῦλάχιστον

every thing with the ground, we cannot but execrate that spirit of insensate barbarism which prompted them to shatter and mutilate, to pillage and overturn, the noble works which the lofty mind of Pericles had ordered, and the unrivalled genius of Phidias and of Iktinos had executed. It is an incontestible fact, that the magnificent monuments of the Athenian Acropolis suffered more in that single dilapidating year, than during the whole preceding century. The Venetians inflicted the first fatal blow upon the Parthenon, when they besieged Athens in 1687. Their artillery laid part of the inimitable structure in ruins. The labours of Iktinos, of Phidias, and of Kallikrates, were disregarded in the rage of war; and for many years they were exposed in scattered heaps to the slow but certain destruction of Turkish ignorance. Large masses of Pentelic marble were broken into smaller pieces for the construction of the miserable cottages of the garrison; while others, and particularly the bas-reliefs, were burnt into lime; for the Turks are said to have preferred for that purpose a sculptured block to a plain one, though the material was the same. Such is the pleasure with which uncivilized ignorance of fanatic superstition, destroyed in a moment the works of years, and the admiration of ages! The Venetians who besieged the Acropolis and ruined the Parthenon, caused some statues to be detached from the western pediment; but as the machinery was imperfect, those valuable remains fell to the ground, and were irreparably injured. I was present when some of these fragments were dug up, particularly the torso, called Victory Without Wings, which is now in the British Museum.

The world is certainly indebted to those who saved these fallen fragments from destruction; but the Turks did not ruin the buildings which were still standing, unless on some urgent occasion—such as the reparation of the fort; and for this purpose they threw down part of the Propylæan columns, as I have already mentioned. Without however wishing to palliate either Turkish or British dilapidation, it must be recollected, that the former merely followed one of the parts of the *trinoda necessitas* of the Roman law code, «*Pontium constructio, arcium reparatio, et expeditio contra hostem*. For which purpose it was lawful to destroy edifices of any kind. But the metopæ of the Parthenon were out of their reach; and I never heard an instance of their firing at them, which it is said they did as an amusement. On the contrary, the Parthenon is regarded with respect, not only by the Greeks, but by the Turks; for it was dedicated to Saint George [γῳάφε the Virgin] when it became a Christian church, and was converted into a mosque when Athens fell under the Turkish dominion. The head of the male

ὁ πλεονεκτικῶς καὶ ἀσκόπως ἀποκομισθεὶς γωνιαῖος κίων τοῦ Ἑρεχθείου.

«Ὁ κόμης Γυλφορδ, κινούμενος ἀπὸ ἀξιέπαινον ἀφοσίωσιν εἰς τὰ κλασ-

figure in the western tympanon, which is said to have been knocked off by a Turk, is in my possession. I received it four years afterwards from a soldier of the garrison, who assured me that it was detached by a sailor, who was however neither a Greek nor a Turk; and the same thing was told me by the British agent, who was present at the time it was broken off. If indeed the Turks were inured to habits of capricious ravage and wanton spoliation, the Caryatides, which are exposed to the attacks even of the children in the Acropolis, would not so long have escaped without destruction. But though they have not been secured like the Parthenon by any thing like religious feeling, they were not only never assailed by violence, but attracted universal admiration by the beauty of their forms. When the Turks have destroyed any ancient remains, in Athens or in other parts of Greece, they have always been impelled by some purpose of utility or necessity, and not incited of mischief and devastation, which has falsely been laid to their charge. A list of the principal objects thus barbarously levelled to the ground, may perhaps be neither uninteresting nor foreign to the present purpose.

At Athens, four ancient buildings have been entirely destroyed within these few years: a small Ionic temple in the Acropolis; another temple, supposed to be Ceres, near the Ilissos; a bridge over that stream, and the aqueduct of Antoninus Pius. Part of the Propylaeian columns have been thrown down, with a mass of the architrave on the western front of the Erechtheion, and one of the columns of the Olympeion. At Corinth several columns of the Doric temple were destroyed a few years ago, The temple of Jupiter at Olympia has been reduced to its foundations. The remains of a temple at the eastern foot of Mount Lycaeon in Arcadia, have shared the same fate; and a Doric temple, of which several columns were standing at Apollonia in Epiros, were demolished only a few years ago, and the materials employed in repairing the seraglio of the Pasha of Berat; one column at present only remains. Chandler tell us that some of the columns of the temple at Sunium were destroyed by the Turks; and we know, from the same author, that the temple of Augustus, at Mylassa in Caria, was ruined by them a few years ago, and the materials employed for the construction of a mosque; and that great part of a magnificent temple at Mendelet, and another at Teos in Asia Minor had been converted into lime, the Turks having built kilns within the temples themselves! Many other examples might be adduced of the destructive influence of these tasteless barbarians over the splendid and interesting remains of Grecian architecture.

The facts are here stated as they really are, and some may consider them

σικὰ λείψανα τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἀκροπόλεως, παρήγγειλεν ἐν Λονδίῳ τὴν ἐκ τεχνητοῦ λίθου κατασκευὴν ἀγάλματος κατὰ τὸ ἔκμαγειον τῆς Καρυάτιδος, τῆς νῦν ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ, καὶ τὸ ἀπέστειλεν εἰς Ἀθήνας, ἵνα ἀντικαταστήσῃ τὸ πρωτότυπον καὶ οὕτω θὰ ἀποβληθῇ τὸ ἐπαίσχυντον στύλωμα (τὸ ὁποῖον κατεῖχε τὸν τόπον τῆς Καρυάτιδος). Ἄρα δὲν θὰ ἦτο ἄξιον τῆς χώρας ταύτης νὰ ἀπομιμηθῇ τόσῳ εὐγενὲς παράδειγμα καὶ νὰ ἀναστηλώσῃ εἰς τὴν ἀρχικὴν του θέσιν τὸν κίονα τοῦ Ἑρεχθίδου καὶ τὸν διαμελισθέντα θριγκὸν—πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἡδύνατο νὰ γίνῃ ἄνευ σπουδαίας τινὸς δαπάνης; Τὸ ἡμέτερον Μουσεῖον θὰ ἐστερεῖτο μόνον τοῦ ἑνὸς κίονος, ὅστις ἡδύνατο νὰ ἀντικατασταθῇ δι' ἔκμαγειον ἀνταποκρινομένου εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ πρωτοτύπου. Διὰ τοιαύτην πρᾶξιν πάντα τὰ ἔθνη θὰ μᾶς ἐπῆγουν καὶ μάλιστα οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Τοῦρκοι, οἵτινες διὰ τοιούτου παραδείγματος θὰ ἐδιδάσκοντο νὰ σέβωνται τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα τοῦ τόπου των⁷⁷.

as extenuations of the late dilapidations. The Turks however are not singular in the destruction of ancient monuments, for the same system has been pursued, but without the like extenuating circumstances, by a people who have made no small parade of their taste for the fine arts, which as they imagine flourish more luxuriantly in their soil, than in other countries. I here allude to Italy in general, and to Rome in particular. This boasted cradle of the fine arts has produced so many glaring instances of stupid barbarism, which cannot be exceeded by those of Turkish insensibility, that their enumeration would occupy too great a space in the present volume; nor can I interrupt my narrative by so long a record of Vandalic profanation. There is great similarity in the devastations committed in the two countries; Turks have nothing in common with ancient Greece, nor have the inhabitants of modern Rome any kindred affinities with the ancient glory of that city.

⁷⁷ The Earl of Guilford, influenced by a laudable attachement to the classic remains of the Athenian Acropolis, has had a statue made in London of artificial stone from a cast of the Caryatis which is in the British Museum, and has already sent it to Athens to replace the original, and the disgraceful substituted pilaster will be removed. Would it not be worthy of this country to imitate such a noble example and to restore to its place the column of the Brechtheion and the dismembered entablature which might be done without any serious expense. Our Museum would only be deprived of that single column which might be replaced by a cast, answering fully the purpose of the original. We should be esteemed for such an action by all nations, and particularly by the Greeks and

Καὶ τὴν μὲν δωρεὰν τοῦ Γυῖλφορδ ἀναφέρει (I, 258) καὶ ὁ Hughes. «Ἡ θέσις (τῆς Καρυάτιδος) παρεγεμίσθη ἐπονειδίστως μὲ πλίνθους τινὰς καὶ μὲ λίθους ἀσυναρτήτους· ἀλλ' ὁ λόρδος Γυῖλφορδ, ὁ Ἀττικὸς οὗτος τῶν ἡμερῶν μας, μὲ πνεῦμα τῷ ὄντι εὐγενοῦς γενναιοδωρίας καὶ καλαισθησίας μετέφερεν εἰς Ἀθήνας ὅμοιον ἄγαλμα κατασκευασθὲν ἐν Λονδίῳ ἐπὶ σκοπῷ ἀναπληρώσεως τοῦ χάσματος»⁷⁸. Τὴν δὲ περὶ ἀποδόσεως εἰσήγησιν ἐνισχύει ὁ Clarke (VI, 234), προβλέπων τὴν ὀλεθρίαν ἐπὶ τοῦ Πεντελησίου μαρμάρου ἐπίδρασιν τοῦ ὑγροῦ κλίματος τοῦ Λονδίνου. «Ὅπωςδὴποτε θὰ εὕρισκετο προφυλαγμένον ἀπὸ τὴν βλάβην, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ λεπτοφυέστερα μέρη τῶν γλυπτῶν ἦσαν ἀξιοθρήνως ἐκτεθειμένα ἔκτοτε, ἀφ' ἧς ἀπεσπάσθησαν ἐκ τοῦ ναοῦ, ἵνα ἢ καταποντισθῶσιν ὑπὸ τὰ κύματα τῶν Κυθήρων ἢ εὐρωτιάσωσιν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν κλίματος τὰ μάλιστα ἱκανοῦ νὰ ὑποβοηθῇ τὴν πρὸς καταστροφὴν πρόοδον αὐτῶν»⁷⁹.

Ἔτη δέ τινα μετὰ ταῦτα ὁ Γάλλος Conte de Forbin, περιηγούμενος τὴν Ἀνατολὴν (*Voyage dans le Levant en 1818 et 1819*, σ. 11), ἔγραφε τὰ ἑξῆς περὶ τῆς Καρυάτιδος. «A l'époque de l'expédition de Lord Elgin on remplaça par un pilier de maçonnerie la Cariatide de l'angle de la Chapelle du Pandrose; cette statue qu'il emporta, était la mieux conservée. On écrivit sur la plus voisine Opus Phidiae; et sur le pilier informe Opus Elgin. Ὁ δὲ Ἀγγλος ἐπικριτὴς τοῦ βιβλίου τοῦ Forbin (ἐν *Quarterly Review*, May 1820, σ. 84) ἐπέλεγεν εἰρωνικῶς. «Τοῦτο θὰ ἦτο κάπως δίκαιον· ἀλλ' ἀτυχῶς δὲν εἶναι ἀληθές. Ἡ ἐπὶ τοῦ πρώτου στύλου ἐπιγραφὴ (ἣν ὁ κόμης δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναγνώσῃ) ἦν ἐλληνιστὶ —

Turks, who from such an example would learn to respect the ancient monuments of their country.

⁷⁸ «Its place was then filled up ignominiously with loose bricks and stones. Lord Guilford, that modern Atticus, with a truly noble spirit of liberality and taste, has transported to Athens a similar statue carved in England for the purpose of supplying the deficiency.

⁷⁹ At all events it would have been safe from the injuries to which the finest parts of the sculpture have been since lamentably exposed when they were torn from the temple, either to be swallowed by the waves of Cythera, or to moulder under the influence of a climate peculiarly qualified to assist their progress towards destruction.

Ἐλγιν ἐποίησεν· ἡ δὲ ἐπὶ τοῦ ἑτέρου (ἦν ὁ κόμης δὲν ἠδύνατο νὰ ἴδῃ) ἦν λατινιστί.

Quod non fecerunt Goti
Hoc fecerunt Scoti» ⁸⁰.

λβ') Μαρτυρίαι τοῦ Th. S. Hughes.

Ἐτερος Ἄγγλος, ὁ λόγιος ἱερεὺς Th. S. Hughes, ὅστις εὗρίσκετο καὶ αὐτὸς ὀλίγον βραδύτερον, κατ' Ὀκτώβριον τοῦ 1813, ἐν Ἀθήναις, μαρτυρεῖ (I, 261) περὶ τῆς φθορᾶς καὶ τῶν πολλῶν θραυσμάτων τῶν συσσωρευθέντων ἐκ τῆς συλήσεως τοῦ Παρθενῶνος — θεάματος δυναμένου νὰ συγκινήσῃ τὸν τηρήσαντα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ σπινθῆρα καὶ ἐνθουσιασμοῦ. Λέγει δὲ καὶ περὶ τῆς αἰσθητικῆς ζημίας τοῦ μετακινήσαι τὰ γλυπτὰ μακρὰν τοῦ ἀρχαίου αὐτῶν περιβάλλοντος.

«Ὅτε μετέβημεν εἰς τὸ νότιον μέρος τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς, σφοδρὰν μᾶς ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν ἡ ἀξιόθρηνος ἀνατροπὴ καὶ ἐρείπωσις, ἡ γενομένη κατὰ τὴν ἐπ' ἐσχάτων λαφυραγωγίῃ. Τύμπανα, κιονόκρανα, θριγκός, στεφάνη, πάντα κατὰκεῖνται συνεσσωρευμένα ὁμοῦ εἰς ὄγκους ἱκανοὺς νὰ παράσχωσιν ὑλικὸν πρὸς οἰκοδομὴν ὀλοκλήρου ἀνακτόρου μαρμαρίνου. Ὁ Ἄγγλος πολίτης δύναται ἴσως νὰ ἀγάλλεται ἐπὶ τῇ προσκλήσει τῶν ἀπαραμύλλων τούτων δειγμάτων τῆς ἀρχαίας γλυπτικῆς καὶ νὰ συμφωνῇ μὲ πολλὰ τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν πρὸς δικαίωσιν τῆς ἀπαγωγῆς. Ἄν ὅμως σπινθὴρ καὶ ἐνθουσιασμοῦ ὑπολείπεται ἐν τοῖς στέρνοις αὐτοῦ, δὲν δύναται παρὰ νὰ θλίβεται ἐπὶ τῇ ἀκολάστῳ κατερειπώσει, τῇ γενομένη κατὰ τὴν ἀπαγωγήν, καὶ ἐπὶ τῇ πρὸς λείαν ἐφέσει ταύτη. Ἡ ἀπαγωγή τμημάτων μικρᾶς συγκριτικῶς ἀξίας, ἀλλὰ συντελεστικῶν εἰς συγκράτησιν τοῦ κτηρίου, ἐξέθηκε τὸ γεραρὸν τοῦτο οἰκοδόμημα εἰς πρόωρον κατὰπτωσιν καὶ ἐξετόπισεν ἐκ τῶν ἀρχικῶν αὐτῶν θέσεων — ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα αὐτῶν ἦντιν καλὸς

⁸⁰ This would have been fair enough; but unluckily it is not true; — the inscription on the first pillar (which the Count could not read) is in Greek — Ἐλγιν ἐποίησεν; and that on the other (which the Count could not see) is in Latin.

Quod non fecerunt Goti
Hoc fecerunt Scoti.

καὶ ἐνδιαφέρον — πλείστα μνημεῖα οὐδόλως ἀναγκαῖα εἰς ἀνάπτυξιν τῶν τεχνῶν τοῦ ἔθνους ἐκείνου, τὸ ὁποῖον τώρα τὰ κατέχει» ⁸¹.

λγ') Γενίκευσις τῶν ἀρπαγῶν. Ὁ Clarke περὶ ἀνασκαφῶν.

Τὸ εὖρὺ τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Ἑλγιν καὶ ἡ ἐξάπλωσις αὐτῶν καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα, ἡ ἐκ τῆς διαφημίσεως αὐτῶν συρροὴ ξένων ιδίως ἐν Ἀθήναις καὶ ἡ μεταξὺ Ἀγγλῶν καὶ Γάλλων μάλιστα ἄμιλλα — ταῦτα εἶχον καταστήσει τὴν θήραν τῶν ἀρχαιοτήτων ἀσχόλημα ἀριστοκρατικόν, τὴν δὲ ἀρχαιοκαπηλίαν ἔργον ἐπικερδές. Ἀνηλεὲς ἀρπαγὴ ἐπεξετάθη καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα καί, ἀφοῦ ἐσαρώθησαν τὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἐζητοῦντο καὶ τὰ ὑπ' αὐτὸ πρὸ αἰώνων σωθέντα.

Αὐτὸς ὁ ἀγαθὸς Καλούτης ἔγραφε τῇ 9^ῃ Ἰανουαρίου 1806 (μετὰ τὴν διάσωσιν τῶν ἐν τῷ *Μέντορι* βυθισθέντων) τῷ ἐν Λονδίῳ τότε διατρίβοντι Hamilton προσφέρων ἀρχαιότητάς τινας, ἃς εἶχε συλλέξει, ὥς καὶ ἀγαλμάτων, πρὸ τριάκοντα ἐτῶν ἐξ Ἀργούς κομισθὲν καὶ ταφέν ἕκτοτε πρὸς ἀσφάλειαν. Τὸ ἀγαλμάτιον εἶχε προτείνει τῷ ἐκεῖθεν διαβάντι Leake, ὅστις ὅμως δὲν ἠδύνατο τότε νὰ τὸ συναποφέρῃ. Ὁ δὲ λόγιος J. B. S. Morritt (1772 - 1843), ὁ ἐπισκεφθεὶς καὶ συγγράψας περὶ Τροίας, ὡμολόγησεν ἐνώπιον τῆς βουλευτικῆς περὶ τῶν Ἑλγινείων μαρμάρων ἐπιτροπῆς ταῦτα. «Εὕρισκόμενος ἐν Ἀθήναις τῷ 1795 ἐγὼ αὐτὸς διεπραγματεύθην μὲ τὸν φρούραρχον περὶ ἀπαγωγῆς μιᾶς ἢ δύο τῶν πλακῶν τῆς ζωφόρου, αἵτινες ἦσαν ἡμελημέναι καὶ κατερριμμέναι μεταξὺ σκυβάλων. Ὁ φρούραρχος ἦτο λίαν πρόθυμος νὰ

⁸¹ In passing to the south side of Minerva's fane we were struck forcibly by the lamentable overthrow and ruin occasioned during its last spoilation. Shaftes, capitals, and entablature lie heaped together in masses capable of furnishing materials to build a palace of marble. Though an Englishman may exult in the possession of these unrivalled specimens of ancient sculpture, and yield to many of the arguments that have been urged in defence of their deportation, still, if a spark of enthusiasm exists in his bosom, he cannot but grieve at the wanton devastation committed in their removal, at that avidity for plunder which in carrying off parts of little comparative value, but which helped to sustain the fabric, has exposed this venerable structure to premature ruin, and has removed from their ancient sites — whence most of them acquired their beauty and all their interest — numerous monuments not at all necessary for the improvement of the arts in that nation which now possesses them.

πράξει (ὅ,τι ἐζήτουν) ἀντὶ ποσοῦ τινος ἀργυρίου, ἂν ἠδύνατο νὰ τὸ κάμῃ χωρὶς νὰ τὸ μάθῃ τις. Ἀλλ' ὁ Γάλλος πρόξενος, ὅστις ἤθελε τὰς πλάκας ἐκείνας δι' ἑαυτόν, μαθὼν περὶ τῶν διαπραγματεύσεων παρημπόδισε τὴν ὑπ' ἐμοῦ πρόσκτησιν αὐτῶν ἀπειλήσας τὸν ὑπάλληλον ὅτι ἤθελε γνωρίσει τῷ προϊστάμενῳ του τὰ τεκταινόμενα· καὶ οὕτως αἱ πλάκες ἔμειναν, ὅπου εὗρίσκοντο»⁸².

Τοιούτων ἀρχαιολογικῶν θηρῶν παραδείγματα εἶδομεν πολλὰ ἐν τοῖς πρόσθεν. Περὶ δὲ τῶν γενικευθεισῶν τότε ἀνασκαφῶν ὁ Clarke λέγει (σ. 199) τὰ ἑξῆς. «Εἶχον τότε ἀρχίσει αἱ ἀνασκαφαὶ Ἑλληνικῶν τάφων εἰς τὰ περικυρῶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἔκτοτε τὸ ἔργον τοῦτο πλουσίως ἤμειψε τὰς ὁρέξεις τῶν περιηγητῶν ἐκείνων, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ὁποίων αἱ τοιαῦται ἐπιχειρήσεις ἐνηργοῦντο. Λέγουσιν ὅτι ὁ Γάλλος καλλιτέχνης Fauvel ἐπέτυχε μεγάλως ἐν ταῖς ἐρευναῖς ταύταις. Ὁ Δὼν Μπατίστας Λουζιέρης ἤνοιξε πολλοὺς τάφους καὶ συνεκέντρωσε συλλογὴν πολυτιμοτάτων ἀγγείων. Μεταξὺ τῶν Ἀγγλῶν ὁδοιπόρων ὁ Κόμης Ἀβερδὴν διακρίνεται διὰ τὴν ἐλευθεριότητα, μεθ' ἧς ἐνεθάρρυνε τοιαῦτα ἔργα — καὶ εἶναι ἔτι ἐπαινετώτερος, καθ' ὅσον ἦτο ἐναντίος τῶν ἀξιοθρήνων ἐκείνων ἐπιχειρήσεων, ἃς ἕτερός τις Βρεττανὸς κόμης, εἰς τῶν συμπατριωτῶν του, ἐπέσπευδε τότε πρὸς τελείαν καταστροφὴν τῶν ἀρίστων ἔργων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἡ ἱστορία καὶ αἱ καλαὶ τέχναι θὰ εὐγνωμονῶσι πάντοτε τῷ κόμητι Ἀβερδὴν δι' ἃς φροντίδας κατέβαλεν ὑπὲρ τῆς ἀνασκαφῆς καὶ παλινορθώσεως τῆς Πνυκὸς καὶ δι' ἄλλα παραπλήσια ἔργα. Πολλοὶ τῶν ἡμετέρων συμπατριωτῶν ἠκολούθησαν ἔκτοτε τὸ παράδειγμα τοῦ λόρδου Ἀβερδὴν. Περὶ δὲ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀνασκαφῶν ὁ κ. Walpole ποιεῖται τὰς ἑξῆς παρατηρήσεις ἐν τῷ ἡμερολογίῳ αὐτοῦ. Ὁδοιπόροι προτιθέμενοι νὰ ἀνασκάψωσι τὸ ἐν τῇ γειτονίᾳ τῶν Ἀθηνῶν ἔδαφος πλουσίως θ' ἀμειφθῶσι διὰ τοὺς κόπους αὐτῶν. Τὰ ἀγγεῖα, τὰ ὅποια ὁ σινιὸρ Λουζιέρης εὔρε σκάπτων πλησίον τῆς πόλεως, εἶναι τὸ σχῆμα καὶ τὴν ἐν γένει κατασκευὴν ἀσυγκρίτως ὑπέρτερα τῶν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ εὔρε-

⁸² I myself negotiated with the commander of the citadel for the removal of one or two pieces of the frieze, that were thrown down and neglected among rubbish; he was very willing to do it for a sum of money, if he could do it without the knowledge of any person whatever. The negotiations coming however to the ear of the French agent, who wanted it for himself, he prevented my getting it, by threatening the magistrate to make it known to his superiors, in consequence of which it remained where it was.

θέντων. Μεταξὺ ἄλλων λειψάνων τῆς ἀρχαιότητος εὔρε μουσικὰ ὄργανα, αὐλὸν καὶ πλαγίαυλον, κοσμήματα ἱματισμοῦ διαφόρων εἰδῶν, γλύμματα χρυσοῦ, κάτοπτρα κλπ.»⁸³.

Ἔτι δέ τινα μετὰ ταῦτα ὁ Pouqueville (Voyage, ed. 1826, IV, σ. 468) περιοδεύων ἐν Πελοποννήσῳ ἔγραφε: Ces honnêtes et probes citoyens (de Corinthie) me parlèrent des bas-reliefs déposés dans leur tchiflik de Tricala au mont Cyllène, que Veli pacha leur avait enlevés pour les vendre à un Anglais, qui les a revendus au Museum Britannicum, où ils se trouvent maintenant. Καὶ ὑποσημειοῖ: Ces bas-reliefs me furent offerts en 1806; j'en avais fixé le prix, ils m'étaient accordés; mais comme le gouvernement ne me seconda pas dans cet achat, j'ai dû renoncer au marché n'étant pas accoutumé à arracher, par l'entremise d'un satrape, ce qui était la propriété des particuliers. J'aurais refusé l'Apollon de Belvédère à de pareilles conditions; mais tout le

⁸³ The business of making excavations among the Grecian tombs was then begining in the neighbourhood of Athens, and has since abundently rewarded the taste of these travellers under whose patronage such labours have been carried on. A French artist, M. Fauvel, is said to have met with great success in these researches. Don Battista Lusieri opened several tombs and thus made a collection of the most valuable vases. Among English travellers the Earl of Aberdeen is particularly distinguished for his liberality in encouraging work of this kind; the more laudable in being opposed to the lamentable operations which another British Earl, one of his Lordship's countrymen, was then prosecuting to the utter ruin of the finest works of ancient Greece. To the Earl of Aberdeen History and the Fine Arts will ever be indebted for the pains he bestowed in the excavation and restoration of the Pnyx, and the other similar undertakings (see *Appendix to the Cambridge Marbles* p. 67, Cambridge 1809). Many of our countrymen have since followed Lord Aberdeen's example. Upon the subject of excavations in Athens Mr. Walpole has the following observations in his journal: Travellers who will be at the pains of excavating the soil in the vicinity of Athens will be amply rewarded for their trouble. The vases which Signor Lusieri has found in digging near the city are, in their form and general execution, not to be surpassed by any that have been found in Italy and Sicily. Among other remains of antiquity he has found musical instruments (the αὐλὸς and πλαγίαυλος), ornaments of dress of various kinds, carvings of gold and mirrors &c.

Ab.

monde, comme on le sait, n'a pas eu ces scrupules vulgaires. Καὶ πάλιν (V, 206) ὀλίγον μετὰ ταῦτα· On me fit remarquer (à Argos) près d'une mosquée ombragée de cyprès, qu'on dit être batie sur les fondements du temple de Venus Nicéphore, un linteau apporté de Mycène par un Irlandais qui se proposait de l'envoyer en Angleterre. Καὶ ἐν ὑποσημειώσει· Le Marquis de Slego. 'Α l'époque où il tira ce linteau de Mycène, le docteur L. Frank, qui a demeuré huit ans à Jannina, se trouvant auprès de Véli pacha, reçut de lui en présent un Apollon quart de nature, pareil à celui de Belvédère; une tête de Gorgone, et plusieurs objets trouvés, je crois dans les fouilles faites à Argos. J'ai vu ces antiquités, mais j'ignore en quelles mains elles ont passées.

λδ') Μαρτυρία τοῦ H. W. Williams.

Μετά τινα ἔτη ἕτερος Ἀγγλος, ὁ ζωγράφος H. W. Williams (1773-1829), ὁ ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐκδοὺς πρῶτον τῷ 1820 καὶ πολλάκις ἔκτοτε θαυμασίαν σειρὰν Ἑλληνικῶν τοπίων καὶ διὰ τὴν εἰδικότητά του ταύτην ἐπονομασθεὶς Grecian Williams⁸⁴, ὁμολογεῖ μὲν ὅτι τὰ Ἑλγίνεια μάρμαρα μεγάλως θὰ συμβάλωσιν εἰς τὴν πρόοδον τῶν τεχνῶν, ἀλλ' ἀμφισβητεῖ τὸ δίκαιον καὶ ὀρθὸν τῆς ἐκριζώσεως αὐτῶν ἐκ τῶν ἀρχικῶν αὐτῶν θέσεων. «Ὅτι τὰ Ἑλγίνεια μάρμαρα θέλουσι συντελέσει εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς τέχνης ἐν Ἀγγλίᾳ, δὲν ἀμφιβάλλεται. Βεβαίως θ' ἀνοίξωσι τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν Βρεττανῶν καλλιτεχνῶν καὶ θὰ καταδείξωσιν ὅτι ἡ μόνη ὁδὸς πρὸς τὸ ἀπλοῦν καὶ τὸ καλὸν εἶναι ἡ μελέτη τῆς φύσεως. Ἀλλ' εἵχομεν ἄρα δικαίωμα νὰ μειώσωμεν χάριν τοιούτου σκοποῦ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἀθηνῶν καὶ οὕτω νὰ παρακωλύσωμεν ἀλλεπαλλήλους γενεὰς ἄλλων ἔθνων τοῦ ἰδεῖν τὰ θαυμάσια ταῦτα γλυπτά; Ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἐσώθη χάριν ὅλου τοῦ κόσμου ὥς πυρρὸς φωτεινὸς πρὸς ὁδηγίαν καὶ ἐπίγνωσιν τοῦ ἀγνοῦ ἐν τῇ καλαισθησίᾳ. Τί δυνάμεθα ν' ἀποκριθῶμεν εἰς τὸν ταξιδιώτην, ὅστις παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα στερεῖται τῶρα τῆς πλουσίας ἀπολαυῆς, ἥτις θὰ ἤμειβε τοὺς κόπους

⁸⁴ *Select views in Greece engraved in the best line manner from drawings by H. W. Williams. London 1824 - 29. Τόμ. 2 εἰς 8ον μέγα, 64 πίν. — Τοῦ αὐτοῦ. Travels in Italy, Greece and the Ionian Islands in a series of letters &c. Edinburgh 1820. Τόμ. 2 εἰς 8ον.*

τῆς ὁδοιπορίας του; Μικρὰ παρηγορία θὰ εἶναι νὰ τῷ εἴπωμεν ὅτι δύναται νὰ εὔρη τὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνος ἐν Ἀγγλίᾳ»⁸⁵.

**λε') Γνώμη τοῦ H. Sass καὶ ἀναπαράστασις τῶν γλυπτῶν
ὑπὸ τοῦ J. Henning.**

Κατὰ τὸν αὐτὸν περίπου χρόνον ἕτερος Ἀγγλος ζωγράφος, ὁ Henry Sass (1788 - 1844), συγγράφων περὶ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ περιοδείας αὐτοῦ (*A journey to Rome and Naples in 1817*. London 1818) χαίρει (σ. 28) ἐπὶ τῇ προσκτῆσει τῆς συλλογῆς τοῦ Ἑλγιν καὶ προσδοκᾷ ὅτι δι' αὐτῆς ἡ ἐν Ἀγγλίᾳ τέχνη ταχέως θέλει εὐδοκίμησιν, ὅπως τὸ ἐμπόριον καὶ τὰ ὄπλα τῆς παιδείδος του ἤδη ηὐδοκίμησαν. «Πᾶς τις ἔχων νοῦν καλῶς μεμορφωμένον γηθοσύνης θ' ἀναγνώσῃ τὴν πρό τινος ἐκθεσιν τῆς βουλευτικῆς ἐπιτροπῆς περὶ τῶν Ἑλγινείων μαρμάρων καὶ εὐχαρίστως θὰ σκεφθῇ ὅτι τῇ συμπράξει τοῦ κοινοῦ μετὰ τῶν καλλιτεχνῶν—τοῦ μὲν κοινοῦ ὑποθάλλοντος τὸ ἔμφυτον δῶρον, τὸ συναποτελοῦν μέγα μέρος τῆς οὐσίας τῆς μεγάλης ταύτης αὐτοκρατορίας, τῶν δὲ καλλιτεχνῶν προσπαθούντων ἐκ παντὸς τρόπου νὰ φανῶσιν ἄξιοι τοιαύτης ἐνθαρρύνσεως—ἡ Βρεττανία θὰ δυνηθῇ ἡμέραν τινὰ ὑπερηφάνως νὰ παρουσιασθῇ τόσον ὑπέροχος κατὰ τὴν διανοητικὴν αὐτῆς ἐξέλιξιν ἐν ταῖς καλαῖς τέχναις, ὅσον εἶναι σήμερον ἀνωτέρα τῶν ἄλλων ἐθνῶν κατὰ τὸ ἐμπόριον, τὰ ὄπλα καὶ τοὺς πόρους»⁸⁶.

⁸⁵ That the Elgin Marbles will contribute to the improvement of art in England, cannot be doubted. They must certainly open the eyes of British artists, and prove that the true and only road to simplicity and beauty is the study of nature. But had we a right to diminish the interest of Athens for such motives, and prevent successive generations of other nations from seeing these admirable sculptures? The Temple of Minerva was spared as a beacon to the world to direct it to the knowledge of purity of taste. What can we say to the disappointed traveller who is now deprived of the rich gratification which would have compensated his travel and his toil? It will be little consolation to him to say, he may find the sculptures of the Parthenon in England.

⁸⁶ Every refined mind must be delighted in the perusal of the late report of the House of Commons on the subject of the Elgin Marbles; and it is a pleasing reflection that by the cooperation of the public at large, and the artists—the one fostering that talent which forms so large a portion of the integral of a great empire, the others exerting their energies to the utmost to deserve such

Ἡ δὲ ἰσχύουσα τότε, ὅπως καὶ νῦν ἔτι, τριμηνιαία *Edinburgh Review* (Sept. 1818, σ. 530-531) κρίνουσα τὸ βιβλίον τοῦ Sass συνεπέρανεν οὕτω.

«Κλίνομεν νὰ μετὰσχωμεν τῆς εὐαρεσκείας, ἣν ὁ κ. Sass ἐκφράζει ἐπὶ τῇ διασώσει ὑπὸ τοῦ λόρδου Ἑλγιν τῶν λαμπροτάτων δειγμάτων τῆς ἀρχαίας γλυπτικῆς ἀπὸ τὰς καταστροφὰς τῶν βαρβάρων, εἰς ὧν τὰς χεῖρας ταῦτα εἶχον περιέλθει. Ὅτι διὰ τῆς συμπτώσεως ταύτης ἐγενόμεθα κάτοχοι τοιοῦτου ἀνεκτιμήτου θησαυροῦ εἶναι εὐτύχημα διὰ τὰς τέχνας καὶ δόξα διὰ τὴν χώραν ταύτην. Τὰ ὑπέροχα τῶν γλυπτῶν τούτων προσόντα ἡρμηνεύθησαν ἤδη. Πάντες οἱ βλέποντες αὐτὰ εἰς τὴν νῦν ἐμπρέπουσαν αὐτοῖς θέσιν ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ προθύμως ὁμολογοῦν τὴν μεγάλην αὐτῶν ἀξίαν καὶ παραδέχονται ὅτι ἡ μελέτη αὐτῶν ὁσημέραι βελτιώνει τὴν καλαισθησίαν καὶ τὴν ἐργασίαν καὶ αὐτῶν τῶν ἀρίστων καλλιτεχνῶν μας. Ἀλλ' ὀλίγοι εἶναι οἱ γνωρίζοντες περὶ τῆς προόδου, ἣν ἐμφαίνει ἡ ὑπὸ εὐφυοῦς τινος ἀνδρὸς γενομένη ἀκριβὴς καὶ θαυμασία ἀναπαραστάσις ἐν μικρῷ τῶν γλυπτῶν ἐκείνων. Ὅθεν δίκαιον νομίζομεν εἶναι νὰ ἀναφέρωμεν ἐδῶ περὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Ὁ κ. Henning, ἐδῶ γεννηθεὶς καὶ συνδυάζων ἐν ἑαυτῷ γνησιωτάτην φιλοκαλίαν μὲ μεγίστην ἱκανότητα ἐκτελέσεως καὶ ἐν γένει ἐπίγνωσιν τῶν τοῦ ἐπαγγέλματός του εἰς βαθμὸν μόνον οὐκ ἀπαράμιλλον, κατεσκεύασε πιστότατά τινα ὑποδείγματα μεγάλου μέρους τῆς ζυφόρου καὶ ἑξακολουθεῖ νῦν τὸ ἔργον του τοῦτο. Ὅστις ἐπιθυμεῖ τελειοτάτην μινιογραφίαν τοῦ περιφήμου τούτου γλυπτοῦ δύναται νὰ τὴν ἀποκτήσῃ ἀπὸ τὰ χυτὰ (casts) τοῦ κ. Henning. Ἡ ἀποχωρητικὴ διάθεσις, ἡ φυσικῶς συνοδεύουσα τὴν μεγαλοφυΐαν, καὶ ἡ ἀφάνεια, ἥτις εἶναι ἡ τύχη τῶν ἄνευ προστάτου ξένων, ἡμπόδισαν μέχρι τοῦδε τὸν ἀξιόλογον τοῦτον καλλιτέχνην τοῦ νὰ δρέψῃ τὴν ἀμοιβὴν ἐκείνην, ἣν ἡδύνατο νὰ προσδοκᾷ ὑπὸ ὄρους βίου εὐμενεστέρους. Ἀλλὰ θ' ἀπορήσωμεν μεγάλως, ἂν ἡ διακρίνουσα τὴν μητρόπολιν ταύτην καλαισθησία καὶ ἐλευθεριότης δὲν ἀποζημιώσῃ τὸν κ. Henning διὰ τὴν μέχρι τοῦδε ἀμέλειαν, ἃμα γίνωσι γνωσταὶ αἱ θαυμάσιαι αὐτοῦ ἀναπαραστάσεις τῶν Ἑλγινείων μαρμάρων»⁸⁷.

encouragement — Britain may one day stand forward as proudly pre-eminent for her higher intellectual attainments in the Fine Arts as she is at present superior to other nations in her commerce, arms and resources.

⁸⁷ We are disposed to agree also with Mr. Sass in the satisfaction which he expresses at the rescue, by Lord Elgin, of the most exquisite specimens of an-

Ἡ ἐν μικρογραφίᾳ ἀναπαράστασις τῶν γλυπτῶν, περὶ ἧς λέγει ἡ Ἐπιθεώρησις, εἶναι τῷ ὄντι ἔργον ἐξαίσιον. Ἐπὶ ταινίας ἑπτὰ περίπου ὕφεκατομέτρων ὁ Ἄγγλος ἀγαλματοποιὸς John Henning (1771-1851) ἐπεξειργάσθη ἐν μικροῖς ἀναγλύφοις ὁλόκληρον τὴν ζωφόρον τοῦ Παρθενῶνος συμπληρώσας τὰ κενὰ ἐξ εἰκόνων καὶ ἐκμαγείων καὶ παραστήσας μετὰ σπανίας τέχνης καὶ εὐσυνειδησίας ἀκριβῶς τό τε πνεῦμα καὶ τὴν μορφὴν τῆς ἀπαρμύλλου ἐκείνης πομπῆς. Ἐπωλεῖτο δὲ ἡ ὅλη σειρὰ εἰς γύψινα καὶ κάποτε εἰς χάλκινα ἀνάγλυφα. Ἀλλὰ ταῦτα κατέστησαν σπάνια, ἰδίως δὲ τὰ χάλκινα. Ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν ἀπόκεινται σειραὶ πλήρεις ἐν τῷ Γενναδεῖῳ. Σφάζονται δὲ αἱ μῆτραι τῶν γυψίνων ἐν τῷ ἐν Λονδίῳ Victoria and Albert Μουσεῖῳ.

λς) ^{varcel} Ἐτυμηγορία τοῦ J. C. Hobhouse.

Ὁ τῷ 1810 ἐν Ἀθήναις διατρίψας John Cam Hobhouse (ὁ μετέπειτα λόρδος Broughton) πραγματευόμενος τὸ θέμα τοῦτο δὲν ἀντιλέγει εἰς ὅσα

ent sculpture from the devastations of the barbarians into whose hands they have fallen. It is a happy circumstance for the arts, and a glorious one for this country, that we have, by this accident, become possessed of such inestimable treasures. Their transcendant merits have been often dwelt upon; all who view them, in their present convenient position at the British Museum, readily admit their high value, and allow that the inspection of them is daily improving the taste and the execution of even our best artists; but few are aware of the progress which has been made, by one of these ingenious persons, in exhibiting a correct and exquisite representation of them in miniature; and we feel it right here to mention his labours. Mr. Henning, a native of this country, who unites to the justest taste, and the greatest powers of execution, a degree of general knowledge almost unexampled in his profession, has finished the most perfect models of a great part of the frieze, and is going on with his work. Whoever is desirous of possessing a perfect miniature of this great piece of sculpture, may thus be furnished with it by means of Mr. Henning's casts. The retirement natural to modest genius, and the obscurity, too often the lot of unprotected strangers, have hitherto kept this most deserving artist from reaping the rewards which he might have expected under more favourable circumstances; but we shall be greatly surprised if the discriminating taste and liberality of the metropolis does not make him amends for the neglect which he has hitherto experienced, as soon as his admirable models of the Elgin Marbles are known.

ὁ φίλος καὶ συνοδοιπὸρος αὐτοῦ, ὁ Βύρων, ἔψαλε τοῦ Ἑλγιν οὐδὲ μνεῖαν ποιεῖται τῶν μομφῶν καὶ σκωμμάτων τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ διὰ μακρῶν (*Travels*, I, 299) πραγματεύεται περὶ τῆς ἔριδος τῶν τότε ἐν Ἀθήναις Ἑγγλων καὶ Γάλλων ἀρχαιοθηρῶν — τίς αὐτῶν προσηνέχθη εὐπρεπέστερον ἢ εὐθύτερον καὶ τίνος οἱ σκοποὶ ἦσαν ἐντιμότεροι. Ἐμμέσως δικαιολογεῖ τὰς ἀρπαγὰς τοῦ Ἑλγιν καὶ ὥς πιστὸς πολίτης Ἑγγλος, σεβόμενος ἑαυτόν, ὑπεραπολογεῖται τῆς εἰς Λονδῖνον μεταφορᾶς τῶν λαφύρων. Ἀξία μνήμης εἶναι ἢ ἐν τέλει περίοδος τῆς μακρᾶς ταύτης διατριβῆς — περὶ τοῦ δυνατοῦ ἐξεγέρσεως τῶν Ἑλλήνων δηλονότι καὶ τῆς ὑπ' αὐτῶν ἀνακτήσεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐν σχέσει μὲ τοῦτο ἀναφέρει τὴν εὐπαρρησίαστον καὶ προφητικὴν παρατήρησιν Ἑλληνός τινος λογίου ἐν Ἰωαννίνοις, ὅστις τῷ εἶπε· «σεῖς οἱ Ἑγγλοι ἀποκομίζετε τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων προγόνων μας. Φυλάξατέ τα ἀσφαλῶς. Ἑλληνες θὰ ἔλθουν πάλιν νὰ τὰ ζητήσουν».

«Ἐδῶ δύναμαι σκοπιμώτερον ἢ ἀλλαχοῦ νὰ κάμω λόγον περὶ τῶν πράξεων τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, τοῦ ὁποίου ἡ διαγωγή παραβάλλεται πρὸς τὴν συμπεριφορὰν βαρβάρου τινός. Ὑποθέτω ὅτι ἠκούσαμεν ἤδη πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ προβάλῃ ἑκάτερον τῶν δύο μερῶν, τῶν ἐριζόντων περὶ τοῦ ζητήματος τούτου· καὶ ἐπειδὴ εὐρισκόμεθα ἐπὶ τόπου, ὅτε διεξήγετο ὑπὸ τε τῶν Γάλλων καὶ τῶν Ἑγγλων μανιώδης ἀγών, ὅπως ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ των, ἴσως διὰ τοῦτο εἴμεθα κριταὶ ἀσφαλέστεροι ἐκείνων, οἵτινες ἐξήτασαν τὰ πράγματα μακρὰν τῆς σκηνῆς τοῦ ἀγῶνος. Οἱ πράκτορες τοῦ λόρδου Ἑλγιν δὲν κατηγοροῦνται διὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἢ διὰ τὴν ἀπαγωγὴν τῶν πολλῶν ἀντικειμένων, τὰ ὅποια ἀνεῦρον. Ἡ ἀνίχνευσις ἀρχαίων τάφων, ἡ κατεδάφισις νεωτέρων οἰκιῶν πρὸς ἀνεύρεσιν τεθαμμένων ἐρειπίων, ὁμολογεῖται παρὰ πάντων ὡς πρᾶξις δικαία καὶ ἐπαινετή, ὅπως ἦτο καὶ ἡ ἀποτύπωσις ἐκμαγείων τῶν ἀναγλύφων καὶ ἄλλων γλυπτῶν. Ἐκεῖνο τὸ μέρος τῶν πράξεων των, τὸ ὅποion ἐθεωρεῖτο ἐπιλήψιμον, ἦν ὅτι δὲν ἠρκοῦντο εἰς ἐκμαγεῖα (καὶ μόνον ταῦτα ἐξήτουν οἱ Γάλλοι, ὅτε ἴσχυον, νὰ προπορισθῶσιν), ἀλλ' ἀπέβλεπον εἰς τὴν πρόσκτησιν τῶν προτύπων ἐπιταχύνοντες οὕτω φθορὰν καὶ παραμόρφωσιν τῶν ἀρχαίων μνημείων καὶ μειοῦντες ἐπαισθητῶς τὴν ἐξ αὐτῶν ἀπολαυτὴν τῶν μελλόντων περιηγητῶν καὶ καλλιτεχνῶν. Αἱ δὲ ἐπενεχθεῖσαι βλάβαι εἶναι (ὡς διατείνονται) αἱ ἐξῆς. Ἡ ἀφαίρεσις τῶν μετοπῶν, ἡ τοῦ ἀγάλματος τοῦ ὑπερκειμένου τοῦ θεάτρου τοῦ Βάχχου καὶ ἡ τῶν ἀγαλμάτων τοῦ δυτικοῦ αἰετώματος τοῦ Παρθενῶνος· ἡ ἀπαγωγή μιᾶς τῶν

Καρνατίδων καὶ τοῦ ἀρίστου τῶν κιόνων τοῦ Ἑρεχθείου. Νομίζω ὅτι εἰς τὸ κατηγορητήριον τοῦτο οὐδεμία συμπεριλαμβάνεται ἑτέρα πρᾶξις· πλὴν τούτων ἄλλα μάρμαρα δὲν ἀπεσπᾶσθησαν. Δύναται λοιπὸν νὰ τεθῇ τὸ ἐρώτημα: Ποία τις δικαιολογία τῆς λαφυραγωγίας ταύτης δύναται νὰ προταθῇ; Καὶ ἡ ἀπάντησις εἶναι αὕτη· ὅτι ὁ Γάλλος De Choiseul Gouffier πρῶτος ἀπέσπασε μέρος τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος πρό τινων ἑτῶν. Τινὲς τῶν ἀσχοληθέντων εἰς τὸ νὰ συλλέγωσι διὰ τὸ μουσεῖον τοῦ ἀρχαιότητος καὶ νὰ ὑποβοηθῶσι τοὺς σκοποὺς τοῦ εὐρίσκοντα ἀκόμη ἐν Ἀθήναις μὲ τοὺς αὐτοὺς πάντοτε σκοποὺς, ὧν τὴν ἐκτέλεσιν παρεκώλυσε μόνη ἡ ἀδυναμία των. Ἔχουσι μάλιστα ἔτοιμον καὶ σχέδιον ἀποκομίσσεως ὁλοκλήρου τοῦ ναοῦ τοῦ Θησεῶς! Παραπονοῦνται μόνον, διότι φθονοῦν τὰς ἡμετέρας ἐπιτυχίας, καὶ θὰ ἦσαν κατευχαριστημένοι, ἂν ἠδύναντο νὰ γίνωσι κύριοι τῶν αὐτῶν ἐκείνων θησαυρῶν. Πρὸς ταῦτα οἱ ἄλλοι ἀποκρίνονται τὰ ἑξῆς. «Ἐξαιρέσει τοῦ De Gouffier οὐδεὶς ἡμῶν ἔβλαψέ ποτε τοὺς ναοὺς, εἰ καὶ ἠδυνάμεθα ὑπέστημεν μεγάλας δαπάνας δι' ἐκμαγεῖα καὶ ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια, τὸ ὅποιον θὰ ἦτο πρᾶγμα ἄσκοπον, ἂν προετιθέμεθα νὰ ἀποκομίσωμεν τὰ πρωτότυπα· σεῖς αὐτοί, ὅτε τὸ πρῶτον ἐγκατεστάθητε ἐδῶ, οὐδὲν πλέον τούτου ἐπηγγέλεσθε, ἡμεῖς δὲ ἐπεσκοποῦμεν μηδὲν ἀντενεργοῦντες καὶ διετελοῦμεν ὡς ὑμετεροὶ φίλοι. Σεῖς ὅμως ἐληστεύσατε, καὶ ἐληστεύσατε ὑπούλως!» Ἡ πρὸς ταῦτα ἀπάντησις ἔχει ὡς ἑξῆς. «Ἡμεῖς δὲν εἴμεθα λησταί· ἠγοράσαμεν, καὶ ἠγοράσαμεν ἀκριβὰ ἕκαστον ἀντικείμενον. Καὶ ἂν ἀποδεχθῶμεν ὡς θετικὰ γεγονότα ὅσα λέγετε, πάλιν ἀνταπαντῶμεν ὅτι ἡμεῖς ἐπήραμεν ἐκεῖνα, τὰ ὅποια θὰ κατεστρέφοντο ὑπὸ τῶν Τούρκων, τινὰ δὲ ἦσαν ἤδη κατηρειπωμένα. Προτιμότερον εἶναι τὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνος νὰ διατηρῶνται ἐν μουσεῖῳ τινὶ τῆς Ἀγγλίας παρὰ νὰ συντρίβωνται μέχρι κόνεως μένοντα ἐδῶ ἐπὶ τῶν βάσεών των· οὐδὲν δ' ἐλάβομεν ἐκ τοῦ Θησείου, διότι εἰς οὐδένα ἦτο ἐκτεθειμένον κίνδυνον». Ἡ τελευταία ἀνταπάντησις τῶν Γάλλων εἶναι ἡ ἑξῆς. «Τὰ πράγματα εἶχον ὁμοίως ὡς πρὸς τὸν Παρθενῶνα καὶ ὡς πρὸς τὸ Θησεῖον· ἀλλ' ἀφοῦ σᾶς ἐμπόδισαν νὰ καταστρέψῃτε τὸ Θησεῖον, ἀντιποιεῖσθε μετριοπάθειαν· ἡ μετριοπάθεια ὅμως αὕτη δὲν ἦτο αὐθόρμητος. Ὅταν δὲ διατείνεσθε ὅτι ἠγοράσατε τὸ δικαίωμα νὰ κατερειπώσετε τὰ ἀριστα τῶν λειψάνων συμπάσης τῆς ἀρχαιότητος, οὐδόλως λαμβάνετε ὑπ' ὄψιν ὅλην ἐκείνην τὴν εὐπρέπειαν, ἥτις ἔδει ἐν τοιαύταις περιστάσεσι νὰ ῥυθμίζῃ τὴν διαγωγὴν τοῦ καλλιτέχνου, τοῦ λογίου καὶ τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ ἀνδρός.

»Ταῦτα εἶναι ἐν συνόψει, καθ' ὅσον ἐνθυμοῦμαι, πάντα τὰ ἐκατέρωθεν ἐπαγόμενα καὶ ταῦτα συνοψίζουσι τὸ ζήτημα εἰς τὰ ἐξῆς δύο. Οἱ Γάλλοι ἤθελον ἄρα ἀποκομίσει ἢ προσπαθήσει νὰ ἀποκομίσουν τὰ ἐν λόγῳ κοσμητικὰ γλυπτὰ ἢ, ἂν δὲν θὰ τὰ ἀπεκόμιζον, ἦτο ἄρα πιθανὸν νὰ καταστραφῶσι τὰ πολύτιμα ἐκεῖνα λείψανα ὑπὸ τῶν βαρβάρων κυρίων των; Βέβαιον εἶναι ὅτι, ἂν οἱ Τοῦρκοι μείνουν κατέχοντες τὰς Ἀθήνας ἐπὶ τινὰ ἀκόμη ἔτη, πᾶσα ἐκεῖ εὐρισκομένη πολύτιμος ἀρχαιότης θὰ καταστραφῇ τελείως. Ἀλλ' οἱ Γάλλοι σκέπτονται περὶ τῆς πιθανότητος τοῦ προσαρτῆσαι μετ' οὐ πολὺ τὴν Ἑλλάδα εἰς τὰς κτήσεις τοῦ Ναπολέοντος. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει οὐδὲ τὸ ἐθνικὸν ἡμῶν αἴσθημα θὰ προετίμα νὰ κατέχωμεν ἡμεῖς μερικὰ θρύμματα μᾶλλον παρὰ νὰ διατελοῦν τὰ μνημεῖα ἐκεῖνα ἀκέραια εἰς χεῖρας πεφωτισμένου ἐχθροῦ. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ καθορίζῃ τὴν πολιτείαν παντὸς συλλέκτου, δὲν εἶναι ἡ ματαιοφροσύνη ὅτι ἐγένετό τις κάτοχος τοιούτων θησαυρῶν, ἀλλ' ἡ ἐπιθυμία τῆς δι' αὐτῶν προόδου τῶν καλῶν τεχνῶν ἐν τῇ πεπολιτισμένῃ Εὐρώπῃ. Χωρὶς ὅμως νὰ ἐξετάζωμεν ποία εἶναι ἐκάστου συλλέκτου τὰ ἐλατήρια, κατὰδηλον σχεδὸν εἶναι ὅτι πολλοὶ περισσότεροι τῶν νεαρῶν ἀρχιτεκτόνων καὶ ἀνδριαντοποιῶν θὰ ὠφελῶσι σπουδάζοντες τὰ γλυπτὰ ταῦτα ἐν μουσεῖῳ τινὶ τοῦ Λονδίνου ἢ τῶν Παρισίων παρὰ ἀναγκασόμενοι νὰ τὰ ἀναζητήσωσιν, ἐνόσφ εὐρίσκονται εἰς Τουρκικὰς χώρας. Καὶ βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ παραπονεθῶμεν ὅτι εὐρίσκονται σήμερον ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πρωτεύουσῃ. Οἱ περιηγηταὶ τῆς σήμερον ἴσως δυσφορήσουν κάπως· ὅσοι δὲ εἶναι τελείως ἀνίκανοι νὰ ἐκτιμήσωσι τὴν ἀξίαν τῶν περὶ ὧν πρόκειται λειψάνων, θὰ ἀκολουθήσωσι τὴν τάσιν τοῦ συρμοῦ τῆς ἡμέρας, ὅπουδῆποτε καὶ ἂν ἐγκατασταθῶσι ταῦτα. Οὐδὲν ἔτι εἶπον περὶ τοῦ δυνατοῦ — ἐν περιπτώσει ἐπαναστάσεως ληγούσης ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων — τῆς ἀναστηλώσεως τῶν ἐν Ἀθήναις ἑρειπίων, οὕτως ὥστε νὰ ἀντιστῶσιν εἰς τὴν φθορὰν τοῦ χρόνου· οὐδὲν εἶπον, διότι τοιαύτην ἐπανάστασιν ἀδύνατον εἶναι κατ' ἐμὲ κριτὴν νὰ φαντασθῇ τις κἄν, ὅστις ἐγνώρισε τὰς Ἀθήνας καὶ τοὺς Ἀθηναίους τῆς σήμερον. Καὶ ὅμως δὲν δύναμαι νὰ ἀποσιωπήσω τοὺς λόγους λογίου τινὸς Ἑλλήνος τῶν Ἰωαννίνων, ὅστις μοὶ εἶπεν· «σεῖς οἱ Ἀγγλοὶ ἀποκομίζετε τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων, τῶν προγόνων μας· φυλάξατέ τα καλῶς. Ἑλληνες θὰ ἔλθουν πάλιν νὰ τὰ ἀναζητήσουν»⁸⁸.

⁸⁸ This may be as good a place as any other to say a word on the proceedings of the person whose conduct is contrasted with that of the barbarian.

λζ') Ἑτυμηγορία τοῦ F. S. N. Douglas.

Καθ' ὅμοιον τρόπον, ἀλλὰ πάντα ἀδεκάστως καὶ ἀμερολήπτως, ἐξετάζει τὸ ζήτημα ἕτερος αὐτόπτης μάρτυς, ἐκεῖνος, ὅστις, ὡς εἶδομεν (σημ. 21), ἀναφέρει τὴν δημώδη παράδοσιν περὶ τοῦ θρήνου τῶν Κορῶν ἐπὶ τῇ ἀπαγωγῇ

We heard, I suppose, everything that could be alleged by either party on both sides of the question; and, being on the spot when the most furious struggles were made by both the French and English to gain their point, may be better judges of the facts than those who have since examined the matter at a distance from the scene of action. Lord Elgin's agents are not accused on account of any of their excavations, of carrying off the numerous articles they discovered by those proceedings; their rifling of ancient tombs, and pulling down modern houses to get at buried remains, was on all hands allowed to be a fair and laudable proceeding, as was also the modelling of the reliefs and other sculptures. The part of their conduct objected to was the not being content with the casts (which was all the French wanted of obtained when in power), without the possession of the originals, and by that means hastening the decay and defacing the ancient monuments, so as for ever to diminish considerably the gratification of future travellers and artists. The injuries seem to be these: — The taking off the metopes, the statue over the Theatre of Bacchus, and the statues of the western pediment of the Parthenon; and the carrying away of one of the Caryatides, and the finest of the columns of the Erechtheum. No other deeds come, I believe, within the limits of censure — no other marbles were detached. It may be inquired, what excuse can be offered for such a spoilation? It is answered, the French De Choiseul Gouffier detached part of the frieze of the Parthenon many years past. Some of the persons employed in collecting for his Museum, and assisting his projects, still remain at Athens, and have the same views, which nothing but inability has prevented them from accomplishing; they have even a plan for carrying off the whole of the Temple of Theseus!!! They only complain because they envy our success, and would themselves have been masters of the same treasures. To this the others reply. «With the exception of De Gouffier, no one of us ever injured the temples — we have often had it in our power — we went to great expense in modelling and designing, which would have been unnecessary had we resolved to take the originals: you yourselves, when you first settled here, professed no more; we looked on without opposing you; we were your friends — you have not only robbed, but treacherously robbed!» The answer is, «We are no robbers; we bought, and dearly bought, every article. Admitting your facts, we only took that which would have been destroyed by the Turks, and which was in a state

τῆς ἀδελφῆς αὐτῶν. Ὁ Frederick Sylvester North Douglas (1791 - 1819)
ἦν ἀνὴρ λόγιος, εὐπατρίδης καὶ εὖπορος, ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας καὶ συγ-

of dilapidation: it was better that the sculptures of the Parthenon should be preserved in a Museum in England than grownd to powder on their own bases: we took nothing from the Theseum because it was exposed to no such imminent peril». The last retort of the French is, «The case was the same with respect to both; but having been prevented from ruining the latter, you take merit to yourselves for a moderation which was not voluntary. When you talk of buying the right to deface the finest remains of all antiquity, you seem to put out of the question all the proprieties which might in such a case be expected to regulate the conduct of the artist, the scholar, and the gentleman.

This is as well as I recollect, the sum of everything adduced on either side, and reduces at once the question to the following two points: — Would the French have removed, or endeavoured to remove, the ornamental sculptures alluded to? or, if they would not, were those precious remains likely to have been speedily destroyed by their barbarian masters? — It is certain that, if the Turks remain many years longer in possession of Athens, every valuable antiquity will be entirely destroyed. But the French contemplate the chance of Greece being soon attached to the dominions of Napoleon: in that case not even our nationality would prefer a possession of some of their broken parts to their integrity in the hands of an enlightened enemy. It is not the vanity of being the owners of such a treasure, but the wish to advance the fine arts in civilized Europe, that should influence the conduct of any collectors; but without inquiring into motives, it is pretty evident that an infinitely greater number of rising architects and sculptors must derive benefit from these studies, if they can be pursued in a museum at London or Paris, than if they were to be sought in the Turkish territories; and surely we can hardly complain if they are to be found in our own capital. Present travellers may feel a little mortification, and those who are utterly incapable of appreciating the merit of the remains in question, wherever they may be fixed, will join in the fashionable clamour of the day. I have said nothing of the possibility of the ruins of Athens being, in the event of a revolution in favour of the Greeks, restored and put into a condition capable of resisting the ravages of decay; for an event of that nature cannot, it strikes me, have ever entered into the head of any one who has seen Athens and the modern Athenians. Yet I cannot forbear mentioning a singular speech of a learned Greek of Joannina, who said to me, «You English are carrying off the works of the Greeks our forefathers; preserve them well; Greeks will come and re-demand them.

γράφας τὸ κλασσικὸν ἐκεῖνο ἔργον, *An essay on certain points of resemblance between the ancient and modern Greeks*. London 1813. Ἐγένετο δὲ καὶ μέλος τῆς περὶ τῶν Ἑλγινείων μαρμάρων, ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς τῆς βουλῆς. Ὅθεν ἡ γνώμη αὐτοῦ (σ. 86-89) εἶναι βαρυσήμαντος, εἰ καὶ πάνυ μετριοπαθῶς διατετυπωμένη. Ἀμφισβητεῖ τὰ ὑπὲρ τοῦ Ἑλγιν ἐπιχειρήματα βεβαιῶν ὅτι οἱ Ἕλληνες σέβονται τὰ λείψανα τῆς προγονικῆς δόξης, καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Τοῦρκοι ἤρξαντο νοοῦντες τὴν ἀξίαν αὐτῶν. Ἡδύνατο ὁ Ἑλγιν τὸ πολὺ νὰ ἀποκομίση μεμονωμένα γλυπτὰ· ἀλλ' ἡ κολόβωσις ὁλοκλήρων οἰκοδομῶν, ὅπως καὶ ἡ ἐκρίζωσις τῆς Καρυάτιδος καὶ τοῦ γωνιαίου κίονος τοῦ Ἐρεχθίδου, εἶναι ἀσύγγνωστοὶ πράξεις. Τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ μετατόπισις γλυπτῶν προωρισμένων νὰ κατέχωσι θέσιν ἰδίαν καὶ ν' ἀποτελῶσιν οὕτω τὴν ὄψιν ἐνὸς συνόλου. Τὴν δ' ἐκ τῆς συλήσεως πηγάζουσαν ζημίαν τῆς πόλεως θεωρεῖ ὡς φλογερὸν ἀδίκημα πρὸς ἔθνος φιλικῶς διακεείμενον, ἀλλ' ἀπροστάτευτον. Ἐν τέλει κᾶπως μέμφεται τὴν δριμύτητα τῶν στροφῶν τοῦ Βύρωνος.

«Αἱ ἀπώλειαι, αἷς ἐδοκίμασεν ἐπ' ἐσχάτων ἡ πόλις τῆς Ἀθηνᾶς, ἐγένοντο τὸ ἀντικείμενον πολλῶν ἐρίδων· ἡ δὲ Ἀγγλία κατηγγέλθη ὑπὸ ἀλλοδαπῶν τινων (Chateaubriand) καὶ δὴ καὶ ὑπὸ ἡμεδαπῶν (Lord Byron κ. ἄ.)· ὡς κυρίως ἐνεχομένη εἰς τὴν λαφυραγώγησιν ταύτην. Εὐπατριδῆς τις, εἰς οὗ τὴν ἐλευθεριότητα τὰ γράμματα καὶ αἱ ἐπιστῆμαι πολλὰ ὀφείλουσιν, ὑπῆρξεν ὁ κύριος στόχος τῶν κατηγοριῶν τούτων· ἡ δὲ διαγωγή αὐτοῦ διήρρεσε τὰς Ἀθήνας εἰς κόμματα τόσον ταραχώδη καὶ προκατειλημμένα, ὅσον ἄλλοτε τὰ κατορθώματα τοῦ Φιλίππου καὶ αἱ τραγωδίαι τοῦ Εὐριπίδου. Ἀλλ' ὁ λόρδος Ἑλγιν ἔθετο εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ κοινοῦ μικρὸν φυλλάδιον ἐπιγραφόμενον *Pursuits in Greece*, τὸ ὁποῖον πλὴν εἰδους καταλόγου ἡτιολογημένου τῶν προσκλήσεων αὐτοῦ περιέχει καὶ ἀπόπειραν δικαιολογήσεως τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἀπέκτησε ταῦτα. Τὰ δύο κύρια ἐπιχειρήματα βασιζονται ἐπὶ τῆς ῥαθυμίας καὶ ἀπαθείας αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων περὶ τῶν θησαυρῶν των καὶ ἐπὶ τῆς πιθανότητος τῆς καταστροφῆς των ὑπὸ τῶν Τούρκων ἢ τῆς τελικῆς αὐτῶν καταλήξεως εἰς χεῖρας τῶν ἐχθρῶν μας. Ἀλλὰ τὸ πρῶτον ἐπιχείρημα, ὅσον καὶ ἂν ἀληθεύῃ περὶ ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἐφαρμόζεται δικαίως εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἡ πληθὺς τῶν ὁδοιπόρων, οἵτινες συνεχῶς ἀποθαυμάζουν αὐτά, ἐνεποίησεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ὁρτὴν συναίσθησιν τῆς σπουδαιότητος τῶν κτήσεών των. Τὸ ἀνέκδοτον, τὸ ὁποῖον ἀφηγήθη ἄνω-

τέρω, ὁμοῦ μὲ τὸ ἀξιοσημείωτον ἐπεισόδιον, τὸ ὁποῖον μνημονεύει ὁ λόρδος Βύρων κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ κ. Clarke, τείνουσι νὰ ἀποδείξουν ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι μακρὰν τοῦ παραβλάπτειν αὐτοβούλως τὰ λείψανα ἐκεῖνα ἤρξαντο κάπως ἐπηρεαζόμενοι ἀπὸ τὴν εὐλάβειαν καὶ τὸν σεβασμόν, ὃν ἐμπνέουσιν ἔργα τόσων αἰώνων. Ὁ μέγιστος αὐτῶν κίνδυνος προήρχετο βεβαίως ἐκ μέρους τῶν Γάλλων· ἀλλ' ἐκτὸς ὅτι τοιοῦτον ἐπιχείρημα ἀποδεικνύεται ἀνίσχυρον πάντοτε, ἂν ἡ πρᾶξις εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἄδικος, δὲν φαίνεται ὅτι ἡ πρόθεσις τῶν Γάλλων, ὅσονδήποτε ἀρπακτικὴ καὶ ἂν ἦτο, θὰ ἐξηκολούθει ἔχουσα τὴν δύναμιν πραγματοποιήσεως. Ἐν ταύτῃ ὁ λόρδος Ἑλγιν ἦτο ὁ ἡμέτερος παρὰ τῇ Πύλῃ πρέσβυς, ὅτε αἱ ἐν Αἰγύπτῳ νῆκαι ἡμῶν εἶχον ἀνυψώσει τὰ Ἀγγλικά ἐν τῇ αὐτῇ ἐκείνῃ συμφέροντα εἰς ἀπαρδειγματίστον ἀκμήν, καὶ ταύτης ἐγένετο χρῆσις δημοσίᾳ καὶ ἰδίᾳ ὑπὲρ ἀδείας τοῦ ἀποκομίσαι τὰ Ἀθηναϊκὰ μάρμαρα, καὶ ἡ ἄδεια αὕτη μετὰ πολλὰς δυσκολίας τέλος ἐλήφθη. Δὲν ἔπεται λοιπὸν οὐδ' εἶναι, νομίζω, πιθανὸν ὅτι ὁ Γάλλος πρέσβυς θὰ ἤσκει ἴσην ἐπιρροὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἢ ὅτι καὶ ἀσκῶν τοιαύτην ἐπιρροὴν θὰ ἦτο διατεθειμένος νὰ καταδαπανήσῃ τόσῳ μέγα μέρος αὐτῆς χάριν τῶν ἐρειπίων τῆς Ἀκροπόλεως. Ὅπωςδήποτε τὸ πλεῖστον τῶν συλλογισμῶν τούτων ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀπαγωγὴν γλυπτῶν τινων αὐτοτελῶν καὶ μὴ ἐξαρτωμένων ἀπὸ ἄλλα κτίσματα. Ἐπομένως οὐδεὶς τοιοῦτος φόβος (οἷος ὁ περὶ τῶν Γάλλων) δύναται νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀκρωτηρίασιν κτισμάτων, ἀπομεινάντων σώων, οἷον τὴν ἀπαγωγὴν μιᾶς τῶν πέντε Καρυατίδων ἢ τὴν καταστροφὴν μέρους τοῦ Ἑρεχθείου, ἵνα ἀποκομισθῇ εἰς κίων, ὁ ὁποῖος ἀποβάλλει πᾶσαν ἀξίαν εἴτε ὡς ἀντικείμενον καλλονῆς εἴτε ὡς ἀρχιτεκτονικὸν ὑπόδειγμα, ἂν ἅπαξ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τὰ πέριξ μέρη ναοῦ, ἔτι διατελοῦντος ἀκεραίου. Αὐτοτελῆ ἀγάλματα, ὡς ὁ περίφημος Θησεύς, εἰ καὶ ἀποστεροῦνται μεγάλου μέρους τῆς ἀξίας των (καὶ δι' αὐτὸν ἀκόμη τὸν μὴ εἰδήμονα θεατὴν) μετατοπιζόμενα ἀπὸ τῆς θέσεως, δι' ἣν ἀρχῇθεν κατεσκευάσθησαν, δύνανται καὶ οὕτω νὰ παράσχωσι μεγάλα ὠφελήματα τῷ Ἀγγλῷ γλύπτῃ προσιτὰ αὐτῷ γενόμενα. Ἀλλ' εἰ καὶ ἀναγνωρίζω τὴν αὐθεντίαν τῆς γνώμης τοῦ κ. West [προέδρου τῆς Ἀκαδημίας τῶν καλῶν τεχνῶν], ὅσον ἀφορᾷ τὰ συμφέροντα τοῦ καλλιτέχνου [βλ. τὴν ἐπιστολὴν τοῦ κ. West ἐν τῷ παραρτήματι τῶν Pursuits in Greece τοῦ λόρδου Ἑλγιν], ὀφείλω νὰ διαμαρτυρηθῶ κατὰ τῆς μερίμνης περὶ ἐνὸς μόνου συμφέροντος. Ἡ μεγάλη πλειονότης τῶν περιηγητῶν, τοῦλάχιστον τὰ ἐννέα δέκατα τῶν ἐπισκεπτομένων τὴν

Ἑλλάδα εἶναι ἥκιστα ἁρμόδιοι νὰ κρίνωσι περὶ τῶν ἀγαλμάτων τούτων σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνας τῆς τέχνης. Δι' αὐτοὺς ἡ κυρία πηγὴ ἀπολαυῆς εἶναι ἡ θέα τῆς Ἀκροπόλεως, τηρούσης ἔτι τὸν κόσμον, ὅστις περιέβαλλεν αὐτὴν κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς δόξης της. Ἐκεῖ πᾶν γλυπτὸν φαίνεται ὥς νὰ προσθέτῃ ζωντανόν τι σῶμα εἰς τὰς ὄψεις μας, ἐνθυμίζον τὴν σμίλιν τὴν ἐργασαμένην αὐτά, ὥς καὶ ἐκείνους, δι' οὓς τὰ ἔργα ταῦτα ἐδημιουργήθησαν. Αἱ ἐντυπώσεις αὗται τελείως ἀφανίζονται ἐν ξένῃ χώρᾳ, πλὴν ἂν ὁ νοῦς ἡμῶν εἶχε μορφωθῇ οὕτως, ὥστε ν' ἀντιλαμβάνεται αὐτῶν. Καὶ τὰ μάρμαρα ταῦτα θὰ προέτρεπον εἰς ἐπίσκεψιν τῆς πόλεως, τῆς ἐχούσης αὐτά, ἐκείνους, οἵτινες οὐδὲ περὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεώς των θὰ ἐγίνωσκον τὸ παραμικρόν, ἂν ἔμενον ἀπεσπασμένα ἐν Ἀγγλίᾳ. Ἀνεξαρτήτως τῆς βλάβης, ἣτις ἐγένετο καὶ εἰς αὐτὰς τὰς τέχνας ἕνεκα ἐσφαλμένου ὑπὲρ τῆς προαγωγῆς των ζήλου, μοὶ φαίνεται ὅτι κατάφωρον καὶ δεινὸν διεπράξαμεν ἀδίκημα κατ' ἀπροστατεύτου καὶ φιλικῶς διατεθειμένου ἔθνους στερήσαντες αὐτὸ κτήματος, ἔχοντος ἀξίαν, ἔστω καὶ ἂν ἡ ἀξία συνίστατο μόνον εἰς τὸ νὰ προσελκύῃ ξένους περιηγητὰς καὶ προσόδους τῇ χώρᾳ. Ὅταν δὲ ἀκούωμεν ὅτι οἱ ξένοι οὗτοι διήγειραν ἤδη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τὴν φλόγα τῆς μεγαλοφυΐας, προσελκύοντες τὴν προσοχὴν αὐτῶν εἰς τὰ ἔργα τῶν φιλοσόφων καὶ ἱστορικῶν των ὅταν μανθάνωμεν ὅτι ἀνεφάνη διάθεσις ν' ἀμιλλῶνται πρὸς τε τὴν ὑπόθεσιν τῶν ἔργων τούτων καὶ τοὺς συγγραφεῖς αὐτῶν, τότε δυνάμεθα ἔτι ἀκριβέστερον νὰ ὑπολογίσωμεν τὴν ζημίαν τῆς Ἑλλάδος, τὴν προκύψασαν ἐκ τῆς ἀπαγωγῆς τῶν μνημείων τῶν χρόνων τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς. Ἀπορῶ διαλογιζόμενος τὸ θράσος τῶν χειρῶν, αἵτινες ἐτόλμησαν νὰ μετατοπίσωσιν ἐκεῖνα, αἵτινα ὁ Φειδίας ἔθεσεν ὅπου ὁ Περικλῆς εἰσηγεῖτο. Λυποῦμαι ὁμῶς ὅτι ἡ Μοῦσα τοῦ Βύρωνος (Child Harold, ᾠσμα II, 6) ἐβουλήθη νὰ στιγματίσῃ τὸ λάθος ἀνδρὸς ἐλευθερίου ὥς ἔγκλημα ἄξιον βαρβάρων καὶ ὅτι ὁ Φιλόπατρις οὗτος δὲν ἠδυνήθη νὰ φανῇ ἐπιεικέστερος πρὸς σφάλμα, τοῦ ὁποίου αἰτία ἦτο ὑπερβάλλουσα ἴσως φροντίς πῶς ἡ Ἀγγλία νὰ τύχῃ τοῦ πλεονεκτήματος τούτου »⁸⁹.

⁸⁹ The losses the city of Minerva has lately experienced have been the topic of much dispute; and England has been arraigned by foreigners (Chateaubriand) as well as by many of our own countrymen (Lord Byron, etc.) as having been principally concerned in the pillage. A nobleman, to whose liberality literature and science has been considerably indebted, has been the principal object of

λη') 'Ο Chateaubriand καταγγέλλων καὶ ὑπεραπολογούμενος.

Τὴν ἀμιλλαν ταύτην, τίς ν' ἀρπάξῃ τὰ πλεῖστα καὶ ἐν ταύτῳ νὰ φανῇ γενναιότερος καὶ δικαιότερος, εἶχε κατὰ νοῦν καὶ ὁ Σατωβριάνδος, ὅστις τῷ 1806 ἐξεναγεῖτο ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ Fauvel. Τούτου ἡ κατοικία ἦν ἐξ

these accusations; and his conduct has divided Athens into parties as noisy and prejudiced as the achievements of Philip, or the tragedies of Euripides ever did. Lord Elgin has however given to the world a small pamphlet, with the title of his *Pursuits in Greece*, which, besides a sort of catalogue raisonné of his acquisitions, contains an attempt to justify the manner in which they were made. His two principal arguments are drawn from the supineness and apathy of the Greeks themselves, in respect to the wonders they possess, and from the probability of their being destroyed by the Turks, or ultimately falling into the hands of our enemies. But the first argument, however true in respect to other parts of Greece, is not just when applied to Athens, where the number of travellers who are constantly admiring them have infused into the Greeks a very just sense of the importance of their possessions: and the anecdote I have mentioned (p. 74) together with the very remarkable incident related by Lord Byron, on the authority of Dr. Clarke, might prove that the Turks themselves, so far from wishing to molest these reliques, have begun to be affected by some of the veneration and respect which the works of unknown ages are so calculated to inspire. Their greatest danger was certainly from the French; but besides that such an argument is always bad, if the action itself is proved unjust, it does not appear that their intentions, however rapacious, would always have had the power of being executed. At the time when Lord Elgin was our ambassador at the Porte, our Egyptian victories had raised the English interest at that court to an unexampled height, and the whole of it was publicly and privately exerted for the permission to carry off the Athenian marbles, which was at last, with the utmost difficulty, obtained. It does not therefore follow, nor is it I hope likely, that the French minister will ever have equal influence at Constantinople, or that the minister who should possess such influence would be willing to lavish so great a portion of it upon the ruins of the Acropolis. But at most this reasoning would only apply to the removal of those pieces of sculpture whose perfection is separate and independant. No alarm of this sort can excuse the mutilating what yet continues perfect; the carrying away one of the five Caryatides; or the destruction of part of the Erechtheion to obtain a column which loses almost all its merit, whether as a work of beauty, or as a model to the architect, when abstracted from the surrounding portions of the temple that still remain entire. Single statues, such as

ἀνασκαφῶν πλήρης ἀρχαιοτήτων παντοίων, ὡς τὴν περιγράφει ὁ μετὰ ταῦτα διακριθεὶς ὡς ἔνθερμος Γάλλος φιλέλλην καὶ ὅστις ἐν τέλει τῆς Εἰσαγωγῆς τοῦ περιφήμου Ὀδοιπορικοῦ του θρηνεῖ τὰς ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐν γένει δηώσεις τῆς Ἀκροπόλεως· C'est une chose triste à remarquer que les peuples civilisés de l'Europe ont fait plus de mal aux monuments d'Athènes dans l'espace de cent cinquante ans, que tous les barbares

the famous Theseus, through they must be deprived of much of their value even to a scientific eye, by their removal from the situation for which they may be thought to have been originally formed, may still give great advantages to the English sculptor when thus placed within his reach. But if I submit to the authority of Mr. West (see the letter from Mr. West, in the Appendix to Lord Elgin's *Pursuits in Greece*) in regard to the interest of the artist, I must be allowed to protest against such interest being the only one considered. A numerous class of travellers, nine in ten at least of those who visit Athens, are little qualified to judge of these statues according to the rules of art. To them the chief source of pleasure in viewing the Acropolis arises from its still retaining the ornaments with which it was enriched in the days of its glory. There every piece of sculpture appears to add some body to our visions, reminds us of the chissel that formed it, and of the people in whose honour it was produced. This effect must entirely be lost in a foreign country; our minds must have been prepared by a sort of training to receive it, and these marbles may have been a great inducement to visit the city that contains them, with many persons who would scarcely know of their existence if they remained detached and in England. Independently of the harm which has been done to the arts themselves by this mistaken zeal for their advancement, it appears to me a very flagrant piece of injustice to deprive an helpless and friendly nation of any possession of value to them, even if that value should alone consist in attracting strangers and riches to their country; and when we learn that those strangers have already excited the smothered spark of genius in the Greeks, by placing before their eyes the books of sages and historians; when we learn that a spirit has been raised to emulate the subject as well as the authors of these works; we may be still more able to calculate the damage which the removal of these monuments of what it was when free may have done to the cause of Greece. I wonder at the boldness of the hand that could venture to remove what Phidias had placed under the inspection of Pericles: but I regret that the Muse (*Childe Harold*, Canto II, 6) should have chosen to stigmatize the error of a liberal mind as the crime of barbarians; that the Patriot should not have been more indulgent to a fault of which an over anxiety for the advantage of England may have been the pardonable source.

ensemble dans une longue suite de siècles; il est dur de penser qu' Alaric et Mahomet II avoient respecté le Parthénon, et qu' il a été renversé par Morosini et par Lord Elgin.

Ἐν δὲ τῷ κειμένῳ (I, 202-4), πρὶν ἀκόμη ἔλθῃ εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἑλγιν (ἔνεκα τῶν τότε ἐχθροπραξιῶν μεταξὺ Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας), ἀναγράφει καὶ στιγματίζει τὰς καταστροφάς, αἷς συνεπέφεραν αἱ ἀρπαγαὶ (οἶον τοῦ γωνιαίου κίονος τοῦ Ἐρεχθείου) καὶ αἷς κατήγγελλον καὶ αὐτοὶ οἱ ἐκεῖ ἐντυχόντες Ἀγγλοὶ. Καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν οἰκτίζει τὴν ἐκ τῆς μετατοπίσεως τῶν γλυπτῶν καλαισθητικὴν ζημίαν, ἀφ' ἑτέρου ὁμως ἐπιμένει περὶ τοῦ δικαιώματος τοῦ οἰκειοποιεῖσθαι ὅσα ὁ πόλεμος προσπορίζει τῷ νικητῇ. J' ai souvent eu l' occasion de parler de lord Elgin dans cet Itinéraire: on lui doit, comme je l' ai dit, la connoissance plus parfaite du Pnyx et du tombeau d' Agamemnon (ἐννοεῖ τὰς ἐκεῖ γενομένας ἀνασκαφάς). Il entretient encore en Grèce un Italien chargé de diriger des fouilles, et qui découvrit, comme j' étois à Athènes, des antiques que je n' ai point vues. Mais lord Elgin a perdu le mérite de ses louables entreprises, en ravageant le Parthénon. Il a voulu faire enlever les bas - reliefs de la frise: pour y parvenir, des ouvriers turcs ont d' abord brisé l' architrave, et jeté en bas des chapiteaux; ensuite, au lieu de faire sortir les métopes par leurs coulisses, les Barbares ont trouvé plus court de rompre la corniche. Au temple d' Erechthée on a pris la colonne angulaire: de sorte qu' il faut soutenir aujourd' hui, avec une pile de pierres, l' entablement entier qui menace ruine. Les Anglais qui ont visité Athènes depuis le passage de Lord Elgin, ont eux - mêmes déploré ces funestes effets d' un amour des art peu réfléchi. On prétend que lord Elgin a dit pour excuse, qu' il n' avoit fait que nous imiter. Il est vrai que les Français ont enlevé à l' Italie ses statues et ses tableaux; mais ils n' ont point mutilé les temples pour en arracher les bas - reliefs; ils ont seulement suivi l' exemple des Romains qui dépouillèrent la Grèce des chefs-d' oeuvre de la peinture et de la statuaire. Les monuments d' Athènes arrachés aux lieux pour lesquels ils étoient faits, perdront non - seulement une partie de leur beauté relative, mais ils diminueront matériellement de beauté. Ce n' est que la lumière qui fait ressortir la délicatesse de certaines

lignes et de certaines couleurs: or, cette lumière venant à manquer sous le ciel de l' Angleterre, ces lignes et ces couleurs disparoîtront ou resteront cachées. Au reste, j' avouerai que l' intérêt de la France, la gloire de notre patrie, et mille autre raisons pouvoient demander la transplantation des monuments conquis par nos armes; mais les Beaux - Arts eux - mêmes, comme étant du parti des vaincus et au nombre des captifs, ont peut - être le droit de s' en affliger.

Καὶ οὕτως ἀφίνει τὸ πρᾶγμα ἀμφίβολον—φρονίμως· διότι, ὡς ὁμολογεῖ (I. 208), καὶ αὐτὸς εἶχεν ἰδιοποιηθῆ ὅ,τι ἡδύνατο ν' ἀποκομίση. Je pris, en descendant de la citadelle, un morceau de marbre du Parthénon; j'avois aussi recueilli un fragment de la pierre du tombeau d'Agamemnon; et depuis j' ai toujours dérobé quelque chose aux monuments sur lesquels j' ai passé.

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟΝ

ΕΤΕΡΑΙ ΓΝΩΜΑΙ

λθ') 'Ο ὑπὸ τοῦ Ε. Beulé ἀπολογισμὸς τῶν λαφύρων.

'Εν τῷ διτόμῳ αὐτοῦ περὶ 'Ακροπόλεως συγγράμματι (*L'Acropole d'Athènes*, Paris, 1853-4) ὁ πρῶην διευθυντὴς τῆς ἐν 'Αθήναις Γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς Ε. Beulé ποιεῖται (I, 74) τὸν ἐξῆς ἀπολογισμὸν τῶν Γαλλικῶν καὶ 'Αγγλικῶν ἀρχαιολογικῶν ἐξ 'Ελλάδος λαφύρων.

Depuis le dix-septième siècle jusqu' à l' affranchissement de la Grèce, les édifices (de l' Acropole) eux-mêmes sont restés à peu près dans le même état, excepté les Propylées, qui, au temps de Stuart et de Revett, n' avaient plus le fronton occidental et les chapiteaux ioniques que Spon et Weheler avaient vus. Aujourd' hui ils ont perdu en outre une partie des chapiteaux doriques et des colonnes de cette façade que Revett a dessinée (1764) pour la Société des Dilettanti. Mais le goût pour les sculptures antiques, qui commença à se développer parmi les nations européennes, devait être pour l' Acropole une cause nouvelle de pertes et de dégradations. Le comte de Choiseul-Gouffier, ambassadeur à Constantinople, rapporta en France un morceau de la frise du Parthénon, un seul, et détaché depuis longtemps, puisqu' il appartenait au côté oriental entièrement ruiné depuis cent ans. Cet exemple, que lord Elgin déclare si haut n' avoir fait que suivre, justifie-t-il l' acte de vandalisme qui a soulevé la réprobation universelle? Les Anglais eux-mêmes se sont indignés, et le génie s' est chargé de rendre immortelle la flétrissure infligée à son auteur. Plus de deux cents pieds de la frise et presque toutes les statues des frontons furent enlevées; les métopes furent arrachées de leurs cou-

lisses, et le marteau fit voler en éclats les triglyphes et les corniches : on emporta en outre des fragments d'architecture, tambours de colonnes, chapiteaux, entablement, corniche. Les Propylées fournirent aussi les échantillons; deux côtés de la frise du temple de la Victoire n'échappèrent point à un oeil trop exercé. Le temple d'Erechthée fut pillé à son tour, et l'on enleva une des statues qui soutenaient le portique des Caryatides, au risque de faire écrouler le portique tout entier. Le temps approchait où la Grèce, remise en possession d'elle-même, pourrait conserver et défendre ses monuments. Ὁ δὲ τὸν Beulé ἀκολουθήσας μετ' οὐ πολὺ εἰς Ἀθήνας, ὁ Breton, εἰπὼν (p. 103-4) ὅτι τοῦ Ἑλγιν ἡ barbare spoliation ne fut guère profitable à son Auteur, διότι ἔλαβε παρὰ τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως διὰ τὴν συλλογὴν μόλις τὸ ἥμισυ τῶν ὅσων διετείνετο ὅτι ἔδαπάνησεν, ἐπάγεται. Il n'eut peut-être pas été impossible d'excuser jusqu'à un certain point les déprédations de Lord Elgin, qui pouvait alléguer pour sa défense le désir de sauver d'une destruction prochaine les chefs-d'oeuvre exposés chaque jour à la barbarie iconoclaste des Turcs, alors maîtres de la Grèce; mais comment justifier la brutalité avec laquelle il arracha sa proie, brisant les monuments, souvent même, ainsi que nous le verrons à l'Erechtheion, enlevant des colonnes, des Caryatides, sans s'inquiéter de la chute des entablements auxquels elles servaient de support, semblable en fin à un sauvage qui mettrait en pièces une précieuse coupe de Cellini... Καὶ μετὰ τοῦτο στιγματίζει ὡς ἑξῆς τὴν ἀρπαγὴν τοῦ κίονος τοῦ Ἐρεχθείου (σ. 160) καὶ τὴν ἀπαγωγὴν τῆς Καρυάτιδος (σ. 173). La dernière colonne du portique oriental, celle de l'angle nord-est, a été emportée par Lord Elgin, et son enlèvement brutal a entraîné la chute de cette partie de l'entablement... La cinquième (Caryatide) avait été emportée par Lord Elgin; qui ne s'était guère préoccupé de la pensée que son déplacement entraînerait la ruine de la plus grande partie de l'entablement.

μ) Τὸ δίλημμα τοῦ Quatremère de Quincy.

Ἡ θέσις τοῦ Σατωβριάνδου ὡς ὁμοεθνοῦς τῶν πρὸ τοῦ Ἑλγιν ἐπιδρομῶν καὶ δὴ τοῦ Choiseul-Gouffier (περὶ ὧν κατωτέρω ἐκτενέστερον) ἦν

δυσοικονόμητος καὶ ἀντιφατική. Ἀλλὰ πολὺ πλέον ἄπορον ἦν τὸ δῖλημα, εἰς ὃ εὐρέθη ἕτερος αὐτοῦ σύγχρονος συμπατριώτης.

Ὁ διακεκριμένος ἀρχαιολόγος Quatremère de Quincy, πρωτοστατῶν τῶν κατακρινόντων τοῦ Ναπολέοντος τὰς ἀρπαγὰς, ἐδημοσίευσεν τῷ 1796 (καὶ εἰς β' ἔκδοσιν τῷ 1815) ἐν εἴδει ἑξ ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Ἰταλὸν στρατηγὸν Miranda πραγματείαν, ἐπιγραφομένην⁹⁰ *Sur le préjudice qu'auca-sionneraient aux Arts et à la Science le déplacement des monuments de l'art de l'Italie, le démembrement de ses Écoles, et la spoliation de ses collections, galeries musées &c.* Ἐν πρώτοις λέγει πῶς θὰ πραγματευθῇ τὸ ζήτημα. Ce sera comme membre de cette république générale des Arts et des sciences, et non comme habitant de telle ou telle nation que je discuterai l'intérêt que toutes les parties ont à la conservation du tout. Καὶ ἐπιλαμβανόμενος τῆς οὐσίας τοῦ ζητήματος ἀπαρνεῖται τὴν ἀρχαίαν περὶ λαφύρων παράδοσιν (σ. 181). Je croirois également injurieux au dix-huitième siècle de le soupçonner capable de faire revivre ce droit de conquête des Romains, qui rendoit les hommes et les choses la propriété du plus fort. Qui ne sait que ce droit absurde et monstrueux reposoit, dans le code public de Rome, sur la même base que l'esclavage? ... L'expérience et l'exemple même du peuple Romain, et le mémorable châtement que l'univers fit éprouver à ce tyran des peuples, suffiroient, je pense, pour désabuser quiconque entreprendroit de rétablir d'aussi odieuses maximes. Ἐπαινῶν δὲ τὴν ἐν Ῥώμῃ διοίκησιν (τοῦ πάπα), ὅτι καὶ ἐν δειναῖς διεθνέσι περιστάσεσιν avec si modiques finances, faisoit pour les arts plus de dépenses que les autres gouvernements ensemble, λέγει (σ. 199) περὶ τοῦ tort irréparable que causeroit à la science et à l'art une imprudente convoitise des trésors de l'antiquité καὶ ἐρωτᾷ: Que feroit la puissance qui choisiroit, pour les exporter et les approprier, quelques-uns de ces monuments les plus curieux? Précisément ce que feroit un ignorant, qui arracheroit d'un livre les feuillets où il trouveroit des vignettes (σ. 209)... Il faut que je vous prémunisse ici

⁹⁰ Ὁ Q. de Q. ἦν τότε ἐκ τῶν «proscrits» τοῦ Ναπολέοντος, αἱ δὲ κατ' αἰτησιν τοῦ Miranda ἐπιστολαὶ αὗται ἐδημοσιεύθησαν τμηματικῶς τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἐφημερίδι *Le Rédacteur*.

contre les fausses idées de quelques hommes plus dangereux, par leurs demi-connoissances, que les ignorans même. Καὶ ἀμέσως φέρει τὰ ἀρχαῖα τῶν Ἀθηνῶν ὡς παράδειγμα τῆς ἀνεπαρκείας τῶν μουσείων πρὸς ἐκτίμησιν αὐτῶν ἱκανήν. Ne vous semble-t-il pas voir Morosini dépouiller le fronton du Parthénon d'Athènes pour en transporter deux figures à Venise? Je vous le demande, qu'eussent signifié ces fragments détachés de leur masse et de leur ensemble? Mais vous savez encore ce qui est arrivé: ce sublime ouvrage s'est brisé, et la convoitise du général Venitien a privé le monde savant d'un ouvrage de Phidias. Cependant Morosini avoit une excuse: c'étoit à des barbares qu'il enlevait ce chef-d'oeuvre; mais vous voyez que par un faux amour des arts il a ruiné à un jour ce qu'avoit respecté la barbarie de tant de siècles. Tant il est vrai qu'en tout genre, *rien n'est si dangereux qu'un ignorant ami* (σ. 230-31)... Hé! combien les artistes ne regrettent-ils que ces trésors de la sculpture [ancienne] ne puissent pas se retrouver en parallèle avec les temples de la Grèce, avec les monuments de l'Attique! Au lieu de les faire émigrer vers les régions hyperboréennes, quelle seroit plutôt la puissance bienfaisante qui les rendroit à leur première patrie? C'est là que le ciel, la terre, le climat, les formes de la nature, les images, le style des édifices, les jeux, les fêtes, les habillements se retrouveroient encore en harmonie avec la sculpture antique. Voilà, s'il étoit permis d'en souhaiter le déplacement, où le voeu d'un artiste la replacerait... Ce n'est ni au milieu des brouillards et des fumées de Londres, des pluies et des bous de Paris, des glaces et des neiges de Pétersbourg; ce n'est ni au milieu du tumulte des grandes villes de l'Europe, ni au milieu de ce chaos de distractions d'un peuple nécessairement occupé de soins mercantiles que peut se développer cette profonde sensibilité pour les belles choses, ce sixième sens que la contemplation et l'étude du beau donnent aux élèves des arts.

Νομίζει τις ὅτι ἔγραφε ταῦτα συνηγορῶν ὑπὲρ τῆς ἀποδόσεως τῶν λαφύρων τοῦ Ἑλγιν! Ἀλλ' ὅς τὸν παρακολουθήσωμεν μέχρι τέλους διότι λέγει καὶ τινα νόστιμα, οἷον περί τινος, ὅστις ἐπεκαλεῖτο ὡς δικαιολογίαν ἀρχαιοτέρους σφετερισμοὺς ἔργων τέχνης οὗτος, s'il avoit appris l'histoire ail-

leurs qu' à la comédie, θὰ ἐπεκαλεῖτο μᾶλλον τὸ προηγούμενον τοῦ Σκιπίωνος, ὅστις μετὰ τὴν νίκην ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Σικελοὺς ὅσα ἔργα τέχνης εἶχον ἀρπάσει οἱ Καρχηδόνιοι. Τοῦτο τῶν Ῥωμαίων ὄφειλον νὰ ἐνθυμηθοῦν καὶ νὰ μιμηθοῦν μᾶλλον ἢ τὰς ἄλλας αὐτῶν ἀρπαγὰς οἱ περὶ τῶν λαφύρων τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ λαλοῦντες· διότι

Quand sur une personne on prétend se régler

C' est par ces beaux endroits qu' il lui faut ressembler.

Καὶ παραθέτει τὸ κείμενον τῆς *Petition au Directoire Exécutif*, ἣν οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν τότε Γάλλων καλλιτεχνῶν καὶ λογίων εἶχον ὑπογράψει ζητοῦντες τὴν δι' εἰδικῆς ἐπιτροπῆς εἰδημόνων ἐξέτασιν τοῦ ὅλου ζητήματος τῆς ἀποδόσεως τῶν συληθέντων (σ. 264-5).

Μὲ τὴν εὐγλωττοτάτην αὐτὴν συνηγορίαν ὑπὲρ τοῦ δικαίου καὶ τῆς τέχνης εὐρέθη ὁ διαπρεπὴς οὗτος ἀρχαιολόγος συνταυτισμένος καθ' ὃν χρόνον συνεζήτειτο φλογερῶς ἢ ὑπόθεσις τῶν Ἑλγινείων μαρμάρων. Συνεδέετο δὲ συγχρόνως διὰ στενῆς φιλίας μετὰ τοῦ Βισκόντη καὶ μάλιστα μετὰ τοῦ Κανόβα, οὗ καὶ τὸν βίον μετέπειτα συνέγραψεν⁹¹. Ἐπόμενον λοιπὸν ἦτο καὶ περὶ τῆς διαφημισθεῖσης ἀνὰ τὴν Εὐρώπην συλλογῆς τοῦ Ἑλγιν νὰ ἐπικοινωνήσῃ μετὰ τοῦ Κανόβα, ὅστις εὐρίσκετο τότε ἐν Λονδίῳ καὶ ὅστις τῷ ἔγραψε προτρέπων αὐτὸν νὰ ἐπισκεφθῇ τὰ γλυπτὰ ἐκεῖνα καὶ νὰ ἀποφανθῇ περὶ αὐτῶν. Ἀπίθανον δὲν εἶναι νὰ προσεκλήθῃ καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ Ἑλγιν, εἰ καὶ περὶ τούτου οὐδεμία μαρτυρία ὑπάρχει. Ὅπως δὲ ποτε ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος μεταβὰς εἰς Λονδῖνον ἀπηύθυνε τῷ ἐν Ῥώμῃ φίλῳ ἑπτὰ ἐπιστολὰς ἀπὸ τῆς 6^{ης} μέχρι τῆς 16^{ης} Ἰουνίου τοῦ 1818, δημοσιευθεῖσας τότε ἐν ἰδίῳ φυλλαδίῳ. Τὰς ἐπιστολὰς ταύτας ὁμοῦ μὲ τὰς προμνησθεῖσας περὶ τῶν ἐκ Ῥώμης λαφύρων ἀνεδημοσίευσε μετὰ δεκαοκτῶ ἔτη προτάξας πρόλογον ἐν εἵδει ἀπολογίας διὰ τὸ ἀσυμβίβαστον, ὡς ὁμολογεῖ, τῶν δύο τούτων τοῦ βιβλίου τμημάτων. *Lettres sur l'enlèvement des ouvrages d'art antique à Athènes et à Rome écrites, les unes au célèbre Canova, les autres*

⁹¹ *Canova et ses ouvrages, ou mémoires historiques sur la vie et les travaux de ce célèbre artiste*, Paris 1834.—8ον μέγα. Τὸ περιεργον εἶναι ὅτι ὁ Κανόβας ἐν τῇ περὶ τῶν ἀρπαγῶν ἐκ τοῦ Παρθενῶνος ἐπιστολῇ του τῆς 10^{ης} Νοεμβρίου 1815 (περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐν σημ. 54) ἔγραψεν ὅτι χάριτες ὀφείλονται καὶ εὐγνωμοσύνη τῷ Ἑλγιν.

au Général Miranda par M. Quatremère de Quincy. Paris 1836. — 8^{ov} σ. 16 + 283.

Προσπαθῶν νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ἀσυμβίβαστον τοῦ πράγματος ὁμολογεῖ ὅτι une espèce de contradiction apparante, dont chacune des deux thèses soutenues par l'Auteur sembleroit pouvoir l'accuser. J'ai dit apparante, car aucun lecteur instruit et de bonne foi ne s' y est trompé. Il est assez reconnu que ces deux recueils de Lettres ont reçu de l'opinion publique, dans toute l' Europe, l' estime des honnêtes gens, et les suffrages des gens de goût. Καὶ προβαίνει νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐκ τοῦ Παρθενῶνος λείαν διὰ τῶν γνωστῶν καὶ καθημαξευμένων ἐπιχειρημάτων, ἥτοι α') au point de vue de moralité! Le Grand Seigneur avoit autorisé le ministre Anglais (Lord Elgin) à faire cet enlèvement, en reconnaissance des secours que lui avoit prodigués l'Angleterre contre l'ambition du conquérant devenu la terreur de l'Europe· β') ὅτι τὰ ἐν Ἀθήναις ἀπροστάτευτα ἀρχαῖα ὁσημέραι κατεστρέφοντο· γ') ὅτι εὐρίσκοντο situées trop loin de la vue, et trop désavantageusement, même à la place qu' elles occupoient, non seulement pour servir d' objet d' étude, mais encore pour être appréciées par les voyageurs à leur juste valeur! δ') ὅτι il n' est que trop prouvé que... ces sculptures, perdues (à l' Acropole) pour le reste du monde, se trouvoient menacées de disparoitre entièrement, ἐνῶ τώρα εὐρίσκονται ὑπὸ ἀξιοπίστους φύλακας.

Ἡ μόνη ἐφικτὴ ἀπολογία ἀνδρὸς λογίου, ὅτι κατέφυγεν εἰς ἐπιχειρήματα τόσῳ σαθρὰ καὶ αὐτοκατάκριτα, εἶναι ὅτι οὐδεμίαν ἄλλην διέξοδον ἐπέτρεπεν αὐτῷ ἢ προγενεστέρα αὐτοῦ τοῦ ἰδίου συνηγορία ὑπὲρ ἀποδόσεως τῶν ἀρπαγέντων. Ὅποσον δὲ ἀσθενεῖς καὶ ἀντιφατικαὶ εἶναι αἱ προφάσεις αὗται, καταφαίνεται ἀμέσως μετ' ὀλίγον, ὅτε θαυμάσας τὰ ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ ἐκτεθέντα γλυπτὰ προστίθῃσι (σ. 18)· Cependant j'ai été frappé de la difference d' effet que plusieurs d' entre eux produisent (je parle des figures des métopes, surtout, et de la frise) selon qu' on les voit de près ou de loin, d' en haut ou d' en bas. Quoi qu' on puisse dire, tous ces objets, vu en leur lieu et à leur distance, nous donneroient certaines leçons, produiroient certaines impressions, qu' il n' est pas au pouvoir de notre imagination de recevoir.

Τὸ ἐπίλοιπον τῶν ἐπιστολῶν ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ἀξίαν καὶ τὴν

καλλιτεχνικὴν σημασίαν τῆς συλλογῆς τοῦ Ἑλγιν καὶ εἶναι συντεταγμένον μὲ τὴν πολυμάθειαν καὶ καλλιέπειαν ἀνδρὸς σοφοῦ. Συμπεραίνει δὲ λέγων ὅτι ἡ ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ συλλογὴ, renfermant le plus grand nombre de morceaux originaux de la sculpture des plus beaux temps de la Grèce, elle devra dorenavant se placer en tête de tous les recueils, où la science et l'histoire de l'art iront chercher des modèles classiques, et les plus authentiques matériaux de la seine critique du goût.

Καὶ ταῦτα μὲν, τὰ τελευταῖα, καλῶς ἐλέχθησαν καὶ οὕτως ἔχουσιν. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τῆς ἐνοχῆς καὶ εὐθύνης διὰ τὸς γενομένας καταστροφάς, τοῦ δικαίου τῆς ἀρπαγῆς καὶ τοῦ σφετερισμοῦ, τῆς καλαισθητικῆς ζημίας τῆς μετατοπίσεως τῶν ἀρχαίων — ταῦτα ἀμφισβητοῦνται ἔτι καὶ μένουσιν ἅλута, καθὼς ζητήματα κατ' ὀλίγον ἐξαρτηθέντα ἐκ τοῦ συμφέροντος τῶν ἀπολογουμένων, ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἀθεμιτουργίας ἐκάστου αὐτῶν καὶ ἐκ τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποιοῦ τῶν λαφύρων, ἅτινα ἀπεκόμισεν ἕκαστος τῶν μετασχόντων τοῦ δράματος. Δι' ἡμᾶς τοὺς ἀδικηθέντας καὶ γυμνωθέντας οὐδὲν ὑφίσταται ζήτημα οὐδὲ διάκρισις μέτρου εὐθύνης μεταξὺ τῶν κατακρατούντων τὰ ἡμέτερα. Ὅθεν πρόθυμοι προσερχόμεθα ἀκροαταὶ ἐτέρων γνωμῶν ἐπ' ἐλπίδι ἐτυμγορίας ἀμερολήπτου καὶ ἡττον ἀμφιβόλου.

μα) Τὸ δῖλημα τοῦ Γερμανοῦ **Leo Klenze**.

Εἰς παραπλήσιον δῖλημα εὗρέθη καὶ ὁ διαπρεπὴς Βαυαρὸς ἀρχιτέκτων **Leo Klenze**, θελήσας νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἀπαγωγὴν καὶ ἀποθησαύρισιν ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Μονάχου τῶν γλυπτῶν τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ναοῦ μὲ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὰ ἀρχαιολογικὰ τῆς Ἑλλάδος μνημεῖα. Ἀπεπειράθη δὲ τοῦτο ἐν διαλέξει τῆς 31^{ης} Μαρτίου 1821 ἐνώπιον τῆς Βαυαρικῆς ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν. *Ueber das Hinwegführen plastischer Kunstwerke aus dem jetzigen Griechenland und die neuesten Unternehmungen dieser Art* (München 1821, σ. 24 εἰς 4^{ον}). Μετ' εἰσαγωγικὰς τινὰς σκέψεις περὶ γλυπτικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς ῥυθμοῦ Γοτθικοῦ, ῥωμαντικοῦ καὶ κλασσικοῦ, περὶ τῆς ἀλληλεπιδράσεως καὶ τῆς μορφωτικῆς αὐτῶν δυνάμεως καὶ περὶ τῆς ζητήσεως τοῦ τελείου ἐν τῇ τέχνῃ ἀποφαίνεται ὅτι ἡ διὰ τῆς ἀπαγωγῆς διαφύλαξις τῶν ἐν Ἑλλάδι μνημείων — πλὴν ἂν κινητικὴ αἰτία ἦν πλεονεξία τις ἢ ματαιοφροσύνη — εἶναι σωτήριον ἔργον ὅμοιον τῷ τοῦ Περσέως καὶ

τοῦ Βελλεροφόντου. Ἀφ' ἧς ἐποχῆς Λουδοβίκος ὁ ΙΔ' προσεπάθησε νὰ λάβῃ τὴν πρὸς τοῦτο ἐξουσιοδότησιν τῆς Πύλης καὶ ἀφ' ἧς ὁ Choiseul-Gouffier κατώρθωσε νὰ ἀποκομίσῃ μίαν μετόπην καὶ τμῆμά τι τῆς ζυφόρου τοῦ Παρθενῶνος, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρχαιολογούντων ἐπολλαπλασιάσθη. Τὰ τοῦ ἐγχειρήματος τοῦ Ἑλγιν ἀφηγεῖται συντόμως καὶ ἔν τισιν ἀνακριβῶς ἐπιλέγων ὅτι τὸ ἔργον ἦν κολοσσιαῖον, ἐγκαινίσαν νέαν περίοδον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης καὶ ὅτι τοῦτο εἶναι ἱκανὴ δικαίωσις τῶν παραπτωμάτων, ἃ καταμέμφονται τοῦ Ἑλγιν. Πρώτην ταύτην φορὰν ἀναζῇ ἐν τῇ πεπολιτισμένη Ἑυρώπῃ ἡ ἀληθὴς Ἑλληνικὴ τέχνη, καταφαίνεται δὲ οὕτως ἡ ἀνεπάρκεια τῶν παραστάσεων καὶ περιγραφῶν τῶν προγενεστέρων ἐξερευνητῶν, οἷον τοῦ Spon, Wheler καὶ Nointel.

Τοῦ Ἑλγιν τὸ ἔργον ἐγένετο ἀφορμή, ὥπως τῷ 1807 συγκροτηθῇ ἐν Ῥώμῃ ἐταιρεία πρὸς ἀναδίφησιν καὶ ἀνασκαφὴν τῶν ἐν Ἑλλάδι μνημείων, συγκειμένη ἐκ τοῦ Βαυαροῦ von Haker, τοῦ Βυρτεμβεργίου Linkh, τοῦ Ἀγγλοῦ Cockerell, τοῦ Λιβονίου Stackelberg καὶ τῶν Δανῶν Brondstett καὶ Koes, εἰς οὓς ὀφείλονται αἱ ἀνακαλύψεις τῶν γλυπτῶν τῆς Φιγαλίας καὶ τῆς Αἰγίνης. Μετὰ τινα ἱστορικὴν καὶ τοπογραφικὴν περιγραφὴν τῶν ἐκ Φιγαλίας, ἅτινα ἡγοράσθησαν ἀντὶ δεκαπεντακισχιλίων λιρῶν καὶ νῦν κοσμοῦσι τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον, λέγει περὶ τῶν ἐξ Αἰγίνης σεμνυνόμενος οὐχὶ παραλόγως ἐπὶ τῇ προσκτῆσει αὐτῶν τῇ πρωτοβουλίᾳ πρίγκιπος Βαυαροῦ καὶ ἐπὶ τῇ ἐκθέσει αὐτῶν ἐν Μονάχῳ. Μνημονεύει δὲ καὶ τοῦ Βαυαροῦ ἀρχαιολόγου von Haller, τοῦ προώρως τελευτήσαντος τῷ 1817, ἐνῷ ἡτοιμάζετο νὰ ἀνασκάψῃ τὸ ἐν Μήλῳ θέατρον.

Ἀπὸ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων πᾶς, ὅστις περιηγεῖτο ἐν Ἑλλάδι, ἐκράτει διὰ τῆς μιᾶς χειρὸς τὸν Πausanίαν καὶ διὰ τῆς ἄλλης πτύον· καὶ ὀλίγοι ἦσαν οἱ ματαίως ἀνασκάψαντες· πλουσιώτατοι δὲ ἀπέβησαν οἱ καρποὶ οἱ νῦν ἀποτεθησαυρισμένοι ἐν πολλαῖς τῶν μεγάλων Ἀγγλικῶν ἐπαύλεων. Σπουδαιοτάτην ὁμῶς καὶ πρὸ πασῶν ἐπιθυμητὴν καὶ μεγάλη ὑποσχομένην ἀνασκαφὴν θεωρεῖ τὴν τῆς Ὀλυμπίας, ὑπὲρ ἧς ὁ Γερμανὸς ἀρχαιολόγος C. R. Sickler συνηγόρει τότε θερμῶς πρὸς πραγμάτωσιν τοῦ ὑποκαρδίου πόθου τοῦ κλεινοῦ Οὐῖνκελμάνου. Οἱ ἐπισκεφθέντες τὴν Ὀλυμπίαν, ὁ Dodwell, ὁ Fauvel, ὁ Rouquerville, ἡδυνήθησαν νὰ διακρίνωσι σαφῶς πολλὰ τῶν ἰδρυμάτων, τῶν μνημονευομένων ὑπὸ τοῦ Πausανίου, ὅστις καὶ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων λεηλασίαν ποιεῖται λόγον περὶ πολλῶν ἑκατοντάδων ἀγαλμάτων

θεῶν καὶ νικηφόρων ἀθλητῶν ἐν ᾿Αλτει ἀνιδρυμένων. Ἄλλως τε πάμπολλα εἶναι τὰ ἐπ' ἐσχάτων ἀκόμη ἀνευρεθέντα ἐκεῖ χάλκινα ὅπλα καὶ ἄλλα σκεύη. Γερμανὸς ἦν ὁ τὸ πρῶτον ὑποδείξας τὸ εὐρὺ καὶ πλούσιον τοῦτο στάδιον ἀνακαλύψεων ἀρχαιολογικῶν καὶ Γερμανῶν ἀξία ἔσται τοῦ ἐγχειρήματος ἡ πραγμάτωσις.

Ἡ μᾶλλον ἄχρους καὶ ἀμφιταλαντευομένη διατριβὴ τοῦ Klenze λήγει μὲ τὴν εὐχὴν ταύτην, ἥτις εἶναι ἀξιομνημόνευτος μαρτυρία ὅτι ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ὀλυμπίας ἦν ἀρχῇθεν σχέδιον καὶ σκοπὸς τῶν Γερμανῶν ἀρχαιολόγων, εὐτυχῶς ἀναβληθέν, ἕως οὗ ἡ Ἑλλὰς ἐγένετο ἱκανὴ νὰ τηρήσῃ τὴν ἱερὰν αὐτῆς κληρονομίαν.

μβ') Ἡ γνώμη τοῦ Chr. Mueller καὶ ἡ τοῦ G. F. Herzberg.

Πολὺ σαφέστερον ἐκτεθειμένη καὶ διάφορος τὴν γνώμην⁹² εἶναι ἡ ἀπόφανσις ἐτέρου Γερμανοῦ, τοῦ Christian Mueller, ὅστις εὗρίσκετο ἐν Ἑλλάδι καθ' ὃν χρόνον ὁ Klenze διελέγετο ἐν Μονάχῳ. Εἰπὼν ὅσα εἶναι ἤδη γνωστὰ περὶ τοῦ ἐν Βάσσαις τῆς Φιγαλίας ναοῦ τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος (Lettre IV) προστίθῃσι. Les colonnes ioniques, que voici, supportaient cette célèbre frise que le vandalisme détacha et enleva à main armée (car Véli pacha, fils d'Ali, s' y était opposé) pour la porter sous un ciel brumeux et dans une ville enfumée où peu d'artistes étrangers iront l'étudier, et où peu d'habitants en sentent la beauté. C' est un trait qui fait pendant avec le brigandage auquel Lord Elgin s' est livré à Athènes. Ces deux expéditions seront toujours aussi remarquables que caractéristiques dans l' histoire de l' art, et la posterité saura que ce qu' aucune nation n' osa faire, que ce qui répugna au Turcs même, les Anglais le firent. Ce que les Turcs ne leur permirent pas d' emporter, ils l' enlevèrent clandestinement . . . et ces nobles sculptures grecques sont placées chez eux à côté des vêtements des sauvages. Εἰς ταῦτα δὲ ὁ Pouqueville (Liv. VII, 2, p. 507 - 8) ἐπιλέγει. Les Anglais, qui ne purent obtenir de Veli pasha la permission

⁹² Voyage en Grèce et dans les Iles Ioniennes pendant les six derniers mois de 1821 . . . Traduit de l' Allemand. Paris 1822. 8ον. Τὸ Γερμανικὸν πρωτότυπον ἐπιγράφεται οὕτω. Reise durch Griechenland and die Ionischen Inseln in den Monaten Junius, Julius und August 1821. Leipzig 1822. 8ον μκ. Ὑπάρχει καὶ Ἀγγλικὴ μετάφρασις τοῦ αὐτοῦ ἔτους.

d' emporter la frise de Bassae, la firent enlever par soixante hommes partis de Zante, qui séduisirent et abusèrent les paysans pour les faire concourir à cet acte de brigandage.

Σκόπιμον εἶναι νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα καὶ τὴν γνώμην τοῦ Herzberg (*Αἱ Ἀθῆναι*, σ. 228), ὅστις λέγων περὶ τοῦ Ἑλγιν ἀποφαίνεται ὡς ἑξῆς. «Λυπηρὸν εἶναι ὅτι οἱ ἐργάται δὲν ἐφείσαντο, ὅσον ἔδει, τῶν οἰκοδομημάτων διότι, ἀποκομιζομένων ἄλλων τε πολλῶν τῆς Ἀκροπόλεως μνημείων καὶ τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διονύσου, ὃ ἦν ἐπὶ τοῦ χορηγικοῦ μνημείου τοῦ Θρασύλλου, ἅμα δὲ καὶ μιᾶς τῶν παρθένων τῆς τῶν Κορῶν στοᾶς τοῦ Ἐρεχθείου, σπουδαίως τὰ οἰκοδομήματα ἐβλάβησαν καὶ μάλιστα τὸ Ἐρεχθεῖον. Ὅπως δ' ἐπανορθώσῃ πως ὁ Ἑλγιν τὴν ζημίαν, ἣν τῇ πόλει εἰργάσατο, κατεσκεύασεν αὐτῇ ὥρολόγιον!»

μγ') Γνώμη τοῦ Γερβίνου.

Ὁ μέγας ἱστορικὸς Γ. Γερβῖνος ἐν τῷ προλόγῳ (σ. 116-117) τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως⁹³ ἀποφαίνεται ὡς ἑξῆς.

Dans toutes les dévastations terribles que la Grèce a subies, l'Acropole d'Athènes avait été protégée par un sort miraculeux et mystérieux, ou pour mieux dire, par le charme magique d'un art divin qui frappa d'admiration les barbares mêmes et qui les empêchait de la détruire entièrement. Ce chef-d'oeuvre de l'architecture, aurait été encore infiniment mieux conservé, si des mains chrétiennes, le siège des Vénitiens en 1687, les préparatifs de défense faits par les Grecs pendant la Guerre d'Indépendance, et la jalousie barbare des Anglais n'avaient pas tant contribué à sa ruine. De même que, par une singulière coïncidence, tout se réunissait alors pour rappeler les Grecs au souvenir du monde, le zèle et la jalousie de l'Europe au sujet des antiquités grecques se changèrent en colère violente, lorsque Lord Elgin, rappelé de son poste d'Ambassadeur à Constantinople, partit pour la Grèce et dépouilla, avec la permission du gouvernement turc, le temple de Minerve de ses plus beaux ornements, afin que, disait-il pour s'en excuser, les Français ne les

⁹³ Gervinus (G. G.) *Resurrection et régénération de la Grèce*, Trad. Française par J. F. Minssen et L. Sgouta, Paris 1863. Τόμ. 2 εἰς 8ον. •

enlevassent pas. Tous les étrangers, les Français plus que tous les autres, beaucoup d'Anglais même, et lord Byron le premier, étaient furieux et exhalaient leur rage en imprécations sans mesure contre ce vandalisme; mais bien plus éloquente, la tradition populaire si touchante d'Athènes disait qu'à l'enlèvement de l'une des cinq Caryatides du Pandrosion les quatre autres filles avaient porté le deuil de leur soeur perdue en poussant des cris lamentables, auxquels la soeur enlevée avait répondu, de la ville basse, par les mêmes cris plaintifs. Depuis ce temps, des firmans turcs mêmes et des lettres pastorales du Patriarche protégeaient les antiquités en Grèce, et même le valessi de la Morée, Véli-Pacha, fils d'Ali, prit intérêt, chose bien rare pour un Turc, à ces débris de l'art, après que la manie des Francs lui en avait fait connaître la valeur matérielle.

μδ) 'Αλληλομαχοῦσαι ἀποφάνσεις τοῦ A. Michaelis.

Χάριν τῆς ἀνελλιποῦς ἐκθέσεως πάσης σχετικῆς πρὸς ταῦτα γνώμης, ἐχούσης κῦρός τι, προσθέτομεν ἐνταῦθα ὅτι μεταγενέστερός τις συμπατριώτης τοῦ Γερβίνου, ὁ Μιχαέλης, ἀπεφάνθη γνώμην ἀντίθετον πρὸς τὰ ἀνωτέρω εἰπὼν ὅτι ἡ Ἄρα τοῦ Βύρωνος εἶναι ποίημα λιβελλογραφικὸν (a libellous poem) καὶ ὅτι «μόνον τυφλὴ ἐμπάθεια δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ ὅτι τοῦ λόρδου Ἔλγιν ἡ πράξις ἦτο ἔργον συντηρήσεως»⁹⁴. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονώμεν ὅτι ὁ σοφὸς Γερμανὸς ἔγραφε ταῦτα, ὅτε ξενιζόμενος ἐπεσκέπτετο τὰς μεγάλας ἐν Ἀγγλίᾳ ἀριστοκρατικὰς ἐπαύλεις ἐρευνῶν καὶ περιγράφων τὰς ἐν αὐταῖς ἀποκειμένας Ἑλληνικὰς ἀρχαιοτήτας. Ἄλλως τε ἐν τῷ αὐτῷ συγγράμματι *Ancient Marbles in Great Britain* (σ. 135) λησμονήσας τί πρὸ μικροῦ εἶπεν, ὁμολογεῖ ὅτι «ἡ ἐκτόπισις πολλῶν μετοπῶν καὶ τοῦ ἀγάλματος (τῆς Καρυάτιδος) ἀπὸ τὸ Ἐρεχθεῖον σπουδαίως ἐξημίωσε τῆς πέριξ ἀρχιτεκτονικῆς τὸ σύνολον»⁹⁵. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον πάλιν (σ. 139) ὑπεραπολογούμενος τοῦ Ἔλγιν λέγει ὅτι «αὐτὸν ἐπεβάρυναν ἀδίκως αἱ δίκαιαι κατὰ τῶν πρακτόρων του μομφαί»^{95α}.

⁹⁴ Only a blind passion could doubt that Lord Elgin's act was an act of preservation.

⁹⁵ The removal of several metopes and of the statue (τῆς Καρυάτιδος) from the Erechtheion had severely injured the surrounding architecture.

^{95α} The severe censure which Elgin's agents deserve was naturally visited on their master.

ΜΕΡΟΣ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

με') Βιβλιογραφία τῶν περὶ τοῦ Ἑλγιν ἐπισήμων.

Πρὶν ἢ προβῶμεν εἰς ἐξέτασιν ἀπωτέρων τινῶν ἀπόψεων τοῦ θέματος, ἀναγράφομεν ἐνταῦθα τὰ δημοσιεύματα, τὰ ἀμέσως ἀφορῶντα τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ Ἑλγιν καὶ τὴν ἐπίσημον αὐτῆς διερεύνησιν (πάντα εἰς 8^{ον}, ἂν μὴ ἄλλως ὀριζόμενα).

1. Memorandum on the subject of the Earl of Elgin's pursuits in Greece. Edinburgh, 1811, printed by Balfour & Co.- 4^{ον} σ. 33 (συντεθὲν ὑπὸ τοῦ Hamilton κατὰ τὰς σημειώσεις τοῦ Ἑλγιν καὶ τοῦ Hunt. Βλ. ἀνωτέρω σ. 47).

Τὸ Ὑπόμνημα τοῦτο ἔχει ἐν παραρτήματι α') δύο ἐπιστολὰς τοῦ Benjamin West πρὸς τὸν Ἑλγιν περὶ τῆς καλλιτεχνικῆς ἀξίας τῆς συλλογῆς του. β') Notes on Phidias and his school, collected from ancient authors. γ') Description d' un bas-relief du Parthénon actuellement au Musée Napoléon par A. L. Millin. δ') Lettre de E. Q. Visconti à un Anglais. ε') Μακρὰν ἐκθεσιν ἀνωνύμου τινὸς περὶ τῶν ὅσα πιθανῶς ἐδαπάνησεν ὁ Ἑλγιν καὶ τῶν ὅσων ἀξία εἶναι ἡ συλλογὴ του παραβαλλομένη πρὸς τὰ ποσά, τὰ δι' ἄλλας συλλογὰς πληρωθέντα. Ἡ ἐκθεσις αὕτη ἐδημοσιεύθη μόνον ἐν τῇ β' ἐκδόσει τοῦ Ὑπομνήματος.

- 2.—Μετατύπωσις, ἐν Λονδίῳ 1811, W. Miller, σ. 77 μὲ 3 εἰκόνας.
- 3.—Ἐκδ. β', ἐν Λονδίῳ 1815, J. Murray. σ. 100 μὲ 3 εἰκόνας.
4. H. (W.), Memorandum on the present state of the negotiations respecting the purchase of the Elgin Marbles. London 1816, J. Murray, σ. 23 (ὁ W. H. εἶναι ὁ William. R. Hamilton).
5. HAYDON (B. R.), The judgement of connoisseurs upon works of art compared with that of professional men, in reference more particularly of the Elgin Marbles. London 1816, σ. 18.

- 6.—*Sentiment des connaisseurs sur les ouvrages de l'art, comparé avec celui des artistes, et plus particulièrement sur les Marbles de Lord Elgin.* Londres 1818, σ. 19.
- 7.—*Giudizio dei conoscitori delle belle arti comparate con quello dei professori di esse, e massime relativamente coi Marmi di Lord Elgin.* Londra 1818, σ. 17.
8. VISCONTI (E. Q.), *A letter from the Chevalier Antonio Canova; and two memoirs read to the R^l Institute of France on the Sculptures of the collection of the Earl of Elgin by the Chevalier E. Q. Visconti. Translated from the French and Italien.* London 1816, J. Murray, σ. 22 + 22 φ.
- 9.—*Lettre du Chev^r Ant. Canova et deux Mémoires lus à l'Institut Royal de France sur les ouvrages de Sculpture dans la collection de Mylord Comte Elgin par le Chev^r E. Q. Visconti.* Londres et Paris 1816, J. Murray, σ. 186.
- 10.—*Mémoires sur les ouvrages de sculpture du Parthénon, et de quelques édifices de l'Acropole à Athènes; et sur une épigramme Grecque en l'honneur des Athéniens morts devant Potidée.* Paris 1818, P. Dufart, σ. 152 (κατ' οὐσίαν β' ἔκδ. τοῦ προηγουμένου μετὰ προσθήκης ἐνὸς Catalogue raisonne de quelques inscriptions Grecques).
11. QUATREMÈRE DE QUINCY (A.), *Lettres écrites de Londres à Rome à M. Canova sur les Marbres d'Elgin.* Rome et Paris 1818, 8^{ov}.
12. REPORT from the Select Committee on the Earl of Elgin's collection of sculptured marbles &c. Ordered by the House of Commons to be printed (London) 25 March 1816. Φυλ. σ. 77.
- 13.—Ἑτέρα ἔκδ. London 1816, Murray. 8^{ov}, IV + 154 + XLII καὶ εὔρετήριον.
14. THE ELGIN MARBLES from the temple of Minerva at Athens on sixty-one plates selected from Stuart and Revetts Antiquities of Athens. To which are added the Report from the Select Committee respecting the Earl of Elgin's collection of sculptured

- marbles, and an historical account of the Temple. London 1816, J. Taylor. 4^{ov}, σ. 5 + 88 + 61, πιν.
15. COOMBE (J. L.), A brief account of the marbles collected by Lord Elgin at Athens, now deposited in the British Museum. London 1817. 12^{ov}, σ. 24.
 16. BARROW (E. J.) *Reverend*, The Elgin Marbles; with an abridged historical and topographical account of Athens. Vol. I (ὅσον ἐξεδόθη), illustrated with 40 plates drawn and etched by the Author. London 1817, σ. 16 + 263.
 17. SHARP (W.), A selection of thirty etched outlines from the Earl of Elgin's collection of Marbles from the Parthenon in the British Museum. London 1817. 4^{ov} ἐπίμηκες. Φλ. 5 καὶ 30 πίν.
 18. LAWRENCE (R.), Elgin Marbles from the Parthenon at Athens; exemplified by 50 etchings, accompanied with explanatory remarks. London 1818. Φλ. ἐπίμηκες, σ. 8 + 67 καὶ 50 πίν.
 19. ANTIQUITÉS GRECQUES, ou notice et mémoire sur les recherches faites en Grèce, dans l' Ionie et dans l' Archipel Grec en 1799 et années suivantes par le Comte d'Elgin. Avec trois appendices publiés à Londres en 1811 et deux appendices nouveaux. Traduit de l'Anglais par M. Barère de VIEUSAC. Bruxelles 1820. σ. 92 (τὰ παραρτήματα φέρουσι τὰς ὑπογραφὰς τοῦ Benjamin West, écuyer à M. le Comte d'Elgin, τοῦ Millin καὶ ἄλλων).
 20. [ELLIS (Sir Henry)], Elgin and Phigaleian Marbles in the British Museum (*Library of Entertaining Knowledge*). London 1833, Ch. Knight. — 16^{ov}, 2 τόμ., σ. 248 καὶ 271 καὶ πολλὰ εἰκόνες. (Ὁ συγγραφεὺς ἦν τότε διευθυντὴς τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.)
 21. DENKSCHRIFT über Lord Elgin's Erwerbungen in Griechenland. Nach der zweiten englischen Ausgabe bearbeitet. Mit einer Vorrede von C. A. BOTTIGER und Bemerkungen der Weimarschen Kunst-Freund. Nebst einem Kupfer. Leipzig 1817, Brockhaus. 8^{ov}, σ. 11 + 99 (μετάφρασις τοῦ *Memorandum*, τοῦ *Report* καὶ τῶν ἄλλων σχετικῶν ἐγγράφων μετὰ προλόγου).
 22. Die Elginischen Marmorbilder in Umrissen dargestellt nach der Londoner Original Ausgabe von 1816. Leipzig. φυλλ. μετὰ 61 πινάκων.

23. CATALOGUE of the Antiquities in the Earl of Elgin's Museum.

Ταῦτα ἐπὶ κεφαλῇς τῆς 1ης σελίδος, μεθ' ἧς ἔπεται ὁ κατάλογος ἐπὶ τριῶν σ. εἰς 4^{ον} καὶ ἐν τέλει P. S. This catalogue to be returned to the Porter on leaving the Museum, ἐξ οὗ προκύπτει ὅτι δὲν ἐπωλοῦντο ἀντίτυπα, ἀλλ' ἐν μόνον ὑπῆρχε πρὸς χρῆσιν τῶν ἐπισκεπτομένων. Τοῦ δὲ σπανιωτάτου τούτου πρώτου τῆς Συλλογῆς καταλόγου ἐν ἀντίτυπον σφύζεται ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ ἄνευ χρονολογίας, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1812 πιθανώτατα.

Συχνὰ παραπομπαὶ γίνονται εἰς τὰ ἐξῆς τέσσαρα ὁδοιπορικά.

CLARKE (E. Daniel), Travels in various countries of Europe, Asia and Africa. London 1811. — 2 τόμ., 4^{ον}. — 2^α ἔκδ. London 1816-1818. — 8 τόμ. εἰς 8^{ον}.

DODWELL (E.), A classical and topographical tour through Greece, during the years 1801, 1805 and 1806. London 1819. — 4^{ον}.

HOBHOUSE (J. C.), A journ through Albania and other provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople during the years 1809 and 1810. London 1813. — 2 τόμ. εἰς 4^{ον}. — 2^α ἔκδ. Travels in Albania &c. London 1855. — 2 τόμ. εἰς 8^{ον}.

HUGHES (Th. Smart), Travels in Sicily, Greece and Albania. London 1820. — 2 τόμ. εἰς 4^{ον}. — 2^α ἔκδ. London 1830, 2 τόμ. εἰς 8^{ον}. Γαλλ. μετάφρ. Paris 1821, 2 τόμ. εἰς 8^{ον}.

ΜΕΡΟΣ ΟΓΔΟΟΝ

ΕΛΛΗΝΩΝ ΦΡΟΝΤΙΔΕΣ

μς) Ἡ δὴθεν ^{indifference} ὀλιγωρία τῶν Ἑλλήνων περὶ ἀρχαιοτήτων.

Διεξιθόντες τὰ ἀμέσως ἀφορῶντα τὸ ἐγγεῖρημα τοῦ Ἑλγιν θὰ ἐξετάσωμεν τώρα κατὰ πόσον εἶναι βάσιμος ἡ πρὸς δικαιολογίαν τῆς ἀρπαγῆς πρόφασις, ὅτι δὴθεν οἱ τότε Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Ἕλληνες ἐν γένει ἔμενον ἀδιάφοροι καὶ ἄφωνοι οὐδένα αἰσθανόμενοι ἔρωτα πρὸς τὰ λείψανα τῆς προγονικῆς δόξης, οὐδένα ἐκδηλοῦντες πόνον ἐπὶ τῇ ἀπαγωγῇ αὐτῶν, ἀλλ' ὅτι ἀπ' ἐναντίας ἔχαιρον μᾶλλον ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἀδράς μισθώσεως τῶν ἐργατῶν.

Καὶ ἐμπεριστατωμέναι μαρτυρίαι ἂν μὴ ὑπῆρχον πρὸς φήμωσιν τῆς κακοβούλου καὶ ἀγεννοῦς ταύτης ὕβρεως κατὰ ἔθνους ἀδικηθέντος καὶ μὴ δυναμένου τότε νὰ ἀμυνθῇ, θὰ ἤρκει ἡ πρόδηλος αὕτη σκέψις, ὅτι ἡ ἐκδήλωσις καὶ τῆς παραμικρᾶς διαμαρτυρίας ἢ ἀντιδράσεως κατὰ τῶν ἀδειῶν καὶ τῶν φριμανίων τῆς Πύλης θὰ ἐλογίζετο ὡς ἔγκλημα καθοσιώσεως καὶ θὰ ἐτιμωρεῖτο σκληρῶς. Πλὴν τούτου οἱ πράκτορες τοῦ Ἑλγιν καὶ δὴ καὶ πάντες οἱ ξένοι ἀρχαιοθῆραι ἐχρῶντο μέσῳ παντοδυνάμῳ διαφθείροντες τοὺς Τούρκους, καθ' ὧν οἱ δυστυχεῖς ῥαγιαδες ἀδύνατον ἦτο νὰ ἀντιδράσωσιν.

Ἀλλὰ τίς ἄνθρωπος καρδίαν ἔχων δὲν συνεκινήθη μέχρι δακρύων ἀναγινώσκων τὰ περὶ τῆς ποιητικωτάτης ἐκείνης παραδόσεως τῶν Ἀθηναίων, τῆς ἐφαμίλλου τῶν ὠραιωτάτων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος μύθων — ὅτι αἱ ἐν τῇ Ἀκροπόλει Κόραι ἐθρήνουν νύκτωρ τὴν ἀρπαγὴν τῆς ἀδελφῆς καὶ ὅτι αὕτη ἀπεκρίνετο ἐκ τῆς ἐν τῇ πόλει φυλακῆς! (σημ. 21). Μόνον λαὸς ἀνεκρίζον καὶ ἀκμαίαν τηρῶν τὴν συναίσθησιν τοῦ ἔθνισμοῦ του, ἔμφυτον τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὴν εἰς ἑαυτὸν πεποίθησιν, μόνον γνησίως Ἑλληνικὸς νοῦς ἠδύνατο νὰ διαμορφώσῃ οὕτω θαυμασίως τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ ψυχικοῦ

του πόνου. Ἄν μὴ ὑπῆρχε τὸ βαθὺ τοῦτο αἴσθημα, οὐδ' ὁ μῦθος θὰ ἐγεν-
νᾶτο. Τοῦτ' αὐτὸ ὑπαινίσσεται καὶ ὁ Γερβίνος (σ. 129).

Ἄλλα συναντῶμεν καὶ ἄλλα δείγματα τρανὰ καὶ θαυμάσια τῆς ἐθνικῆς
ταύτης συνειδήσεως, τῆς μῆθανάτου καὶ ἀγρύπνου, τῆς ὑπολανθανούσης ὑπὸ
θηρησκευτικᾶς συνηθείας καὶ δημώδεις παραδόσεις, ἀπαράλλακτα ὅπως τὰ
προγονικὰ λείψανα εὗρισκον ἄσυχρον ἀσφαλὲς ὑπὸ τὰς πτυχὰς τῆς Ἑλληνικῆς
γῆς. Οἱ χωρικοὶ τοῦ Σιγείου ἐπίστευον εἰς τὴν μαγικὴν δύναμιν τοῦ ἐκεῖ
ὠραίου ἀναγλύφου καὶ τῆς βουστροφηδὸν ἐπιγραφῆς (βλ. ἀνωτέρω σ. 11),
οἱ δὲ κάτοικοι τῆς Ἑλευσίνος ἔκαιον κανδήλιον εἰς τὴν ἀπαχθεῖσαν Δήμη-
τρα ὡς δοτῆρα εὐφορίας. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἐθρήνουν τὴν σύλησιν τῶν
ἀρχαίων ἐκείνων. Ὁ πτωχὸς ποιμὴν οὐδεμίαν ἐλογίζετο τιμὴν ἴσην τῇ τοῦ
δακτυλιολίθου, τὸν ὅποιον ἐθησαύριζεν ὡς φύλακα τοῦ οἴκου καὶ τοῦ ποι-
μνίου αὐτοῦ (σημ. 57). Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἐπίστευον ὅτι τὰ ἀρχαῖα ἀγάλματα
ἦσαν ψυχαὶ ἐξωτερικῶς ἀπολιθωθεῖσαι ὑπὸ κακοβούλων μάγων, ἀλλὰ ζῶσαι,
αἵτινες θὰ διερρήγνυνον τὸ περιβάλλον κέλφος, ἅμα ἢ Ἑλλὰς ἡλευθεροῦτο
ἀπὸ τοῦ Τούρκου τὸν ζυγόν· καὶ διὰ τοῦτο οἱ φέροντες εἰς Πειραιᾶ τὰ
κιβώτια τοῦ Ἑλγιν, ἅμα ἐνόμισαν ὅτι ἤκουσαν τὴν κραυγὴν τῶν οὕτω φυλα-
κισμένων ψυχῶν, ἔρριψαν κατὰ γῆς τὰ κιβώτια μὴ συναινοῦντες νὰ μετὰ-
σχωσι τῆς ἀπαγωγῆς. Λέγει δὲ καὶ ἕτερος Ἀγγλος, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω
(σ. 138), ὅτι οἱ γεωργοὶ ἀνευρίσκοντες ἐν τοῖς ἀγροῖς ἀρχαῖόν τι γλυπτὸν
ἐνετείχιζον αὐτὸ ὑπεράνω τῆς θύρας τοῦ οἴκου αὐτῶν ὡς λατρευτόν τι, ἀλλὰ
καὶ ὡς φύλακα.

Μῦθοι! Ναί· ἀλλ' εὐγενεστέρων καρδιῶν πλάσματα, ἰσχυροτέρας διανοίας
γεννήματα, ἄσματα θελκτικὰ γνησιωτέρων Ἑλλήνων ἢ τῶν νῦν ἀρχαιοκαπή-
λων μας ἢ ἀργυρώνητος ἐμπειρία. Καὶ διὰ τοῦτο προσεῖλκυον καὶ τῶν ξένων
περιηγητῶν οὐχὶ τὸν οἶκτον, ἀλλὰ τὴν συμπάθειαν καὶ τὸ σέβας. Λέγει δὲ
καὶ ὁ Δοδουέλλος (I, 522) περὶ τινος ἐν Μενιδίῳ ἐπιγραφῆς, ἣν ὁ ἐπιβόη-
τος Fourmont εἶχεν ἀντιγράψει καὶ ἥτις εἶχε μετενεχθῇ εἰς Ἀθήνας—πρὸς
ἀπαγωγὴν ἀναμφιβόλως—, ὡς καὶ περὶ ἐτέρας ἐπιγραφῆς, κρυβείσης ὑπὸ
θάμνους ὑπὸ τινος χωρικοῦ, ἵνα μὴ καταστραφῇ, ὡς αἱ ὑπὸ τοῦ Fourmont
φθαρεῖσαι (βλ. κεφ. νζ'). Καὶ συμπεραίνει ἐπαινῶν·

«Οἱ Ἕλληνες τοῦ γειτονεύοντος χωρίου τοῦ Μενιδίου παρεπονοῦντο τόσῳ
ἐντόνως ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῆς ἐπιγραφῆς, ὥστε ἐπανετέθη αὕτη εἰς τὴν ἀρχικὴν
θέσιν της. Καὶ αὕτη δὲν εἶναι ἡ μόνη περίπτωσις, ἣν παρετήρησα, τοῦ σφο-

δροῦ ἔρωτος τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὰ ἀρχαῖά των μάρμαρα. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι τὸ αἶσθημα τοῦτο πηγάζει κάποτε ἐκ δεισιδαιμονίας, ὡς συνέβη περὶ τοῦ Σιγείου μαρμάρου. Ἀλλὰ πολλάκις διεγείρει αὐτὸ ἐπαινετωτέρα εὐλάβεια πρὸς τὰ τῶν περιφήμων προπατόρων των. Ἐνῶ ἀντέγραφον τὴν ἐπιγραφὴν, τινὲς τῶν Μενιδιωτῶν προσῆλθον καὶ μὲ παρεκάλεσαν νὰ μὴ ἀποπειραθῶ νὰ ἀπαγάγω αὐτήν, διότι κατ' οὐδένα τρόπον θὰ τὸ ἐπέτρεπον»⁹⁶.

Καὶ ἀφηγούμενος τὰ τῆς ἐν τῇ Ἀκροπόλει καταστροφῆς προστίθῃσι (πρβλ. ἄνωτέρω, σ. 89)· «Οὐδόλως διστάζω νὰ βεβαιώσω ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐν γένει καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι ἐθρύνουν τὴν διαπραχθεῖσαν ἐρήμωσιν αἰτιώμενοι μεγαλοφώνως καὶ ἀναφανδὸν τὸν ἄνακτα αὐτῶν, τὸν δόντα τὴν εἰς τοῦτο ἄδειαν», προσεπιλέγει δὲ ὅτι τοιαύτη ἦν ἡ ἀγανάκτησις πάντων, ὥστε μόνον μεγάλη αὔξησης τοῦ συνήθους μισθώματος ἡδύνατο νὰ προσελκύσῃ ἐργάτας εἰς τοιαύτην ἱερόσυλον ἐργασίαν.

Ὁ δὲ Douglas εἰπὼν περὶ τοῦ θρήνου τῶν Καρυαίδων (σημ. 21) ὁμολογεῖ ὅτι· «Δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶναι τόσον ἀδιάφοροι περὶ τῶν θαυμάτων καὶ τῶν μνημείων τῆς πόλεώς των, ὅσον κάποτε ἐλέχθη»^{96α}. Ὁ δὲ Laborde (I, 81), λέγων περὶ τῆς φροντίδος τῶν Καπουκίνων διὰ τὰς ἀρχαιότητας, προσθέτει ὅτι ἡ μέριμνα αὕτη fut très goûtée des Grecs, εἰ καὶ οὗτοι δὲν ἐνοστιμεύοντο τοὺς φλόρους. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Λουζιέρης ἐπιστελλὼν τῷ Ἑλγιν (σ. 18) περὶ τῆς δυσκολίας τοῦ ἀρπάξαι τι τῶν ἐν τῷ Πανδροσείῳ ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι· «Οἱ Ἕλληνες σφοδρῶς ἔχονται αὐτοῦ καὶ ἠκούοντο μουρμουρίσματα, ὅτε ὁ κ. Hunt τὸ ἐζήτησε»⁹⁷. Ταῦτα ἐπιστοποιήσεν ἐνώπιον τῆς ἐξεταστικῆς

⁹⁶ The Greeks of the neighbouring village of Menidi complained so loudly of their loss, that it was restored to its original place. This is not the only instance I have remarked of the strong attachment which the Greeks feel for their ancient remains. This sentiment indeed sometimes originates in their superstition; as was the case respecting the Sigaeon marble; but it is also frequently excited by a more laudable veneration for their renowned ancestors. While I was copying the inscription, some of the Menidiotes came up and desired me not to attempt its removal, as they should by no means permit it.

^{96α} We cannot refuse to acknowledge that the Athenians are not so indifferent, as it has been sometimes represented, to the wanders and monuments of their city.

⁹⁷ The Greeks are extremely attached to it, and there were murmurs when Mr. Hunt asked for it.

ἐπιτροπῆς καὶ ὁ διακεκριμένος βουλευτὴς καὶ περιηγητὴς J. B. S. Morritt, ὡς εἶδομεν ἄνωτέρω (σ. 55).

Οὕτω γενναία καὶ ἀξιοπρεπὴς ἦτο ἡ διανοητικὴ διάθεσις τοῦ Ἰωαννίτου ἐκείνου, ὅστις, ὡς εἶδομεν (σ. 109), ἔλεγε τῷ φίλῳ καὶ συνοδοιπόρῳ τοῦ Βύρωνος. «Σεῖς οἱ Ἄγγλοι ἀποκομίζετε τὰ ἔργα τῶν Ἑλλήνων, τῶν προγόνων μας· φυλάξατέ τα ἀσφαλῶς. Ἕλληνες θὰ ἔλθουν πάλιν νὰ τὰ ζητήσουν».

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Βύρων ἐξέφραζε ὁμοίαν τινὰ γνώμην μετ' ἀπαραμίλλου καλλιπερίας καὶ δυνάμεως διὰ τῶν τελευταίων τριῶν στίχων τῆς δευτέρας τῶν στροφῶν, ἃς ἀνεγράψαμεν (σ. 65) ἄνωτέρω·

Her sons too weak the sacred shrine to guard,
Yet felt some portion of their mother's pains,
And never knew, till then, the wright of Despot's chains.

Καὶ ὑποσημειοῦ· I heard a young Greek observe — for lost as they are, they yet feel on this occasion — «then may Lord Elgin boast of having ruined Athens», ἦτον· ἤκουσα νεαρὸν Ἕλληνα λέγοντα — διότι, εἰ καὶ καταβεβλημένοι (οἱ Ἕλληνες), ὅπως εἶναι, ὅμως συναισθάνονται τὰ τῆς περιστάσεως ταύτης — «λοιπὸν ἃς καυχᾶται ὁ λόρδος Ἐλγιν ὅτι κατηρέϊψε τὰς Ἀθήνας».

Ταῦτα τοῦ Βύρωνος εἶναι ἐπανάληψις τῶν ἄνωτέρω (σ. 65). Μετὰ δὲ τὸν Βύρωνα ὁ Laborde (II, 178) σχολιάζων τὴν γνώμην ἐνὸς τῶν Γερμανῶν ἀξιωματικῶν τῆς στρατιᾶς τοῦ Μοροζίνη, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν des gens distingués et excellents, παρατηρεῖ· L'atmosphère d'Athènes elle même respirait encore les traditions antiques, le goût du beau, le respect des chefs-d'oeuvre. Sa population entièrement grecque, était, sinon lettrée et instruite, comme on l'entendait, comme on l'entend encore de nos jours, au moins, distinguée par le caractère, les sentiments et les manières. Gouvernée par ses anciens, quoique courbée sous la domination turque, la petite communauté se maintenait dignement comme elle l'avait fait au milieu des violences et des excès de ses derniers ducs et des premiers Sultans ottomans. Les descendants des Athéniens de Périclès avaient, je l'avoue, corrompu la langue de Démosthène et mis en oubli la culture des lettres et des arts, mais ils avaient conservé l'air noble de la race, si non de la même intelli-

gence, le respect au moins de tout ce qui avait excité l'enthousiasme de leurs anciens.

Ὅτι δὲ ἡ στοργή καὶ ἡ φροντίς αὕτη διὰ τὰ προγονικά μνημεῖα ἦτο ἀρχαία καὶ ἱερὰ παράδοσις, μαρτυρεῖ καὶ τὸ ἐξῆς περιστατικόν, οὗ μνείαν ποιεῖται καὶ ὁ Breton (σ. 192) λέγων· en 1660 les Turcs avaient commencé à détruire le Théseion pour élever une mosquée sur son emplacement et avec ses matériaux. Il fallut pour arrêter ce vandalisme, un firman que les Grecs obtinrent à Constantinople.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ταῦτα λέγονται περὶ τῶν κατὰ ἑκατὸν πενήκοντα ἔτη προγενεστέρων Ἀθηναίων, τῶν ἐπὶ Μοροζίνη· ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν καὶ ἐπὶ Ἑλγιν οἱ αὐτοί. Ὁμοίαν τοῦ Laborde γνώμην ἀποφαίνεται καὶ ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς ἄρθρου τινὸς σπουδαίου ἐν περιοδικῷ ἀχρονολογήτῳ μὲν, ἀλλὰ τοῦ καιροῦ τοῦ Ἑλγιν (1811 περίπου), ἀφοῦ τὸ ἄρθρον εἶναι ἐπὶ κρισις τοῦ Ὑπομνήματός του. Τὸ ἐξ εἴκοσι σελίδων (41 - 60) ἄρθρον τοῦτο εἶναι δεδεμένον μετ' ἄλλων φυλλαδίων ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ. Ἐν σ. 46 ἀπαντῶσιν αἱ ἐξῆς σκέψεις, δι' ὧν περαίνω τὰς σημειώσεις ταύτας, τὰς πρὸς δικαίωσιν τῆς καλῆς φήμης τῶν δυστυχῶν ἐκείνων προγόνων μας.

« Ἄς παρατηρήσωμεν ἐδῶ ὅτι ἀπέχθεια πρὸς τὰς τέχνας δὲν εἶναι ἐν τῶν ἐγκλημάτων τῶν ἀπογόνων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Σεμνύνονται ἐπὶ τοῖς προγόνοις αὐτῶν, ὑπὸ πολλὰς δὲ ἀπόψεις ἀποδεικνύονται οὐχὶ ἀνάξιοι τῶν προπατόρων. Δὲν δύνανται νὰ ψάλλουν, ὥς ὁ Πίνδαρος, οὐδὲ νὰ ζωγραφίσουν, ὥς ὁ Ἀπελλῆς, οὐδὲ νὰ λαξεύσουν, ὥς ὁ Φειδίας· ἀλλ' ἀγαποῦν τὰς τέχνας μὲ τόσην στοργήν, ὥστε σύνηθες εἶναι οἱ χωρικοὶ νὰ ἀναθέτουν ὑπεράνω τῆς θύρας τῆς καλύβης των ⁹⁸ ὅ,τι λείψανον ἀρχαίου τύχῃ νὰ ἀνεύρωσι καλλιεργοῦντες τοὺς ἀγρούς των. Ἡ αὕτη ἀναδρομική, οὕτως εἰπεῖν, στοργὴ ἐκδηλοῦται καὶ ἐν τοῖς σπουδαιοτέροις· ἐπειδὴ, εἰ καὶ δὲν δύνανται νὰ κινήσουν πόλεμον κατὰ τοῦ μεγάλου βασιλέως οὐδὲ νὰ ἀποκρούσουν τὰς ἐπιθέσεις τοῦ διαδόχου του (τοῦ σουλτάνου), ὁμιλοῦν οἰκείως περὶ τῶν κατὰ

⁹⁸ Τὴν εὐσεβῆ ταύτην συνήθειαν ἀναφέρει καὶ τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Ἑλγιν (ἐκδ. β', σ. 34), ἀλλὰ μόνον, ἵνα προσθέσῃ ὅτι καὶ ἐκ τούτων ἔδρεψεν ὅ,τι ἠδυνήθη. «Οἱ χωρικοὶ τῶν Ἀθηνῶν γενικῶς συνηθίζουσιν νὰ τοποθετοῦν ὑπεράνω τῆς θύρας τῆς καλύβης των ὅσα λείψανα ἀρχαῖα τύχῃ νὰ ἀνακαλύψωσι κατὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγρῶν των». (The peasants of Athens generally put into a niche over the door of their cottages any fragments they discover in ploughing the fields).

τοὺς ἡρωϊκοὺς χρόνους κατορθωμάτων τῶν προγόνων των. «Ἐδῶ ἦτο ἐλλειμνισμένος ὁ στόλος μας», εἶπεν Ἕλληνας τις τῷ Γάλλῳ περιηγητῇ Guy αἰνιττόμενος τὴν ὁμοσπονδιακὴν κατὰ τῆς Τροίας ἐκστρατείαν τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν. Τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐξέπνευσε καθεύδει. Εἶθε τῇ συνάρσει τῆς Θείας Προνοίας νὰ ἀποβῇ πρὸς δόξαν τῆς Ἀγγλίας ἡ συντέλεσις τοῦ θαύματος — ἡ ἀπὸ ἐσχάτης ταπεινώσεως λύτρωσις τοῦ λαοῦ ἐκείνου, τοῦ ὁποῖου οἱ πατέρες διὰ τῆς εὐκλείας αὐτῶν ἐν πάσῃ τέχνῃ ἐξύψωσαν τὴν ἀνθρωπότητα ὅλην⁹⁹.

μζ') Ἡ κατὰ τὸν Ἀγῶνα περὶ ἀρχαιοτήτων φροντίς.

Καὶ ἐπέκειτο ἡ ὥρα τῆς συντελέσεως τοῦ θαύματος, τὸ ὁποῖον προσεδόκα ἐν ἄλλοις καὶ ὁ ἀνώνυμος οὗτος ἀρθογράφος. Αἱ ὑπὲρ τὰ εἴκοσιν εἴη διαρκέσασαι ἐπιχειρήσεις καὶ καταστροφαὶ τοῦ Ἑλγιν, τὰ παρακολουθήσαντα αὐτὰς παντοῖα ἐπεισόδια, ἡ εἰς Ἀθήνας αὖξουσα συρροὴ ξένων φιλαρχαίων καὶ ἀρχαιοθηρῶν, τὸ διεγερθὲν ἐνδιαφέρον περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ περὶ τῆς ἀξίας αὐτῶν ἐνεθάρρυνε τοὺς Ἀθηναίους νὰ προβῶσι — παρὰ τὴν καταθλιπτικὴν καὶ φιλύποπτον ἐπαγρύπνησιν τῶν Τούρκων — εἰς μέτρον σκοποῦν τὴν διάσωσιν τῆς πατρίου κληρονομίας — τῶν ἐν Ἀθήναις μνημείων. Ἀρχομένου τοῦ 1812 τρεῖς τῶν μᾶλλον μεμορφωμένων Ἀθηναίων, ὧν οἱ δύο πρῶτοι ἦσαν μεμνημένοι εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας (καθὰ ὁ Δ. Σουρ-

⁹⁹ Let us observe that hostility to the arts is not among the crimes of the descendants of the ancient Greeks; they rejoice in their ancestry, and in many respects show themselves not unworthy of their progenitors. They cannot sing with Pindar, nor paint with Apelles, nor carve with Phidias; yet they cherish the arts with such fondness that it is customary with the peasants to place in a niche over the door of their cottages, any fragment of sculpture they discover in cultivating their lands. The same retrospective affection is declared in more important matters; for though they cannot make war on the Great King, nor repel the aggressions of his successor, they talk familiarly of the exploits of their ancestors in the heroical age. «Here our fleet lay», said a Greek to Guy, a French traveller, alluding to the confederate armament that sailed to Troy in Homer's song. The spirit of Greece is *not dead, it sleepeth*. May it be England's glory, under God's providence, to complete the miracle, and rescue from their abasement that people whose fathers, by their celebrity in every art, exalted humanity.

μελῆς ἐν σ. 82), ὁ Ἰωάννης Μαρμαρογούρης, ὁ Πέτρος Ῥεβελάκης καὶ Ἀλέξανδρος, ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ τέως προξένου τῆς Ἀγγλίας Σπυρίδωνος Λογοθέτου Χωματιανοῦ, ἔδρυσαν τὴν ὀνομασθεῖσαν *Φιλόμουσον Ἑταιρείαν*, ἣτις ταχέως ἠὺδοκίμησε καὶ συγκατέλεξεν ὡς ἑταίρους τοὺς πρωτεύοντας ξένους τῆς Ἑλλάδος φίλους καὶ δὴ καὶ τὸν πρῦτανιν αὐτῶν, τὸν λόρδον Γνίλφορδ.

Τὰς ἐνεργείας τῆς ἑταιρείας ταύτης ἐνίσχυσεν ἐμμέσως καὶ τὸ πατριαρχεῖον διὰ τῶν ὁδηγιῶν καὶ προτροπῶν, αἷ ἀπηύθυνε πρὸς τὰς ἐκασταχοῦ ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς περὶ διαφυλάξεως καὶ περισώσεως ἀρχαιοτήτων καὶ χειρογράφων, ὧν αἱ μόναι ἠypόρουν τότε. Καὶ αὕτη δὲ ἡ Πύλη ἐξυπνήσασα ἐγένετο μετὰ τὰ τοῦ Ἑλγιν πολὺ πλεον φειδωλὴ περὶ τὴν χορήγησιν ἀδειῶν καὶ τὴν ἔκδοσιν φερμανίων.

Ἄλλ' εἰς τελείαν φήμιωσιν τῶν ὕβριστῶν, ὅτι δῆθεν οἱ τότε Ἕλληνες διέκειντο ἀδιαφόρως ἢ ψυχρῶς πρὸς τὴν τύχην τῶν ἀρχαιοτήτων, οὐδεμία ὑπάρχει θετικωτέρα μαρτυρία ἢ τὸ ἐξῆς ἱστορικὸν γεγονός. Ὅτε ἡ Ἑλλὰς ἠγωνίζετο τὸν περὶ τῶν ὅλων ἀγῶνα καὶ ἐκρίνετο ἡ τύχη ὁλοκλήρου τοῦ ἔθνους, ὅτε ἐπρόκειτο οὐχὶ περὶ προσαίρων πλεονεκτημάτων, ἀλλὰ περὶ ζωῆς ἢ θανάτου, οἱ τότε κυβερνῶντες, δίδοντες ὁδηγίαν τῷ φιλέλληνι ταγματάρχῃ Voutier πρὸς ἐκπόρθησιν τῆς Ἀκροπόλεως, ἐνετέλλοντο αὐτῷ ταῦτα: *La soumission d'Athènes assure votre gloire.... Mais n'oubliez pas que dans la forteresse sont renfermés ces restes précieux de l'antiquité, restes que le temps destructeur n'a pu anéantir; nous recommandons à votre amour du beau les chefs-d'oeuvre de nos ancêtres. Que l'égide de Minerve garantisse son temple!* (*Mémoires du Colonel Voutier sur la Guerre actuelle des Grecs*. Paris 1823 8°. p. 239). Εἶναι τοῦτο ἐν τῶν τιμητικωτάτων τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος ἐγγράφων. Οὐδέποτε ἔθνος, ἐν ἐσχάτῃ ἀγωνίᾳ διατελοῦν, ἐσκέφθη καὶ ἔδρασεν εὐγενέστερον ἢ ἐνδοξότερον.

μη') Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία.

Μόλις δ' ἐξηλθεν ἡ Ἑλλὰς τοῦ φοβεροῦ ἐκείνου ἀγῶνος νικηφόρος καὶ ἐλευθέρα, ἀλλὰ γυμνητεύουσα καὶ πεινῶσα, καὶ εὐθὺς ἐν μέσῳ καπνιζόντων ἔτι ἐρειπίων ἐπελήφθη ἑτέρου ἱεροῦ καὶ τῆς πατρῴας δόξης μνήμονος ἀγῶνος — τῆς ἀποκαθάρσεως τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τὰ ἔχνη τῆς Τουρκικῆς βεβη-

λώσεως. Ἐπραξε δὲ τοῦτο ἡ πτωχὴ χώρα οὐχὶ ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῆς. Καὶ στερουμένη ἀνίδρυσε πρῶτον (τῷ 1835) ὡς οἰωνὸν ἄριστον τὸν χαριέστατον ἐκεῖνον ναὸν τῆς Ἀπτέρου Νίκης, τὸ ἐνδιαίτημα τῆς παλιννοστούσης θεᾶς, τὸ ὁποῖον οἱ Τοῦρκοι εἶχον κατεδαφίσει καὶ μετατρέψει εἰς πυροβολεῖον ἀμυνόμενοι κατὰ τοῦ Μοροζίνη. Ἀμέσως δὲ μετὰ τοῦτο οἱ ἐλευθερωθέντες Ἕλληνες ἐπεμελήθησαν τοῦ ἐτέρου καὶ πλέον μαρτυρικοῦ τῶν βαρβάρων θύματος — τοῦ Παρθενῶνος.

Τοῦ εὐλαβοῦς τούτου καὶ μεγάλου ἔργου ἐπελήφθη ἡ τῷ 1837 ἰδρυθεῖσα Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, τῆς ὁποίας ὁ ἐμὸς ἀείμνηστος πατὴρ (εἰς ὃν πρῶτον εἶχεν ἀνατεθῆ ἡ φροντὶς τῶν διασωθεῖσων ἀρχαιοτήτων) ὑπῆρξεν εἰς τῶν ἰδρυτῶν, οἱ δὲ ἄριστοι τῶν μαθητῶν αὐτοῦ οἱ ἐνθερμότατοι συμπράκτορες. Τοὺς ἐνθυμοῦμαι, τοὺς πιστοὺς ἐκείνους καὶ ἀφιλαύτους θεράποντας τῆς ἐπιστήμης, τὸν Φιντικλέα, τὸν εὐφυνέστατον καὶ μεστὸν Ἀττικοῦ ἄλλαιος γνήσιον ἐκεῖνον Ἀθηναῖον, καὶ τὸν ὀξυνούστατον καὶ πολυμαθῆ Εὐστρατιάδην καὶ τὸν ἄγρυπνον φύλακα τῶν πόρων τῆς Ἑταιρείας Καστόρχην καὶ τὸν καλὸν καγαθὸν Στέφανον Κουμανούδην, τὸν μουσοτραφῆ ἐκεῖνον gentleman — τοὺς ἐνθυμοῦμαι ἀγωνιζομένους κατὰ παντοίων δυσχερειῶν καὶ προσκομμάτων, κατ' ἀρχαιοκαπήλων καὶ ξενολατρῶν, τοὺς ἐνθυμοῦμαι πλήρεις ἱεροῦ ζήλου καὶ ἄνευ ἱκανῶν πόρων ἀνασκαφὰς ἐνεργοῦντας καὶ μνημεῖα περισφύζοντας καὶ τὴν Ἑταιρείαν ταύτην καταρτίζοντας, τὴν νῦν ἀνθοῦσαν καὶ πρώτιστα ἐν τοῖς γράμμασι τιμῶσαν τὴν Ἑλλάδα. Ἐγραμμάτευε δὲ αὐτῆς τότε πολλάκις ἕτερος τοῦ Γενναδίου πεφιλημένος μαθητῆς, ὁ ἀείμνηστος Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς, ὁ πολυμαθὴς καὶ δαφυλῶς ὑπὸ τῆς φύσεως πεπροικισμένος ἐκεῖνος ἀνὴρ, οὗτινος ἡ καλλιπεσιτάτη εὐφράδεια καὶ ἡ ἐκ γνησίας φιλοπατρίας πηγάζουσα θέρμη καὶ ποιητικὴ ἔμπνευσις συνεκίνει καὶ συνήρπαζε τοὺς ἀκροωμένους. Τοιαύτη εἶναι κατὰ τὰ πρακτικὰ τῆς Ἑταιρείας¹⁰⁰ ἡ προσφώνησις αὐτοῦ ἀγορεύοντος καὶ κηρύτ-

¹⁰⁰ Πρακτικὰ τῆς ε' γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῇ 12ῃ Μαΐου 1842, προεδρεύοντος Α. Ραγκαβῆ, ἔκδ. β', Ἀθήνησι 1846, σ. 146 — 160.

Ὁ λόγος οὗτος ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς πρακτικοῖς καὶ ἐν Γαλλικῇ μεταφράσει. Περὶ δὲ τῆς Ἑταιρείας βλ. Σ. Καστόρχη, Ἱστορικὴ ἐκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς τῷ 1837 μέχρι τοῦ 1879, Ἀθήνησι 1879, Π. Καββαδία, Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900, Ἀθήνησι 1900. Πρὸ αὐτῶν ὁ Λένέque ἐδημοσίευσεν ἐν

τοντος ἀπὸ τῶν βαθμίδων τοῦ Παρθενῶνος πρώτην τότε φορὰν τὴν ἐπίσημον κατὰ τοῦ Ἑλγίνου αἰτίαις τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν προσδοκίαν τῆς ἀποδόσεως τῶν ἀρπαγέντων.

«Τὴν 12^{ην} Μαΐου 1842 περὶ τὴν 5 1/2 μ.μ. τὰ μέλη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συνῆλθον ἐν τῇ Ἀκροπόλει. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐν τῷ Παρθενῶνι τσαμίον εἶχε κρημνισθῆ κατὰ μέρος, τὰ δὲ ἱκρίώματα τὰ πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ κατεῖχον ὅλον τὸ ἐμβαδόν του, ἡ συνεδρίασις ἐγένετο ἐκτὸς αὐτοῦ ὑπὸ τὰς ἀνατολικὰς στήλας του. Παρόντος δὲ τοῦ Βασιλέως καὶ τῶν Ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως, ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἑταιρείας κ. Α. Ρ. Ῥαγκαβῆς ὠμίλησεν ὡς ἀκολούθως.

»... Κατὰ δὲ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, ὅτε αἱ Ἀθηναὶ διαφόρους μεταβαλοῦσαι ζυγὸς ὑπέκυψαν τέλος ὑπὸ τὴν Ὀθωμανικὴν τυραννίαν, ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου, μετεβλήθη ἐκ τρίτου εἰς προσκυνητήριον τοῦ Μωάμεθ μόνην, ὡς φαίνεται, ὑπομείνας μεταβολὴν τὴν κατὰ τὴν μεσημβρινοδυτικὴν γωνίαν του προσθήκην τοῦ μιναρέ, οὗ καὶ σήμερον σφύζεται ἀκόμη ἡ ἐλικοειδὴς ἀναβάθρα.

»Εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην περίπου ἐσφύζετο ὁ ναός, ἀνέπαφος κατὰ πάντα ἐκτὸς τινων ἀκροτηριασμῶν, ὅτε κατὰ τὸ 1682 [γράφει 1687], πολιορκοῦντος τοῦ Σουλεῖ τοῦ Κοινηγισμάρκου τὴν Ἀκρόπολιν μετ' Ἑνετικὸν στράτευμα, βόμβα ἐνέσκηψεν εἰς αὐτόν, ἀνῆψε τὴν πυρίτιδα, ἣν ἐφύλαττον ἐν αὐτῷ οἱ Τούρκοι, καὶ τρομερὰ ἔκρηξις ἐκλόνισε τὸ ἀρχαῖον οἰκοδόμημα μέχρι τῶν θεμελίων αὐτοῦ καὶ ἀμφότεραι αἱ πλευραὶ του, τοῖχοι καὶ στήλαι κατέπεσον καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἀναγλύφων τῆς τε ζωοφόρου καὶ τῶν μετοπῶν καὶ τῶν ἀετωμάτων κατεκρημνίσθησαν καὶ ἐτάφησαν ὑπὸ σωρὸν ἐρειπίων καὶ τὸ μέχρις

Revue des Deux Mondes τῆς 15ης Αὐγούστου 1851 σπουδαῖον περὶ τῶν ἔργων τῆς Ἑταιρείας ἄρθρον. Ἄλλος δὲ λόγιος Γάλλος, ὁ Beulé (*Acropole d'Athènes*, I, 74) λέγει: Pendant la guerre de l'Indépendance, l'Acropole, où les Turcs et les Grecs s'assiégèrent tour à tour, avait eu encore à subir des désastres. Le canon avait mutilé ses marbres et renversé une partie de l'Erechtheion: c'était la dernière épreuve, et une ère nouvelle commençait, qui s'efforce de réparer le passé. Le Gouvernement Grec a donné le premier l'exemple en faisant déblayer les Propylées et relever le temple de la Victoire sans ailes. En 1837 une Société archéologique se forma, et, soutenue par les souscriptions particulières, continua l'oeuvre de restauration. La France y prit part en relevant le portique des Caryatides.

ἐκείνου (τοῦ καιροῦ) ἀκέραιον τοῦτο ἀριστούργημα τῆς ἀρχαίας οἰκοδομικῆς ἔμεινεν αἴφνης ἐρείπιον ἄμορφον, σύμβολον τῆς καταστροφῆς τῆς Ἑλλάδος, ὡς ἦν ἄλλοτε σύμβολον τῆς μεγαλειότητός της, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐπφκοδομήθη τὸ βάναισον τοῦτο τσαμίον, σύμβολον τῆς δουλείας της.

» Ἀλλ' εἶθε καὶ οὕτω τὰ ἀνάγλυφα καὶ τ' ἀγάλματα αὐτοῦ νὰ ἀφίνοντο τεθαμμένα ὑπὸ τὴν κόνιν, ἣτις τὰ ἐκάλυπτεν! Ἡ πιστὴ γῆ τῆς Ἑλλάδος ἤθελε διατηρήσει αὐτὰ εἰς τὸν κόλπον της καὶ τ' ἀποδώσει ποτὲ εἰς τὴν ἀρχαίαν θέσιν καὶ δόξαν των, ὡς διετήρησεν ἡ γῆ τῶν Ἑλλήνων τεθαμμένον τὸν σπινθῆρα τῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνέπεμψεν αὐτὸν λαμπρὸν καὶ δραστήριον πάλιν, ὅταν ἐπληρώθησαν οἱ καιροί. Ἀλλ' ἀντὶ τούτου πρὸς κακὴν τῆς Ἑλλάδος μοῖραν διέβη δι' αὐτῆς ὅχι τις φυλὴ Βανδάλων ἢ Γότθων, ὅχι τις ἱερόσυλος καὶ βάρβαρος στρατὸς κατακτητῶν τῆς Ἀσίας, ἀλλ' ὁ ἄκριτον ὑπὲρ τῆς ἀρχαιότητος τρέφων ζῆλον, ὁ εἰς ἐξευγενισμένον καὶ πεφωτισμένον ἔθνος ἀνήκων λόρδος Ἑλγιν, πρέσβυς τῆς Ἀγγλίας εἰς Τουρκίαν, ὅστις (ὡς ἔγραψε πρὸς αἰώνιον αὐτοῦ ἔλεγχον ὁ ποιητὴς τῶν μεγάλων αἰσθημάτων καὶ τῶν εὐγενῶν ἰδεῶν Βύρων) *ἔπραξεν ὅ,τι οἱ Γότθοι δὲν ἔπραξαν*· διότι ὠφελούμενος ἀπὸ τὴν ἐπίσημον θέσιν του καὶ ἀπὸ τὴν εὐνοίαν τῆς Τουρκίας πρὸς τὴν πατρίδα του, καθ' ἣν ἐποχὴν τὰ Ἀγγλικά ὅπλα ἀπέδιδον εἰς τὸν σουλτάνον τὴν Αἴγυπτον, ἐπρομηθεύθη ὁ λόρδος παρὰ τῆς κυβερνήσεως ἐκείνης, ἣτις ἠγνόει ποίων θησαυρῶν εἶχε τὴν παρακαταθήκην, ἅδειαν νὰ θεωρήσῃ (πρᾶγμα τότε μὴ εὐκόλως εἰς τὸν τυχόντα ἐπιτρεπόμενον), *ν' ἀντιγράψῃ καὶ (ἃν πρέπει νὰ πιστεύσωμεν τοὺς μάρτυράς του) νὰ λάβῃ ἀκόμη μεθ' ἑαυτοῦ πέτρας, ἃς ἤθελεν εὑρεῖ ἀνασκάπτων περὶ τοὺς ναοὺς τῶν εἰδώλων*. Τοιοῦτο δὲ φέρων τῶν δεσποτῶν τῆς Ἑλλάδος φιρμάνιον ἦλθεν, εἶδε τὸν σεβάσμιον τοῦτον παραστάτην τῆς ἀρχαιότητος καὶ ἀντὶ νὰ κλίνῃ ἐμπρὸς του κατανύξεως γόνυ, ἀντὶ ἡ ψυχὴ του νὰ ἐκχυθῇ εἰς θαυμασμόν καὶ νὰ ὑψωθῇ εἰς εὐλάβειαν, τὸν ἐθεώρησεν ὡς πᾶν ἄλλο ἐρείπιον, ὡς λίθων σωρόν, οὐδ' ἐνόησεν ὅτι ζωὴ ἀρμονίας ἔπνεεν εἰς τὸ ἀριστούργημα τοῦτο, ὅτι δ' ὁ καταστρέφων αὐτὴν ὅμοιον ἐξετέλει ἔγκλημα μὲ τὸν καταστρέφοντα τὸ ἀριστούργημα τῆς θεότητος, τὸν ἔμψυχον ἄνθρωπον, ἀλλὰ κατεκρήμνισε καὶ ἀπήγαγεν εἰς Ἀγγλίαν διακόσια τεσσαράκοντα τέσσαρα τμήματα ἀναγλύφων καὶ ἀγαλμάτων, ἐξ ὧν πεντήκοντα ἐξ ἑκ τοῦ Παρθενῶνος, καὶ τὰ ἐπώλησεν εἰς τὴν Ἀγγλικὴν κυβέρνησιν ἀντὶ τρισμυρίων καὶ πεντακισχιλίων λιρῶν ὁ ψυχρὸς ἀρχαιοκάπηλος! Προφητικὴ τις

φωνή, ἢ φωνὴ ἐκείνη, ἣτις εἰς μόνας τὰς μεγάλας ψυχὰς ὁμιλεῖ, δὲν τὸν ἔλεγε καθ' ὃν καιρὸν ἐσύλει τὸν Παρθενῶνα ὅτι τοῦ Περικλέους καὶ Φειδίου τὰ τέκνα, ἃ ἔβλεπε τότε σιγῶντα, διότι ἐφιμοῦντο ἀπὸ τῆς τυραννίας τὸν δάκτυλον, θέλουν μετ' οὐ πολὺ ἀνεγερθῆ καὶ συνταράξει καὶ αὐτὴν τὴν ψυχρὰν κόριν του ἀπαιτοῦντα τὰ πατρικά των κληρονομήματα; Δὲν προέβλεπεν ὅτι συνέλευσις Ἑλλήνων ἤθελέ ποτε ὑπ' αὐτὰς τὰς στήλας τοῦ Παρθενῶνος ζητήσῃ ἀπὸ τὴν μνήμην του λόγον περὶ τῆς ἀπειροκάλου κολοβώσεως τῶν ἀριστοφυλάκων, ἃ ἡ οἰκουμένη ἐθαύμαζεν; Ὅχι! Οὐδὲ τοῦ μέλλοντος ἀποκάλυψις οὐδὲ τοῦ παρελθόντος εὐλάβεια δὲν τὸν ἀνεχαίτισαν· ἀλλ' ὥς διαιωνίζων τὴν μνήμην τῆς καταστρεπτικῆς του παρόδου ἢ ὥς τὸ ἀντίτιμον ἐκτίων τῶν ἀτιμήτων θησαυρῶν, ὅσους ἤρπασεν, ὕψωσεν ἐν τῷ μέσῳ τῆς Ἀθηναϊκῆς ἀγορᾶς τὸν προπετῆ ἐκεῖνον πύργον, ὅστις μᾶλλον ἐφυβρίζει εἰς τὰ παρελθόντα μας δυστυχήματα ἀπὸ τὸ μουσουλμανικὸν τοῦτο προσκυνητήριον, τὸ ἐπικαθήμενον ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος, ὅπερ ὁμως θεία δίκη κατακρημνίζει, ἐνῶ ἐκεῖνος ἐγείρεται. Ἀφοῦ δ' ἐτελείωσε τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς, ἀφοῦ τὰ μὲν ἀφήρεσε, τὰ δὲ διέσχισε διὰ πρίονος, τὰ δὲ κατεκρήμνισε καὶ συνέτριπεν, ὥς ὁ ἐπεμβαίνων νικητῆς, ὁ στιγματίζων τὸν ἐχθρόν, ὃν κατέβαλεν, ἐνεχάραξεν ὁ λόρδος ἑαυτοῦ καὶ τῶν συμβοηθῶν του τὰ ὀνόματα εἰς μίαν τῶν στηλῶν τοῦ γυμνωθέντος ναοῦ. Ἀλλ' ὅτε ἡ Ἑλλὰς ἀνέστη διαμαρτυρουμένη ἐνόπλιως καθ' ὅλων τῶν δυναστῶν καὶ καθ' ὅλων τῆς τῶν ἀρπάγων καὶ ἡ Ἀκρόπολις πολιορκεῖτο ἀπὸ Ἑλληνικὸν στρατόν, τίς ἄρα δαίμων, ποία νέμεσις, ποῖος θεὸς δάκτυλος ὠδήγησε τὴν πρώτην βόμβαν τῶν Ἑλληνικῶν πυροβόλων; Διότι εὐθὺς κατὰ τῆς στήλης ἐκτοξευθεῖσα ἀπέπλυνε τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῆς Ἑλλάδος τὸ πρῶτον αἶσχος καὶ ἀπέκοψε παραδόξως τοῦ λόρδου τὸ ὄνομα.

»Περὶ δὲ τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες τότε ἦσαν θεαταὶ τῆς βεβηλώσεως ταύτης τοῦ Παλλαδίου των, ἀνέφερον οἱ περὶ τὸν λόρδον Ἔλγιν εἰς τὴν βουλὴν τῆς Ἀγγλίας ὅτι ἔμενον ἀδιάφοροι καὶ ἀνάλγητοι εἰς τὸ θέαμα τοῦτο καὶ ἐσιώπων χρηματίζοντες παρὰ τῶν ἐπιδημούντων ξένων. Καὶ τί μὲν ἠσθάνθησαν ἢ εἶπον οἱ τότε, ὅτε ὁ ἀνεξάρτητος λόγος ἐτιμωρεῖτο μὲ θάνατον καὶ τὸ γενναῖον αἷσθημα ὥς ἔγκλημα ἐθεωρεῖτο, δὲν θέλομεν νὰ τὸ ἐξετάσωμεν σήμερον, ἀν καὶ πολλοὺς ἔχομεν μάρτυρας ὅτι καὶ διαμαρτυρήσεις ἐντονοὶ ἐγίναν καὶ πολλὰ γενναῖα ἐχύθησαν δάκρυα. Ἀλλὰ ἡμεῖς, οἱ ἐλευθέραν μὲν ἔχοντες τὴν φωνὴν διὰ νὰ παρρησιαζώμεθα, ἀδυσχεμεῖς δὲ τὰς

χεῖρας διὰ νὰ πράττωμεν, ἡμεῖς ἃς κηρύζωμεν δημοσίως, ὥστε ν' ἀκουσθῇ, μέχρις ὅπου γενναῖαι καρδίαι γενναίως φρονοῦσιν ὑπὲρ Ἑλλάδος, ὅτι βαθέως συναισθανόμεθα τὴν γενομένην ἐξύβρισιν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ὅπερ, διότι ἐδυστύχησε πρὸ διακοσίων ἐτῶν [γράφει τετρακοσίων], ἐθεωρήθη ὡς ἀπόκληρον ἢ ὡς μὴ ὂν ἐν τοῖς ζῶσιν, ὅτι μὲ φρίκην μας βλέπομεν ἀκρωτηριασθὲν ἐν τῶν ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης καὶ καταστραφέν ἐν τῶν μνημείων τῆς ἀρχαιότητος, καὶ συλλέγοντες ὡς ἀδάμαντα πάντα τοῦ λίθου πᾶν του σύντριμμα ὡς κειμήλιον, ἃς στήσωμεν περὶ αὐτό, διὰ νὰ τὸ ἀναστήσωμεν, τὰς αὐτὰς ἐκείνας μηχανὰς καὶ τὰ αὐτὰ ἐκεῖνα ἱκρίωματα, δι' ὧν ὁ λόρδος Ἑλγιν κατέλυε τὸν ναόν, καὶ ἡ Εὐρώπη, μάρτυς τῶν ἔργων μας, ἃς κρίνῃ τίνας αἱ προσπάθειαι εἶναι εὐγενέστεραι καὶ ἀξιώτεραι τῆς συμπαθείας καὶ συνδρομῆς της. Ἀλλὰ τί λέγω νὰ ἀναστήσωμεν! Ποία ἐπαγωγὸς ἐλπὶς μὲ ἀπατᾷ! Ἴδου ἡμεῖς πλήρεις ἐνθουσιασμοῦ, ἰδοὺ οἱ φίλοι ὅλης τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς τέχνης ἔτοιμοι νὰ συνεργήσωσι μεθ' ἡμῶν, ἰδοὺ καὶ αἱ προσπάθειαι ἡμῶν μέχρι τοῦδε εὐδοκωθεῖσαι, καὶ τεσσαράκοντα δύο μὲν σπόνδυλοι ἀνηγερέμενοι, μία δὲ στήλη ὁλόκληρος ὑψωθεῖσα, καὶ τοῦ σηκοῦ αἱ κατώτεραι δοκοὶ ἤδη τεθεῖσαι· ἀλλ' ὅταν φθάσωμεν εἰς τὸν θριγκόν, ἐκεῖ ἀνηρπάγη ἡ ζωοφόρος, καὶ ἀπὸ τ' ἀετώματα ἀνηρπάγησαν τὰ ἀγάλματα, καὶ ἀνηρπάγησαν καὶ κιονόκρανα καὶ σπόνδυλοι τῶν στηλῶν καὶ τὸ ἔργον μας θέλει ἴσως μείνῃ διὰ πάντα ἡμιτελές. Ἄν ἡ τέχνη ἢ ἡ ἐπιστήμη ὠφελεῖτο τοῦλάχιστον ἀπὸ τὴν κολόβωσιν ταύτην, καθ' ἣς ἀγανακτοῦμεν! Ἀλλ' αἱ Μοῦσαι ἐκάλυψαν τὸ πρόσωπόν των θρηνοῦσαι τὴν ἡμέραν τῆς μεγάλης αὐτῆς βεβηλώσεως. Οἱ καλλιτέχναι τῶν μερῶν ὅλων τῆς γῆς θέλουν μάτην ζητεῖν τὸ ἐξαίσιον τοῦτο ὑπόδειγμα διὰ νὰ μανθάνωσι πῶς τῶν μερῶν ἡ κομψότης καὶ εὐρυθμία συναρμολογεῖται εἰς τοῦ συνόλου τὴν μεγαλοπρέπειαν, ποῖον δεσμόν ἐδανείσθη ὁ μέγας Φειδίας ἀπὸ τὰς Χάριτας διὰ νὰ συνδέσῃ τὰ καθέκαστα ταῦτα ἀριστουργήματα πρὸς ἀπαρτισμὸν τοῦ μεγάλου καὶ ἀμιμήτου ἀριστουργήματος! Τί ἤθελεν εἰπῇ φρίττουσα ἡ Εὐρώπη, ἂν εὐρών τις εἰκόνα τοῦ Ῥαφαήλου ἢ τοῦ Ἀπελλοῦ καὶ ἀδυνατῶν νὰ τὴν μετακομίσῃ ἢ θελε κόψει χεῖρας ἐξ αὐτῆς ἢ πόδας ἢ κεφαλὰς; Ἦθελε προφέρει ἀρὰς ἐναντίον του! Ἦθελε τὸν κηρύξει νέον Ἡρόστρατον! Ἀλλ' ἃς σεβασθῶμεν τοῦ τάφου τὸ ὄριον καὶ ἃς εὐφημῶμεν πρὸς τεθνεῶτα, διότι (καὶ τοῦτο πρὸς συμπλήρωσιν

τῆς ἱστορίας τοῦ Παρθενῶνος) πρό τινων μηνῶν ὁ λόρδος Ἑλγιν ἀπέθανε καί, ἐνῶ ἴσως εἰς τὸ μήνυμα τοῦτο ἐξιλεοῦται ἡ ἐνταῦθα ἐπιπλανωμένη σκιά παρωργισμένου τοῦ Περικλέους, ἃς μὴ μνησικακῶμεν ἡμεῖς πρὸς ὅσους εἴτε χαιρεκάκως εἴτε ἀκουσίως μᾶς ἔβλαψαν, ἀλλ' ἃς χαίρωμεν βλέποντες τὸν Παρθενῶνα μετρῶντα τὴν ἡλικίαν του μὲ μυρίας ἀνθρώπων ζωᾶς καὶ ἀνεγειρόμενον, ἀφοῦ ὡς ἀφρὸς χειμάρρου παρῆλθον καὶ ἐσβέσθησαν εἰς τοὺς πόδας του αἱ γενεαὶ τῶν καταστρεπτῶν του. Καὶ ἡμεῖς μὲν ὡς ἐπισημοτάτην διαμαρτύρησιν κατὰ τῆς ἱεροσύλου καταστροφῆς του ἀνεγείρομεν αὐτὸν σήμερον ἐκ τῶν ἐνόντων ἔρειπίων αὐτοῦ, ὡς ἀνηγείραμεν τὴν ἀρχαίαν ἔλευθέραν Ἑλλάδα ἐκ τῶν ἐνόντων λειψιάνων της. Ἡ δὲ τῶν μεγάλων πράξεων φίλη Ἀγγλία, ἃν δὲν δύναται νὰ μεταφέρῃ δλόκληρον τὸν ναὸν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν της, καὶ μετ' αὐτοῦ δὲ νὰ μεταφέρῃ καὶ τὸν κυανοῦν οὐρανόν, ἐφ' οὗ κατάλευκος διαγράφεται, καὶ τὴν διαφανῆ ἀτμοσφαῖράν μας, εἰς ἣν λούεται, καὶ τὸν λαμπρὸν ἥλιόν μας, ὅστις τὸν ἐπιχρυσοῖ, εἰς τὸ ὑπερβόρειον κλῖμά της, τότε, ὡς ἄλλοτε βασιλεῖς καὶ λαοὶ ἐσεμνύνοντο πέμποντες ἀπὸ τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα ἀναθήματα εὐλαβείας πρὸς τὸν Παρθενῶνα καὶ τὴν Ἀκρόπολιν, ἃς πέμψῃ καὶ αὐτὴ ὡς φόρον τοῦ σεβασμοῦ της πρὸς τὸ λίκνον τοῦτο τοῦ πολιτισμοῦ τὰ ἀρπαγέντα κοσμήματά του, ἃ μακρὰν αὐτοῦ ἔχουσι μικρὰν μόνον καὶ μερικωτάτην ἀξίαν, ὡς καὶ αὐτὸς χωρὶς ἐκείνων μένει κολοβὸς καὶ ἄμορφος· ἃς συντελέσῃ δὲ γενναιότερον μᾶλλον ἢ ἰδιοτελέστερον ἐννοοῦσα τὰ ἀληθῆ τῆς τέχνης συμφέροντα, ἃς συντελέσῃ, ὥστε ὁ ναὸς οὗτος ν' ἀποβῇ καὶ πάλιν παγκόσμιον τῶν ὑποσόφων τεχνῶν σπουδαστήριον καὶ γενικὸν ὑπόδειγμα τοῦ καθόλου καλοῦ, ὅθεν οἱ καλλιτέχναι ν' ἀρύωνται τὰς ὑψηλοτέρας ἐμπνεύσεις των. «Πῶς», ἔψαλλεν ἐπὶ τῶν ἀθανάτων αὐτῶν ἔργων ὁ Βύρων εἰς στίχους ὡς αὐτὰ ἀθανάτους, «πῶς Βρετανικὴ γλῶσσα θέλει προφέρει ποτὲ ὅτι τὸ Ἄλβιον ἐντρυφᾷ εἰς τῶν Ἀθηνῶν τὰ δάκρυα;... ἡ θαλασσοκράτωρ ἔλευθέρα Βρετανία ἀρπάζει τὰ ἔσχατα πενιχρὰ λάφυρα τῆς ψυχορραγούσης Ἑλλάδος»! Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι οἱ εὐγενεῖς οὗτοι λόγοι, οἵτινες ἀντηχοῦσιν εἰς παντὸς Ἀγγλοῦ καρδίαν, θέλουσι βλαστήσει ποτὲ τὸν ὡραῖον καρπὸν των καὶ ἃς πιστεύσωμεν ὅτι αἱ ἐργασίαι τῆς ἀνεγέρσεως, εἰς ἃς τόσον ἐπιτυχῶς ἀσχολούμεθα, θέλουσιν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἐπιταχύνει καὶ καταστήσει πιθανὴν τὴν πλήρωσιν τῶν θερμότερων εὐχῶν καὶ ἡμῶν καὶ τῶν φίλων ὅλων τῆς τέχνης».

μθ') Ἡ κατεδάφισις τοῦ Τουρκικοῦ πύργου.

Μετὰ τὴν εὐγλωττον ταύτην ἔκκλησιν εἰς τὰ εὐγενέστερα αἰσθήματα τῶν κατακρατούντων συστατικὰ μέρη αὐτῆς τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Παρθενῶνος εὐλογον εἶναι νὰ διαλάβωμεν ἐνταῦθα καὶ περὶ τῆς πράξεως ἐκείνης τῶν ἡμετέρων ἀρχαιολόγων, τῆς τὸ πλεῖστον ἐπικριθείσης. Ἡ συζήτησις, ἡ περὶ τῆς ἱστορικῆς, ἀρχιτεκτονικῆς καὶ καλαισθητικῆς ἀξίας τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως πύργου τοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας γνωστοῦ ὡς *γκουλέ*, ἡ ἐπὶ ἱκανὰ ἔτη παραταθεῖσα, διηγέρθη σφοδρότερον, ὅτε τῷ 1877 κατηδαφίσθη ὁ πύργος. Τότε ὁ διακεκριμένος ἀρχιτέκτων, τέως διευθυντῆς τοῦ Πολυτεχνείου καὶ σύμβουλος τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἡμῶν Ἑταιρείας, ὁ Λύσανδρος Καφταντζόγλους διελεύκανε τὸ ὅλον ζήτημα ἐν περισπουδάζοντι καὶ εὐγλώττῳ *Ἐπιστολιμαίᾳ διατριβῇ* πρὸς τὸν ἐλλόγιμον *Ε. Φρήμαν* περὶ τῆς κατεδαφίσεως τοῦ ἐν τῇ Ἀκροπόλει Ἀθηνῶν Τουρκικοῦ πύργου. Ἡ ἀπὸ 15^{ης} Σεπτεμβρίου 1877 χρονολογούμενη διατριβὴ αὕτη ἐδημοσιεύθη ἐν τόμ. 5' τοῦ *Ἀθηναίου* καὶ ἐν φυλλαδίῳ ἐκ σ. 32, Ἀθήνησι 1878, ἀπηυθύνετο δὲ ἰδίως πρὸς τὸν Ἀγγλον ἱστορικὸν καὶ ἐνθερμον φιλέλληνα *Ed. A. Freeman* († 1892), ὅστις ἐν *Κλειοῖ* τῆς 13/25 Αὐγούστου τοῦ ἔτους ἐκείνου κατεφέρετο σφόδρα κατὰ τῶν «ὀλετήρων μνημείου ἀναφερομένου εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν τῆς Ἀκροπόλεως».

Ἡ γνώμη, ὅτι τοῦ πύργου ἡ οἰκοδόμησις καὶ ὅλος ὁ χαρακτὴρ ἦν μεσαιωνικός, ἐκυκλοῦτο ἀσαφῶς καὶ ἀναποδείκτως πρὸ ἐτῶν, ὅπως καὶ ἄλλαι περὶ αὐτοῦ εἰκασίαι, οἷα ἡ τοῦ καθηγητοῦ *J. P. Mahaffy* (*Rambles and Studies in Greece*, 1876), ὅστις ὑπέλαβεν αὐτὸν κτίσμα τοῦ Μοροζίνη — κατὰ τὴν ὀλιγόμηνον ὑπ' αὐτοῦ κατοχὴν τῆς Ἀκροπόλεως! Ἀλλ' ἐν τῇ σφζομένῃ εἰκόνι τῆς βομβοβολήσεως τῆς Ἀκροπόλεως, τῆς γραφείσης διαταγῇ τοῦ Μοροζίνη, ὁ πύργος φαίνεται ἤδη ὑπάρχων παρὰ τὰ Προπύλαια, ὑπεριπταμένης σημαίας Τουρκικῆς. Ἀφ' ἑτέρου ἐπιμελὴς ἐξέτασις τοῦ κτηρίου οὐδεμίαν ἀπεκάλυπτε τῶν γνωστῶν ἐνδείξεων Φραγκικῆς οἰκοδομήσεως παρὰ τὴν γνώμην τοῦ *Buchon*, ὅστις (ἐν *Grèce Continentale*, σ. 127) πολλὰ εἰπὼν περὶ τοῦ ἐν τοῖς Προπυλαίοις ἐγκατασταθέντος Φραγκικοῦ παλατίου δογματικῶς καὶ ἀστηρίκτως ἀποφαίνεται ὅτι «οὗτος ὁ πύργος, λείψανον ὦν τοῦ παλατίου τῶν δουκῶν, ἐκτίσθη ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, περιλαμβάνει τὰ Προπύλαια καὶ παρεκτείνεται ὑπεράνω τῆς ἐπιχαρίτου Πινακο-

θήκης» εἰς ὕψος 85 ποδῶν. Οὐδεμία ὁμως ὑπάρχει ἔγγραφος ἱστορικὴ μαρτυρία ἢ τεχνικὴ τις ἀπόδειξις ὅτι δῆθεν ἀνηγέρθη ὑπὸ Ἀντωνίου Ἀκκαιοῦλου. Μακρὰ δὲ καὶ ἐνδελεχὴς μελέτη τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μνημείων καὶ ἡ πρὸς ἄλληλα σχέσις αὐτῶν ἐπειθον τοὺς τε ἡμετέρους καὶ τοὺς ἄλλοδαποὺς ἀρχαιολόγους ὅτι ὁ πύργος οὐ μόνον οὐδὲν εἶχε τὸ κοινὸν ἐν τῇ μετ' αὐτῶν συλλήψει αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι ἐτάραττε τὴν ἀρχῇθεν ἐνότητά καὶ ἰδιόρρυθμον διάθεσιν τῶν ἄλλων κτηρίων καὶ ἡλλοίου τὴν ἐναρμόνιον ὄψιν τῶν Προπυλαίων. Ἡ συνηγορία λοιπὸν ἡ ὑπὲρ διατηρήσεως τοῦ πύργου ὡς δῆθεν ἱστορικοῦ μνημείου ἦτο τόσῳ εὐλογος, ὅσῳ θὰ ἦτο ἡ ὑπὲρ τοῦ μιναρὲ τοῦ ἐν τῷ Παρθενῶνι Τουρκικοῦ τεμένους ἢ τοῦ προμαχῶνος τοῦ ἐγεγυῖντος ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀπτέρου Νίκης. Ἄλλως τε ὁ ὄγκος τοῦ πύργου ἐπέβλεπεν ἀνίσως ἐπὶ τῆς παρακειμένης πτέρυγος τῶν Προπυλαίων καὶ ἡπείλει τὴν καταστροφὴν αὐτῆς, ἢ ἐκ σεισμοῦ ἢ ἐκ χρονικῆς ἀδυναμίας μέρος καὶ τοῦ πύργου κατέρρεεν. Ὑπῆρχε δ' ἐν ταῦτῳ καὶ ἡ πιθανότης ἀνακαλύψεως ἀρχιτεκτονικῶν μορίων τῶν σφριζομένων ναῶν ἢ ἀνευρέσεως ἐπιγραφῶν σπουδαίων ἐντετειχισμένων ἐν τῷ κατεδαφιζομένῳ πύργῳ.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἡ ἤδη ἀποφασισθεῖσα κατεδάφισις ἐγένετο, ἅμα ὁ πολὺς Σχλίσμαν ἐχορήγησε τὴν ἀναγκαίαν δαπάνην. Καὶ ἐπιγραφαὶ μὲν πολλοῦ λόγου ἄξιοι δὲν ἀπεκαλύφθησαν, ἀνευρέθησαν ὁμως—πλὴν τῶν ἀνέκαθεν ὁρατῶν ἐν τοῖς τοίχοις δύο Δωρικῶν κιόνων—σπουδαιότατα τμήματα αὐτῆς τῆς οἰκοδομῆς τῶν Προπυλαίων καὶ καθωρίσθη πέρα πάσης εὐλόγου ἀμφίβολίας ὁ περίπου χρόνος τοῦ κτίσματος καὶ ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ ὡς Τουρκικοῦ· διότι Φραγκικῆς μὲν οἰκοδομήσεως οὐδὲν τεκμήριον εὐρέθη, οὔτε ἐπιγραφή τις ἀναμνηστικὴ οὔτε ἀνάγλυφον οὔτε οἰκόσημόν τι οὔτε ὁ συνήθης ἀπλοὺς Φραγκικὸς σταυρός. Προέκυψαν ὁμως ἀρχιτεκτονικὰ τεμάχια συστατικὰ τῶν Προπυλαίων, οἷον ἡ κλεῖς τοῦ ἀετώματος καὶ αἱ δύο γωνιαῖαι ἄκραι αὐτοῦ, τμήματα παραστατῶν, γείσων, κοσμημάτων κτλ., «ἅτινα συμπληροῦσι τὴν δυσκολωτάτην καὶ προβληματικὴν ἐπισκευὴν καὶ ἀνόρθωσιν τοῦ πρωτοτύπου τούτου καὶ μοναδικοῦ μνημείου τῆς ἀρχαιότητος». Εἰς τὸ μέγα ἀρχιτεκτονικὸν περὶ Ἀκροπόλεως σύγγραμμα τοῦ Stuart καὶ Revett (τὸ δημοσιευθὲν τῷ 1764) ἀετώματα τῶν Προπυλαίων ἡ σχεδιάσμα οἰονδήποτε αὐτῶν δὲν φαίνεται διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι οὐδὲν αὐτῶν ἔχνος ἦτο τότε ὁρατόν, ἐνῷ νῦν ἀποκαλύπτονται καὶ γίνονται ταῦτα γνωστὰ διὰ πρώτην φορὰν μετὰ τὴν κατεδάφισιν τοῦ πύργου.

Βασιζόμενος εἰς ταῦτα ὁ Ἑλλήν ἀρχιτέκτων καὶ ἀρχαιολόγος παρατάσσει (σ. 12 - 13) τοὺς λόγους, τοὺς πείθοντας ὅτι ὁ πύργος οὐδεμίαν εἶχε σχέσιν ἢ συγκοινωνίαν μὲ τὸ ἐν τοῖς Προπυλαίοις Φραγκικὸν παλάτιον οὐδὲ ἦτο ἔργον τῶν χρόνων ἐκείνων, ἀλλ' ὅτι ἦτο πολὺ μεταγενεστέρα σκοπιὰ «ὁμοία τῶν καὶ ἀλλαχοῦ (τῆς Ἑλλάδος) ἐν φρουρίοις, μάλιστα δὲ ἐν ταῖς τετειχισμέναις παρ' ἡμῖν μοναῖς, πρὸς κατόπτεισιν τῶν ἐπερχομένων ληστῶν καὶ πειρατῶν» καὶ συμπεραίνει ὅτι «ὁ πύργος ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων μετὰ τὴν συμβᾶσαν ἐκ τοῦ ἐνσκήψαντος εἰς τὰ Προπύλαια κεραυνοῦ ἀνάφλεξιν τῆς πυριτιδαποθήκης κατὰ τὸ 1656». Ἡ ἐκρηξις αὕτη καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς μερικὴ καταστροφὴ τῶν Προπυλαίων τριάκοντα περίπου ἔτη πρὸ τῆς ἐπιδρομῆς τοῦ Μοροζίνη εἶναι γεγονότα ἱστορικῶς πεπιστωμένα. Ἴδου δὲ πῶς ταῦτα κυροῦσι τὴν γνώμην, ὅτι ὁ πύργος ἀνηγέρθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, μεσοῦσης τῆς 15' ἑκατονταετηρίδος.

α) Ὅτι τὰ ἐν αὐτῷ εὐρεθέντα συστατικὰ τμήματα τῶν Προπυλαίων ἦσαν πολλαχοῦ μεμελανωμένα ἐκ τοῦ καπνοῦ τῆς ἀναφλέξεως τῆς πυρίτιδος, μαρτυροῦντα ὅτι προήρχοντο ἐκ τῆς ἐκρήξεως· ὡς τοιαῦτα δὲν ἠδύναντο νὰ ὦσιν ἐφικτὰ εἰς κτίσμα προγενέστερον τοῦ 1656· διότι τότε μόνον διεσπασθησαν τῶν Προπυλαίων, εἰς ἃ οἰκοδομικῶς ἀνήκον.

β) Ἄν ὁ πύργος ὑπῆρχε πρὸ τῆς ἐκρήξεως, αὐτὸς πρῶτος θὰ κατεστρέφετο ὑπ' αὐτῆς, καθὼ παρακείμενος καὶ ὑψηλότερος τῶν Προπυλαίων, πολλῶ δ' ἀσθενέστερος τὴν οἰκοδόμησιν καὶ ἀνισος τὴν θεμελίωσιν. Ἀλλὰ οὐδ' ἵχνος βλάβης ἐξ ἐκρήξεως παρουσίαζον οἱ τοῖχοι τοῦ πύργου.

γ) Οὐδεὶς τῶν πρὸ τοῦ 1656 ἐπισκεφθέντων τὴν Ἀκρόπολιν ἀναφέρει τὸ ἐλάχιστον κἄν περὶ πύργου. Πάντες ὁμῶς οἱ μετὰ ταῦτα ἀπεικονίσαντες ἢ περιγράψαντες τὰ ἐν τῇ Ἀκροπόλει μαρτυροῦσι περὶ αὐτοῦ ὡς πανταχόθεν καταφανοῦς ὄντος. Ὁ Spon (II, 108) λέγει μὲν τῷ 1676 περὶ τῆς ἀναφλέξεως τῆς πυρίτιδος καὶ τῆς καταστροφῆς τῶν Προπυλαίων, ἀλλ' οὐδὲν περὶ πύργου. Ὁμοίως Κυριάκος ὁ ἐξ Ἀγκῶνος, ὁ πολὺ πρὸ αὐτοῦ ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας ἐπὶ Ἀκκιαῖώλων, τῷ 1445, περιγράφει τὰ ἐν τῇ Ἀκροπόλει, ἀλλ' οὐδὲν λέγει περὶ τοῦ πύργου, ὃν τινες θέλουσι κτίσμα τοῦ Ἀκκιαῖώλου, τοῦ τότε ξενίσαντος αὐτόν. Τὰ αὐτὰ καὶ ὁ Ἀνώνυμος, ὁ περιγράψας τὰς Ἀθήνας τῷ 1458.

Πρόσθετες εἰς ταῦτα ὅτι ὁ Ἑλβετὸς ἐργολάβος τῆς κατεδαφίσεως Napoleone Martinelli καὶ ὁ ἐκτελέσας αὐτὴν Ἑλλήν Ἐλευθέριος Καμπάνης

κατέθεσαν ὅτι κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ πύργου εὐρέθη τεμάχιον χάρτου χονδροῦ ἐντετειχισμένον καὶ φέρον Τουρκικὰ γράμματα, τὸ ὁποῖον ἀπέρριψαν ὡς ἄχρηστον, ἀφοῦ ὁ πύργος ἐθεωρεῖτο κοινῶς τότε ὡς κτίσμα Φραγκικόν.

Οἱ δοκιμώτατοι τῶν ἀρχαιολόγων καὶ καλλιτεχνῶν ἀνέκαθεν εἶχον ἀποφανθῆ περὶ τῆς ἀνάγκης καὶ τοῦ καθήκοντος τῆς ἐκκαθαρίσεως τῆς Ἀκροπόλεως ἐκ τῶν ὀθνείων καὶ βαρβαρικῶν τειχισμάτων. Οὐδείς ἀρνεῖται ὅτι μνημεῖα ἀνεγερθέντα πρὸς ὠρισμένον σκοπόν, ἔχοντα ἱστορικὴν ἢ καλλιτεχνικὴν ἀξίαν ἢ χαρακτῆρα ἰδίου τύπου ἢ ὠρισμένης ἐποχῆς, πρέπει νὰ διασφύζωνται καὶ νὰ συντηρῶνται. Ἀλλ' οὐδείς θὰ συνηγόρει ὑπὲρ τῆς τηρήσεως τῶν μιναρέδων, τῶν βεβηλούντων τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, ἅν, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, ἀποκαθίστατο αὕτη εἰς τὴν ἀρχαίαν Χριστιανικὴν λειτουργίαν καὶ Ἰουστινιανικὴν λαμπρότητα αὐτῆς.

Γάλλος ἀρχαιοδίφης ἐπὶ μακρὸν μελετήσας τὰ τῆς Ἀκροπόλεως, ὁ Beulé, ἐν τῷ περὶ αὐτῆς συγγράμματί του (σ. 41) ἔλεγε μετ' ἐλπίδος προσβλέπων εἰς τὸ μέλλον· *Aujourd' hui les monuments de l' Acropole ont en grande partie revu le jour, et leurs magnifiques fragments les entourent, prêts a reprendre leur place, si on ose tenter un travail si difficile et si hardi. L' avenir verra peut- être les Propylées, le Parthénon et l' Erechtheion rassembler leurs debris, comme le temple de la victoire s' est déjà relevé, et se presenter plus complets à l' admiration des voyageurs.* Ὁ δὲ ἡμέτερος καλλιτέχνης συμπεραίνει τὴν διατριβὴν αὐτοῦ λέγων ὅτι, «προκειμένου περὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηναίων, τοῦ ἱεροῦ τούτου τῆς τέχνης ἐνδαιτήματος, νομίζω ὅτι πάντῃ ἐξαιρετικῶς ὀφείλομεν νὰ σκεπτόμεθα . . . Ἡ Ἀκρόπολις εἶναι ὁ τόπος, ὅπου θαυμάζεται τὸ ἄκρον τῆς καλαισθησίας, πρὸς ὃ εἶχε φθάσει ἡ Ἑλληνικὴ εὐφυΐα· εἶναι ὁ λόφος, ἐφ' οὗ ἐπικρατεῖ ἡ ἀκατάληπτος ἐκείνη ἁρμονία καὶ συμμετρία, αἵτινες τὸν μὲν ἀμύητον τῶν τῆς καλλιτεχνίας μυστηρίων καθιστῶσιν ἔκθαμβον, εἰς δὲ τὸν μεμνημένον ἐξεγείρεται σέβας βαθὺ καὶ ἄφατος ἐνθουσιασμός».

Οὕτω πειστικῶς καὶ εὐφραδῶς ἐπραγματεύθη τὸ ζήτημα τοῦτο Ὁ Ἕλληνας διακεκριμένος, ὅστις ἐνεφορεῖτο τοῦ γνησίου Ἑλληνισμοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων, ὅτε δὲν εἶχεν ἀκόμη κατακλύσει τὴν γηνησίαν καὶ ὑγιᾶ τέχνην «ὁ παράλογος καὶ παράτυπος καὶ ἰδιότροπος ῥωμαντισμός». Ἡ δὲ διατριβὴ

αὕτη εἶναι πρότυπον τῆς σθεναρᾶς, ἀλλ' ἀπαθοῦς, εὐπαρρησιάστου καὶ ἀκατακρίτου μεθόδου, καθ' ἣν δέον νὰ συζητῶνται τὰ ἐπιστημονικὰ θέματα. Ἐμὲ δέ, εἰ καὶ προγονικαὶ ἀνδραγαθίαι καὶ ἀναμνήσεις ἱστορικαὶ μὲ συνδέουσι μὲ τὰ χρονικὰ τοῦ πύργου ἐκείνου, ἐν ᾧ ὁ ἔμδος πάππος καθείρχθη καὶ πολλὰ ὑπέστη δεινὰ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, ὅμως μὲ πείθει τὸ ὀρθὸν τῆς κατεδαφίσεως, ὥς καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὰ ἔνδοξα λείψανα τῆς ἀρχαίας ἡμῶν κληρονομίας.

ν') Πλουτάρχου τὸ ἐγκώμιον καὶ Πολυβίου τὸ νουθέτημα.

Ἀνασκοποῦντες τὰ προεκτεθέντα δυνάμεθα ἐπ' ἀληθείᾳ νὰ συμπεραίνωμεν ὅτι τὸν Παρθενῶνα κατέστρεψαν καὶ τὴν Ἀκρόπολιν ἐδήλωσαν οἱ δύο ἀπαίσιοι ἐκεῖνοι Ἰταλοί, ὁ Μοροζίνης μὲ τὴν βόμβαν τοῦ 1687 καὶ ὁ Λουζιέρης μὲ τὸν πέλεκυν τοῦ 1803 - 1812, ὧν ἡ ὀλεθρία χρῆσις ἂν μὴ ἐπέσκηπτεν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βράχου, τὸ ἀγήρατον ἐκεῖνο ἀγλαῖσμα θὰ ἐσφύζετο σήμερον ἀκέραιον, ὥς τὸ Θησεῖον τοῦλάχιστον, καὶ ἀνθηρόν, ὥς εἶδεν αὐτό, ἀρχομένης τῆς δευτέρας μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ὁ Πλούταρχος καὶ ὅπως περιγράφει αὐτὸ ἐν τῇ περιφήμῳ ἐκείνῃ (ιγ') περιόδῳ τοῦ βίου τοῦ Περικλέους.

«Ἀναβαινόντων δὲ τῶν ἔργων, ὑπερφηάνων μὲν μεγέθει, μορφῇ δ' ἀμιμήτων καὶ χάριτι, τῶν δημιουργῶν ἀμιλλωμένων ὑπερβαλέσθαι τὴν δημιουργίαν τῇ καλλιτεχνίᾳ, μάλιστα θαυμάσιον ἦν τὸ τάχος... Ὅθεν καὶ μᾶλλον θαυμάζεται τὰ Περικλέους ἔργα πρὸς πολὺν χρόνον ἐν ὀλίγῳ γενόμενα. Κάλλει μὲν γὰρ ἕκαστον εὐθὺς ἦν τότε ἀρχαῖον, ἀκμῇ δὲ μέχρι νῦν πρόσφατόν ἐστι καὶ νεουργόν· οὕτως ἐπανθεῖ καινότης τις αἰεὶ ἄθικτον ὑπὸ τοῦ χρόνου διατηροῦσα τὴν ὄψιν, ὥσπερ αἰθιαλὲς πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀγήρω καταμεμιγμένην τῶν ἔργων ἐχόντων».

Τὴν θαυμασίαν ταύτην παράστασιν συμπληροῖ πως καὶ ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης (*Παναθην.* σ. 149) λέγων ὅτι καὶ αὕτη ἡ φύσις συνετέλεσεν εἰς καταρτισμὸν ἀπαρμύλλου εἰκόνοσ. «Ἡ πόλις... τὴν Ἀκρόπολιν κατεκόσμησε τοῖς τῶν ἔργων ὑπομνήμασι· καὶ τῷ τῆς φύσεως κάλλει τὸ παρὰ τοῦ πλούτου καὶ τῆς τέχνης ἐφάμιλλον προσέθηκεν, ὥστε εἶναι πᾶσαν ἀντ' ἀναθήματος, μᾶλλον δὲ ἀντ' ἀγάλματος» ¹⁰¹.

¹⁰¹ Τὸν αὐτὸν θαυμασμόν, τὸ αὐτὸ σέβας ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς πλησιάζοντας καὶ θεωμένους καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς μακρόθεν ἐρχομένους ἀπαιδεύτους ναυτίλους, περὶ ὧν

Οὕτως ἡ θέα τοῦ συνόλου ἐπέβαλλε σέβας καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀγροίκους, θαυμασμόν εἰς πάντας καὶ ἀποχὴν ἀπὸ πάσης βεβηλώσεως εἰς τοὺς πρὸς ἄλλα ἀσεβοῦντας.

Οἱ Ῥωμαῖοι ἐν τῇ ἀρπακτικῇ ἀπλησίᾳ των ἐγύμνωσαν τῆς Ἑλλάδος τὰ ἱερὰ ἀποκομίζοντες ἐξ Ὀλυμπίας, Κορίνθου καὶ Δελφῶν τὰ ἀριστουργήματα τῆς τέχνης καὶ καταλείποντες σημεῖα τῆς διαβάσεώς των διὰ μὲν τοὺς τότε τὰ κενὰ βάθρα τῶν ἀγαλμάτων, δι' ἡμᾶς δὲ τὰ παρὰ τὴν Κύθνον καὶ τὸ Ἀρτεμίσιον ἀνευρεθέντα ναυάγια ὀλοκλήρων φορτίων ἀρχαιοτήτων. Ἀλλ' ἐφείσθησαν τῆς ἐναρμονίου καλλονῆς τῆς Ἀκροπόλεως ἄθικτον ἀφήσαντες τὸν Παρθενῶνα¹⁰². ὅτε δ' ἀχαλίνωτοι ἐσάρωσαν ἀπὸ παντὸς ἔργου τέχνης τὴν Σικελίαν καὶ τὰς Ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, Ἕλλην πάλιν, ἱστορικὸς μέγας καὶ σοφὸς πολιτικὸς ἀνὴρ, ὁ Πολύβιος, μετὰ παρρησίας ἀκατακρίτου καὶ λογικῆς ἀναμφηρίστου ἤλεγξε καὶ ἐνουθέτησεν αὐτούς. Τὴν περίοδον ταύτην τῆς Ἱστορίας του (Θ', III, 10) τὴν διδακτικὴν, τὴν πολλὰκις λησμονηθεῖσαν ἀπὸ τοὺς ἔχοντας τὸ πλεῖστον ἀνάγκην αὐτῆς, παραθέτομεν ἐνταῦθα ὡς χρήσιμον πρὸς συνεισμόν τῶν ἀρπάγων τόσον, ὅσον καὶ πρὸς ἄμυναν τῶν ἀδικουμένων.

«Οὐκ ἐκ τῶν ἔξω κοσμεῖται πόλις, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν οἰκούντων ἀρετῆς.

λέγει ὁ Guillet. Il n'est pas jusqu' aux matelots qui ne prennent vite des lunettes de longue vue, d' aussi loin qu' ils le peuvent découvrir. Rien n' égale la beauté de son Frontispice . . . καὶ ἔπεται μακρὰ τοῦ ναοῦ περιγραφή. Ὁμοίως ὁμολογεῖ (II, 142) ὁ Spon. La vue nous imprima certain respect et nous demeurâmes longtemps à le considérer sans lasser nos yeux. Καὶ ὁ Wheler ἐπιλέγει. The most beautiful piece of Antiquity remaining in the world. I wish I could communicate the pleasure I took in viewing it by a description that would in some proportion express the ideas I had then of it, which I cannot hope to do. Ὁμοίως καὶ ὁ Ἰησουίτης Babin ἐκδηλοῖ συγκίνησιν ἐπὶ τῇ πρώτῃ μακρόθεν θεᾷ τῆς ἐνδόξου πόλεως. Pour moy je vous avoue que d' aussi loin que je la decouvris de dessus la mer avec des lunettes de longue vue, et que je vis quantité de grandes colonnes de marbre, qui paroissent de loin, et rendent temoignage de son ancienne magnificence, je me suis touché de quelque respect pour elle!

¹⁰² On nontrait, à la vérité, les piédestaux et les niches d' un grand nombre de statues que les Romains avaient transportées en Italie. Les lords du Capitole avaient aussi fait main basse sur quelques tableaux des grands maîtres; mais aucun d' eux n' avait osé profaner les chefs-d'oeuvre de Phidias; il était réservé à un Ecossais d' attenter à leur immortalité (Pouqueville, *Voyage*, ed. 1826, IV, 317).

» Ἐκρίθη μὲν οὖν διὰ τοῦτο τοῖς Ῥωμαίοις τὰ προειρημένα μετακομίζειν εἰς τὴν ἑαυτῶν πατρίδα καὶ μηδὲν ἀπολιπεῖν· πότρεα δ' ὀρθῶς τοῦτο καὶ συμφερόντως αὐτοῖς ἔπραξαν ἢ τᾶναντία, πολὺς ἂν εἴη λόγος, πλείων γε μὴν εἰς τὸ μὴ δεόντως σφίσι πεπραῆχθαι μηδ' ἄκμην νῦν πράττεσθαι τοῦτο τοῦργον. Εἰ μὲν γὰρ ἐκ τοιούτων ὀρμηθέντες προεβίβασαν τὴν πατρίδα, δηλὸν ὥς εἰκότως ταῦτα μετέφερον εἰς τὴν οἰκείαν, δι' ὧν ἠϋξήθησαν· εἰ δ' ἀπλουστάτοις χρώμενοι βίοις καὶ πορρωτάτῳ τῆς ἐν τούτοις περιττότητος καὶ πολυτελείας ἀφεστῶτες ὅμως ἐπεκράτουν τούτων αἰεὶ παρ' οἷς ὑπῆρχε πλεῖστα καὶ κάλλιστα τὰ τοιαῦτα, πῶς οὐ νομιστέον εἶναι τὸ γινόμενον ὑπ' αὐτῶν ἀμάρτημα; Τὸ γὰρ ἀπολιπόντας τὰ τῶν νικῶντων ἔθνη τὸν τῶν ἡττωμένων ζῆλον ἀναλαμβάνειν, προσεπιδραττομένους ἅμα καὶ τὸν ἐξακκολουθοῦντα τοῖς τοιούτοις φθόνον, ὃ πάντων ἐστὶ φοβερώτατον ταῖς ὑπεροχαῖς, ὁμολογούμενον ἂν εἴποι τις εἶναι τῶν πραττόντων παράπτωμα· οὐ γὰρ οὕτως ὁ θεώμενος οὐδέποτε μακαρίζει τοὺς τᾷλλότρια κεκτημένους, ὥς (ἐν τῷ) φθονεῖν ἅμα καὶ τις ἔλεος αὐτὸν ὑποτρέχει τῶν ἐξ ἀρχῆς ἀποβαλόντων. Ἐπὶ δὲ καὶ προβαίνει τὰ τῆς εὐκαιρίας καὶ πάντα συνάγει πρὸς αὐτὸν τὰ τῶν ἄλλων, καὶ ταῦτα συγκαλῆναι τρόπον τινὰ τοὺς ἐστερημένους ἐπὶ θέαν, διπλάσιον γίνεται τὸ κακόν· οὐ γὰρ ἔτι τοὺς πέλας ἔλεειν συμβαίνει τοὺς θεωμένους, ἀλλὰ σφᾶς αὐτούς, ἀναμιμνησκομένους τῶν οἰκείων συμπτωμάτων, ἐξ ὧν οὐ μόνον φθόνος, ἀλλ' οἷον ὀργή τις ἐκκαίεται πρὸς τοὺς εὐτυχοῦντας· ἢ γὰρ τῶν ἰδίων περιπετειῶν ἀνάμνησις ὥς ἂν εἰ προτροπή τις ἐστὶ πρὸς τὸ κατὰ τῶν πραξάντων μῖσος. Τὸ μὲν οὖν τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον ἀθροίζειν πρὸς αὐτοὺς ἴσως ἔχει τινὰ λόγον· οὐ γὰρ οἷόν τε τῶν καθόλου πραγμάτων ἀντιποιήσασθαι μὴ οὐ τοῖς μὲν ἄλλοις ἀδυναμίαν ἐνεργασαμένους, σφίσι δὲ τὴν τοιαύτην δύναναι ἐτοιμάσαντας, τὰ δ' ἐκτὸς ὑπάρχοντα τῆς προειρημένης δυνάμεως ἦν ἐν τοῖς ἐξ ἀρχῆς τόποις ἅμα τῷ φθόνῳ καταλιπόντας ἐνδοξοτέραν ποιεῖν τὴν σφετέραν πατρίδα μὴ γραφαῖς καὶ τύποις, ἀλλὰ σεμνότητι καὶ μεγαλοψυχίᾳ κοσμοῦντας αὐτήν. Οὐ μὴν ἀλλὰ ταῦτα μὲν εἰρήσθω μοι χάριν τῶν μεταλαμβάνόντων αἰεὶ τὰς δυναστείας, ἵνα μὴ σκυλεύοντες τὰς πόλεις κόσμον ὑπολαμβάνωσιν εἶναι ταῖς ἑαυτῶν πατρίσι τὰς ἀλλοτρίας συμφοράς· Ῥωμαῖοι δὲ μετακομίσαντες τὰ προειρημένα ταῖς μὲν ἰδιωτικαῖς κατασκευαῖς τοὺς αὐτῶν ἐκόσμησαν βίους, ταῖς δὲ δημοσίαις τὰ κοινὰ τῆς πόλεως».

ΜΕΡΟΣ ΕΝΑΤΟΝ

ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΟΙ, ΚΥΡΙΑΚΟΣ, ΜΟΡΟΖΙΝΗΣ

να') Βαρβάρων ἐπιδρομαὶ καὶ σταυροφόρων δηώσεις.

Μετὰ τὰς ἀρπαγὰς τῶν Ῥωμαίων οἱ καταλύσαντες καὶ κατακλύσαντες τὴν ἀχανῆ αὐτῶν αὐτοκρατορίαν βάρβαροι τοῦ βορρᾶ¹⁰³ καὶ οἱ ἐπακολουθήσαντες σταυροφόροι τῆς Δύσεως ἐνέσκηψαν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐπήνεγκον τῶν ἀρχαίων μνημείων ζημίας μεγάλας καὶ τὸ πλεῖστον ἀνιστορήτους.

Τὰ ἐγκλήματα τῶν Φράγκων, τὰ διαρκέσαντα ἐπὶ ἑπτὰ συνεχεῖς ἑκατονταετηρίδας, χρονολογοῦνται ἀπὸ τῆς ληστρικῆς ἐκείνης ἐπιδρομῆς, ἣτις κατ' εὐτράπελον εὐφημισμὸν ὀνομάζεται Τετάρτη Σταυροφορία¹⁰⁴. Τότε πει-

¹⁰³ La patrie des Art était oubliée, lorsque des nouveaux dévastateurs abordèrent à ses rivages. Vénitiens, Normands, Siciliens, tous non moins avides que les hordes d' Alaric, ne se montrèrent que pour dévorer (Pouqueville, *Voyage*, 1820, III, 480).

¹⁰⁴ Περὶ τῶν ὑπὸ τῶν βαρβάρων τῆς τετάρτης σταυροφορίας καταστραφέντων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχαίων ἀγαλμάτων ὁ Γίββων (ἐν τέλει κεφ. LX) ἀναφέρει ἰδίως δώδεκα χάλκινα, ἅτινα ἐκόσμουσαν τὸ Ἱπποδρόμιον, ὡς περιγράφει αὐτὰ Νικήτας ὁ Χωνειάτης λέγων ὅτι «οἱ τοῦ καλοῦ ἀνέραστοι βάρβαροι» τὰ ἔτηξαν χάριν τοῦ μετάλλου. Προστίθῃσι δὲ ὁ Γίββων ὅτι τὸ περὶ τῆς καταστροφῆς ἐκείνης μέρος παρελείφθη εἰς τὰς ἐκδόσεις τῆς ἱστορίας τοῦ Νικήτα «ἐνεκα δόλου ἢ ἐντροπῆς ἢ ἀμελείας» (which fraud, or shame, or rather carelessness has dropt in common editions), ἐδημοσιεύθη δὲ μόνον ἐκ χειρογράφου, ἀποκειμένου ἐν τῇ Βοδλεανῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ὁξονίας, ὑπὸ τοῦ Φαβρικίου ἐν *Bibliot. Graeca* (VI, 405-416 τῆς ἐκδ. τοῦ 1705). Ταῦτα ὁ Γίββων ἔλαβε σύσσωμα ἐκ τῶν *Philological Inquiries* (London, 1781, III 301) τοῦ James Harris, ὃν ὀνομάζει, χωρὶς ὁμῶς νὰ ἀναφέρῃ τι τῶν ἐξῆς, ὅσα ὁ Harris εὐφώνως λέγει περὶ τῶν τότε Ἑλλήνων. This historian (I mean Nicetas) was present at the taking of Constantinople by the barbarians of Baldwin's Crusaders in the year 1205. Take, by way of sample, a part only of his enumeration of the noble statues which these adventurers destroyed... I have been thus particular in the relations, and have translated for the greater part the very words of the historian, not only

ναλέοι καὶ ἀναλφάβητοι τυχοδιῶνται διέπραξαν ἐν Κωνσταντινουπόλει αἷσχη ἀκατονόμαστα καὶ ὄλεθρον εἰς τὰ γράμματα, τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας ἀνεπανόρθωτον.

because the facts are little known, but because they tend to prove that even in those dark ages, as we have too many reasons to call them, there were *Greeks still extant* who had a taste for the fine arts and an enthusiastic feeling of their exquisite beauty. At the same time we cannot without indignation reflect on those brutal Crusaders who, after many instances of sacrilegious avarice related by Nicetas in consequence of their successes, could destroy all these and many other precious remains of antiquity, melting them down in to money. They surely were what Nicetas calls them, τοῦ καλοῦ ἀνέραστοι βάρβαροι. Κεκόφασιν εἰς νομίσματα ἀνταλλασσόμενοι μικρῶν τὰ μεγάλα καὶ τὰ δαπάναις ποιηθέντα μεγίσταις οὐτιδανῶν ἀντιδιδόντες κερμάτων. (Ὁ ἱστορικός οὗτος [ὁ Νικήτας] ἦτο παρῶν κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν βαρβάρων Σταυροφόρων τοῦ Βαλδουίνου τῷ 1205. Λάβε, ὡς δεῖγμα, μέρος μόνον τῆς ὑπ' αὐτοῦ (τοῦ Νικήτα) ἀπαριθμήσεως τῶν λαμπρῶν ἀγαλμάτων, ἅτινα οἱ τυχοδιῶνται ἐκεῖνοι κατέστρεψαν... Ὑπῆρξα ἀκριβῆς περιγράφων (αὐτὰ τὰ ἀγάλματα) καὶ τὸ πλεῖστον μετέφρασα αὐτὰς τὰς λέξεις τοῦ ἱστορικοῦ, οὐ μόνον διότι τὰ γεγονότα εἶναι ὀλίγον γνωστά, ἀλλὰ καὶ διότι τείνουν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἀκόμη καὶ εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τὴν σκοτεινὴν, ὡς ἔχομεν ἱκανοὺς λόγους νὰ τὴν ὀνομάζωμεν, ὑπῆρχον ἀκόμη (γνήσιοι) Ἕλληνες, οἵτινες ἐθεράπευον τὰς καλὰς τέχνας καὶ ἐνεφοροῦντο ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὸ ἐξαίσιον αὐτῶν κάλλος. Ἐν ταύτῃ μὲ ἀγανάκτησιν μόνον δυνάμεθα νὰ μνησθῶμεν τῶν κτηνωδῶν ἐκείνων Σταυροφόρων, οἵτινες μετὰ πολλὰς ἔνεκα πλεονεξίας ἱεροσύλους πράξεις, ὥς ἀναφέρει ὁ Νικήτας, ἠδυνήθησαν νὰ καταστρέψωσιν ὅλα ἐκεῖνα καὶ πολλὰ ἄλλα πολύτιμα λείψανα τῆς ἀρχαιότητος χωνεύοντες αὐτὰ εἰς χρῆμα. Βεβαίως ἦσαν, ὅ,τι ἀποκαλεῖ αὐτοὺς ὁ Νικήτας, τοῦ καλοῦ ἀνέραστοι βάρβαροι. Κεκόφασιν εἰς νομίσματα ἀνταλλασσόμενοι μικρῶν τὰ μεγάλα καὶ τὰ δαπάναις ποιηθέντα μεγίσταις οὐτιδανῶν ἀντιδιδόντες κερμάτων).—Τὴν ἀφήγησιν ταύτην τοῦ Νικήτα περὶ τῶν «ἀγγραμμάτων βαρβάρων καὶ τέλεον ἀναλφαβήτων» συμπεριέλαβεν ὁ A. Banduri ἐν *Imperium Orientale*, Paris, 17 τόμ. I, σ. 107-114, *Narratio Nicetae Choniatae de statu Constantinopolitanis quas Latini capta urbe confractas in monetam constaverunt*. Ὡσαύτως ἐν τῇ *Byzantina τῆς Βόννης*, τόμ. τοῦ 1835, σ. 855-868. «Τοῦ αὐτοῦ μακαρίου κυρίου Νικήτα τοῦ Χωνειάτου ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἱστορίας: *Περὶ Κωνσταντινουπόλεως*». Τὸ αὐτὸ ὑπόμνημα ἐδημοσίευσεν ὁ Buchon ἐν *Collection des chroniques Nationales Françaises*, Paris, 1828, τόμ. γ', σ. 325-338, *Discours de Nicetas Choniates sur les monuments détruits ou mutilés par les Croisés en 1204*, κατὰ μετάφρασιν Γαλλικὴν δημοσιευθεῖσαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ κόμητος d'Hauterive ἐν τόμ. XII, σ. 573 καὶ ἐξ. τῆς *Histoire du Bas Empire*.—Λέγει δὲ καὶ ὁ μέγας τῆς ἐπιστήμης τῶν

Ὁ Παρθενών, ὅστις ἀπὸ τῆς ἑκτῆς ἴσως ἑκατονταετηρίδος ¹⁰⁵ εἶχεν ἤδη μεταβληθῇ εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἀειπαρθένου, ἦτο ἐπὶ Βυζαντινῶν ἀλώβητος· ἡ ζωφόρος, τὰ αἰετώματα, αἱ μετόπαι, πάντα ἦσαν ἄθικτα. Καὶ τοιαύτης ἀπέλανε φήμης ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Ἀθηνιώτισσας, ὥς τότε ἐκαλεῖτο, ὥστε πολλοὶ τῶν μεγιστάνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συνήθως ἥκιστα φιλαπόδημοι, ὅμως ἤρχοντο εἰς Ἀθήνας, ἵνα προσκυνήσωσιν ἐν τῷ περικαλλεστάτῳ ἐκεῖνῳ ναῷ. Ἐκεῖ ἦλθε καὶ Βασίλειος ὁ Β', ὁ Βουλγαροκτόνος αὐτοκράτωρ, ἵν' ἀναπέμψῃ εὐχαριστίας ἐπὶ ταῖς νίκαις αὐτοῦ ἀναθέσας ἐκ τῶν λαφύρων γενναίας δωρεὰς καὶ προσθέσας εἰς τὰς περικοσμούσας τὸν ναὸν τοιχογραφίας νέας, ὧν τὰ ἴχνη εἶναι καὶ σήμερον ὁρατά. Ἔτη δὲ μετὰ ταῦτα ὁ μέγας τῶν Ἀθηνῶν ἀρχιεπίσκοπος Μιχαὴλ ὁ Ἀκομινᾶτος ἐπανηγύριζε τὸν χριστιανισμόν τοῦ ἀρχαίου ἱεροῦ, ἐφ' οὗ «ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος ἐκ τῆς ἀειπαρθένου κόρης ἀνέσχεν» (Ἀπαντα, Α', σ. 104).

Ἄλλ' οἱ καταλαβόντες τὰς Ἀθήνας σταυροφόροι δὲν ἠὺλαβήθησαν τὴν ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βράχου μεγάλην μητροπολιτικὴν ἐκκλησίαν. Τοὺς τυχοδιώκτας ἐκεῖνους στρατιώτας ἐλάχιστα συνεκίνουν τὰ κλέη τοῦ Παρθενῶνος ἢ τὸ ἱερὸν τῆς Ὁρθοδόξου ἐκκλησίας. Ὁ πλούσιος θησαυρὸς τῆς μητροπόλεως διηρπάγη, τὰ ἱερὰ σκεύη συνετήχθησαν καὶ ἡ συγκροτηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀκομινάτου βιβλιοθήκη διεσκορπίσθη. Οὗτος δὲ ἐγκαταλείψας τὴν πόλιν κατέφυγε τέλος εἰς τὴν νῆσον Κέα, «ὅθεν ἡδύνατο τοῦλάχιστον νὰ προσβλέπῃ τὰς ἀκτὰς τῆς πεφλημένης Ἀττικῆς». Τινὰ τῶν ἀπείρων ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ ἀγαλμάτων καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μορίων ἐχρησί-

ἀρχαιολόγων θεμελιωτῆς Οὐϊνκελμάνος: La seule cité de Constantinople offrait encore quelques ouvrages de l'art sauvés de la destruction générale en Grèce et en Italie... Dans l'onzième siècle on voyait encore à Constantinople la Pallas de l'île de Linde de la main de Scyllis et de Dipœne, statuaires du siècle de Cyrus. Cette ville possédait alors entr' autres chefs-d'œuvre de l'art le Jupiter Olympien de Phidias, la belle Venus de Gnide de Praxitèle... Il est vraisemblable que tous ces ouvrages furent détruits à la prise de Constantinople sous Baudouin au commencement du treizième siècle. Nous savons qu'on fondait alors les statues de bronze pour en frapper de la monnaie. *Hist. de l'art de l'antiquité*, trad. de l'Allemand. Leipzig, 1781, III, 269 - 270.

¹⁰⁵ Ἀμφιβάλλεται ἡ χρονολογία αὕτη. Κατὰ τὰς ἐρεῦνας τοῦ Βυζαντινολόγου Strzygowski ὁ Παρθενὼν εἶχεν ἤδη μετατραπῇ εἰς χριστιανικὸν ναὸν τῷ 362.

μευσαν ἐν τῇ Δύσει ὡς οἰκοδομικὰ κοσμήματα, τοῦτο δ' ἐρμηνεύει καὶ τὴν ῥῆσιν τοῦ ἐξ Οὐεστφαλίας ἱερέως Λουδόλφου, ὅστις περιηγήθη τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ Καταλανῶν καὶ ὅστις λέγει (μετὰ τινος ἴσως ὑπερβολῆς) ὅτι ὁλόκληρος ἡ πόλις τῆς Γενούης εἶχε κτισθῇ ἐκ τῶν μαρμάρων καὶ κιόνων τῶν κομισθέντων ἐξ Ἀθηνῶν ¹⁰⁶.

Μετὰ τὴν ἦταν καὶ τελείαν καταστροφὴν τῶν ἐκ τῆς σταυροφορίας ἐκείνης Βουργουνδίων δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν οἱ διαδεχθέντες αὐτοὺς Καταλανοὶ καὶ ἰδίως οἱ μετ' αὐτοὺς Ἀκκιαῖῶλαι ἐφάνησαν ἀξιώτεροι τῆς πόλεως, ἣν κατεῖχον, καὶ τοῦ ἱεροῦ βράχου. Ἰταλὸς περιηγητής, ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας περὶ τὰ τέλη τῆς ΙΑ' ἑκατονταετηρίδος, περιγράφει ὅσα ἐθαύμασεν ἐν τῷ ἀνακύψαντι ἐκ τῆς λεηλασίας ναῶ, τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας, τῆς ἱστορηθείσης ὑπὸ τοῦ ἁγίου Λουκά, τὴν ἄσβεστον λυχνίαν, τοὺς τέσσαρας ἐξ ἰάσπιδος κίονας τῆς ἁγίας τραπέζης. Τὸ θησαυροφυλάκιον ἦν πλήρες ἀναθημάτων καὶ αἱ πύλαι ἦσαν ἐπεστρωμέναι δι' ἀργυρῶν πλακῶν. Αἱ δὲ μέχρις Ἰσπανίας φθάσασαι φῆμαι περὶ τῆς καλλονῆς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἄλλων ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως θαυμασίων ἀκόμη τότε κτηρίων προέτρεψαν τὸν βασιλέα τῆς Ἀρραγωνίας Πέτρον τὸν Δ', τὸν διαδεχθέντα τῷ 1377 τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Φριδερίκον τὸν Γ' εἰς τὸ ἐπ' ὀνόματι ἀξίωμα δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν, νὰ εἴπῃ ὅτι ἐθεώρει τὴν Ἀκρόπολιν ὡς «τὸ πολυτιμότεον τῶν ἐν τῷ κόσμῳ κειμηλίων, οὗ ὅμοιον μάτην θὰ ἐπειρῶντο νὰ κατασκευάσωσιν ἅπαντες ὁμοῦ οἱ βασιλεῖς τῆς χριστιανοσύνης» ¹⁰⁷. Οἱ

¹⁰⁶ Ταῦτα αἰνίττεται καὶ ὁ Herzberg (σ. 215) λέγων· «οἱ Ἰταλοὶ, μάλιστα δὲ οἱ Γενουήνσιοι, ἐξεκόμισαν, ὡς φαίνεται, πολλὴν πολύτιμον ἐκ τῶν ἀνεξαντλήτων ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων τοῦ ἄστεως ὕλην οἰκοδομήσιμον, ἰδίως παγκάλους μαρμαρίνους κίονας».

¹⁰⁷ «Des institutions d' un passé si glorieux se rencontrent jusque chez les personnages les moins lettrés. Pierre IV, roi d' Aragon et duc d' Athènes déclare en 1380 que l' Acropole est le joyau le plus riche de la terre, et de telle valeur que tous les rois de la chrétienté ne pourraient pas créer un pareil (E. Muntz, ἐνθ' ἀν. σ. 435). — Com lo dit castell sia la pus richa que al mon sia, e tal que entri tots los Reys de chrestians envides lo porien fer semblant. Ἐν σχέσει μὲ ταῦτα ὁ ἐν Βαρκελώνῃ καθηγητὴς Antonio Rubio y Lluch, ὁ πολλὰ γράψας περὶ Καταλανῶν ἐν Ἑλλάδι, ἐδημοσίευσε τὴν ἐξῆς διατριβήν. Significatió de l' Elogi de l' Acròpolis d' Atenes pel Rei Pere l' Ceremonios. Ἐν Del Homenaje à Monendoz Pidal, III, 37 - 56. Madrid 1925.

Ἀκκιαῖῳλαι ἐγκατέστησαν τὰ ἀνάκτορα αὐτῶν ἐν τοῖς Προπυλαίοις καὶ εἰς αὐτοὺς προσνέμεται νῦν ἢ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν εἴσοδος, ἢ ὑπὸ τοῦ Beulé ἀνασκαφεῖσα, ἢ ἀπ' αὐτῆς πρὸς τὰ Προπύλαια μεγαλοπρεπῆς καὶ εὐρεῖα κλῖμαξ καὶ ὁ ἐσφαλμένως λεγόμενος Φραγκικὸς πύργος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι Νέριος ὁ Β' ἠναγκάσθη ν' ἀποσπάσῃ τὰς ἀργυρὰς πλάκας τῶν πυλῶν τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ πωλήσῃ πολλὰ τῶν ἀργυρῶν καὶ χρυσῶν σκευῶν τοῦ ναοῦ ὡς λύτρα αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ναβαρραίους· ἀλλὰ διὰ τῆς διαθήκης του ἀντικατέστησε ταῦτα, ἐν γένει δὲ ὁμολογεῖται τὸ ἐπὶ τῶν Ἀκκιαῖῳλων ἀλώβητον τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῶν ἄλλων μνημείων, ὅτε τῷ 1458 ἐθαύμασεν αὐτὰ ὁ Μωάμεθ ὁ Β' γενόμενος κύριος τῶν Ἀθηνῶν.

Καὶ περὶ μὲν τῶν Τούρκων ¹⁰⁸ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι μικρὰς συγκριτικῶς ἐπὶνέγκον βλάβας εἰς τὰ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μνημεῖα· ἐπεμελοῦντο μάλιστα τῆς συντηρήσεως αὐτῶν ὡς κατοικιῶν καὶ ἰδίως τοῦ Παρθενῶνος ὡς τεμένους. Ἀλλὰ μετὰ τὰς ἀνὰ πᾶσαν ἑκατονταετηρίδα ἐπαναλαμβανομένας ἐξολοθρευτικὰς ἐπιδρομὰς βαρβάρων καὶ μάλιστα τῶν Φράγκων θαῦμα τῷ ὄντι εἶναι ὅτι αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ἑλλάς καθ' ὅλου ἔσωσάν τι τῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας δόξης ¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Ὁ Βαβίνος λέγει περὶ μιᾶς τῶν πλακῶν τῆς ζυφόρου, ἣτις καταπεσοῦσα ἐφυλάχθη ὑπὸ τῶν Τούρκων μετὰ φροντίδος καὶ ἀπετέθη ἐντὸς τοῦ τζαμίου των (τοῦ Παρθενῶνος). Καὶ ὁ Laborde (σ. 72) ὑποσημειοῖ· *Le respect des Turcs pour les figures sculptées est à noter. Au reste il s' étendit à toutes les parties du Parthénon, puisqu' ils conservèrent même dans l' intérieur les dispositions introduites par les chrétiens, et jusqu' à leur maître - autel, que Spon trouva encore intact.* Περὶ τῶν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐπενεχθεισῶν ζημιῶν εἴπομεν ἤδη ἐν σημ. 13 καὶ 57. Ὁ Dodwell (ἀνωτέρω σ. 86) λέγει ὅτι τῶν Φράγκων τὰς καταστροφὰς ἐμιμήθησαν οἱ Τούρκοι, ἀλλὰ προσηνέχθησαν μετριώτερον· *imitated in a humbler manner by the Turks*. Ἐλέγχει (σ. 88) τὴν οὐδὲν σεβασθεῖσαν ἀρπακτικὴν διάθεσιν τῶν Ἑνετῶν· *the inconsiderate rapacity of the Venetians*, τὴν δὲ δρᾶσιν τῶν Ἰταλῶν ἰδίᾳ χαρακτηρίζει (σ. 92) ὡς ἀνόητον βαρβαρισμόν· *stupid barbarism*.

¹⁰⁹ Λέγει ὁ Chandler (σ. 37)· *«ὅταν συλλογισθῶμεν τὰς μακρὰς περιόδους τῶν ἐνιαυτῶν, οἵτινες παρήλθον, καὶ τὰς διαφόρους τύχας, αἷς ὑπέστησαν αἱ Ἀθῆναι, θαυμάζομεν ὅτι μέρος κἂν μικρόν τῆς ἀρχαίας πόλεως ἐσώθη καὶ ὅτι ὁ τόπος ἐτι παρέχει ἄφθονον ὕλην ἐνδιαφέροντος»*· (when we consider the long series of years which has elapsed, and the variety of fortune which Athens has undergone, we may wonder that any portion of the old city has escaped, and that the site still furnishes an ample fund of curious entertainment).

Τῶν ἐπιδρομῶν ἐκείνων ὀλεθριωτάτη ὑπῆρξεν ἡ τῶν Ἑνετῶν τοῦ Μοροζίνη, περὶ ἧς διαλαμβάνομεν ἰδίᾳ κατωτέρω. Ἐκτοτε ¹¹⁰ δὲ περιηγητὴς Φράγ-

¹¹⁰ Ὁ Laborde (I, 155) παρατηρεῖ· Ἀ partir des premières années du XVIIIe siècle la Grèce et ses colonies étaient redevenues ce qu'elles avaient été sous les Romains, une vaste carrière d'objets d'art exploitée par chacun. Les Anglais s'étaient déjà approprié les plus curieux morceaux de sculpture. Quelque opinion qu'on professe pour ces procédés, il est incontestable qu'enlever les monuments, au lieu de les dessiner, était un mode d'investigation admis et avoué. Τῆς ἀπογυμνώσεως τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων ἀπὸ καλλιτεχνικῶν μνημείων κατήρξαντο οἱ Καρχηδόνιοι, ὡς ἀφηγεῖται ἐν ἄλλοις καὶ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (II', 90) λέγων περὶ Ἀκράγαντος· «Ὁ δὲ Ἀμίλκας τὰ ἱερὰ καὶ τὰς οἰκίας συλῆσας καὶ φιλοτίμως ἐρευνήσας, τοσαύτην ὠφέλειαν συνήθροισεν ὅσην εἰκὸς ἐστὶν ἐσχηκέναι πόλιν οἰκουμένην ὑπὸ ἀνδρῶν εἴκοσι μυριάδων, ἀπόρθητον δὲ ἀπὸ τῆς κτίσεως γεγεννημένην, πλουσιωτάτην δὲ σχεδὸν τῶν τότε Ἑλληνίδων πόλεων γεγεννημένην, καὶ ταῦτα τῶν ἐν αὐτῇ φιλοκαλησάντων εἰς παντοίων κατασκευασμάτων πολυτέλειαν· καὶ γὰρ γραφαὶ παμπληθεῖς ἠυρέθησαν εἰς ἄκρον ἐκπεπονημένα καὶ παντοίων ἀνδριάντων φιλοτέχνως δεδημιουργημένων ὑπεράγων ἀριθμὸς. Τὰ μὲν οὖν πολυτελέστατα τῶν ἔργων ἀπέστειλεν εἰς Καρχηδόνα, ἐν οἷς καὶ τὸν Φαλάριδος συνέβη κομισθῆναι ταῦρον, τὴν δὲ ἄλλην ὠφέλειαν ἐλαφυροπόλησε. Τοῦτον δὲ τὸν ταῦρον ὁ Τίμαιος ἐν ταῖς ἱστορίαις διαβεβαιωσάμενος μὴ γεγονέναι τὸ σύνολον, ὑπ' αὐτῆς τῆς τύχης ἡλέγχθη. Σκιπίων γὰρ ὕστερον ταύτης τῆς ἀλώσεως σχεδὸν ἐξήκοντα καὶ διακοσίους ἔτησιν ἐκπορθήσας Καρχηδόνα τοῖς Ἀκράγαντινῶν μετὰ τῶν ἄλλων τῶν διαμεινάντων παρὰ τοῖς Καρχηδονίοις ἀποκατέστησε τὸν ταῦρον, ὃς καὶ τῶνδε τῶν ἱστοριῶν γραφομένων ἦν ἐν Ἀκράγαντι». Μετὰ ταῦτα ἡ σύλησις καὶ εἰς Ῥώμην ἀπαγωγή τῶν ἐξ Ἑλλάδος γλυπτῶν ἐγένετο προνόμιον τῶν στρατιωτικῶν καὶ ἔργον τῶν κερδοσκόπων. Μετὰ δὲ τὴν καταστροφὴν τῆς Κορίνθου (146 π.Χ.) ὁ Μόμμιος ἐφιλοδόξησε νὰ ἀποκομίσῃ ἐκεῖθεν πλείους ἀνδριάντας ἢ πάντες ὁμοῦ οἱ πρὸ αὐτοῦ, ἐκ πάσης τῆς Ἑλλάδος, παρὰ πᾶσαν τὴν πρὸς τὰς τέχνας ἀγροικίαν καὶ ἀναισθησίαν αὐτοῦ καὶ τῶν στρατιωτῶν του, καθὰ τὰ παρὰ Στράβωνι (H', σελ. 381)· «Πολύβιος δὲ τὰ συμβάντα περὶ τὴν ἄλωσιν ἐν οἴκτου μέρει λέγων προστίθῃσι καὶ τὴν στρατιωτικὴν ὀλιγωρίαν τὴν περὶ τὰ τῶν τεχνῶν ἔργα καὶ τὰ ἀναθήματα. Φησὶ γὰρ ἰδεῖν παρῶν ἐρριμμένους πίνακας ἐπ' ἐδάφους, πεττεύοντας δὲ τοὺς στρατιώτας ἐπὶ τούτων. Ὀνομάζει δ' αὐτῶν Ἀριστείδου γραφὴν τοῦ Διονύσου». Προσεπιλέγει δὲ ὁ Στράβων ὅτι «τῶν ἄλλων ἀναθημάτων τῶν ἐν Ῥώμῃ τὰ πλεῖστα καὶ ἄριστα ἐντεῦθεν (ἐκ Κορίνθου) ἀφίχθαι· τινὰ δὲ καὶ αἱ κύκλοι τῆς Ῥώμης πόλεις ἔσχον. Μεγαλόφρων γὰρ ὢν μᾶλλον ἢ φιλότεχνος ὁ Μόμμιος, ὥς φασι, μετεδίδου ῥαδίως τοῖς δεηθεῖσιν». Αἱ λεηλασίαι καὶ ἄρπαгаὶ αὖτις τῶν Ῥωμαίων ἐξηκολούθησαν ἐπὶ δύο ἑκατονταετηρίδας, μεθ' ἃς ὑπῆρχον ἔτι ἐν Ῥόδῳ, καθ' ἃ βεβαίῳ ὁ Πλίνιος (XXX, IV, 17), ὑπερτρισχίλια ἀγάλματα. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν ὅτι τὰ ἐν Ἀθήναις, ἐν Δελφοῖς ἢ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἔτι

κος, διπλωματικὸς ἀπεσταλμένος, στρατιώτης μισθωτὸς ἢ ἐξ ἐπαγγέλματος τυχοδιώκτης δὲν διῆλθε τῆς Ἑλλάδος χωρὶς νὰ καταστρέψῃ, ἀρπάσῃ ἢ ἀποκομίσῃ τι τῶν ἀρχαίων. Πολλάκις ὁ τρόπος τῆς ἀρπαγῆς ἦτο ὀλεθριώτερος καὶ αὐτῆς τῆς κλοπῆς. Ὁ μισέλλην παπιστὴς Cornelio Magni ὁμολογεῖ ὡς πρᾶγμα σύνηθες καὶ δεκτὸν ὅτι οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ ἀποκομίσωσιν ὀλόκληρα τὰ ἀνευρισκόμενα ἀγάλματα ἀπέκοπτον ἰδιοποιούμενοι μόνον τὰς κεφαλὰς· καὶ ἐκ τούτου οἱ πολλοὶ ἀπαντῶντες ἀκέφαλοι ἀνδριάντες ¹¹¹.

τότε ὑπάρχοντα δὲν θὰ ἦσαν ὀλιγώτερα. Βέβαιον εἶναι ὅτι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παυσανίου (Φωκ. Ζ') τὰ χαλκᾶ μόνον τὰ ὑπὸ τοῦ Νέρωνος ἐκ Δελφῶν ἀποκομισθέντα συνεποσοῦντο εἰς πεντακόσια· καὶ τοῦτο μετὰ πολλὰς ἄλλας δηώσεις καὶ δὴ καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Γαλατῶν· «Ἐμελλε δὲ ἄρα (τὸ ἱερὸν τὸ ἐν Δελφοῖς) οὐδὲ τῆς Νέρωνος ἐς πάντα ὀλιγορίας ἀπειράτως ἔξειν, ὅς τὸν Ἀπόλλωνα πεντακοσίας θεῶν τε ἀναμῖξ ἀφείλετο καὶ ἀνθρώπων εἰκόνας χαλκᾶς». Λέγει δὲ καὶ ὁ Τάκιτος (Ann. XV, 45) περὶ τῆς κατὰ διαταγὴν τοῦ Νέρωνος διαρπαγῆς τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς ἀγαλμάτων.

¹¹¹ Εὐρίσκετο ἐν Ἑλλάδι τῷ 1674 καὶ ἐν *Viaggi* (II, 484), λέγει· Mancano quassi a tutte queste (metope) le teste, mente chi non hà potuto esportare i corpi intieri, si e contento di esse, per trasmetterle poi ad ornare le gallerie, e gabinetti de' signori Grandi, e curiosi letterati in Roma per l' Italia, Francia, Spagna, Germania, e rimanente dell' Europa. Ἐκτοτε τὸ κακὸν ἡῤῥανε, καθόσον ἐπληθύνοντο οἱ ξένοι ἐπισκέπται καὶ ἐσύχναζον εἰς Πειραιᾶ ξένα πλοῖα. Εἶδομεν ἤδη τὰς ὁμολογίας πολλῶν περιηγητῶν, ὅτι ἀπεκόμιζον ἐνθύμιόν τι δῆθεν ἐξ Ἑλλάδος. Ἄλλ' ὁ Hughes ῥητῶς λέγει (I, 266) καὶ περὶ ἀναιτίου βανδαλικῆς καταστροφῆς. «Ἦκουσα ὅτι τὸ κακὸν τοῦτο μεγάλως ἡῤῥησεν ἐπ' ἐσχάτων ἔνεκα τοῦ αὐξάνοντος ἀριθμοῦ τῶν εἰς τὸν λιμένα προσορμιζομένων πλοίων καὶ ὅτι ὁ πτωχὸς Φιλόπαππος ἀπώλεσε τὸν τελευταῖόν του πόδα ἐκ κακοτροπίας νεαροῦ τινος Γάλλου. Ἴσως οἱ τοιοῦτοι νεανῖαι εἶναι συγγνωστοί· ἀλλὰ τί νὰ εἰπῶμεν πρὸς δικαιολόγησιν τῶν πλοιάρχων δύο Ἀγγλικῶν φρεγατῶν, οἵτινες ἀπεβίβασαν εἰς τὸ Σούνιον βαρέλιον πλήρες πίσης καὶ πασάλειψαν διὰ τῆς ἀνεξιτήλου ταύτης ὕλης τοὺς λευκοὺς καὶ λάμποντας στύλους τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς (:) μὲ μακροὺς καταλόγους τῶν ἰδικῶν τῶν ὀνομάτων, τῶν τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν πληρωμάτων τῆς λέμβου, ἧς ἐπέβαινον; Τὴν περίπτωσιν ταύτην βαρβαρισμοῦ εἶδομεν μὲ ἀπορίαν καὶ ἐνταυτῷ μὲ ἀγανάκτησιν. Ἠγανακτήσαμεν δὲ ἰδίως, ὅτε εἶδομεν τὰς συντροφευούσας ταῦτα ὑπογραφὰς Σικελικοῦ τινος πληρώματος. Οἱ Ἀγγλοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ διεκδικῶσιν ἰσχυρότερα τούτων δικαιώματα ἀθανασίας». (I have heard that this evil has much increased lately from the greater number of vessels which arrive at the port, and that poor Philopappus has lost his last leg by the hands of a mischievous young Frenchman. There may be some excuse for these youths, but what shall we say in defence of the captains of two English frigates who brought a tar-barrel on

νβ') Κυριάκος Πιζικόλλης ὁ Ἀγκωνιεύς.

Πάνυ διάφορος τῶν ἐπιδρομέων ἐκείνων ἦν ὁ πρῶτος γνήσιος φιλάρχαιος περιηγητὴς ἐν Ἑλλάδι Κυριάκος Πιζικόλλης ὁ ἐξ Ἀγκῶνος ἢ, ὡς αὐτὸς ἑλληνίζων ὑπεγράφετο, ὁ Ἀγκωνιεύς, ποικιλοτρόπως δὲ ὑπὸ διαφόρων ὀνομαζό-

shore at Cape Sunium and bedaubed the white and brilliant columns of Minerva's temple with long lists of their own names and those of their officers and boat-crews, in the indelible material? This instance of barbarism we saw with a mixture of surprise and indignation: we only felt the latter sensation when we observed the accompanying signatures of a Sicilian crew: they cannot consider themselves entitled to any better claims for immortality). Καὶ ἐν ὑποσημειώσει προστίθουσιν· «Ὅσάκις Ἀγγλικὴ ἢ Γαλλικὴ φρεγάτα ἀγκυροβολεῖ εἰς τὸν Πειραιᾶ, οἱ νεαροὶ δόκιμοι ἀπολύονται κατὰ τῶν σεπτῶν μνημείων τῶν Ἀθηναίων καὶ σπανίως συμβαίνει τὸ λατρευτὸν περιβάλλον νὰ συνετίσῃ αὐτοὺς οὕτως, ὥστε νὰ μὴ ἐντροφήσωσιν ἐν ἀκολάστῃ καταστροφῇ ἀγαλμάτων, γείσων καὶ κιονοκράνων, ἐξ ὧν ἀποκομίζουσιν ἐνθύμια τῆς Ἀθηναϊκῆς τῶν ὁδοιπορίας». (Whenever an English or a French frigate anchors in the Piraeus the young midshipmen are let loose upon the venerable monuments of Athens, and are seldom deterred by the religion of the place from indulging in the most wanton desolation of statues, cornices, and capitals, from which they carry off mementoes of their Athenian travels). Τὸ αὐτὸ περὶ τῶν περιηγητῶν ἐπίστωσε καὶ ὁ κόμης Ἀβερδὴν καταθέτων ἐνώπιον τῆς βουλευτικῆς ἐπιτροπῆς. «Νομίζω ὅτι ὁ κίνδυνος, εἰς ὃν εὐρίσκοντο ἐκτεθειμένα τὰ μάρμαρα, ἐπήγαγεν ὄχι τόσον ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων καταστροφῆς, ὅσον ἐκ τῶν συχνῶν εἰς ἐκείνην τὴν χώραν περιηγητῶν καὶ ἐκ τῶν ἀδιακόπων προσπαθειῶν τῆς Γαλλικῆς κυβερνήσεως νὰ λάβῃ κατοχὴν αὐτῶν». (I think the danger the marbles were in arose, not so much from the destruction by the Turks, as from the frequency of travellers going to that country and from the continuous endeavours of the French Government to obtain possession of them). Ὁ δὲ Hamilton ἔλεγεν (σ. 6) ἐν τῇ Ὑπομνήματι. «Οἱ τεχνῖται μὲ πικρίαν τῶν ἐβλεπον τὴν προβεβουλευμένην καταστροφὴν, εἰς ἣν πάντα τὰ γλυπτὰ καὶ αὐτὰ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μόρια ἦσαν καθ' ἐκάστην ἐκτεθειμένα καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ὑπὸ τῶν περιηγητῶν, τῶν μὲν κινουμένων ὑπὸ τε μοχθηρίας καὶ φιλαυτίας, τῶν δὲ ὑπὸ ἐπιθυμίας τοῦ ἀποκτήσαι, ἕκαστος ἀναλόγως τῶν μέσων του, λείψανον ὅσονδῆποτε μικρὸν κτηρίου ἢ ἀγάλματος συνεχομένου μὲ τὴν δόξαν τῆς Ἑλλάδος». (The artists had the mortification of witnessing the very wilful devastation to which all the sculpture, and even the architecture, were daily exposed, on the part of the Turks and travellers: the former equally influenced by mischief and by avarice; the latter from an anxiety to become possessed, each according to his means, of some relick, however small, of buildings or statues which had formed the pride of Greece). Ἀξία προσοχῆς

μενος, οἶον Ciriaco de' Pizziccolli ἢ Kiriacus ἢ Cyriacus Anconitanus¹¹². Ἐμπορος τὸ ἐπάγγελμα, ἀλλ' ἀνὴρ λόγιος, περιῆλθε πολλὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη, τὴν Πελοπόννησον, ὅπου συνηντήθη μετὰ τοῦ Λαονίκου Χαλκοκονδύλου, καὶ τὰς Ἀθήνας, ὅθεν ὑπάρχουσιν ἐπιστολαὶ του χρονολογημέναι τῇ 7 Ἀπριλίου 1436. Ἐκεῖ πάλιν εὐρίσκετο τῷ 1444 ξενιζόμενος ὑπὸ Νερίου Ἀκκιαῖώλου τοῦ Β' ἐν τῇ Ἀκροπόλει. Τότε ἐσχεδίασε καὶ τὸ διάγραμμα τῆς δυτικῆς ἀπόψεως τοῦ Παρθενῶνος, ὡς καὶ ἕτερα, οἶον τὸ τοῦ Φιλοπάππου, τοῦ περιφήμου ἐν Πειραιεὶ λέοντος καὶ ἄλλων τινῶν τῶν ἐν Ἀθήναις μνημείων. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἀρχαιότατα ἀπεικονίσματα τῶν μνημείων ἐκείνων καὶ σφῶνται τὰ μὲν ἐν

εἶναι ἡ ὁμολογία τοῦ Δοδουέλλου, ὅστις ὡς γνήσιος καὶ ἀξιοπρεπὴς πολίτης Βρετανὸς δὲν καταγγέλλει συμπατριώτην τινὰ αὐτοῦ ὡς ἔνοχον, ἀλλ' ὡς Ἕλληνα φιλαλήθη ὑποδεικνύει τὴν ἀλήθειαν ὅτι Ἕλληνας ναύτης ἦν ὁ πταίσας. Πρόκειται περὶ τῆς ἐκ τοῦ δυτικοῦ αἰετώματος τοῦ Παρθενῶνος κεφαλῆς, ἣν αὐτὸς ὁ Δοδουέλλος ἐκτέησατο. «Τὸ ἀπέκτενα μετὰ τέσσαρα ἔτη βραδύτερον ἀπὸ στρατιώτην τινὰ τῆς φρουρᾶς, ὅστις μὲ ἐβεβαίωσεν ὅτι ἀπεκόπη ὑπὸ ναύτου τινός, ὅστις ὁμως οὔτε Ἕλληνας ἦτο οὔτε Τοῦρκος. Καὶ τὸ αὐτὸ μοὶ εἶπεν ὁ Βρετανὸς πράκτωρ, ὅστις ἦτο παρών, ὅτε ἀπεκόπη». (I received it four years afterwards from a soldier of the garrison, who assured me that it was detached by a sailor, who was however neither a Greek nor a Turk; and the same thing was told me by the British agent who was present at the time it was broken off). Δὲν ἤρχοντο δὲ μωλωπίζοντες τὰς ἀρχαιότητας μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς φύσεως τὰ θελκτικώτερα ἔργα ἐλεηλατοῦντο ὑπ' αὐτῶν. Ὁ αὐτὸς Δοδουέλλος λέγων (I, 552) περὶ τοῦ ἀντροῦ τοῦ Πανὸς προσθέτει. «Ἐν μιᾷ ἄκρῃ τοῦ σπηλαίου ὁλόκληρος ἀπομεμονωμένη στήλη ἐκ σταλαγματικῆς κατασταλάξεως φθάνει ἀπὸ τῆς σκέπης μέχρι τοῦ ἐδάφους. Ἑτεραι ὁμοίου εἵδους στήλαι ἀπεκόπησαν λίαν ἀσυνέτως πρὸ τινῶν ἐτῶν χάριν τοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον ὑπετίθετο ἔχον μεγάλην ἀξίαν. Σημείωσις ὑπὸ τοῦ κ. Fauvel, τοῦ ἐν Ἀθήναις Γάλλου Προξένου. Ἦσαν δὲ (αἱ στήλαι αὗται) μεταξὺ τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ κόμητος Choiseul-Gouffier, τῶν δημοπρατηθειῶν ἐν Παρισίοις κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1818». (In one part of the cave a complete isolated column of stalagmitic deposition reaches from the roof to the bottom. Others of a similar kind were very injudiciously broken away several years ago for the sake of the material, which was conceived to be valuable. Note by Mons. Fauvel French Consul in Athens. They were amongst the antiquities sold at the auction of the late Comte Choiseul-Gouffier at Paris in September 1818).

¹¹² Πλημμελὲς εἶναι, νομίζω, τὸ Κυριακὸς ὀξυτόνως, ὅπερ ἐπίθετον τὸ κύριον ὄνομα παροξυτόνως Κυριάκος κατὰ τὸ σιμὸς-Σίμος, τιτὸς-Τίτος, χρηστὸς-Χρηστός, λαμπρὸς-Λάμπρος κτλ.

τινι χειρογράφῳ (Barberini) τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ, τὸ δὲ τοῦ Παρθενῶνος ἐν χειρογράφῳ ἀνήκοντι ἄλλοτε τῷ δουκὶ Hamilton, νῦν δὲ ἀποκειμένῳ ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου. Τὰ τμηματικῶς κατὰ καιροὺς δημοσιευθέντα συγγράμματά του ¹¹³ ἐνέχουσι πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῆς τότε

¹¹³ *Kyriaci Anconitani itinerarium, nunc pr. in lucem erutum. Editionem recensuit... nonnullisque ejusd. Kyriaci epistolis locupletavit L. Mehus. Florentiae 1742. 8ον, σελ. 32+80. Epigrammata reperta per Illyricum a Cyriaco Anconitano apud Liburniam* (ἀχρονολόγητον, ἀλλ' ἐκδοθὲν τῷ 1645 ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ Ch. Moroni ἐπὶ 44 φύλλων. Εἰς τὴν ἐκδοσιν ταύτην προέταξαν μετέπειτα τὸν ἐξῆς τίτλον *Inscriptiones, seu epigrammata Graeca et Latina reperta per Illyricum a Cyriaco Anconitano designatis locis ubi quaeque inventa sunt cum descriptione itineris. Romae 1747.—Commentariorum Kyriaci Anconitani nova fragmenta notis illustrata ab Annibale de abbatibus Olivero, studio P. Compagnoni. Pisauri 1763. Φον. σ. 10+68.*

Πλὴν τῶν ἀνωτέρω τεσσάρων σπανιωτάτων δημοσιευμάτων (ὧν ὁμῶς ἀντίτυπα ἀπόκεινται ἐν τῷ ΓΕΝΝΑΔΕΙῳ) ὑπάρχουσι περὶ τῶν ὁδοιπορικῶν τοῦ Κυριάκου καὶ αἱ ἐξῆς νεώτεραι πραγματεῖαι.

ZIEBARTH (Erich), *Die Strabon-Scholien des Cyriacus von Ancona*, ἐν *Mitth. τῆς ἐν Ἀθήναις Γερμανικῆς Σχολῆς*, XXIII (1898), σ. 196-201. Τοῦ αὐτοῦ *Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκῶνος ἐν Ἡπείρῳ*, ἐν *Ἡπειρωτικοῖς Χρονικοῖς Α'*, σ. 110-117. Ἀθήνησι 1926.—SABBADINI (R.), *Ciriaco di Ancona e la sua descrizione autografa del Peloponneso*, trasmessa dal Leonardo Botta, ἐν *Miscellanea Ceriani*. Milano 1910, σ. 181-248.—MAAS (P.) *Ein Notizbuch des Cyriacus von Ancona aus dem Jahre 1436*. München 1913.—MOMMSEN (Th.), *Ueber die Berliner Excerptenhandschrift der Petrus Donatus*, ἐν *Jahrbuch der K. Preuss. Kunstsammlung*, IV, 73-88. Berlin 1883. Φον. 2 pl. (περιέχει τὸ διάγραμμα καὶ τὰς σημειώσεις τοῦ Κυριάκου περὶ Παρθενῶνος).—MICHAELIS (A.), *Der Parthenon*, ἐν σ. 353 παραθέτει τὰ περὶ Παρθενῶνος σφζόμενα κείμενα τοῦ Κυριάκου ἐκ τῶν ὑπὸ GIOV. TARGIONI TOZZETTI *Relazioni d' alcuni viaggi fatti in diverse parti della Toscana*. 2a. ed. Firenze 1768, p. 439.

Τῷ 1882 ὁ H. Omont ἐδημοσίευσεν ἐν *Bibliothèque de l' École des Chartes*, τόμ. XLIII, σ. 56, πραγματείαν τοῦ Κυριάκου περὶ τῶν Ἐπὶ θαυμάτων τοῦ Κόσμου ἐκ μεταφράσεως Γρηγορίου τοῦ Καππαδόκου. Τῷ δὲ 1896 ὁ Giorgio Castellani κατεχώρισεν ἐν *Revue des Études Grecques*, τ. IX, σ. 225-230, διατριβὴν βραχείαν, ἀλλὰ πάνυ ἐνδιαφέρουσαν *Un traité inédit en Grec de Cyriaque d' Ancone. Ἡ πραγματεία αὕτη τοῦ Κυριάκου εὑρέθη ἐν τόμῳ διαφόρων χειρογράφων, ἀποκειμένῳ ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Βενετίας, γεγραμμένη ἐπὶ τεσσάρων φύλλων χάρτου εἰς 4ον καὶ φέρουσα τὴν κτητικὴν ἐπιγραφὴν «κτῆμα βησσαρίωνος».* Ἀρχεῖται δὲ οὕτω.

•ΤΥΧΗ Τῆ ΑΓΑΘῆ. Μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ τάξις κατὰ τοὺς παλαιοὺς Ρωμαίους,

καταστάσεως τῶν ἀρχαίων μνημείων, ὧν αὐτὸς οὐδὲν ἔβλαψεν, οὐδὲν ἔληστευσεν, ἀλλ' ὡς εὐσυνείδητος λόγιος πιστῶς ἱστορήσε καὶ πολλὰς σπουδαιότητας ἐπιγραφὰς ἀκριβῶς ἀντέγραψε.

Τὴν βιογραφίαν τοῦ Κυριάκου συνέταξεν ὁ ἐπιστήθιος αὐτοῦ φίλος Francesco Scalamonti, δημοσιευθεῖσα δὲ αὕτη τὸ πρῶτον ἐν *Antichita Picene* τοῦ Calucci, τομ. XV, ἀνεσχευάσθη καὶ συνεπληρώθη ὑπὸ J. B. Rossi ἐν *Inscriptiones Christianae urbis Romae*, τομ. II, σ. 356 κ. ἑ. Ὁ Κυριάκος ἐγεννήθη τῷ 1391 τελευτήσας τῷ 1452. Καὶ ὁ πατὴρ καὶ ὁ πάππος αὐτοῦ ἦσαν ἔμποροι, καὶ αὐτὸς δὲ ἐμπορευόμενος ἐπεσκέφθη τῷ 1415 πρῶτον τὴν Αἴγυπτον, τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Κύπρον. Τῷ 1418 εὗρίσκετο ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τρίτην ἐπεχείρησεν ὁδοιπορίαν τῷ 1423. Τῷ 1425 συναντῶμεν αὐτὸν πάλιν ἐν Κωνσταντινουπόλει σπουδάζοντα τὴν Ἑλληνικὴν καὶ συλλέγοντα νομίσματα. Ἐν Χίῳ (1447) ἠγόρασε χειρόγραφον τῆς Νέας Διαθήκης, ἐν δὲ Λευκωσίᾳ τῆς Κύπρου κώδικα τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας. Συνοπτικὴν, ἀλλὰ πλήρη ἀφήγησιν τῶν ἐν Ἑλλάδι ὁδοιποριῶν τοῦ Κυριάκου παρέχει μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ ἀκριβείας ὁ W. Miller (*The Latins*, σ. 417-427), εὐστόχως ὀνομάζων αὐτὸν «Μεσαιωνικὸν Πανσανίαν» καὶ προτάσσων τὰ ἑξῆς.

«Ἐμπορος ὧν τὸ ἐπάγγελμα, ὡς ὁ Σχλίεμαν, ὃν ἐν πολλοῖς ὁμοίαζεν, ἐδίδαξεν ἑαυτὸν τὴν Ἑλληνικὴν καὶ ἐτήκετο ὑπὸ ζέοντος ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ

πρὸς τὸν κωνσταντῖνον παλαιολόγον πορφυρογέννητον καὶ πανάριστον λακαιδεμονίων βασιλέα, εἰς τοῦ αὐτοῦ αἰωνίου καὶ πιστοτάτου δούλου κυριακοῦ τοῦ ἀγκωνιέως, ἐν τῷ τῆς σπάρτης πρὸς ταῦγέτω τῷ ὄρει θεοφυλάκτῳ ἀκροπόλει μυζηθρᾷ καὶ ἐν τῇ αὐτοῦ λαμπρᾷ καὶ βασιλικῇ αὐλῇ ἐς τὸ πρὸνίνων φεβρουαρίων εὐτυχὲς λαμπρὰν καὶ κυριακὴν ἡμέραν» (sic).

Ἡ ἡμερομηνία αὕτη εἶναι ἡ 4ῃ Φεβρουαρίου, τὸ δὲ μὴ σημειούμενον ἔτος ὁ Castellanì συμπεραίνει τὸ 1448, ὅτε ὁ Κυριάκος εὗρίσκετο ἐκ δευτέρου εἰς Πελοπόννησον ξενιζόμενος ἐν Μιστρᾷ παρὰ τῷ μετέπειτα τελευταίῳ τοῦ Βυζαντίου αυτοκράτορι.

Τῷ 1902 ὁ Σ. Λάμπρος (ὅστις τὸ πρῶτον ὑπέλαβε τὸν Κυριάκον «ἐπίσκοπον Ἀγκωνος») ἐδημοσίευσεν ἐν *Ἐπετηρίδι Παρνασσοῦ*, Ζ', σ. 39, Ἐπίγραμμα Κυριακοῦ τοῦ ἐξ Ἀγκωνος περὶ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Μυστρᾶ. Ἐπὶ κρισιν δὲ τούτου ὁ A. Heisenberg ἐν *Byzant. Zeitschr.* τ. ιβ', σ. 649. Ἐν δὲ τοῖς μετὰ θάνατον εὑρεθεῖσι τοῦ αὐτοῦ, ΙΓ', 22, Κυριακοῦ Ἀγκωνίτου Ἐπίγραμμα εἰς τὴν Σπάρτην, Ἰταλιστὶ καὶ ἑλληνιστὶ, 2 σ. εἰς 4ον, καὶ ΡΝΘ', Ἐπιστολὴ λατινικὴ ἀνέκδοτος τοῦ Ciriaco d' Ancona περὶ Γατελούζων, 2 σ. εἰς 4ον.

τῶν μνημείων τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδος. Ἐπειδὴ ὅμως αἱ σημειώσεις αὐτοῦ πολλάκις δὲν ἐμφαίνουσι τὸ ἔτος, καθ' ὃ ἐγράφησαν, ἀκριβῆς χρονολογία τῶν ἐν Ἑλλάδι ὁδοιποριῶν του εἶναι πρᾶγμα δυσχερέστατον. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἐπεσκέφθη τὴν ἐγγὺς Ἀνατολὴν πρῶτον τῷ 1412, συναντῶμεν δὲ αὐτόν, διαρκούσης τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἢ ἀμέσως μετ' αὐτήν, ἀναγινώσκοντα Μωάμεθ τῷ Β' τοὺς Ἑλληνας, Λατίνους καὶ μεσαιωνικοὺς ἱστορικοὺς. Τὰ σφζόμενα ἔγγραφα του ἀφορῶσι κυρίως τρεῖς ἐν Ἑλλάδι πορείας, ὧν ἡ πρώτη διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ 1435 μέχρι τῶν μέσων περὶ τοῦ 1436· ἡ δευτέρα ἐγένετο τῷ 1437, ἡ δὲ τρίτη καὶ μακροτάτη ἀπὸ τοῦ 1443 μέχρι τοῦ 1449, ὅτε ἡ κυβέρνησις τῆς Γενούης ἐν συστατικῇ ἐπιστολῇ λέγει περὶ αὐτοῦ ὡς «νῦν ἐπιστρέφοντος πρὸς δυσμὰς, ἀφοῦ ἐπεσκέφθη Ἡπειρον, Αἰτωλίαν, Ἀκαρνανίαν, τὸν Μορέα, Ἀχαΐαν, Ἀθήνας, Φωκίδα, Βοιωτίαν, Κρήτην καὶ τὰς Κυκλάδας»¹¹⁴.

Ἐν τοῖς *Commentariorum Cyriaci* κλπ. τοῦ 1763, σ. 37, ἀπαντᾷ ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ τὸ ἔξης ἀξιολογηθέντων δι' ἡμᾶς ἀφιερωτικὸν ἐπίγραμμα.

Θεόδωρος Γαζῆς Θεσσαλονικεὺς

τῷ καλῷ καγαθῷ αὐτοῦ φίλῳ

Κυριακῷ τῷ ἐξ Ἀγκῶνος.

Ὡς σύπερ ἡδὺς καὶ χαρίτων πως ἔπλεο δῶμα,

Ἀγκῶνος γέννημ' ἐσθλόν, Κυριακέ.

Ὡς μοι ξεῖνος καὶ δῶρον καλὸν μάλ' ἔδωκας

Κούρης Φορκείης εἰδωλον Σκύλλης,

¹¹⁴ A merchant by profession, like Schliemann, whom in some respects he resembled, he taught himself Greek, and was consumed by a burning enthusiasm for the memorials of classic Hellas. As his notes often contain no indication of the year in which they were written, an exact chronology of his Greek journeyings is extremely difficult; but he seems to have first visited the Levant in 1412, and we find him reading daily the Greek, Latin and mediaeval historians to Mohammed II, during or immediately after the siege of Constantinople. His preserved fragments refer, however, mainly to three Greek journeys, the first of which extended from the end of 1435 to about the middle of 1436, the second took place in 1437, and the third and longest lasted from 1443 to 1449, when the Genoese Government describe him, in a letter of recommendation, as «now returning west after having visited Epirus, Aetolia, Akarnania, the Morea, Achaia, Athens, Phokis, Boeotia, Crete and the Cyclades».

Ἦ μέγα κῆτος ἐὼν θέρμα στάζουσ' ἐπὶ πόντον
 Ἀφροδίτην ἰδερον (sic) τοξοφόρος φορέει.
 Ἐξ οἱ δεινὰ κάρηνα πρόσθεν κυνῶν, τὰ δ' ἄνωθεν
 Κούρη εὐειδῆς βουβώνων ἄχρει.
 Οὐρὴν μὲν γ' ἐλελιξαμένη τυτθὸν περ αἰερεῖ
 Αὐτὰρ πηδάλιον χερσὶν ἔχουσ' ἰθύνει.
 Τοῦ δὴ τοι χάρις, ἥδ' ἐτεῖν μνηῖν ἐμὸν ἦτορ
 Ἦματα παντ' αἰὲ θάλλουσιν δείξει.
 Τῇ πρὸ τῶν Νοεμβρίων Νώνων δευτέρῃ
 τοῦ αὐμη' (1448) ἔτους Μεδιολανόθι.

Theodorus Gaza Thessalonicensis Optimo
 Amico suo Cyriaco Anconitano.
 Ut tu suavis es et quodammodo Gratiarum sedes,
 Anconae germen bonum Cyriace.
 Ita mihi hospes etiam donum pulchrum valde dedisti
 Simulacrum nempe Scyllae Phorci filiae,
 Quae quum magnum monstrum sit, tamen calorem excitans
 Venerem subitanam veluti jaculatrix fert. [in mari
 Sex illi fera capita anterieus canum, superne vero
 Puella speciosa unguibus tenus.
 Caudam quidem circumvolvens, vel infantem rapit,
 Sed temonem manibus tenens dirigit.
 Hujus vero doni gratia tibi sit: ac tui memoriam meum cor
 Quotidie semper vigentem ostendit.
 Die secunda ante nonas Novembris 1448. Mediolani.

Ὁ Γίββων (τόμ. II, σ. 89 η) καταμέμφεται τοῦ Κυριάκου ὡς πλαστογραφήσαντος ἐπιγραφὴν τινα καὶ ὀνομάζει αὐτὸν «ἐπιβόητον ἀπατεῶνα» (that noted imposter Cyriacus of Ancona). Ἀλλ' ὁ Bury ὑποσημειοῖ: «Τοῦ Γίββωνος ἡ εἰκασία εἶναι ἀτυχὴς καὶ δὲν πρέπει νὰ ληφθῇ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν» (Gibbon's conjecture is not happy and need not be considered seriously).

Περὶ ἑτέρου κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν διαπρέψαντος λογίου, τοῦ Πωγίου, Gian Francesco Poggio Branciotini (1380 - 1459), μαθητοῦ τοῦ Χρυ-

σολωρᾶ, μνημονεύεται ὅτι ἐπρομηθεύθη διὰ τῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ καὶ μάλιστα τῶν ἐν Χίῳ φίλων του ἱκανὰ γλυπτὰ, δι' ὧν ἐκόσμησε τὴν παρὰ τὴν Φλωρεντίαν νεόδμητον ἔπαυλίν του, καὶ ἐπιγραφάς, ὧν κατέλιπε τὰς ἐρμηνείας.

γγ') Οἱ πρῶτοι Ἑγγλοὶ συλλογεῖς ἀρχαίων.

Τὸ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῶν Γραμμάτων ἀναλάμπαν φῶς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ὃ διαδοθεὶς ἔρως τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ ἡ αὖξουσα διευκόλυνσις τῶν συγκοινωνιῶν ἐπέσυραν προσοχὴν εἰς τὰ καὶ τότε ἐν Ῥώμῃ ἀποτεθησαυρισμένα πολυπληθῆ λείψανα τῆς ἀρχαίας τέχνης. Τινὲς δὲ τῶν ἐρασιτεχνῶν, τῶν καταρτισάντων πινακοθήκας πρῶτον, ἐπεξέτειναν τὰς φροντίδας αὐτῶν καὶ εἰς συλλογὴν δειγμάτων τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος κέντρον ἐρευνῶν καὶ ἐνεργειῶν ποιούμενοι μετὰ τὴν Ῥώμην τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Εἰς τῶν πρώτων οὕτω μεριμνησάντων ἦν ὁ περίφημος Ogier Ghiselin de Busbecq, ὃ ἀπὸ τοῦ 1554 μέχρι τοῦ 1562 χρηματίσας ἐν Κωνσταντινπόλει πρέσβυς τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐπιστρέφων οἴκαδε συναπεκόμισε 240 Ἑλληνικὰ χειρόγραφα, πολλὰ ἀρχαῖα νομίσματα, ἐπιγραφὰς καὶ πληθὺν ἄλλων ἀρχαιοτήτων. Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς του φαίνεται εὐμενῶς διατεθειμένος πρὸς τοὺς καταπιεζομένους Ἑλληνας¹¹⁵.

Ἄλλ' ὃ ἐπιληφθεὶς τοῦ ἔργου συστηματικῶς, ὥστε νὰ λέγεται περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐφιλοδόξησε «νὰ μεταφέρῃ εἰς τὴν Ἀγγλίαν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα», ἦν ὁ Thomas Howard, δεύτερος κόμης Arundel (1586 - 1646), ὅστις εἶχεν ἀνέλθει εἰς τὰ ὑψίστα ἀξιώματα καὶ διεκρίθη κατὰ τὴν ἐπανάστασιν μετὰ τῶν βασιλοφρόνων. Οὗτος δικαίως θεωρεῖται ὡς ὁ πρῶτος τῶν μεγάλων Ἑγγλων συλλογέων εἰκόνων καὶ ἄλλων καλλιτεχνημάτων καὶ ὡς ὁ καταρξάμενος (1609 - 1610) τῆς συνηθείας τοῦ λεγομένου Continental grand tour, τῆς μεγάλης δηλονότι περιοδείας ἀνὰ τὴν ἡπειρωτικὴν Εὐρώπην (τὴν Γαλλίαν καὶ Ἰταλίαν ἰδίως), δι' ἧς οἱ νεαροὶ Ἑγγλοὶ εὐπατρίδαι συνεπλήρουν τὴν πανεπιστημιακὴν των μόρφωσιν, πρὶν ἀπεκδυθῶσιν εἰς στάδιον

¹¹⁵ Busbequii (A. Gislenii) *Itinera Constantinopolitanum et Amassianum*. Antverpiae 1581, Plantin. 8ον. — *Omnia quae extant*. Lugd. Batav. 1633, Elzévir. 12ον. — *Lettres traduites en Français, avec des notes historiques, par l'abbé de Foy*. Paris 1748. Τόμ. 3, 12ον. — Ἑγγλικὴ τῶν ἐπιστολῶν μετάφρασις τῷ 1927.

ἐνεργόν ¹¹⁶. Καταρτίσας σπουδαίαν πινακοθήκην ὁ Arundel ἐπεδόθη εἰς τὴν συλλογὴν ἀρχαιοτήτων σύμβουλον ἔχων τὸν περίφημον ἀρχιτέκτονα Inigo Jones. Ἐπεσκέφθη δ' ἐπὶ τούτῳ τὴν Ῥώμην ἐνεργήσας ἐκεῖ ἀνασκαφάς τινας καὶ ἀγγαρεύσας τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυν καὶ τοὺς πρὸς τὸ Αἰγαῖον ταξειδιώτας, ὅπως ἀναζητῶσι καὶ προμηθεύωσιν αὐτῷ ἀρχαιότητας. Ἀπέστειλε δ' ἐκεῖ καὶ ἴδιον πράκτορα, τὸν William Petty, ὅστις φθάσας εἰς βασιλεύουσαν τῷ 1624 ἀνεῦρε τὸν περίφημον Πάριον Χρονικὸν ^{116α}, πολλὰς ὑπέστη περιπετείας, ἐναυάγησε παρὰ τὴν Σάμον καὶ ἐν τῷ ζήλῳ αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ ἐντολέως του «made himself all things to all men» — ὥς ἐλέγετο τότε περὶ αὐτοῦ ^{116β}. Ἐπέστειλε δὲ ὁ πρέσβυς τῷ κόμητι «Οὐδεὶς ὑπάρχει ἄνθρωπος τόσῳ κατάλληλος δι' ἔργον παντοίας συντυχίας παρουσιάζον, ὅσῳ ἢ ἀκάματος ὑπομονὴ αὐτοῦ, ὅστις δειπνᾷ μὲ τοὺς Ἕλληνας νηστεύοντας, κεῖται τὸ πολὺ ἐπὶ σανίδων, ὥς οἱ ἀλιεύοντες, γίνεται τὰ πάντα τοῖς πᾶσιν, ἵνα ἐπιτύχη τὸν σκοπὸν του — τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς ὑμετέρας εὐγενείας» ^{116γ}. Τέλος ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθή-

¹¹⁶ Κατὰ τὴν 17^η μάλιστα ἑκατονταετηρίδα καὶ τὸ πρῶτον ἡμῖς τῆς 18^{ης} ἡ τοιαύτη περιήγησις ἐθεωρεῖτο ἀναγκαῖον ἐφόδιον καὶ χαρακτηριστικὸν προσὸν παντὸς τελείου gentleman. Ἐφιλοτιμοῦντο δέ, ἵνα μὴ τις παλιννοστήσῃ μὲ κενὰς τὰς χεῖρας. Οὕτω παντοῖα εἰσεκομίζοντο ἔργα τέχνης, προερχόμενα ἐξ ἀνασκαφῶν ἢ καὶ ἐξ ἰδιωτικῶν ἐν Ἱταλίᾳ πρὸ πάντων συλλογῶν οἰκογενειῶν πτωχευσασῶν, οἷον τῶν Guistiniani. Οἱ Ἱταλοὶ δὲν ἀντεῖχον ἀπέναντι τοῦ πειρασμοῦ τοῦ χρήματος, ἀλλὰ δὲν ἐνοστιμεύοντο διὰ τοῦτο τοὺς Ἀγγλοὺς ἀρχαιοθήρας, δι' οὓς ἠκούετο ἡ παροιμία: *Inglese italiano e un diavolo incarnato*. Πρὸς ἀναχαίτισιν τῆς ἐκ τῶν Παπικῶν κτήσεων ἐξαγωγῆς τοῦλάχιστον τῶν ἀριστοτεχνημάτων εἶχε τότε θεσπισθῇ ὁ περιλάλητος νόμος, ὁ λεγόμενος τοῦ Καρδινάλιου Pacca.

^{116α} *The Parian Chronicle, with a dissertation concerning its antiquity* [by the Revd. J. Robertson] London 1788. Τὸ δημοσίευμα τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς συζητήσεις.

^{116β} Πρβλ. Α' πρὸς Κορινθ. Θ', 22· «Τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα».

^{116γ} There was never man so fitted to an employment that encounters all accidents with so unwearied patience, eats with Greeks in their worst days, lies with fishermen on planks at the best, is all things to all men that he may obtain his ends, which are your Lordship's service.

Περὶ τῶν ἐνεργειῶν τούτων γίνεται λόγος καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρέσβεως ἐν *The negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Port from the year 1621 to 1628 inclusive; containing a great variety of curious and important*

νας τῷ 1626 ὁ Petty ἐπανεκάμψεν εἰς Ἀγγλίαν τὸ ἐπόμενον ἔτος, ἀφοῦ ἦλθεν εἰς ῥῆξιν μετὰ τοῦ πρέσβεως Sir Thomas Roe (1581 - 1644) ἕνεκα τῶν ματαιωθεισῶν προσπαθειῶν τοῦ ἀποκομίσαι ἀνάγλυφά τινα ὑπερ- κείμενα μιᾷ τῶν πυλῶν τοῦ τείχους τῆς Πόλεως, ἅτινα ἐγένοντο ἔκτοτε ἄφαντα. Ἀλλὰ καὶ ὁ Roe εὗρίσκετο εἰς δεινὴν θέσιν, διότι ἕτερος εὐνοούμενος τοῦ βασιλέως, ὁ δούξ Buckingham, τρωθεὶς καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ ἔρωτος τῶν ἀρχαιοτήτων, ἀπῆτει ὑπὲρ αὐτοῦ τὰς ὑπηρεσίας τοῦ πρέσβεως. Ἐδοκιμάζετο οὕτως εἰς ἄκρον ἡ διπλωματικὴ δεξιότης τοῦ Roe, ὅστις ἐξηκολούθησεν ἐργαζόμενος μετὰ ζήλου οὐχὶ ἀσθενεστέρου τοῦ Petty καὶ ἐπέστελλε τῷ παντοδυνάμῳ κόμητι περὶ τῶν ἐπιτυχιῶν του λέγων· «Αἱ ἡμέτεραι ἔρευναι ἐξῆψαν προθυμίαν καὶ ἐπιμέλειαν παρὰ πᾶσι τοῖς κατοικοῖς τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Μορέα» ^{116δ}. Εἶχε δὲ μισθώσει καὶ τινα Ἑλληνα, ἵνα οὗτος διέλθῃ ὅλην τὴν Πελοπόννησον συλλέγων ἀρχαιοτήτας καὶ ἀποστέλλων αὐτὰς πρὸς φόρωσιν εἰς Πάτρας, ὅπου καὶ ἀπέθανεν αἰφνης. Οὗτος δὲ ἦν ἴσως ὁ πρῶτος ἐν Ἑλλάδι ἐξ ἐπαγγέλματος ἀρχαιοκάπηλος· διὸ καὶ λυποῦμαι μὴ δυνηθεὶς νὰ ἀνεύρω τὸ ὄνομά του. Ἐζήτησε δὲ ὁ Roe καὶ τὴν συνδρομὴν τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ἀνδρου, ὅστις ὑπέδειξε τὴν Δῆλον ὡς θησαυρὸν ἀκένωντον. Καὶ φαίνεται ὅτι ἱκανὰ ἀπεκομίσθησαν ἐκεῖθεν· διότι ὁ παρὰ τῇ Πύλῃ Γάλλος πρέσβυς De la Haye, ἐπισκεφθεὶς τὴν νῆσον (1639), εἶδεν ἄγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος «que les Anglais ont sciée de haut en bas pour en emporter une partie» (*Les Voyages de Sieur Du Loir*. Paris 1654, p. 8.).

Οὕτω διὰ τῶν ἐξ Ἑλλάδος λαφύρων καὶ τῶν ἐκ Ῥώμης προσκτήσεων ὁ κόμης Arundel εἶχε συγκεντρώσει τριάκοντα ἑπτὰ ἀγάλματα, ἑκατὸν εἴκοσι καὶ τρεῖς προτομάς, περὶ τὰς 250 ἐπιγραφὰς καὶ ἄλλα τινὰ καταστήσας τὴν οἰκίαν του (Arundel House) ἀληθὲς μουσεῖον, εἰς ὃ συνήρχοντο πάντες οἱ τότε λόγιοι καὶ ἐρασιτέχναι καὶ ὃ ἐτίμησε διὰ τῆς ἐπισκέψεώς του ὁ βασιλεὺς Κάρολος ὁ Α' μετὰ τῆς βασιλείσης. Ἐπειδὴ καὶ οὗτος, ἀφοῦ κατήρτισε

matters relating not only to the affairs of the Turkish Empire, but also to those of other States of Europe, in that period. London 1740. — Φλ. Ὁ δὲ Μιχαήλης (*Ancient Marbles*, σ. 185 - 205) δημοσιεύει τὰς κατὰ τὸ διάστημα ἐκεῖνο δεκατρεῖς ἐπιστολάς τοῦ Roe, τὰς ἀναφερομένας εἰς τὰς περὶ ἀρχαιοτήτων προσπαθείας του.

^{116δ} Our searche has begotten a diligence and care in all the inhabitants of the Arches and the Morea.

θαυμασίαν πινακοθήκην, ἠθέλησε νὰ πλουτίσῃ τὴν συλλογὴν νομισμάτων καὶ δακτυλιολίθων, ἣν εἶχε κληρονομήσει παρὰ τοῦ προώρως ἀποθανόντος ἀδελφοῦ του Ἑρρίκου — τοῦ πρώτου ἐν Ἀγγλίᾳ συλλέξαντος τὰ τοιαῦτα. Μιμούμενος δὲ τὸ παράδειγμα τοῦ Arundel ὁ Κάρολος ἐπωφελήθη ἐκ τοῦ ἀνὰ τὸ Αἰγαῖον πλοῦ τοῦ εὐνοουμένου ναυάρχου του σὶρ Kenelm Digby, ὃν ἐπεφόρτισε νὰ τῷ προμηθεύῃ ἀρχαιοτήτας.

Ὅποια τις ἦν τότε ἡ ἐν Ἀγγλίᾳ κρατοῦσα περὶ ἀρχαιοτήτων διάθεσις καὶ ἡ περὶ τῆς μορφωτικῆς αὐτῶν ἀξίας ἀντίληψις, τοῦτο προκύπτει σαφῶς ἐκ τῆς ἐξῆς περικοπῆς τοῦ περιέργου συγγράμματος «Complete Gentleman» (ἔκδ. β', 1634), ἐν ᾧ ὁ ἐν Κανταβριγίᾳ λόγιος Henry Peacham, παιδαγωγὸς γενόμενος τῶν τέκνων τοῦ κόμητος, ὁρίζει τὰ προσόντα τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ ἀνδρὸς διὰ τῶν ἐξῆς. «Ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀλλαχοῦ τῶν κτήσεων τοῦ σουλτάνου (ὅπου ἄλλοτε ὑπῆρχον περισσότερα ἀγάλματα ἀνιδρυμένα ἢ ἀνθρωποὶ ζῶντες — τόσον ὑπερτέρα τῆς φύσεως ἢ το τότε ἡ τέχνη) δύναται τις νὰ τὰ ἀποκτήσῃ σκάπτων μόνον καὶ ἀποκομίζων. Ἐπειδὴ ἔνεκα τῆς βαρβάρου θρησκείας τῶν Τούρκων, ἣτις δὲν ἐπιτρέπει ὁμοίωμα ἢ παράστασιν πράγματος ζῶντος, τὰ πλεῖστα τῶν ἀγαλμάτων ἐτάφησαν εἰς ἑρείπια ἢ κατεκερατίσθησαν ὥστε δύσκολον εἶναι νὰ εὔρῃ τις κανὲν μὴ ἀκέφαλον ἢ μὴ ἀνάπηρον· καὶ ὅμως τὰ περισσότερα εἶναι σεπτὰ διὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὴν κομψότητά των. Καὶ ἐδῶ ὀφείλω λίαν εὐσεβάστως νὰ κάμω μνεῖαν τοῦ ἐν πᾶσιν ἐντιμοτάτου Θωμᾶ Χουάρδου, ὑψίστου στρατάρχου τῆς Ἀγγλίας, τόσῳ ἐπιφανοῦς διὰ τὴν εὐγενῆ αὐτοῦ προστασίαν τῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἀρχαιογνωσίας, ὅσῳ καὶ διὰ τὴν γενετὴν καὶ τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ, εἰς οὗ τὴν γενναιοδωρίαν καὶ μεγαλοπρέπειαν ἢ γωνία αὕτη τοῦ κόσμου ὀφείλει τὴν κατὰ πρώτην φορὰν θεᾶν Ἑλληνικῶν καὶ Ῥωμαϊκῶν ἀνδριάντων, μὲ τὴν θαυμασίαν παρτάξιν τῶν ὁποίων ἤρξατο πρὸ εἴκοσι περίπου ἔτων νὰ περικοσμῇ τοὺς κήπους καὶ τὰς στοὰς τοῦ Ἀρουνδελείου οἴκου καὶ ἐξηκολούθησεν ἔκτοτε μεταφυτεύων ἐν Ἀγγλίᾳ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Ὁ βασιλεὺς Κάρολος ἐπίσης, ἃς ἦς ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον, μεγάλον διετράνωσε βασιλικὸν ἔρωτα δι' ἀγάλματα ἀρχαῖα ἐνεργήσας, ὅπως ὁλόκληρος στρατιὰ ξένων αὐτοκρατόρων, στρατηλατῶν καὶ γερουσιαστῶν ἀποβιβασθῇ εἰς τὰ παράλια του καὶ ἔλθῃ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν τὰ πιστὰ παρουσιαζομένη ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Ἀγίου Ἰακώβου καὶ τοῦ Σόμμερσετ. Μέγα μέρος αὐτῶν [λέγει τὰς προτομὰς] ἀνῆκε τῷ ἀποθανόντι δουκὶ τῆς Μαντούης· καὶ τινὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν βάθρων,

κίωνων καὶ βωμῶν ἐκομίσθησαν ἐδῶ ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δήλῳ ὑπὸ τοῦ εὐγενοῦς ἐκείνου καὶ καθ' ὅλα τελείου gentleman σὶρ Kenelm Digby, ἱππότου» ^{116ε}.

Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν («*rebellion*») καὶ τὸν ἀποκεφαλισμὸν Καρόλου τοῦ Α' πᾶσα περὶ ἔργων ἀρχαίας τέχνης φροντὶς ἀνεστάλη· τινὲς τῶν συλλογῶν ἐπωλήθησαν καὶ διεσπάρησαν, ἄλλαι δὲ ἠφανίσθησαν ἐξ ἀμελείας, ὅπως ἡ τοῦ Arundel. Διότι αὐτὸς μὲν ἀπεχώρησεν εἰς Παδούην (1642), ὅπου διήνυσεν τὸ λοιπὸν τοῦ βίου, ὁ δὲ υἱὸς ἐφάνη τόσον ἀφιλόκαλος καὶ ἀκηδής, ὅσον ὁ πατὴρ διέπρεψεν ὡς ἄλλος Μαικήνας. Τῆς πλουσίας πατρικῆς βιβλιοθήκης πᾶς ὁ βουλόμενος ἤρπαζε τόμους δυσσευρέτους, τῶν δὲ 250 χειρογράφων 136 μόνον ἐπέζησαν. Τῶν δὲ μαρμάρων πολλὰ ἐχρησίμευσαν ὡς οἰκοδομικῇ ὕλῃ. Καὶ ὁμοία ἦτο ἡ τύχη τοῦ περιφήμου Παρίου Χρονικοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ ἥμισυ εἶχε γίνει ἄφαντον ἐντὸς ἐστίας τινός, τὸ δὲ μέγα τοῦτο ἱστορικὸν μνημεῖον θὰ ἐχάνετο τελείως, ἂν μὴ ἔσπευδε νὰ σώσῃ

^{116ε} But in Greece and other parts of the Grand Signior's Dominions (where sometime there were more statues standing than men living — so much had art outstripped Nature in those days) they may be had for digging and carying. For by reason of the barbarous religion of the Turks, which alloweth not the likenesse or rspresentation of any living thing, they have been for the most part buryed in ruines or broken to pieces; so that it is a hard matter to light upon any there, that are not headlesse and lame, yet most of them venerable for antiquity and elegance. And here I cannot but with much reverence mention the every way Right honourable Thomas Howard, Lord high Marshall of England, as great for his noble patronage of Arts and ancient learning as for his birth and place. To whose liberall charges and magnificence this angle of the world oweth the first sight of Greeke and Romane statues, with whose admired presence he began to honour the Gardens and Galleries of Arundel-House about twentie years ago, and hath ever since continued to transplant old Greece into England. King Charles also, ever since his comming to the Crowne, hath amply testified a royal liking of ancient statues by causing a whole army of old forraine Emperors, Captains, and Senators all at once to land on his coasts to come and do him homage and attend him in his palaces of Saint James and Sommerset house. A great part of these belonged to the late duke of Mantua; and some of the old Greeke marble-bases, columnes and altars were brought from the ruines of Apollo's Temple at Delos by that noble and absolutely complete Gentleman Sir Kenelm De Digby Knight.

αυτό, ὡς καὶ ἄλλας ἐπιγραφάς, ὁ διάσημος νομοδιδάσκαλος John Selden καὶ νὰ ἐκδώσῃ αὐτὰς τῷ 1629 ὑπὸ τὸν τίτλον *Marmora Arundeliana*. Πιστοποιοῦνται δὲ ταῦτα ἐν Προλόγῳ τῆς ὑπὸ τοῦ H. Pridaux γενομένης νεωτέρας ἐκδόσεως τοῦ 1676, ἣτις περιλαμβάνει καὶ ὅσα ἄλλα ἐσώθησαν τῇ φροντίδι τοῦ διαπρεποῦς ἐρασιτέχνου John Evelyn (1620 - 1706). Ἐκείντο δὲ αἱ πολῦτιμοι αὗται ἐπιγραφαὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν τελείᾳ ἀταξίᾳ, ἕως οὗ ἐνετειχίσθησαν χάριν ἀσφαλείας. Ἀλλὰ καὶ νῦν (1882), ὡς λέγει ὁ Μιχαήλης (*Ancient Marbles*, σ. 35), τμήματά τινα αὐτῶν πρέπει ν' ἀναζητηθῶσιν ἐν καθύργῳ ὑπογείῳ τοῦ ἐν Κανταβριγία Ashmolean Museum.

Ἐτι σκληροτέραν ἀφηγεῖται (σ. 36 - 37) τὴν τύχην τῶν ἀγαλμάτων, ἅτινα τὸ μὲν πρῶτον παρεχώσθησαν ὑπὸ τὰ ἀναρριπτόμενα χώματα οἰκοδομῆς τινος, μετὰ τινὰ δὲ ἔτη ἀνευρέθησαν καὶ ἐξετάφησαν δευτέραν ταύτην φορὰν μετὰ τὴν πρώτην αὐτῶν ἐξ Ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἀνασκαφῆν. Ἀλλὰ καὶ οὕτω τὰ βάσανα τῶν μαρμάρων αὐτῶν δὲν εἶχον ἐξαντληθῇ ἐν τμήμα κίονος (σ. 38) ἐχρησίμευσεν ὡς ὁδοστρωτῆρ ἐξοχικοῦ σφαιροβολίου (one fragment of a pillar actually came to be used as a roller for Mr. Theobald's bowling-green at Waltham Place, Berkshire)! Οὕτως ἡ πρώτη ἐν Ἀγγλίᾳ συγκροτηθεῖσα συλλογὴ ἀρχαίων διεσπάρη καὶ κατεστράφη. Μόλις δὲ τῷ 1755 εὐγενὴς τις καὶ μεγαλόψυχος δέσποινα, περισυλλέξασα ὅτι ἀκόμῃ εὗρίσκετο, ἐδώρησε τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Ὁξονίας τὰ ὀνομασθέντα *Marmora Oxoniaca*, ἅτινα οὕτως ἐξεδόθησαν τῷ 1763 φροντίδι τοῦ Edward Chandler, οὗ πολλάκις ἤδη ἐποιησάμεθα μνείαν. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν γλυπτῶν τούτων ὁ Μιχαήλης βεβαιοῖ (σ. 41) ὅτι εἶναι ἀτελῶς καὶ πλημμελῶς ταξινομημένα καὶ ἐκτεθειμένα.

Εἰ καὶ ἡ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν («restoration») ἐποχὴ Καρόλου τοῦ Β' (1660 - 1685) δὲν ἦτο συντελεστικὴ εἰς προαγωγὴν τῶν σοβαρωτέρων μελετῶν, ἡ δημοσίευσίς τοῦ ὁδοιπορικοῦ τοῦ George Wheler (*A journey into Greece*, London 1682), τοῦ Ἀγγλοῦ συνοδοιπόρου τοῦ Σπῶν κατὰ τὴν περίφημον περιοδείαν αὐτῶν τῷ 1675 — 1676, ὡς καὶ τὰ γλυπτὰ καὶ αἱ ἐπιγραφαί, ἃς ὁ Wheler κομίσας ἐξ Ἑλλάδος ἐδημοσίευσεν, ἀνεξωπύρηναν τὸ περὶ ἀρχαιοτήτων ἐνδιαφέρον. Ὁ δὲ Σπῶν ἀναφέρει (II, 187) ὅτι ἐν Ἀθῆναις εὗρε δείγματα τῆς ἐκεῖθεν διαβάσεως τοῦ παρὰ τῇ Πύλῃ Ἀγγλοῦ πρεσβευτοῦ (1661 - 1669) Heneage Finch, δευτέρου κόμητος Winchelsea. Nous y (temple de Jupiter Olympien) trouvâmes une douzaine de

grosses pierres de granit qui ont servi à quelque frise et que M. le Comte de Winchelsay fit enlever, il y a quelques mois qu'il passa à Athènes pour les envoyer en Angleterre ¹¹⁷.

Εἰς τὴν ἀνανέωσιν ταύτην τοῦ ἐνδιαφέροντος συνετέλεσε καὶ τὸ σύγγραμμα τοῦ Edmond Chishull, ἐφημερίου (1698 - 1702) τῆς Ἀγγλικῆς Levant Company τῆς ἐν Σμύρνῃ τότε ἰδρυμένης (*Travels in Turkey and back to England*. London 1700), ὅστις ἐδῶρξε τῷ ἐν Ὁξονίᾳ πανεπιστημίῳ ὅτι εἶχεν ἐκεῖθεν ἀποκομίσει δημοσιεύσας περὶ αὐτῶν τὰς *Antiquitates Asiaticas*. Londini 1728. Ὁ λόγιος οὗτος ἱερεὺς συνέγραψε καὶ περὶ τῆς περιλαλήτου ἐκείνης ἐπιγραφῆς, *Inscriptio Sigea antiquissima BOYΣΤΡΟΦΗΔΟΝ exarata. Commentatio eam historico, grammatico, critico illustravit E. C.* Londini 1721, ἐπιγραφῆς, ἣν πάντες οἱ μετ' αὐτὸν ἐπισκεφθέντες τὸν τόπον ἐκείνον φιλάρχαιοι ἐπωφθαλμίων, μόνος δὲ ὁ Ἑλγιν κατώρθωσε νὰ ἀπαγάγῃ, καθὰ ἀνωτέρω (σ. 11).

Ἐτερος ἀπεσταλμένος τῆς Ἀγγλίας ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῇ, ὁ Edward Wortley Montagu, χρηματίας πρεσβευτῆς παρὰ τῇ Πύλῃ (1716), ἀπεκόμισεν ἱκανὰ ἀρχαῖα, ἅτινα ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ ἐδῶρξε τῷ ἐν Κανταβριγίᾳ πανεπιστημίῳ.

Ὁ δὲ λόγιος ἱατρὸς Anthony Askew (1722 - 1774) ἔφερεν ἐξ Ἀθηνῶν (ὅπου εὗρίσκετο τῷ 1748) καὶ ἄλλα καὶ τὴν περικαλλῇ ἐπιτύμβιον στήλην τοῦ Ξανθίππου, ἣτις ἀπόκειται νῦν ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ, ὅπως καὶ ἡ χειρόγραφος μείνασα περὶ ἐπιγραφῶν πραγματεία αὐτοῦ. Ὀλίγον δὲ πρὸ αὐτοῦ, τῷ 1725, ὁ Ἑγγλος Torham ἐκόμισεν εἰς Λονδίνον ἕτερον ἐξ Ἀττικῆς ἀνάγλυφον, τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ μετὰ πεντήκοντα περίπου ἔτη κατεστάλαξεν εἰς τὸ αὐτὸ μουσεῖον. Εἰς δὲ τῶν ἐφόρων τοῦ Μουσείου, ὁ λόγιος Ἑλληνιστὴς Thomas Tyrwhitt (1730 - 1786), ἐπλούτισεν αὐτὸ δωρήσας τῷ 1772 ἐκ δημοπρασίας τινὰ τῶν ἐκ Σμύρνης ἄλλοτε κομισθέντων.

Αἱ πρῶται τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀξιόπιστοι καὶ ἀκριβεῖς ἀπεικονίσεις τοῦ Παρθενῶνος, τοῦ Ἐρεχθείου καὶ πολλῶν ἄλλων τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαίων μνημείων ὀφείλονται εἰς τὸν Richard Dalton (1715 - 1791), ὅστις τῷ 1749 ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας, τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Αἴγυπτον καὶ ὅστις παλιννοστήσας ἐδημοσίευσεν *Antiquities and views in Greece and Egypt with the manners and customs of the inhabitants from drawings*

¹¹⁷ *A narrative of the success of his embassy to Turkey*. London 1661. 4ον μκ.

made in the spot, A. D. 1749 London 1791. Φλ. με 79 πίν. Ὁ Dalton, ὅστις ἦν ἐπιμελητὴς τῆς πινακοθήκης τοῦ βασιλέως καὶ εἰς τῶν ὀργανωτῶν τῆς Βασιλικῆς (τῶν καλῶν τεχνῶν) Ἀκαδημίας συνεταξείδευσε μετὰ τοῦ James Caulfield (μετέπειτα κόμητος Charlemont), τοῦ Pierpont Burton καὶ τινων ἄλλων. Περὶ τούτων οὐδὲν μνημονεύεται, ἂν ἀπεκόμισάν τι ἐκ τῆς περιοδείας των. Καταλέγονται ὁμως ὡς φιλάρχαιοι μεταξὺ τῶν πρώτων μελῶν τῆς Ἑταιρείας τῶν Dilettanti, περὶ ἧς ἀμέσως κατωτέρω.

Ἄλλ' οἱ ταμόντες νέαν ὁδὸν καὶ ῥίψαντες ἄπλετον φῶς ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς ἀπόψεως τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει μνημείων, ἦσαν ὁ James Stuart (1713 - 1788) καὶ ὁ Nicolas Revett (1720 - 1804), οἵτινες συναντηθέντες ἐν Ῥώμῃ ἔφθασαν εἰς Ἀθήνας τῷ 1751· ἀφιλαύτως δὲ καὶ ἐν μέσῳ πολλῶν δυσχερειῶν καὶ κινδύνων ἐργασθέντες ἐξέδωκαν μετὰ ἔνδεκα ἔτη τὸν πρῶτον τόμον τοῦ θαυμασίου καὶ ἀπαλαιώτου καὶ πολυτελεστάτου αὐτῶν συγγράμματος ^{117α}. Τὸ δὲ ἐν τισιν ὁμοίον τοῦ Γάλλου Le Roy, εἰ καὶ προγενέστερον, κατ' οὐδὲν δύναται νὰ συγκριθῇ μὲ αὐτὸ ^{117β}.

Εἰς τῶν σπουδαιοτάτων συλλογῶν τῶν χρόνων ἐκείνων ἦν ὁ Sir Richard Worsley (1751 - 1805), ὅστις εἶχε χρηματίσει πρόεδρος πρέσβυς ἐν

^{117α} STUART (James) and REVETT (Nicolas), *The antiquities of Athens, measured and delineated*, London 1762 - 1816. Φλ., 4 τόμ. μετὰ πολλῶν πινάκων. — *The antiquities of Athens and other places in Greece, Sicily &c. Supplementary to the antiquities of Athens by J. Stuart & N. Revett, delineated and illustrated by C. R. Cockerell, W. Kinnard, T. L. Donaldson, M. Jenkins, W. Railton, architects*. London 1830. Φλ., πιν. — *Les antiquités d'Athènes . . . Ouvrage traduit de l'Anglais par L. F. E. et publié par C. P. Landon*. Paris 1808 - 1822. — Φλ., 4 τόμ. μετὰ πολλῶν πινάκων.

^{117β} LE ROY (J. D.) *Les ruines des plus beaux monuments de la Grèce considérés du côté de l'histoire et du côté de l'architecture*, Paris 1758. — Φλ., 2 τομ., 35 πιν. — 2nd ed. corrigée et augmentée, Paris 1770. — Φλ., 2 τομ., 35 πιν. — *Ruins of Athens with remains of other valuable antiquities*. London 1759, R. Sayer. — 8ον μέγ., 26 πίν. (Ἐξεδόθη μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδότου μόνον R. Sayer, οὐχὶ δὲ τοῦ συγγραφέως). — SAYER (Robert), *Ruinen und Überbleibsel von Athen, nebst andern merkwürdigen Alterthümern Griechenlands . . . Augsburg* 1782. Μικρ. φύλ., 12 πίν. (Γερμανικὴ μετάφρ. ἐκ τῆς Ἀγγλικῆς ἐπ' ὀνόματι οὐχὶ τοῦ ἀρχικοῦ συγγραφέως, ἀλλὰ τοῦ Ἀγγλοῦ ἐκδότου. Τοῦ αὐτοῦ εἶδους εἶναι καὶ τὸ *Museum Disneianum; description of ancient marbles, bronzes and fictile vases in the possession of J. Disney*. London 1846 - 1849. Τρεῖς τόμ. εἰς 4ον μετὰ 130 πιν., ὧν 20 ἔγχρωμοι.

Βενετία καὶ ὅστις ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα καὶ διατρίψας ἐπὶ τρία σχεδὸν ἔτη (1785-1787) ἐν Ἀθήναις, ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀπεκόμισε πολύτιμον λείαν, μὴ φεισθεὶς δαπάνης πρὸς καταρτισμὸν αὐτῆς. Ἐν τῶν ἐξαισίων αὐτῆς γλυπτῶν εἶναι ἡ ἐκ τῆς νήσου Πάρου Κόρη^{117γ}.

Σπουδαίαν δι' ἡμᾶς κατέχει ἐν τῇ ἀναγραφῇ ταύτῃ θέσιν ὁ John Hawkins· ἐπειδὴ αὐτὸς εἶναι ὁ περὶ οὗ ὁ ἡμέτερος Ἱστορικὸς λέγει ἐν *Εφημερίᾳ* (σ. 56) τοῦ 1796· «Περὶ τὰ τέλη τοῦ Ὀκτωβρίου ἦλθεν ὁ Sigr. Χόκινς περιηγητὴς ἐγκλέζος, καὶ κατέλυσεν εἰς τὴν οἰκίαν μου τεσσαράκοντα ἡμέρας· τὸ περισσότερον τῆς σπουδῆς του καὶ τῶν ἐρωτήσεων ὅπου ἔκαμεν ἦτον περὶ τῆς γεωργικῆς». Καὶ τὸ μὲν ὄνομα σημειοῖ ὥς ἀντελήφθη τῆς προφορᾶς αὐτοῦ· κατέλυσεν δὲ ὁ Χόκινς παρ' αὐτῷ, ὥς συνηθίζετο τότε δι' ἑλλειψιν ξενοδοχείων νὰ γίνωνται δεκτοὶ οἱ ἐπισημότεροι τῶν ἐξ Εὐρώπης ξένων παρὰ τοῖς ἐπιφανεστέροις τῶν Ἀθηναίων. Ἦν δὲ οὗτος (1758-1841), περὶ οὗ καὶ ἐν τῷ Προλόγῳ ποιούμεθα μνείαν, οὐχὶ ἀρχαιολόγος, ἀλλὰ φυσιολόγος τὸ ἐπάγγελμα, ὥς μαρτυροῦσιν αἱ διατριβαί, ἃς μετὰ τὴν ἐξ Ἑλλάδος ἐπάνοδόν του συνέβαλεν εἰς τὸ γνωστὸν δίτομον περὶ τῶν κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πραγμάτων

^{117γ} Μεθ' ὁμοίας ἐλευθεριότητος ἐδημοσίευσεν τὰ τῆς περιφήμου ταύτης συλλογῆς· τοῦτο δὲ τὸ παράδειγμά του ἐμμήθησαν καὶ ἕτεροι κάτοχοι μεγάλων συλλογῶν· Museum Worsleyanum, or a collection of antique basso-relievos, busts, statues and gems, with views of places in the Levant taken on spot in the years 1785, 1786 and 1787. London 1794-1803. Τόμ. 2. (Λέγεται ὅτι ὁ Sir Richard Worsley ἐδαπάνησεν εἰκοσιεπτὰ χιλιάδας λιρῶν πρὸς ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου τούτου. Τὸ ἡμέτερον πολύτιμον ἀντίτυπον εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο, τὸ ὅποῖον ὁ λόρδος Νέλσον ἐδώρησε τῇ περιφήμῳ Lady Hamilton διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ α' τόμου σφζομένης ἰδιοχείρου του ἐπιγραφῆς. Τοῦ συγγράμματος τούτου ὑπάρχει Ἱταλικὴ μετάφρασις ὑπὸ Βισκόντη, δημοσιευθεῖσα ἐν Μιλάνῳ τῷ 1832-1834 εἰς 8ον). — Engravings and etchings of the principal statues, busts, bass-reliefs, sepulchral monuments, cinerary urns &c in the collection of Henry Blundell Esq at Ince. London 1809. — τόμ. 2. (Μόνον 50 ἀντίτυπα ἐξετυπώθησαν τοῦ σπανιωτάτου τούτου συγγράμματος. Τὸ δὲ ἡμέτερον ἐν τῷ Γενναδεῖ ὑπάρχον ἀντίτυπον φέρει τὴν ἰδιόχειρον δώρησιν τοῦ H. Blundell καὶ χαλκογραφημένην εἰκόνα αὐτοῦ). — Outline engravings and descriptions of the Woburn Abbey marbles. London 1822. (Τῶν ὀλιγίστων ἐκτυπωθέντων ἀντιτύπων τὸ ἡμέτερον εἶναι ἐν· καὶ φέρει τὸ βιβλιόσημον τοῦ κόμητος Granville. Εἶναι δὲ τὸ σύγγραμμα τοῦτο περιγραφὴ τῆς συλλογῆς τοῦ δουκὸς Bedford).

σύγγραμμα τοῦ R. Walpole ^{117δ} · *Memoirs relating to European and Asiatic Turkey and other countries of the East καὶ Travels*. London 1818 - 1820. Τοῦτο ἐμφαίνει καὶ ἡ φιλικὴ συνάντησίς του ἐν Ἀθήναις μετὰ τοῦ J. Sibthorp, συγγραφέως τοῦ περιήμου καὶ σπανιωτάτου περὶ Ἑλληνικῆς χλωρίδος δεκατόμου συγγράμματος, *Flora Graeca* (1806 - 1840). Ἀλλ' ἡ τύχη ἠὺνόησεν αὐτὸν καὶ ὡς ἀρχαιολόγον. Διαμείνας ἐπὶ μακρὸν ἐν Ζάκυνθῳ ἐξέδραμεν ἐκεῖθεν εἰς διάφορα τῆς Ἑλλάδος μέρη καὶ δὴ καὶ εἰς Ἀθήνας· δις δὲ ἐπεσκέφθη τὰ Ἰωάννινα, τῷ 1795, ὅτε ὁ Ἀλῆ πασᾶς τῷ ἐδώρησεν ἀξιόλογον χαλκοῦν ἀγαλμάτιον Ἑρμοῦ, καὶ τῷ 1798, ὅτε ἠγόρασε περικαλλέστατον χαλκοῦν ἀνάγλυφον παριστάνον τὴν Ἀφροδίτην παρὰ τῷ Ἀγγίῳ. Τὸ ἐξαίσιον τοῦτο ἀγαλμάτιον καὶ εἰς δακτυλιόλιθος ἀπεικονίζονται ἐν τόμ. β', 20 - 21 τῶν *Specimens of Ancient Sculpture* τῆς Ἑταιρείας τῶν Dilettanti, ἧς μέλος ἐξελέγη διὰ ταῦτα ὁ Hawkins· περιγράφει δὲ αὐτὰ λεπτομερέστερον ὁ Μιχαῆλης (*Ancient Marbles*, p. 212 - 3), ὅστις βεβαιοῖ ὅτι ἀμφότερα ἀνεκαλύφθησαν ἐν ἀρχαίῳ πλησίον τῆς Παραμυθίας χωνευτηρίῳ ὑπὸ τινος Ἑλλήνου διερμηνέως, ὅστις ἠδυνήθη νὰ πωλήσῃ τὰ λοιπὰ τῶν εὕρημάτων τῷ Payne Knight (1749 - 1824), ἀφοῦ φεύγων διῆλθε διὰ τῆς Ῥωσσίας. Πλὴν τούτων ὁ Hawkins ἀπεκόμισε τέσσαρα ἀνάγλυφα μαρμάρινα, ὡς καὶ μίαν ἐπιγραφὴν, ἅτινα πάντα εὗρισκονται νῦν ἐντετειχισμένα ἐν τῷ ἀγροτικῷ οἰκίσκῳ τοῦ κήπου τοῦ Bignor Park, οἰκογενειακῆς κατοικίας τῶν Hawkins· ἐδημοσιεύθησαν δὲ ταῦτα ὑπὸ τοῦ S. E. Winbolt ἐν τόμ. XLVIII (1928), σ. 178 - 182 τοῦ *Journal of Hellenic Studies*.

Ἄλλος τις φιλάρχαιος, καὶ αὐτὸς κάπως συσχετιζόμενος μὲ τὰ καθ' ἡμᾶς, ἀκμάσας δὲ κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους, εἶναι ὁ Thomas Hope (1770 - 1831), γόνος Σκωτικοῦ τραπεζίτικοῦ οἴκου, μετοικήσαντος εἰς Ἀμστε-

^{117δ} Ἰδοὺ αἱ ἐν τοῖς δυοῖν τόμοις τοῦ ἀνωτέρω συγγράμματος δημοσιευθεῖσαι διατριβαί του. α') XV. On the various modes of fishing practiced by the Greeks. — XVII. On the olives and vines of Zante. Produce of corn in Greece. — XXXI. On the topography of Athens (plan after Fauvel, ἐνθα ἀναφέρει καὶ περὶ τοῦ ἐπὶ Morosini τῷ 1687 γενομένου σχεδίου τῆς πόλεως. — XXXII. The Vale of Tempe. — XXXIII. Strabo and the bridge over the Euripus. — β') I. On the Tar springs of Zante. — XVI. The Police of Constantinople. — XVII. Discovery of Ancient temple in Euboea. — XXI. Laws of customs peculiar to the islands of the Archipelago. — XXVIII. On the site of Dodona.

λόδαμον καὶ μετὰ τινὰς γενεὰς ἐπιστρέψαντος εἰς Λονδῖνον, ὅστις ἐπεχείρησε νεώτατος ἔτι ὢν μακρὰν ἐν Ἑλλάδι καὶ Μικρᾷ Ἀσίᾳ περιήγησιν, καθ' ἣν συνέλεξε πληθὺν ἀρχαιοτήτων, γλυπτῶν καὶ ἀγγείων. Παλιννοστήσας δὲ τῷ 1796 ἐξέθηκε ταῦτα ἐν εὐρυτάτῳ μεγάρῳ, διακοσμηθέντι καὶ ἐπιπλωθέντι ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὸν κλασσικὸν ῥυθμόν, καθ' ὃν καὶ ἐξέδωκε δύο πολυτελεῖς συγγράμματα· *Household furniture and interior decorations* (1807) καὶ *The Costume of the Ancients* (1809), ὡς καὶ τινὰς ἄλλας ὁμοίας πραγματείας. Ἀλλὰ τὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖον εὐρέως τότε ἐφημίσθη καὶ ἀνωνύμως δημοσιευθὲν προσενέμετο κατὰ πρῶτον τῷ Βύρῳ, ἦν τὸ πολλάκις ἔκτοτε (1819) ἐκδοθὲν καὶ γαλλιστὶ μεταφρασθὲν *Anastatius, or Memoirs of a Modern Greek written at the close of the 18th century*. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἐν αὐτῷ λεπτομέρειαι περὶ τοῦ βίου τῶν τότε Ἑλλήνων καὶ ἡ ὅλη πλοκὴ τοῦ μυθιστορήματος ἐνέφαινον οἰκιοτάτην τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν τόπων ἐπίγνωσιν, οἷαν ὁ Hope δὲν ἠδύνατο νὰ προσκτίσῃ κατὰ τὴν συγκριτικῶς βραχεῖαν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα διαμονήν, εἰκοτολογήθη καὶ βραδύτερον ἐπιστεύθη, τοῦ Hope μὴ ἀντιλέγοντος, ὅτι τὸ μὲν ἀρχικὸν καὶ κάπως ἄτεχνον χειρόγραφον ἔλαβε παρὰ τινος τῶν ἐν τῷ Αἰγαίῳ λογιωτέρων Φραγκολεβαντίνων, αὐτὸς δὲ τὸ διεσκεύασε δοὺς αὐτῷ μορφὴν ἐπιμελελημένην καὶ τελειότεραν. Ὅπως δὲ αἱ θαυμάσαι συλλογαὶ τοῦ Hope ἀπεθησαυρίσθησαν βραδύτερον ἐν τῇ ἐξοχικῇ τοῦ ἐπαύλει Deerpene, ἣτις ἐγένετο κέντρον λογίων καὶ ἐρασιτεχνῶν, αὐτοῦ φιλοξενούντος ὡς προστάτου τῶν γραμμάτων καὶ τῶν καλῶν τεχνῶν. Ὅτε δὲ πρὸ δεκαπέντε περίπου ἔτων τὰ ἐκεῖ ἀποκείμενα παντοῖα γλυπτὰ ἀγάλματα καὶ ἀγγεῖα ἐδημοπρατήθησαν, ποθῶν, ὅπως γίνῃ ἀρχὴ τις τῆς εἰς τὰ ἴδια ἐπανόδου τῶν ἐξ Ἑλλάδος ἀποκομισθέντων, προέτρεψα τὸν ἐμὸν ἄριστον φίλον καὶ γνήσιον τῆς πατρίδος υἱόν, τὸν κύριον Μ. Ἐμπειρίκον, νὰ καταβάλλῃ τὸ τίμημα τῆς λυτρώσεως ἐνὸς περικαλλεστάτου τῆς Ἀφροδίτης ἀγάλματος, τὸ ὁποῖον νῦν εὐρίσκεται εἰς τὸ Ἑθνικὸν ἡμῶν Μουσεῖον. Ἐξ ἰδίων δὲ ἠγόρασα μεταγενέστερον, ἀλλ' ἄριστον Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς ὁμοίωμα τῆς γνωστῆς καὶ περιφήμου προτομῆς τοῦ Ὀμήρου, ἣν χαίρων ἠδύτχῃσα νὰ προσφέρω ὡς δῶρον κατὰ τοὺς γάμους τοῦ κ. Βενιζέλου.

Δύο ἑτέρους λογίους Ἑγγλους ἀπαντῶμεν ὡς περιηγητὰς ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Ὁ J. B. S. Morritt (1772 - 1843) εὐρίσκετο ἐν Ἀθήναις τῷ 1794 - 1796 καί, καθὰ εἶδομεν (σ. 100), ὀλίγον ἔλειψε ν' ἀποκομίσῃ μίαν πλάκα τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος. Ἐπεσκέφθη ἐπίσης τὴν

Τροίαν καὶ τὴν Ἐφεσον· τὰ δὲ ὀλίγα ἀρχαῖα, τὰ ὅποια ἐπιστρέφων ἔφερεν, εὐρίσκονται ἔτι ἐν τῇ ἔδρᾳ τῆς οἰκογενείας του, ἐν Rokeby Hall. Ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ του, τῇ δημοσιευθείσῃ τῷ 1914, λέγει (σ. 163-181) περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις διαμονῆς του ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Λογοθέτου. Φαίνεται δ' ἐν πολλοῖς φιλότουρκος.

Ὁ λόγιος ἑλληνιστὴς Robert Walpole (1781-1856), ὅστις ἐποιήσατο μακρὰν ἐν Ἑλλάδι ὁδοιπορίαν, ἐπιστρέψας δ' εἰς Λονδῖνον τῷ 1808 ἐξέδωκε τὸ πολύτιμον δῖτομον αὐτοῦ σύγγραμμα *Memoirs* καὶ *Travels*, 1818-1820, περὶ τοῦ ὁποίου εἵπομεν ἄνωτέρω καὶ τοῦ ὁποίου τὸ μὲν πρῶτον μέρος συναπαρτίζουν πραγματεῖαι διαφόρων συνταξιδιωτῶν του, τὸ δὲ δεύτερον τὴν ἀφήγησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὁδοιπορίας. Ὡν δὲ τέκνον τοῦ ἐν Κανταβριγίᾳ πανεπιστημίου, ἐκεῖ κατέλιπεν, ὅτι κατὰ τὴν περιήγησίν του συνέλεξεν.

Ἄλλος Ἄγγλος, ἐπισκεφθεὶς τότε περίπου τὰς Ἀθήνας, ἦν ὁ παρὰ τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβείᾳ ἀκόλουθος William Turner (1792-1867), ὅστις ἐν τῷ τριτόμῳ ὁδοιπορικῷ αὐτοῦ, *Journal of a tour in Greece and the Levant*, London 1829, διηγεῖται ὅτι, εἰ καὶ ἐγένετο ἑταῖρος τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας καὶ ἐχάραξε τὸ ὄνομά του ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος, δὲν ἐδίσταζε κάποτε (1,329) ν' ἀποσπᾷ τὴν μύτην ἀγάλματός τινος ἀποκομίζων αὐτὴν ὡς ἐνθύμιον. Μεταξὺ τῶν φιλαρχαίων, τῶν ἐπισκεφθέντων τὰς Ἀθήνας ὀλίγον πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως, ἦν καὶ ἡ πριγκίπισσα τῆς Οὐαλίας Καρλόττα (Princess Charlotte), ἡ διαξυχθεῖσα σύζυγος Γεωργίου τοῦ Δ'. Ἀποβᾶσα εἰς Πειραιᾶ τῇ 9 Μαΐου διέμεινεν ἐν Ἀθήναις μέχρι τῆς 4 Ἰουνίου ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Γάσπαρη καὶ ἐνήργησεν ἀνασκαφὰς ἐν Ἀμπελοκήποις, ἔνθα ἀνεῦρε περιστερὰς τινὰς ἀναγλύφους. Ἐγγραφεῖσα ὡς μέλος τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας, εἰς ἣν προσήνεγκε γενναίαν δωρεάν, ἀνεχώρησε διὰ Κορίνθου εἰς Κωνσταντινούπολιν συνοδευομένη ὑπὸ τοῦ Νικολάου Λογοθέτου, ὅστις τότε προήχθη εἰς πρόξενον τῆς Ἀγγλίας.

Πλὴν τῶν γνωστῶν συλλογῶν ἐνεφανίζοντο κάποτε ἐν δημοπρασίαις ἢ ἄλλως μεμονωμένα γλυπτὰ εἰσκομισθέντα ὑπὸ ὁδοιπόρων καὶ ἰδιωτῶν ὡς ἐνθύμια ἢ τυχαῖα προσκλήματα, οἷον τμῆμά τι αὐτῆς τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος, ὅπερ εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας τῆς Ἑταιρείας τῶν Dilettanti, καὶ ἕτερον ὅμοιον τμῆμα εἰς κατοχὴν τοῦ δουκὸς Devonshire. Τρίτον τι ἐκ τῆς συλλογῆς τοῦ Hope ἐσφαλμένως ὑπελήφθη ὡς ἐκ τοῦ Παρθενῶνος. Τῶν τοιούτων ἀπεσπασμένων εὐρημάτων, τὰ ὅποια συνήθως εὕρισκον τελευταῖον

ἄσυλον εἰς τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον, ὡς καὶ τῆς σπουδαίας συλλογῆς τοῦ Charles Townley, τῆς ἀγορασθείσης ἀντὶ εἰκοσιοκτὼ χιλιάδων λιρῶν, ἡ ἐφορεία τοῦ Μουσείου ἐδημοσίευσεν βαθμηδὸν (1812-1845) πολυτελεῖ εἰκονογραφημένην περιγραφὴν εἰς δέκα τόμους εἰς 4^{ον}. *A description of Ancient Marbles in the British Museum.*

Ἡ κατὰ τὴν δεκάτην ὀγδόην ἰδίως ἑκατονταετηρίδα μεγάλως αὐξηθεῖσα καὶ διαδοθεῖσα διάθεσις πρὸς τὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἡ θεμελίωσις τῆς νέας ἐπιστήμης τῆς ἀρχαιολογίας ὑπὸ τοῦ ἰδρυτοῦ αὐτῆς, τοῦ σοφοῦ Οὐινκελμάννου, καὶ ἡ πρὸς τὰς δαπάνας τῶν συλλογῶν προθυμία τῶν πλουσίων Ἀγγλῶν εὐπατριδῶν ἐπόμενον ἦτο νὰ προκαλέσωσιν ὡς ἀναγκαίαν συνέπειαν τὴν σύστασιν ἐιδικῆς ἐταιρείας, σκοπούσης τὴν μελέτην καὶ προαγωγὴν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς φιλολογίας καὶ τέχνης. Ἡ ἀπὸ τοῦ 1736 διὰ ταῦτα ὑπάρχουσα καὶ νῦν ἔτι ἀνθοῦσα ἐταιρεία τῶν Dilettanti, ἡ συγκροτουμένη ἐκ πεντήκοντα μόνον μελῶν ἐκλεγομένων ἐκ τῆς ἀριστοκρατίας τῶν γραμμάτων, τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τοῦ γένους, ἐσήμανε τὴν ἐπὶ διακόσια σχεδὸν ἔτη δραῖσιν αὐτῆς διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν πολυτελῶν καὶ νῦν δυσσευρέτων δημοσιευμάτων της ^{117*}, ὧν πλήρη σειρὰν ἠϋτύχησα νὰ πορισθῶ, πρὶν ἔτι ἡ Ἑταιρεία μὲ τιμῆσιν ἐκλέξασά με μέλος, εἰ καὶ μὴ αὐτόχθονα Ἀγγλον. Διὰ τῶν δημοσιευμάτων της τούτων ἡ ἐταιρεία, ἥτις συγκατέλεξε

^{117*} Ionian Antiquities, published by order of the Society of Dilettanti, London 1769. Part II, 1797. Part III, 1860. Part IV, 1881. Part V, 1915. Φλ., 5 τόμ. μὲ πολλοὺς πίνακας. — The unedited antiquities of Attica, comprising the architectural remains of Eleusis, Rhamnus, Sunium, and Thoricus. London 1817. Φλ. μὲ πολ. πίν. — Specimens of Ancient sculpture, Aegyptian, Etruscan, Greek and Roman, selected from different collections of Great Britain. London 1809-1835. Φλ., 2 τόμ. μὲ πολ. πίν. — The Bronzes of Siris, now in the British Museum, by P. O. Brönsted. Printed for the Society of Dilettanti. London 1836. Φλ. πίν. — Die Bronzen von Siris. Kopenhagen 1887, 4^{ον} (μεταφρ. δανιστί). — An investigation of the principles of Athenian architecture, or the results of a survey conducted with reference to the optical refinements exhibited in the construction of the ancient buildings at Athens, by E. C. Penrose. London 1888. Φλ. μὲ πολ. πίν. — History of the Society of Dilettanti compiled by L. Cust and Sir S. Colvin. London 1914. μεγ. 8^{ον}. — (Τὰ ἐν τῷ Γενναδαίῳ ἀντίτυπα οὐ μόνον πολυτελῶς δεδεμένα εἶναι, ἀλλ' ἐνέχουσι τὸ πλεῖστον διπλᾶς σειρὰς τῶν εἰκόνων, τινὰς δὲ αὐτῶν πρωτοτύπους καὶ ἐγχρώμους).

*Ἔργον ἀντίστοιχον τοῦ ὑπὸ Penrose περὶ Παρθενῶνος εἶναι τὸ ἐξῆς. INWOOD

μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς τοὺς διαπρεπεστάτους τῶν συλλογέων, ὧν ἐγένετο ἤδη μνεΐα, κατέστησε γνωστὰ τὰ συμπεράσματα τῶν ἀποστολῶν, ἃς κατὰ καιροὺς ἐξαπέστειλεν ἰδίαις δαπάναις. Τοιαύτη ἦτο ἡ τοῦ διασήμου ἀρχιτέκτονος Penrose, τοῦ πραγματευθέντος ἐν τῷ περισπουδάστῳ αὐτοῦ συγγράμματι περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Παρθενῶνος ἐν γένει καὶ ἰδίᾳ περὶ τῶν καμπύλων αὐτοῦ γραμμῶν.

Ἀλλὰ πρὸ αὐτοῦ μία τῶν πρώτων ἀποστολῶν τῶν Dilettanti ἦτο ἡ τοῦ Richard Chandler (1738-1810) εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν (1764-1766), ἥς ἀποστολῆς αἱ ἔρευναι εὐρίσκονται ἐκτεθειμέναι ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῶν *Ionian Antiquities* (1797) καὶ ἐκτενέστερον ἐν τῷ ὁδοιπορικῷ αὐτοῦ *Travels in Asia Minor and Greece*. London 1776, εἰς 2 τόμ., 4^{ον}, νεωτάτη ἔκδ. Oxford 1825, 2 τόμ., 8^{ον}, μεταφρ. γερμανιστὶ 1777 καὶ γαλλιστὶ 1806. Ὁ σπουδαιότερος ὅμως καρπὸς τῆς ἀποστολῆς ταύτης ἦσαν αἱ ἀποκομισθεῖσαι ἐπιγραφαί, ἃς αὐτὸς ὁ Chandler ἐξέδωκεν *Inscriptiones antiquae, pleraeque nondum editae, in Asia Minori et Graecia, praesertim Athenis collectae*. Oxon. 1774. Φλ. Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται ἀπετέθησαν τῷ 1785 εἰς τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον. Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ἀποστολῶν ἐπιτυχεστάτη ὑπῆρξεν ἡ τοῦ νεαροῦ ἀρχιτέκτονος Ch. R. Cockerell (1788-1863), ὃν συνηγήσαμεν μεταβαίνοντα τῷ 1811 εἰς ἀναζήτησιν τοῦ ἐν Αἰγίνῃ ναοῦ (σ. 39). Μετὰ τοῦτο ἐπελήφθη τῆς ἐρεῦνης τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν Φιγαλείᾳ, ὅπου ἡ τύχη ἠνένησεν αὐτόν· ἀλώπηξ ἐθεάθη εἰσδύουσα εἰς τὴν ὑπὸ τινος πλάκας τοῦ ἔρειπίου φωλεὰν αὐτῆς. Οὕτως ἀπεκαλύφθη τὸ πρῶτον τμήμα τῆς περιφήμου ζωφόρου. Αἱ περὶ αὐτῆς διαπραγματεύσεις μετὰ τοῦ Βελή πασᾶ ἐβράδυνον κατὰ τὸ σῦνηθες, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ ἀνασκαφεῖσα ζωφόρος ἐγένετο ἐν τῶν ἀγλαΐσμάτων τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου. Ταῦτα μόνον ἐν συνόψει δηλοῦσιν αἱ Ἀγγλικαὶ πηγαί. Ἀλλὰ ἐν κεφ. μβ' εἶδομεν ὅσα ὁ Γερμανὸς Christian Mueller καὶ ὁ Γάλλος Rouqueville λέγουσι περὶ βιαίας καὶ ληστρικῆς ἀρπαγῆς τῆς ζωφόρου.

Ὁ Cockerell ἠντύχησε καὶ ἄλλως γενόμενος κάτοχος μικροῦ τινος τμήματος τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος. Ἀπεθισαυρίσθη δὲ καὶ τοῦτο μετὰ

(H. W.), *The Erechtheion at Athens; fragments of Athenian architecture and a few remains in Attica, Megara, Epirus, illustrated with outline plates descriptive...* London 1827. Φλ., 123 σ. καὶ πίν.—Γερμανικὴ μεταφρ. *Das Erechtheion zu Athen...* nach dem Werke des H. W. Inwood. Berlin 1840. 8^{ον}.

τῶν ἄλλων ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσεῖῳ. Ἐκεῖ καὶ τοῦ κόμητος Ἀβερδὴν τὰ ἐκ τῶν περὶ τὴν Πνύκα ἀνασκαφῶν (σ. 38), ἐκεῖ καὶ τοῦ λόρδου Σλίγω τὰ ἐκ τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως (σ. 38), ἐκεῖ καὶ ὅσα γλυπτὰ ἢ ἐπιγραφὰς ἀπεκόμισεν ὁ συνταγματάρχης Λήκ¹¹⁷ κατὰ τὰς τέσσαρας ἐν Ἑλλάδι ὁδοιπορίας αὐτοῦ, ἐκεῖ καὶ ὅσα ὁ Sir William Gell περισυνέλεξεν ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἑλλάδα τῷ 1811 - 1813, ἐκεῖ καὶ τὰ ἐκ παροδικῶν περιστάσεων προσκτηθέντα, οἷον τὰ τοῦ Ἑγγλου πλοιάρχου ἐκ Δήλου (σ. 41), ἐκεῖ πάντα τὰ μετὰ τῆς θαυμασίας τῶν Ἑγγλων συναισθήσεως τοῦ δημοσίου καθήκοντος καὶ τῆς ἐθνικῆς φιλοτιμίας προσφερόμενα. Ἄν δὲ μὴ ἀπέληξαν ἐν τῷ παντοδαπῷ τούτῳ μουσεῖῳ, τότε ἢ δωρεὰ ἐγένετο βεβαίως τῇ ἐτέρᾳ τῶν δύο πνευματικῶν μητέρων τῆς ἀριστοκρατικῆς νεότητος, τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ὁξονίας ἢ τῆς Κανταβριγίας. Οὕτως αἱ δωρεαὶ τοῦ Clarke (σημ. 73) καὶ ἄλλων. Τινὲς—ἀλλὰ σπανίως, ὥς ἢ τῆς λαίδης Ruthven (σ. 42)—ἐγένοντο εἰς ἄλλα ἐπιστημονικὰ σωματεῖα. Πολὺ σπανιώτεροι αἱ μετὰ θάνατον διασποραὶ ἢ πωλήσεις εἰς ἄλλοδαπούς, οἷον τῶν συλλογῶν τοῦ Dodwell (σημ. 73).

Μένουσι δὲ ἔτι ἀκέραιαι καὶ ἀδιάσπαστοι πολλαὶ πολύτιμοι συλλογαὶ τεθησαυρισμέναι εἰς τὰ ἀριστοκρατικὰ μέγαλα καὶ τὰς μεγάλας οἰκογενειακὰς ἐπαύλεις τῆς Ἑγγλίας· καὶ ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ τῆς Εὐρώπης χώρᾳ ὑπάρχουσι τόσα ἰδιωτικὰ μουσεῖα, περίφημα διὰ τὴν σπουδαιότητα καὶ τὴν ἀξίαν τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὰ παντοίων καλλιτεχνημάτων.

Πόσον συχνὰ δ' ἀπαντῶσι καθ' ὅλην τὴν χώραν μικραὶ, ἀλλὰ κάλλισται συλλογαὶ ἰδιωτικαὶ Ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων ἀπέδειξεν ἡ τῷ 1904 συγκροτηθεῖσα ἔκθεσις ὑπὸ τῆς Λέσχης τῶν ἑρασιτεχνῶν, ἥς καὶ μόνος ὁ θαυμάσιος εἰκονισμένος κατάλογος εἶναι πολύτιμον κτῆμα. *Catalogue of the Burlington Fine Arts Club Exhibition of Ancient Greece art.* London 1904. Μέγα 4^{ον}, σ. 32 + 256 καὶ 112 πίν.

Ἐνταῦθα μνημονευτέον καὶ τὸ σπουδαῖον σύγγραμμα τοῦ Γερμανοῦ Fr. Poulsen, τὸ ἀγγλιστὶ μεταφρασθὲν ὑπὸ G. C. Richards, *Greek and Roman portraits in English country houses.* Oxford 1923, εἰς 4^{ον} μετὰ πολλῶν πινάκων.

¹¹⁷ Περὶ τοῦ χρηστοῦ καὶ σοφοῦ τούτου ἀνδρὸς ὁ Φίνλαης ἀφιερῶν αὐτῷ ἔτι ζῶντι τὸν περὶ τῆς ἐν Τραπεζοῦντι αὐτοκρατορίας τόμον τῆς ἱστορίας του λέγει σὺν ἄλλοις ὅτι «αἱ μακραὶ καὶ κοπιώδεις προσπάθειαι αὐτοῦ, αἱ φωτίσασαι τὰ σκοτεινὰ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ ἀνορθώσασαι τὰς παραμορφώσεις τῆς νεωτέρας αὐτῆς ἱστορίας, ἥξίωσαν αὐτὸν τῶν ἐπαίνων τῆς Ἑγγλίας καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης τῆς Ἑλλάδος».

νδ') **Francesco Morosini**, ὁ καταστροφεὺς τοῦ Παρθενῶνος.

Τὴν ἀρπακτικὴν ταύτην ἄμιλλαν ἐνεθάρρυνε καὶ διηυκόλυνεν ἡ καταστροφή τοῦ Παρθενῶνος ὑπὸ Ἰταλοῦ τινος ἀντικρυς διαφόρου τοῦ Κυριάκου, ἀλλ' ὁμοίου τοῦ Λουζιέρη τὸν βανδαλισμόν. Ὁ Φραγκῖσκος Μοροζίνης, οὗτινος τὸ ὄνομα συνδέεται ἀδιασπάστως μὲ ἐν τῶν εἰδεχθεστάτων ἐγκλημάτων, ὧν μνημονεύει ἡ ἱστορία, ἡγεῖτο τῶν Ἑνετικῶν δυνάμεων ἐν τῷ πολέμῳ, ὃν ἡ Σινιορία ἐκήρυξε τῷ 1684 κατὰ τῆς Τουρκίας. Κύριος γενόμενος τῆς Πελοποννήσου ἐπῆλθε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1687 ἐπὶ τὰς Ἀθήνας μὲ στρατὸν μισθοφόρων Ἰταλῶν καὶ τὸ πλεῖστον Γερμανῶν, ὧν ἐστρατήγει ὁ Σουηδὸς κόμης Koenigsmark.

Οἱ ἐν τῇ Ἀκροπόλει Τοῦρκοι συμπαραλαβόντες τοὺς ἐν τῷ ἄστει οἰκοῦντας Μωαμεθανοὺς καὶ ὅ,τι πολυτιμότερον εἶχον παρεσκευάζον ἐρρωμένην ἀντίστασιν ἐνισχύοντες τοὺς προμαχῶνας. Τότε, ἵνα ἰδρύνωσι πυροβολεῖον κατὰ τῆς ἀπὸ τοῦ λόφου τῶν Μουσῶν ἐπιθέσεως, κατηδάφισαν καὶ τὸν περικαλλῇ ναῖσκον τῆς Ἀπτέρου Νίκης. Ἀλλὰ πολὺ φοβερωτέραν καταστροφὴν ἐπέπρωτο νὰ ὑποστῇ μετ' ὀλίγον ἡ Ἀκρόπολις. Ὁ Μοροζίνης περιζώσας αὐτὴν μὲ σειρὰν πυροβολείων ἐπὶ τῆς Πνυκός, ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἐπὶ τοῦ λόφου τῶν Μουσῶν καὶ ἐπὶ ἄλλων ἐπικαίρων θέσεων ἤρξατο συντόνου βομβαρδισμοῦ, τοῦ ὁποίου πρῶτον θῦμα ἐγένοντο τὰ Προπύλαια. Πῶς δ' ἔπειτα συνεκεντρώθη τὸ πῦρ ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος ἐξηγεῖ ὁ Laborde (II, 151), λέγων ὅτι ἐν Κασσέλ τῆς Γερμανίας ἀπόκειται χειρόγραφον, καθ' ὃ αὐτόμολός τις ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἐγνώρισε τοῖς πολιορκουῖσιν ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀπεταμίευσαν ἐν τῷ ναῷ καὶ πυρίτιδα καὶ παντοῖα ἐφόδια καὶ ὅ,τι πολύτιμον εἶχον. «De ce moment (ἐπιλέγει) le temple de Minerve devint la cible des artilleurs». Ταῦτα ἐνισχύουσι τὴν γνώμην τῶν φρονούντων ὅτι ἡ ἐπακολουθήσασα καταστροφή δὲν ἦτο ἐκ τυχαίας τινὸς βολῆς, ἀλλ' ὅτι οἱ ὑπεύθυνοι ἀρχηγοὶ τῶν πολιορκητῶν ἦσαν ἐν πλήρῃ ἐπιγνώσει τῶν ἀναποδράστων τῆς σκοποβολῆς τῶν συνεπειῶν. Βεβαίως δὲ τοῦτο ἡ δ' Ἀκεργέλμ (κυρία τῆς τιμῆς τῆς κομήσεως Koenigsmark), γράφουσα ἐν τῷ ἡμερολογίῳ αὐτῆς: «Combien il répugnait à Son Excellence (Koenigsmark) de détruire le beau temple qui a existé trois mille ans, et qui est appelé Temple de Minerve! mais en vain; les bombes firent leur effet. Ainsi jamais dans ce monde le temple ne pourra être remplacé». Ἐκ τούτων δύνатаί τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ὁ Σουηδὸς κόμης κάπως ἐδίσταζεν, ἀλλ' ἐπι-

μένοντος τοῦ Ἰταλοῦ ἀρχιστρατήγου, ὁ βομβαρδισμὸς συνεκεντρώθη κατὰ τοῦ Παρθενῶνος καὶ περὶ τὸ μεσονύκτιον τῆς 28^{ης} Σεπτεμβρίου βόμβα διατρήσασα τὴν στέγην ἤναψε τὴν ἀποθηκευμένην πυρίτιδα καὶ φοβερὰ ἔκρηξις ἔσεισεν αὐτὸν τὸν βράχον τῆς Ἀκροπόλεως καὶ κατηδάφισε τὸ πλεῖστον τοῦ ἕως τότε ἀλωβήτου διατηρηθέντος προαιωνίου ἱεροῦ. Τῶν παρακειμένων κτηρίων τὰ περισσότερα κατέπεσαν καὶ τρεῖς ἑκατοντάδες νεκρῶν, συμπεριλαμβανομένων τοῦ Τούρκου φρουράρχου καὶ τοῦ υἱοῦ του, ἐτάφησαν ὑπὸ τὰ ἔρείπια. Αἱ φλόγες ἐφώτισαν τὸ σκότος τῆς νυκτός, ἀλλ' ἐσκότισαν τὸν νοῦν τῶν δῆθεν ὑπερμάχων τῆς πίστεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, οἵτινες ἀναίσθητοι τοῦ διαπραχθέντος κακουργήματος ἐχαιρέτισαν αὐτὸ μὲ ἀλαλαγμοὺς ἀγαλλιᾶσεως. «Viva la nostra repubblica!» «Siege, lebe hoch Graf Koenigsmark»! Καὶ ἀντηχεῖ ἔκτοτε ἐν τῷ πεπολιτισμένῳ κόσμῳ ἡ καταδίκη τοῦ ἀνεξιλεώτου βανδαλισμοῦ των. «Le Parthénon atteste par ses débris que la fureur des peuples policés n'est guère moins funeste aux arts que l'ignorance des barbares» (Daru, *Hist. de Venise*, XXXIV, 3).

Ἄλλὰ τὸ ἀπομεῖναν μεγαλοπρεπὲς ὀλοκαύτωμα ἀντὶ νὰ περιστείλῃ δι' αἰδοῦς ἢ λύπης τὴν τυφλὴν ὁρμὴν τοῦ κατακτητοῦ ὥξυνε μᾶλλον τὴν ἀρπακτικὴν αὐτοῦ ὄρεξιν. Ἐκείντο πέριξ αὐτοῦ ἀπροστάτευτα, ἔρμαια, καὶ τοῦ χρόνου τὰ σεπτὰ ἔρείπια, καὶ ὅσα ἀκόμη καπνίζοντα αὐτὸς εἰργάσατο. Καὶ μνήμων τῶν ἐν Βενετία λαφύρων, ἅτινα ἀπεκόμισαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως οἱ πρὸ αὐτοῦ ὀλετῆρες τοῦ 1204, ἐφιλοδόξει νὰ σημάνῃ τὰς ἀδόξους αὐτοῦ νίκας μὲ ἀπτόν τι καὶ ὁρατόν, ὡς ἐκεῖνα, τρόπαιον ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Τὸ δυτικὸν ἀέτωμα τοῦ Παρθενῶνος ἐσφῆξετο ἀκόμη, ὡς τὸ εἰκόνισεν ὁ Carrey καὶ ὡς τὸ ἐθαύμασαν ὁ Σπὼν καὶ οἱ τότε περιηγηταί. Οἱ δ' ἐν αὐτῷ θεοί, μόνον οὐκ ἀποπνέοντες τὸν Ἀθηναϊκὸν αἰθέρα, ἐφαίνοντο ὡς ἐλέγχοντες ἐκ τοῦ ὕψους ἐκείνου τοὺς βεβηλώσαντας τὸ ἱερόν. Τὴν ἀπαράμιλλον λοιπὸν Ἀπτερον Νίκην καὶ τὸν μεγαλοπρεπῆ ἐκεῖνον Ποσειδῶνα ἠθέλησε νὰ καταβιάσῃ καὶ μετοικίσῃ εἰς Βενετίαν ὡς σύμβολα τῆς νικηφόρου θαλασσοκρατορίας πόλεως. Οἱ θεοὶ ὅμως, ὡς οἱ ὑπ' αὐτῶν ἐμπνεόμενοι Ἀθηναῖοι τὸ πάλαι, τῆς ἀτιμώσεως προαιρούμενοι τὸν θάνατον, ἀποσεύσαντες τὰ κατ' αὐτῶν στυλωθέντα πέταυρα καὶ τὰς ἐπ' αὐτῶν τεθείσας βεβήλους χεῖρας κατέπεσαν καὶ συνετρίβησαν ¹¹⁸.

¹¹⁸ Ὁ Beulé (*Acropole d'Athènes*, σ. 73 - 74) σχολιάζει τὰ τῆς καταστροφῆς ταύτης ὡς ἐξῆς. Morosini le Péloponnésiaque entra en triomphateur dans l'Acropole, pour

Ἄλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν θρυμμάτων ἐπὶ λήθον δίκην κοράκων οἱ ἄρπαγες, ὧν ἕκαστος ἐσφετερίζετο ὅτι ἠδύνατο ν' ἀποκομίσῃ, ὁ μὲν κεφαλὴν ἀγάλματος, ὁ δὲ τμήμα τῆς ζωφόρου, ὁ δὲ ἐπιγραφὴν. Τινὰ τῶν ἀμαρτωλῶν τούτων λαφύρων σφύζονται ἔτι ἐν δημοσίοις μουσείοις, ἐνῶ ἀφ' ἐτέρου ἐν τοῖς Ἑνετικοῖς ἀρχείοις ἀπόκειται ἡ πρὸς τὴν Γερουσίαν ἔκθεσις τοῦ Μοροζίνη, διηγουμένου μετὰ ψυχρᾶς—μόνον οὐκ εἰπεῖν, κτηνώδους—ἀδιαφο-

continuer de sang-froid une destruction qui n'avait plus les nécessités de la guerre pour excuse. Par son ordre, on enleva du fronton du Parthénon les chevaux et le char de Minerve, si admirablement conservés que les voyageurs les plus indifférents en parlaient avec enthousiasme. L'opération fut si malheureusement conduite, que tout le groupe tomba et se brisa sur le rocher. Les capitaines de Morosini suivirent cet exemple, et des fragments du Parthénon furent emportés jusqu'à Copenhague. Six mois après, malgré les prières et les larmes des Grecs, des Vénetiens se retiraient d'Athènes pour n'y jamais rentrer. Une ville ruinée, les chefs-d'oeuvre de l'art en partie anéantis, une population chrétienne enlevée à ses maîtres et abandonnée ensuite à leur vengeance, c'était un résultat glorieux! Qu'avaient fait de plus les barbares des premiers siècles? Ὁ δὲ Herzberg (*Αἱ Ἀθήναι*, σ. 222) εἰπὼν ὅτι οἱ Ἑνετοὶ τοῦ Μοροζίνη ἐποιοῦντο χρῆσιν τῶν ἀρχαίων Μακρῶν τειχῶν πρὸς κατασκευὴν τῶν μεταξὺ τοῦ λιμένος καὶ τῆς πόλεως χαρακωμάτων προστίθῃσιν· «Ὅτε δ' αὐτοῖς πάλιν ἔδοξε τὴν τε χώραν καὶ τὴν πόλιν νὰ καταλίπωσι, σπουδαίαν πρὸς ἀνάμνησιν ἐτέλεσαν τῶν καλλιτεχνημάτων ληστείαν. Ὅτε μὲν ἡ Ἀκρόπολις παρεδόθη, πολλοὶ τῶν κατακτητῶν τεμάχια ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν τῶν κατὰ τὸν ὄλεθρον τοῦ Παρθενῶνος καταπεσόντων γλυπτῶν ἔργων ὡς ἀρχαίων μνημείων λείαν· κατὰ δὲ τὸν χειμῶνα διετέλουν τοῦτο ποιοῦντες οἱ φύλακες, οἵτινες παντοίους καὶ καλοὺς ἐσφετερίσθησαν μαρμάρου λίθους ὡς ἐνθύμιον· κατὰ δὲ τὸν Μάρτιον τοῦ 1688 ἔμελλον διαταγῇ τοῦ Μοροζίνη ὅτε Ποσειδῶν καὶ ἀμφότεροι τοῦ ἄρματος τῆς Ἀθηνᾶς οἱ ἵπποι, οἵτινες μάλιστα τοῖς ὀφθαλμοῖς προσέπιπτον καὶ τὰ κάλλιστα ἦσαν τῶν ἐν τῷ δυτικῷ ἀετώματι διασφωζομένων ἀγαλμάτων, ἀφαιρεθέντες τοῦ Παρθενῶνος εἰς Ἑνετίαν ὡς τρόπαια νὰ ἀχθῶσιν. Ἄλλ' οἱ ἐργάται ἐφάνησαν λίαν ἀνεπιτήδειοι· διότι, μόλις εἶχον ἀφαιρέσει τὰς πρώτας πλίνθους τοῦ γείσου, αἵτινες ὑπὲρ τὰ ἀγάλματα ἦσαν καὶ στεργῶς αὐτῶν εἶχοντο, ἔπεσαν πάντα χαμαὶ καὶ κατασυνετρίβησαν». Ὁ γραμματεὺς τοῦ Μοροζίνη San Gallo [καθὰ κατωτέρω] ἀπέκόμισε τὴν περίφημον κεφαλὴν τῆς Νίκης τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος, ἣτις ἀνευρέθη, ὅτε ἡ ἐν Βενετίᾳ οἰκία του κατηδαφίσθη τῷ 1824. Ἠγόρασεν αὐτὴν τότε ὁ ἐκεῖ ἐγκατεστημένος Γερμανὸς ἐρασιτέχνης David Weber, παρὰ τῶν οἰκείων τοῦ ὁποίου τὴν ἐξηγόρασε βραδύτερον ὁ Laborde. Εὕρισκεται δὲ νῦν ἀποτεθησαυρισμένη ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου. Ἐτέρας δύο κεφαλὰς μετόπης τινὸς ἀπέκόμισεν εἰς τῶν μισθωτῶν, ὁ Δανὸς λοχαγὸς Hartmand (Laborde II, 238), ἀνεγνώρισε δὲ αὐτὰς ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Κοπεγχάγης ὁ Brönsted (*Voyage et Recherches dans la Grèce*, p. 171). Πρβλ. Breton, σ. 117.

ρίας τὴν βανδαλικὴν ἐκείνην προῤῥιν, ἐν ἣ ὁ Laborde βλέπει «la rapacité alliée à la maladresse».

Καὶ διαμαρτυρόμενος μετὰ προδήλου πόνου ψυχῆς κατὰ τῆς γενομένης καταστροφῆς ὁ Γάλλος εὐπατριδὴς προαγγέλλει μὲ δύναμιν δραματικὴν ἴσῃ τῇ γλαφυρίᾳ τῆς φράσεώς του τὴν χωλόπουν Νέμεσιν καταφθάνουσιν τὸν Ἰταλὸν ἐγκληματίαν. Pour la seconde fois le sol de l'Acropole trempa; pour la seconde fois, en moins de six mois, l'Acropole, cette relique du génie, recevait une atteinte irréparable; et ces outrages lui venaient de la même main. À vrai dire, il appartenait aux Vénétiens de mutiler ce qu'ils avaient laissé debout. Le bruit que firent ces marbres en tombant sur le sol, dut rétentir aux oreilles de Morosini comme le glas funèbre de sa vie héroïque, comme le signal des échecs et des revers qui vont terminer sa carrière. Je ne saurais écarter cette idée de mon esprit. Il y a un mauvais présage et comme une marque fatale dans ce malheur qui traîne à sa suite l'abandon d'Athènes et de l'Attique, la peste, ce fléau destructeur, la mort de Koenigsmark et de ses meilleurs officiers, l'entreprise de Négrepont enfin, qui ruine et décourage l'armée, sans lui laisser d'autre compassion qu'une retraite peu honorable. Mais détournons les yeux de ces vengences providentielles. Τοιοῦτο τῷ ὄντι ἐγένετο τὸ τέλος τῆς στρατείας ἐκείνης.

Ὅθεν οὐδόλως καθ' ὑπερβολὴν εἶναι ὅσα λέγει ἐν δικαίᾳ ἀγανακτήσει ὁ ἡμέτερος Θ. Φιλαδελφεὺς (*Ἱστορ. Ἀθηνῶν*, Β', 23): «Οὔτε ὁ Ξέρξης οὔτε ὁ Σύλλας οὔτε ἄλλος τις ἐκ τῶν βαρβάρων ἐπιδρομέων τοσοῦτον ἐπροξένησαν ὄλεθρον, ὅσον ὁ ἀνιερώτατος καὶ πάντων βαρβαρώτατος Φραγκίσκος Μοροζίνης».

Ταῦτα ἐνθυμίζουσι τὰ τοῦ Ἡροδότου ἐκεῖνα (Η', 53 καὶ Θ', 13) περὶ τῶν πρὸ τοῦ Μοροζίνη βαρβάρων «Ἐνέπρησαν (οἱ Πέρσαι) πᾶσαν τὴν Ἀκρόπολιν»... Ὁ δὲ Μαρδόνιος «ἐμπρήσας τε τὰς Ἀθήνας, καὶ εἴ κού τι ὀρθὸν ἦν τῶν τειχέων ἢ τῶν οἰκημάτων ἢ τῶν ἱρῶν πάντα καταβαλὼν καὶ συγχώσας».

Ἄλλ' ὁ Ἑνετὸς οὗτος δὲν ἠδύνατο παραβαίνων τῆς πατρίδος του τὰς ἀρπακτικὰς παραδόσεις νὰ παλιννοστήσῃ μὲ κενὰς τὰς χεῖρας. Ὁ γραμματεὺς αὐτοῦ San-Gallo εἶχεν ἀποκομίσει ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τὴν

ἐξαισίαν ἐκείνην κεφαλὴν τῆς Ἀπτέρου Νίκης, τὴν ὁποίαν ὁ Laborde ἀνεῦρε μετὰ πολλὰ ἔτη ἐν Βενετία καὶ ἀπέκτησεν, ὥς αὐτὸς ἀφηγεῖται (I, 196 - 205) τὸ δραματικὸν ἐκεῖνο ἐπεισόδιον, καὶ ἤτις νῦν κοσμεῖ τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου. Τοῦ δὲ Μοροζίνη τὴν προσοχὴν εἴλκυσε ὁ πρὸ τῆς ἀποβάθρας τοῦ Πειραιῶς λέων (ἀπὸ τοῦ ὁποίου εἶχε μετονομασθῇ ὁ λιμὴν Porto-Leone) ὥς ἐνθυμίζων αὐτῷ τὸν λέοντα τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Τοῦτον λοιπὸν ἀπέστειλεν εἰς Βενετίαν, ὥς καὶ τὸν ἕτερον, τὸν παρὰ τὸ Θησεῖον κατακείμενον, καὶ τρίτον τινὰ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, οὗ μόνου ποιεῖται μνείαν ἐν τῇ πρὸς τὴν Γερουσίαν προμνησθείσῃ ἐκθέσει του λέγων ὅτι ὁ λέων οὗτος εὐρέθη ἀκέφαλος, ἀλλ' ὅτι συναποστέλλει τεμάχιον ὁμοίου μαρμάρου πρὸς λάξευσιν νέας κεφαλῆς. Περὶ τῶν ἀφορώντων τοὺς τρεῖς τούτους λέοντας λέγομεν κατωτέρω. Ἐνταῦθα σημειωτέον ὅτι οἱ δύο σῶοι ἐστήθησαν ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τοῦ ἐν Βενετία ναυστάθμου (arsenale) ἐπὶ βάσεων, φερουσῶν τὰς ἐξῆς δύο ἀναμνηστικὰς ἐπιγραφάς, ὧν ἡ κομπορημοσύνη εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν.

FRANCISCUS MAUROCENUS
PELOPONNESIACUS
EXPUGNATIS ATHENIS
MARMOREA LEONUM SIMULACRA
TRIUMPHALI MANU
E PIRAEEO DIREPTA
IN PATRIAM TRANSTULIT
FUTURA VENETI LEONIS
QUAE FUERUNT
MINERVAE ATTICAE ORNAMENTA

ATHANIENSIA VENETAE CLASSIS
TROPAEA
VENETI SENATUS DECRETO
IN NAVALIS VESTIBULO
CONSTITUTA

Τῶν δύο τούτων λεόντων μνημονεύουσι πάντες οἱ ὀλίγα ἔτη πρὸ τῆς καταστροφῆς τοῦ Μοροζίνη ἐπισκεφθέντες τὰς Ἀθήνας· ἐν πρώτοις ὁ Robert de Dreux, ἐφημέριος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Γαλλικῆς πρεσβείας, ὅστις

παλιννοσῶν ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας καὶ οὕτινος τὸ ὁδοιπορικόν, Voyage en Turquie et en Grèce, 1666 - 1669, ἐδημοσίευσεν ὁ H. Pernot τῷ 1925. Μετ' αὐτὸν ὁ Babin (1672) λέγων περὶ Πειραιῶς «on l'appelle Port Lyon à cause d'un grand Lyon de marbre blanc qui est à l'extrémité du côté de la ville . . . Quoy que ce Lyon sois assis sur son derrière, il porte sa tête aussi haut que sauroit faire un des plus beaux chevaux. Ἔρχεται μετ' αὐτὸν ὁ Spon (II, 231) Le Pirée est appelé par les Grecs modernes Porto Draco, et par les Francs Porto Lione, l'un et l'autre à cause d'un beau lion de marbre de dix pieds de haut, trois fois plus grand que nature, qui est sur le rivage au fond du port. Il est assis sur son derrière, la tête fort haute, percé par un trou qui repond à la gueule, a la marque d'un tuyau qui montoit le long du dos; ce qui fait connoître qu'il servoit à une fontaine, comme celui qui est proche la ville. Ὁ αὐτὸς Spon λέγει (σ. 190) περὶ τοῦ δευτέρου τούτου λέοντος: Deux cent pas au delà (du temple de Thesée) sur le chemin de Lep-sina, ou Eleusis, est un beau lion de marbre, parfaitement bien fait et couché sur ses pates. Τὰ αὐτὰ περὶ τοῦ ὁ Chandler (σ. 22). Λέγει δὲ καὶ ὁ Guillet (σ. 125 καὶ 354) περὶ ἀμφοτέρων τῶν λεόντων: Tout ce qu'on voit au Pyrée c'est un fort beau lion de marbre qui donne le nom à ce fameux port. Le lion présente la gueule ouverte du côté de la mer. Il est représenté comme rugissant et prest à s'élancer sur les vaisseaux qui y mouillent . . . Maintenant on voit auprès de ce temple (τὸ Θησεῖον) un grand et beau lion de marbre couché à terre et représenté comme s'il dormait, à la différence de celui de la marine et de celui du chasteau, qui semblent estre en furie. Περὶ δὲ τούτου, τοῦ ἐν τῇ Ἀκροπόλει, λέγει: Parmi les figures du dehors (du Parthénon) on admire particulièrement un Lyon de marbre. Τελευταία δὲ ἡ Ἄννα Akerhjelm ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ αὐτῆς (Laborde, σ. 273) ἅμα φθάσασα εἰς Πειραιᾶ τῇ 6 Σεπτεμβρίου 1687: Nous sommes descendus à terre pour aller voir le lion; celui-ci est de marbre haut de 4 aunes et demie: une de ses jambes de devant a une epaisseur de 7 quarts d'aune.

Τῶν σφριζομένων Ἑλλήνων συγγραφέων οὐδεὶς ποιεῖται μνηεῖαν τῶν λεόντων τούτων, ἀγνοοῦμεν δὲ εἰς ποίους ἀκριβῶς χρόνους ἀνάγονται ὡς ἔργα τέχνης ἢ εἰς τί ἀρχικῶς ἐχρησίμευον. Σημειῶδες ὁμῶς εἶναι ὅτι ὁ ἐκ Πειραιῶς

λέων φέρει ἐπὶ τῶν νώτων καὶ τῶν πρόσθεν σκελῶν ἐπιγραφάς, ἃς παρατήρησε πρῶτος ὁ Δανὸς ἀρχαιολόγος Akerblad τῷ 1799 θεωρήσας αὐτὰς 'Ρουνικάς. Ὁξεῖα ἔκτοτε ἐπηκολούθησε συζήτησις, ἥς τὰς μέχρι τοῦ 1831 περιπετείας ἐξέθηκεν ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης (ὑπὸ τὰ ἀρχικά Α. Μ.) ἐν τῷ *Courrier de la Grèce* καὶ μετ' Ἑλληνικὴν μετάφρασιν ἐν τῇ *Αἰγιναίᾳ*. Μετ' αὐτὸν ὁ Laborde ἀφηγήθη διὰ μακρῶν τὰς ἔριδας τὰς ἔνεκα τῆς ἐπιγραφικῆς ταύτης παραθέσας εἰκόνα τοῦ λέοντος καὶ δεῖγμα τῆς ἐπιγραφῆς· κλίνει δὲ αὐτὸς νὰ δεχθῇ τὰ νῦν ἀμυδρὰ τῆς ἐπιγραφῆς σημεῖα ὡς γράμματα παναρχαίου Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου. Μόλις τῷ 1856 ὁ καθηγητὴς Rafn ἠδυνήθη νὰ παρὰσχῃ ἐρμηνείαν, πείθουσάν οἱ ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι τῷ ὄντι 'Ρουνικὴ καὶ ἀφορᾷ εἰς τὸν περιλάλητον Νορμανδὸν Ἀράλδον Χαρδράδα, ὅστις ὡς ἀρχηγὸς τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς τῶν Νορβηγῶν εἶχε σταλῇ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως καταβάλλῃ ἐξέγερσιν τινα ἐν Ἀθήναις, ἡγούμενος (τῷ 1040) ἀποσπάσματος τῶν φρουρῶν ἐκείνων, ὧν τὰ ὀνόματα εἶναι ἐπιγεγραμμένα ἐπὶ τοῦ λέοντος. Ἦν δὲ ὁ Ἀράλδος ἀδελφὸς Ὀλάφ, βασιλέως τῆς Νορβηγίας, ὃν διαδεχθεὶς εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ ἔπεσεν ἐν τῇ ἱστορικῇ μάχῃ τοῦ Stamford Bridge τῷ 1066. Ὡς μισθοφόρος τοῦ Βυζαντίου εἶχεν ὑπηρετήσῃ μετὰ τῶν Νορβηγῶν ὑπὸ τὸν Μανιάκην ἐν Σικελίᾳ, καθὰ ὑποσημειοῖ ὁ διάσημος ἱστορικὸς Bury ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ γενομένῃ ἐκδόσει τοῦ Γίββωνος (κεφ. LVI, σημ. 28). Τοιαύτη εἶναι ἡ διὰ τοῦ λέοντος τούτου παράδοξος συνοχὴ τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων καὶ τοῦ Βυζαντίου, τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Νορβηγίας, τῆς Σικελίας καὶ τῆς Ἑνετίας. Καὶ ἵνα ἡ περιπετειώδης τύχη τῶν λεόντων ἐκείνων συνεχισθῇ τρόπον τινὰ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, ἀγγέλλεται σήμερον (Μαΐου τοῦ 1928 μεσοῦντος) ἐκ Πειραιῶς ὅτι ἀνεσκάφησαν ἐκεῖ δύο ἔτι μαρμάρινοι λέοντες ἀρχαῖοι ἀρίστης ἐργασίας.

Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Herzberg (*Αἱ Ἀθῆναι*, σ. 216) προσθέτει τὰ ἑξῆς σπουδαῖα. «Ἀβέβαιον τυγχάνει τὸ μυθευθὲν ὅτι οἱ Ἀκκιαῖῶλαι ἔστησαν ἢ αὐθις ἀνήγειραν ἐν Πειραιεὶ καὶ τὸν μεγαλοπρεπῆ δέκα πόδας ὑψηλὸν μαρμάρινον λέοντα, ἐξ οὗ οἱ Φράγκοι ναῦται τοῦ μεταγενεστέρου μεσαιῶνος Porto Leone ἐπωνόμασαν τὸν λιμένα τοῦτον· διότι τῷ ὀνόματι τούτῳ ἐκαλεῖτο ἤδη ὁ Πειραιεὺς τῷ 1318 ἐν τοῖς ναυτικοῖς πίναξι τοῦ Γενουηνοῦ Pietro Visconte». Καὶ ἐν ὑποσημειώσει λέγει «Ὁ περίφημος οὗτος λέων ἴστατο καὶ κατὰ μέσον τὸν ἰα' βυζαντιανὸν αἰῶνα πρὸς τῇ εἰσόδῳ τοῦ Πειραιῶς καὶ δὴ, ὡς ἔστιν εἰκάσαι, ἀπὸ παλαιοῦ ἤδη ἐπὶ τῆς Χερσονήσου

(Ἀττικῆς) παρὰ τὸ Ἄλκιμον ἀκρωτήριον· ἵστατο δ' ἴσως πρὸς τῇ ἀκτῇ ἔξω τοῦ περιβόλου ὡς κόσμημα μνημείου ἐπιτυμβίου. Ἐπιθι δὲ περὶ τούτου καὶ τὸν Milchhofer παρὰ Curtius und Kaupert, σ. 34-35, ff. 69». Λέγει δὲ καὶ ὁ Breton (σ. 204)· A deux cents pas du temple de Thésée, sur la route de Lepsina, l'antique Eleusis, se trouvait un grand lion de marbre que les Capucins n'ont point omis sur le plan d'Athènes qu' ils dessinèrent en 1670 et qui est également indiqué sur le plan de Spon. Ce lion fut emporté par Morosini.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΚΑΤΟΝ

ΝΕΩΤΕΡΟΙ ΕΠΙΔΡΟΜΕΙΣ

νε') Οἱ παρὰ τῇ Πύλῃ Γάλλοι πρέσβεις.

Ὁ κόμης Laborde ἐν ἱερᾷ ἀγανακτήσει κατὰ τῶν βεβήλων ἀρπάγων καὶ παντοδαπῶν καταστροφῶν προσφωνεῖ τὸν δεύτερον τόμον τοῦ περὶ Ἀθηνῶν συγγράμματός του·

Aux vandales, mutilateurs, spoliateurs,
restaurateurs de tous les pays,
l'hommage d'une profonde indignation!

Ὁ δὲ Pouqueville διηγεῖται (*Voyage*, IV, 84) ὅτι ὁ ἐν Ἀθήναις Γάλλος πρόξενος Fauvel, συνοδεύων αὐτὸν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, τῷ ἔλεγεν ἐν συγκινήσει· Nous voilà au pied du temple de Minerve; Levez les yeux et admirez! Contemplez ces chefs-d'oeuvre! Voyez leurs dégradations modernes! C'est l'attentat d'un barbare civilisé qui a mutilé les ouvrages de Phidias. Joignant l'insulte à l'outrage, il a osé faire graver son nom sur ces marbres; et un de ses compatriotes a écrit au dessous cette sentence, qui appartiendra désormais à l'histoire: *Quod Gothi non fecerunt, Scotus fecit.*

Ἡ ἀγανάκτησις αὕτη τοῦ ἀγαθοῦ Fauvel φαίνεται κάπως ἀσυμβίβαστος μὲ τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἀρχαιοκαπηλικὰς ἀσχολίας. Ὁμοίως τοῦ Laborde αἱ καταγγελίαι καὶ αἱ ἀραὶ ἐξετοξεύθησαν ἐν ἀμνημοσύνῃ ἴσως τῶν ὑπὸ τινων τῶν συμπατριωτῶν του διαπραχθεισῶν ἀρπαγῶν καὶ καταστροφῶν, περὶ ὧν νῦν ὁ λόγος.

Ὁ Γάλλος Louis Deshayes, baron de Courmesnin, διατελῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει (1621) μὲ ἑκτακτον ἀποστολὴν Λουδοβίκου τοῦ ΙΓ', ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας καὶ ἐν τῷ ὁδοιπορικῷ του (δημοσιευθέντι πρῶτον τῷ 1624)

λέγει περὶ τῆς πόλεως: Le temps lui a fait moins de mal que la barbarie des nations qui ont tant de fois pillé et saccagé cette ville. Προσθέτει δὲ (σ. 467) ὅτι ὁ Παρθενὼν ἦτο ἀκόμη τότε «tellement complet et intact, qu'il semblait avoir été construit tout récemment». Αὕτη ἡ εἶδησις καὶ ἄλλαι φῆμαι περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀρχαιοτήτων φαίνονται προτρέψασαι ὅχι εἰς σεβασμὸν ἢ διάσωσιν αὐτῶν, ἀλλ' εἰς διαρπαγὴν παντὸς ἐν Ἑλλάδι ἀρχαίου.

Ὁ μετὰ τὸν Courmesnin Γάλλος ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβυς (1670-1679) Charles François Olier marquis de Nointel († 1685) ἔλαβε ῥητὰς ὁδηγίας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον παρὰ τοῦ Κολβέρτου, τοῦ περιφήμου ὑπουργοῦ Λουδοβίκου τοῦ ΙΑ'. Τῇ 10^ῃ Νοεμβρίου 1674 ἐπέστελλεν ὁ Κολβέρτος ὅτι ἔμαθεν ὅτι, «la bibliothèque de Panajotti,¹¹⁹ premier drogman du

¹¹⁹ Οὗτος εἶναι ὁ Παναγιώτης Νικουσίος (Μαμωνᾶς), ὁ διαπρεπὴς ἐκεῖνος καὶ λόγιος Ἕλλην (1612-1673), ὁ γενόμενος «μέγας βασιλικὸς ἐρμηνεύς», οὗ βιογραφίαν ἀρκετὰ ἐκτενῆ παραθέτει ὁ Σάθας ἐν *Νεοελλην. Φιλολ.* σ. 331-335. Ὁ δὲ Legrand (V, 426-7), ἀκριβέστερος πάντοτε καὶ πληρέστερος τῶν ἄλλων, παρέχει λεπτομερῆ πίνακα τῶν μνημονευόντων τοῦ Νικουσίου καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ, οἷον Thomas Smith, Spon, Wheler, Magni, ὡς καὶ τῶν ἡμετέρων Κ. Παπαρρηγοπούλου (ἐν *Πανδώρα*, τόμ. ΙΑ', φυλ. 246), Ι. Σακκελίωνος, Ἐπ. Σταματιάδου (*Βιογραφίαι τῶν Ἑλλήνων Μεγάλων Διερμηνέων*, Ἀθην. 1865) καὶ ἄλλων. Περὶ τοῦ Νικουσίου λέγει καὶ ὁ Hammer (*Ἱστορ. τῆς Ὀθωμ. Αὐτοκρα.*) μετὰ πολλῶν ἐπαίνων, ὡς κατορθώσαντος νὰ ἀποδοθῶσι τοῖς Ἕλλησιν οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις Ἅγιοι τόποι. Τὸ σπουδαιότερον αὐτοῦ σύγγραμμα ἐδημοσίευσεν ἐκ χειρογράφου τῆς Πάτμου ὁ Ι. Σακκελίων ἐν *Πανδώρα*, τομ. ΙΒ', φυλ. 427. *Παναγιώτου Νικουσίου*, τοῦ γεγονότος διερμηνευτοῦ τῆς Ὀθωμανικῆς αὐλῆς, ἡ μετὰ τοῦ σοφοῦ Ὀθωμανοῦ Βανῆ ἐφέντιον, Διδασκάλου καὶ Ἱεροκήρυκος τοῦ Σουλτάνου Μεχμέτ τοῦ Δ', τεθυλλημένη διάλεξις περὶ τῆς Χριστιανικῆς πίστεως. Ἐτέραν τῆς διαλέξεως ταύτης διασκευὴν ἐδημοσίευσεν ὁ αὐτὸς Ι. Σακκελίων ἐν *Δελτίῳ* τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας, ὡς καὶ ἐν ἰδίῳ φυλλαδίῳ ἐκ 39 σελίδων τῷ 1890.

Αἱ ἐκδόσεις αὗται ἐγένοντο ἐν ἀγνοίᾳ, ὡς φαίνεται, τῆς πρώτης (τούλάχιστον ἐν μετάφρασει) δημοσιεύσεως τῆς διαλέξεως: *Dialogue de Panajotti Nicussio Interprète de la Porte Ottomane avec Vanni Efendi Docteur de l'Alcoran et Prédicateur ordinaire de Sultan Mehmet IV, sur les principaux points de la Religion Chrétienne*. Ἡ μετάφρασις αὕτη εὐρίσκεται ἐν σ. 247-260 τοῦ ὑπ' ἀρ. 251 ὑπὸ τοῦ Legrand ἀναγραφομένου βιβλίου *De l'état présent des nations et églises Grecque, Armenienne et Maronite en Turquie, par le Sieur de la Croix*. Paris 1695. Ὁ αὐτὸς Legrand ὑπ' ἀριθ. 102 σημειοῖ: Dans l'Oedipus Aegyptiacus d'Athanasie Kircher, de la Compagnie de Jesus, t. III, Rome 1654, p. 305-8, on trouve

grand visir, estoit fort considérable et peut être elle pourrait estre à vendre;» ὅθεν «il seroit important pour le service du roy, que vous vous applicassiez à bien connôître de quelle qualité sont les livres de cette bibliothèque, et s' il y a ou de fort anciens manuscrits, ou de livres d' histoire du Levant, ou de livres de belles lettres, ou de doctrine d' auteurs connus dans l' antiquité et qui n' aient point encore esté impriméz en Europe, et il seroit bien important et très agréable au roy que vous en fissiez l'achapt pour mettre dans la bibliothèque de Sa Majesté.» Ἐπισυνάπτει δὲ πρὸς γνῶσιν τοῦ πρέσβεως καὶ εἰδικὰς πρὸς ἐκλογὴν χειρογράφων ὁδηγίας, ἃς εἶχε συντάξει εἰς τῶν τότε λογίων, καὶ προστίθῃσι «M. de la Haye (ὁ πρὸ τοῦ Nointel Γάλλος πρέσβυς), il y a quelques années, envoya, en deux fois, plus de cent manuscrits en cette langue (grecque) parmy lesquels il y en a trois qui n'ont point de prix, et quelques très considérables».

Ἡ ἐξ Ἀθηνῶν ἔκθεσις τοῦ Nointel τῆς 17^{ης} Δεκεμβρίου 1674 ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐκεῖ ἀρχαιότητας καὶ εἶναι προσοχῆς ἀξία ἰδίως διὰ τὰς εἰδήσεις περὶ τῆς τότε καταστάσεως τοῦ Παρθενῶνος. Τὰς διαφόρους ἀπόψεις αὐτοῦ ἀπεικόνισεν ὁ συνοδῶν τὸν πρέσβυν ζωγράφος Jacques Carrey ¹²⁰. Λέγει λοι-

une lettre italienne de Panagiotis Nicousios adressée au susdit savant, datée de Constantinople, 15 Juin 1654 et signée : Panaioti Nicusio, Interprète di sua Sac. Ces. Maesta appresso la Corte Ottomana. (Ὁ Ν. ἦτο τότε ἀκόμη διερμηνεὺς τῆς Γερμανικῆς πρεσβείας). Nicusios envoie à son correspondant un dessin des hieroglyphes (!) de la colonne Théodosienne qu'il avait executé lui-même deux ans auparavant. Ἐν τέλει τοῦ αὐτοῦ τόμου, σ. 542-49, ὁ Legrand δημοσιεύει τέσσαρας ἐπιστολάς λατινιστὶ συντεταγμένας, χρονολογουμένας ἀπὸ 10 Ἰουλίου ἕως 20 Δεκεμβρίου τοῦ 1671, καὶ ἀμειφθείσας μεταξὺ τοῦ Νικουσίου καὶ τοῦ τότε παρὰ τῇ Πύλῃ Γάλλου πρέσβεως Nointel. Ὁ καθολικώτατος βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Λουδοβίκος ὁ ΙΔ' εἶχε κινήσει πάντα λίθον ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τοῦ μεγάλου πατριάρχου καὶ μάρτυρος Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως· καὶ εἰς ταῦτα ἀφορῶσιν αἱ ἐπιστολαὶ αὗται, αἱ ἀποκείμεναι ἐν τῇ ἐν Παρισίοις Ἑθνικῇ βιβλιοθήκῃ καὶ ὑπὸ τοῦ Legrand τὸ πρῶτον δημοσιευθεῖσαι. Πρβλ. τὴν διατριβὴν *Παναγιώτης Νικούσιος καὶ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος ἄρχοντες Μυκονίων*, ἐν σ. 161-228 *Νησιωτικαῖς Ἐπετηρίδι Π. Ζερλέντου καὶ Φ. Ε. Κατσούρου*, ἐν Ἐρμουπόλει Σύρου 1918.

¹²⁰ Ὁ Nointel εἶχε συμπαραλάβει ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ αὐτοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὡς ζωγράφον τὸν Jacques Carrey, τοῦ ὁποίου τὰ ἐν Γαλλίᾳ εὐρισκόμενα ἀπεικονίσματα τῶν ἀετωμάτων τοῦ Παρθενῶνος εἶναι ἡ μόνη φθάσασα εἰς ἡμᾶς παράστασις τῆς τότε

πὸν ὁ Nointel. «Je couchay le quatorzième jour de Décembre sur le

καταστάσεως αὐτῶν. Ὁ Laborde δημοσιεύει αὐτὰ ἐν ὁμοιούτοις καὶ πολλὰ λέγει (I, 1446-53) περὶ τῆς ὀρθογραφίας τοῦ ὀνόματος καὶ περὶ τοῦ βίου τοῦ Carrey. Ὡς αὐτοῦ ἔργον φημίζονται τὰ ἀπεικονίσματα ἐκεῖνα· ἀλλ' ὁ καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας τῆς τέχνης ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῆς Λιέγης, ὁ Sander Pierron, διατείνεται (ἐν τῇ *Indépendance Belge* καὶ ἐν τῷ *Messenger* τῶν Ἀθηνῶν τῆς 26ης Ὀκτωβρίου 1926) ὅτι ὁ Nointel δὲν εἶχε τὸν Carrey μεθ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ συνωδεύετο ὑπὸ δύο ἐτέρων ζωγράφων, ὧν ὁ εἷς, ὀνομαζόμενος Rombaud Faidherb, ἀπέθανεν ἐν Νάξῳ, τοῦ δ' ἄλλου τὸ ὄνομα δὲν μνημονεύεται. Ὁ δὲ Breton (σ. 105) παρέχει τὰς ἐξῆς εἰδήσεις περὶ τῶν περιφώνων ἐκεῖνων εἰκόνων τοῦ Carrey. «Ces dessins à la mine de plomb et à la sanguine, par J. Carrey, ne rendent nullement le caractère des sculptures grecques; mais ils sont précieux cependant parce que seuls ils nous ont conservé celles des compositions du Parthénon qui aujourd'hui sont détruites. Ce recueil existe au Cabinet des estampes de la Bibliothèque Impériale (no 616), où il est désigné à tort sous le nom de Dessins de Nointel. Il porte le titre plus extraordinaire encore de: Sculptures du temple de Minerve à Athènes, bati par Adrien. Les dessins des deux frontons, exécutés par Carrey, ont été reproduits d'égale grandeur par M. de Laborde dans le premier volume d'*Athènes aux XVe, XVIe, et XVIIe siècles*. Les frontons, les metopes et les frises, gravés également d'après les dessines de Carrey, ont été publiés par C. P. Landon dans l'édition française de Stuart, I, IV». Ἀναγραφὴν πιστὴν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀλληλοδιαδόχων πρεσβευτῶν τῆς Γαλλίας καὶ τῆς ἀκολουθίας αὐτῶν παρέχει ὁ R. Delbeuf: *Ambassadeurs de France à Constantinople, 1537 - 1877*. Constantinople 1911. 8ον. Πρβλ. τὰ ἐν σημ. 7. — Περὶ δὲ τῶν ἐν Τουρκίᾳ ἀσχοληθέντων ξένων ζωγράφων ἐπραγματεύθη ὁ A. Boppe: *Les peintres du Bosphore au XVIIIe siècle*, Paris 1911. Μκ. 8ον, σ. 8+232. Τὸ ἐν τέλει παράρτημα περιέχει: Essai de Catalogue des tableaux et dessins faits en Turquie au XVIIIe siècle par des artistes français et étrangers.

Ὁ Ghoiseul - Gouffier ἔφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῇ 27ῃ Σεπτεμβρίου 1784 συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ζωγράφου L. F. Cassas, ὅστις μετὰ τινὰς ἐβδομάδας περιῆλθεν, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους ἐκείνου μέχρι τοῦ 1787, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, τὴν Τροίαν καὶ τὴν Συρίαν δαπάναις τοῦ πρέσβεως, εἰς ὃν ἐπρομήθευσέ τινὰς τῶν ἐν τῷ β' τόμῳ τοῦ Ὀδοιπορικοῦ εἰκόνων, τὰς δὲ ἄλλας συμπεριέλαβεν ἐν τῷ συγγράμματί του *Voyage de Syrie*. Paris 1799. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ πρέσβυς ἔγραψέ τινὰς τῶν ἐν τῷ α' τόμῳ τοῦ Ὀδοιπορικοῦ εἰκόνων, χαραχθεῖσθαι τούτων ὑπὸ Moreau le Jeune, τινὰς δὲ τῶν ἐν τέλει τοῦ β' ἔγραψεν ὁ Fauvel. Κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ περιήγησιν, τοῦ 1776, ὁ Choiseul - Gouffier συνωδεύετο ὑπὸ τοῦ ζωγράφου J. B. Hilaire, οὗτινος ἐπίσης εἰκόνες τινὲς φαίνονται ἐν τῷ Ὀδοιπορικῷ. Ἐν τῷ α' τόμῳ αὐτοῦ ἡ τῆς Σκύρου εἰκὼν, κεχαρ- γμένη ὑπὸ J. Mathieu, εἶναι ἔργον τοῦ περιφήμου François Baron de Tott (1733 - 1793), ὅστις ὑπηρέτησεν ἐπὶ τινι ἔτη ὡς ἀκόλουθος τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Γαλλικῆς πρεσβείας.

bord de la marinne du port de Lion, autrefois Pirée, et le quinsiesme sur les neuf heures du matin, l'aga, ou gouverneur du chasteau d'Athènes, estant venu me trouver sous ma tente, m' accompagna à la ville . . . Il y a un mois que je suis dans ce pays, dont la mémoire de son antiquité est si recommandable, et dont l' estat présent, si ensevely qu'il soit dans les ruines de l' ignorance, ne laisse pas encore de mériter une forte admiration et un examen qui laisse de grandes conjectures du passé par la considération des monuments qui sont encore sur pied. Il en a beaucoup de relations, mais je puis, monsieur, vous assurer que personne n' a eu autant de moyens que j' en ay rencontrés de bien examiner toutes ces richesses de l' art, et l' on peut dire d' icelles qui se voyent dans le chasteau, autour du temple de Minerve, qu' elles surmontent ce qu' il y a de plus beau dans les reliefs et les statues de Rome. J' entray la première fois, en pompe et au bruit du canon, dans le trésor où sont renfermées ces merveilles, et j'y suis retourné *incognito* quatre ou cinq fois pour mieux admirer et connoistre les beaux desseins que mon peintre en a très bien tirés qui montent à plus de deux cent figures, hors le naturel et sur le naturel, en grand et en moindre relief, il y en a d'entières et de mutilées, ce sont des hommes, des femmes et des centaures, des combats et victoires de ceux - ci, des triomfes, des sacrifices, et s' il m' estoit possible d' exprimer maintenant la riche confusion qu' un si bel ordre et une disposition si vivante et une expression de tant de passions différentes ont laissés dans mon esprit je l' entreprendrois avec plaisir . . . Personne, à ce que l' on m' a assuré, n' a eu la liberté de prendre ces desseins; les sieurs Monceaux et Laisné se retirèrent sans entrer dans le chasteau, et ceux qui en ont eu l' entrée n' ont pas mesme eu le loisir de bien considérer les miracles qu' y s' y voyent. Tout ce que l' on peut dire, de plus eslevé de ces originaux, c'est qu'ils méritteroient d'estre placés dans les cabinets ou galleries de Sa Majesté, où ils jouiroient de la protection que ce grand monarque donne aux arts et aux sciences qui les ont produits; ils y seroient mis à l' abri de l' injure et des affronts qui leur sont faits par les Turcs, qui, pour éviter une idolatrie imaginaire, croyent faire une oeuvre méritoire en leur arrachant le nez ou quelque autre partie.

Καὶ περὶ μὲν χειρογράφων ὁ Ant. Galland, ὁ μεταφραστὴς τῆς περιφήμου Χαλιμᾶς (*Mille et une Nuits*), ὅστις διετελεῖ τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ συνώδευσε τὸν Nointel μέχρι τινὸς τῆς περιόδου του, ἐν τῷ ἡμερολογίῳ (1672 - 1673) αὐτοῦ, τῷ ἀποκειμένῳ ἐν τῇ Ἑθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων, δωδεκάκις λέγει περὶ ἀγορᾶς χειρογράφων καὶ τρεῖς περὶ προμηθείας νομισμάτων διὰ λογαριασμὸν τοῦ πρέσβεως. Ἡ δὲ τελευταία περίοδος τῆς ἐκθέσεως τοῦ Nointel σαφῶς μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἀρπακτικῆς διαθέσεως, τῆς ἐκδηλουμένης καὶ πρὸ τῆς τοῦ Παρθενῶνος καταστροφῆς, ἣν προβαλλουσί τινες ὥς δῆθεν ἐλαφρύνουσιν τὸ ἔγκλημα τῆς μετὰ ταῦτα συλήσεως.

νς') 'Οδηγίαι τοῖς προξένοις καὶ τοῖς Καπουκίνοις.

Ὁ δὲ Ladorde, ὅστις ἐδημοσίευσε τὰ ἀνωτέρω ἔγγραφα (I, 117), ἐπιλέγει: Depuis lors tous nos ambassadeurs à Constantinople recevaient des instructions de ce genre. Lorsque M. de Girardin en 1685 partit pour succéder à M. de Guillerargues, M. de Louvois lui ordonnat de l' informer des manuscrits curieux et des statues antiques qu' il pourrait découvrir. Il ajoute dans sa lettre qu' il trouverait à Constantinople un nommé Galland, qui était chargé de faire des recherches (*Journal de M. Girardin*, août 1685). Le nouvel Ambassadeur prit au sérieux cette recommandation (l'influence de M. de Nointel était encore debout à Therapia) et il inséra dans ses instructions aux différents Consuls du Levant, un article dans cette intention. Il en donne avis au ministre dans une lettre du mois d'août 1685: «Je luy manday (au consul de Chypre), qu'ayant appris qu' il se trouvait dans ces quartiers d'anciennes médailles fort belles et des MSS curieux, que je le priois de me donner avis et de m' envoyer des mémoires de ce qu' il découvreroit afin que je puisse en écrire au roy qui m' avait chargé d'en faire la recherche pour son cabinet et sa bibliothèque, qu' il ne manquât pas aussy de m' avertir si dans les anciennes ruines et vieux édifices il se trouvoit encore quelques statues antiques, afin que je les fisse examiner et que j' obtinasse de la Porte les ordres nécessaires pour les faire transporter en France».

Τοιαύτας λαμβάνοντες ὁδηγίας οἱ ἀνὰ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας προξένοι καὶ

νοοῦντες κατ' ὀλίγον τὴν ἐμπορικὴν ἀξίαν τῶν ἀρχαιοτήτων καθίσταντο βαθμηδόν, ἂν ὅχι αὐτὸ τοῦτο ἀρχαιοκάπηλοι, ἔμπειροι ὅμως προμηθευταὶ τῶν ξένων περιηγητῶν ἀναζητοῦντες τὸ ἐμπόρευμα ἐν ἀνασκαφαῖς, οἷον ὁ Giraud καὶ ὁ Fauvel, ὡς ἀκουσίως μαρτυρεῖ ὁ Guillet (σ. 260) ἐπιλέγων περὶ τῶν Ἀθηνῶν il n'est pas possible d'y fouiller six pieds de terre qu'on n'y trouve quelque précieuse antiquité. Il y a trois ou quatre ans qu'un jardinier y bêchant la terre trouva une Pallas de marbre blanc qu'il vendit deux écus à Giraud».

Τῆς δὲ νέας ταύτης τῶν προξένων φροντίδος μετέσχον τάχιστα καὶ οἱ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Γαλλίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἰδίως ἐν Ἀθήναις Καπουκίνοι, οἵτινες οὕτως ἐγένοντο κύριοι τοῦ μνημείου τοῦ Λυσικράτους, ὡς ὁ αὐτὸς Guillet (σ. 223 καὶ 386) λέγει Le Père Simon a pris pour son hospice un édifice de marbre blanc, qui est petit mais d'une structure délicate... Le Père Simon l'achepta d'un Grec qui le lui vendit cent cinquante écus, mais un moment après il fit une chicane au Père et ne lui voulut pas livrer le *Phanari*, disant qu'il venait d'apprendre que par les coutumes d'Athènes un étranger ne pouvait pas posséder une antiquité de la ville. Le Père Simon en appella devant le cadî, qui lui en attribua la jouissance, à condition pourtant de ne point endommager le *Phanari*, et ordre de le montrer aux curieux qui le voudroient voir. Ce qui temoigna l'etat qu'on fait encore des antiquités à Athènes ¹²¹ (πρβλ. Laborde I, 100).

Προσθετέα ἐνταῦθα καὶ τὰ ὅσα ὁ Breton (σ. 276) λέγει περὶ τοῦ περιφήμου τούτου μνημείου M. de Choiseul-Gouffier lors de son ambassade à Constantinople avait fait dessiner et mouler (le monument de Lysicrate) par M. Fauvel, alors consul de France à Athènes. En 1801 M. Trabuchi frères executèrent, à l'aide de ces matériaux, une copie en terre suite de la grandeur de l'original ayant seulement transformé le monument en un véritable temple monoptère par la suppression

¹²¹ Ὁ αὐτὸς Laborde (I, 81) λέγει ὅτι ἡ φροντίς τῶν Καπουκίνων διὰ τὰς ἀρχαιοτήτας fut très goûtée des Grecs; il eut de l'influence sur les Turcs eux-mêmes qui s'associèrent à des idées nouvelles de conservation des monuments antiques. Nous avons le témoignage de Babin. Il raconte qu'un fragment de la frise de Phidias étant tombé, les Turcs le mirent à l'abri dans l'intérieur du Parthénon, leur mosquée.

des plaques qui forment les entre-colonnements. Cette copie, exposée à la cour du Louvre, valut à ses auteurs une medaille d'argent, et Napoleon I fit construire, sur le point le plus élevé du parc de Saint-Cloud, sous la direction des architectes Legrand et Molinos, une tour carrée, ou elle fut placée et se trouve encore aujourd'hui, portant comme à Athènes le nom de Lanterne de Denosthènes. Un moulage plus exacte du monument de Lysicrate se voit maintenant à l'École des Beaux Arts à Paris.

νζ') 'Ο άββās Michel Fourmont.

Ἐκτὸς πρέσβων, προξένων καὶ Καπουκίνων ἡ Γαλλικὴ κυβέρνησις ἐποιήσατο χρῆσιν καὶ ἐτέρου τινὸς ἀνθρώπου παραδόξου, οὗ ἡ δρᾷσις ὑπῆρξεν ἐν τισι μυστηριώδης καὶ ἐν πολλοῖς μένει ἔτι δυσεξήγητος. Ὅθεν θὰ διαλάβωμεν κάπως ἐκτενέστερον περὶ αὐτοῦ. Ὁ άββās Michel Fourmont (1690-1746), ὅπως καὶ ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς αὐτοῦ Στέφανος, διεκρίθη ἐνωρὶς ὡς ἀνατολιστής. Ὅτε δὲ Λουδοβίκος ὁ ΙΕ' τὸ μὲν πεισθεὶς περὶ ὑπάρξεως πλουσίων φιλολογικῶν θησαυρῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐκ Βυζαντινῶν βιβλιοθηκῶν προερχομένων (ὡς ἐμήνυνεν ἐκεῖθεν ὁ πρῶην ἐν Παρισίοις Τοῦρκος πρέσβυς), τὸ δέ, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, ἀκολουθῶν τὴν φιλοκτῆμονα παράδοσιν τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔμπειρόν τινα πρὸς συλλογὴν χειρογράφων, ὁ Fourmont ἐξελέγη ὡς εἰδήμων περὶ τὰ τοιαῦτα. Συνοδευόμενος λοιπὸν ὑπὸ τοῦ ἀνεψιοῦ του Claude Fourmont ὡς βοηθοῦ καὶ τοῦ άββā Sevin ὡς συμπράκτορος ἐξεκίνησε κατ' Ἰούλιον τοῦ 1730. Καὶ ὁ μὲν Sevin ἀσθενήσας καθ' ὁδὸν ἐπανεκάμψεν, οἱ δ' ἔτεροι δύο περιῆλθον τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου, ἀλλ' ὀλίγα ἠδυνήθησαν νὰ συλλέξωσιν ἐκ τῶν ἐκεῖ μονῶν χειρόγραφα. Τούτων εἰδικὸς κατάλογος ἀπόκειται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων. Εὐτυχέστερος ὑπῆρξεν ὁ Fourmont ἀναζητῶν ἐπιγραφὰς ἐν Ἀθήναις, ἐν Μεγάροις, ἐν Σαλαμῖνι καὶ ἰδίως ἐν Πελοποννήσῳ, ἣν διῆλθε πᾶσαν κατορθώσας τρόπῳ πρὸς τοὺς κατοίκους συνδιαλλακτικῶ νὰ εἰσδύσῃ καὶ εἰς τὰ ἀγριώτερα μέρη τῆς Μάνης. Διετείνεται ὅτι εἶχεν ἤδη συλλέξει ὑπὲρ τὰς χιλίας διακοσίας ἐπιγραφάς, ὅτε ἀνεκλήθη αἴφνης ἔνεκα εἰδήσεων ληφθεισῶν ἐν Παρισίοις περὶ τῶν φοβερῶν καταστροφῶν, αἵτινες ἐσήμαναν τὴν διὰ τῆς Ἑλλάδος πορείαν του καὶ δι' αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐφαίνετο σεμνυνόμενος ἀφ' ἑνός, ἐνῶ ἀφ' ἐτέρου ἠγανάκτει καὶ κατήγγειλε τοὺς Ἐνε-

τοὺς ὡς οἰκοδομήσαντας τὸ φρούριον τοῦ ἐν Ναυπλίῳ Παλαμηδείου μὲ τὰ ἐρείπια μνημείων τοῦ Ἑργου καὶ τῶν Μυκηνῶν. Αὕτη ὅμως δὲν εἶναι ἡ μόνη ἀντίφασις ἐν τῷ σταδίῳ ἀνθρώπου, ὅστις σκοτεινὰ καὶ δυσσυμβίβαστα ἀφῆκε τὰ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀπομνημονευθέντα περὶ τῆς δράσεώς του.

Ὁ Dodwell, παρακολουθήσας τὰ ἔγνη τῆς ἐν Πελοποννήσῳ πορείας τοῦ Fourmont καὶ ἐπιμελῶς ἐξετάσας τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀφηγηθέντα, ἀποφαίνεται (II, 405 - 408) μετὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν κριτικῆς δεξιότητος ὡς ἑξῆς.

« Ἀφοῦ ἀντέγραψά τινας τῶν ἐπιγραφῶν τούτων, παρατήρησα τὸν Μανου-
σάκην [ἓνα τῶν ἐκεῖ ἐγχωρίων] ἀνατρέποντα καὶ κρύπτοντα αὐτὰς ὑπὸ λίθους
καὶ θάμνους. Ἐρωτήσας δὲ τὴν αἰτίαν τῆς ἀσυνήθους ταύτης προνοίας
ἔμαθον παρ' αὐτοῦ ὅτι ἔπραττεν οὕτως, ἵνα προφυλάξῃ τὰς ἐπιγραφάς·
διότι πρὸ πολλῶν ἐτῶν Γάλλος μυλόρδος, ἐπισκεφθεὶς τὴν Σπάρτην, ἀφοῦ
ἀντέγραψε πολλὰς ἐπιγραφάς, ἐξέκοψε διὰ σμίλης τὰ γράμματα ἀφανίζων
αὐτάς. Καὶ πραγματικῶς μοι ἔδειξε εὐμεγέθεις τινὰς μαρμαρίνας πλάκας,
ἀφ' ὧν εἶχον ἀποξυθῆ βαρβάρως αἱ ἐπιγραφαί. Τοῦτο εἶναι γενικῶς γνω-
στὸν ἐν Μισθρᾷ καὶ πολλοὶ μοι τὸ ἐπανέλαβον ὡς παράδοσιν παρὰ πᾶσι
δεκτὴν· καὶ ἀναμφιβόλως αὕτη ἦτο μία τῶν ποταπῶν, φιλαύτων καὶ ἀδι-
καιολογῶν πρᾶξεων τοῦ ἀββᾶ Fourmont, ὅστις περιηγήθη ἐν Ἑλλάδι
διαταγῇ Λουδοβίκου τοῦ ΙΕ' τῷ 1729. Τὰ χειρόγραφα του, ἡμερολόγια καὶ
ἐπιγραφαί, ἀπόκεινται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ βασιλέως ἐν Παρισίοις. Ἐν ἐπι-
στολῇ τινι τῷ κόμητι Maupeou ὁ Fourmont καυχᾶται ὅτι κατέστρεψε τὰς
ἐπιγραφάς, ἵνα μὴ τυχὸν ἀντιγραφῶσιν ὑπὸ μέλλοντός τινος ὁδοιπόρου (βλ.
Lettres sur l'authenticité des inscriptions de Fourmont par M. Raoul-
Rochette. Paris 1819). Ἀλλὰ παρὰ πολλῶν εἰκάζεται, καὶ ὄχι ἄλόγως, ὅτι
ἀφανίζων τὰς ἐπιγραφάς κύριον σκοπὸν εἶχε νὰ δυνηθῇ ν' ἀναμίξῃ πλαστο-
γραφίας μὲ τὴν ἀλήθειαν, χωρὶς νὰ φωραθῇ. Τοῦ φόβου ὅμως, μήπως καὶ
εὐρεθῇ τις ἀνταγωνιστής, προηγείτο ἡ μέριμνα, μήπως καταγγελθῇ ὡς ἀπα-
τεῶν ἐν παλαιογράφοις. Ἐπανακάμψας εἰς Παρισίους παρουσίασεν ἄπειρον
πληθὺν ἐπιγραφῶν. Ἐλεγεν ὅτι ἀντέγραψε χιλίας πεντακοσίας, ὧν τριακοσίας
ἐν μόνη τῇ Σπάρτῃ. Πολλὰ αὐτῶν εἶναι αὐθεντικά, πάλιν ἀντιγραφεῖσαι
ἔκτοτε ἐν Ἑλλάδι καὶ δημοσιευθεῖσαι ὑπὸ διαφόρων περιηγητῶν, ἰδίως δ' ὑπὸ
τοῦ Chandler. Ἀλλὰ τὸ περιεργότερον μέρος τῆς συλλογῆς, καὶ ἐκεῖνο τοῦ
ὁποίου ἡ γνησιότης εἶναι ἰδίως ἀμφίβολος, εἶναι αἱ ἐκ Σπάρτης καὶ Ἀμυ-
κλῶν ἐπιγραφαί, εἰς αἷς δὲν πρέπει νὰ δίδῃ τις πίστιν ἄνευ μεγάλης ἐπιφιλίας

ξεως. Ἐν τούτοις τινὲς τῶν σοφῶν συμπατριωτῶν του ὑπεραμύνονται αὐτοῦ, δύο δὲ ἐνδιαφέρουσαι διατριβαὶ ἀνεγνώσθησαν κατ' Αὐγουστον τοῦ 1818 ἐν τῷ Ἰνστιτούτῳ τῆς Γαλλίας· ἡ μὲν ὑπὸ Raoul · Rochette, ὅστις ἔκτοτε ἐδημοσίευσεν περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως δύο ἐπιστολὰς πλήρεις πολυμαθείας καὶ ὑγιοῦς κριτικῆς ὑπερασπίζων τὸ βάσιμον τῶν ἐπιγραφῶν, ἡ δὲ ὑπὸ Louis Petit - Radet, ὅστις παραδέχεται τὴν ἐν γένει ἀκρίβειαν τοῦ ἡμερολογίου του.

»Ὁ,τιδήποτε καὶ ἂν προβάλλουσιν οἱ συνηγοροῦντες ὑπὲρ τοῦ γνησίου τοῦ ἡμερολογίου καὶ τῶν ἐπιγραφῶν του, ὀφείλουν νὰ ὁμολογήσουν, ἂν πιστεύουν εἰς ὅσα ἐκεῖνος ἀφηγεῖται, ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλαρίχου ἢ Ἑλλὰς οὐδένα ἔσχεν ἐχθρὸν τόσῳ φοβερόν. Μεγάλη φιλοδοξία καὶ μικρὰ παιδεία ὁμοῦ μὲ ἄσπλαγγον ἀδιαφορίαν διὰ τὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος παρώτρυνον αὐτὸν νὰ καταστρέφῃ τινὰς τῶν μᾶλλον σεβαστῶν καὶ ἐνδιαφερουσῶν μαρτυριῶν τῆς ἀρχαίας ἱστορίας. Εἶναι ὅμως δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν ὅλα ὅσα λέγει περὶ τούτου. Ἡ προσφιλὴς αὐτῷ ματαιοφροσύνη τοῦ διαπραῖσαι ὅ,τι οὐδεὶς τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐπεχείρησεν ὁμοῦ μὲ τὴν ἐπιθυμίαν νὰ παραστῇ εἰς τοὺς προστάτας του ὡς παράδοξός τις καὶ μέγας ἄνθρωπος ἴσως τὸν ὥθησε νὰ ἀφηγηθῇ κατ' ὑπερβολὴν τὰ τῶν δαιμονισμένων καταστροφῶν του. Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τοῦτο, παραθέτω ἐνταῦθα περικοπὰς τινὰς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του, αἵτινες εἶναι εἰς ἄκρον περίεργοι καὶ ἥκιστα γνωσταί. Αἱ εἰς τὴν ἐν Παρισίοις βιβλιοθήκην τοῦ βασιλέως ἀποκείμεναι ἐπιστολαὶ αὗται ἀπευθύνονται ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς Ἑλλάδος τῷ κόμητι Maurepas, τῷ κ. Freret, τῷ ἀββᾷ Servin καὶ ἄλλοις. Πᾶς τις μὴ ἔστερημένος καλαισθησίας καὶ γενναιοψυχίας βεβαίως θὰ καταπλαγῇ βλέπων ὅτι ἐπαίρεται ὁμολογῶν καὶ μεθ' ὑπερηφανίας καυχᾶται διὰ τὰς ἐκ προμελέτης καταστροφὰς του καὶ τὰς χείρονας ἢ Γοτθικὰς κατεδαφίσεις ¹²².

¹²² After I had taken copies of some of these inscriptions, I observed Manusaki turning them over and concealing them under stones and bushes. When I inquired his motive for such unusual caution, he informed me that he did it in order to preserve them, because many years ago a French milordos who visited Sparta, after having copied a great number of inscriptions, had the letters chiselled out and defaced. He actually pointed out to me some fine slabs of marble from which the inscriptions had evidently been thus barbarously erased. The fact is generally known at Misithra, and it was mentioned to me by several persons as a received tradition. This must doubtless have been one of the mean, selfish, and unjustifiable operations

»Καὶ φιλαρέσκως ἐνδιατρίψας ἐν τῷ μακρῷ τούτῳ καταλόγῳ φρικαλεότητων τολμᾷ νὰ ὑπογραφῇ Fourmont ὁ Σπαρτιακός. Ἡδύνατο πολὺ δικαιό-

of the Abbé FOURMONT, who travelled in Greece by orders of Louis XV in the year 1729. His manuscript, journal and inscriptions, are in the King's library at Paris. In a letter to the Count de Maurepas, he boasts of having destroyed the inscriptions in order that they might not be copied by any future traveller (see *Lettres sur l'authenticité des inscriptions de Fourmont par Mons. Raoul - Rochette*, à Paris 1819). But it is conjectured by many, and perhaps not without reason, that his principal object in obliterating the inscriptions was, that he might acquire the power of blending forgery and truth without detection, and that his fear of competition was subordinate to that of being convicted of palaeographical imposture. On his return to France he produced a vast mass of inscriptions. He says he copied one thousand five hundred, three hundred of which at Sparta alone. Many are authentic, and have since been copied in Greece and published by various travellers, particularly Dr. Chandler. But the most curious part of his collection, and that in which the authenticity is particularly questionable, are his inscriptions of Sparta and Amyklai, in which perfect confidence ought not to be reposed without great caution. He is, however, supported by some of his learned countrymen; and two interesting papers have been read in August 1818, before the France Institute by two of its members, one by Monsr. Raoul - Rochette, who since has published two letters upon the same subject, replete with erudition and sound criticism, and who vindicates the authenticity of his inscriptions; and the other by Monsr. Louis Petit - Radet, who admits the general accuracy of his journal.

Whatever his defenders may allege in support of the authenticity of his journals and his inscriptions, they must allow, if they trust to his own account, that, since the time of Alaric, Greece never had so formidable an enemy. Great ambition, and a little learning, with an unfeeling indifference for the monuments of antiquity, incited him to destroy some of the most venerable and interesting records of ancient history. It is difficult, however, to credit all that he says on this subject. The fond conceit of doing what no one had done before him, with the desire of appearing singular and great in the eyes of his protectors, may have induced him to exaggerate even the account of his insensate dilapidations. However this may be, I here insert some extracts from his letters on the subject, as they are extremely curious, and are not generally known. These letters, which are in the king's library at Paris, are addressed from different parts of Greece to the Count de Maurepas, to Monsr. Freret, the Abbé Sevin, and others. Every mind not destitute of taste, and not devoid of generous sentiment, must be struck with astonishment at finding him making an ostentatious avowal, and a proud boast of his deliberate ravages, and of his worse than Gothic demolitions.

τερον να προσλάβη τὸ ὄνομα τοῦ Πολιορκητοῦ. Δὲν παρέθηκα ἀποσπάσματα ἐξ ὅλων τῶν περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἐπιστολῶν του, διότι πολλαὶ αὐτῶν εἶναι ἀπλῶς ἐπαναλήψεις. Ἀναφέρει τὴν ὑπ' αὐτοῦ καταστροφὴν τῆς Ἑρμιόνης καὶ τῆς Τροιζήνης μὲ αὐταρέσκειαν, οἷαν ἐλπίζω οὐδεὶς ποτε πρὸ αὐτοῦ ἠσθάνθη οὐδὲ θὰ αἰσθανθῇ μετ' αὐτόν. Εἰπὼν ὅτι εὔρε πολλὰς ἐκεῖ ἐπιγραφὰς προσθέτει¹²³.

«Je l'ai fait, non pas raser, mais abattre de font en comble. Il n'y a plus de toute cette grand ville, une pierre sur une autre», &c. — «Depuis plus de trente jours, trente et quelques fois quarante ou soixante ouvriers abattent, détruisent, exterminent la ville de Sparte», &c. — «Je n'ai plus que quatre tours à démolir», &c. — «A vous parler franchement, je m'étonne de cette expédition. Je n'ai point lu que depuis le renouvellement des lettres, il soit venu dans l'esprit de quelqu'un de bouleverser ainsi des villes entières», &c. — «Dans le moment que je suis occupé à la dernière destruction de Sparta, &c. Imaginez vous, si vous pouvez, dans quelle joye je suis. Elle est des grandes; mais elle seroit extrême si on m'avoit laissé faire encore quelque temps. Mantinée, Stymphalus, Pallantion, Tégée, et sur tout Olympia et Némée, méritoient bien que je les renversasse de font en comble; j'en ai l'autorité», &c. — «J'ai, chemin faisant, cherché les anciennes villes de ce pays, et j'en ai détruit quelques unes; entre autres Hermione, Trézène, Tyrins (the erroneous orthography of the original manuscript of Fourmont is here followed) la moitié de la citadelle d'Argos, Phliasia, Phinéos, et après avoir percé dans la Magne autant que la prudence l'a pu permettre, je suis depuis six semaines, &c. occupé à la dernière et totale destruction de Sparte»... «Si en renversant ses murs et ses temples, si en ne laissant pas une

¹²³ And after dwelling with such complacency on this long list of horrors, he dares sign himself Fourmont Σπαρτιακός. He might with much more justice have assumed the name of Polyorctes. I have not inserted extracts from all his letters on this subject, as they are merely repetitions. He mentions his destruction of Hermione and Troezen with a kind of satisfaction, which it is to be hoped that no one ever felt before, or afterwards. After stating that he found many inscriptions at the former, he adds.

Pierre sur une autre au plus petit de ses sacellums, son lieu sera dans la suite ignoré, j'ai au moins de quoi la faire reconnoître, et c'est quelque chose; je n'avois que ce moyen là pour rendre illustre mon voyage,» &c. — «Quand j'aurai totalement détruit Sparte et Amyclés, j'irai à Naples de Romanie», &c. — «Ce n'est pourtant qu'en agissant de cette manière que l'on peut être utile aux lettres. Sparte est la cinquième ville de Morée que j'ai renversée; Hermione et Trézène ont subi le même sort; je n'ai pas pardonné à Argos, à Phliasia», &c. — Je suis actuellement occupé à détruire jusqu'à la pierre fondamentale du temple d'Apollon Amycléen», &c. — «J'en détruirois même d'autres avec autant de facilité, si on me laissoit faire». — «Mais il en a coûté le chateau; je l'ai totalement abattu», &c. Of Troezen he says, «J'ai abattu tous les vieux restes de forteresses et de temples. Je ne me souviens pas avoir vu dans les relations des voyageurs qui m'ont précédé, qu'ils aient jamais osé abattre des chateaux, ou d'autres grand bâtimens».

Ὁ δὲ Pouqueville, καὶ αὐτὸς Γάλλος καὶ ἐξερευνητὴς τῆς πορείας τοῦ Fourmont, ἐξηγεῖ ὡς ἑξῆς (*Voyage*, ed. 1826, V, 532-534) τὰ παράδοξα τοῦ συμπατριώτου του.

Si on s'en rapportait à ce qu'écrivait Fourmont au comte de Maurepas, on serait tenté de croire que la destruction de Sparte est son ouvrage. «Je l'ai fait (mandait-il au ministre) non pas abattre, mais raser de fond en comble. Il n'y a plus de cette grande ville une pierre sur une autre. Depuis plus de trente jours, trente et quelquefois soixante ouvriers abattent, détruisent, exterminent la ville de Sparte!» Puis il ajoute pour motiver une pareille action: «Si, en renversant ses murs et ses temples, si, en ne laissant pas une pierre sur une autre au plus petit de ses sacellums, son lieu sera dans la suite ignoré: j'ai au moins de quoi la faire reconnaître, et c'est quelque chose; je n'avois que ce moyen de rendre mon voyage illustre».

Καὶ ὑποσημειοῦ:

Fourmont, qui, dans sa correspondance manuscrite, parle toujours avec jubilation du jus de la treille, est loin d'avoir fait, ne pus faire, tout le mal dont il se vante avec une sorte de complaisance

barbare. Comment, en admettant d'après une moyenne proportionnelle qu'il employe cinquante paysans par jour à ses destructions, serait il parvenu dans un mois de temps, dont il faut défalquer les dimanches et les fêtes où les Grecs ne travaillent pas, c'est-à-dire avec environ douze cent journées d'hommes, à démolir ce qui d'après lui restait de Lacédémone? on ne fit pas cette réflexion dans un temps où l'on ignorait que les manoeuvres de la Grèce actuelle ne connaissent pas l'usage de la pince en fer, instrument nécessaire pour renverser une muraille solide. Il est probable que Fourmont avait sacrifié à Bacchus Limnaeate, lorsqu'il laissa tomber sa signature au bas d'une pareille dépêche. Je ne lui conteste pas d'avoir pu faire briser en cachette — car un Franc ne se permettrait pas impunément une pareille action en public — les marbres susceptibles d'être cassés d'un coup de marteau, et d'en avoir enfoui quelques-uns après en avoir copié les inscriptions. Quant à la jactance qui le porte à se vanter d'avoir renversé Amyclée, Mantinée, Stymphalus qu'il n'a jamais vu, Pallantion qu'il ne sait où placer, Tégée, Trézène, Hermione, Tirynthe que des mineurs, en employant la poudre à canon, pourraient à peine ébranler, Phygalie où l'on a fait dernièrement des découvertes importantes; Argos, où j'ai copié sans le savoir les mêmes inscriptions que les siennes, et Olympie qu'il n'a vu qu'en songe, toutes ces villes, je puis l'assurer, sont à peu près dans l'état où elles se trouvaient de son temps.

Συνοπτικῶς καὶ ἀδεκάστως ἐξετέθησαν τὰ περὶ τοῦ Fourmont ἐν τῇ τοῦ Michaud *Biographie Universelle*, Paris 1811-1828: «Ses connaissances réelles n'ont pu le mettre à l'abri des plus sérieuses inculpations; on a suspecté sa bonne foi dans ses recherches sur l'antiquité; on l'a hautement qualifié de faussaire, et du moins il paraît constant que les inscriptions d'un intérêt majeur qu'il avait emphatiquement annoncées ne se sont point trouvées dans ses portefeuilles, aujourd'hui déposés à la Bibliothèque de Paris, et dont le contenu n'a jamais été rendu public. Un reproche plus juste et non moins grave est celui d'avoir détruit sans nécessité un grand nombre de monuments antiques, vandalisme qu'on ne saurait attribuer qu'à l'esprit d'into-

lerance religieuse qu' il avait pris parmi les solitaires d'Anjou. On ne peut lire sans indignation ses lettres à Fréret et au Comte de Maurepas; il s' y vente d' avoir ravagé cinq villes de la Grèce, d' avoir détruit jusq' à la pierre fondamentale du temple d'Apollon Amycléen, et le recit de cette barbarie est exagéré comme celui de ses découvertes».

Διήγησις (*Relation*) τῆς ὁδοιπορίας του ἐδημοσιεύθη ἐν τομ. VII τῆς *Histoire de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*. Συμπέρασμα, εἰς ὃ ἀπολήγει τις κρίνων ψυχρῶς καὶ ἀδεκάστως, φαίνεται εὐλογώτατον τὸ ἑξῆς. Ὁ Fourmont ἀναμφιβόλως πολλὰς ἐπιγραφὰς κατέστρεψε τὸ μὲν, ἵνα μή τις μετ' αὐτὸν ἐλέγξῃ πλημμελεῖς ἐρμηνείας ἢ λάθῃ ἰδικὰ του, τὸ δέ, ἵνα μή τις δυνηθῇ ν' ἀμφισβητήσῃ τὰς ἀρχαιολογικὰς του θεωρίας ἢ ἀνακαλύψῃς. Μνημεῖα δέ τινα κατέστρεψε τὸ μὲν ὑπὸ θρησκοληψίας, τὸ δὲ ὑπὸ ματαιοφροσύνης κινούμενος. Ἐν τοῖς πλείστοις δ' ἐψεύσθη ἢ καθ' ὑπερβολὴν εἶπε πιστεύων ἐπὶ τέλους ὅσα αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐσοφίσθη, ὅπως συμβαίνει πολλάκις εἰς τοὺς ἐκ συστήματος ψεύστας, ὅτι δηλαδὴ βαθμηδὸν πείθουσιν ἑαυτοὺς ὅτι, ὅσα ἐφεῦρον, τῷ ὄντι συνέβησαν.

νη') Ὁ κόμης Choiseul - Gouffier.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἀφορώντων τὰς ἀρχαιολογικὰς ἐπιχειρήσεις τῶν παρὰ τῇ Πύλῃ ξένων πρέσβων ἀνάγκη εἶναι νὰ διαλάβωμεν καὶ περὶ τοῦ ἀντιπροσωπεύσαντος τὴν Γαλλίαν ἐν Κωνσταντινουπόλει μέχρι τοῦ 1786 εὐπατρίδου καὶ ἀκαδημαῖκου κόμητος M.G.F.A. Choiseul - Gouffier (1752 - 1817), συγγραφέως τοῦ περιφήμου καὶ πολυτελοῦς *Voyage Pittoresque de la Grèce*¹²⁴. Τοῦ ἔργου τούτου ὁ πρῶτος τόμος ἐξεδόθη τῷ 1782, τοῦ δευτέρου τὸ πρῶτον μέρος τῷ 1809 καὶ τὸ δεύτερον τῷ 1824. Τῶν πολλῶν ἐν

¹²⁴ Ἔτεροι ἐκδόσεις. Nouvelle ed. avec des notes historiques sur les événements actuels, par Lesbroussart. Bruxelles 1823. Τομ. 2 εἰς 8ον, καὶ πίν. εἰς φον. Voyage pittoresque dans l'empire Ottoman, en Grèce, dans la Troade, les îles de l'Archipel et sur les côtes de l'Asie Mineure; nouvelle ed. augmentée de notices historiques d'après les voyageurs modernes les plus célèbres, redigées avec le concours et sur les observatione inédites de M. Hase et M. Miller. Paris 1841. Τομ. 4 εἰς 8ον καὶ πίν. εἰς φον. Βιογραφία αὐτοῦ πλήρης, ἐν ᾗ καὶ περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι περιηγήσεώς του, ἐν *Mémoires de l'Acad. des Inscr. et Belles Lettres* τῆς 23ης Ἰουλ. 1819.

Ο ΚΟΜΗΣ CHOISEUL - GOUFFIER.

αὐτῷ εἰκόνων μόνον δύο εἶναι τῶν Ἀθηνῶν μὲ βραχυτάτας παρατηρήσεις· «Planche 159, Vue d'Athènes. Sur le premier plan on aperçoit les restes d'un temple dédié à Jupiter Olympien. Pl. 160, Vue d'Athènes prise dans la pleine, au pied de l'Acropole. Au dessus des murailles de cette acropole s'élève le Parthénon dont on voit la façade». Ἀλλ' ἐν τῷ προλόγῳ λέγει· «Si le désire, et même l'espère de voir un jour la liberté rendue aux Grecs, ne sont que des chimères, on doit pardonner ces douces illusions à ceux dont l'enfance a été consacrée à l'étude de leur gloire, et à l'admiration de leurs vertus; et si la simple lecture de l'histoire inspire en faveur de ces peuples un sentiment exalté, on sent combien ce sentiment doit s'accroître encore dans un voyageur qui parcourt le sol heureux où naquirent tant de héros et d'écrivains célèbres».

Τὸν ἔρωτα τῆς Ἑλλάδος ἐνέπνευσεν αὐτῷ ὁ κλεινὸς Ἑλληνιστὴς καὶ ἀρχαιολόγος, ὁ ἀββᾶς Βαρθελεμῆς, ὅφ' ὃν ἐμαθήτευσεν καὶ ὅστις τὸν παρώτρυνε νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἀξιωματικὴν ἐκείνην περιήγησιν. Τότε, τῷ 1776, ἐπεσκέφθη τὸ πρῶτον τὰς Ἀθήνας καὶ πάλιν τῷ 1785, ὡς μαρτυροῦσι δύο χαράγματα ἐπὶ τῶν κίωνων τοῦ Θησείου καὶ ὡς ἀναφέρει ὁ ἡμέτερος Ἱστορικός, ὁ Ἰωάννης Μπενιζέλος (ἐν Ἑφημερίαι σ. 23), λέγων περὶ τῆς δευτέρας ταύτης ἐπισκέψεως· «Εἰς τὰς 10 τοῦ Αὐγούστου ἦλθεν εἰς Ἀθήνας ὁ μουσοῦ Σουαζέλ Δεγκοφιέ, πρέσβυς τῆς Γαλλίας πρὸς τὴν Ὑψηλὴν Πόρταν, πορευόμενος εἰς βασιλεύουσιν. Τὸν ὑπεδέχθησαν ἐνδόξως ὁ μὲν Χατζῆ Ἀλῆς στέλλοντας κάτω τὸν μπελούμπασήν του μὲ ἐν ἄλογον ἐστολισμένον λαμπρῶς διὰ νὰ καβαλικεύσῃ, ὁ δὲ τζιτσάραγας ῥίπτοντας τόπια ἀπὸ τὸ κάστρον».

Μετὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβείαν καὶ τὴν ἐν Γαλλίᾳ ἐπανάστασιν ὁ Gouffier, ἀπολέσας πᾶσαν τὴν περιουσίαν αὐτοῦ ὡς εἰς τῶν ἄκρων βασιλοφρόνων, εὔρε καταφύγιον ἐν Πετροπόλει, ὅπου ἔτυχε πολλῶν τιμῶν. Πρὸς τὸν Ναπολέοντα διέκειτο ἀδιάλλακτος καὶ μόλις μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν ἠδυνήθη νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς Γαλλίαν ἐκεῖ τελευτήσας τῷ 1817.

Καὶ ἐν μὲν τῷ Ὀδοιπορικῷ οὐδὲν λέγει περὶ προσκλήσεως ἢ «διασώσεως» ἀρχαιοτήτων· ἀλλ' εἶναι γνωστὸν ὅτι τῷ 1784 ἐπέτυχε νὰ λάβῃ φερμάνιον καὶ ἤρξατο ἐρευνῶν τὰ ἐν τῇ Ἀκροπόλει ἀσχολήσας εἰς τοῦτο τὸν Γάλλον πρόξενον Fauvel· οὗτος δὲ τῷ ἐξαπέστειλε πρῶτον τῷ 1788 ἐν τμήμα

τῆς ζωφόρου ¹²⁵, εὐρεθὲν μεταξὺ τῶν ἔρειπίων τοῦ Παρθενῶνος, καὶ μίαν τῶν μετοπῶν τῆς μεσημβρινῆς πλευρᾶς. Τὰ δύο ταῦτα ἀπόκεινται νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου. Ἐτέρα μετόπη, ἐκτοπισθεῖσα ὑπὸ καταιγίδος, ὥς διατείνεται ὁ Fauvel, κατέπεσε καὶ ἐθραύσθη εἰς τρία μέρη. Ταῦτα κατῳρώθωσεν αὐτὸς νὰ περισυλλέξῃ κρυφίως καὶ νὰ συσκευάσῃ ἐντὸς τριῶν κιβωτίων πρὸς ἀποστολὴν ὁμοῦ μὲ ἕτερα 23 κιβώτια, περιέχοντα ἄλλας ἀρχαιοτήτας, πολλὰ ἐκμαγεῖα καὶ τὴν δίγλωττον ἐπιγραφὴν τὴν λεγομένην τοῦ Ἀρτεμιδώρου. Ταῦτα πάντα ἐπεβιβάσθησαν κατὰ Μαΐον τοῦ 1803 ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ πλοίου L'Arabe ἀπευθυνόμενα χάριν ἀσφαλείας τῷ τότε ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργῷ Ταλλεϋράνδῳ. Ἀλλὰ τότε ἀκριβῶς, μετὰ τὴν εἰρήνην τῆς Ἀμιένης, ἐξεργάγῃ καὶ αὐθις ὁ μεταξὺ Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας πόλεμος τοῦ δὲ πλοίου συλληφθέντος ὑπὸ τῶν Ἀγγλων, ἡ ἐν αὐτῷ λεῖα ἀπεβιβάσθη εἰς Μελίτην. Μάταιαι ὑπῆρξαν τοῦ Gouffier αἱ πρὸς τὸν Ἀγγλον ναύαρχον, τὸν Νέλσωνα, ἱκεσίαι, ὅπως φεισθῇ τοῦλάχιστον τῶν τριῶν κιβωτίων τῆς μετόπης, «le seul marbre précieux qui me soit resté après tant de reines et des travaux» — ἡ μόνη παρηγορία τοῦ γήρατός του. Ἀλλ' ὁ ναύαρχος, πλέων τὰς θαλάσσας, οὐδὲν ἐγίνωσκε περὶ τῶν κιβωτίων, ἅτινα ἐν τῷ μεταξὺ μετηνέχθησαν εἰς Λονδῖνον καὶ ἐπρόκειτο νὰ δημοπρατηθῶσιν ὡς πολεμικὴ λεῖα. Ἀμφίβολον ἦτο μετὰ τὴν ὑπὸ πραγματογνωμόνων ἐξέτασιν, ἂν θὰ ἐπήρκουν κἄν εἰς ἀπότισιν τοῦ εἰσαγωγικοῦ τέλους — τόσῳ εὐτελὲς ἐθεωρεῖτο ἢ ἐλέγετο τὸ περιεχόμενον αὐτῶν! Ὁ δυστυχὴς Gouffier, προβλέπων ὅτι θὰ παρουσιάζετο ὡς ἀγοραστὴς ὁ λόρδος Ἐλγιν, δὲν ἐδίστασε νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἐπιείκειαν συναδέλφου φιλαρχαίου. «Lord Elgin (ἐπέ-

¹²⁵ Ἡ περὶ τοῦ τμήματος τούτου τῆς ζωφόρου ἐκθεσις τοῦ Γάλλου ἀρχαιολόγου A. L. Millin συμπεριελήφθη εἰς τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Ἐλγιν (ἐκδ. β', σ. 72-77), ἵνα ἐκ συγκρίσεως τοῦ τμήματος τούτου, μήκους 6 ποδῶν, ἐκτιμωμένου ἀντὶ φρ. 80.000 (= £ 8250), ὑπολογισθῇ ἡ ἀξία τῶν ὑπὸ τοῦ Ἐλγιν ἀποκομισθέντων τμημάτων, τῶν ἐχόντων μῆκος 250 ποδῶν! Περὶ τῆς θαυμασίας καλλιτεχνικῆς ἀξίας τοῦ τμήματος τούτου τοῦ Choiseul - Gouffier ὁ Millin λέγει ἐν ἄλλοις καὶ τὰ ἐξῆς. «Ce magnifique bas-relief nous fait voir comment les Grecs ont abandonné cette manière trop dure, et ont porté l'art des draperies à sa perfection, ainsi qu'on le remarque sur plusieurs vases peints, et sur les monuments de la sculpture Grecque. Personne ensuite n'a surpassé les Grecs dans l'art de draperies; ils ont excellé principalement dans celle des femmes; mais ce beau bas-relief prouve qu'ils ne drapaient pas moins habilement les figures d'hommes» . . &c.

στελλεν) a le bonheur de posséder un grand nombre des marbres originaux de ces plâtres; c'est un trésor inappréciable; pour moi, je m'estimerai heureux d'en recouvrer les copies, et de pouvoir compléter ainsi la décoration de l'asyle modest, où je cherche à me consoler de mes pertes ¹²⁶. Ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ συγκινηθῇ τις ἀναγινώσκων τὰς ἐκκλήσεις τοῦ εὐγενοῦς γέροντος, ἐκκλήσεις εἰς καρδίας σκληράς, ὡς ἀπέδειξε τὸ συμπέρασμα. «Lorsqu' à l'aide des circonstances les plus glorieuses pour votre nation, vous aviez acquis les plus précieuses dépouilles de la Grèce que mes recherches antérieures vous avoient désignées, vous ne voudriez pas que des hasards funestes pour moi et le zèle de vos agens viennent ajouter à vos trésors quelques marbres de bien peu de valeur, souvenirs de ma jeunesse échappés à tous les revers dont j'ai été victime . . . Vous avez été bien heureux, My Lord; tout ce que j'avois péniblement recherché et découvert, vous l'avez conquis par cette grande influence que vous donnoient les glorieux succès des armes Britanniques . . . Les Ottomans ne pouvoient refuser quelques marbres, dont ils ignorent d'ailleurs le prix, au puissant ambassadeur qui leur remettoit la riche Égypte; et les chefs - d'oeuvre de Phidias ont été l'ornement de vos triomphes».

Καὶ τὸ αὐτὸ περίπου παράπονον ἀναγινώσκομεν ἐν τῷ Ὀδοιπορικῷ (II, 85) αὐτοῦ, λέγοντος μετὰ προδήλου ψυχικοῦ πόνου· «Lord Elgin, plus heureux, a su profiter du crédit . . . pour obtenir de la Porte des complaisances qu'en d'autres temps ses ministres les plus bienveillants n'eussent jamais osé se permettre. Lord Elgin a fait, dans toute la Grèce, une riche moisson de précieux monuments, que j' avais longtemps et inutilement désirés; il m'est difficile de les voir entre ses mains sans un peu d' envie».

Ὁ Ἑλγιν, ἀφοῦ συνήντησε τὸν Γάλλον συνάδελφόν του εἰς Παρισίους καὶ ὑπεσχέθη νὰ διερευνήσῃ τί εὗρίσκετο ἔτι ἐν Μελίτῃ, τί ἐν Λονδίῳ καὶ

¹²⁶ Τῇ 26ῃ Ἀπριλίου 1816 ἔγραψε τῷ λόρδῳ Ἑλγιν: «Nous gemissions encore sous la griffe du tyran Corse, lorsque j'ai fait écrire sur la façade de ma maison consacrée aux Muses cette inscription imitée d'Hésiode (Θεογ. 52-55), Μνημοσύνης κόραις, κακῶν λήθη». Ἦτο δὲ ἡ πρόσοψις αὕτη τῆς οἰκίας του κατ' ἀπομίμησιν τοῦ Ἑρεχθίδου.

τί ἀπεκόμισεν αὐτὸς ἐκ τῆς δημοπρασίας — διότι διετείνεται ὅτι τὸ πρᾶγμα ἦν περιπεπλεγμένον καὶ εἰς αὐτὸν δυσνόητον — ὑπεσχέθη ὅτι ἤθελεν ἀποδοθῇ τῷ Gouffier τοῦλάχιστον ἢ εἰς τρία τεμάχια μετόπη καὶ προσεκάλει αὐτὸν εἰς Λονδῖνον. «Vous avez des droit tout particuliers sur moi — je vous dois de m' avoir tracé la route que des circonstances plus heureuses m' ont permis de poursuivre. Et dans ma marche, combien n' ai je pas été pénétré de l' excès d' ingratitude auquel vos malheures, et un caractère, peut être, de trop de bonté vous ont exposé. C' est en toute sincérité que je vous répète les instances que je vous avois faites à Paris, de venir faire l' inspection de tout ce que je possède». Οὕτως ἐπιστέλλων αὐτῷ ὁ Ἑλγιν ἰσχυρίζετο ὅτι ἀνέμενε τὸν Gouffier ἐν Λονδίῳ, ἵνα λάβῃ τὴν περίφημον μετόπην, ἣν ὡμολόγησε βραδύτερον ἐνώπιον τῆς ἐπὶ τῶν ἰδικῶν του μαρμάρων βουλευτικῆς ἐπιτροπῆς ὅτι εἶχεν ἀγοράσει κατὰ τὴν δημοπρασίαν ὁμοῦ μὲ ἄλλα πολλὰ ἀντὶ £ 24! Ὁ δὲ ταλαίπωρος γέρων ἀπήντα ὅτι μετὰ τὰς διαβεβαιώσεις, ἃς ἔλαβε, προσεδόκα μετὰ πεποιθήσεως ὅτι ἡ μετόπη τοῦλάχιστον θ' ἀπεστέλλετο αὐτῷ. Καὶ τοῦτο προσδοκῶν ἐτελεύτησεν. «Ἐπειδὴ δὲ τὰ δημοπρατηθέντα ἦσαν πολεμικὴ λεία καὶ ὅτι ἐξ αὐτῶν ἠγόρασεν ὁ Ἑλγιν ἠγοράσθη εὐθέως, ἡ δὲ περὶ ἀποδόσεως ὑπόσχεσις ἐδόθη ἔνεκα ἀτομικῆς αἰτήσεως καὶ παλαιᾶς φιλίας, ὁ θάνατος ἠκύρωσε τὴν πρόθεσιν ταύτην καὶ ἡ μετόπη συμπεριελήφθη εἰς τὴν Ἑλγινεῖον συλλογὴν!» Τοῦτο ἦν τὸ ἐπίσημον συμπέρασμα τοῦ χαρακτηριστικοῦ τούτου ἐπεισοδίου· ἡ δὲ περὶ αὐτοῦ ἀλληλογραφία, ἥς βραχείας τινὰς μόνον περιόδους ἀνεγράψαμεν ἐνταῦθα, εἶναι ἀξία ἰδιαίτερας μελέτης.

Πᾶς ἕκαστος δύναται νὰ κρίνῃ κατὰ πόσον εἶναι βάσιμος ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι, ἐπειδὴ οἱ Γάλλοι προετίθεντο νὰ συλήσωσι τὴν Ἀκρόπολιν, διὰ τοῦτο ὁ Ἑλγιν προέλαβε καὶ ἔσωσε τὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνος. Οἱ Γάλλοι καὶ θέλοντες δὲν ἠδύναντο νὰ προβῶσι πέρα τῶν ὑπὸ τοῦ Gouffier διαπραχθέντων· διότι οὔτε αἱ ἐσωτερικαὶ αὐτῶν περιστάσεις οὔτε αἱ ἐξωτερικαὶ των σχέσεις ἠνύουν τὸ ἐγγεῖρημα. Ἡ Πύλη θὰ ἠρνεῖτο αὐτοῖς τὸ ἀναγκαῖον φιορμάνιον, τὸ ὅποιον ὁμως ἐξέδωκεν, εἰ καὶ ἀπροθύμως, ὑπὲρ τοῦ πρέσβεως τῶν ἐπανακτησάντων ὑπὲρ αὐτῆς τὴν Αἴγυπτον.

Ἄλλως τε, καθὰ ὁ Δοδονέλλος ὁρθῶς παρατηρεῖ (βλ. σ. 89 κ. ἐ.), ἡ μοναδικὴ περίπτωσις τῆς ὑπὸ τοῦ Ch. Gouffier ἀπαγωγῆς μιᾶς μόνης μετόπης, «ἦν ἐπάγονται ὡς ἐλαφρυντικὴν τῶν μετέπειτα κατερειπώσεων, εἶναι ἀδύνα

τον νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐπακολουθήσασαν ἀχαλίνωτον καταστροφὴν·¹²⁷ (πρβλ. καὶ ὅσα ἐν σ. 119 λέγει περὶ τούτου ὁ Beulé). Τοιαύτη δὲ ἦτο ἡ φροντίς, ὅπως ἐκ παντὸς τρόπου εὐρεθῇ, ἔστω καὶ χωλαίνουσά τις δικαιολόγησις τῶν ἀρπαγῶν καὶ καταστροφῶν, ὥστε ὁ Ἑλγιν παρίστα τῷ Λουζιέρῃ ὡς ἀποφασισθεῖσαν ἤδη καὶ ἐπικειμένην τὴν προσάρτησιν τοῦ Μορέα εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τοῦ Ναπολέοντος (βλ. σ. 24), διὸ καὶ ἀπεστάλη ὁ Hunt εἰς Ἑλλάδα, ἵν' ἀντιπράξῃ κατὰ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Γάλλου πρέσβεως Σεβαστιάνῃ (σ. 26). Εἰς ἀπόδειξιν δὲ τῶν ἐνεργειῶν τούτων τῆς Γαλλίας ὁ Ἑλγιν ἐπεκαλεῖτο τὴν διὰδοσιν τοῦ περιφήμου καὶ ἐπισήμου περὶ Αἰγύπτου συγγράμματος τῆς εἰς Αἴγυπτον ἀποστολῆς (σ. 25). Τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα μετέχουν κάπως καὶ τοῦ ἀστείου.

Εἰς ἐπίμετρον ἄξιον μνήμης ὡς ἐκδήλωσις τῆς τότε ψυχικῆς διαθέσεως τῶν Γάλλων εἶναι τὸ ἐξῆς ἐπεισόδιον, ὡς ἀφηγεῖται αὐτὸ ὁ Rouqueville (*Voyage*, 1826, V. 507—508). Le feu roi Louis XVIII, auquel on présenta en cadeau des camées faits sur le modèle des bas-reliefs du Parthénon, les refusa, en ordonnant à celui qui les lui offrait, de les remporter hors des Tuileries, ne voulant pas qu' on put imaginer qu' il approuvait, même en les regardant, l'action du moderne Erostrate. Τῶν Γάλλων ὁ μέγας θρίαμβος καὶ τὸ ἄριστον τῶν λαφύρων ὑλῆρξεν ἡ Ἀφροδίτῃ τῆς Μήλου, τὸ καύχημα τοῦτο τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου, τὸ μόνον μετὰ τὸν Ἑρμῆν τοῦ Πραξιτέλους σφζόμενον γνήσιον καὶ βέβαιον ἔργον Ἑλλήνος ἀνδριαντοποιοῦ. Ἀλλὰ καὶ τούτου τὰ ἐκ τῆς Μήλου ἀπαγωγῆς (τῷ 1820) ἐπεισόδια εἶναι οὐχὶ ἐν πᾶσιν ἄμεμπτα, ἐν τισι δὲ διατελοῦσιν ἔτι σκοτεινὰ¹²⁸.

¹²⁷ Which is abused in palliation of the subsequent delapidations, can never excuse the wanton destruction that ensued.

¹²⁸ Ἐκ τῶν πολυπληθῶν πραγματειῶν τῶν περὶ τοῦ περιφήμου τούτου ἀγάλματος; σημειοῦμεν ἐδῶ τὰς ἀφορώσας ἰδίως τὴν εὕρεσιν καὶ τὴν εἰς Παρισίους μεταφορὰν αὐτοῦ.

QUATREMÈRE DE QUINCY, *Sur la statue antique de Vénus découverte par le Mis de Rivière*. Paris 1821. 4ον, σ. 32.—CLARAC (comte de), *Sur la statue antique de Vénus Victrix découverte dans l'île de Milo en 1820, transportée à Paris et donnée au Roi, par M. le Mis de Rivière* . . . Paris 1821. 4ον, σ. 67.—AICARD (JEAN), *La Vénus de Milo; recherches sur l'histoire de sa découverte d'après les documents inédits*. Paris 1874. 12ον, σ. 235.—DUSSAULT (C), *La Vénus de Milo; documents inédits*. Paris 1877, 8ον,

Φθάσαντες δὲ οὕτως εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους ὥς προσθέσωμεν ἐδῶ ὅτι τινὲς τῶν φιλλελήνων, τῶν μετασχόντων τοῦ Ἀγῶνος, ἐγένοντο συλλέκται ἀρχαιοτήτων καὶ μάλιστα νομισμάτων, οἷον ὁ ἐν Ἀθήναις ἐγκατασταθεὶς καὶ διαβιώσας Γεώργιος Φινλάης. Ὁμοίως ὁ συνταγματάρχης Λήκ, περὶ οὗ εἵπομεν ἐν σημ. 33 καὶ 117^ς. Ὁ δὲ στρατηγὸς Θωμᾶς Γόρδων (1788 - 1841), ὁ ἱστορήσας τὰ τῆς Ἐπαναστάσεως πιστῶς καὶ ἀπαθῶς (*History of the Greek Revolution*, 2nd ed. London 1844, 2 τόμ. εἰς 8^{ον}), ἱκανὰ ἐξ ἰδίων ὑπὲρ τοῦ Ἀγῶνος καταβαλὼν καὶ ἐν Ἑλλάδι μέχρι τοῦ 1839 διαμείνας, ἀναχωρῶν ἀπεκόμισεν ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον στήλην ἐξ ποδῶν ὕψους καὶ τριῶν πλάτους, ὥς καὶ ἄλλα μικρὰ χάλκινα ἀγαλμάτια καὶ κοσμήματα, αἵτινα ἐδημοπρατήθησαν ὁμοῦ μὲ τὴν νομισματικὴν συλλογὴν του ἐν Λονδίῳ κατὰ Μάρτιον καὶ Ἰούνιον τοῦ 1850. Ἡ δὲ στήλη, ὥς καὶ δύο ἐπιγραφαὶ ἔτι ἀπόκεινται ἐν Cairness House, τῇ οἰκογενειακῇ κατοικίᾳ τῶν Γόρδων ἐν Σκωτίᾳ. Τὴν στήλην ταύτην ἀπεικόνισε καὶ περιέγραψε πρῶτος ὁ Stackelberg (*Die Gräber der Hellenen*, σ. 38), πραγματεύεται δὲ περὶ αὐτῆς βραχὺ τι ἄρθρον μὲ εἰκόνα αὐτῆς ἐν *Journal of Hellenic Studies*, vol. XLIX, σ. 1-6. Σημειούσθω ὅτι ὁ Γόρδων ᾠκοδόμησεν ἑαυτῷ οἰκίαν ἐν Ἀργεῖ, ὅπου ἀνασκάπτων πρῶτος ἀνεῦρε τὸν ἐκεῖ ναὸν τῆς Ἥρας κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 1836.

σ. 15. — MICHON (E), *La Vénus de Milo; son arrivée et son exposition au Louvre* (extr. de la *Revue des Études Grecques*). Paris 1900. 8^{ον}, σ. 69. Εἰς ταῦτα προσθετέον ὅτι ἐπ' ἐσχάτων ὁ κ. Γεώργιος Γαϊτάνος, τέως βουλευτὴς Κυκλάδων, ἐδημοσίευσεν φυλλάδιον (οὗτινος ἐστάθη ἀδύνατον νὰ προμηθευθῶ ἀντίτυπον ἐξ Ἀθηνῶν), παρέχον νέας εἰδήσεις περὶ τῆς εὐρέσεως τοῦ περιφήμου ἐκείνου ἀγάλματος, καθ' ὅς οἱ ἠλλείποντες βραχιόνες ἀπεσπάρθησαν καὶ ἐβυθίσθησαν εἰς τὸν λιμένα τῆς Μήλου κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν ῥῆξιν μεταξὺ τῶν ἐγχωρίων καὶ τῶν ναυτῶν τοῦ Γαλλικοῦ πολεμικοῦ πλοίου *Estafette*, ἐφ' οὗ ἐπεβίβαστο τὸ ἄγαλμα. Τὸ φυλλάδιον τοῦτο συμπληροῦσι παρατηρήσεις τινὲς τοῦ καθηγητοῦ Δραγάτη· ἐσχολίασε δὲ αὐτὸ διὰ μακρῶν ὁ φίλος κ. Α. Φιλαδελφεὺς ἐν *Messenger d' Athènes* τῆς ἐνδεκάτης Νοεμβρίου 1928 συνιστῶν νὰ γίνωσιν ἔρυναι ὑποβρύχια πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν βραχιόνων. Τὰς εἰδήσεις ταύτας ἀνέκρινεν ὁ κ. René Puaux ἐν τῷ *Temps* τῶν Παρισίων δι' ἄρθρου ἀναδημοσιευθέντος ἐν τῷ *Messenger* τῆς 28 Νοεμβρίου 1928.

ΜΕΡΟΣ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ

ΠΕΡΙ ΑΠΟΔΟΣΕΩΣ

νθ') Τοῦ Thomas Hardy ἡ ἔκκλησις.

Φωνὴ συνειδήσεως ἐνόχου ἐνετέλλετο τῷ βασιλεῖ τῶν Γάλλων ν' ἀποτρέψῃ τὸ πρόσωπόν του καὶ ἀπὸ τὰ ἄθῳα ὁμοιώματα τῶν συληθέντων πρωτοτύπων. Καὶ ἡ ἀκατασίγητος αὕτη φωνὴ ἀκούεται ἐκάστοτε ἀνιηχοῦσα ὡς διαμαρτυρία τῶν εὐσυνειδητοτέρων. Πλέον ἢ ἑκατὸν μετὰ τὸν Βύρωνα ἔτη ἕτερος Ἕλληνας ποιητὴς ἔψαλε τῶν ἀπαχθέντων τὸ παράπονον. Τὰ ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ καθειργμένα πεντελήσια μάρμαρα, σκοτεινότεραν κατ' ἔτος ὄψιν προσλαμβάνοντα ἐξ ἀτμοσφαίρας ὁμιχλώδους, μόνον οὐκ φωνὴν ἀφίησι νόστον αἰτοῦντα.

Ἐσχάτως, τῇ παραμονῇ τῶν Χριστουγέννων τοῦ παρελθόντος ἔτους 1927, ὁ ὀλίγας ἡμέρας μετὰ ταῦτα τελευτήσας πρύτανις τῶν συγχρόνων τοῦ Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ μυθιστοριογράφων, ὁ Thomas Hardy, ἐδημοσίευσεν ἐν τοῖς *Καιροῖς* τοῦ Λονδίνου τὸ παρὰ πόδας θαυμάσιον τῷ ὄντι ποιημάτιον, τὸ ὅποιον (καθὰ ἐξέθηκεν ἀκολούθως, τῇ 13 Ἰανουαρίου 1928, ἐν τῇ αὐτῇ ἐφημερίδι ὁ φίλος αὐτοῦ Edmond Gosse) εἶχε συντάξει ὁ Χάρδης τῷ 1905 εὐρεθεὶς τῇ παραμονῇ τῶν Χριστουγέννων ἐν τῇ Ἑλγινείῳ λεγομένη αἰθούσῃ τοῦ Μουσείου, συνεπλήρωσε δὲ τῷ 1926. Ὑποθέτει ὁ ποιητὴς τοὺς ἐκεῖ καθειργμένους θεοὺς τοῦ Φειδίου ἀκούοντας τὴν χαρμόσυνον ἐσπερινὴν κωδωνοκρουσίαν τῶν Χριστουγέννων καὶ πυνθανομένους παρὰ τοῦ διερχομένου νυκτοφύλακος τὴν αἰτίαν. Δυσανασχετοῦντες δὲ διαμαρτύρονται ὅτι ἐξόριστοι ἐστήθησαν ἐν τῇ σκοτεινῇ ἐκείνῃ καὶ καταθλιπτικῇ αἰθούσῃ καὶ ζητοῦσι νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸν φωτεινὸν βράχον τῆς Ἀθηνᾶς. Μετὰ πολλῆς τέχνης δὲν φαίνεται ὁ ποιητὴς συνηγορῶν αὐτός, ἀλλ' ἐπιτείνει τὴν δύναμιν τοῦ αἰτουμένου αὐτῇ ἡ φωνὴ τῶν θεῶν.

Christmas in the Elgin Room, British Museum
(Early last Century).

«What is the noise that shakes the night,
And seems to soar to the Pole - star height?»
«Christmas bells,
The watchman tells,
Who walks this hall that blears us captives with its blight».

«And what, then, mean such clangs, so clear?»
—«'Tis said to have been a day of cheer,
And source of grace
To the human race
Long ere their woven sails winged us to exile here.

«We are those whom Christmas overthrew
Some centuries after Pheidias knew
How to shape us
And bedrape us
And to set us in Athena's temple for men's view.

«O it is sad now we are sold —
We gods! for Borean people's gold,
And brought to the gloom
Of this gaunt room
Which sunlight shuns, and sweet Aurore but enters cold.

«For all these bells, would I were still
Radiant as on Athenai's Hill».

— «And I, and I!»
 The others sigh,
 «Before this Christ was known, and we had men's good will».

Thereat old Helios could but nod,
 Throbbled, too, the Ilissus River - god,
 And the torsos there
 Of deities fair,
 Whose limbs were shards beneath some Acropolitan clod:

Demeter too, Poseidon hoar,
 Persphone, and many more
 Of Zeus' high breed,—
 All loth to heed
 What the bells sang that night which shook them to the core.

THOMAS HARDY. 1905 and 1926.

Δὲν θὰ παραθέσω ἐνταῦθα μετάφρασιν ἐμὴν, ἥτις ἀδόκιμον καὶ ἀσθενὲς δοκίμιον οὔσα θὰ ἐμείου τὴν ἀπαράμιλλον χάριν καὶ τὸ σθένος τοῦ θαυμασίου τούτου ποιηματίου. Κάλαμος τοῦ ἐμοῦ πολὺ δεξιώτερος, ὁ τοῦ René Puaux, ἐχορήγησε τῷ *Journal des Hellènes* (τῇ 28 Ἰανουαρίου 1928) τὴν παρὰ πόδας καλλιπεστάτην Γαλλικὴν μετάφρασιν· διότι καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ παντοῦ, ὅπου βασιλεύει τὸ δίκαιον καὶ ὁ ὀρθὸς λόγος, ἡ ἡμετέρα ὑπόθεσις εὕρισκει ὑπερμάχους ἰσχυροὺς καὶ γενναίους πάντοτε, πλὴν ὅσας ἡμεῖς δι' αὐταπάτην ἢ αὐθαιρεσίαν παραπαίοντες ἠτιώμεθα διὰ τὰ λάθη αὐτῶν τῶν οἰκείων.

«Quel est ce bruit qui ébranle la nuit
 Et semble s' élever jusqu' à la hauteur de l' étoile polaire?»
 «Ce sont les cloches de Noël!»
 Dit le gardien,
 Qui se promène en cette salle où, captives, nous nous flétrissons.
 — «Et que signifient donc ces claires sonorités?»
 — Elles disent qu' il y a eu un jour de joie

Et une source de grace
Pour l'humaine race
Bien avant que ses navires à toutes voiles nous aient menées ici
[en exil.

Nous sommes celles que Noël a renversées
Quelques siècles après le temps où Phidias sut
Comment nous modeler
Et nous draper
Et nous présenter dans le temple d'Athèna à la vue des hommes.
Quelle tristesse d'avoir été vendues
Nous, déesses! pour l'or d'un peuple boréen
Et d'avoir été livrées aux ténèbres
De cette étroite salle
Que la lumière du soleil évite et où la douce aurore n'entre que
[grelottante.

Sans toutes ces cloches, je serais encore
Aussi lumineuse que la colline d'Athèna...
Dit l'une «Et moi! et moi!»
Soupirent les autres.
... «Avant que ce Christ fut connu, alors que nous avions la
[bonne volonté des hommes».

Et le vieil Helios ne pouvait qu'approuver de la tête
Et le dieu de l'Ilissus frémissait aussi
Comme les torsos des belles déesses
Dont les membres n'étaient plus que débris sous quelque éboulis
[de l'Acropole.

Demeter et le blanc Poseidon,
Perséphone et bien d'autres
Des nobles enfants de Zeus
Répugnaient à prêter attention
À ce que chantaient ces cloches pendant cette nuit qui les ébran-
[lait jusqu'au fond du cœur.

ξ') Αἱ περὶ ἀποδόσεως τῶν ἀπαχθέντων προτάσεις.

Ἡ περὶ ἀποδόσεως τῶν Ἑλγινείων μαρμάρων γνώμη δὲν ἔπαυσε προκύπτουσα, ἀφ' ἧς τὸ πρῶτον ὁ βουλευτὴς Hammersley, συζητουμένης τῆς ὑπὸ τοῦ δημοσίου ἀγορᾶς αὐτῶν, κατήγγειλεν, ὡς εἶδομεν (σ. 58), «τὸ ἄτιμον τῆς συμβάσεως» — the dishonesty of the transaction — τοῦ Ἑλγιν καὶ συνεβούλευσε «ν' ἀγορασθῇ μὲν ἡ συλλογὴ, ἀλλὰ νὰ φυλαχθῇ ἀσφαλῶς ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ, ἵν' ἀποδοθῇ, ὅθεν ἀπρεπῶς ἐλήφθη, ἅμα ζητηθῇ αὕτη ὑπὸ τῆς (τότε) παρούσης ἢ οἰασθήποτε ἐν τῷ μέλλοντι κυβερνήσεως τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ἄνευ ἄλλης τινὸς διατυπώσεως ἢ διαπραγματεύσεως».

Χωρὶς νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Βύρωνος κατακεραυνῶσιν τοῦ ἀνοσιουργήματος τοῦ Ἑλγιν καὶ τὰς καθ' ἕκαστον καταγγελίας Ἀγγλῶν μαρτύρων τῶν πρᾶχθέντων — καταγγελίας, αἵτινες ἀναγκαιῶς συνεπάγονται ὡς συμπέρασμα τὴν ἐξιλεωτικὴν ἀπόδοσιν — χωρὶς νὰ ἐπιμείνωμεν ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι αὕτη ἡ Ἀγγλία ἐπρωτοστάτησε συνηγοροῦσα ὑπὲρ ἀποδόσεως τῶν ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος ἄρπαγέντων — ἀρκεῖ ν' ἀναγράψωμεν ἐνταῦθα τὰ εἰδικώτερον προταθέντα ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἀγγλῶν ὡς δίκαια καὶ ἄξια τοῦ γοήτρου τῆς πατρίδος των, ἀκόμη καὶ ὅτε Τοῦρκοι ἐδέσποζον τῆς Ἀκροπόλεως.

Ὁ Dodwell λέγων περὶ τοῦ ὁμοιώματος τῆς ἀπαχθείσης Καρυάτιδος, τοῦ δωρηθέντος ὑπὸ τοῦ λόρδου Γύλφορδ, συνιστᾷ (σ. 95 - 97), ὅπως ἡ πατρίς του μιμηθῇ τὸ εὐγενὲς τοῦτο παράδειγμα καὶ ἀποδώσῃ τὸν κίονα καὶ τὸ ἕτερον ἀρχιτεκτονικὸν τμήμα τοῦ Ἐρεχθείου, τὸ ἀσπλάγχχνως ἐκεῖθεν ἐκρίζωθέν. Τὴν εἰσήγησιν ταύτην ἐνίσχυσεν ὁ Clarke διὰ μακρῶν (VI, 234). Τὴν ἀπόδοσιν συνιστᾷ θερμῶς καὶ ὁ Douglas, κατακρίνων τὴν ἐκρίζωσιν τοῦ κίονος καὶ γείσου ὡς πρᾶξιν ἀσύγγνωστον. Ὅμοίως καὶ ὁ Chateaubriand (σ. 117). Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Quatremère de Quincy πυνθάνεται μετὰ πόθου, ποία εὐεργετικὴ δύναμις θ' ἀποδώσῃ τὰ ἀπαχθέντα: Quelle seroit la puissance bienfaisante qui les rendroit à leur première patrie? (σ. 122).

Πρώτη ῥητὴ καὶ ἔγκυρος, οὕτως εἰπεῖν, αἵτησις τῆς Ἑλλάδος περὶ ἐπιστροφῆς τῶν ἄρπαγέντων καὶ ἰδίως τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τμημάτων τῶν ἀναγκαίων πρὸς ἀναστήλωσιν τοῦ Παρθενῶνος ἦν ἡ τελικὴ περίοδος τοῦ εὐφραδοῦς ἐκείνου λόγου τοῦ Ῥαγκαβῆ, οὗ τὸ πλεῖστον μέρος παρατίθεται ἀνωτέρω (κεφ. μη', σ. 140 - 146).

Ἄλλ' αἱ περὶ τοῦ θέματος τούτου συζητήσεις δὲν ἔπαυσαν ἀνανεούμεναι, ὡς αἰεὶ εὐκαιρὸς περιστάσις παρουσιάζετο εἰς τοὺς φιλολογικοὺς καὶ καλλιτεχνικοὺς κύκλους τοῦ Λονδίνου. Εἰς τοιαύτην τινὰ περιστάσιν ἔτυχε νὰ συναντήσω τὸν ἀείμνηστον καὶ σεπτὸν φίλον μου Φριδερίκον Χάρισσων, τὸν Κομμιστὴν φιλόσοφον καὶ ἱστορικόν, ὅστις, εἰ καὶ εὐμενῶς διατελὼν πρὸς τοὺς Τούρκους, κατὰ τὸ δόγμα τοῦ Comte, ἦτο διατεθειμένος νὰ ὑποστηρίξῃ καὶ τινὰς ἀπόψεις τῶν ἡμετέρων δικαίων. Οὗτος ἦτο ὁ πρῶτος τῶν ἀμφιταλαντευομένων, οὓς ἐτόλμησα κατηγῶν νὰ μεταπείσω. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ τοῦ Ἑλγιν, ὁ πολυμαθὴς φίλος μου δὲν εἶχε χρεῖαν πολλῆς πιέσεως, ὥπως πεισθῇ νὰ πραγματευθῇ τὸ θέμα δημοσίᾳ. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας μοὶ ἔπεμψε τὰ τυπογραφικὰ δοκίμια ἄρθρου, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ δημοσιευθῇ εἰς τὸ τεῦχος τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ μηνιαίου περιοδικοῦ *Nineteenth Century*, καὶ μὲ ἐτίμησε ζητήσας τὴν γνώμην μου καὶ εἰσηγήσεις ὅσας τυχὸν εἶχον νὰ τῷ προτείνω.

Ταῦτα συνέβαινον πρὸ τριάκοντα ὀκτὼ ἐτῶν, τῷ 1890, καθ' ἣν ἐποχὴν παντοῖαι φροντίδες καὶ ἀσχολίαι μὲ κατεβάρυνον· ἀλλ' ἀμέσως τῷ παρέσχον ὅσας ἡδυνάμην νὰ συγκεντρώσω εἰδήσεις, εἰ καὶ τὸ ἔργον τοῦ ἐλαχίστην εἶχεν ἀνάγκην πλουτισμοῦ, διότι, ὡς καὶ τὰ πλεῖστα ὅσων ἔγραψεν ἐκεῖνος, ἦτο ἔργον μεγάλης καὶ μονίμου ἀξίας. Ἐν ἄρθρῳ ὀκτὼ μόνον σελίδων, ἐπιγραφομένῳ «Ἀπόδοτε τὰ Ἑλγίνεια Μάρμαρα» — Give back the Elgin Marbles — ὁ ἀείμνηστος φίλος μου δι' ἀκαταμαχῆτων ἐπιχειρημάτων καὶ διὰ λογικῆς ἀναγκαστικῶς πειθοῦσης ἐποιεῖτο ἔκκλησιν εἰς τὰ εὐγενέστερα αἰσθήματα τοῦ Ἀγγλικοῦ ἔθνους ἀποδεικνύων ὅτι, ὅσονδῆποτε συγχωρητὴ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἢ ὑπὸ τοῦ Ἑλγιν ἀπαγωγή, ἢ ἐν Λονδίῳ κατακράτησις μάλιστα τῶν συστατικῶν μερῶν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Παρθενῶνος δὲν ἦτο πλέον ἀνεκτὴ οὐδὲ συμφέρουσα, ἀλλ' ὅτι ἡ ἀπόδοσις ἦν ἐπείγουσα καὶ ὡς ἔργον διεθνοῦς δικαιοσύνης καὶ ὡς πρᾶξις συμφέρουσα τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ταῖς καλαῖς τέχναις.

Δὲν θ' ἀποπειραθῶ νὰ παραθέσω ἐνταῦθα διεξοδικὴν περίληψιν ἄρθρου, τοῦ ὁποίου πᾶσα περίοδος, πᾶσα λέξις εἶναι ἀξία μνήμης, ἐν δὲ συνόλῳ ἀποτελεῖ τῆς ἡμετέρας ὑποθέσεως εὐφραδεστάτην ἔκθεσιν. Ἄς μὲν ἂν αὕτη ὡς θετικὴ διατύπωσις τῶν ἀπαιτήσεών μας! Θαυμασία εἶναι ἡ δύναμις τοῦ λόγου, ἡ πυκνὴ ἀλληλουχία τῶν ἐπιχειρημάτων, τὸ ἀκατάκριτον τῆς παρηγορίας, μεθ' ἧς καὶ αὐτὴν τὴν πατρίδα τοῦ δὲν διστάζει νὰ ἐλέγξῃ, ὡς αἰεὶ πρόκειται περὶ τοῦ ἀπολύτως ὀρθοῦ καὶ δικαίου. Παντὸς σοφισμοῦ καταδεικνύει

τὴν ἀπάτην. Πάσης προφάσεως ἐκθέτει τὸ ἀβάσιμον. Παρατάσσων δὲ μετὰ σπανίας δυνάμεως οὐσιώδη γεγονότα συμπεραίνει ὅτι «τὰ γλυπτὰ τοῦ Παρθενῶνος εἶναι μυριάκις οἰκειότερα καὶ προσφιλέστερα τοῖς νῦν Ἑλλήσιν ἢ τοῖς Ἀγγλοῖς, τοῖς πρὸ 74 μόλις ἐτῶν γενομένοις κυρίοις αὐτῶν, ἐνῶ ἐπὶ 2240 ἔτη ταῦτα ἦσαν ἀναπόσπαστον μέρος τῆς Ἑλλάδος συμπίσης πολὺ ἱερώτερον καὶ τιμιώτερον ἢ ὁ Πύργος τοῦ Λονδίνου ἢ ὁ καθεδρικός ναὸς τῆς Οὐεστμινστέρης ἢ τὰλλα ἀρχαῖα τῶν Ἀγγλῶν ἱστορικὰ μνημεῖα. Οἱ δὲ Ἕλληνες ζηλοτύπως ἔχονται τῶν πατρίων. Τουρκοκρατούμενοι μόλις μὲ σιγαλοὺς γογγυσμοὺς καὶ ὑπόκωφα παράπονα ἠδύναντο νὰ δηλώσωσι τὴν κατὰ τῶν ἀρπαγῶν διαμαρτυρίαν αὐτῶν. Ποία θὰ ἦτο ἡ ἰδική μας στάσις, ἂν ἐπιδρομεύς τις ἐδῆου τὰ ἐθνικὰ ἡμῶν μνημεῖα; Κατὰ τὴν μετακόμισιν καὶ τὴν πολυετὴ ἐν τῇ θυελλῳδεῖ τοῦ Λονδίνου ἀτμοσφαίρᾳ ἔκθειςιν τὰ μάρμαρα ταῦτα ὑπέστησαν καὶ ἔτι ὑφίστανται ἀνεπανορθώτους ζημίας. Μόνῃ ἀμάθεια καὶ χυδαιότης (ignorance and vulgarity) ἀδυνατεῖ νὰ νοήσῃ ὅποια καὶ ὅποση εἶναι ἡ διαφορὰ τῆς ὄψεως αὐτῶν ἐν τῷ Βρεϊτανικῷ Μουσείῳ ἢ ἐν τῇ διαυγεστάτῃ ἀτμοσφαίρᾳ τῆς Ἀκροπόλεως¹²⁹. Ἐρυθρίᾳ δὲ καὶ ἀγανακτεῖ πᾶς γνήσιος Ἀγγλος συγκρίνων τὰ σχίσματα καὶ τοὺς μῶλωπας, οὓς κατέλιπεν ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος ἡ ἐκεῖθεν διάβασις τοῦ Ἑλγιν, μὲ τὸ παρακείμενον ταπεινὸν μὲν, ἀλλ' ἄριστα κατατεταγμένον Μουσεῖον, ἐν ᾧ ἀπεθησαυρίσθησαν ἐπιμελῶς καὶ εὐλαβῶς τὰ ἀπομείναντα τῆς ἐπιδρομῆς λείψανα. Ὁ Βύρων οὐδὲν καθ' ὑπερβολὴν εἶπεν. Ἀπ' ἐναντίας αἱ διαμαρτυρίαι αὐτοῦ ἔσωσαν τὸ γόητρον καὶ τὸ καλὸν ὄνομα τῆς Ἀγγλίας. Καὶ πᾶς Ἀγγλος φροντίζων περὶ τῆς ὑπολήψεως τῆς πατρίδος του ὀφείλει νὰ συνηγορῇ ὑπὲρ ἀποδόσεως τῶν ἀρπαγέντων. Πρᾶξις τοιαύτη ἔσται εὐγενεστέρα καὶ αὐτῆς τῆς χειραφετήσεως τῆς Ἑπτανήσου».

¹²⁹ Ὁ Sir Philip Sassoun, ἰδιαίτερος γραμματεὺς, διαρκοῦντος τοῦ πολέμου, τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ καὶ μετέπειτα καὶ τοῦ Ἀγγλοῦ ἀρχιστρατήγου, νῦν δὲ βουλευτῆς καὶ μέλος τῆς κυβερνήσεως, ἀεροπορῶν ἐξ Ἰνδιῶν ἔφθασεν εἰς Ἀθήνας καὶ ἐν ἀφηγήσει τῆς πορείας του ἔγραφεν ἐν τοῖς *Καιροῖς* τῆς 26ης Νοεμβρίου τοῦ λήξαντος ἔτους 1928 ὅτι ἐπισκεφθεὶς τὴν Ἀκρόπολιν «ἠπόρουν διαλογιζόμενος, μήπως ἐπὶ τέλους τὰ εὐκλεῆ ἑρείπια τοῦ Παρθενῶνος καὶ ἡ λαμπρὰ τῶν Ἀθηνῶν ἀτμόσφαιρα δὲν θὰ ἦσαν ἀρμοδιωτέρα θέσις διὰ τὰ καλλιπρεπέστατα τοῦ κόσμου ὅλου γλυπτὰ παρὰ τὸ Βρεϊτανικὸν Μουσεῖον» (I found myself wondering whether, after all, the noble ruins of the Parthenon and the glorious atmosphere of Athens would not be better setting

Εὐρέως ἀντήχησε καὶ πολλοὺς συνεκίνησεν ἡ γενναία αὕτη προτροπή ¹³⁹. Εἰς δὲ τῶν ἀρίστων φίλων μου καὶ συνιδρυτῶν τῆς περιφήμου Greek Committee, ὁ μόλις πρὸ ἐνὸς ἔτους εἰς βαθὺ γῆρας τελευτήσας λόρδος Eversley (πρῶην Shaw Lefevre), μοὶ ὑπεσχέθη νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν βουλὴν (βουλευτὴς ὦν τότε) νομοσχέδιον περὶ ἀποδόσεως τῶν Ἑλγινείων μαρμάρων, ἂν τὸ πρᾶγμα εὕρισκεν ἱκανὴν παρὰ τῇ δημοσίᾳ γνώμῃ ἀποδοχὴν σαφῶς ἐκπεφρασμένην. Ἐνέργεια, εἰς τοῦτο ἀποβλέπουσα, εἶχεν ἤδη ἀρχίσει καὶ ὁ Χάρισσων ἔτυχε θερμοτάτης δεξιώσεως ἐν δημοσίᾳ τινὶ διαλέξει, καθ' ἣν ἀνέπτυξε τὸ θέμα ἐκτενέστερον. Ἄλλ' ἢ οὕτως ἐκδηλωθεῖσα προθυμία ἐπόμενον ἦτο νὰ διεγείρῃ τοὺς φόβους, τὴν μῆνιν καὶ τὴν σθεναρὰν ἀντίδρασιν τῶν ἐνδιαφερομένων, ὅπως τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον μὴ γυμνωθῇ τῶν κειμηλίων ἐκείνων — τῆς εὐκλεεστάτης αὐτοῦ δόξης. Ὁ κ. Harrison, πρὶν ἢ δημοσιεύσῃ τὴν διατριβὴν του, εἶχε βεβαιωθῇ περὶ τῆς εὐμενεστάτης ἀποδοχῆς αὐτῆς ὑπὸ τοῦ συντάκτου τῆς Ἐπιθεωρήσεως. Ἦν δ' οὗτος ὁ James Knowles, ἀρχιτέκτων τὸ ἐπάγγελμα, ἀλλ' ὅστις εὔρε προτιμότερον τὸ ἔργον συντάκτου μηνιαίας ἐπιθεωρήσεως, τῆς *Contemporary*. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀσκῶν συνέδεσε σχέσεις μετὰ πολλῶν τῶν προεξαρχόντων ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ καὶ τοῖς γραμ-

than Bloomsbury for the most exquisite marbles in the world). Ἡ συνοικία τοῦ Λονδίνου, ἐν ἣ τὸ Βρεττανικὸν Μουσεῖον, ὀνομάζεται Bloomsbury. κατὰ συνεκδοχὴν δὲ καὶ αὐτὸ τὸ Μουσεῖον.

¹³⁹ Ὁ περιλάλητος Ἰρλανδὸς ἐπαναστάτης Roger Casement, ὅστις, διαρκοῦντος τοῦ μεγάλου πολέμου, ἀπηγγονίσθη, εὕρισκετο ἐν Κόγγῳ, ὅτε ἀνέγνωσε τὸ ἄρθρον τοῦ Χάρισσων καὶ ἐμπνευσθεὶς ἀπέστειλεν ἐκεῖθεν τοὺς ἐξῆς ὡραίους στίχους, δημοσιευθέντας ἐν *Review of Reviews* τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1891. Ἀνεδημοσιεύθησαν δὲ μετὰ τὸν θάνατόν του καὶ ἐν *Observer* τῆς 21ης Μαΐου 1916.

Give back the Elgin marbles; let them lie
Unsullied, pure beneath an Attic sky.
The smoky fingers of our northern clime
More ruin work than all the ancient time.
How oft' the roar of the Piraen Sea
Trough column'd hall and dusky temple stealing
Hath struck these marble ears, that now must flee
The whirling hum of London, noonward reeling.
Ah! let them hear again the sounds that float
Around Athene's shrine on morning's breeze —

μασι. Καὶ παραιτηθεὶς τῆς *Contemporary* ἵδρυσεν ἰδίαν Ἐπιθεώρησιν, τὴν *Nineteenth Century*, εἰς ἣν προσεῖλκυσε τὴν σύμπραξιν καὶ τοῦ Γλάδστωνος καὶ τοῦ Τεννυσῶνος καὶ πολλῶν ἄλλων τῶν διαπρεπόντων. Ἴδιον ὁμῶς ἄρθρον οὐδέποτε εἶχεν αὐτὸς δημοσιεύσει ἐν τῇ Ἐπιθεωρήσει του, ἀλλ' ὥς συγγραφεὺς ἔμενεν τόσῳ ἄγνωστος, ὅσῳ ἦτο γνωστὸς ὡς προμηθευτὴς ἐτέρων καλᾶμων. Οὕτως εἶχεν ἀποδεχθῆ προθύμως καὶ δημοσιεύσει καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ Χάρισσων.

Αἴφνης ὁμῶς μετὰ πάροδον τριῶν ὅλων μηνῶν ἐφάνη εἰς τὸ τεῦχος τοῦ Μαρτίου τοῦ 1891 μακρὰ δωδεκασέλιδος ἀπάντησις, ἐπιγραφομένη *The joke about the Elgin Marbles* — Ὁ περὶ τῶν Ἑλγινείων μαρμάρων ἀστεϊσμός — καὶ φέρουσα τὴν ὑπογραφὴν αὐτοῦ τοῦ Knowles. Πλὴν καὶ πρόχειρος ἐξέτασις τοῦ κειμένου ἔπειθε τὸν εἰδήμονα ἀναγνώστην ὅτι ὁ κ. Knowles ἦν ἀθῶος πάσης ἄλλης εὐθύνης ἢ τῆς παροχῆς τῶν στηλῶν τῆς Ἐπιθεωρήσεώς του πρὸς καταπολέμησιν ὑποθέσεως, ἥς τὴν ὑπεράσπισιν εἶχε τὸ πρῶτον ἀσπασθῆ. Ἡ εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Χάρισσων ἀπάντησις ἦν προδήλως ἔργον ἀνδρός, ἐν ἐπιγνώσει τῶν πραγμάτων διατελοῦντος καὶ ἀσκοῦντος κάλαμον δεινόν. Ἐν ἀρχῇ προσποιεῖται ὅτι τὸ ἄρθρον τοῦ Χάρισσων ἦτο ἀπλοῦν «*jeu d'esprit*», εὐτράπελος ἀστεϊότης, σατυρικὸν κατασκευάσμα, θρίαμβος εἰρωνικῆς παραστάσεως τῆς μεθόδου τῶν δημαγωγῶν, οἵτινες ποιοῦνται ἔκκλησιν εἰς νοσηρὰν αἰσθηματικότητα πρὸς προπαγανδισμὸν ἀνατρεπτικῶν

The lowing ox, the bell of climbing goat
And drowsy drone of far Hymettus' breeze.
Give back the marbles; let them vigil keep
Where art still lies, o'er Pheidias' tomb, asleep.

Roger Casement.

Lukunga Valley, Cataract Region of the Lower Congo.

Τῶν πρώτων τεσσάρων καὶ τῶν τελευταίων δύο στίχων ἡ ἔννοια κατ' ἐλευθέραν μετάφρασιν εἶναι αὕτη.

«Ἀπόδοτε τὰ Ἑλγίνεια μάρμαρα ἃς μένουν ἄσπιλα, ἀγνά, ὑπὸ τὸν Ἀττικὸν οὐρανόν. Τὰ καπνισμένα δάκτυλα τοῦ βορεινοῦ μας κλίματος πλείονα ἀπεργάζονται ὄλεθρον ἢ σύμπας ὁ ἀρχαῖος χρόνος . . . Ἀπόδοτε τὰ μάρμαρα. Ἄς ἀγρυπνῶσιν, ὅπου ἡ τέχνη ἀκόμη κοιμᾶται, ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Φειδίου».

Ἔως τὰ ἐνδότερα τῆς Ἀφρικῆς εἶχεν εὔρει ἡχώ ἢ εὐγλωττος ἔκκλησις τοῦ ἡμετέρου φίλου Harrison.

σκοπῶν, καὶ ὅτι ὁ Χάρισσων θαυμασίως ὑπεκρίθη τὸ πρόσωπον τοῦτο καὶ ἐπιτυχῶς ἐμιμήθη τὴν ῥητορικὴν τῶν τριόδων. Ταχέως ὅμως ἡ ἀπάντησις παραιτεῖ τὴν εἰρωνείαν, ἣς πρόδηλος σκοπὸς ἦν ὁ ἐξευτελισμὸς τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Χάρισσων, καὶ σπουδαιολογοῦσα παρατάσσει μετὰ πολλῆς δεινότητος, καὶ δὴ μετ' ἀναισχύντου κάποτε περιφρονήσεως τῆς ἀληθείας, τοὺς λόγους, δι' οὓς τὰ Ἑλγίνεια μάρμαρα οὐδέποτε θὰ ἀποδοθῶσι.

Τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Χάρισσων τοὺς καταγγέλλει ὡς «perversions of truth and flat misstatements» — ψεῦδη δηλονότι τρανά. Τὰ ἀποκομισθέντα γλυπτὰ εἶναι τὰ τρόπαια τῆς κατὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Νείλου νίκης τοῦ Νέλσωνος. Ὁ Ἑλγιν ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο «πεφωτισμένος πάτρων καὶ σωτῆρ τῶν καλῶν τεχνῶν», ἡ δ' ἐν τῇ βουλῇ συζήτησις διεξεδίκησεν αὐτόν. Ἡ κατ' αὐτοῦ ἐξέγερσις, ἣτις διήρκεσε μόνον ἐπὶ βραχὺ, ὠφείλετο εἰς πολιτικὰς διαμάχας καὶ μάλιστα εἰς τοὺς ἀθανάτους μὲν στίχους, ἀλλ' ἐν ταύτῃ τὴν παιδαριώδη ἀμάθειαν τοῦ Βύρωνος, ὅστις ἡδιαφόρει περὶ ἀρχαιοτήτων καὶ ἐπροτίμα·

«much finer women, ripe and real,
Than all their nonsense of stone ideal».

Ἄλλως τε ἡ περὶ τῶν τότε Ἑλλήνων γνώμη του δὲν ἦτο πολὺ κολακευτική. Ἐν Λονδίῳ ἡ Ἑλγίνειος συλλογὴ τυγχάνει «φροντίδος μεγάλης καὶ θαυμασίας» — anxious and splendid care — ἐνῶ ἐν Ἑλλάδι τὰ γλυπτὰ ὀσημέραι φθείρονται καὶ ἀπόδειξις εἶναι τὰ κατὰ τὸ 1872 ληφθέντα ἐκμαγεῖα τῶν ἐκεῖ ἀπομεινάντων μερῶν τῆς ζωφόρου παραβαλλόμενα πρὸς τὰ ἀποκομισθέντα, ὡς μαρτυροῦσι περὶ τούτου αἱ δύο ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ ἐκ παραλλήλου τεταγμέναι σειραί. Ἀναφέρει δὲ ὡς ἕτερον τῆς ἔτι καὶ νῦν ἐξακολουθούσης φθορᾶς παράδειγμα τὴν διαμαρτυρίαν Ἀγγλίδος τινὸς δεσποίνης, ἣτις εἶδε ναύτας Ἀμερικανικοῦ πλοίου θραύοντας καὶ ἀποκομίζοντας τεμάχια ἐνὸς τῶν κιόνων τοῦ Παρθενῶνος. Τοιαύτη φθορὰ ἐξακολουθεῖ ἕκτοτε ὥστε ἐπείγον συμφέρον τῶν καλῶν τεχνῶν εἶναι «νὰ σωθῶσι τὰ ἀπομεινάντα κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Ἑλγιν» — what still remains should be rescued after the fashion of Lord Elgin's rescue. Ἀπορεῖ τις μάλιστα, ἂν δὲν θὰ ἦτο ἴσως συμφέρον τῶν τεχνῶν νὰ προτείνῃ ἡ Ἀγγλία εἰς τὴν ἀπένταρον (imprecunious) Ἑλλάδα ν' ἀγοράσῃ τὰ ἀπομεινάντα ἐκεῖνα λείψανα καὶ οὕτω νὰ τὰ σώσῃ ἐν τῇ μητροπόλει τοῦ κόσμου πρὸς ὄφελος τῆς ἀνθρωπότητος. Διότι ὑπάρχει καὶ ἄλλος κίνδυνος — μήπως «ὁ μικρὸς οὗτος

πληθυσμὸς μιγάδων ἀποζώντων ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος» — the mixed little population which now lives upon the ruins of ancient Greece — μήπως δελεασθεὶς συναινέσῃ νὰ πωλήσῃ τινὰ μὲν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Βερολίνου ἀντὶ ἑνὸς ἑκατομμυρίου, ἕτερα δὲ τῷ μουσεῖῳ τοῦ Νεοβοράκου ἀντὶ δύο ἑκατομμυρίων λιρῶν. Ἄλλως τε, ἂν ἅπαξ γίνῃ ἡ ἀρχὴ ἀποδόσεως τῶν τοῦ Ἑλγιν, μοιραίως θ' ἀκολουθήσῃ ἡ ἀπαίτησις ἐπιστροφῆς τῆς ζωφόρου τῆς Φιγαλείας καὶ μετὰ ταῦτα τῶν ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀσσυρίας μετενεχθέντων εἰς τὸ Μουσεῖον ἀρχαιοτήτων καὶ οὕτω καθεξῆς.

Ἐνδιέτριψα μεταγράφων καταλεπτότερον τὰ ὑβριστικὰ καὶ ἔξευτελιστικὰ δι' ἡμᾶς ἐπιχειρήματα ταῦτα, διότι φρονῶ ὅτι ὀφείλομεν νὰ μὴ λησμονῶμεν, ἀλλὰ νὰ ἔχωμεν αὐτὰ πρὸ ὀφθαλμῶν παντοτε ἐν σχέσει πρὸς τὰ ἐν τῷ ἐπομένῳ κεφαλαίῳ ἐκτιθέμενα.

Ἡ δημοσίευσίς τῆς Ἀπαντήσεως ἐγέννησε δημοσιογραφικὸν σκάνδαλον καὶ συνεζητήθη καὶ πέρα τῆς Ἀγγλίας — ἐν ἄλλοις ὑπὸ τοῦ Temps τῶν Παρισίων. Σφοδρῶς κατεκρίνετο ἡ διαγωγὴ τοῦ κ. Knowles, ὅστις ἀπὸ ἀμερολήπτου συντάκτου μετεμορφώθη εἰς συγγραφέα κωμικοτραγικοῦ ἄρθρου, καταπολεμοῦντος ὑπόθεσιν, ἣν τὸ πρῶτον ἡσπάσθη. Ὁ κ. Χάρισσων δὲν ἦτο ὁ τυχὼν ἀρθρογράφος, ἀλλὰ παλαιὸς τῆς Ἐπιθεωρήσεως συνεργάτης καὶ δημοσιολόγος, ἔχων κῦρος ἐν τοῖς γράμμασι καὶ ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ ἐν δὲ τῇ παρουσίᾳ περιπτώσει ἡ συνηγορία του ὠμολογεῖτο καὶ ὡς ἡθικὴ πρότασις ἀκατάκριτος καὶ ὡς πρακτικὸν θέμα πανισχύρως διατετυπωμένον.

Ὅθεν ὑπῆρχεν ἀνάγκη Ἀνταπαντήσεως ἐν αὐταῖς ταῖς στήλαις τῆς *Nineteenth Century* συμφώνως πρὸς τὰ δημοσιογραφικὰ ἔθιμα. Ἄλλ' ὁ κ. Knowles ἐζήτησε νὰ ἴδῃ πρῶτον τὸ κείμενον τῆς Ἀνταπαντήσεως οὐδὲν ὑποσχόμενος περὶ δημοσιεύσεως αὐτοῦ. Εὐτυχῶς ὑπῆρχεν ἑτέρα μηνιαία καὶ ἐφάμιλλος ἐπιθεώρησις, ἡ *Fortnightly*, εἰς τὸ τεῦχος τοῦ Ἀπριλίου τῆς ὁποίας κατεχωρίσθη ἡ Ἀνταπάντησις, ἡ ἐκ δέκα καὶ τεσσάρων σελίδων συγκειμένη καὶ ἐπιγραφομένη *Editorial Horseplay* — Συντάκτου χυδαία παιδιὰ. Σπανίως ἀνέγνωσα ὑποθέσεως ἔκθεσιν φαινοτέραν ἢ πειστικωτέραν. Ἡ γαληνιαία ἀξιοπρέπεια τοῦ ὕφους ἐντείνει τὴν δύναμιν τῆς λογικῆς καὶ τὴν ἐπιβολὴν τῶν συλλογισμῶν, δι' ὧν τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ «Pseudo-Knowles» ἀνατρέπονται. Καθηδύνει τὴν ἀνάγνωσιν ἡ πολλαχοῦ γεῦσις τοῦ Ἀττικοῦ ἁλατος. Σπουδαιολογῶν δὲ ὁ Χάρισσων παρατάσσει τὴν ὑπὲρ τῆς προτάσεώς του ἔνθερμον συνηγορίαν πρωτευόντων ὀργάνων τοῦ τύπου — *Standard*,

Speaker, Daily Graphic—τὴν ὑπὸ τινων βουλευτῶν ὑποστήριξιν τοῦ σκοποῦ τοῦ Shaw Lefevre, τὴν μὲ ταῦτα συμφωνίαν πολιτικῶν τινων ἐπαρχιακῶν ὀργανισμῶν καὶ τὴν ἐν αὐταῖς ταῖς Ἑνωμέναις Πολιτείαις τῆς Ἀμερικῆς ἐκδηλωθεῖσαν συμπάθειαν. Μετὰ ταῦτα ἀνασκευάζει δι' ἀναμφίλεκτων μαρτυριῶν τὰς ἐνστάσεις τῆς Ἀπαντήσεως μίαν πρὸς μίαν. Ἀνατρέχων εἰς τὰ τῆς βουλευτικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ 1816 μνημονεύει τῶν καταθέσεων τῶν βουλευτῶν Morritt καὶ Fazakerley, ὅτι οἱ τότε Ἀθηναῖοι ἀνθίσταντο ὅσον ἠδύναντο κατὰ τῆς ἀπαγωγῆς τῶν γλυπτῶν καὶ ὅτι ὁ Clarke, ὥς καὶ ἄλλοι Ἀγγλοὶ περιηγηταί, ἐστηλίτευσαν τὰς καταστροφὰς τοῦ Ἑλγιν. Ὅτι τὰ ἀπαχθέντα ἐλήφθησαν συναινέσει οὐχὶ τῶν γνησίων κτητόρων, ἀλλὰ τῶν καταδυναστευόντων αὐτούς. Ὅτι φθορὰς ἐπήνεγκον οὐχὶ οἱ ἐγγώριοι οὐδὲ τόσον οἱ Τοῦρκοι, ὅσον ταξειδιῶται ἀκολουθοῦντες τὸ παράδειγμα τοῦ Ἑλγιν. Ὅτι αὐτὸς ὁ Χάρισσων εἶχεν ἀγαλμάτιόν τι ἐκ Πεντελῆσιου μαρμάρου, τὸ ὁποῖον ἰδὼν ὁ Sir Charles Newton, ὁ τότε ἔφορος τῶν ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ ἀρχαιοτήτων, ἐλυπήθη διὰ τὴν βλάβην, ἣν ὑφίστατο ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ τοῦ Λονδίνου, καὶ ἐφρόντισε περὶ καθάρσεως καὶ σωτηρίας του οὕτως ὁμολογῶν ἐμμέσως περὶ τῆς φθορᾶς, ἣν ἀνεπανορθώτως ἐπασχον τὰ πολὺ ἀρχαιότερα μάρμαρα, τὰ ἐκ τοῦ Παρθενῶνος. Ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι ἀνεξάρτητα τὸ ἐν τοῦ ἄλλου γλυπτὰ, ἀλλὰ συστατικὰ μέρη τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Παρθενῶνος, τοῦ λαμπροτάτου καὶ ἱερωτάτου μνημείου τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐν αὐτῇ τῇ πρωτεύουσῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, ἐν τῇ πόλει, ἣτις σήμερον κατέστη κέντρον ἀρχαιολογικῶν σπουδῶν πολὺ σπουδαιότερον διὰ τὸν λοιπὸν κόσμον αὐτοῦ τοῦ Λονδίνου. Ἡ σχετικὴ πρὸς ἀλλήλας θέσις τῶν δύο τούτων πόλεων τελείως ἥλλαξεν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἑλγιν· αἱ Ἀθῆναι εἶναι σήμερον ἢ Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀρχαιότητα. Ἐν τέλει ὁ Χάρισσων συνοψίζει τὸ ὅλον ζήτημα ὑπεραμυνόμενος τῆς τιμῆς καὶ τοῦ γοήτρου τῆς πατρίδος του διὰ τῶν ἐξῆς φράσεων, ὧν τὴν δύναμιν, τὴν χάριν καὶ τὸ γενναῖον φρόνημα μόνον αἱ ἰδιαί του λέξεις δύνανται νὰ παραστήσωσιν.

«Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἂς συζητήσωμεν περὶ πράγματος, ἀφορῶντος τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ἀξιοπρέπειαν, ἄνευ ἀγροίκων καὶ ἀγεννῶν ὕβρεων πρὸς ἔθνος φιλικόν. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἐθνικὰ αὐτῶν μνημεῖα οἱ Ἕλληνες τῆς σήμερον δεικνύουν ἐνδελεχῇ καὶ ζηλότυπον φροντίδα, πατριωτικὴν ὑπερηφάνειαν, καθ' ἣν οὐδὲν ἐπὶ γῆς ἔθνος ὑπερτερεῖ αὐτῶν. Οὐδέποτε ἀντεποιήθη ἰδιαί-

τερόν τινα ἐνθουσιασμόν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, διότι προσφέρομαι πρὸς πάντα τὰ ἔθνη μὲ σέβας ὡς πρὸς μέλη τῆς ἀδελφосύνῃς τῆς πεπολιτισμένης ἀνθρωπότητος. Οὐκ ὀλίγοι ὄθλοι ἐμωρολογήθησαν ὑπὸ τῶν ἄκρων μαινομένου φιλελληνισμοῦ. Ἄλλ' ἡ Ἑλλὰς εἶναι σήμερον ἀνεγνωρισμένον καὶ ἀνεξάρτητον μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας. Παραβαλλόμεναι δὲ πρὸς τὴν Πορτογαλίαν, τὴν Βραζιλίαν, ἀκόμη καὶ πρὸς τὴν Ρωσσίαν ἢ τὴν Τουρκίαν, αἱ διανοητικαὶ καὶ θετικαὶ πρόοδοι τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι ποσῶς εὐκαταφρόνητοι. Ὁ Βύρων ἦτο ἴσως στενοκέφαλος ὕλιστῆς (Philistine) . . . ἀλλ' εἶχε γενναίαν καὶ κραταιὰν ψυχὴν καὶ ἔπραξεν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ὅ,τι οὐδεὶς ποιητῆς τῶν νεωτέρων χρόνων κατώρθωσέ ποτε ὑπὲρ ἑτέρου τινὸς λαοῦ· τοῖς ἐνέπνευσε ζῶσαν καὶ διαρκῆ φιλοπατρίαν . . . Ἀλλὰ τὸ προσφέρεσθαι πρὸς τοὺς Ἕλληνας ὡς πρὸς παιδάρια, μήπως ἀτακτήσουν καὶ ἀκολάστως καταστρέψουν τι, τὸ διατείνεσθαι ὅτι δὲν δύναται τις νὰ ἐμπιστευθῇ εἰς αὐτοὺς τὴν φυλακὴν τῶν ἰδίων μνημείων . . . ταῦτα εἶναι μωρὸν καὶ ἀγεννὲς παράδειγμα τῆς αὐθαδεΐας τοῦ John Bull.¹³¹

ξα') 'Επίλογος

Αἱ ὀλίγον μετὰ ταῦτα πολυμέριμοι πολιτικαὶ περιστάσεις καὶ ἡ ἀνάγκη-
σίς μου (τῶν Ἑλληνικῶν πρεσβειῶν ἀνατεθεισῶν τότε εἰς ἐπιτετραμμένους)
δὲν ἠνύνησαν τὴν πέρρ τοῦ σημείου τούτου ἐπίσπευσιν τῆς ὑποθέσεως ταύ-

¹³¹ In any case let us discuss a matter of national magnanimity without coarse and unmanly insults on a friendly nation. In the matter of their national monuments the Greeks of today show an intense and jealous care, a patriotic pride in which they are surpassed by no people on earth . . . I have never pretended to any special Hellenic enthusiasm; for I treat all nations with respect as members of the brotherhood of civilized mankind. No little nonsense has been talked by the rabid Phil - Hellene; but Greece is now an acknowledged and independant member of the European community. As compared with Portugal, Brazil, even Russia and Turkey, the intelligence, solidity and progress of Greece are far from contemptible. Byron may have been a Philistine . . . but had a generous, and mighty soul, and he did for Greece what no poet in modern times ever did for a people: he inspired them with a living and abiding patriotism . . . But to treat the Greek nation as merely lads who must be kept out of mischief and wanton destruction, to say that they cannot be trusted with their own national monuments . . . is a stupid and vulgar exemple of John Bull's insolence.

της, ἥτις ὁμῶς ἐξηκολούθει κατὰ καιροὺς συζητουμένη ὡς ἀκαδημαϊκὸν θέμα.

Ἄλλ' ἀκαθόριστός τις καὶ νεφελώδης γνώμη περὶ τοῦ ποθητοῦ τῆς ἀποδόσεως τῶν ἀφαιρεθέντων δὲν ἀρκεῖ πρὸς ἔμπρακτον λύσιν τοῦ προβλήματος. Προαπαιτεῖται σαφὴς ὁρισμὸς τοῦ παρ' ἡμῶν αἰτουμένου. Ἀτυχῶς οὔτε ἡ Κυβέρνησις οὔτε ἕτερός τις ὀργανισμὸς, ἔχων κῦρος καὶ αὐθεντίαν ἱκανήν, ὥρισέ ποτε τί ἀκριβῶς εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ζητοῦμεν. Ἄρα ἀπαιτοῦμεν πᾶσαν ἐξ Ἑλλάδος ἀπαχθεῖσαν ἀρχαιότητα, οἷον καὶ τὰ τῆς Φιγαλείας, ἡ μόνον τὰ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως; Καὶ πάντα τὰ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἢ μόνον τὰ τοῦ Παρθενῶνος; Καὶ μόνον τὰ ὑπὸ τοῦ Ἑλγίνου ἀφαιρεθέντα ἢ καὶ τὰ ὑπὸ ἄλλων κατὰ καιροὺς ἀρπαγέντα; Προκύπτει δὲ ἀμέσως καὶ τοῦτο τὸ ἀπόρημα. Ζητοῦμεν τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ μόνον ἢ καὶ τῶν ἀλλαχοῦ, οἷον τῶν ἐν τῷ Λούβρῳ ἐκ τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῶν ἐν Μονάχῳ ἐξ Αἰγίνης; Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης τὸ ζήτημα λαμβάνει διεθνῇ χαρακτῆρα ¹³² καὶ δὲν βλέπω πῶς δυνάμεθα νὰ διεκδικῶμεν μόνον τὰ ἐν μιᾷ

¹³² Ὁ διακεκριμένος ἱστορικός W. Miller λέγει (*The Latins in the Levant*, σ. 329) περὶ τῶν δύο λεόντων (περὶ ὧν ἀνωτέρω σ. 186-189) ὡς φρουρούντων τὴν εἵσοδον τοῦ ἐν Βενετίᾳ ναυστάθμου καὶ ὡς «ἀναμενόντων τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν οἱ κλαπέντες θησαυροὶ θὰ ἀπεδίδοντο τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι» (waiting the day when all her stolen treasures will be restored to free Greece). Ὁ εὐσεβὴς οὗτος πόθος, οὗ τὴν πραγματικὴν εὐχὴν ἀπὸ καρδίας, μοὶ ἐνθυμίζει ὅτι οἱ Ἴταλοι πλὴν τῶν τριῶν ἐξ Ἀθηνῶν κλαπέντων λεόντων ἔχουσιν ἐστηλωμένους ἐν Βενετίᾳ τοὺς τρεῖς θαυμασίους ὀρειχαλκίνοὺς ἵππους, οὓς οἱ μισθοφόροι τῆς Σινιορίας, οἱ κατ' εὐφημισμὸν ἐπονομαζόμενοι σταυροφόροι, ἐλήστευσαν ἐκ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἵπποδρόμου. Ὁμοίως ἔχουσι τὸ περίφημον ἄρμα τοῦ Ἀπόλλωνος, τὸ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἐκ τῆς Ῥόδου εἰς Κωνσταντινούπολιν κομισθὲν καὶ ἐκεῖθεν ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐπιδρομέων εἰς Βενετίαν μετενεχθὲν. Κατ' εὐτυχίαν συγκυρίαν αὐτοὶ οἱ Ἴταλοι μᾶς παρέσχον παράδειγμα καὶ προηγούμενον, καθ' ὃ ἔθνος, ἐχόμενον τῶν παραδόσεών του καὶ σεβόμενον τὰ πάτρια, ὀφείλει νὰ πολιτεύεται. Διαπραγματευομένης τῆς διεθνοῦς εἰρήνης μετὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον, οἱ Ἴταλοι ἐνεθυμήθησαν ὅτι πρὸ ἱκανῶν αἰώνων ἡ Αὐστρία, διαδεχθεῖσα ὡς κυρίαρχος τοὺς πρὸ αὐτῆς ἡγεμονίσκους διαφόρων πολυπλάγκτων Ἰταλικῶν κρατιδίων, ἐγένετο κάτοχος τοῦ περιφήμου Σιδηροῦ στέμματος τῆς Λαμβαρδίας. Ὅθεν ἀπήτησαν τὴν ἀναγνώρισιν καὶ ἀπόδοσιν αὐτοῦ ὡς παρασήμου τοῦ νέου βασιλείου τῆς Ἰταλίας, οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπόδοσιν διαφόρων χειρογράφων, σπανίων βιβλίων, εἰκόνων καὶ ἄλλων καλλιτεχνημάτων, ἀποκειμένων πρὸ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων ἐν τοῖς ἀρχείοις, ταῖς βιβλιοθήκαις καὶ πινακοθήκαις τῆς Αὐστρίας, κηρύττοντες ὅτι τοῦτο ἦν ἔργον στοιχειώδους δικαιοσύνης. Ἐδημοσίευσαν προσέτι καὶ ἱστορικάς τινὰς ἐκθέσεις, δὴθεν δικαιολογού-

τινι συλλογῇ εὐρισκόμενα καὶ οὐχὶ πάντα τὰ ὁμοίως ὑπὸ διαφόρων κτηθέντα. Τὸ κατ' ἐμὲ ἐφρόνουν, καὶ ἔτι φρονῶ, ὅτι ἡ ἀπαιτήσις τῆς ἀποδόσεως τῶν γλυπτῶν τοῦ αἰετώματος τοῦ Παρθενῶνος εἶναι ματαία, ὥς νῦν ἔχουσι καὶ ἐπὶ μακρὸν θὰ ἔχωσι τὰ πράγματα. Αἱ περὶ τῶν τοιούτων δίκαιαι ἡμῶν ἀπαιτήσεις τότε θὰ τύχωσι σπουδαίας ἀκροάσεως, ὅταν ἡ καθόλου διεθνὴς θέσις τῆς πατρίδος ἡμῶν βελτιωθῇ ἐσωτερικῶς μὲν, ὥστε νὰ προκαλῇ δίκαιον ἔπαινον, ἐξωτερικῶς δέ, ὥστε νὰ ἐπιβάλλῃ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων σέβας. Ἐν τῷ μεταξύ ὁμως ὀφείλομεν νὰ χαράξωμεν πορείαν σαφῶς καθωρισμένην καὶ νὰ βασίσωμεν τὴν ἡμετέραν ἀπαιτήσιν ἐπὶ πρακτικῶν λόγων καί, χωρὶς ποσῶς ν' ἀπαρνηθῶμεν τὴν διεκδίκησιν τῶν ἀνέκαθεν δικαιωμάτων ἡμῶν, νὰ ζητήσωμεν τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν ἐκείνων τμημάτων, ἅτινα εἶναι ἀναγκαῖα εἰς συμπλήρωσιν τῶν οἰκοδομῶν, ἀφ' ὧν ταῦτα βιαίως ἀπεσπάσθησαν, καὶ ὧν τὴν ἀναστήλωσιν νῦν φιλοτίμως καὶ εὐλαβῶς ἐπιχειροῦμεν¹³³.

σας τὴν ἀνάκτησιν τῶν πρὸ πολλοῦ λησμονηθέντων ἀντικειμένων, οἷον τὴν διατριβὴν ταύτην ὑπὸ Α. Casamassa: *Documenti inediti per la rivendicazione dei Codici Napoletani di Vienna*. Napoli 1919. 4ον, σ. 33.

Ἄλλ' αἱ ἀπαιτήσεις τῶν Ἰταλῶν ἀπέβλεπον οὐ μόνον εἰς τὰ συληθέντα, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰ ἀγορασθέντα ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς Κυβερνήσεως ἀντὶ χρημάτων μετρητῶν ἢ κληροδοτηθέντα ὑπὸ νομίμων προκατόχων, οἷον αἱ περίφημοι *Tavole Amalfiane*, αἱ ἀπὸ τοῦ 1100 χρονολογούμεναι καὶ μέχρι τοῦ 1603 ἰσχύσασαι ὡς ναυτικὸς κώδιξ ἐν τῇ Μεσογείῳ. Εὐρίσκετο δὲ τὸ πολύτιμον τοῦτο ἔγγραφο εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Ἑνετικῆς οἰκογενείας τῶν Foscari, οἵτινες πτωχεύσαντες ἐπώλησαν αὐτὸ τοῖς Αὐστριακοῖς. Βιβλία δὲ πανάρχαια ἐπεστράφησαν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Βατικανοῦ, εἰ καὶ ἡ ἀρχιδούκισσα de Rossi εἶχε κληροδοτήσει αὐτὰ τῷ αὐτοκράτορι τῆς Αὐστρίας. Οὕτως οἱ Ἰταλοὶ ἄλλοτε μὲν εἶχον λάβει χρῆμα ἀντὶ τοῦ πράγματος, ἔπειτα δὲ ἔλαβον καὶ αὐτὸ τὸ ἀντὶ χρημάτων πωληθὲν πρᾶγμα. Καὶ παραπονοῦνται ἀκόμη ὅτι μετὰ τὴν ἥτταν τοῦ Καπορέτου ἀπέκτησαν καὶ αὐτοὺς τοὺς θησαυροὺς, καὶ τὸ Γερμανικὸν Τιρόλον, καὶ τὴν Σερβικὴν Ἰστρίαν, καὶ τὴν Ἑλληνικὴν Δωδεκάνησον.

¹³³ Ἐν σχέσει μὲ ταῦτα σημειούσθω ἐδῶ τὸ σπανιώτατον καὶ ἀτελὲς ἀπομείναν σύγγραμμα τοῦ κόμητος L. Laborde: *Le Parthénon: documents pour servir a une restauration*. Paris 1848. Μέγα φύλλ. (Τὸ ἐν τῷ Γενναδεῖῳ ἀντίτυπον σύγκειται ἐκ 39 πινάκων· τὰ δὲ σπανίως ἀπαντῶντα τοιαῦτα ἐνέχουσι μόλις 10 ἕως 20 πίνακες). Ἀξία μνήμης εἶναι ἡ πραγματεία ἐτέρου Γάλλου ἀρχαιολόγου, τοῦ Quatremère de Quincy, περὶ τοῦ ὁποίου πληρέστερος λόγος ἐγένετο (σ. 120-125) ἀνωτέρω. *Restitution des deux frontons du Temple de Minerve à Athènes, ou dissertation pour servir à l'expli-*

Τοιαύτην σαφῶς κεχαραγμένην πορείαν περὶ τοῦ σπουδαίου τούτου ζητήματος ἡμεῖς οὐδέποτε διεγράψαμεν, οὐδέποτε διευτύψαμεν, οὐδέποτε ἠκολουθήσαμεν. Ἀλλὰ τυχαία τις σύμπτωσις ἠνένόησε τὴν δοκιμὴν τοιαύτης τινὸς πολιτείας. Ἡ ἔτι καὶ νῦν ἐξακολουθοῦσα ἀναστήλωσις τοῦ Παρθενῶνος ἐπλησίαζεν εἰς τὴν ἀνέγερσιν τῶν κιόνων ἐκείνων, ὧν εἰς σπόνδυλος καὶ ἐν κιονόκρανον εὐρίσκονται μεταξὺ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἑλγιν ἀρπαγέντων. Ὁ κ. Μπαλᾶνος, ὁ τόσον ἐπιτυχῶς ἐνεργῶν τὸ ἀναστατικὸν καὶ σωτήριον τοῦτο ἔργον, συνεννοήθη μετ' ἐμοῦ περὶ ἀποδόσεως τῶν δύο συστατικῶν τούτων μερῶν τῆς ἱερᾶς ἐκείνης οἰκοδομῆς, ἐγὼ δὲ συνήνεσα νὰ ἀναλάβω τὴν φροντίδα τῶν πρὸς τοῦτο διαπραγματεύσεων ὑπὸ τὸν ὄρον ἀπολύτου ἐχεμυθίας μέχρι τελικῆς αὐτῶν ἐκβάσεως. Ἐνταῦθα εἶναι ἀνάγκη νὰ παρενθῶ τὴν παρατήρησιν, ὅτι παρὰ τισιν ἐπικρατεῖ ἐπ' ἐσχάτων ἡ ἰδέα, ὅτι ἡ μετὰ τὸν πόλεμον καθιερωθεῖσα ἀρχὴ τῆς ἀπροκαλύπτου ἢ φανερᾶς λεγομένης διπλωματίας σημαίνει τὴν ἐν ἐπιγνώσει τοῦ παγκοσμίου κοινοῦ διεξαγωγὴν πάσης διεθνoῦς συνεννοήσεως ἢ διπλωματικῆς διαπραγματεύσεως· ἀλλὰ πᾶς καὶ μετρίως φρόνιμος ἄνθρωπος γνωρίζει ἐξ ἰδίας πείρας ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ συζητήσῃ τις εὐδοκίμως καὶ νὰ φθάσῃ εἰς ἐπιθυμητὴν συμφωνίαν μεθ' ἑτέρου τινὸς πράττων τοῦτο μεγαλοφώνως ἐν πληθούσῃ ἀγορᾷ. Ἀπροκάλυπτον διπλωματίαν ὀνομάζουν οἱ εἰδότες καὶ ἐννοοῦν τὴν μὴ σκοποῦσαν καὶ μὴ ἀπολήγουσαν εἰς μυστικὰς συμφωνίας, τὴν μὴ συνωμοτοῦσαν καὶ ἀποβλέπουσαν εἰς σκοποὺς κρυφούς, ἀλλὰ τὴν εὐθέως γνωστοποιοῦσαν τὰς συμβάσεις καὶ τὰ συμπεράσματα, εἰς ἃ ἔφθασε μετὰ διαπραγματεύσεις ἀναγκαιῶς διεξαχθείσας ἐμπιστευτικῶς. Τοιαύτη ἐχεμυθία, μὴ βυρσοδομοῦσα, ἀλλ' ἀποφεύγουσα περιπλοκάς, εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἀπαραίτητος, καθόσον ἡ ἀπεριόριστος καὶ ἀθυρόστομος καὶ ἀγοραία συζήτησις παντὸς καὶ οἰουδήποτε θέματος εἶναι δυστυχῶς συνήθης παρ' ἡμῖν καὶ πολλάκις ἐγένετο καὶ γίνεται αἰτία μεγάλων ζημιῶν. Ζηλεύει τις τὴν ἀλλαχοῦ παρατηρουμένην συναίσθησιν ἐκείνην τοῦ δημοσίου συμφέροντος, ἥτις αὐτομάτως ἐπιβάλλει εἰς τοὺς πολίτας καὶ εἰς τὸν τύπον

cation des sujets que la sculpture y avait représentés, ainsi qu'à la refutation de l'opinion des anciens voyageurs et de quelques critiques modernes sur le sujet du frontons occidentale. Paris 1925. Μέγα 4ον. Εἰ καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασι τούτοις πρόκειται περὶ θεωρητικῆς μᾶλλον συμπληρώσεως τῶν ἐκ τοῦ Παρθενῶνος ἐλλειπόντων, ὁμως ἡ μελέτη τούτων καὶ τινων ὁμοίων πραγματειῶν συμβάλλεται εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀναστήλωσιν τῆς οἰκοδομῆς.

αὐστηρὰν εἰς κρισίμους μάλιστα περιστάσεις κατασίγασιν πάσης φλυαρίας. Κρατεῖ μὲν καὶ παρ' ἡμῖν ἡ φρόνιμος σιωπή, ἀλλὰ μόνον δσάκις περὶ ἀτομικῶν συμφερόντων πρόκειται.

Παρενθέσας τὴν ἀναγκαίαν ταύτην ὑπόμνησιν καὶ συνεχίζων τὰ περὶ τῆς ἐπ' ἐσχάτων γενομένης αἰτήσεως μερικῆς ἀποδόσεως τῶν συληθέντων σκόπιμον νομίζω πρὸς κατανόησιν τῆς ὅλης ὑποθέσεως ν' ἀναγράψω ἐνταῦθα ὅσα ἐπέστελλον τῷ κ. Μπαλάνφ τῇ 12^ῃ Μαΐου 1927 συναινῶν νὰ δράσω ὡς παρεκλήθην· διότι τινὰ ἐξ αὐτῶν ἰσχύουσι παρ' ἡμῖν μονίμως.

«'Εν πρώτοις παρακαλῶ ὑμᾶς νὰ τηρήσητε ἀπόλυτον ἐχεμυθίαν περὶ ὧν καὶ σήμερον ἐπιστέλλω καὶ εἰς τὸ ἐξῆς θ' ἀναφέρω περὶ τοῦ πράγματος, ἕως οὗ φθάσωμεν εἰς ὠρισμένον ἀποτέλεσμα. Ἡ ἐχεμυθία αὕτη δὲν εἶναι ἰδιοτροπία τις ἢ «μυστικισμός», ὡς χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῶν φλυάρων καὶ ἀπρονοήτων ἢ σώφρων ἐπιφύλαξις καὶ ὁ σεβασμὸς τῶν διανοημάτων ἐκείνων, μεθ' ὧν διαπραγματευόμεθα. Τὸν ὅρον τοῦτον συνωμολόγησαν οὗτοι. Ἀλλὰ δι' ἡμᾶς εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖος, ἵνα μὴ ἀφήσωμεν πάλιν ὀρθανοίκοις τὰς θύρας εἰς παντὸς εἵδους πρόωρα σχόλια, ἀκαίρους συζητήσεις, μωρὰς συμβουλὰς καὶ φαντασιώδεις εἰδήσεις, αἵτινα πάντα πολλάκις ἐπέφερον τὴν ματαιώσιν καὶ τὸ ναυάγιον ὑποθέσεων ἀπλουστάτων. Πολλῷ μᾶλλον ἀναγκαία εἶναι ἡ ἐπιφύλαξις αὕτη, προκειμένου περὶ δυσχερεστάτου ἐγχειρήματος, προαπαιτοῦντος λεπτότατον καὶ δεξιότατον χειρισμόν. Δεύτερον ὀφείλομεν νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἔνστασιν, ἣν σχεδὸν πάντοτε ἀπαντῶμεν προτασσομένην, προκειμένου περὶ ἀποδόσεως ἢ μὴ νέας ἀρπαγῆς ἀρχαιοτήτων· ὅχι διότι ἡ ἔνστασις αὕτη εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἱκανὸς πρὸς ἀρνησιν λόγος, ἀλλὰ διότι δυστυχῶς αὕτη ἀληθεύει καὶ φαίνεται ἐν ταῖς συζητήσεσι καὶ διαπραγματεύσεσιν ὡς ἐπιχείρημα τόσῳ εὖλογον, ὥστε, καὶ δίκαιον ἡμεῖς ἔχοντες, ὅμως ἡττώμεθα, ὅσον ἀφορᾷ τὸ κύριον θέμα. Ἡ δ' ἐκάστοτε προβαλλομένη ἔνστασις εἶναι αὕτη· ὅτι δὲν εἴμεθα ἱκανοὶ φύλακες τῶν ὧν ἀπέμειναν ἢ ὧν ἐκάστοτε ἀνευρίσκονται ἀρχαιοτήτων. Συχνὰ διαφημίζονται ὅχι μόνον τῶν παρ' ἡμῖν ἰσχυόντων καὶ καλῶς ὠργανωμένων ἀρχαιοκαπήλων τὰ ἄθλα, ἀλλὰ καὶ μυστηριώδεις ἐξαφανίσεις καὶ θρασύταται κλοπαὶ ἐκ τῶν δημοσίων συλλογῶν καὶ Μουσείων. Ἡ ἐπ' ἐσχάτων ἀγγελθεῖσα μακρὰ ἀνὰ τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀμερικὴν περιήγησις τῆς ἐκ Κερκύρας κεφαλῆς καὶ μάλιστα ἡ κλοπὴ ἐξ ὀλοκλήρων κεφαλῶν ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως ἐνεποίησαν ἐκπληξιν, ἀλλὰ καὶ γέλωτα ἄσβεστον. Πῶς; Ἀπὸ τῶν ἐπάλλξεων καὶ τῶν

βράχων τῆς ἱερᾶς Ἀκροπόλεως σιγαλὴ καταβίβασις εἰς τὸ Ἄστυ ἔξ βαρυτάτων κεφαλῶν καὶ μετὰ πολλοὺς μόνον μῆνας ἢ ἀνίχνευσις αὐτῶν; Παρ' ἡμῖν συνήθως γίνεται πρῶτον μὲν θόρυβος πολὺς, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐπικρατεῖ σιγὴ ὑποπτος καὶ ἀδιαφορία λίαν ἐπιβαρυντική. Τὸ δὲ χεῖριστον εἶναι ὅτι οὐδεὶς ποτε εὐθύνεται καὶ οὐδενὸς ἠκούσθη ποτὲ ἢ τιμωρία. Ἐνόσω ταῦτα συμβαίνουσι, καὶ συμβαίνουνσι συχνὰ (χρησιμώτατον θὰ ἦτο πρὸς σωφρονισμὸν τῶν ἀψικόρων καὶ ἐπιπολαίων, ἂν συνετάσσετο μεθοδικὸς καὶ ἀκριβὴς κατάλογος τῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς ἐξαφανισθειῶν ἀρχαιοτήτων), ἐνόσω ταῦτα συμβαίνουνσι, ἡμεῖς ἀντὶ νὰ ἰστάμεθα εἰς τὴν προνομιούχον θέσιν ἀπαιτητοῦ αποδόσεως τῶν ἀρπαγέντων, εὐρισκόμεθα μειονεκτοῦντες καὶ κατηγορούμενοι ὡς ἀναξιόχρεοι καὶ ἀναξιόπιστοι! Ταῦτα βεβαίως δὲν ἐφαρμόζονται αὐστηρῶς, προκειμένου περὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν πρὸς ἀνοικοδόμησιν ἀρχαίων μνημείων. Ἄλλ' ἢ γνώμη τοῦ κοινοῦ, τὸ ὅποιον δὲν σταματᾷ νὰ σταθμίσῃ τὴν ἀξίαν εἰδικῶν περιστάσεων ἢ ἐπιστημονικῶν λόγων, παραπείθεται καὶ παρασύρεται ὑπὸ τοῦ ἀπτοῦ, οὕτως εἰπεῖν, καὶ τρανοῦ τούτου ἐπιχειρήματος, ὅτι παρ' ἡμῖν αἱ ἀρχαιότητες κλέπτονται καὶ ἀπεμπολοῦνται. Ἀλλὰ (θὰ εἴπῃ τις) τὰ τοιαῦτα συμβαίνουνσι καὶ ἀλλαχοῦ. Ναί. Ἀλλ' ἀλλαχοῦ εἶναι οἱ ἰσχύοντες, ἀλλαχοῦ τιμωροῦν, ἀλλαχοῦ τὰ τοιαῦτα συμβαίνουνσι πολὺ σπανιώτερον. Εἰς ἡμᾶς δὲ συμφέρει νὰ ἀμιλλώμεθα πρὸς ἀρετὴν, οὐχὶ πρὸς κατάχρησιν. Ταῦτα περίπου ἀπεκρίθην ἐτέρῳ τινὶ φίλῳ, ὅστις ἔγραφε περὶ τῆς στήλης τοῦ Ἑρεχθίου καθ' ὃν ἀκριβῶς καιρὸν ἠγγέλλετο ἢ ἐν Ἀκροπόλει κλοπῇ. Πρὸ πάντων τῷ συνέστησα νὰ μὴ γίνεται δημοσιογραφικὸς θόρυβος περὶ ἀποδόσεως, ἐπειδὴ τὸ ζήτημα δὲν λύεται οὐδὲ εὐοδοῦται διὰ καθημαξευμένων ἐπικλήσεων εἰς τὰ «φιλελληνικὰ αἰσθήματα» καὶ τὰς πατραγαθίας, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐν καιρῷ εὐθέτῳ διὰ δεξιῶν καὶ εἰδημόνων ὁργάνων καὶ δι' ἐπιτηδείας καὶ λεπτῆς διαπραγματεύσεως μὲ νοῦν καὶ γνώσιν καὶ ἐχεμυθίαν».

Τῶν ὄρων τούτων δεκτῶν γενομένων, ἐπελήφθην ἐμπιστευτικῶν διαπραγματεύσεων μετὰ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, μεθ' οὗ μὲ συνδέει πολυχρόνιος γνωριμία. Μία τῶν ἐνστάσεων, ἣν ἀμέσως ἀπήντησα, ἦτο ὅτι, «ἂν λάβωμεν τὰ δύο ταῦτα τμήματα, θ' ἀρχίσωμεν ἀπαιτοῦντες καὶ τῆς ζωφόρου τὰ μέρη καὶ οὕτω καθεξῆς». Ἀπήντησα ὅτι «τοιούτος φόβος οὔτε πιθανότητα ἔχει οὔτε πρακτικὴν σημασίαν. Ἡμεῖς ζητοῦμεν ἀποκατάστασιν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν ἀπαραιτήτως ἀναγκαίων εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν, ἐνῷ ἢ ζωφόρος σύγκειται ἐκ καλλιτεχνικῶν γλυπτῶν, ἅτινα οὐδὲ θὰ

ἡδυνάμεθα νὰ ἀναστηλώσωμεν, ἀφοῦ οὐδὲ τὸ πλεῖστον μέρος ὑπάρχει τῶν τοίχων, οὕς ἐκόσμει ἡ ζωφόρος». Οὕτως αἱ διαπραγματεύσεις ἔβαινον ὁμαλῶς καὶ παρεῖχον, ἂν μὴ ἀπόλυτον βεβαιότητα, τοῦλάχιστον εὐέλπιδα πιθανότητα ἐπιτυχίας.

Ἄλλὰ κατὰ τὴν κακὴν τύχην, τὴν συνοδεύσασαν τὰ ἱερὰ ταῦτα λείψανα, ἀφ' ἧς ἀρπακτικῶς ἐξηλώθησαν ἀπὸ τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, αἴφνης ἐπῆλθε κροῦσμα ἐξ ἡμῶν αὐτῶν, ἐξ Ἀθηνῶν, ματαιῶσαν πᾶσαν ἐνέργειαν. Καὶ τοῦτο ἐγνώρισα τῷ κ. Μπαλάνῳ ὡς ἐξῆς διὰ τῆς ἐπιστολῆς μου τῆς 18^{ης} Ἰουλίου. «Ἐνῷ ἐπροχώρουν οὕτω διὰ βραδέων, ἀλλ' ἀσφαλῶν βημάτων περιορίζων ῥητῶς τὴν νῦν αἴτησίν μας εἰς τὸ κιονόκρανον καὶ τὸν ἕνα σπόνδυλον, αἴφνης τὴν πρωίαν τῆς 6^{ης} Ἰουνίου ἀνοίγων τοὺς «Καιροὺς» πρὸς ἀνάγνωσιν τῶν νέων βλέπω μὲ κατάπληξίν μου τοῦ κ. Φιλαδελφέως τὴν ἐπιστολὴν, αἰτοῦσαν τὴν ἀπόδοσιν τῆς ἔλλειπούσης στήλης τοῦ Ἑρεχθείου καὶ τῆς Καρυάτιδος καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἐλάβετε βεβαίως γνῶσιν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης καὶ εἶναι περιττὸν νὰ ἐπαναλάβω τὰ ἐν αὐτῇ. Ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσω ὅτι, ἐπειδὴ ὁ κ. Φιλαδελφεὺς ὑπεγράφετο ὡς τέως διευθυντῆς τῆς Ἀκροπόλεως, ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Ἀττικῆς καὶ διευθυντῆς τῶν ἀνασκαφῶν Νικοπόλεως καὶ Σικυῶνος, τὸ διάβημά του περιεβάλλετο μὲ χαρακτηριστὰ κάπως ἐπίσημον καὶ εὐρίσκετο εἰς ἄμεσον ἀντίφασιν μὲ τὴν ἐμὴν πρὸς τὸν Sir Fr. Kenyon βεβαίωσιν, ὅτι ἡμεῖς δὲν ζητοῦμεν νῦν ἄλλο ἢ τὰ πρὸς ἀναστήλωσιν τοῦ Παρθενῶνος δύο ἀναγκαῖα μέλη. Οὐδὲν λέγω περὶ τοῦ ὕφους καὶ τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς ἐπιστολῆς, ἥτις εἶναι συντεταγμένη κατὰ τὸ διθυραμβικὸν καὶ ἱκετευτικὸν ἐκεῖνο πνεῦμα, τὸ ὁποῖον προσπορίζει ἀκριβῶς τὸ ἐλάχιστον σεβασμοῦ καὶ προσοχῆς παρὰ τῶν Ἀγγλῶν καὶ τὸ πλεῖστον τῆς περιφρονήσεώς των... Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ ἡγείρε καταιγίδα ἐνστάσεων, διαμαρτυριῶν καὶ κατηγοριῶν καθ' ἡμῶν. Ἔχω ἐνώπιόν μου ὑπὲρ τὰ εἴκοσιν ἀποκόμματα διαφόρων ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν. Μάταιον θὰ ἦτο νὰ ἀναγράψω ἐδῶ τὰς ἐν αὐτοῖς παντοίας ἐνστάσεις. Ἀρκεῖ νὰ σᾶς εἶπω (ὡς ἴσως ἐμάθετε ἤδη) ὅτι καὶ ὁ ἐπίσκοπος τῆς Worcester ἀπηύθυνε τοῖς «Times» ἐπιστολὴν λέγων ὅτι ἐπισκεφθεὶς τὰς Ἀθήνας παρετήρησεν ὅτι ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς Ἀκροπόλεως ὑπέστη ἀλλοίωσιν ἐπὶ τὰ χεῖρω ἔνεκα ἄλλων τε ἀναθυμιάσεων καὶ δὴ καὶ ἐκ τῶν αὐτοκινήτων καὶ ὅτι ἡ Καρυάτις ἐπιστρεφόμενη ἤθελε πάθει, ἐνῷ ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ εἶναι ἀσφαλῆς (μὲ ὅλην τὴν παροιμιώδη τοῦ Λονδίνου ὁμίχλην!). Εἰς τοσοῦτον παραδοξολογίας καὶ

παραφροσύνης ἐξηρέθισεν ἡ ἐπιστολὴ τοῦ κ. Φιλαδελφέως. Ἄλλοι τινὲς ἐπιστέλλοντες ἐμέμφθησαν τὴν ἔλλειψιν ἀσφαλείας ἐν Ἑλλάδι, τὰς κλοπὰς καὶ φθορὰς τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τὴν ἐν γένει ἀκηδίαν ἡμῶν. Ἄλλοι συνεφώνησαν μὲ τὸν ἐπίσκοπον ὅτι ἡ ἀτμόσφαιρα τῶν Ἀθηνῶν τῷ ὄντι ἡλλοιώθη καὶ ὅτι ἐδῶ ἡ Καρυάτις καὶ τὰ ἄλλα γλυπτὰ χρησιμεύουσιν εἰς φωτισμὸν πλείονων φιλαρχαίων, πανταχόθεν συρρεόντων, ἢ ἐν Ἀθήναις. Τὸ δεινότατον ὅμως καὶ πικρότατον εἶναι τὸ ἔγκλειστον ἄρθρον τοῦ «*Architect*» τῆς 10^{ης} Ἰουνίου, σπουδαίου ὀργάνου τῶν ἀρχιτεκτόνων, τὸ ὁποῖον καταφέρεται σφοδρῶς κατὰ τοῦ κ. Φιλαδελφέως, ἀποβάλλει ἀποτόμως καὶ περιφρονητικῶς τὰς περιποιητικὰς φιλοφρονήσεις τῆς ἐπιστολῆς του λέγον ὅτι αἱ τοιαῦται εὐτελεῖς κολακεῖαι «οὐδόλως μᾶς συγκινοῦν καὶ ὅτι, ἐνόςφω ὑφίσταται ἡ ἀσταθὴς τῶν ἐν Ἀθήναις πραγμάτων κατάστασις, ὑπάρχει μάλιστα καὶ ὁ κίνδυνος μήπως ὑποθηκεύσωμεν τὰς ἀρχαιότητας διὰ τὰς χρηματικὰς ἡμῶν ἀνάγκας!» Αἱ γελοῖαι αὐταὶ ὑπερβολαὶ προδίδουν βεβαίως τὸ ἀνίσχυρον τῶν ἐνστάσεων. Ἀτυχῶς δὲν ἔχομεν νὰ διαπραγματευθῶμεν ἐπὶ ἴσου ἐδάφους. Καὶ διὰ τοῦτο, ὡς ἐξ ἀρχῆς εἶπον, ὀφείλομεν νὰ μετέλθωμεν λεπτότητα, ἐπιτηδειότητα καὶ πρὸ πάντων νὰ ἀποφύγωμεν τὸν δημοσιογραφικὸν θόρυβον. Ὡς εἶχον θέσει τὸ αἷτημα ἐνώπιον τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, ὅτι δηλαδὴ αἰτοῦμεν μόνον δύο ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀναγκαῖα πρὸς ἀναστήλωσιν τοῦ ἱεροῦ Παρθενῶνος καὶ ὅτι δὲν ζητοῦμεν γλυπτὰ, ἢ θέσις ἡμῶν ἦτο ἰσχυρὰ καὶ ἀπρόσβλητος. Ἄλλ' ἡ ἐπιστολὴ τοῦ κ. Φιλαδελφέως ἥνοιξε τὰς θύρας εἰς πλήμμυραν ἐνστάσεων καὶ διαμαρτυριῶν καὶ ἔδωκεν εἰς τοὺς ἐναντίους εὐπρόσδεκτον καὶ εὐπρόσωπον ἀφορμὴν παντοίων ἐπιχειρημάτων, σαθρῶν μὲν καθ' ἑαυτά, ἀλλ' ἔνεκα τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς παντοίας αὐτῶν προελεύσεως χρησίμων ὥς ἐκδηλώσεων τῆς δημοσίας γνώμης. Οἱ ὑπάλληλοι τοῦ τμήματος τῶν ἀρχαιοτήτων τοῦ Μουσείου, οἵτινες εἶναι ἄγρουντοι καὶ φανατικοὶ φύλακες τοῦ δημοσίου πλούτου καὶ τοῦ γοήτρου τῆς ὑπηρεσίας, ἦν ἀντιπροσωπεύουν, ἄσμενοι ἐδράξαντο τῆς τόσον ἀθῶως, ὅσον καὶ ὑποχρεωτικῶς ὑπὸ τοῦ κ. Φιλαδελφέως προσενεχθείσης αὐτοῖς εὐκαιρίας. Ἀμέσως ἤγειραν φωνὴν κατὰ τῶν ἐπιβούλων δῆθεν σκοπῶν μας. Δὲν ἠθέλησαν πλέον νὰ πιστεύσουν ὅτι πρόκειται μόνον περὶ τοῦ ἀπλοῦ καὶ ἀκάκου αἰτήματος τῶν δύο ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, ἀλλ' εἶπον· «Αὕτη εἶναι μόνον ἡ ἀρχὴ καὶ δόλος. Ἀμα ἐνδώσωμεν εἰς αὐτὴν τὴν πρώτην ἀπαρχήν, θὰ μᾶς ζητήσετε καὶ τὰ γλυπτὰ. Ἴδου ὁ τέως διευθυντὴς τῆς Ἀκροπόλεως κτλ. κτλ.,

ὅστις τὸ ὁμολογεῖ». Εἰς οὐδὲν ἴσχυσαν αἱ διαβεβαιώσεις μου καὶ αἱ ῥηταὶ μου δηλώσεις, ὅτι ὁ κ. Φιλαδελφεὺς ἔδρασε κατ' ἰδίαν αὐτοῦ βούλησιν καὶ οὐδεμίαν εἶχε πρὸς τοῦτο ἐξουσιοδότησιν ἢ ἐπίσημον κῦρος. Ἐστάθη ἀδύνατον νὰ ἀνοικοδομήσω τὸ οὕτω γενόμενον ἐρείπιον τῆς τόσον εὐδοκίμως προηγηθείσης ἐργασίας μου. Ἴδον ἢ ἐπιστολὴ τοῦ Sir Fr. Kenyon, δηλοῦσα λίαν λακωνικῶς ὅτι τὸ διοικητικὸν συμβούλιον τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου δὲν δύναται νὰ ἀπαλλοτριώσῃ τι τῶν εἰς φύλαξιν αὐτοῦ ἐμπεπιστευμένων. Καὶ ἐπιλέγει ὅτι μοὶ γνωρίζει ταῦτα «μὲ τὸ βαθὺν σέβας τοῦ συμβουλίου πρὸς ἐμὲ ἀτομικῶς». Περιττὸν εἶναι νὰ ἐπιστήσω τὴν ὑμετέραν προσοχὴν ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης φράσεως. Παρατηρῶ μόνον ὅτι τὸ συμβούλιον (οἱ Trustees) τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου σύγκειται ἐκ τοῦ πρωθυπουργοῦ, τοῦ ἀρχιεπισκόπου Καντουαρίας καὶ ἄλλων τινῶν τῶν ἐδῶ ὑψίστων προσωπικοτήτων. Πρὸς τὸ παρὸν ἄλλο δὲν μένει νὰ κάμωμεν εἰ μὴ ν' ἀναγράψωμεν εἰς βάρος τῆς δυστυχεστάτης πατρίδος μας μίαν ἔτι καταστροφὴν ὑποθέσεως, ὅχι ἔνεκα κακοβούλου ἐνεργείας τῶν ξένων, ἀλλ' ἔνεκα τῆς ἀφροσύνης, τῆς ἀταξίας καὶ τῆς ἀπειθαρχίας, ἣτις κρατεῖ παρ' ἡμῖν. Ὁ καθείς (καὶ ὁ μηδεὶς) μὲ τὸ *μπαῖράκι* του. Τήκομαι θρηνῶν· διότι δὲν εἶναι αὕτη ἡ πρώτη φορά, καθ' ἣν ἀνατρέπεται πολύμοχθος καὶ ἐτοιμόκαρπος ἐργασία ἔνεκα ματαίας καὶ μωρᾶς ἀμίλλης¹³⁴. Λέγω δὲ ταῦτα οὐχὶ ὡς ἀφορῶντα ἀτομικῶς τὸν κ. Φιλαδελφέα, οὐτινος ὁ ζῆλος καὶ ἡ ἐν πολλοῖς εὐδόκιμος αὐτοῦ ἐργασία εἶναι ἀξία παντὸς ἐπαίνου, ἀλλὰ διότι ἡ πολυχρόνιος ὑπηρεσία μου ὑπῆρξε μεστὴ τοιούτων πικριῶν καὶ ἀπογοητεύσεων. Τολμῶ τοῦλάχιστον νὰ ἐλπίσω ὅτι τὴν φορὰν ταύτην δὲν θὰ δοκιμάσω τὴν ἐπιπρόσθετον ἀδικίαν ἀκούων ὅτι δηθεν ἐγὼ ἔπταισα!»

Καὶ ἐν ὑστερογραφῷ ἐπρόσθετον. «Ὑμεῖς βεβαίως θ' ἀποφασίσετε περὶ τῆς πορείας τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀναστηλώσεως. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ φρονῶ ὅτι τὸ

¹³⁴ Οὐδεμίαν γνωρίζω ἐν τῇ ἱστορίᾳ περίπτωσιν ἔθνους, ὑποθέσεις διεκδικούντος τόσῃ δικαίᾳ καὶ ἰσχυράς, καὶ ὁμῶς ἐκάστοτε ἡττωμένου διὰ τὴν στρεβλὴν διαχείρισιν αὐτῶν· ἢ φίλους ἔχοντος τόσον προθύμους καὶ σημαίνοντας, καὶ ὁμῶς ἀποξενουμένους διὰ τὴν μωρίαν, τὴν ζηλοτυπίαν καὶ τοὺς ἐμφυλίους ἡμῶν φθόνους. Οὗτοι δὲ οἱ φθόνοι εἶναι τὸ δεινότατον τῶν παθῶν· καὶ ἡ ἐκδήλωσις αὐτῶν μοὶ ἐφάνη πολλάκις ὡς οἰκτρά τις εἰκὼν ἀνθρώπων ἀποδυσμένων εἰς ἀγῶνα δρόμου, οἵτινες ἅμα ὑπερβάντες τὴν ὑσπληγγὰ, ἀντὶ νὰ ἐντείνωσι πᾶσαν ἑκαστος δύναμιν εὐγενῶς ἀμιλλώμενοι πρὸς κοινὴν τῆς ομάδος των τιμὴν, ὁ εἰς ἀρπάζει παρακαλύων τὸν ἄλλον νὰ προτρέξῃ· ἀλληλοφθοноῦντες δὲ οὕτω θέτουσιν ἑαυτοὺς ἐκτὸς τοῦ ἀγῶνος καὶ ἀφήνουν τὸ ἐπαθλον εἰς τοὺς ξένους, τοὺς καταγελῶντας αὐτῶν.

ἄριστον πάντων εἶναι ν' ἀφήσετε ἀτελεῖς τοὺς δύο κίονας, ὧν ζητοῦμεν (καὶ θὰ ἐξακολουθήσωμεν εἰς τὸ ἐξῆς νὰ ζητῶμεν) τὰ δύο ἐλλείποντα μέλη λέγοντες ἀπαθῶς καὶ ἡσύχως ὅτι ἀναμένομεν πεποιθότες τὴν ἐκ Λονδίνου ἀποστολὴν των».

Ἴδου δὲ καὶ ἡ πρὸς με ἐπιστολὴ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Μουσείου.

British Museum 14th Ἰουλίου 1927.

Φίλε Κύριε Γεννάδιε,

Μόλις τὸ παρελθὸν Σάββατον ἡδυνήθην νὰ καθυποβάλω εἰς τὸ Συμβούλιον τοῦ Μουσείου τὸ ζήτημα, τὸ ὑφ' ὑμῶν κινηθὲν περὶ τοῦ κιονοκράνου καὶ τοῦ τυμπάνου τῆς στήλης τοῦ Παρθενῶνος. Οἱ Σύμβουλοι ἐσκέφθησαν περὶ αὐτοῦ μὲ τὴν προσοχὴν ἐκείνην, ἣτις ὀφείλεται εἰς πᾶσαν ὑμετέραν αἵτησιν, ἀλλ' ἐπέισθησαν ὅτι εἰς ἓν μόνον ἡδύναντο νὰ φθάσωσι συμπέρασμα. Ὡς Σύμβουλοι ὑπόκεινται εἰς τοὺς νόμους τοὺς διέποντας τὰ τοῦ Συμβουλίου· κατὰ τοὺς νόμους δὲ τούτους ἀποκλείεται ἡ ἀπαλλοτριώσις ἀντικειμένων ἐμπειστευμένων εἰς τὴν φροντίδα αὐτῶν, ἐκτὸς ἂν εἶναι ἡ διπλᾶ ἡ ἀνάξια λόγου· καὶ οὐδεμία τῶν κατηγοριῶν τούτων δύναται νὰ ἀφορᾷ μέρος τοῦ Παρθενῶνος. Ὅθεν ἐνετείλαντό μοι νὰ ἀπαντήσω ὑμῖν σύμφωνα μὲ ταῦτα καὶ μὲ τὴν βεβαίωσιν τοῦ πρὸς ὑμᾶς ἀτομικῶς ὑψηλοῦ αὐτῶν σεβασμοῦ.

Πιστεύσατέ με κτλ. (ὑπογρ.) F. G. Kenyon ¹³⁵.

¹³⁵ British Museum, London, W. C. 1, 14th July 1927.

Dear M. Gennadius, — It was only on Saturday last that I was able to put before the Trustees the question raised by you with regard to the capital and column-drum of the Parthenon. They considered it with the attention due to any application made by you, but felt that they could only come to one conclusion. As Trustees, they are bound by the statutes regulating the Trust, and by these they are precluded from parting with any objects entrusted to their care, unless they are wither duplicates or worthless, neither of which categories could apply to portions of the Parthenon.

They therefore instructed me to answer you accordingly, with assurances of their high respect for you personally.

Believe me Yours very sincerely. (Sgd:) F. G. Kenyon.

His Excellency J. Gennadius, G. C. V. O.,

Μάταιον θὰ ἦτο νὰ προσθέσω τι εἰς ταῦτα τὰ ΦΩΝΟΥΝΤΑ ΣΥΝΕΤΟΙΣΙ. Οὐδεὶς δύναται ν' ἀντείπῃ ὅτι ἡ Ἑλλὰς καὶ πενομένη πολλὰ γενναῖα καὶ καλὰ καὶ χρήσιμα ἔπραξεν ὑπὲρ τῶν ἀρχαιοτήτων — μείζονα ἐν συγκρίσει τῶν ἀλλαχοῦπραχθέντων. Ἀλλὰ οἱ περὶ τούτων ἡμέτεροι νόμοι καὶ κανονισμοὶ χρηζουσιν ἀναθεωρήσεως, συμπληρώσεως καὶ πρὸ πάντων αὐστηρᾶς ἐφαρμογῆς. Ἡμεῖς, καθὼς Ἕλληνες, φέρομεν ἠθικὴν εὐθύνην βαρεῖαν, ὅπως καὶ ἡ τιμὴ, ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα οἱ κληρονόμοι καὶ ἔφοροι τῶν πατρίων τοιούτων λειψάνων, εἶναι μεγάλη καὶ ὑπερήφανος. Ἀπὸ τοῦ δημοτικοῦ σχολείου πρέπει τὰ τέκνα ἡμῶν νὰ διδάσκωνται ὁμοῦ μὲ τὴν Κυριακὴν προσευχὴν τὸ πρὸς τὰ ἀρχαῖα σέβας, ὅτι δηλαδὴ ταῦτα εἶναι ἱερὰ παρακαταθήκη καὶ ὅτι πᾶν τὸ ἀνευρισκόμενον πρέπει νὰ προσφέρεται (μὲ δικαίαν βέβαια ἀμοιβὴν καὶ ἔπαινον) εἰς τὸ δημόσιον Μουσεῖον καὶ ὅτι τὸ νὰ δίδεται ἢ νὰ πωλῆται εἰς τὸν ξένον εἶναι πρᾶξις ἀτιμάζουσα Ἑλλήνα ἄξιον τοῦ λαμπροῦ αὐτοῦ ὀνόματος.

Πρὸς τούτοις ἀνάγκη εἶναι νὰ ῥυθμισθῶσι δοκιμώτερον καὶ δικαιότερον τὰ περὶ ἀνασκαφῶν, ὀριζομένων ἐκάστοτε καταλεπτῶς καὶ ἐγγράφως τῶν ὑποχρεώσεων, ἃς ἀναλαμβάνουσιν οἱ ἀνασκάπτοντες. Μέγαν ἔπαινον πορίζει ἡμῖν ἡ γενναιότης, μεθ' ἧς χορηγοῦμεν ἀδείας ἀνασκαφῶν, καὶ μάλιστα εἰς ἀντιπροσώπους κρατῶν εἰς οὐδένα ἄλλοδαπὸν ἐπιτρεπόντων ὁμοίας ἐρεῦνας. Ἀλλ' οἱ ἀνασκάπτοντες δέον νὰ τηρῶσι τὴν ὑποχρέωσιν, ὅτι θὰ φέρωσιν εἰς τέλειον πέρας τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν ἐκάστου τόπου καὶ θὰ καταλείπωσιν αὐτὸν κεκαθαρμένον, περιπεφραγμένον καὶ προφυλαγμένον ἀπὸ πάσης ἐπιδρομῆς ζῶων ἢ ἄλλου κινδύνου. Ἀτελεῖς δοκιμαστικαὶ ἀνασκαφαὶ εἶναι ἀνεκταὶ μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι ἀποτέλεσμα αὐτῶν δὲν θὰ εἶναι τελματώδεις λάκκοι ἐδῶ καὶ ἐκεῖ χαίνοντες ἀνὰ τὴν χώραν. Ταῦτα, ὅσα εἶπον, εἶναι στοιχειώδη καθήκοντα, ἐλαχίστη ἀπόδοσις ἀντὶ τῶν πολυτίμων προνομιῶν, εὐκολιῶν καὶ εὐκαιριῶν, ἃς ἡμεῖς τόσον γενναίως καὶ ἐτοίμως παρέχομεν. Ὡσαύτως ἀνάγκη εἶναι νὰ καθορισθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν χορηγουμένων ἀδειῶν οὐ μόνον σύμφωνα μὲ τὰ ἐκ μέρους τοῦ κράτους διαθέσιμα μέσα τῆς ἐποπτείας — διότι πρέπει βέβαια δόκιμός τις ἀντιπρόσωπος τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας νὰ παρακολουθῇ ἐκάστην ἀνασκαφὴν — ἀλλὰ καὶ ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν καὶ ὠφελειῶν τῆς ἐπιστήμης. Ἀπίστευτον μοὶ ἐφάνη, ὅτε ἔμαθον ὅτι κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐνηργεῦντο συγχρόνως ὑπὲρ τὰς τριάκοντα ἀνασκαφαὶ ἐν Ἑλλάδι! Δίκαιον δὲ καὶ πρέπον εἶναι νὰ ζητῶμεν καὶ ἡμεῖς

κάποιαν τῶν τόσῃ προθύμων φιλοφρονήσεών μας ἀμοιβαιότητα, οἷον τὸ προνόμιον ν' ἀνασκάψωμέν τινα τῶν περιφήμων ἐκείνων Ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος.

Οἱ Ἱτατοὶ οὐ μόνον εἰς οὐδένα ξένον ἐπιτρέπουσιν ἀνασκαφάς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς Ἀλβανίας ἐπεξέτειναν τὸν φίλαντον τοῦτον ἀποκλεισμόν προβάντες αὐτοὶ εἰς ἀνασκαφὰς ἐν τῇ Ἑλληνικωτάτῃ Ἄνω Ἡπείρῳ, ἐν Βουτρίντῳ (Βουθρωτῷ), ἔνθα εὗρέθησαν καὶ ἄλλα πολλὰ λείψανα τῆς ἐκεῖ παναρχαίας Ἑλληνικῆς πόλεως καὶ δὴ καὶ θαυμασία κεφαλὴ γυναικός, τέχνης τοῦ Πραξιτέλους. Ταύτην οἱ Ἱτατοὶ ἀπήγαγον ὡς «δωρηθεῖσαν» αὐτοῖς. Ὁμοίως ἀπεκόμισαν καὶ ἐξακολουθοῦν ἀποκομίζοντες ὅ,τι δύνανται ἐκ τῆς Ἑλληνικωτάτης Ῥόδου.

Καὶ ἐν γένει ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ῥυθμίσῃ τὰς πρὸς τοὺς ἄλλοδαποὺς σχέσεις ἡμῶν, εἶναι ἡ ἀνεπίδεικτος, ἀλλὰ βεβαία καὶ σταθερὰ συναίσθησις τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ τῶν δικαιωμάτων ἡμῶν ὡς Ἑλλήνων. Οὐδεὶς ὠφελήθη τίποτε αὐτεξευτελισθεὶς ἢ προθυμηθεὶς νὰ φανῇ ὑπηρετικὸς ὑπέρτης γενόμενος. Ἐνθυμοῦμαι τὸ ἐρύθημα, τὸ ὁποῖον ἐκάλυψε τὸ πρόσωπόν μου, καὶ τὴν ἀγανάκτησιν, ἣτις συνεκίνησε τὴν καρδίαν μου, ὅτε πρὸ τινων ἐτῶν ἐπισκεφθεὶς τοὺς Δελφοὺς εἶδον τὰς πρὸς ὁδηγίαν τῶν ἐπισκεπτομένων πινακίδας φερούσας ἐπὶ κεφαλῆς μὲν τὰς ἐπιγραφὰς γαλλιστί, ὑπὸ δὲ ταύτας ἑλληνιστὶ μικροῖς καὶ ταπεινοῖς γράμμασι καὶ ὁμοίως αἱ ἐπιγραφαὶ αἱ ἐκατέρωθεν τῆς εἰς τὸ ἐκεῖ μουσεῖον εἰσόδου—ὁ ἐξευτελισμὸς οὗτος εἰς τὸν ἱερὸν ἐκεῖνον χῶρον, εἰς ὃν συνήρχετο προσκυνῶν, φωτιζόμενος καὶ σεμνυνόμενος ὁ Ἑλληνισμὸς ὅλος ἀπὸ τὰ πέρατα τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς καὶ τῆς Μεσογείου Εὐρώπης! Ἐπιστρέψας εἰς Ἀθήνας μετέβην εἰς τὸ ἐπὶ τῆς Παιδείας Ὑπουργεῖον καὶ ἐζήτησα τὸν ἐπὶ τῶν Ἀρχαιοτήτων τμηματάρχην καὶ ὡς Ἕλλην εἶπον τὸ παράπονόν μου καὶ ἠρώτησα αὐτόν, ἂν ἐν ἐπιγνώσει του ἐγένετο καὶ διήρκει ἡ ταπείνωσις, ἡ ὕβρις, ἡ ἀσέβεια αὕτη. Ὁ δὲ ἀπήντησεν ὅτι ταῦτα ἀπῆντησαν οἱ κύριοι, οἱ ἐνεργήσαντες τὰς ἀνασκαφὰς—οἱ τυχόντες δηλονότι τῆς τιμῆς καὶ τῆς εὐνοίας ταύτης παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως.

Λέγω ταῦτα οὐχὶ φιλοκατηγόρως, οὐδὲ ὡς καθ' ἑξὶν μεμψιμοιρῶν ἀλλ' ὡς ἐκ μακρᾶς πείρας γνωρίζων καὶ θρηνῶν τὸ ἀπρόσφορον καὶ ἀμέθοδον τῆς ἡμετέρας πρὸς τοὺς ἄλλοδαποὺς περὶ τῶν ἀρχαίων πολιτείας. Ἄν σωφρονῶμεν, πρέπει νὰ νοήσωμεν καὶ νὰ πεισθῶμεν ὅτι ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα

πραγματικῶς ἐνισχύουσι καὶ πῶς δικαιουσι τοὺς ἀντιτείνοντας εἰς ἀπόδοσιν τινων τοῦλάχιστον τῶν ἀρπαγέντων καὶ παρέχουσιν αὐτοῖς δυσκαταμάχητα ἐπιχειρήματα, εἶναι αἱ ἐκάστοτε συμβαίνουσαι ἀταξίαι καὶ κλοπαὶ ἐν τοῖς ἡμετέροις Μουσείοις — ἐν αὐτῇ τῇ Ἀκροπόλει — αἱ συνήθως μένουσαι ἀνεξιχνίαστοι καὶ ἀτιμώρητοι, καὶ αἱ ἀλλεπάλληλοι, ἀλλὰ πάντοτε μάταιαι ἐπισκευαὶ τοῦ θαλάμου, ἐν ᾧ ὑπάρχει ἐν διαρκεῖ κινδύνῳ ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους, ὡς καὶ τὸ Μουσεῖον τῶν Δελφῶν, καὶ ἄλλα παρόμοια, ἅτινα κατηγοροῦσιν ἡμῶν ὡς ἀφερεγγύων φυλάκων τῆς πατρῴας οὐσίας, τῆς κοινῆς τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ κληρονομίας. Οὐδὲν λέγω περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ἀνθούσης καὶ ἰσχυροτέρας παντὸς νόμου καταστάσης ἀρχαιοκαπηλίας. Ταύτην, ἥτις ἀντικατέστησε πάνυ ἐπιτυχῶς τῶν ξένων τὰς ἀρπαγὰς, βεβαίως δὲν καταγγέλλουσιν οἱ δι' αὐτῆς ἀπαλλαττόμενοι τοῦ κόπου καὶ τῆς εὐθύνης τοῦ ὑπεξαίρειν ἀρχαιότητος ¹³⁶. Οἱ ξένοι αὐτοὶ βεβαίως δὲν θὰ μεριμνήσωσιν, ὅπως τὰ

¹³⁶ Μία τῶν σκανδαλωδεστάτων καὶ δι' ἡμᾶς ἐπονειδίστων καὶ ταπεινωτικῶν περιπτώσεων ἦν ἡ ὑπὸ πρέσβεως μεγάλης καὶ Ὁρθοδόξου δυνάμεως, διαπεπιστευμένου παρὰ τῇ Ἑλληνικῇ Κυβερνήσει, συγκρότησις ἐν μέσαις Ἀθήναις ἀναφανδὸν καὶ μὲ ὕβριστικὴν περιφρόνησιν ῥητῶν διατάξεων καὶ νόμων σπουδαίας καὶ πολυτίμου συλλογῆς παντοίων ἀρχαιοτήτων, ὡς καὶ ἡ αὐθαίρετος ἐξαγωγή αὐτῆς. Πάντες ἐν Ἀθήναις ἐπεσκέπτοντο καὶ ἐθαύμαζον τὴν συλλογὴν τῆς Αὐτοῦ Ἐξοχότητος τοῦ κυρίου πρέσβεως τῆς Ῥωσσίας· πασίγνωστοι δὲ ἦσαν οἱ ὑπηρετοῦντες αὐτὸν καὶ ὑπ' αὐτοῦ προστατευόμενοι ἀρχαιοκάπηλοι. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐπρόφερε λέξιν διαμαρτυρίας ἢ καὶ ἐπικρίσεως τῆς βαρβαρῶν ταύτης παραβάσεως στοιχειώδους ὅρου τῆς διπλωματικῆς ἀντιπροσωπείας. Ἀναχωρῶν μάλιστα ὁ κύριος πρέσβυς ἐτιμήθη μὲ τὸν μεγαλόσταυρον τοῦ Σωτῆρος καὶ ἐγένετο ἐπίζηλον παράδειγμα, ἄξιον τῆς ἀμίλλης τῶν συναδέλφων του, οὐ μόνον διότι ἐπεδείξατο τοιαύτην πρὸς τὸ κρατίδιον τῆς Ἑλλάδος περιφρόνησιν, ἀλλὰ καὶ διότι ἐπορίσθη ἐξ αὐτοῦ τὰ μέσα, ὅπως περιελθὼν εἰς οἰκονομικὰς δυσχερείας δυνηθῇ νὰ ἀνακύψῃ διὰ τῆς ἐκποιήσεως ἀντὶ ἑκατομμυρίων τινῶν τῆς ἐπαισχύντως οὕτω συγκροτηθείσης συλλογῆς του. Μόνος ὁ κατάλογος αὐτῆς ἀποτελεῖ πολύτιμον δημοσίευμα. Le collection Sabouroff; monuments de l'art Grec publiés par A. Futwaengler. Berlin, 1883 — 87. Φλ., 2 τόμ. μὲ πολλ. πίν. Περὶ τῶν χαλκῶν ἀντικειμένων ἰδίᾳ ἐπραγματεύθη ὁ R. Kekule von Stradonitz ἐν Berichten aus den Konigl. Kunstsammlung, Juli 1897.

Ἐτερός τις, οὐχὶ πρέσβυς, ἀλλὰ ζυθοποιὸς Δανός, πλουτήσας καὶ ἐκλεξάμενος τὴν καλὴν μερίδα, ἐπροίκισε τὴν Κοπεγχάγην μὲ ὁλόκληρον μουσεῖον ἀρχαιοτήτων, ἐν αἷς πρωτίστην θέσιν κατέχουσι διὰ τε τὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ ἐξαίσιον αὐτῶν κάλλος τὰ Ἑλληνικὰ γλυπτὰ καὶ τὰ ἀγγεῖα. Glyptothèque Ny - Carlsberg, fondée par C. Jacobsen. Les monuments antiques, choix et texte par P. Arndt etc. Munich 1896 - 1912 μετὰ

καθ' ἡμᾶς βελτιωθῶσιν. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ ἀπαιτήσωμεν παρὰ τῶν ξένων σέβας πρὸς τὰ ἡμέτερα, ἀφοῦ ἡμεῖς δὲν ἡσχύνθημεν νὰ διαπράξωμεν ἐπισήμως ὅ,τι οὐδ' οἱ Τοῦρκοι φύλακες τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχαιοτήτων ἐσοφίσθησάν ποτε νὰ πράξωσι — νὰ προσφέρωμεν ἐξ αὐτῆς τῆς ἱερᾶς ἡμῶν παρακαταθήκης γαμήλιον δῶρον ἡγεμονίδι ἀξιολόγῳ τὰ ἄλλα, ἀλλ' οὐδὲν ὑπὲρ τῶν ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιοτήτων ἐνδιαφέρον ἐπιδείξαντι, δηλοῦντες οὕτως ὅτι ἡ νῦν Ἑλλὰς εἰς τοιαύτην κατέπεσε πτωχείαν καὶ ἀφιλοτιμίαν, ὥστε οὐδὲν ἔχει νὰ προσφέρῃ ἢ ὅ,τι ἀφαιρεῖ ἐκ τῆς προαιωνίου αὐτῆς ἱερᾶς κληρονομίας.

Αὐτοσχεδιάσας ἐν τάχει καὶ ἐν μέσῳ ἄλλων φροντίδων τὸ δοκίμιον τοῦτο γνωρίζω πόσον ἐλλιπὲς εἶναι. Ἀλλ' ἐνόμισα ὅτι δύναται ἴσως νὰ χρησιμεύσῃ ὥς τις εἰσήγησις εἰς πραγματείαν πληρεστέραν, ἱστοροῦσαν καταλεπτῶς τὰ ἀνέκαθεν ἐν Ἑλλάδι διαπραχθέντα ἀρχαιολογικὰ ἐγκλήματα — μελέτην ἐμπεριστατωμένην, ἀκριβῶς καὶ ψυχρῶς αὐτὰ τὰ πράγματα ἀναγράφουσαν (μετὰ τῶν ἀπαραιτήτων μαρτυριῶν) καὶ ἀξίαν Ἑλληνος ἐπιστήμονος, φιλοπόνου καὶ εὐσυνειδήτου. Τοιαύτην ἐργασίαν ἀναγκαιοτάτην καὶ χρησιμωτάτην δι' ἡμᾶς οὐδεὶς ἐπεχείρησε μέχρι τοῦδε.

220 πινάκων εἰς φύλλ. Βλέπε καὶ τοῦ Fr. Poulsen. Vases grecs récemment acquis par la Glyptothèque de Ny - Carlsberg. 1922 μετὰ 11 πινάκων. Ὅτε ἐπεσκέφθην τὸ περικαλλέστατον τοῦτο μουσεῖον, θαυμασμός, ἀλλὰ καὶ βαθὺς πόνος ψυχῆς μὲ κατέλαβε γνωρίζοντα ὅτι τὰ πλεῖστα καὶ ἄριστα τῶν ἐκεῖ ἀποτεθησαυρισμένων ἐπρομήθευσε μόλις πρὸ ὀλίγων ἐτῶν πασίγνωστος ἐν Ἀθήναις διαβίων ἀρχαιοκάπηλος, ὅστις κατ' εἶος ἐταξείδευσεν ἀνά τὴν Δύσιν ἀποκομίζων ἀνενόχλητος καὶ πωλῶν ὅ,τι ἄριστον ἀνεκαλύπτετο ἐν Ἑλλάδι. Οὐδεὶς δὲ οὐδὲν παρεκώλυσεν αὐτὸν πλὴν οἱ Γερμανοί, ὅτε ἐφόρτωσεν αὐτοὺς μὲ παραπεποιημένα πῆλινα ἀγαλμάτια.

ΜΕΡΟΣ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙΣ

ξβ') 'Ο Βαλέστρας (σημ. 10, σ. 10).

Ἐν τῇ σειρᾷ τῶν 24 λιθογραφημένων προσωπογραφιῶν τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἐπαναστάσεως, τῇ δημοσιευθείσῃ ἐν Λονδίῳ καὶ ἐν Παρισίοις περὶ τὸ 1827, ὑπάρχει καὶ εἰκὼν τοῦ «Βαλέστρα» μετὰ τὴν ὑπογραφήν του Ἑλληνιστὶ καὶ τὴν ἐξῆς ὑποσημείωσιν ἀγγλιστὶ καὶ γαλλιστί. «Colonel commandant du premier régiment l'infanterie Grecque organisé dans le commencement de la Révolution à Calamata, à Moréa. Executé d'après nature et publié à Londres et à Paris par A. Field. Ces desseins forment une serie de portraits des Grecques et se trouvent chez tous les principaux libraires et marchands d'estampes.

ξγ') Δώρησις τῶν ἀλλοτρίων (σ. 11).

Ἡ σεβασμιότης του ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν δὲν περιορίσθη χαρίζων μόνον ταῦτα, ἀλλὰ μετ' ἱεροπρεποῦς ῥοπῆς πρὸς τὴν ἀκτημοσύνην ἢ χριστιανικῆς πρὸς τὰ εἰδῶλα ἀποστροφῆς ἐπροθυμήθη νὰ δωρήσῃ τῷ μυλόρδῳ ὅ,τι δὲν ἦτο ἰδικόν του κτῆμα. Ἴδου τί ἀναγινώσκομεν ἐν τῷ Memorandum (σ. 32). «Ὁ λόρδος Ἑλγιν ἐπέτυχεν ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν ἄδειαν νὰ ἐξετάσῃ τὸ ἐσωτερικὸν ὅλων τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ τοῖς πέριξ ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων πρὸς ἀναζήτησιν ἀρχαιοτήτων· καὶ ἡ ἐξουσία αὐτοῦ (τοῦ ἀρχιεπισκόπου) συχνὰ ἡσκήθη, ὅπως ἐπιτραπῇ τῷ λόρδῳ Ἑλγιν ν' ἀποκομίσῃ μερικὰ περίεργα τεμάχια ἀρχαῖα. Ἡ ἔρευνα αὕτη προσεπόρισε πολλὰ πολύτιμα ἀνάγλυφα, ἐπιγραφάς, ἀρχαῖα σκιάθῃρα, μαρμαρίνην ἔδραν γυμνασιάρχου, ἔχουσιν ἐπὶ τῶν νώτων εἰκόνας τοῦ Ἀρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος,

φερόντων ἐγχειρίδια, καὶ τὸν θάνατον τῆς Λεαίνης» κτλ. Permission was obtained from the Archbishop of Athens to examine the interior of all the churches and convents of Athens and its neighbourhood, in search of antiquities; and his authority was frequently employed to permit Lord Elgin to carry away several curious fragments of antiquity. This search furnished many valuable bas-reliefs, inscriptions ancient dials, a Gymnasiarch's chair in marble, on the back of which are figures of Harmodius and Aristogiton, with daggers in their hands, and the death of Leaena.

ξδ') 'Ο Fauvel (σημ. 16, σ. 15).

Τὸν Fauvel, ὅστις ἐτελεύτησεν ἐν Ἀθήναις τῷ 1838, συνηγήσαμεν πολλάκις ἐν ταῖς σελίδι ταύταις. Βιογραφικά τινα περὶ αὐτοῦ ἐδημύσεισε πρότινος ὁ Philippe Legrand, εἰκόνα δὲ αὐτοῦ παραθέτει ὁ L. Dupré ἐν *Voyage à Athènes et à Constantinople* . . . Paris, 1825. Φλ. 'Ο Dupré εὗρίσκετο ἐν Ἀθήναις τῷ 1819 ξενιζόμενος ὑπὸ τῆς Θεοδωρούλας, ἀδελφῆς τοῦ Προκοπίου Μακρῆ, πατρὸς τῆς περιφήμου «Κόρης τῶν Ἀθηνῶν» τοῦ Βύρωνος. 'Ο δὲ Fauvel ἐφιλοξένησε τὸν Σατωβριάνδον, φθάσαντα εἰς Ἀθήνας τῇ 23 Αὐγούστου 1806 καὶ λέγοντα περὶ αὐτοῦ ἐν τῷ Ὀδοιπορικῷ του· Chargé du consulat d'Athènes, qui n'est pour lui qu'un titre de protection, il a travaillé et travaille encore, comme peintre, au *Voyage Pittoresque de la Grèce*. L'auteur de ce bel ouvrage, M. de Choiseul-Gouffier, avait bien voulu me donner une lettre pour l'homme de talent, et je portais de plus au consul une lettre du Ministre (M. de Talleyrand) . . . Rien ne sentait le consul chez mon hôte; mais tout y annonçait l'artiste et l'antiquaire. Quel plaisir pour moi d'être logé à Athènes dans une chambre pleine des plâtres moulés du Parthénon! Tout autour des murs étaient suspendues des vues du temple de Thésée, des plans des Propylées, des cartes de l'Attique et de la plaine de Marathon. Il y avait des marbres sur une table, des médailles sur une autre, avec de petites têtes et des vases en terre cuite. On balaya, à mon grand regret, une vénérable poussière; on tendit un lit de sangle au milieu de toutes ces merveilles, et, comme un conscrit arrivé à l'armée la veille d'une affaire, je campai sur le champ

de bataille. 'Ο σκοπός, δι' ὃν ὁ Fauvel εὐρίσκετο οὕτως ἐστρατοπεδευμένος, ἦτο ἢ εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους τὰς Ἀθήνας ξένους προμήθεια καὶ πώλησις ἀρχαιοτήτων, ὧν τὴν ἐκθεσιν ἐθαύμασεν ὁ συμπατριώτης του καὶ ὃς αὐτὸς συνήθροιζεν ἀνασκάπτων ἢ ἀγοράζων ἀντὶ εὐτελοῦς συνήθως ἀντιτίμου παρὰ τῶν ἐντοπίων. Προδήλως αἱ μετ' αὐτῶν δοσοληψίαι του δὲν ἀπέβαινον πάντοτε ὁμαλαί, καὶ πιθανώτατα διὰ τοῦτο ἢ ἴσως, ἵνα αὐξήσῃ παρὰ τοῖς ἐπισκεπτομένοις αὐτὸν ξένοις τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀξίαν, ἐξεφράζετο περιφρονητικῶς καὶ δὴ καὶ ὕβριστικῶς περὶ τῶν τότε Ἑλλήνων, καθὰ ἀπομνημονεύει ὁ Βύρων, εἰ καὶ ἐπαινεῖ αὐτὸν κατὰ τὰ ἄλλα· «Τὸν Γάλλον πρόξενον κ. Fauvel, ὅστις διήνυσσε τριάκοντα ἔτη κυρίως ἐν Ἀθήναις, καὶ τοῦ ὁποίου τὴν εὐφυΐαν ὡς καλλιτέχνου καὶ τοὺς τρόπους ὡς ἀνδρὸς καλοῦ καγαθοῦ οὐδεὶς γνωρίσας αὐτὸν δύναται νὰ μὴ ὁμολογήσῃ, συχνὰ ἤκουσα κηρύττοντα ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν εἶναι ἄξιοι χειραφετήσεως· καὶ τὴν γνώμην ταύτην ἐβάσιζεν ἐπὶ τῆς «ἐξαχρειώσεως αὐτῶν ὡς ἔθνους καὶ ὡς ἀτόμων!», ἐνῶ ἀφ' ἑτέρου ἐλησμόνει ὅτι ἢ τοιαύτη ἐξαχρειώσις εἶναι ἀποδοτέα εἰς αἰτίας, αἵτινες δύνανται νὰ ἀπαλειφθῶσι μόνον διὰ τοῦ μέτρου, τὸ ὅποιον αὐτὸς ἀποδοκιμάζει»¹³⁷. Πρβλ. σ. 15, σημ. 16 καὶ Pouqueville, *Voyage*, IV, 70 - 76.

ξε) 'Απαρίθμησης τῶν ἀποκομισθέντων (σ. 17).

'Εν τῷ Memorandum (ἐκδ. β', σ. 18 - 19) γίνεται τῶν ἀποκομισθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μορίων ἢ ἀπαρίθμησης, ἣν σύμφωνον οὖσαν μὲ τὰ ἐν τῷ κειμένῳ περιττὸν εἶναι νὰ μεταφράσωμεν. The Parthenon itself, independently of its decorative sculpture, is so chaste and perfect a monument of Doric architecture, that Lord Elgin conceived it to be of the highest importance to the arts, to secure original specimens of each member of that edifice. These consist of a capital, assizes of

¹³⁷ Mr. Fauvel, the French Consul, who has passed thirty years principally at Athens, and to whose talent as an artist, and manners as a gentleman, none who have known him can refuse their testimony, has frequently declared in my hearing that the Greeks do not deserve to be emancipated; reasoning on the ground of their «national and individual depravity!» while he forgot that such depravity is to be attributed to causes which can only be removed by the measure he reprobates.—Note D. 1 to *Child Harold's Pilgrimage*.

the columns themselves, to show the exact form of the curve used in channelling; a triglyph, and motules from the cornice, and even some of the marble tiles with which the ambulatory was roofed: so that, not only the sculptor may be gratified by studying every specimen of his art, from the colossal statue to the basso-relievos, executed in the golden age of Pericles by Phidias himself, or under his immediate direction; but the practical architect may examine into every detail of the building, even to the mode of uniting the tambours of the columns, without the aid of mortar, which gave to the shafts, as nearly as possible, the appearance of single blocks. Equal attention has been paid to the Temple of Theseus; but as the walls and columns and sculpture of this monument, are in the original position, no part of the sculpture has been displaced, nor the minutest fragment of any kind separated from the building. The metopes in alto-relievo, containing a mixture of the labours of Hercules and Theseus, have been modelled and drawn, as well as the frieze representing the battle between the Centaurs and Lapithae, some incidents of the battle of Marathon, and some mythological subjects. The temple itself is very inferior in size and ornamental sculpture to the Parthenon. Πρβλ. σ. 45.

ξς) 'Επισκευὴ βεβλαμμένων γλυπτῶν (σ. 21).

Ὁ Χάμιλτων, ὅστις εἶναι ὁ καθ'αὐτὸ συγγραψας τὸ Memorandum, λέγει (ἐκδ. β', σ. 39) περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης τῆς ἐπισκευῆς τῶν γλυπτῶν «Τοῦ λόρδου Ἐλγιν τὸ πρῶτον ἐγχείρημα ἐπρόκειτο νὰ εἶναι ἡ παλινόρθωσις τῶν ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ μετέβη εἰς Ῥώμην, ὅπως συμβουλευθῇ τὸν Κανόβαν. Ἡ ἀπόφασις τοῦ ἐπιφανοῦς ἐκείνου καλλιτέχνου ὑπῆρξε τελικὴ... Ὁ Κανόβας ἀπεφάνθη «ὅτι ὅσονδήποτε ἀξιόθρηνον καὶ ἂν ἦτο ὅτι τὰ γλυπτὰ ταῦτα ἔπαθον καὶ ἀπὸ τὸν χρόνον καὶ ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα, ὅμως ἀναντίρρητον ὑπῆρχεν ὅτι ποτὲ δὲν ὑπέστησαν τροποποιήσιν τινα...» Ἐξεφράσθη δὲ ῥητῶς ὅτι «θὰ ἦτο ἱεροσυλία ἐκ μέρους τοῦ ἢ ἐκ μέρους ἄλλου τινὸς οἰουδήποτε ν' ἀποτολμήσῃ νὰ τὰ ἐγγίσῃ μὲ σμίλην». Lord Elgin's first attempt was to have the statues and bas-reliefs restored; and in that view he went to Rome to consult and to emp-

loy Canova. The decision of that most eminent artist was conclusive.... Canova declared «that however greatly it was to be lamented that these statues should have suffered so much from time and barbarism, yet it was undeniable that they had never been retouched...» His expression was that «it would be sacrilege in him or any man to presume to touch them with a chisel».

ξζ') 'Ανέλκυσις τῶν καταποντισθέντων (σ. 28).

Ὁ Hamilton κατώρθωσε τέλος νὰ εὔρη ἐμπειροτάτους δύτες ἐκ τῶν παρὰ τὴν Ῥόδον νήσων τῆς Σύμης καὶ τῆς Καλύμνου, οἵτινες μετ' ἄπειρον ἐργασίαν ἠδυνήθησαν ν' ἀνασύρῳσιν ἀπὸ βάθους 20 ὀργυιῶν κιβώτιά τινα. Τὸ ἐπίλοιπον τοῦ φορτίου δὲν ἐπανεκτήθη, εἰ μὴ ἀφοῦ αἱ καταιγίδες δύο χειμῶνων κατέστρεψαν τελείως τὴν ξυλείαν τοῦ σκάφους. Mr. Hamilton.... succeeded at last in procuring some very expert divers from the islands of Syme, and Calymno, near Rhodes, who were able with immense labour to extricate a few of the cases in 20 fathoms of water. The rest of the cargo was not recovered before the storm of two winters had effectually destroyed the timbers of the vessel.

ξη') Δοῦλοι καὶ ἀγάλματα (σ. 39).

«J. Cam Hobhouse (afterwards Lord Brouhhton, a cabinet Minister and a member of the Greek Committee) who arrived (at Athens) with him (Byron) on Christmas day, 1809, and stayed, like him, till the following March, found that a «war more than civil was raging» over Elgin. Galt (*Letters from the Levant*, 1813, p. 127) who was here with Byron in 1810 and also lodged at the Capuchin Convent, saw in the harbour of the Piraeus, then chiefly inhabited by the French physician and merchant Cayrac, two ships at anchor, one waiting to receive «the spoils of the Parthenon», the other with a cargo of slaves from Africa. It seems doubtful which of the two cargoes was the more discreditable». Wm Miller, *The English in Athens before 1821*. London, 1926, p. 22.

ξθ') Διαρκούσης τῆς Ἐπαναστάσεως (μετὰ τὰ ἐν σ. 44).

Διαρκούντος τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος, ὁ ναυτικὸς ἱατρὸς W. Black, ἐπιβαίνων τοῦ Ἀγγλικοῦ πολεμικοῦ *Chanticleer*, ἐπεσκέφθη ἐκ διαλειμμάτων τετράκις τὰς Ἀθήνας καὶ ἀπεμνημόνευσεν ὅ,τι εἶδε καὶ ἐγνώρισε. Τὸ χειρόγραφον αὐτοῦ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ ἀνεψιοῦ του W. G. Black μόλις τῷ 1900, ὅτε ἀνεκινεῖτο τὸ ζήτημα τῆς Κρήτης. *Narrative of cruises in the Mediterranean in H. M. S. Euryalus and Chanticleer during the Greek War of Independence (1822-1826)*, Edinburgh, 1900, 8ον μὲ 20 εἰκόνας.

Ἐν σ. 149 λέγει, ἐπὶ τῇ πρώτῃ αὐτοῦ ἐπισκέψει κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1824, ὅτι «οὐδὲν ὅσων εἶδὲ ποτε δύναται νὰ φθάσῃ τὸ ἀρχαῖκόν μεγαλεῖον τῆς ὄψεως τῶν Ἀθηνῶν.» Nothing I have yet seen has equalled in antique grandeur the appearance of it. Μνημονεύει (σ. 163) τὰ περὶ τοῦ συγκινητικοῦ ἐκείνου μύθου, τοῦ κλαυθμοῦ τῶν Καρυατίδων, προσθέτων ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Βύρωνος καταγγελία τῆς συλήσεως καὶ ἐρειπώσεως ἐκείνης «βεβαίως προσκίτῃται τὴν πρὸς τὴν μοῦσαν αὐτοῦ ἀγάπην παντὸς γνησίου τέκνου τῆς χώρας ταύτης (τῆς Ἀγγλίας)»—must endear the memory of his muse to every true son of this country. Ἡ δευτέρα ἐπίσκεψίς του ἦν κατὰ τὸν ἐπόμενον Σεπτέμβριον (σ. 187), ὅτε «διαβαίνων παρὰ τὴν οἰκίαν, ἣτις πρότερον ἦτο τοῦ Βρεττανοῦ προξένου, ἔρριψα βλέμμα εἰς τὴν αὐλήν, εἰς ἣν κατ' Ἀπρίλιον εἶχον ἰδῆ ἀξιόλογά τινα γλυπτὰ. Ταῦτα ἀκόμη εὐρίσκοντο ἐκεῖ. Ἀλλὰ τὸ πῆλινον ἐκμαγεῖον μιᾶς τῶν Καρυατίδων τοῦ Ἐρεχθείου, τὸ ἀποσταλὲν ἐξ Ἀγγλίας ὑπὸ τοῦ λόρδου Ἑλγιν, εἶχε καταστραφῇ τελείως, τὰ δὲ πολυάριθμα αὐτοῦ κλάσματα ἦσαν διεσπαρμένα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Ἐκ τοῦ ὅτι κατ' Ἀπρίλιον τὸ ἐκμαγεῖον τοῦτο ἦτο ἐν μέρει μόνον βεβλαμμένον, δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες τὸ ἔθραυσαν, ἵνα δηλώσωσι τὴν περιφρόνησιν αὐτῶν διὰ τὴν πρᾶξιν, ἣτις κατέστησεν ἀναγκαίαν τὴν ἀποστολὴν (τοῦ ἐκμαγεῖου)· καὶ ἐνῶ τώρα σφοδρῶς ἐναντιοῦνται κατὰ πάσης ἀποπείρας ἀπαγωγῆς καὶ τοῦ ἐλαχίστου τμήματος γλυπτοῦ μαρμάρου, λέγουσιν ὅτι πᾶς τις δύναται νὰ λάβῃ ὅ,τι βούλεται μέρος τοῦ εὐτελοῦς τούτου ἀντικαταστάτου (τῆς Καρυατίδος)». In passing the house which had formerly been the British Consul's, I took a peep into the yard where I had seen some fine pieces of Sculpture in April. They were still there, but the earthen cast of one of the Caryatides of the Erectheum sent

out from England by Lord Elgin was completely demolished, and its numerous fragments were scattered all over the place. From its being but partially injured in April last, it may be inferred that the Greeks themselves had done this, in order to testify their contempt for the act which caused it to be sent; and although tenaciously jealous now of any attempt being made to carry away the least piece of sculptured marble, they say any one may take what chooses of this sorry substitute. Τρίτον εὑρέθη ἐν Ἀθήναις τῇ 24 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου, ὅτε σημειοῖ πάλιν περὶ τῆς Καρυάτιδος (σ. 193) τὰ ἑξῆς· «Τὸ ἐξ Ἀγγλίας σταλὲν ἐκμαγεῖον τῆς ἀπαχθείσης ἀντικατεστάθη ὑπὸ τετραγώνου στήλης ἀπειροκάλως κτισμένης, ἀφοῦ τὸ ἀπατηλὸν ἐκμαγεῖον ποτὲ δὲν ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψος τῆς Ἀκροπόλεως. Ὡμοίαζε βεβαίως μὲ τὰ πρωτότυπα κατὰ τὸ χρῶμα, ἀλλὰ μ' ὅλην τὴν ἀρχαιότητα αὐτῶν ἡ διαφορὰ ἀπέβαινεν εὐκόλως ὁρατὴ ὥς ἐκ τῆς ἐπιφανείας καὶ τῆς ὕλης τῶν γλυπτῶν, καὶ θ' ἀπετέλει ἀντικαταστάτριαν ἀναξίαν τῆς ἀπουσιαζούσης κόρης, περὶ ἧς οἱ Ἕλληνες λέγουσιν ὅτι αἱ ἄλλαι Καρυάτιδες τῷ ὄντι ἐθρήνουν... Ἐζήτησα νὰ εὕρω τὰς δύο γραμμάς, αἷς ἀναφέρει ὁ Βύρων, νομίζω, ἐν ὑποσημειώσει τινί,

Quid non Gothi

Facerunt Scoti (sic),

ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθην νὰ τὰς εὕρω πού. Ἴσως ἐπίτηδες ἀπηλείφθησαν. Ἐξετάζων τὸν ναὸν ἐν γένει θαυμάζει τις πόσους κόπους καὶ πόσας δαπάνας κατέβαλεν ὁ λόρδος Ἑλγιν, ἵν' ἀποκομίσῃ τὰς μορφὰς ἐκ τοῦ αἰετώματος καὶ μάλιστα ἐκ τῶν μετοπῶν τῶν μεταξὺ τῶν τριγλύφων τοῦ γείσου· διότι ὅλα τὰ κενὰ ἐπληρώθησαν ὑπὸ μακρῶν τετραγωνισμένων τεμαχίων μαρμάρου, ἀστιλβώτων, ἀλλ' ἀντικαθιστώντων τὰς μετόπας (τὰς νῦν ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ) οὕτως, ὥστε ἐξ ἀποστάσεως ἡ ἔλλειψις τοῦ γλυπτοῦ μόλις διακρίνεται». The cast which was sent out of England of the one which had been removed is replaced by a square pillar of rude masonry, since the imposter never got so high as the Acropolis. It certainly resembled the originals in colour, but notwithstanding the age of the prototype, the difference was easily perceptible in the superficies and the material of the sculpture, and it would have made but a sorry figure as the representative of the absentee, for which the Greeks

say, «the other Caryatides octually wept.» . . . It is astonishing in looking over the temple, to see at what trouble and expense Lord Elgin has been in removing the figures from the fronton, and particularly from the metopes situated between the triglyphes of the cornice; for the different vacancies are all filled up by long squared pieces of marble, unpolished, dut so filling up the spaces of the metopes (now in the British Museum) that in the distance the defect of the sculpture is scarcely observable.

Κατὰ τὴν τετάρτην ἐπίσκεψίν του μετὰ δύο ἔτη, τῇ 15ῃ Μαΐου 1826, λέγει (σ. 193) ὅτι καὶ πάλιν ἠρεύνησεν, ἀλλὰ ματαίως, περὶ τῶν δύο, ὡς ἀνωτέρω, γραμμῶν, ἃς ὑποθέτει ὡς χαραχθεῖσας ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος· εὗρεν ὅμως τοῦ μὲν Ἑλγιν τὸ ὄνομα διαγεγραμμένον, τὸ δὲ τῆς συζύγου του, Mary Elgin, σῶον μὲ τὴν χρονολογίαν 1806 εἰς τὸ μέσον ὕψος ἑνὸς τῶν κιόνων. Ἐπαινεῖ δὲ τὴν ἀκριβείαν τῶν ὁσων λέγει ὁ Clarke περὶ τῶν ἐν Ἀθήναις ἀρχαιοτήτων.

ο') Ὁ Tweddell (σ. 61, σημ. 58^α).

Τινὲς ἐπέκριναν τὸν ἡμέτερον ἱστορικὸν ὡς συμπεράναντα ὅτι, ἐπειδὴ ὁ Tweddell «οὐδενὸς τῶν ἐμπύχων ἐγεύετο, ἐντεῦθεν δῆλον ὅτι ἐτύγγανε περιπεσὼν εἰς τὴν πλάνην τῆς μετεμψυχώσεως». Ἀλλ' ὁ συλλογισμὸς οὗτος, εἰ καὶ μὴ ἐφαρμοστέος καθόλα ἴσως, εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην εἶναι εὐλογος. Πολλοὶ εἶναι οἱ συνδυάζοντες τὰ δύο ταῦτα ἐν Ἰνδία· μάλιστα ἀπαντῶσιν οἱ ἀπέχοντες κρεοφαγίας, ἀκριβῶς διότι πιστεύουσιν εἰς τὴν μετεμψύχωσιν.

οα') «Μήπως προλάβουν οἱ Γάλλοι» (σ. 112).

Τὸ πολυθρύλητον τοῦτο ἐπιχείρημα τοῦ δῆθεν κινδύνου, μήπως οἱ Γάλλοι προλάβουν καὶ ἀποκομίσουν τὴν λείαν, διατυποῦται (ἐν Memorandum, ἐκδ. β', σ. 9) ὡς ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ τοῦ Ἑλγιν οὕτως· «Ὁ λόρδος Ἑλγιν εἶχε πρὸς τούτοις ἑτέραν προτροπὴν καὶ ἕτερον παράδειγμα ἐνώπιόν του—τὴν διαγωγὴν τῆς τελευταίας Γαλλικῆς πρεσβείας, τῆς σταλείσης εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως. Γάλλοι τεχνῖται προσεπάθησαν τότε ν' ἀποσπάσωσι πολλὰ τῶν γλυπτῶν κοσμημάτων ἀπὸ διάφορα τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει κτηρίων καὶ ἰδίως ἀπὸ τὸν Παρθενῶνα. Ἐνῶ καθεῖλκον μίαν τῶν μετοπῶν, ἡ συσκευὴ ἠστόχησε καὶ ἡ μετόπη καταπεσοῦσα συνετρίβη. Ἐτερόν τι ἀντικείμενον ἐκ τοῦ αὐτοῦ ναοῦ μετεφέρθη εἰς Γαλλίαν, ὅπου τυγχάνει ὑψί-

στης ἐκτιμήσεως καὶ ὅπου κατέχει ἐπιφανῇ θέσιν ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου. Οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι Γάλλοι πράκτορες ἔμενον ἐν Ἀθήναις, διαρκούσης τῆς ἀποστολῆς τοῦ λόρδου Ἐλγιν, ἀναμένοντες μόνον τὴν ἀνανέωσιν τῆς παρὰ τῇ Πύλῃ Γαλλικῆς ἐπιτροπῆς, ὅπως ἐπαναλάβωσι τὰς ἐπιχειρήσεις των». He (Lord Elgin) had, besides, another inducement and an example before him, in the conduct of the last French embassy sent to Turkey before the Revolution. French artists did then attempt to remove several of the sculptured ornaments from several edifices in the Acropolis, and particularly from the Parthenon. In lowering one of the metopes the tackle failed and it was dashed to pieces; one other object from the same temple was conveyed to France where it is held in the highest estimation, and where it occupies a conspicuous place in the gallery of the Louvre. The same agents were remaining at Athens during Lord Elgin's embassy waiting only the return of French influence at the Porte to renew their operations.

οβ') Νέοι κατάλογοι

ιδιωτικῶν καὶ δημοσίων συλλογῶν (σημ. 117^γ, σ. 174).

Σπουδαίαν ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν κατήρτισεν ἐπ' ἐσχάτων ὁ Σῆρ Ἀλφρέδος Μόνδ (νῦν λόρδος Melchet), πρόεδρος τῆς μεγάλης βιοχημικῆς εταιρείας. Τῆς συλλογῆς ταύτης πολυτελὴν κατάλογον, ἄρτι δημοσιευθέντα καὶ εἰκονίζοντα 43 γλυπτὰ, ἀγγεῖά τινα κτλ., συνέταξεν ἡ τέως προϊσταμένη τῆς ἐν Ῥώμῃ Ἀγγλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς κυρία Eugenie Stong: *Catalogue of the Greek and Roman antiquities of the Right Hon. Lord Melchet*. Oxford, University Press (τιμᾶται 63 σελλινίων).

Τῆς ἐν Ince μεγάλης συλλογῆς, ἣν ὁ Μιχαὴλης περιέγραψε συντόμως τῷ 1882, συνέταξε κατ' αὐτὰς κατάλογον μὲ θαυμασίας εἰκόνας ὁ καθηγητὴς Bernard Ashmole: *A catalogue of the ancient marbles at Ince Blundell Hall*. Ἐπίσης ἐκ τοῦ πανεπιστημιακοῦ τυπογραφείου, τιμὴ 84 σελλ.

ογ') Οἱ τρεῖς λέοντες (σ. 189).

Περὶ τοῦ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως λέοντος ὁ Guillet (σ. 194) λέγει: *Parmy les figures du dehors (du Parthénon) on admire particulièrement un lion de marbre*. Ἐν τινὶ δὲ ἄρθρῳ τοῦ *Magasin Pittoresque* (Paris, Mai,

1854), ἐπιγραφομένη La Porte de l' Arsenal de Venise, ἀπαντῶσι τὰ ἑξῆς: Les quatre lions en marbre pentélique placés l' un à la droite de la grille, les trois autres à la gauche, ne sont pas les ornements les moins remarquables de cette façade. Ils ont été rapportés de Grèce par Francesco Morosini, surnommé le Peloponesiaque, en 1687. Celui que l' on voit sur la première place, le plus grand des quatre, venait du célèbre port d' Athènes, le Pirée, qu' on appelait aussi le Port du Lion. Deux inscriptions qui se déroulent en serpents autour de la crinière du fier animal ont exercé, à peu près vainement jusqu' ici, la sagacité de nombreux écrivains, entre autres d' Akerblad et de Villoison qu' on suppose qu' elles étaient runiques, du cavalier Rossi et de d' Hancarville qu' ont affirmé qu' elles étaient pélasgiques, et de Rink qui a prétendu y reconnaître les mots grecs *Athene ier* et *Leon* ce qu' il traduit ainsi: Lion consacré à Athènes. Canova ne doutait point que cette sculpture ne fut une oeuvre grecque: quelques savants ont pensé qu' elle avait été placée au Pirée en souvenir de la bataille de Marathon. Le premier lion de l' autre côté fut trouvé sur la route qui conduit du Pirée à Athènes. La tête est moderne et mal sculptée. Les deux autres lions sont d' un travail médiocre. Οὕτω μανθάνομεν ὅτι ἐξετελέσθη ὁ σκοπός, δι' ὃν ὁ Μοροζίνης εἶχε συναποστείλει καὶ ὄγκον Πεντελησίου μαρμάρου, καὶ ὅτι οἱ ἀπαχθέντες λέοντες ἦσαν ὄχι τρεῖς μόνον, ἀλλὰ τέσσαρες.

οδ') Γαλλικαὶ ἀρχαιολογικαὶ ἀποστολαὶ (σ. 190 κ. ἐ.).

Πλήρη ἐξιστόρησιν λεπτομερῇ τῶν προγενεστέρων Γαλλικῶν ἀρχαιολογικῶν ἀποστολῶν συνέγραψεν ὁ Henri Omont: *Missions archéologiques françaises en Orient aux XVIIe et XVIIIe siècles* (Histoire des missions du P. Athanase (1643-1663), de Monceaux et Laisne (1667-1675), du P. Wansleben (1671-1675), de Nointel et Galland 1670-1689), de Colbert (1672-1686), de Girardin et du P. Besnier (1685-1688), de Paul Lucas (1699-1725), du marquis de Bonnac (1719-1728), du marquis de Villeneuve, de Fourmont, de Castellane, Guérin de Smyrne, du marquis de Caumont, etc). Paris, 1902. Δύο παχεῖς τόμοι εἰς 8^{ον}.

Ἡ περίφημος συλλογὴ τοῦ μαρκησίου Lansdowne (σημ. 6), ἀπαλλοτριωθέντος τοῦ ἐν Λονδίῳ μεγάρου, ἐν ᾧ εὗρίσκετο ἀποτεθησανυρισμένη, ἐδημοπρατήθη τῇ 5 Μαρτίου 1930 εἰς 120 μερίδας (ὧν δύο νεώτερα γλυπτὰ τοῦ Κανόβα) ἀντὶ λιρῶν 68,000 ἐν συνόλῳ, μόνῃς τῆς Ἀμαζόνος (τῆς φημιζομένης ὡς ἔργου τοῦ Πολυκλείτου) ἀπαχθείσης εἰς Ἀμερικὴν ἀντὶ λιρῶν 27,000. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο, ἐκ Πεντελησίου μαρμάρου, εἶχεν εὗρεθῇ τῷ 1771 ἐν Tor Colombarie πλησίον τῆς Ῥώμης καὶ ἡγοράσθη τότε ἀντὶ διακοσίων λιρῶν.

Ὁ εἰκονογραφημένος κατάλογος τῆς δημοπρασίας, οὗτινος ἀντίτυπον εὗρίσκεται ἤδη ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἡμετέρας Ἑταιρείας, εἶναι ἔργον σπουδαῖον ὑπὸ τε ἱστορικῇ τῶν γλυπτῶν καὶ ἀρχαιολογικῇ ἐποψίν.

Τὸ ἐν Λουγδούνῳ τῶν Βατάβων (Leiden) Μουσεῖον ἤρξατο δημοσιεῦον, ἐκ τοῦ ἐν Ἀγῇ δημοσίου τυπογραφείου καὶ φροντίδι τῆς Δ^{ος} J. P. J. Brants, τὸ πρῶτον μέρος τῆς *Description of the Ancient Sculptures preserved in the Department of Greek and Roman antiquities of the Museum of Archaeology of Leiden*.

Σπουδαιότατον ἔργον εἶναι ὁ μέγας καὶ εἰκονογραφημένος νέος κατάλογος πάντων τῶν ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ Ἑλληνικῶν καὶ Ῥωμαϊκῶν γλυπτῶν, οὗτινος τὸ πρῶτον μέρος τοῦ πρώτου τόμου, περιέχον τὰ προελληνικὰ καὶ ἀρχαῖα, ἐξεδόθη πρὸ μικροῦ ἐπιμελεία τοῦ κ. F. N. Pryce.

σε') 'Ο φιλελληνισμὸς τοῦ Clemenceau (σ. 210).

Σκόπιμον εἶναι νὰ προσθέσωμεν ἐδῶ τί ἐφρόνει περὶ τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος ὁ πρὸ μικροῦ τελευτήσας περιώνυμος Γάλλος πολίτευτής, ὁ Clemenceau· καὶ τοῦτο ἀκριβῶς διότι, μὴ ὧν ἐξ ἐπαγγέλματος ἀρχαιολόγος, ἦτο ἀσφαλὴς κριτὴς περὶ τοῦ ἀληθῶς καλοῦ ἐν τῇ τέχνῃ. Γνωστὴ εἶναι ἡ περὶ Δημοσθένους θαυμασία αὐτοῦ μονογραφία. Ὀλίγον δὲ μετὰ τὸν θάνατόν του πέρυσιν ὁ ἐμπιστευμένος αὐτοῦ γραμματεὺς Jean Marlet ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ *Illustration* τῶν Παρισίων *Mémoires parlés du Tigre, recueillis per son secrétaire*. Τοῦ περὶ Ἑλλάδος κεφαλαίου τῶν ἀπομνημονευμάτων τούτων κατάρχεται ὁ Marlet λέγων· Nul homme n'a aimé la Grèce comme M. Clemenceau. Entre deux batailles politiques, s'est toujours vers elle qu'il se tournait avant la guerre de 1914. Εἶχεν ὁδοιπορήσει ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐπισκεφθεὶς τὰς ἐν Δήλῳ ἀνασκαφὰς τῶν συμπατριωτῶν του ἀπεκόμισεν ἐκεῖθεν μικρά τινα τεμάχια μαρμάρου καὶ ὄστρακα

πήλινα. Ἡμέραν τινά ὁ γραμματεὺς του τὸν εὗρεν ἐξετάζοντα καὶ πάλιν αὐτὰ μετὰ στοργῆς. Καὶ τότε ἐπηκολούθησεν ὁ ἐξῆς διάλογος.

Il me montre un morceau de pierre rougeatre qui a la pesanteur du fer: Ça, c'était planté dans l'une des sept portes de Thèbes. Il faut voir Thèbes, Marlet! Et j'y pense: vous allez à Athènes?

Moi. Jusqu' à présent je ne connais guerre de la Grèce que ce que j'ai vu au British....

M. Clemenceau. Eh bien! hein? quand vous entrez dans cette salle et que vous apercevez les Phidias! La première fois que j'ai vu ça, j'ai compris que tout ce que je pensais, sur tout, était à reviser. On ne peut pas vivre sans tenir compte de ça.

Moi. Le Parthénon met de l'ordre dans l'esprit.

M. Clemenceau. Vous savez que le Louvre a acheté cette tête du Parthénon qu' on appelle la tête de Laborde, du nom d'un homme à qui elle a appartenu... Tenez! celle dont j' ai le moulage ici...

(Nous passons dans le cabinet de travail. M. Clemenceau regarde ta tête avec une sorte d'enchantement stupéfait). Il y a de la divinité là-dedans, hein?

Moi. Oui ils ont atteint le but.

M. Clemenceau. Et la tête de Thésée! Regardez ça! Je ne peux pas passer devant sans m'arrêter... Qu'est-ce que vous voulez faire après ça? L' homme qui a fait ce front, il l'a fait comme en rêve, d'une caresse du pouce. Comment ces gens là ont-ils eu idée de ça? Par quelles voies sont-ils arrivés là?

Moi. Il y a dans les sculptures du sixieme siècle...

M. Clemenceau. Ah! non! ça n' explique rien! au contraire! Il y a entre l' art archaïque grec et le statuaire du Parthénon... Combien? cent ans? cent cinquante ans? quelques générations... et quel abîme! Je pense bien que les marbres de Phidias viennent de ces vieilles idoles gauches, mornes... Comme l'homme vient du singe... Pour cette raison qu' il ne peut venir que de là... Mais je ne vois pas la chaîne. On dirait qu' un beau jour il y a une étincelle, et que tout ça s' est animé, humanisé, divinisé... c' est une chose extraordinaire. La tête de Laborde est avec celle de Thésée la seule qui reste des fron-

tons du Parthénon. Quand tout ça était en place, sous ce soleil! avec cette mer au loin! ça devait avoir un certain oeil. Qu' est-ce que vous pensez de Morosini qui fout des coups de canon là-dedans, et d' Elgin qui enlève une des Caryatides de l'Erechtheion et qui démolit tout à coups de marteau?

Καὶ περὶ μὲν τῆς θείας τῷ ὄντι κεφαλῆς τῆς Ἀπτέρου Νίκης εἵπομεν ἤδη ἄνωτέρω (σημ. 118, σ. 184). Ἡ δὲ ἀρὰ τῆς Ἀθηνᾶς διώκει κατονομάζουσα τὸν Ἰταλὸν καταστροφέα μέχρι τῆς ἡμέρας ταύτης.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

α') Ἑλληνικὰ ἢ ἑλληνιστὶ ἐκφερόμενα ὀνόματα.

* Ἀβερδὴν βλ. Aberdeen	Βισκόντης, βλ. Visconti
* Ἀγαμέμνωνος θησαυρὸς 26	Βιτάλης ('Αγγλ. προξ.) 20
* Ἀγκωνιεύς (Κυριάκος) 161, πρβλ. Ciriaco	Βιτζένσος (προξ. ἐν Τήνῳ) 21
* Ἀθηνῶν ἀρχιεπίσκοπος δωρῶν 237	Βλασόπουλος ('Αργους) 20
Αἶγινα 39, 224	Βουθρωτὸς 234
* Ἀκομινᾶτος (Μιχαήλ) 156	Βουστροφηδὸν 173
* Ἀκράγας 159	Βρετ. Μουσεῖον, βλ. Brit. Museum.
* Ἀλάριχος 199	Βύρων, βλ. Byron.
* Ἀλῆ πασᾶς, 34, 175	Γαῖτάνος (Γ.) 210
* Ἀλκιμον ἀκρωτήριον 189	Γαλάται 160
* Ἄνδρος 169	Γάσπαρης 24
* Ἀνώνυμος τοῦ 1445, 149	Γεννάδιος (Γ.) 141
* Ἀμίλλας 159	Γεννάδιος (Ι.) 232
* Ἀράλδος 188	Γεννάδειον (τὸ) 163, 174, 175, 179
* Ἀραψ ἐν γλυπτοῖς 58	Γένουα 157
* Ἀριστείδης (Αἴλιος) 151	Γερβῖνος, βλ. Gervinus
* Ἀρτεμιδώρου ἐπιγραφή 206	Γίββων (Ε.), βλ. Gibbon (Ε.)
* Ἀρτεμίσιον 152	Γλάδστων, βλ. Gladstone
* Ἀρχαιοκαπηλία 235	Γότθοι 142
* Ἀφροδίτη τῆς Μήλου 209	Γραβοῦσα 44
Βαλέστρας 10, 237	Γρόπιος, βλ. Gropius
Βάνδαλοι 143	Γυλφορδ, βλ. Guilford (Lord)
Βασίλειος ὁ Β' 156	Δαφνὶ 25
Βατικανοῦ Βιβλιοθήκη 225	Δελφῶν Μουσεῖον 234 - 235
Βελῆ πασᾶς 38, 180	Δῆλος 41, 169, 247
Βενιζέλος ('Ιωάν.). βλ. Μπενιζέλος	Διόδωρος ὁ Σικελιώτης 159
Βενιζέλος (Ε.) 177	Δολγορούκης (πρίγκιψ) 24
Βέρρης 69	Δοσίου (Αἰκατερίνη) 64

- Λωδεκάνησος 225
 Ἑλγιν, βλ. Elgin
 Ἑμπειρῖκος (Μ.) 177
 Ἑπτάνησος 217
 Ἑρμῆς ὁ Λόγιος 77
 Ἑρμῆς Πραξιτέλους 209
 Εὐστρατιάδης 141
 Ζάκυνθος 176
 Ζερλέντης (Π.) 192
 Ἡρόδοτος 185
 Θεοδωροῦλα Μακρῇ 238
 Θεραπειά 195
 Θησεῖον 186, 187
 Θρασύλλου μνημεῖον 21, 22
 Ἰασονίδης (Ο. Ι.) 64, 76
 Ἰλισσὸς 213
 Ἰταλῶν διεκδικήσεις 224
 Ἰταλοὶ καὶ ἀνασκαφαὶ 234
 Ἰωάννινα 176
 Καββαδίας (Π.) 141
 Καισαριανῆς μετόχιον 11
 Καλεφορνᾶς (Δ.) 22
 Καλούτσης (Ε. καὶ Σ.) 3, 27, 28, 77, 100
 Κάλυμνος 241
 Καμπάνης (Ε.) 21, 149
 Κανόβας, βλ. Canova
 Καπουκίνων ἡγούμενος 26
 Καρχηδῶν 159
 Καστόρχης (Σ.) 141
 Καρνατίδων θρηῖνος 18
 Κατσούρος (Φ.) 192
 Καφτανζόγλους (Λ.) 147
 Κέρκυρα 227
 Κουμανούδης (Ε.) 141
 Κύθηρα 27
 Κυριάκος 161-164, πρβλ. Ciriaco καὶ Kyriacus
 Κωνσταντινουπόλεως ἀρχαία 236
 Λάμπρος (Σ. Π.) 164
 Λογοθέτης (Ν.) 178
 Λογοθέτης (Σ.) 10, 17, 20, 140
 Λούβρου Μουσεῖον 224
 Λουδοβίκος ΙΔ' 190, 192
 Λουδόλφος ὁ ἐξ Οὐεστφαλίας 157
 Λουζιέρης, βλ. Lusieri
 Λούκαρις (Κύριλλος) 192
 Λυσικράτειον 21, 23, 196
 Μαικήνας 172
 Μακρῆς (Π.) 238
 Μάνη 197
 Μανιάκης 188
 Μαμωνᾶς 191
 Μαρδόνιος 185
 Μανδρικάρδης (Ν.) 76
 Μαρμαρογούρης (Ιω.) 140
 Μέγαρο 197
 Μέδουσα 31
 Μελίτη 207
 Μεναχίνης (Βασ.) 27
 Μενίδιον 136
 Μετροῦδ (ιατρός) 24
 Μηλιαράκης (Α.) 3, 28, 77
 Μηνᾶς (Πρ.) 2
 Μόμμιος 159
 Μόναχον 224
 Μοροζίνης 151, 246
 Μουστοξύδης (Α) 188
 Μπαλᾶνος (Ν.) 226
 Μπενιζέλος (Ιωαν.) 1, 61, 205
 Μωάμεθ ὁ Β' 158, 165
 Ναπολέων 209, 215
 Νικούσιος (Π.) 191 - 192
 Νέλσων, βλ. Nelson
 Νέμεσις 185
 Νέριος ὁ Β' 158
 Νέρων 160
 Νικήτας ὁ Χωνιάτης 154
 Ξανθίππου στήλη 173
 Ὀλυμπία (ἡ) 17,
 Ὀλυμπίας ἀνασκαφαὶ 39, 41
 Ὀμήρου προτομή 177

- Ὁρχομενοῦ ἐπιγραφαὶ 25
 Οὐϊνκελμάννος, βλ. Winckelmann
 Οὐρβανὸς ὁ Η', πάπας 78
 Παλαμήδειον 198
 Πανὸς ἄντρον 162
 Παπαρρηγόπουλος (Κ.) 191
 Πάριον χρονικὸν 168
 Πάρος 174
 Πάρου ἄντρον 21
 Πάτραι 168
 Πausανίας 160
 Περιοδικὸν Ἀγγλικὸν ἀνώνυμον 138
 Πέτρος ὁ Δ', 157
 Πιζάνης 37
 Πιζικόλλης 161
 Πίκτοι (ἐν Σκωτίᾳ) 67
 Πλίνιος 159
 Πλούταρχος 151
 Πνύξ 181
 Πολύβιος 152
 Ῥαγκαβῆς (Α.) 141
 Ῥεβελάκης (Π.) 140
 Ῥόδου ἄρμα 224
 Ῥόδου ἀρχαῖα 234
 Σαλαμίς 197
 Σάθας (Κ.) 191
 Σαῖδ Ἀχμέτ 40
 Σακκελίων (Ι.) 191
 Σβορώνος (Ιω.) Σ 2
 Σεβαστιάνης 34, 26, 209
 Σίγειον 11, 136-137
 Σιδηροῦν στέμμα 224
 Σκυτίων 159
 Σούνιον 160
 Σουρμελῆς (Δ.) 140
 Σπάρτη 198
 «Σπαρτιακὸς» 206
 Σταματιάδης (Ε.) 4, 191
 Στράβων 159
 Σύλλας 185
 Σύμη 241
 Σχέδιον τῆς πόλεως 19
 Σχλίεμαν, βλ. Schliemann
 Τάκιτος 160
 Τείχος τῆς πόλεως 19
 Τιρόλον 225
 Τούρκων κατεργειώσεις 92
 Ὑδραϊκὸν πλοῖον 38, 69
 Φ. (Ρ.) 77
 Φάλαρις 159
 Φειδίας 212
 Φιγαλία 52, 224
 Φιλαδελφεὺς (Θ.) 185
 Φιλαδελφεὺς (Α) 210, 229 - 231
 Φιλητᾶς (Χ.) 11
 Φιλόμουσος Ἑταιρεία 140, 178
 Φιλοπάππου (μνημεῖον) 18, 42, 160
 Φίνλας, βλ. Finlay (G.)
 Φιντικλῆς 141
 Φορέστης (Σπ.) 34, 77
 Φρημαν (Ε.), βλ. Freeman (Ε.)
 Χάρισσων (Φ.), βλ. Harrison (Fr.)
 Χατζῆ-Ἀλῆς 206
 Χρυσολωρᾶς 166
 Χωματιανός, βλ. Λογοθέτης (Σ.)
 Ὡρολόγιον πόλεως 40

β) Ξένα ὀνόματα.

- Abbot (Ch.) 36
 Aberdeen (Earl of) 12, 31, 51, 54, 101, 161
 Adair (Sir K.) 36
 Aicard (J.) 209
 Ainslie (Sir R.) 7
 Akerhjelm (Anna) 182, 187 - 188
 Akerblad 246
 Alaric 79
 Anastatius 177
 Anconitanus 162-163

- Antibes 51
 Arabe (l') (πλοῖον) 206
 Arches (Archipelago) 169
 «Architect» 230
 Arndt (P.) 235
 Arsénale 186
 Arundel (Earl of) 167-169
 Ashmole (B.) 245
 Ashmolean Museum 172
 Askew (A.) 173
 «Athenian Marble Market» 75
 Babin (J.P.) 57, 152, 158, 196
 Balestra (V.) 10
 Bandini (A.) 155
 Banks (Henry) 57
 Barrow (E.J.) 132
 Barthelemy (Abbé) 205
 Bartholdy 12
 Beulé (E.) 119, 150, 183, 209
 Bignor Park 176
 Black (W.) 242
 Blundell (A.) 175
 Blundell Hall 245
 Boissonade 77
 Boppe (A.) 193
 Bottiger (C. A.) 63, 132
 Braneciotini (Poggio) 166
 Brants (J. P.) 247
 Breton (E.) 138, 189, 193, 196
 British Institution 49
 British Museum, 6, 11, 14, 211, 217,
 228-229, 232
 Bronsted (P.O.) 179, 184
 Brondstett 126
 Broomhall 4, 44
 Bruce (Th.) *Ελγιν 1
 Buchon (J.A.) 147, 155
 Burlington Club 181
 Burlington House 49
 Buckingham (Duke of) 169
 Bury (J. B.) 188
 Busberg (O.G.) 167
 Byron (Lord) 5, 8, 39, 63, 64, 215, 220, 241
 Child Harold, 64-68
 Curse of Minerva 71-76
 Corsair 76
 Shadow of Lord Byron 78
 Clarke's evidence 82
 On Fauvel 239
 Cambrian (H. M. S.) * 44
 Canova (A.) 6, 52, 85, 123, 131, 240
 Capucins (Pères) 189, 195
 Carlyle (J.D.) 16
 Carrey (Jacques) 55, 183, 192, 193
 Casamassa (A.) 225
 Casement (R.) 218
 Cassas (L.F.) 193
 Castellani (G.) 163-164
 Caulfield (J.) 174
 Cagrac 244
 Chanticleer (H. M. S.) * 242
 Chandler (R.) 157, 180, 187, 198
 Charlemont (Earl of) 7, 174
 Charles I 169, 171
 Charles II 172
 Charlotte (Princess) 178
 Chateaubriand 55, 115, 215, 238
 Chishull (E.) 173
 Choiseul-Gouffier 23, 162, 108, 193, 196,
 Ciriaco 161-164 [204-209, 238
 Clarac 209
 Clarke (E.D.) 8, 25, 32, 62, 68, 80, 133, 244
 ὅσα ἀπεκόμισεν 85, 96, 100, 101, 215
 χειρόγραφον Πλάτωνος 84

* Τὸ H. M. S. σημαίνει His Majesty's Ship. Οὕτω πάντοτε σημειοῦνται τὰ Ἀγγλικά πολεμικά πλοῖα.

- Clemenceau (G.) 247
 Coal-hole 49
 Colbert 191
 Colchester (Lord) 36
 Colvin (S.) 179
 Cockerell (E.R.) 39, 46, 26, 174, 186
 Congo 219
 Contemporary Review 218
 Coombe (J. L.) 132
 Corse (le tyran) 207
 Courmesnin (Baron) 190
 Croker (J. W.) 58
 Curtius 189
 Cust (L.) 179
 Dalton (R.) 7, 173
 Darenberg 11
 Daru (P. A. N.) 183
 Deepdene 177
 Delbeuf (R.) 193
 Deshayes (L.) 190
 Devonshire (Duke of) 178
 Diana (H. M. S.) 29
 Digby (Kenelm) 171
 Dilettanti (Society of) 54, 174, 176, 178-179
 Disney (J.) 174
 Dodwell (Ed.) 15, 32, 85-98, 133, 157, 162, 181, 197-200, 208, 215
 Douglas (F. S.) 18, 110, 137, 215
 Dreux (R. de) 186
 Drummond (Sir W.) 31
 Du Loir (Sieur) 169
 Dupré (L.) 238
 Dussault (C.) 209
 Elgin (Lord) 1-207 και ἔξ.
 'Εν Ἀθήναις 20
 'Εν Πελοποννήσῳ 20
 'Εν Σμύρνῃ 21-22
 'Υπὸ κράτῃσιν 29
 Δημοσιεύσεις 130
 «Elgin's fashion» 220
 Elgin (υἱὸς) 1
 Elgin (Lady) 20
 Eglin (James) ναύκληρος, 19, 27
 Ellis (H.) 132
 Estafette (πλοῖον Γαλλ.) 210
 Euryalus (H. M. S.) 242
 Euston 50
 Evelyn (J.) 172
 Eversley (Lord) 218
 Fabricius (A.) 154
 Faidherb (R.) 193
 Fauvel (L.F.S.) 14, 16, 19, 24, 31, 34, 69, 101, 162, 190, 193, 196, 205, 238-239
 Fazakerly 38
 Finch (Heneage) 172
 Finlay (G.) 181
 Flaxman (J.) 49
 Foscari 225
 Fourmont (Michel) 197-207
 Forbin (Comte de) 98
 Fortnightly Review 221
 Freeman (Ed.) 147
 Freret (A.) 199, 200
 Futwaengler (A.) 235
 Fuseli 46
 Galland (A.) 195
 Gally-Knight 38
 Galt 244
 Gell (Sir Wm.) 32, 181
 Gervinus (G. G.) 128
 Gibbon (E.) 154, 166, 188
 Girardin (de) 195
 Glyptothèque Ny Carlsberg 235
 Giraud 196
 Gladstone (W. E.) 219
 Gloucester House 45
 Gosse (E.) 211
 Granville (Earl of) 175
 Greck Committee 218
 Gordon (Th.) 210

- Gouffier, βλ. Choiseul-Gouffier
 Gropius 36, 68
 Guilford (Lord) 40, 94, 97, 215
 Guillerargues (de) 195
 Guillet 152, 187, 196
 Guys (P. A.) 139
 H. (W.) 130
 Haker 126
 Halleck (F. G.) 4
 Haller 126
 Hamilton (Duke of) 163
 Hamilton (Sir W.) 7
 Hamilton (W. R.) 8, 40, 51, 130
 'Εν Αιγύπτῳ 21
 'Εν Πελοποννήσῳ 21
 Περὶ Βύρωνος 72
 Hamilton (Lady) 175
 Hamilton, πλοίαρχος 44
 Hammer (J.) 191
 Hammersley (H.) 58, 215
 Hancarville 245
 Hardrada (Harald) 188
 Hardy (Th.) 211
 Harris (James) 154
 Harrison (Th.) 6
 Harrison (F.) 215 - 223
 Hartmand (Capit.) 184
 Hase 204
 Hauterive (Comte de) 155
 Hawkins (John) 175
 Haydon (B. R.) 46, 49, 130
 Hayes (Ed.) 34
 Heisenberg (A.) 164
 Hellenic Society 176
 Henning (J.) 104
 Herzberg (G. F.) 127, 157, 184, 188
 Hilaire (J. B.) 193
 Hobhouse (J. C.) 57, 78, 106, 133, 241
 Hope (Th.) 167, 171 - 172
 Hughs (Th. S.) 19, 98, 99, 133, 160
 Hunt (Ph.) 11, 12, 15
 Hydra (H.M.S.) 39, 64
 Ince Hall 175, 245
 Inwood (H. W.) 179
 Ittar (S.) 10, 20
 Iwanovich (Feodor) 8, σημ. 9,
 Jacobsen (c.) 235
 Jones (Inigo) 168
 Journal of H. Studies 210
 Kaupert 189
 Kekule (R.) 235
 Kenyon (Sir Fr.) 231 - 232
 Kircher (A.) 191
 Klenze (Leo) 125
 Knight (R. Payne) 51, 54, 176
 Knowles (J.) 218
 Koes 126
 Koenigsmark 182
 Kyriacus 163
 Labord (A.) 13, 137, 158 - 159, 182, 185,
 190, 193, 195, 196, 225, 248
 Labus (G.) 50
 La Croix (de) 191
 Lacy (Th.) 15
 Lady Shaw Stuart (H.M.S.) 31
 Landon (C. P.) 174, 193
 Lansdowne House, 6, 247
 La Haye (de) 169, 191
 Lawrence (R.) 132
 Leake (W. M.) 27, 28, 181, 210
 Legrand (E.) 34, 77, 191
 Legrand (Ph.) 238
 Leiden 247
 Le Roy (J. D.) 55, 174
 Leroy 55
 Levant Company 35, 173
 Levêque 141
 Linkh 126
 Louis XVIII 209
 Louvois (de) 195

- Lusieri (J. B.) 7, 209
 «ὀλίγον βάρβαρος» 81
 'Εν Μελίτη 31
 κατὰ Λογοθέτου 33
 κατὰ Ἑλλήνων 33
 παρὰ τῷ Ἀλῇ 34-35, 37
 κατὰ Fauvel 34
 ἐν Κυθήροις 34
 Τελευτή 43
 Maas (P.) 163
 Magasin Pittoresque 245
 Magni (C.) 160
 Mahaffy (J. P.) 147
 Mahomet effendi 34
 Maltas (St.) 35
 Mantua (Duke of) 171
 Marlet (J.) 247
 Martinelli (N.) 149
 Mathieu (J.) 193
 Maurepas (de) 198, 200
 Mayer (L.) 7
 Melchet (Lord) 245
 Mentor 19, 27
 Messager d'Athènes 193, 210
 Michaelis (A.) 4, 11, 13, 46, 129, 163, 169,
 172, 176, 245
 Michaud (L.) 203
 Michon (E.) 210
 Milchhofer 189
 Miller (W.) 204, 224, 241
 Millin (A. L.) 206
 Miranda (General) 121
 Mommsen (Th.) 163
 Mond (A.) 245
 Moniteur (τῶν Παρισίων) 47
 Montagu (E. Wortley) 173
 Moreau le Jeune 193
 Morier (J. P.) 34
 Moroni (Ch.) 163
 Morosini (F.) 182, 184
 Morritt (J. B. S.) 55, 100, 137, 177, 222
 Mueller (Christ.) 127, 180
 Muntz (E.) 157
 Napoleon 197, 206
 Nelson (Lord) 30, 175, 206
 Newport (Sir J.) 52
 Newton (Sir Ch.) 222
 Nineteenth Century 216
 Nisbet (H.) 11
 Nointel (Mis de) 191
 Olivier 19
 Observer 218
 Omont (H.) 163
 Pacca (Cardinal) 168
 Panta 36
 Pauline HMS 39
 Peacham (H.) 171
 Penrose (E. C.) 179
 Pernot (H.) 187
 Perceval (Sp.) 49
 Petit - Radet (L.) 199, 200
 Petty (W.) 168 - 169
 «Philistine» 223
 Piccadilly 75
 Pierron (S.) 193
 Pink (ὁ τοπογράφος) 21
 Pizziccolli 162 - 163
 Poggio (G. F.) 166
 Pomardi (ὁ ζωγράφος) 85
 Portland, Duchess of 46
 Porto Leone 156, 188
 Poulsen (Fr.) 181, 236
 Pouqueville, 34, 102, 127, 152, 154, 180, 190
 Preaux (ὁ ζωγράφος) 62, 85 [202, 209
 Prideau (H.) 172
 Privy Gardens 46
 Pryce (E. N.) 247
 Puaux (R.) 210
 Quatremère de Quincy 120, 131, 209,
 Rafn 188 [215, 225,

- Raoul - Rochette 198 - 200
 Revett (N.) 174
 Richards (G. C.) 181
 Richmond (Duke of) 46
 Roe (Sir Th.) 168 - 169
 Robertson (J.) 168
 Rokeby Hall 178
 Rosati 42
 Rossi (J.B.) 164
 Rossi ἀρχιδούκισσα 225
 Rubio y Lluch (A.) 157
 Ruthven (Lord) 41
 (Lady) 181
 Sabbadini (R.) 163
 Sabouloff, Collection 235
 Saint-Cloud 197
 San Gallo 184, 185
 Sass (H.) 104
 Sassoun (Sir Ph.) 217
 Satellite, H. M. S.
 Sayer (R.) 174
 Scalamonti (F.) 164
 Schliemann 164, 165
 Sebastiani 34, 26
 Sevin (Abbè) 197
 Sharp (W.) 132
 Shaw Lefevre 218, 222
 Siekler (C. R.) 126
 Sibthorp (J.) 176
 Siddons (Mrs) 68
 Simon (le Père) 196
 Sligo (Lord) 103, 181
 Smith (A. H.) 4, 45
 Smith (Horace) 63
 Sommerset House 172
 Spon (J.) 7, 55, 149, 152, 172, 187
 Squire (Capt.) 27
 Stackelberg 126, 210
 Stamford Bridge 188
 Stanhope (Earl of) 76
 Stong (E.) 245
 Strzygowski 156
 Stuart (J.) 174
 Stuart & Revet (N.) 11
 Suckow (F. von) 78
 Talleyrand 238
 Targioni Tozzetti (G.) 163
 Tavole Amalfiane 225
 Tennyson (Lord) 219
 Theobald's bowling-green 172
 Therapia, βλ. Θεραπεία.
 Thomson (W.) 51
 Times (The) 50, 211, 229
 Topham 173
 Tott (Baron de) 193
 Townley (Ch.) 56, 179
 Trabuchi Frères 196
 Travellers Club 55
 Turner (W.) 178
 Tweddell (J.) 61, 244
 Tyrwhitt (Th.) 173
 Vanni Efendi 191
 Veli Pacha 127, 129
 Visconti (Q. V.) 50, 53, 131, 175, 188
 Vieusac (Baron de) 132
 Villoison 246
 Voutier (Col.) 140
 Walpole (R.) 101, 176, 178
 Weber (D.) 184
 Werry (Ἀγγλ. πρόξενος ἐν Σμύρνῃ) 44
 West (Benjamin) 49, 84
 Wheler (Sir G.) 152, 172
 Williams (H. W.) 103
 Winbolt (S. E.) 176
 Winchelsea (Earl of) 172
 Winckelmann 156, 179
 Woburn Abbey 174
 Worcester (ἐπίσκοπος τῆς) 229
 Worsley (Sir R.) 174-175
 Ziebarth (E.) 163.

D79.9

94

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΡΙΘ. 25

2

Ο ΛΟΡΔΟΣ ΕΛΓΙΝ

ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟ ΑΥΤΟΥ
ΑΝΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΑΣ ΑΘΗΝΑΣ ΙΔΙΩΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΗΣΑΝΤΕΣ ΕΠΙΔΡΟΜΕΙΣ
1440 - 1837

W37

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

ΥΠΟ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ

1

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ",

1930

DF623 G3

